

20693

35893

PAEDAGOGIAI DOLGOZATOK.

FŐISKOLAI TANÜGYRŐL.

IRTA

DR. SCHNELLER ISTVÁN.

M. K. K. K.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA
1910.

A
M. ~~KÖNYVTÁR~~ M. KÖNYVTÁR
TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
SZEGED

20693

*D. Márli Sándor,
Redves Kartársának
emlékéül*

Ko. 1910 oki. 20.

Sám.

PAEDAGOGIAI
DOLGOZATOK.

FŐISKOLAI TANÜGYRŐL.

IRTA

DR. SCHNELLER ISTVÁN.

HARMADIK KÖTET.

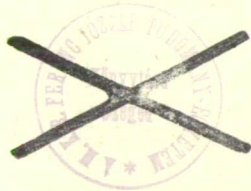
BUDAPEST

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA
1910.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000938715

20693

A KOLOZSVÁRI

M. K. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM

BÖLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
KARÁNAK

HÁLÁJA ÉS SZERÉTE JELEÜL

AJÁNLJA

A SZERZŐ

Bevezetés.

Gyermekkorom óta táplált ama vágyam, hogy juthassak fel studensnek az egyetemre, magasabb értelemben teljesült; boldogult atyám amaz aggodalma, hogy nem illek bele a felekezeti theologiai tanintézet keretébe, eloszlott, midőn a kolozsvári tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történetudományi karának ajánlatára az 1895. év december utolsó napján egyetemi tanárrá kineveztettem.

A kar e személyem iránti bizalmát 1896-ban azzal tetézte, hogy e milleniumi évben engem is tiszteletbeli doktoraí sorába iktatott.

Életem éltető vágyából folyó hivatásszerű építő munkássággal igyekeztem karom szívesen előlegezett bizalmának megfelelni; hálámnak pedig külső kifejezést kívánok most adni azzal, hogy e munkásság egyik gyümölcsét, Paedagogiai Dolgozataim e harmadik kötetét szeretettel karomnak dedicalom.

Dolgozataim első kötete programmszerűleg paedagogiai tanári munkásságom főmotivumait mutatta be. Az ifjúságnak szól munkásságom egésze. E szeretett ifjúságnak, kedves hallgatóimnak ajánlottam ezért is e kötetet.

Az egyetemen kívül fekvő intézménynek, a gyakorlati tanárképzés intézményének széles alapon való szervezését czélozta második kötetem. Csakis a vallás- és közoktatásügyi ministerium segélyével gyűjthettem erre vonatkozó anyagot s ugyancsak a ministeriumtól függött lényegileg ez intézmény létesítése. Így ismét természetes, hogy e ministerium akkori vezetőjének, nmlts. Wlassics Gyula miniszternek dedicaltam Dolgozataim e második kötetét.

E jelenlegi harmadik kötetemmel ismét haza tértem, hogy az egyetemnek történeti alapon nyugvó és állami törvényünk

által is biztosított szellemét és e szellemnek követelményeit bemutatassam. Ennek erejében protestáltam azon tanügyi irányzat ellen, a mely nagy Eötvösünk halála után francia hatás alatt és a régi osztrák policiális, gyámkodó szellemnek magyarországi reakciójával újra feléledt s szakoktatási eszményével 1848-nak, a mi nagy Eötvösünknek, a magyar Humboldt Vilmosnak alkotását létében veszélyezteti. Nem lehet elég élesen és határozottan állást foglalni e bizalmatlanság és gyávaság szülte irányzattal szemben. Ezt és nem mást akartam megtenni első cikkemben: „Egyetemi tanügyi irányzatunkról“. Ezért is nem szoltam egyetemi tanügyi politikánk azon irányzatáról, a mely legújabb időben még Franciaországban is érvényesül, s mely a szabad tanulmányozás szellemének seminariumi munkásság útján való felélesztését és megerősödését célozza. — Nagyra vagyunk mi azzal, hogy gyakorlati, politikai nemzet vagyunk s lemosolyogjuk még ma is azokat az ideologusokat, a kik a tudományban önzélt, a tudományos problémákkal való foglalkozásban gyönyört, egy folyton növekedő kielégítést látnak s nem vesszük észre, hogy a gyakorlati téren ma első sorban hódító nemzetek éppen ezek az ideologusok, azok, kik a tárggyal magáért s ezért szeretettel foglalkoznak. Ezek előtt, csakis ezek előtt nyílik meg a dolgok benseje, lényege, természete, másokkal való kölcsönhatásában; csak ez a lényegszerű ismeret képes egyedül azután ugyancsak e dolgok szabad, organikus (nem schematikus, routineszerű) felhasználására, esetleg kihasználására. A dolgokban odaadólag — szeretettel élő ez ő benne, esetleg utódaiban ható erő alapján a leggyakorlatibb, nemzetét igazán alaposan, maradandóan boldogító egyén. A leggyakorlatibb, a nemzet felvirágzását, gazdaságosát, emelkedését leginkább biztosító befektetés azért is annak az intézménynek ápolása, dotálása, mely az önmagáért való szabad tanulmányozást, az egyetemi tanulmányozást szolgálja. A közönséges, filiszteri méretek ez ápolásnál, e dotálásnál nem alkalmazhatók. A mi közönséges méretek szerint pazarlás, az a tudományegyetem szempontjából életszükséglet. Nem kész ismeretekről, taposott, egyesek utakról, de problémákról van itt szó, és pedig nem bizonyos számú megrendelt, hanem a tanulmányozás során szabadon felmerülő új meg új problémákról, a melyeknek megoldási kísérletei igen különbözők lehetnek. Az eszközöket e kísérletekre — akár könyvtárak, akár laboratoriumiak legyenek —

kell, hogy az egyetemek nyujtsák tanáraiknak, valamint ezek hallgatóinak, a tudomány terén commilitoiknak. Meg kell teremteni azokat a feltételeket, a melyek épp úgy a tanárra, valamint az igazán tehetséges és szorgalmas, szolid életű hallgatóra nézve az anyagi gondoktól ment, osztatlan tanulmányozást lehetővé teszik.

Nálunk Kolozsvárt a seminariumi felszerelés és az abban folyó tudományos munkásság kezdetleges: s mégis egyetemünk évi költsége megközelíti a két milliót. Pedig, pedig mily távol állunk még attól, hogy egyetemünk tanszékek, valamint tudományos intézetek dolgában a tudomány, a culturalis haladás követelményeinek megfeleljék!! Csak a bölcseleti karon belül mennyi a hiány! Nincsen indogerman, nincsen román, nincsen szláv, nincs sémi összehasonlító tanszékünk; a művészettörténeti tanszék az ahhoz tartozó művészettörténeti intézettel hiába kívánjuk. Holott államkormányunk a középiskolai tanártól megköveteli, hogy a tanulókat a művészet történetébe bevezesse; mi magyarok, nevezetesen Erdélyben e nép keverék hazájában, a hol oly sok ősi elemei a népszokásoknak, néphitnek stb. még megvannak s ezért annyira hivatva vagyunk az ethnographia és ethnologia terén vezető szerepre — még most sem bírnak külön ily tanszékkel s ennek anyagát a physikai, a leíró, a történeti földrajzzal együtt egy kézre bizzuk. A középkor és az újkor roppant, részben heterogen, más-más területet feltételező anyaga egy kézben van egyesítve; a német nyelvet és irodalmat egy férfiú kénytelen előadni, kénytelen a gyakorlatokat nagyon hiányos könyvtári felszerelés mellett vezetni; a nevelés elmélete, története s az utóbbinál az egyetemes, valamint a hazai, csakis egy rendes tanári erő által van képviselve s a philosophia egészének anyaga egy ember vállaira nehezedik. Hangsúlyozzuk különösen újabb időben a vallás és erkölcs fontosságát: de a vallás történetére, valamint annak elméletére, nincs külön tanszékünk. Ily tanszéknek felállítását éppen Kolozsvár hivatott sürgetni. Nincsen felekezeti theologiai facultása — a milyen nem is való az egyetemre; de szüksége volna akár egy interconfessionalis vallástudományi facultásra, vagy ennek hiányában vallástudományi tanszékekre, a melyeken a vallásnak psychologiai ténye keletkezésében, fejlődésében s a cultura egészével kölcsönhatásában volna előadandó. Nevezetesen a keleti népek lélkét, világnézetét és ezek hatása alatt a miénket ezek az előadások lennének hivatva

feltárni, megértetni; a vallást a maga nagy jelentőségében feltüntetni mint fejlődésünk, erkölcsi nemesülésünk alaptényezőjét. Mily nagy jelentőségű lenne culturalis haladásunkra, valamint nemzeti consolidatióknra nézve, hogy ha állami törvény kötelezné az összes felekezetek papjait, mint népünk hivatott vezetőit arra, hogy legalább két évet töltsenek ily interconfessionalis, a teljes tanszabadság szellemében ténykedő vallástudományi facultáson, illetőleg a philosophiai facultáson ily vallástudomány előadásainak hallgatása mellett. A különböző felekezetű lelkészek együtt lelkesülnének a vallások tűzhelye mellett s a barátságra teremtett ifjú lelkek a lelkesülés e tüze mellett egybeforrnának s életük ez ünneplő óráiról soha sem feledkeznének meg. Minden külső szervezet nélkül, a culturalis haladás jegyében a különböző vallási tények sajátos értékelése közben mégis consolidálódnának népünk szellemi vezetői és a leghatásosabban előkészíthetnék a differentiatálásban is érvényesülő *organicus* nemzeti egységet.

Ennek érdekében legalább is nyolcz kathedrára volna szükségünk (1. természeti vadságban élő népek vallása; 2. chinai, japáni népek vallása; 3. ind és persa, gör. római; 4. semi népek és az aegyptusi nép vallása; 5. öskereszténység (bibliai exegesissel); 6. középkor; 7. újkori népek vallása; 8. a vallás elmélete).

De eltekintve e nagy jelentőségű, culturpolitikailag annyira indicált nagyobb követeléstől: ott vannak tudományos semináriumaink! Egy kis szobában együtt van a philosophiai és a paedagogiai; ugyancsak egyben a történeti, négy tanszékkal (ókori, közép- és újkori, magyar történet és azonkívül a culturtörténeti), újra csakis egy szobában francia és oláh — nemkülönben a német seminarium is. Ezek közül egyetlen egyben sincs külön szobája a vezető tanárnak, úgy hogy az, ki nem szokott ahhoz, hogy többed magával dolgozzék egy szobában, csak mint hospitans jó sajátos otthonába. Ez lehetetlen állapot. S épp úgy lehetetlen állapot az, hogy régészeti intézetünk szűkös helyiségében úgy tengődjék, hogy 14 kibérelt szobában raktározva legyenek tanulmányozásra szánt tárgyai. Hányszor mentek föl a ministeriumhoz fölterjesztéseink e bajok orvoslása érdekében. Hiába. Nincsen fedezet! S ily viszonyok közt beszélünk egy harmadik egyetem felállításáról; sőt halljuk azt, hogy van, ki öt egyetem fölállításáról handabandázik! Gróf Csáky Albin ministersége alatt részt vettem én is a pozsonyi küldöttségben, a mely Pozsony részére

x*) máis mégis kétszobás! (1909/10-óta)

x*) Apponzi

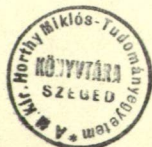

kérte azt az egyetemet, a melynek törvényjavaslatára nézve Trefort már is kieszközölte Ö Felségétől a hozzájárulást. Az egyenes lelkű nemes gróf kategorice kijelentette a küldöttségnek, hogy a népiskolák igényei, a létező egyetemek fejlesztésének a szükséges volta nem engedi meg azt, hogy egy harmadik egyetem felállítását tervezze. S ime ma, midőn csak a bölcsészeti, nyelv és történeti facultáson itt Kolozsvárt annyi a fejlesztendő, a midőn hallomás szerint — takarékosági szempontból egyes régebben üresedésben levő tanszékeket Budapesten és helyben — be nem töltenek: ma beszélünk harmadik egyetem felállításáról. Egyetemünk lefolyt évi kiváló rectora, az igazságosság és méltányosság eszményi megszemélyesítője, a helyzettel mindig ritka tapintatossággal számító, közoktatásügyünk vezetésére termett férfiú rectori beszédében figyelmeztette államkormányunkat új egyetem felállításának korszerűtlenségére, ijesztő példákkal illusztrálva a tengődő egyetemeknek hatástalan voltát a tudományosság szempontjából. Reméljük, hogy az ő férfias szavát államkormányunk épp úgy, mint nemzetünk színe-java megérti, érveit megszívleli.

Az azonban igaz, hogy ezzel egy égető bajon, az egyetemek, nevezetesen a budapesti egyetem hallgatóinak túlszűfoltóságának baján nem segítünk: ezen pedig segítenünk kell! A gyakorlat emberei, a kik a tudományban bizonyos életpályákra való minősítésre eszközt látnak, méltán panaszkodnak, hogy a hallgatók az egyetemi előadások kellő látogatása esetében nagyrészt még be sem juthatnak a tantermekbe, hogy hallgatóikkal az egyetemi tanárok nem törődnek, hogy ellenőrzés nélkül akárhányan elzülленek, nem colloquálnak, nem vizsgáznak s erkölcsileg is elsüllyednek. Ez tényleg nagy baj, a mely ellen küzdeni kell: de nem egyetemek, hanem *szakiskolák* felállítása által. A szakiskolák célja magában a gyakorlati életben, a szakpálya futásának theoretikai feltételei nyújtásában rejlik. Ezeket az ismereteket ki lehet jelölni.

Ez ismeretek befogadásának módját is meg lehet tervszerűleg határozni s ez ismeretek birtokát vizsgák útján ellenőrizni. Ez ismeretek megszerzésének eszközei is a minősítő vizsgálatok szempontjából megállapíthatók s nem nagy költséggel beszerezhetők. A szakiskola kész és nem alakuló anyaggal dolgozik; nem maga a tudományos folyamat megindítása, hanem az ismeretnek állam-

*) Kórányky

vizsgán való bemutatása a cél. A mint a tudományos problémák, a melyek az egyetemet uralják, a szakiskolában háttérbe szorulnak: úgy a költségek is elvesztik problematikus jellegüket. A filiszteri gondolkozás a szakiskolánál nem akad meg. A bourgeoisie-nak, az aranyos közép úton járóknak, az átlagossággal — a középmeretekkel számítóknak iskolája a szakiskola. Minden pályán a legtöbb ember e közepes mértéket éri el. Ezeknek a pontosan számító, lelkiismeretes a pensumot elvégző, nem anynyira indító, mint inkább az indítást követő emberek iskolája a szakiskola. — A jelenlegi egyetemi hallgatók legnagyobb része ily szakiskolákba, ily hivatalnok-, ügyvéd-, tanárképzőkbe lecsapolódnék, különösen akkor, ha a képesítő vizsgák bizottságai kellő állami ellenőrzés mellett lehetőleg helyiek s nem az egyetemiekhez kötöttek lennének s a doctoratus minősítő jellegét egészen elvesztené. S ez a fejlődés szempontjából nem volna baj. A fejlődés, a haladás aristokratikus folyamat. Egyesek vezetnek, suggerálnak: a többi, akár akarva, akár akaratlanul, többnyire a motívumok tudata nélkül követi e kiemelkedő, eszmét teremtő, irányító egyéneket. Egyetlen egy kiváló és suggerálni képes tanár, különösen igazgató rövid idő alatt az egész tanári testületnek intellectuális és erkölcsi színvonalát emeli. Ha csak a létezőt fentartani, a tekintélyt megerősíteni akarjuk: akkor csak a közép-mértékszerű képzést, tehát a szakiskolai rendszerszerű főiskolákat sürgetjük. Ha ellenben a fejlődést hangsúlyozzuk: úgy előtérbe lép az egyetemi eszmény, a tanszabadság elvén alapuló intézmény. Életünk e két szellemiránynak compromissuma. A megőrzés és a létezőt átalakító gyarapítás; a conservatismus és a liberalismus; mindegyike épp oly fontos szellemi fejlődésünkre, mint testi fejlődésünkre a belelegzés és kilélegzés; a befogadás és a sajátos kibatás! A culturpolitikus, ki organicus módon kíván alkotni — a szellem mind a két irányát egyenlően veszi figyelmébe, mind a kettőt kellőképen értékeli. Így mi is távol állunk attól, hogy akár a szakiskolának, akár az egyetemnek előnyt adjunk. Mind a kettőre szükségünk van; de mindegyikre külön-külön. Bastard intézmény, mely mind a kettőt egyesíteni kívánja, mind a kettőnek csak hiányait, bajait fogja bemutatni. A kötött szabadság és a szabad kötöttség önmagával ellenkezik, önmagát semmisíti meg. Erkölcsileg is veszélyes, mivel a tanszabadság elvén nyugvó, de kötelező tantárgyakról, óra-

számról, colloquiumról, vizsgáról regélő egyetem hazugság, mely mint nevelő intézmény megmételjezi a hazugság, a csalás mérgével neveltjeit. A haladás tényezője nem lehet egyszersmind a kerékkötő s a conservatismus, a tekintélyszerűség nem figurálhat mint a haladás, a szabadság öre, a belélegzés nem lehet egyszersmind kilelegzés. Csak a két tényező külön-külön a maga tiszta voltában — kölcsönhatva egymásra — eredményezi mint eredőjét az igaz organicus fejlődést. Mi sem tévesebb ezért, mint a főiskola szakiskolai és egyetemi típusának összekeverése. A szakiskola — maradjon szakiskola és az egyetem legyen tisztán egyetem. — Ott a tekintélyszerűség, a studiumnak kötöttsége, itt a szabadság a tanítás és tanulás terén; ott a kész pensus, itt a kialakuló problema és ennek szabad megoldása; ott a vizsga, itt a vizsgálódás; ott az életre való előkészülés, itt a tudományba való behatolás; ott az iskolából való kilépés az életbe, itt a doctoratus útján a tudományegyetembe való végleges be- taglalódás. A legkisebb megalkuvás magát a typust rontja meg s ezzel megakadályozza az igaz, az organicus fejlődést. Minél teljesebb a belélegzés s minél teljesebb a kilelegzés: annál egészségesebb, annál biztosabb a testi élet fejlődése. Minden fél munka félszegségre, korcsosulásra vezet. A se hideg, se meleg — az a langyos — utálatos valami, a mint azt már a bölcseség könyve is mondja! Ily tákolmányból csak a közöny orientalis- musa nő ki. Azért is legyen egyetem, de legyen szakiskola is; legyen az egyetem mellett több, jóval több szakiskola; több, mivel a befogadásra, a megőrzésre alkalmasak száma sokkal nagyobb, mint teremtőké, az önállóan haladóké s mivel magának a culturgépezet egészének sokkal több lelkiismeretes, az indítást pontosan követő munkásra, mint genialisan teremtő, indító vezérre van szükség! Baj csak az lenne, ha a szakiskola és az egyetem kölcsönösen egészen elzárkóznának úgy, hogy egyikről a másikba való átmenet meg volna nehezítve. A ki gyorsabban akar kenyér- hez jutni, vagy a kire bebizonyodik, hogy szabadsággal nem tud élni: menjen a szakiskolába; a ki ellenben a szakiskolában a tudományt önmagáért megkedvelte s ezt önmagában kívánja művelni: az menjen az egyetemre s ha seminariumi munkássá- gával ugyancsak ezt be is bizonyítja, úgy a doctoratus letévé- sénéél a szakiskolánál töltött évei beszámítandók.

A szakiskolával járó kötöttség indokolja azt, hogy szak-

iskolát egyesek, társadalmi tényezők, felekezetek is állíthatnak. A tekintély elvét a szakiskola éppen kötöttségénél fogva eltűri. Az egyetem ellenben nem ismer semmiféle emberi vagy emberi intézményen nyugvó tekintélyt, kivéve magát az igazságot; nem ismer semmiféle kötöttséget, kivéve az ész törvényeihez való kötöttséget! Községes, szokásos értelemben tekintélyről egyetemen nem lehet beszélni. Mind az, a mit mi ily értelemben tekintélynek mondunk, az az egyetemen *nem a vizsgálódásnak az ura, hanem annak tárgya*, sőt azt mondhatjuk, hogy minél inkább ragaszkodik szívünk e tekintélyekhez, minél értékesebbnek tűnik fel e tekintélyszerű: annál szorgosabb, annál élesebb, annál kevésbé kötött kritikának vetendő alá; mivel csak is az, a mi az objectiv kritikát kiállja, képezheti megnyugvásunk, boldogságunk forrását és erejét.

A tekintély elvével szemben így állást foglalva távolról sem szólunk az önkény-, a kényekedveszerűség mellett. Minél erkölcsösebbek vagyunk, minél inkább mélyedünk el a tudományos kutatásba, annál inkább távozunk a subjectivismus, az önkényszerűség állaspontjától. Az igazság egy végtelen jó, melyet az emberiség végtelen úton közelít meg, de addig, míg fejlődik, szóval addig, míg ember azt mindég csak részszerint bírja. Minden kor ezért is a fejlődés fokozatának megfelelően értékeli ez igazságot; s minden egyes a maga sajátosságának és az ebben megnyilatkozó cél gondolatjának megfelelően kutatja és érti meg ez igazságot. — Az egyesre nézve ezért is az a követelmény, hogy az igazság megvalósulásának ez objectiv folyamatába belehelyezkedjék, de nem azért, hogy abban személytelenül elúszszon, hanem azért, hogy annak a sajátos cél gondolatjának tudatára emelkedjen, a melyért a szerves egész a maga létének fenntartása és fejlesztése érdekében őt teremtette. Midőn ezt az építő egyéni erőt az egyes tudatra emelte és ezt igyekszik a köznek javára, életében, életével érvényesíteni is — személyiséggé vált. Ez a személyiséggé alakuló egyéni erő az embernek jobb Énje. Ez igazi, ethisált természete. Ezt a természetét követve szabad az ember. Ha erre a jobb Énjére tekint s így ez válik előtte tekintélylé, úgy hogy ezt követi gondolkozásában, ebben nyugszik meg érzelmeivel, ebből táplálkozik akarása, úgy igazán szabad lény, mivel semmi más által, csak is önmaga és pedig az egészbbe betaglalt jobb Énje által meghatározotva legjobb

meggyőződése, igazán boldogító megnyugvása szerint, valóban szabadon gondolkozik, érez és akar. Ez a jobb Én, ama kanti intelligibilis Én, mely empirikus Énünknek szabad alapja, ez az a lelkiismeret, az a socratesi daimonion, a melyet feltétlenül követnünk kell, ha szabadok akarunk lenni. Ez az az egyetlen tekintély, mely mint az örök igazságnak mibennünk kipattant sugara, mint isteni czélgondolat bennünket világhosszra és éppen ez után való törekvésünkben boldogságra vezet.

Csak az igazságnak mibennünk való megjelenítése, megbizonyosodása, az igazság tehát, mint mozgató elv: ez az az egyetlen tekintély, mely előtt mi az egyetemen meghajlunk; a melyet követve szabadok vagyunk minden emberi tekintélytől s mellyel mégis mindenkit, a kit az igazság szelleme vezet — meggyőzhetünk, mivel érvelésünk egyedüli normája, észlényünk törvénye — megértünk és meg is győzhetünk.

Ezt az igazságot, nem mint az egyest sajátos lényében *mozgató elvet*, hanem mint *kész tant* foglalják le maguk számára egyes társadalmi tényezők; egyes felekezetek, egyes iskolák s az élő elvnek ily tanban megmerevült alakjával kívánják az egyest meghatározni s e tant, mint tekintélyszerűt az egyes elé állítani, azt vele egyszerűen befogadtatni és abban látni a szabadságot, hogy e kívülötte megalakult, e kész tant, mint igazságot az egyes önként befogadja. Mennyire más értelmet nyer ezzel a *szabadság* szava. Míg itt önmagamról, sajátosságomról való *önkéntes* lemondásban és a kívülöttem létező, egy történeti hatalomban tan alakjában megmerevült igazságnak befogadásában, tehát a kívülöttem létező tekintély előtti önkéntes hódolásban áll a szabadság, addig amott maga az igazság az én ethisált egyéniségemben, mint éltető mozgató elv, mint jobb Énem érvényesül s ezen benső szükségszerűséggel érvényesülő, minden külső tekintélytől ment, a mindenkiben levő esztörvénye szerint kifejezésre jutó folyamatot nevezem szabadságnak. Amott a szabadság önmegtagadás a külső tekintély érdekében, itt a szabadság öntételezés a külső tekintélyre való tekintet nélkül. Ott a szabadság objectiv motivalója a külső tekintély, subjectiv motivalója az önkény; itt ellenben az objectiv és subjectiv motivaló egybeesik: az igazság mint tekintély egyéniségemben mint *mozgató elv* működik s e jobb Énem érvényesül, kizárva min-

den önkényt a belső szükségszerűség, tehát a szabadság alakjában.¹

A szabadságnak csak ez utóbbi felfogása egyezik az egyetem szellemével; míg az első az egyetem természetével teljesen ellenkezik, de megfér a szakiskolának ama szellemével, a mely az életre való tekintettel kész ismereti anyagnak befogadására s annak a vizsgák útján való bemutatására és az egyéniséggel mitsem számoló objectív kriterium szerinti elbírálására fekteti a súlyt. Ily szakiskola tulajdonképen a külső tekintélynek, a megmerevített tannak a jegyében halad s az ily szakiskolára nézve mellékes, hogy e tekintélyt még a fentartó történeti hatalomban létező tekintélyi töke növeli-e vagy nem.

Ezért is éppenséggel sem véletlen az a sajátságos tény, hogy a mint a történeti hatalmak, nevezetesen az egyház, a felekezetek az egyetem életébe mint fenntartók, de különösen a tanítók (szerzetesrendiek, francziscanusok, dominicanusok és különösen a jezsuiták) útján beavatkoztak, az egyetem mindinkább elveszti egyetemi jellegét s felölti önmagára a *szakiskolai* jelleget. A történeti hatalmak önmagukat akarják sajátos létükben és fejlődésükben fentartani s erre nézve a tudomány csak is eszköz. Az állam, mint culturállam emelkedett arra a magaslatra, hogy a cultura egészét individualisálja s felismerje azt, hogy magát a culturát leginkább azon érzület ápolása biztosítja, mely a dolgokkal, a személyekkel önmagukért foglalkozik. Ez az érzület minden tudományos munkásság alapérzülete. Ezért oly páratlanul fontos éppen az igaz cultura, szívműveltség szempontjából is a tudományyal, mint ilyenekkel való foglalkozás. Az ezt felismerő culturállam egyes-egyedül hivatott egyetem felállítására, fenntartására.

A modern köztudatnak egyik tényezője volt e meggyőződés, mindaddig, míg Belgiumban nem adták ki éppen az egyház részéről a „szabad egyetem”-nek jelszavát, míg ezzel nem operáltak Franciaországban s nálunk is, de nem ily burkolt

¹ A szabadság e felfogásával épp úgy egyezik alapja mint a természettudományi energia tana, a mint azt nevezetesen Ostwald is: „Grosse Männer” című művében kifejtette, valamint a bibliai felfogás „a logos spermaticus”-ról a törvénynek bensőtítéséről, így az igazságnak felszabadító hatásáról. (Különösen Pál apostol gondolkozásával érintkezik alapja szerint gondolkozásunk.)

jelige alatt, hanem tisztán és becsületesen különösen Ausztriában „a katolikus egyetem“ jelszavával. Érdekes, hogy nálunk Magyarországon, — a hol a protestánsok egy századon át küzdöttek a protestáns theologiai facultas felállításáért — most Debreczen tüzte ki a „*protestáns egyetem*“ zászlaját. — Debreczent követik Pécs, majd Kassa a katolikus egyetem követelésével s természetes, hogy Eperjes sem marad el s hivatkozva nagy multjára, követelni fogja a maga számára a protestáns egyetemet. — Államkormányunk e törekvésekkel szemben nem foglalt határozott állást, sőt úgy látszik némi sympathiával kíséri e versengést esetleg azzal a gondolattal, hogy e városok, e felekezetek úgy sem lesznek képesek ez egyetemeket fentartani és fejleszteni, majd ők is — úgy mint a középiskola terén — kénytelenek lesznek az államhoz folyamodni s az állam majd akkor fogja biztosítani kikötéseivel állami befolyását. — Mind ez nagyon tetszetősnek tűnik fel; de nem egyenes, nézetünk szerint nem az ügy jelentőségének megfelelő gondolkozás és beszéd. — Felekezeti egyetem contradictio in adjecto; mivel az egyetem lényegével van adva a tekintélytől való mentesség, a tanulmányozás, a tanítás és tanulás teljes szabadsága; míg a felekezet, az egyház természetével jár a tekintélyszerűség. — Ezzel nem azt mondom, hogy a tanulmányozás és a vallásosság egymással ellenkező lelki irányzatok; sőt ellenkezőleg a leg-határozottabban állítom, hogy a kettő egymással nagyon is rokon. Tanulmányozás csak ott van, a hol az igazság feltétlen értékéről meg vagyunk győződve, a hol annak hódolva egész Enünket minden kívánatai, vágyai alárendelésével ennek szolgálatába helyezük. A tanulmányozónak alapérzülete vallási, mivel a vallás sem egyéb, mint a végtelen hatalomtól való függésérzésünk és ennek erejében önérvényesülésünk. Itt is, ott is egy feltétlen hatalomtól való függés; itt is, ott is ennek erejében jobb énünknek az életben, illetőleg a tudomány terén most már benső szükség-szerűséggel, ezért is szabadon való érvényesülése. Mivel az igaz tudós, valamint az igaz vallásos az igazságtól, Istentől való függésében sajátosságával szolgálja az igazságot, Istent: az igazság, Isten a maga végtelenségében pedig csak is a lét és tör-ténet végtelenségében jeleníti meg, jelenti ki magát, ezért is épp úgy a tudós, mint a vallásos mindenben, a leprimitivebb alakban is keresi, értékeli az igazságot, Isten kijelentését; s

empirikus Énjéről megfelelden jobb Énjével egészen elmélyed kutatása, vallásos érzésének tárgyába, mindent sajátosan értékkel, mindenben a jónak, az igaznak, a szépnek kijelentését (Isten gyermekét) látja, azt a czélgondolatot, a melyért teremtett. Az igaz tudósnak, valamint a vallásosnak ezért is alapérzése önmagában véve szemben a végtelennel a szerénység, az alázat; a környezettel, embertársaival, azok egyéni kialakulásával szemben nemcsak a türelmesség, hanem az éltető erőközösségének tudata alapján — a szeretet. — A tudós, valamint a vallásos a létezőnek alapos méltatása és értékelése érdekében éppen a primitív lét- és életformák, a vallásosság primitív alakulásai iránt (az animismus a fetischismus stb.) különösen érdeklődik s mindkettő igyekszik az élet e jelenségeit megvalósulása fokozatai szerint és ezen belül is egyéni megnyilatkozásai szerint megérteni. A tudományosság, a vallásosság erejében győzi le az ember azokat a kedvencz képzeteket, előítéleteket, a melyek őt a létezőnek objectív értékelésében megakadályozzák.

A felekezeti, az egyházi ember lélektana, lelki irányzata, érzülete lényegesen más. Arról van ugyanis meggyőződve, hogy az ő felekezetében, az ő egyházában bírja az igazságot, hogy *κατέχοχην* abban jelentette ki magát az Isten. Ez alapon nem a kritikai kutatás, hanem a megalakultnak, a létezőnek befogadása az egyesnek feladata s ezért is egészen természetesen minden más gondolatainak és ezzel minden más felekezet, egyház sajátos gondolati, értékvilágának elvetése, értéke szerinti tagadása. Az *intolerantia* ez álláspontnak szükségszerű következménye, valamint a „*coge intrare*“-nak elve és ennek gyakorlása az inquisitióban. Ha én birom az igazságot kizárólag, úgy más azt nem bírja s ha én e másnak lelki üdve fölött szeretve aggódom, természetes, hogy minden eszközt — végre a kényszereszközöket is megragadom a végett, hogy őt még e véges élet árán is megmentssem az örök élet számára.

Hogy mi vitte az embert e szűkkeblű, intolerans, még az erőszakoskodástól sem idegenkedő felekezeti álláspontra: erre a felelet nem oly egyszerű. Elsősorban a mindent saját önmaga szerint értékelő *subjectivismus* (érzéki éniség). Az egyes a vallási hatást, a melyet önmagába felvett és melyet lelkében átélt, oly intensívnek s a végtelennel való viszonyulásánál fogva oly felemelőnek veszi, hogy el sem tudja képzelni, hogy más

másképen is ugyanily vallási épülésben részesüljön. A subjectivismus mindent csak is önmaga szerint értékeli s nem gondolja meg, hogy úgy mint ő, úgy léteznek végtelen számú egyéniségek is, a kik mind a végtelen szellemnek teremtő és fentartó, fejlesztő hatása alatt egészen sajátosan viszonyulnak a végtelenhez.

E felekezeties felfogás a vallási hatásokat akár mythosokban, akár tanokban materialisálja és vallási liturgiai cselekedetekben plastikusan ki is fejezi. Az ember társas természeténél fogva elsősorban a gyermekekre száll át a vallás ez alakjában s e vallást a maga értékében fokozza a kegyeletnek utódokban élő tőkéje. Maga a társadalom a symbolikus iratokban, a cultusban kifejezett ez értékeket elismeri s a társadalmi, állami élet és rend érdekében törvények, állami törvények útján is biztosítani kívánja. Így csatlakozik a vallásnak mindeneket sajátosságukban meghatározó folyamatához, a subjectivismus alapján való önző, szűkre szorított értékelése; e folyamatnak bizonyos kész tanokban való materialisálása, a kegyeleti érzelmek útján értékének fokozása és államilag, jogilag annak ily alakban való biztosítása. A vallás szabad, mindeneket átölelő, mindenkit a maga sajátosságában elismerő és fejlesztő folyamatába a bizonyos történeti Énekre szorító, emezeket jogilag is tisztán meghatározott korlátok közé utalható vonása belekerül.

Az így megalakult és államilag is biztosított tekintély nehezeedik a felekezetekre és híveikre s nem engedi meg a teljesen szabad gondolkozást, nem azt, hogy a vallás igazi természete szerint minden egyest egészen sajátosan jobb Énje szerint fokozzon, emeljen!

Sokáig úgy voltam meggyőződve, hogy az a felekezet, mely a láthatatlan egyház és az egyetemes papság elvét vallja, mint felekezet is azzal a hivatással bír, hogy az Istenfiúságnak elvét, mely az egyéniséget a személyiség magaslatára emeli, érvényre juttatja s így a vallás, valamint a gondolkozás folyamatának korlátait a lelkiismereti szabadság és a haladás és a szabad tanulmányozás követelésével lerontja. Ez elvileg így is áll, de sajnos, a valóságban nem.

Felekezeti tanári működésem közben tett, személyemet érintő tapasztalataimtól eltekintve — közismert tényekre utalok: utalok arra, hogy a tudománynak, a protestáns szellemnek ápolására a „Protestáns Irodalmi Társaságban“ egyesült protestáns

felekezetek — éppen Debreczen kezdeményezésére — az unitariuszokat az egyenjogúság alapjáról leszorították; utalok arra, hogy a szabadelvűség hírében álló Sárospatak indította meg a közelmúltban a harcot a tudományos meggyőződését előterjesztő egyik theologiai tanára ellen, a kit egyházának legfőbb hatósága — minden szépitgetés daczára (ellenszenvenesség, összeférhetlenség, tapintatlanság) — mégis a tanszabadság elvének megsértésével mozdított el állásából. Németországban is nem egyszer avatkoztak be még az újabb időben is (a Hengstenberg-Stöcker indítására történtek és másrészt a würzburgi és strassburgi esetek) az egyházi hatóságok az egyetemi tanítás ügyébe s csakis az állam erélyének sikerült a tanszabadság elvét érvényben fentartani.

Tények bizonyítják tehát, hogy még a protestáns felekezetek sem engedik meg, hogy főiskoláikon a tudományosság munkájában akadálytalanul érvényesüljön a tanszabadság elve. Távol vagyok attól, hogy ezért a felekezeteket elítéljem. Csak is a *tényt* kívántam *constatálni* s azt, hogy e *tényt* már csak a föntebb már is mondtak alapján *értem* is. Más a *professornak*, más az egyházi hitvallás alapján álló *confessornak*, lelki világa. Mind a kettőnek a lelke az igazság felé irányul; de míg a professor tudja azt, hogy az igazság végtelen és ezért is csakis végtelen úton közelíthető meg, addig emez tudja azt, hogy ez igazságot a maga egészében Isten kijelentette; míg amaz az igazság természete alapján tudja azt, hogy kinek-kinek lelkébe az igazság napjának csakis *egy* sugara világít be s nyer itt, mint isteni czélgondolat otthont, addig emez arról van meggyőződve, hogy ez az igazság a maga egészében éppen az ő vallásában és pedig csakis abban van teljesen kijelentve; amaz ezért is szerény s minden másban is keresi az igazságnak sajátos megjelenítését s tudja azt, hogy emezt támogatva e megjelenítésben, szolgálja magát az igazságot, addig emez az igazság teljes birtokának tudatában önelte, mástlenező s másban, mivel más — csak a hazugságnak, a gonosznak szolgáját látja s azt akár így vagy úgy megtéríteni igyekszik; amaz minden mással együtt az igazsággal szemben szolgatárs, emez minden mással szemben a birt igazság erejében az úr. S mind ez azért van így, mivel a professor lelke szerint az igazság *czél*, míg a confessor szerint kiinduló *alap*. Innen van az, hogy a levita soha sem értette meg a profetát, sőt ezt üldözte.

Minden felekezetben sok van a levitismusból; ezért is a jövőre irányuló lelke sajátos meggyőződését tisztán előterjesztő professortól a felekezet sajátos természeténél fogva — idegenkedik; s így egy oly intézmény, mely csakis ily professzorokat kíván — bármely felekezet kebelén meleg, termő otthont nem talál.

A felekezet ezért is sajátos természetével ellenkezőt művel; a midőn tudományegyetemet kíván felállítani — s az állam megfedkezék culturállami feladatáról, midőn ezt megengedi. — A culturállam nem engedheti meg, hogy az önértékű tudománnyal foglalkozzanak azok, kik a kutatás eredményét már előlegezik s irányítják magát a kutatást, s kik a tudományt mint eszközt sajátos céljaik érdekében felhasználják.

A culturállamnak egyik legfőbb kötelessége, hogy azt az érzületet, mely a tudományt önmagáért műveli s így mindenben keresi az önértékűt, azt elismeri, fejleszteni kívánja s lelkiismeretes kutatása eredményét a meggyőződés erejével mindenkivel szemben bátran, tekintet nélkül másra hirdeti is az *állam léte és fejlesztése* érdekében első sorban művelje, ápolja, — hogy ne mondjam — dédelgesse. Ez az érzület a kölcsönös elismerésnek, a közös építésnek, a férfias, egyenes jellemnek, az autonom életnek, a szabadságnak, az egyéniség, az egyes, a nemzetiségi, a felekezeti, a társadalmi, a nemzeti egyéniségnek, s így a nemzetek republikájának, Isten országának az alapja. Ezeket az eszményeken alapuló erőket kell felszabadítani, erősíteni, dédelgetni szemben azzal az önző, számító, merész stréberséggel, szemben azzal az önző gyáva, szolgálai protectionalismussal, szemben azzal az irányzattal, mely emberben s intézményben, mely nőben, hazában is csak eszközt lát az élvezetre, az önérvényesülésre.

Ne engedjük meg, hogy nemzetállamunk ma, midőn nemzeti önállóságunk érdekében leginkább eme érzületre van szükségünk — emez érzületnek leghivatottabb fejlesztőjét — a tudományegyetemet oly kezekre bizza, melyek sajátos természetüknél fogva és a történet tanubizonyossága szerint is éppen ezen érzület tiszta fejlesztésére képtelenek.

Ám állítsanak a felekezetek, a történeti hatalmak, megyék, kerületek, városok, egyesek szakiskolákat: ügyvéd-, bíró-, hivatalnok-, orvos-tanárképzőket, a hányat akarnak; nevezzen ki az

állam vizsgáló, ily állásokra minősítő bizottságokat; szállítsák le ezzel az egyetemi hallgatók számát s nyissák meg az egyetem kapuit tekintet nélkül érettségire vagy bár mely diplomára — mind azoknak, a kik a tudománnyal önmagáért szabadon akarnak foglalkozni; de harmadik egyetemet csak a mind ezen tényezők fölött álló culturállam emelhet; ezt is csak akkor, ha a kettőnek a tudomány követelte fejlődését biztosíthatja és a harmadikat czekek mintájára életbe is léptetheti. Legyen tiszta a helyzet! A hazugság minden bajnak forrása és minden jónak ellensége. Ne hazudjunk!

*

Tartoztam azzal, hogy e mondottakkal egészítsem ki első cikkemet, melyben egyetemi tanügyünk azon irányzatával szemben foglalok állást, mely a szakiskola eszményével rontja meg az egyetem szellemét, természetét. A midőn azt irtam, a felekezeti egyetem gondolata — ha fel is merült — mégsem lépett a komoly számbavétel stadiumába. Ma tanügyi kormányunk a szabadelvűség szülte souverain, önálló nemzetállam eszméjétől. — s így az interconfessionális állam eszméjétől minden hivatkozás daczára az 1848-iki XX. t.-cikkekre — úgy látom, eltántorodik. Szükséges volt ez irányzattal szemben is a „Videant consules, ne respublica detrimenti capiat“.

A többi cikkek nem látható, de szervi kapcsolatban állnak az első cikkekkel lelkével.

A II. cikk (a doctori cím használatáról) az egyetemmeli megkötendő maradandó külső kapocsnak, az egyetemi doctorságnak feltételével foglalkozik.

A III. cikk (az egyetemi tanárok nyugdíjaztatásáról) e kapcsolat belső feltételét az egyetemi tanári személyiségben keresi s ebből vonja le az egyetemi tanár nyugdíjaztatásának természetét.

A IV. cikk (az egyetemi seminariumok) bevezet az egyetemi munkásság szentélyébe, abba a munkába, a melyben szemben az egyoldalú befogadással az önmunkásság, szemben a tanúlással a tanulmányozás, szemben a tekintélyvel az ész autonómiáján nyugvó kritikai és teremtő munka érvényesül; s mely szemben a múlt század contemplationális irányzatával megfelel a társadalmunkat is meghatározó voluntarismusnak.

Az V. cikk (a kolozsvári tanárképző intézet feladatáról) meg akarja az egyetemet attól a hasznossági irányzattól védeni, a mely az élet számára való gyakorlati nevelés jelszavával az önálló tudományos nevelés ellen fordul s megfélekedzik arról, hogy a tudománynak, nevezetesen a szaktudománynak megszeretése — a tanárképzésnek legfőbb eszköze; s megfélekedzik arról, hogy a gyakorlatba való átvezetés munkáját a középiskolákon szervezett tanárképzők vannak hivatva teljesíteni.

A VI. cikk (a középiskolai reformról) utal arra, hogy az egyetem csak akkor lehet a tanszabadság otthona, ha azok; kik azt felkeresik, a szabadságra is megérették. Középiskoláink az általános műveltség közlésének igérete mellett a szabad tanulmányozásra átvezető sajátos feladatukról a kelletténél inkább megfélekedeznek. Szükséges ezért is egyetemi eszményünk megvalósítása érdekében — a középiskolai reform.

A VII. cikk (a doctoratusról és annak egységesítéséről) még egyszer visszatér a doctoratus kérdésére s azt s studium generale értelmében minősítő jellegétől kívánja megfosztani, másrészt azon kellékekkel felruházni, mely a doctoratumat a tudományvilág republicájának tényévé s így a doctort minden nostrificálási műtét nélkül az egyetemek szervezetének tagjává teszi.

A „Függelék“ (diákszövetkezet és diákotthon) a tanszabadság elvén nyugvó egyetemnek levegőjével, ama imponderabiliákkal foglalkozik, a melyek egész öntudatlanul mélyen meghatározzák lelkünket. A Diákszövetkezet — szemben a mindent mástól váró irigy koldusérzülettel — az autonomiának és a solidaritásnak szeretetben építő érzületét; a diákotthon pedig a munka megbecsülésén, valamint a történeten nyugvó demokratikus socialis érzést kívánja felkelteni, ápolni; mind a kettő így lassanként megteremti egyetemünkön azt a köztudatot, a mely minden törvéynél és szabályzatnál sokkal biztosabban, önmagától táplálja a szabad tanulmányozásnak, a tudomány szerves kiépítésének szellemét.

Összes cikkeim ily irányuak voltak; mind az én alma materemet, a mely engem — mondhatom — gyermekkorom óta eszményként vezetett s mely engem mint baccalaureust boldogítva nevelt, mint férfit pedig építő munkára meghívott —

kivántam legjobb meggyőződéssel, odaadó szeretetemmel és nevelő lelkesedéssel szolgálni.

Ti, kik e boldogító szolgálat terét nékem bizalmatokkal megnyitottátok — engem egyhangúlag tiszteletbeli doctorrá választottatok — fogadjátok kedves Kartársaim hálám zálogaként szívesen Paedagogiai Dolgozataimnak éppen e szolgálatban kialakult kötetét.

Kolozsvárt, 1910 szeptember hó 5-én.

EGYETEMI
TANÜGYI IRÁNYZATUNKRÓL.

Egyetemi tanügyi irányzatunkról.

A) *Általában s különösen a jogi karban.*

A múlt évben nemcsak az egyetem, hanem a sajtó is behatóbban foglalkozott a hanyag leczkelátogatás ügyében felmerült javaslatokkal. Ha e javaslatok erratikus sziklákként magukban állának: úgy azokkal, mint egy mesés multnak tehetetlen maradványaival, ám foglalkozzék a különlegességeket fürkésző archaéologus: de maga az élet, az egyetem szellemélete iránt érdeklődő és annak fejlesztésében közreműködni óhajtó közönnnyel elhaladna a multból itt felejtett ily jelenségek mellett.

E javaslatok azonban nem ily természetűek; ellenkezőleg, egy a jelenben nagyon is létező, hatásosan működő, téves és beteg szellemirányzatnak fel-feltűnedező symptomái.

A baj mélyen gyökerezik; miért is ennek kiméretlen feltárása az egyetem barátjának, de első sorban a nevelés és az oktatás ügyével hivatásból is foglalkozó professornak nem kellemes, de szent kötelessége.

Megfeledeztünk, megfeledeztünk az egyetem szelleméről, lényegéről, a mint az keletkezésében feltűnt és a mint az jelenleg hódító erővel átalakította az olasz, az orosz, az angol, sőt a francia egyetemeket is, s a mint azt nemzeti eszményünk tiszta magalakulásának korszakában: 1848-ban nálunk is Eötvösünk megvalósította, s a mint azt alaptörvényünk a „magyar egyetemről“ szóló törvényezikk szelleme szerint codificálta is.

Önálló hatalom volt keletkezésében a tudomány-egyetem a pápai és császári hatalommal szemben; velük szemben állott az egyetem mint a harmadik önálló világhatalom. Sem azt, sem ezt nem szolgálja az egyetem, hanem csakis a tudo-

mányt. Ezen célból szövetkeznek — egymásra támaszkodva — a scholarok a magisterekkel, úgy, hogy a studium generale „Universitas scholarum et magistrorum“-má válik. A magister tanít szent meggyőződése szerint s a scholar hallgatja azt a tantárgyat annál a magisternél, a kihez őt tudományos törekvése, érdeklődése és személyi bizalma vezeti. Tanítási és tanulási szabadság az egyetemnek éltető levegője. Szép, jövedelmező állást hagyott ott nem egy, csakhogy ellentállhatlan tanulmányozási vágyát a szabadság respublicájában kielégíthesse. S ha volt e tanulmányozás vágya mellett még egy, a külsőre irányuló, ambitioszerű rugó: úgy az nem állott abban; hogy a nagy világ, a pápa avagy a császár, ismerje el őt és méltassa tanulmányozását, hanem az, hogy a tanulmányozás mesterei, a tudós professorok emeljék őt keblükre, fogadják el munkatársukul, mint velük egyalapon egy cél felé törekvőt s ennek kijelentéseképen tiszteljük meg a baccalaureusi, majd a doctori czímmel.

Az egyetemek keletkezésében feltűnő ez eredeti, azért is kiolthatatlan eszmény lassan ugyan, de azután ellentállhatlan erővel létjogosultságot követelt nálunk is. A jezsuitizmussal és a rendőrséggel szövetkező bécsi udvar „szellemnyügző“ rendszere ellen Ausztriában épp úgy, mint Budapesten, végre is állást foglalt az egyetemi ifjúság s a vele szövetkező, a tudományt mint öncélút és a tanszabadságot elismerő professoroknak különösen ifjabb nemzedéke. El az iskolaszerű tanúlással, mely előírt tankönyvekből emlékei a leczkét s a melyet a felelés, a vizsgálat s így végre a diploma elnyerése érdekében bevág a tanuló! El a rendőri, atyáskodó kormány részéről kiküldött inspectorokkal és viceinspectorokkal, kik egymást is ellenőrizve, ellenőrzik az egyes professorokat, hogy vajjon nem térnek-e el mégis a tankönyvtől s nem hirdetnek-e oly tanokat, a melyek az egyház dogmáival és az absolutismus axiomáival ellenkeznek! El a disputatoriumokkal, a melyek arra valók, hogy a disputálók az inspector jelenlétében a vitatkozás hevében elszólják magukat s így elárulják a tanár által, tán mellékesen hirdetett heterodoxiát! El ama kémkedés rendszerével, a melyet még a tanár is tanítványaival szemben kénytelen követni, midőn kénytelen arra ügyelni, hogy a tanuló az ő számozott helyén üljön, de ne sokáig, nehogy az egymásmelletti ülés bizalmatoskodásra s így

esetleg conspirálásra vigye a tanulót! El eme rendszerrel, mely ellenőrzi a misére járást, a gyónást; mely megtiltja a kapu kulcs hordozását s elrendeli mindenkinek, lakjék az bárhol és bárkinél, a záros időn belül való otthonlétet. El azzal az állambölcsességgel, a mely pontosan tudja azt, hogy a különböző állásbelieknek mily dosis tudományra és melyik tudományra van szüksége s mely bölcsesség ennek következtében még az egyetemet is csak ily állampolgár- és államhiatalnok-tenyésztő, tagozott szakiskolává degradálja; — a mely a szabad férfiak palaisrajából — szolgálalküek „Beamtemplantage“-ját (Jul. Schneller történész jellemző kifejezése) csinálja.

Az egyetem nem az egyházé, nem a bécsi-udvaré, nem a magyar kormányé, hanem mint országos főtanoda a magyar nemzeté, a mely megbizza a közoktatási minisztert, hogy az ő nevében, a nemzetnek beszámolva, mint annak felelős minisztere fogadja közvetlen hatósága alá az egyetemet. (1848: XIX. t. cz. 1. §.) — S valamint az államnak sohasem volt feladata, hogy az erkölcsi erőket, az erényt, a társadalmat produkálja, hanem Aristoteles óta tudatosan mindig az, hogy *biztosítsa a létező* erkölcsi erőket, az erénynek, a társadalomnak szabad, autonom önkifejtését: úgy sohasem volt az államnak, s bármely állam kormányának feladata, hogy tudományt produkáljon, hanem, hogy erkölcsileg és anyagilag biztosítsa, erősítse amaz intézményeket és egyéneket, kik a tudomány önálló művelésében fáradoznak.

E művelés, e fáradozás, e munkásság pedig alaptörvényeink 2-dik §-a szerint nem lehet más, mint *teljesen szabad*. Kiki hallgathatja azt a tárgyat, azt az egyént, a melyhez, a kihez vonza tudományos hajlama és személyes bizalma. A tanítók, az előadók czéhes és czopfos körét pedig áttöri a magántanárok intézménye, esetleg egyes a tudományban jeleskedő férfiak alkalmazása, kik a tanár és hallgatók közti viszonyt intensivebbé, a tanulmányozást taglaltabbá s így a tudomány organismusát életteljesebbé teszik.

A félelvi vizsgálatokat, az évenkénti próbatételeket pedig, a melyek a megindult tanulmányozási folyamatot folytonosan kényszerűleg megszakítják s a tudományos elmélyedést a kedvesztésig folytonosan megakasztják: nem hiába kéri megszüntetni az ifjúság a sajtószabadság harmadik napján tartott közgyűléséből: Eötvös virágvasárnapján „hosszannával fogadtatva az egyetemen az egybegyűlt ifjúság előtt kijelenté, hogy ezentúl nem éven-

kénti examenért, hanem az egyetemi pálya végével kiállandó szigorú vizsgálat föltétele alatt fogja az ifjúság szabad választás szerint hallgatni a szakára tartozó tudományokat".¹

Nem szavak, hanem eszmék voltak e törvényezikkek, e kijelentések. Hatottak önjerejükből. Majd mérnökök és technikusok, később az orvosok Balassa János vezetésével még inkább tágitani kívánják az egyetemnek falait. Az „University Extension“-t, a Belgiumban még csak 50 évre rá megvalósult szabad egyetemnek körvonalait, megvonja már 1848-ban a nemzeti szabadságért lelkesülő magyar elme.

Fontosnak tartom az egyetemi eszmény ezen képének felidézését. E kép nem idegen termék, a melyet hazánkban egyesek majmolva megalkottak maguknak. E kép az 1790/1 nationalis educatio követelményéből csirázott ki; osztrák császári nyomás alatt pálmaként erősödött meg; a reform országgyűlésein mindinkább tisztább körvonalakban alakul ki: míg végre egészen tisztán lép elibénk már 1846-ban a Pesti Hirlap hasábjain (Pü—lá) s nemkülönben Lugossy székfoglalójában,² hogy végre is, mint a kigyulladt nemzeti köztudat kifejezője az 1848-iki XIX. t.-czikken pharusként világozjon előttünk.

Ránk borult az éjszaki sötétség! Eötvösünk 20 évig a külföldön bolyongott s tünődhetett, elmélkedhetett a dolgok mulandó és változó volta fölött. Sok letűnt, sok elváltozott; de 20 év múlva is, midőn a nemzet ismét az ő kezére bízta a ministeri tárczák legfontosabbikát, a jövőnk feltételeit biztosító tárczát, ugyanúgy látta a tudomány-egyetem eszményét, mint 1848-ban. 1870-ben benyújtott törvényjavaslatának homlokzatán mottóként ez arany-szavak állanak: „Az 1848: XIX. t.-cz. értelmében a pesti kir. magyar egyetem, mint országos főtanoda, a tanszabadság elvének alapján következőleg szerveztetik“. Indokoló szavai szerint: a tanszabadságot és pedig annak minden következményeiben való szigorú alkalmazását törvénynyel kívánja biztosítani; ez elvet

¹ Pesti Hirlap 1848 ápr. 4. — Különben lásd a Paedag. Dolgozatok I-ben, „A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről“, „Az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeiről“ és „Az egyetemi tanulmányozás feladatáról“ cz. czikkeimet.

² L. Schneller: Reformeszmék hazai tanügyünk terén 1846. Erdélyi Múzeum 1904. 2. és 3. füzetében.

kivánja még nagyobb kiterjedésben és határozottabban érvényesíteni; mint azt az 1848. XIX. t.-cz. megállapítja. (L. indokolás 266.) A tanszabadság érdekében biztosítja e törvényjavaslat a tanárok függetlenségét. A tanárok, a bírákhoz hasonlóan, függetlenek; tudományos működésükért s ennek irányáért őket soha semmiféle veszély nem érheti; el nem mozdíthatók más állomásra, kisebb fokú fizetésre nem helyezhetők s még erkölcsi, hanyagsági vétségek esetében is a tanári karból alakított bíróság ítéel fölöttük; s büntény esetében csak a rendes bíróság ítélete határoz a tanár-állása fölött (5. és 6. §. indokolása).

A tanszabadság kívánja, „hogy az egyetemnek eddig szűk kapui nyiljanak meg s táguljanak úgy, hogy minden tudományos erő előtt; lehetőleg. nyitva legyen az út az egyetemi működésre“ (4. §. indokolása). Ezért is kívánja a tudomány szervezetét éltető specialcollegiumoknak minél nagyobb számban való tartását; ezért is nemcsak hogy nem szorítja egy-egy szaktárgy előadására kinevezett tanárt csakis ezen szaktárgy előadására, hanem az 1870-iki rendeletével egyenesen feljogosítja őt arra, hogy előadást tartson mindabból, a miből előbb leczkéket, a tanszékek szétválasztása előtt, vagy az egyetemi tanárságot megelőző jogakadémiai szolgálatban, bárhol hirdetett. A tanszabadság kívánja, hogy nyiljanak meg s táguljanak az egyetem szűk kapui, úgy hogy mindenki előtt s ne csak azok előtt, kik bizonyos megszábotott előképzettséget mutatnak fel, nyitva legyen az út egyetemi előadások hallgatására és ott ismeretek szerzésére (L. 7., 8., 9., §. indoklását).

Így Eötvös 1870-ben is. A magyar egyetem létalapját, éltető levegőjét Eötvösünk szellemében, a *szabadság* képezi, az a 48-as szabadság, mely erkölcsi benső szükségszerűséggel, tehát igaz szabadsággal, ezért is önérdék, haszon nélkül egy-egy eszme, az igazság tanulmányozása eszméjének szolgálatába helyezi magát. Ezen szabadság, ezen tanszabadság elvének alapjára helyezi Eötvösünk halála után kolozsvári egyetemünket is az országos törvény. E sziklára épült, ennek szellemében kiépítendő.

Eötvös nem ért rá a kiépítésre; még arra sem, hogy elhordja a régi osztrák kor omladékait, a melyekkel 1855-ben Thun gyávaságából, opportunismusból megkezdte eltorlaszolni a tanulási szabadság felfelé vezető útjait. (20 h. óra — jögtörténeti kötelező vizsga, megfelelő kötelező tantárgyakkal.)

Csak rövid ideig állott a derék Pauler a közoktatás élén s sajnos, utána más szellemirány vonult be a közoktatásügy palotájába.

Már Trefort — ki különösen a számkivetés idejében Eötvösünk bizalmasa s mindig jó barátja volt, de temperamentum és világnézet dolgában ellenképe (l. a találó párhuzamot Falk Miksa: „Kor és jellemrajzok“ kül. 327 l.) már csak francia eredeténél és realistikus, a mutatóságra is irányuló szelleménél fogva — a szabadság ideális országát nem méltányolta eléggé. 1873. máj. 11-én kelt leiratában már is kételyének ad kifejezést, hogy a tanítási és tanulási szabadság „csakugyan éltető szelleme és jellege az egyetemi tudomány művelésének“.

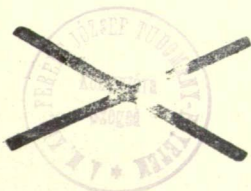
Minél inkább látja, hogy egyetemeinken sokan visszaélnék a tanszabadsággal, annál rokonszenvesebben tekint a francia szakiskolákra, a melyeken minden oly szépen el van rendezve s melyek mutatós *vizsgálán* oly szép és határozott ismeretekkel ékeskednek a versenyző diákok. Már 1873. okt. 5-én kelt (27,500 sz) rendeletével kiadta a jelszót: „A tanulási szabadságot — a szakpályára való képesítés érdekében — szabályozni kell.“ A szellemi emelkedést követte a szellemi elbágyadás; az önállóság harcát az opportun megalkuvás. Felébredt s a fejlődés történetében oly nagy szerepet játszó tehetetlenség erejénél fogva vissza is tért a 48-ban eltemetett osztrák-jezsuita szakiskola szellemének kísértete az egyetemre. Szabó József és Kautz rectori beszédeikben Budapesten, — Entz, Genersich, Ajtai és különösen Szamosi is ugyancsak rectori beszédeikben egyetemünkön a magyar egyetemnek törvény által biztosított alapelve védelmére keltek ugyan, de Trefort nyugodtan tovább haladt.

A *szakiskolákból* vett „vizsgálati rendszerrel s annak szigorú alkalmazásával“ akarja a fönti rendelete szerint a tanulási szabadságot szabályozni. „Ha a vizsgálatok szigorúan nem kezeltetnek, a tanulási szabadság általános nemtanulássá fajulhat el.“ Ugyanezen rendeletben nem átalja a legnagyobb merészséggel állítani, hogy az „állam a tanulási szabadság elvénél fogva *ritka kivétellel* megengedi, hogy mindenki ismereteit úgy és akként szerezhesse meg, a mint azt *viszonyaihoz* (?) képest leginkább megfelelőnek véli“: pedig ugyanazon datum alatt melléklí 402. sz. alatt az orvostanhallgatók szigorlati rendjét, a mely nemcsak a szigorlatok egymásutánját rendeli el (24. §),

hanem megkívánja azt, hogy meghatározott óraszámú tantárgyakat hallgassanak (9 §.); a joghallgatókat pedig már aug. 17-ik 19,499. rendeletében a szakiskolák módjára négy tanfolyamba osztva találjuk s annyira megkötve hallgatási szabadságukban, hogy minden tanfolyam számára megvannak a kötelezőleg hallgatóképző tantárgyak, sőt a rendes joghallgatóknak megvan egyenesen tiltva, hogy a mennyiben a jogtörténeti államvizsgálatot le nem tette, hallgathassa a III. és IV. éves jogászok számára kötelezőleg előírt tárgyakat. (1873. aug. 17. 19,499).

Trefort egyenesen csunya játékot űz a tanszabadság s nevezetesen a tanulási szabadság szavával. „Hogy a *tanulási* és tanítási szabadság *elvére* fektetett, jelenleg fennálló (?) tanulmányi rendszer — így szól 1874. febr. 5-iki 3055. sz. rendeletében — *magasztos feladatának teljesebben* megfelelhesen . . . s másrészt az akadémiai szabadsággal *visszaesés (!)* lábra ne kapjon“ . . . *tönkre teszi a tanulási szabadságot!* Megvan ugyanis a tanulási, a hallgatási szabadság és pedig *teljesebb* alakjában úgy, hogy minden tanévben megvannak a vizsgák (a jogtörténeti vizsga helyett *két* külön alapvizsga) (1. §.); ezen vizsgák tantárgyait hallgatni kell (10. §.); a vizsga-terminusokat okvetlenül *be* kell tartani, különben elveszti az illető ezt a semestert (3. §.); a két államvizsgára: a jog- és államtudományira csak az léphet, ki a 2 alapvizsgálatot „jó“ sikerrel tette le (10. §.); egy-egy főcollegium heti 5 óránál kevesebb nem lehet; kell még két philosophiai collegiumot is hallgatni és pedig olyanokat, melyek egyenként legalább heti 4—4 órák (23—26. §.); a hallgatott heti órák száma 20-nál kevesebb nem lehet.

Ily „viszonyok“ közt nemde csakis keserű ironia hallgatási szabadságról beszélni! Különösen akkor, ha párhuzamos tanszékek is léteznek, ha a vizsgázó nem tudja, hogy kinél fog vizsgázni, kényszerűségből jönnek látja mind a két vizsgázó tanárainak előadásaira beiratkozni. Az utilitarismus, a csunya számítás, külső tekintetek irányítják az idealis ifjúság elhatározását a tantárgy és a tanár választásánál. Maga az idealis értékek biztosítója, a közoktatási minister, szabadítja fel, kelti fel rendeleteivel e rugókat, veti rá az ifjúságra a kényszerzubbonyt: s ugyanakkor azt mondja: szabad vagy, hallgathatsz bárkinél, a mit akarsz, vagyis — a mint ezt óvatosabban már az 1873-iki okt. 5-iki (27,500. sz.) rendeletében körülírta — „megszerezheted ismer-

reteidet úgy és akként, a mint ezt viszonyaidhoz képest leginkább megfelelőnek véled.“

S van-e ily viszonyok közt valódi *tanítási szabadság*? Nagy óraszámú főcollegiumokat kell előadni; elő kell adni azokat az *ismereteket*, a melyek a vizsgálat tárgyait képezik! Igaz, hogy tanulmányozva lehet ezen ismereteket is közölni; de lehetlenség, hogy ily pensumszerű előadások idővel ehablonszerűekké ne váljanak s ne akadályozzák meg a tanárt, — ha éppen ezeken fekszik a fősúly — az igazi, a részletekbe elmélyedő tanulmányozásban, az Eötvös által annyira hangsúlyozott specialcollegiumok tartásában, különösen akkor, ha még a folytonos vizsgálatok nagy munkája is igénybe veszi idejének nagy részét.

Magyar egyetemi életünkre nézve valóban végzetes volt Trefortnak ministersége, francia szakiskolai eszménye, a melylyel legjobb intenciója daczára az egyetem tönkretetésén dolgozott. Nem élte meg, hogy még a francziák is belátták, hogy a tanulmányozásban való elmaradásuknak, az ideális szellemirány megbenulásának főoka az ő szakiskolai rendszerükben rejlik; s hogy javulást e téren csakis az egyetemi rendszerhez való visszatérés ígér.

A szakiskola ugyanis a kész, az emlékelhető ismeretek közlésére fekteti a fősúlyt; a mely ismeretokről kiki, még a legostobább is fényesen beszámolhat a vizsgálatokon. Tananyaggal állunk szemben, a mely anyagot, természetesen, fel lehet osztani didaktikai szempontból egyes tanfolyamokra. Ezen egymásutánban pontosan meg kell ezt az anyagot tanulni. Erre tanít a tanár. El kell járni ezért is a tanításra, mert máskülönbben is ellenőrizni ezt a tanár s ha előbb nem, bizonyára a vizsgán csinál nehézségeket. A vizsga pedig életpályára kvalifikál. Erre kell komolyan készülni, a vizsgai feleletekkel kell kitűnni; mert a vizsgáló bizottság elismerő, kiténtető bizonyítványától függ az ifjúnak jövője, társadalmi állása, életben való boldogulása. A kényszerűség, az önzés, az ambitio a szakiskolának mozgató, tanulásra indító hatalma; eredménye pedig — ha ez kedvező — ismeretekkel megrakott egyén.

A szakiskolának ellenképe az egyetem. Nem a kész ismereteken, hanem a *problemákon* fekszik a súly, — a melyekkel szemben tehetetlen az emlékelés, a melyeket csakis gondolkozás útján lehet megoldani. Hogy a gondolkozás hová vezet az egyik-

nél és a másikinál, ezt előre nem lehet tudni; csak maga a megfigyelés, a kísérletezés, a gondolkodás van adva: de nem annak eredménye. Felosztani ezért is a gondolkozást, a tanulmányozást tanfolyamokra nem lehet. A tárgy természete, a gondolkodás foka, a megfigyelés intenzivitása, a tapasztalatok körének átmérője, az egyéni hajlam és arravalóság határozza a tanulmányozás menete, rythmusa, iránya fölött. Az előadások nem a tanítás, hanem a professio, a confessio szempontja alá esnek. Így jutott el ily eredményre a tanár egy-egy problema megfejtésénél: ezt mutatja be az előadáson s az ily előadásnak célja nem az, hogy a hallgató az így nyert kész anyagot úgy, mint a leírt mappában, tegye el emlékezetébe, hogy ezt a vizsga esetén ismét elővegye; hanem az, hogy ezen előadás forradalmat létesítsen a hallgató szellemében, indítsa meg benne is a tanulmányozás és kutatás folyamatát, hogy kritikailag át- és átvizsgálja az előadottat módszerre és eredményre dolgában s ezen egyéni, sajátos folyamaton átszűrve, azt ne eltulajdonítsa, hanem valóban elsajátítsa. Nem az előadáson, annak anyagán, hanem az előadásnak sajátos tanulmányozásra indító hatásán, erején, tehát a tanárnak *személyi tényezőjén*, és ebből kiinduló és az előadások *után* érvényesülő erején fekszik a súly. Ha megvan a tanulmányozás folyamata, akkor mellékes az előadás; csakis mintegy regulatív, de nem constitutív eleme a tanulmányozásnak. Ezért is egészen mellékes az egyetemi élet szempontjából, hogy valaki minutiosus pontossággal látogassa az előadásokat. Ha az előadások tanulmányozásra indítanak, ha e tanulmányozást fokozzák: bizonyára örömmel, vágyva vágyik oda és látogatja is azokat a hallgató. Nem az előadás, hanem az egyetemi levegő, a tanulmányozás szelleme, a mely a tanárok személyiségéből s így az előadásaikból is kisugárzik, az a tanulmányozás folyama, a melyben találja magát az egyetemet éretten felkereső egyén: ez az, a mi az egyetemet egyetemmé, a hallgatót studenssé teszi. Ezen folyamatban való közösség pedig az az alap, a mely a tanár és a hallgató viszonyát meghatározza.

Pályatárs, commilito a hallgató. Egy alapon, egy cél felé törekszik, épp úgy a professor, mint a studens; csak hogy az egyik inkább a pálya kezdetén, a másik, bár előrehaladva, mégis tudja azt, és pedig minél komolyabban törekszik, hogy még mindig igenis távol áll a céltől. Nincs ily viszonyban élők közt

helye az úrhatnámságnak. Csak *egy* az Úr: az igazság, a melyet a professor épp úgy szolgál, mint a studens. A vizsga rémje sem kísérti az egyetemi hallgatót; hisz vizsga nincs az egyetemen, csakis a doctoratus, a mely nevezetesen a szaktanár által jól ismert, folytonos munkásságnak az egyetem részéről való honorálása. Az élet, a maga napi, hullámzó, folyton megalkuvó kérdéseivel nem veti be ide árnyékát. Itt egy önmagában, önmagáért való élet folyik le, mely minden hasznossági szempontot, érdeket, tekintetet, mint filiszterit megvetően kizár.

Számüzve vannak ezért is az egyetem otthonából a kényyszerűség, az önzés, az ambitio rugói; belső szükségyszerűségből, az igazságnak szeretetéből, ezért is önzetlen, odaadó igyekezetből folyik a tanulmányozás munkája, mely czélul nem az emberek elismerését, nem a pályatársak legyőzését, hanem egyénileg tagozott és mégis közös munkában, az igazság megközelítését tűzi ki maga elé.

A szakiskola és az egyetemnek világa két egészen ellentétes szellemű világ! A kettőnek egyeztetése mind a kettőt megrontja, s meddővé teszi. Vannak a szakiskolákba való receptív szolgálalelkek, kik a társadalomban igen hasznos, fontos munkát visznek végbe; s vannak viszont az egyetemre megérett, önállóságra törekvő spontán szellemek, kik az egyetemi szabadság levegőjében megedződve, megérlelt, elvi magaslatra emelt ismerettel s egységes világnézettel a társadalmat vezetni, lelkesíteni, a szellemük erejével átalakítani hivatottak. Az aurea mediocritas, ez a középérték, a tudományos törekvés terén korcs szülemény, chinai virtus. A dianoëtikus erények már Aristoteles szerint is semmiféle korlátot és semmiféle féket nem ismernek.

Ezt a különbséget, ezt az ellentétet a szakiskola és az egyetem közt Trefort nem ismerte, s ha ismerte, nem bírt annak tudatával, hogy ezen ellentétet nem szabad, nem lehet a szakiskola és az egyetem jellemének veszélyeztetése s így annak is, ennek is tönkretévése nélkül egyeztetni. (Az öszvér se nem számár, se nem ló, de igenis meddő.)

Trefort a budapesti egyetem jogi tanártestület valamennyi tagját 1874-ben néha a ministeriumban, néha az Akadémiában, sőt egyszer saját lakásán értekezletre hívta meg s itt egyrészt a tanulási szabadság visszaéléseire utalva, másrészt hangsúlyozva, hogy a szaktanár befolyása mennyire szilárdul meg, ha a 2 elmé-

leti államvizsga a jogi kar házi vizsgálatává alakul át s a vizsgálatok tudomány-elméleti jellege is emelkedik,¹ ezen — az az egyetemi élet szempontjából semmis — érvekkel bevitte a szakiskola rendszerrel adott évi vizsgákat a jogi karba;² s ez alapon megérkezettnek láttá annak idejét, hogy nyiltan kívánja az egyetemi tanulmányi rendszernek megváltozását.

A III. tanév végére eddig csak ajánlott egyik államvizsgálatnak letetését az 1879 jún. 28-iki 17,318. sz. rendelettel kötelezővé teszi, úgy hogy csakis annak sikeres letévése után volt az illető a IV. tanévre felvehető. Eddig csak lehető volt minden év végén a vizsga; mostantól fogva minden egyes tanfolyam kötelezőleg vizsgával záródott le.

Ezen bevezetés után értesíti a miniszter 1879 nov. 3-iki 29,751. sz. rendelettel a jogi kart, hogy ő a tanulmányi és vizsgálati rendszer teljes reformját óhajtja lehetőleg már az 1880/1. tanévre eszközölni. Miért is felhívja a kart javaslatlételre. Hogy mily irányban kívánja a reformot, a javaslatlételt; erre nézve maga a rendelet nem enged kételyt. A tanulási és tanítási szabadság a „*lapis offensionis*“. Át kell ezen botlani, annak közelebbi meghatározásával és körülsánczolásával. Oly javaslatot vár, oly reformot óhajt, mely „*a jól felfogott tanulási és tanítási szabadságnak biztosítékot*“ ad, hogy ez a hallgatók nagy részére nézve nem-tanulási és netalán a tanárookra nézve rendszertelen és töredékes tanítási szabadsággá fajuljon.“

A hallgatók és a tanárok tanszabadságát korlátozni, avagy megsemmisíteni kell s ezt nevezi a minister jól felfogott tanszabadságnak.³

A szemek megnyiltak. A bpesti jogi kar s nyomban utána „a Trefort által egybehivott szaktanácskozmány a tanítási és tanulási szabadságon nyugvó *egyetemi* rendszer mellett foglalt állást;“⁴ a mi jogi karunk pedig, bár különböző vélemények, elvek állottak

¹ L. Vécsey cikkét: A felső oktatásügy Magyarországon című munkában 118. l.

² Groisz Gyula 1876. decz. 20. rectori beszédében a vizsgarendszerrel adott vizsgálatok összehalmozásával hozza kapcsolatba, hogy a jogi karon egyetlenegy pályakérdés sem érkezett be.

³ L. Piszatory Mór cikkét „A felső oktatásügy Magyarországon.“ 279. l.

⁴ L. Vécsey i. h. 105. l.

egymással szemben, mégis *többsége* szerint az igaz egyetem szellemében kívánta, „hogy az egyetemen csak tudori szigorlat tartandó, minden más vizsgálat mellőzendő és senki egyetemi tanulmányainak folytatásában az államvizsgákra való tekintetből ne gátoltassék.” Ennek corollariumaként Óvári Kelemen, Farkas Lajos és Concha Győző különjavaslatban kifejtik, hogy *kötelező tárgyakat nem ismernek*. Plósz Sándor pedig szintén az igaz tanszabadság érdekében, de másrészt szemet nem hunyva az ezzel való éretlen visszaélés előtt: az első egyetemi évet csakis *előkészítő éveknek*, tehát nem tulajdonképpen egyetemi éveknek kívánja tekinteni, a melyet egy szigorú képesítő vizsga fejezzen be. Csak a ki ezt megállotta, bocsátható a magasabb évfolyamokra, a tulajdonképeni egyetemre, a melyen azután Plósz teljes tanszabadságot kíván. (Pisztóry i. h. 280. stb.)

Az egyetemi tanári lelkiismeret ezzel megnyilatkozott ugyan, azonban Trefort nagy ügyesen tovább haladt.

A szótöbbséggel hozott kolozsvári tanári karnak az egyetem szelleméből folyó határozatát elfogadja: az egyetemről az oda nem tartozó államvizsgákat számúzi, de a doctori szigorlatot, az egyetemnek ezt a sajátos actusát, a kiválóan tudóssá való felavatásának actusát államvizsgává degradálja; a pegasust az élet szántóföldjének ekevasa elé fogja. Engedmény útján még többet senki el nem ért. Az egyetem sajátos életének propagációját vette el ezzel Trefort. Nem öncélú a tudomány, hanem csakis a megélhetésnek szolgálja. A doctoratus, a mely a tudósok respublicájába való felvételnek külső actusa: most egy gyakorlati, jövedelmező életpályára való lépésnek feljogosító passusa.

Igaz, hogy az utat e cél felé már az 1874. évi XXXIV. t. cz. 5. §-a is előkészítette, a mennyiben ez kimondja azt, hogy ügyvédi vizsgára csakis az bocsátható, a ki a belföldi egyetemen a jogtudorságot elnyerte: de az 1875-iki jan. 5-ikén kelt legfelsőbb elhatározás szerint a doctoratusnak előfeltételei az államvizsgáknak sikeres letévése, úgy hogy a minősítő tényező mégis az államvizsga volt, a mely fölé emelkedett a doctoratus. Most azonban az 1883. máj. 18-án 11,630. sz. a. kelt királyi elhatározás alapján megszűnnek az államvizsgák; a doctori szigorlatok tárgyain *némi lényeges változások* válnak szükségessé; a szigorlatok az 1883. aug. 25-iki 28,291. sz. rendelet szerint magukban véve minősítő jelleget nyernek a közigazgatási szakra s

ezért is bővülnek politikai, közigazgatási, illetőleg jogi tárgyakkal a gyakorlati élet szempontjából.

Hiába nyugtatja meg magát az egyetemi tanári lelkiismeret azzal, hogy a kötelező doctoratus alapján az ügyvédek elméleti képzettségének színvonala emelkedett. A doctoratus ezzel lencseállá vált, a melyért az egyetem elsőszerű jogát feláldozta: a tudomány önzélű jellegét, az önzetlen tanulmányozással járó igaz ideális hivatását.

Keserű, tán nem is tudatosan elkövetett, de igen jellemző ironiát látok abban, hogy ugyanaz a rendelet, mely az államvizsgákat elejti s a doctori szigorlatokat oly különös módon honorálja: az egyetemet iskolává degradálja, midőn szószerint azt mondja: „Ezen alap- és államvizsgálatra vonatkozó módosított szabályzat az alapvizsgálatoknak *eddiggi iskolai vizsgálati jellegét* és mint a III., illetőleg V. és következő félévek beszámításainak feltételeit *nem érinti*”; s midőn ugyanott abbeli meggyőződésének ad kifejezést a minister, „*hogy az így kiképzett és tisztviselőségre minősített egyének megfelelő elméleti kiképzést és iskoláztatást fognak magukkal az életbe kivinni.*“ (1883. aug. 25. 28.291. sz.)

Nem lep meg bennünket, hogy most már egészen kisszerű, jelentéktelen az egyetemmel nemcsak összefüggésben nem álló, de annak szellemével ellenkező kérdések mint nagyfontosságúak, sőt a studium elvégzésére nézve döntők lépnek előtérbe. A hirdett idézett rendelet nagy komolyan megállapítja, hogy hány óra: kanállal kell beadni az egyes tantárgyakat. Heti 8 órában szedendő be a római jog; ezen óraszámnak fele is elégséges a pénzügytanra, a pénzügyi jogra, a közigazgatási jogra, a statisztikára; csak heti 3 órára szorul a nemzetközi jog. „A többi tantárgyak eddigi 5 óra számát és a tanárok azon jogát, hogy az említett tantárgyakból magasabb óraszámban is hirdethetnek collegiumokat érintetlenül hagyja a miniszter, de annak kikötésével, hogy minden tárgyból évenként legalább egy félévi főcollegium a megjelölt óraszámban tartassék.” Egy későbbi rendeletben (1886. decz. 27. 47,319.) kifogásolja, hogy a magyar közjogi és közigazgatási collegiumot Kolozsvárt a kötelező 5, illetve 4 óra helyett csak is heti 2 órával vették fel az órarendbe, s elrendeli, hogy e köteles óraszámig a collegium egészítessék ki, avagy czimé olyképen változtassék meg, hogy azoknak

specialcollegiumi jellege kétséget kizáró módon felismerhető legyen. Trefort utódja pedig Timon Ákos javaslatára elrendeli, hogy a magyar alkotmány és jogtörténet heti 5 órai főcollegiumban, a joghallgatókra nézve hallgatásra kötelezett tantárgyul tekintessék olyképen, hogy a joghallgató ezen főcollegium hallgatása nélkül az I. alapvizsgára nem bocsátható s annak idején jogi végbizonyítványt nem nyerhet. (1892. ápr. 13-án 53,602/1891.) Nem csuda, hogy a tanárok is belemennek ezen követelt iskolaszerű mechanizmusba s így nem bocsátanak a szigorlatra oly egyént, ki két semesteren át két órában hallgatott ugyan philozophiai tantárgyat, de nem a köteles négy órában egy semesteren át. Gróf Csáky minster a kettőt kettővel megsokszorozza s a hozzá folyamodót a szigorlatra bocsátja. (1889. 57,063. sz.) A tanári kar, mintha nem ő volna leginkább illetékes a tudományos ismeret mértékének meghatározására egymás után veszi a rendeleteket, a melyek majd a vizsgálat szigorítását kívánják (1888. ápr. 7. 19,688); majd pedig az egyik és másik vizsga közt lefolyó időt meghatározzák (1888. jún. 20. 24,062. sz.); majd a vizsgálatok rendes és kivételes idejét tűzik ki. (1893. decz. 22. 60,905. sz.)

Lappáliák, érthetlenségek mind ezek az egyetem szempontjából. A tanár tudja legjobban, hogy hány órában mit képes előadni; tudja azt, hogy mit kíván éppen tőle a tudomány érdeke; tudja azt, hogy minden részletező teljességnél sokkal fontosabb a tanulmányozás módszerébe való bevezetés; tudja azt, hogy nem lehet feladata egy-egy általa vagy pláne más által megírt könyvet a hallgatóság előtt végig olvasni, hisz ezt megtehetik a hallgatók maguk is otthon és pedig sokkal kényelmesebben; hanem az, hogy a személyi erőre emelkedett studium útján az ifjúságban is hasonló studiumot keltsen. A tanár képes a legjobban megítélni a hallgató tudásának mértékét s azt az időközt, mely a pótlásra, illetőleg egy második vizsgálat lehetőzésére szükséges. A kar, az egyetem, mint a tudósok respublicája az igazán competens hatóság a doctorátus feltételeinek, czéljának, letévése módjának megállapítására. Mily felfordított dolog, hogy azok, kik a tanügyi *administratióval* hivatalosan s nem magával a tudománnyal, mint ilyenrel szabadon foglalkoznak, tisztán tudományos kérdésekben határoznak s tudományos dolgokban gyámkodnak azok fölött, kik tudósok, kik szakemberek. Az életpályára

előkészítő szakiskolai eszmény idézte elő a felforgatást, rontotta meg magyar egyetemi életünket s degradálta a facultásokat szakiskolákká; a mi azután megmagyarázza azt, hogy viszont a jogi akadémiák gyakorlati irányzatú tanításukkal tekintélyben emelkedtek, úgy hogy a minister már egyes külsőségeknél is azoknak a facultásokkal való egyrangusítása gondolatával foglalkozott. (1897. febr. 7. 3841. sz.) Jogtanáraink kiváloságát dicséri, hogy ily tanügyi irányzat, ily tanulmányi rendszer daczára idealismusokat, a tudományért való lelkesülésüket megőrizték s tudományos irodalmi munkásságukban is érvényesítették.

B) A *philosophiai* karban.¹

A jogi karban érvényesülő tanügyi irányzattal, tanulmányi rendszerrel foglalkoztam első sorban, mivel ezen kar áll legközelebb a vezető, kormányzó társadalmi és állami körökhöz s mivel ez a kar érzi meg ezért is első sorban a társadalmat, az államat mozgató szellemi irányzatokat.

Az egyetemi életnek mintegy peripheriáján helyezkedik el e kar. Végzetessé válik az egyetem szellemével ellenkező irányzat még csak akkor, ha ez az egyetemi életnek központi karában, a philosophiában is érvényesül. A középkor tudósainak köztudata szerint: „Universitas in artibus fundata“; a bécsi egyetem statutumai szerint (1365) a philosophiai kar: *Filia primogenita et ob ejus foecunditatem praedelieta pia matrix ceterarum facultatum.* „A tudományok közös kötelékének“ mondja e kart a kieli egyetem philosophiai karának pecsétje. Schleiermacher a modern tudományegyetem alakulását előkészítő iratában ezt a facultást tekinti központiának, mivel „a felsőbb facultások, a mennyiben nem technikát, hanem tudományt művelnek — a philosophiai facultásból nőnek ki; s mivel az egyetem egysége éppen a philosophiai facultásban van meg“ (l. Schneller: *Paedag. Dolgozatok* II. 390. l.). Ugyanezen gondolatot fejezi ki oly ékes szavakban Beöthy Zsolt is (A felső oktatásügy Magyarországon, 188. l.):

¹ A philosophiai karra vonatkozó következő fejtegetéseket helyzetemnél fogva érthetően, főleg a kolozsvári állapotokhoz és viszonyokhoz fűztem. A localis színek azonban van általános alapszíne is, a miért is a kolozsvári vonatkozást elhagytam a czimből.

„A legtöbb tudomány abban van képviselve; a tudományosság szempontjából pedig e kar egészíti ki a többi karok munkáját“.

„A tudomány-művelő feladat a bölesészeti karra nézve mutatkozik legtisztábban és legáltalánosabban.“ „A pálya, a melyre saját hallgatóit előkészíti: a tanári, elengedhetlen alapját a tudományképzésben s gyakorláti sikerének feltételét is a tudományvaló folytonos foglalkozásban bírja.“ S hogy mi képezi az egyetemnek s első sorban e karnak éltető levegőjét, arra is megfelel Beöthy: „Az olyan természetű és célú tudományos munkásságnak már, a milyen a bölesészeti karé, a *szabadság* az éltető levegője, a mely nélkül fejlődnie nem lehet.“ — Trefort is ugyanezen gondolatoknak ad classicus kifejezést, midőn a bölesészeti kart mondja „az egyetemnek, s ennél fogva a tanítási és tanulási szabadság lényeges képviselőjének“ (1873. máj. 11-ki rendes leiratában).¹ Ha valahol tehát: úgy éppen a philosophiai karban kell az egyetemi szellemnek s ezzel a tanszabadság eszméjének megtestesülnie.

Láttuk, hogy nagy Eötvösünk mily igaz lélekkel volt ezen egyetemi szellemnek, e tanszabadság eszméjének híve. — Ennek alapjára helyezte a mi kolozsvári egyetemünket is nem a királyi kegyelem, hanem a nemzeti akarat az 1872-diki XIX. t.-cz.-ben. „Egyetemünk — a mint azt Berde Áron, az első rectori székfoglalóban kifejti — az ország közóhaja méhében fogamzott meg, születését közöröm üdvözlö, a *közakaratnak* intézménye! Egyetemünket hazánk *alkotmányossága* teremtette meg!“ (Beszéddek 46. l.) Alkotmányunk sem a királyi kegyelemnek adománya, hanem a nemzeti szabadság érzetén nyugvó önkormányzat természetes jogának érvényesülése. — A szabadsághoz való jog, de kötelezettség is rejlik egyetemünk alapításának ezen tényében. — Mikó Imre gróf, mint ministeri biztos, a tanárokat üdvözlö, az egyetemet tulajdonképen megnyitó beszédében ezt hangsúlyozta, midőn a tanárok lelkére kötötte, „hogy arra vannak hivatva és kiválasztva; hogy a tudomány ez új szentélyében hirdessék az ismeret, a felvilágosodás és ez által a *szabadság* hatalmas ígét“; „hogy *egy* a tudomány, hogy nincs annak egyes ágai közt rangbeli különbség“, mivel „minden tudományos kuta-

¹ Trefort ezzel csak *történeti igazságot* akart kifejezni, a melylyel szemben, mint a mondat folytatása mutatja — a helyeslés szempontjából — legalább is *kérdéses* álláspontot foglal el.

tásnak is csak *egy* a célja: az igazság“. S a mint a szabadság a kutatás alapja: úgy az *igazság* kutatásának *személyi* eredménye az erkölcsi szabadság, „mely az erkölcstelenséget épp úgy gyűlöli, mint a tudatlanságot“; — s mely mint „nemes szív, emelkedett jellem, szeplőtlen becsületesség a tudománnyal párosulva egyedül nemesíti az embert“.

A visszhangot e szép szavakra a philosophiai karnak dékánja, a fenkölt szellemű *Imre Sándor* adta meg, midőn a *tudomány* magasztos és tiszta levegőjű műtermére utalt, a melyben a nemzetet széthuzó irányok és érdekek kibékülnek, s midőn a gondviselés után csak egybe helyezi bizalmát: „a tudomány szelid, de ellentállhatlan hatalmába, mely képes az emberiség *szabadságának elleneit* legyőzni s az ellenében harcra kelő elemek zürzavarát eloszlatni“.

S tova hangzik egyetemünk történetében az egyetemi szabadság szózata. A következő rector, Schulek Vilmos az egyetem szabad tudományos jellegéből vont autonomia alapján kívánja az egyetemi tanárok és hatóságok és hatósági képviselők jogkörét szolgálati pragmatikában megállapítani. — Generzich 1877/8 rectori beszédében a tanítás szabadságában és ezzel járó önkormányzatban s ez alapon felépülő odaadó hivatásszerű munkában érvényesülő szellemi függetlenségben látja annak biztosítékát, hogy az egyetem idővel kivívja anyagi függetlenségét, munkája elismerését, támogattatását. Szamosink bár az egyetemi autonomia dolgában megalkuszik rectori beszédében (1886/7) e megalkuvása közben felemelkedik és megnyugszik annak tudatában, hogy — épen áll a tanszabadság erős vára, a mely nélkül egészséges fejlődés és haladás a tudomány terén el nem képzelhető“. — E „tudományos szellemet kell — a mint azt *Imre Sándor* rectori beszédében (1878/9) mondja — valóban megalapítani, mely tudománynak tárgya a makrokosmos vizsgálata, célja pedig az emberi egyéniség, a mikrokosmos boldogsága! (93. l.). E tudományos szellemért küzd *Ajtai Sándor* is nagyszabású rectori beszédében, midőn állást foglal a szaktanulmányok elszigetelő felfogása ellen s az egyetem szellemében kívánja azt, hogy „az összes tudományok alapjait felölelő bölcsészeti és természettudományi karok keblén“ találkozzanak, érintkezzenek a különböző kari hallgatók s e karok tudományából táplálkozva ne csak külön szakpálya tanulmányaikban töké-

letesbedjenek, hanem szabadokká, vagy mint ő mondja, „nyilt fejüekké“ váljanak. (1881/1. rect. beszéd). — A philosophiai karnak ezen központi, éltető és felszabadító hatásának tudatától eltelten látja Entz Géza rectori beszédében (1875/6) a tágabb értelemben vett bölcsészettudományokban azon erőket, a melyek nem csupán idealis varázsszal árasztják el az egész egyetemet, hanem egyszersmind éltető élenyt szolgáltatnak a többi karok számára“ (43. l.).

S ha visszatekintünk egyetemünk és különösen karunk első tanári nemzedékére, a melyre Ajtai az egyetem 10 évi fennállása alkalmából tartott beszámolójában azt jegyzi meg, „hogy egyenlők voltak mindnyájan abban, hogy közülök egyetlenegy sem volt idejövételét megelőzőleg egyetemi tanár s egyike sem jött ide organisalt egyetemnek organisalt tanszékére“ : úgy munkásságukra, törekvéseikre a tudományosság szempontjából büszkeséggel tekinthetünk fel. — Látjuk ugyanis, hogy az egyes tudományokat a szerves egészből nem kívánták kiszakítani s igyekeztek az egyeseknek sajátosságát az összehasonlítás alapján megállapítani. — Már első évi optatumaik közt (1872/3 33. k. p.) ott találjuk egy indo-európai, valamint egy uralaltaji összehasonlító nyelvészeti tanszék felállításának kívánását; a történeti tanszék mellé az *összehasonlító földrajzi tanszéknek* betöltését; s a történet segédtudományai számára magyar művelődéstörténet előadhatását; külön archaeologiai, s nevezetesen középkori keresztény archaeologiai előadásokról való gondoskodást; a philosophiai tanszék mellé, belátva a physiologiai psychológiának nagy jelentőségét, egy külön lélektani anthropologiai rendes tanszéknek s ugyanilyenek felállítását az aesthetika számára, ezt is azonban a műtörténettel combinálva, bizonyára annak tudatában, hogy az aesthetikának gyökere és tápláló anyaga a művészet történetében rejlik. Aesthetikai muzeumnak felállítását külön indokolt felterjesztésben kéri, valamint az éremtári gyűjteménynek kiegészítését az ókori érmészettel; — kívánják végre a tudományos források hozzáférhetővé tétele érdekében a modern nyelvekből rendkívüli előadások (?) tartását. — Szabó Károly indítványára a kar már 1874-ben tekintettel arra, „hogy a történeti segédtudományokat egy egyén teljességgel képtelen kellő alapossággal tárgyalni és minden egyes ágban mélyebbre hatni“, kérvényezi az oklevéltan tanszékének felállítását. (1874/5 40 k. p.). A követ-

kező évben a kar (1875/6) a philosophia rendes tanszéke mellé még egy rendkívüli tanszéket; 1878/9-ben egy második világ-történeti rendes tanszéket, 1880/1-ben közelebb az ókori történet számára, ha egyelőre csakis rendkívülit, kér alapos megoklással. — 1885/6-ban végre nem hiába kéri Imre Sándor nyugalomba vonulása alkalmából tanszékének egy magyar összehasonlító uralaltaji és másrészt egy irodalom-történetire való ketté választását (l. 23. j.-k. és a miniszternek 44,063 sz. rendeletét). Ugyanezen évben a román tanszék betöltésénél „az egyetem, a tudomány érdekét tartva szem előtt, az inkább nyelv-tanítói tanszéket a román nyelvek összehasonlító tanszékévé kívánja átalakítani — bár ily tanszékre termelt egyént nem ismer. (1885/6 54 j.-k.); ugyanezen évben Ladányi halála alkalmából az egyetemes történeti tanszéknek ókori, középkori és újkorira való megosztását — a két elsőre nézve egyének (Schilling Lajos és Mika Sándor) megnevezésével kívánja (1885/6 98 j.-k. p.); 1889/90 már a magyar történeti tanszéknek is ketté választását kéri a kar Habsburg-ház előtti és utáni tanszékére; s ugyan ezen évben a francia nyelvészet számára kér rendes tanszéket (39. j.-k. p.).

De nem szorítkozott a philosophiai kar ez első tanári nemzedéke pusztá optatumokra. Midőn arról győződött meg, hogy a kormánynak nem volt érzeke vagy anyagi képessége kéréseinek meghallgatására — a tettnek terére lépett. — Imre Sándor — a visszautasító ministeri leiratra — már az első évben „a nemzeti tudományosság érdekében arra vállalkozott, hogy privátim, minden javadalmazási igények fenntartása nélkül szakgyakorlatokat tartson (1872/3 60 j.-k. p.). Meltzl Hugó ugyancsak ezen évben a tanszékek iskolás felfogásán túltéve magát a kar tudomásvétele mellett a philosophiai körbe vágó előadásokat tart Schopenhauerről. (1872/3 35 és 53 j.-k. p.) 1875/6 Brassai, a matematikus, kérésrel fordul a ministeriumhoz, hogy heti 3 órában a téli félévben a sanscrit nyelvből összehasonlítással és nyelvphilosophiával kapcsolatban tarthasson előadásokat. (75. j.-k. p.) A következő évben Brassai megkapta a jogositást a sanscrit nyelv és irodalomból előadások tartására (1876/7 12 j.-k. p.) s ugyancsak ő — látva azt, hogy a philologiai tanszékék legfontosbikát — a kormány minden sürgetés daczára sem állítja fel 1884/5 kér jogositványt a

nyelvphilosophia és összehasonlító nyelvtudomány előadására (1884/5. 5. j.-k. p.). Szilasi Gergely pedig még 1878/9-ben nyer a kar felterjesztésére jogositványt a *semű nyelvekből* nyilvános előadások tartására ugyanazon évben, a melyben Meltzl a francia és olasz nyelvészetből előadások tartására nyert jogositványt (108. j.-k. p.). Így kívánt a kar — a kormány érzéketlenségéből avagy kényszerű tehetetlenségéből származó, a tudomány szempontjából égető bajokon segíteni. Ne csudálkozzunk azon, hogy a kar a segítés, a kivihetőség érdekében az egyetemi szervezet primitív követelményein is nem egyszer túlteszi magát, midőn például 800—1000 forinttal díjazott magántanárokkal (nem rendkívüliekkel) kíván rendes jellegű nagy fontosságú tanszékeket betölteni. (1872/3 33. és 1885/6 98. j.-k. p.); midőn a tanárképző tevékenységet is bevonja az egyetembe (1872/3. 60 p.), midőn kényszerhelyzetében bizonyos fokú kapkodást is mutat. A kormány nemcsak ott, a hol pénzről, hanem még ott is, a hol csakis ingyenes helyettesítés árán tudományos törekvések megvalósításáról volt szó — visszautasítólag viselkedett. Meltzl a Codex regiusnak Kopenhagenben való tanulmányozása és Edda-tanulmányai érdekében 1879/80-ban félévi szabadságot kér; Szász Béla az ügy és a folyamodó személye iránti tekintetből a helyettesítésre vállalkozik. Meltzl tudományos útjára nem kér anyagi támogatást s mindennek daczára a kormány 18,390 sz. a. rendeletével a kérést teljesíthetőnek nem találja. Később 1884/5-ben, midőn Meltzl mégis, bár minden segély nélkül tanulmányútra kelhet s midőn még egy semesterre kér szabadságidőt: a kormány megadja ugyan e szabadságot, de a helyettesítési díj fejében erre vállalkozó tanártársnak külön javadalmazást adni nem hajlandó, míg végre is ingyenes helyettesítésre vállalkozik Finaly (1884/5. 49. 53. 105. j.-k. p.). Szegényes, a tudományra nézve szegényletes állapotok voltak biz' ezek. Nemcsak hogy a legszükségesebb tanszékekre nem volt fedezet, hanem Finaly az érem- és régiséggyűjtemények számára még rendes szolgát sem kap: a minister 1873-ki 3447. sz. rendelettel a tanácsot csakis arra utasítja, hogy ossza be a rendelkezésére álló személyzetet úgy, hogy az érem- és régiséggyűjteményekről is *kellőleg* legyen gondoskodva. A kormány így megbecsülhetlen kincset, nem rendszeresített, (a leirathat: „nem rendszeresíthet ily szolgál állást“), hanem bejáró szolgákra bizza!!

Imre Sándor jól sejtette egyetemünk megnyitásakor Mikó grófhhoz intézett üdvözlő szavaiban, hogy a tanárok — ha még Mózesek is lehetnének — hihetően nem fognak beléphetni az ígéret földjére, mely ma előttük felmutattatik“ (l. az üdvözlő beszédek V. 1872/3.).

S vajjon mi volt annak oka, hogy az első nemzedék, de még mi is csak messziről, nagyon távolról látjuk az egyetemnek ígéret földjét?

I.

Lényegileg nem más mint :

az egyetem feladatának téves felfogása.

A kormány ugyanis nem tartotta szeme előtt királyunk Ő Felségének ama szavait, a melyeket 1887. szept. 23-án, midőn egyetemünket meglátogatta, a tanári karhoz intézett, a melyek szerint elvárja azt, hogy mind a tanárok, mind a gondjaikra bízott ifjúság mindenkor *csak a tudomány és a tanulmányok komoly művelését fogják főczéljuknak tekinteni, méltóan betöltve eképen helyüket a bel- és külföldi főtanodák sorában*“. (Szász Béla írta le ez ünnepélyt. Acta 1887/8).

A kormány a királynak nem ezen, az egyetem természetével egyedül egyező szavait követte, hanem lényegileg azokat az egészen alantas, Ferencz császári, illetőleg filisteri eszmény szolgálatában álló szellemet hirdető szavait, a melyeket Ferencz József királyunk uralkodásának 25 éves jubileuma alkalmából egyetemünk üdvözlő iratára egyetemünkhöz, intézett s a melyek szerint azt kívánja, hogy a tanárok minél több **hasznos polgárt** neveljenek, hogy közöljenek velük *oly ismereteket, mik a közélet terén nem nélkülözhetők*“. (1873/4 actából.) A „**Beamtenplantage**“ végzetes eszméje lép ismét előtérbe; a **gyakorlati képzés az állami gyámkodás követelményével, tényével**. Tudomány és *gyakorlat*: e kettős feladatot tüzi ki a szabályzat Vécsey Tamás szerint a kolozsvári egyetemnek. Ennek eredménye — szerinte — az lesz, „hogy két kiadásban látandjuk a pesti miseriát“, (Magyar Tanügy I. évf. 281. l.: „Az egyetemi kérdéshez“ című cikkében.) Bárha láttuk volna a pestit. Így azonban látjuk a tanárok minden igyekezete daczára a kormány ezen végzetes téveszméje következtében — csak a kolozsvárit.

A *gyakorlati élet számára való szakiskolai képzés*: ez dominálta kormányunk intéző köifeit, egyetemünk megalapításánál és fejlesztésénél.

Nem az egyetemet, a tudományt és ennek követelményeit nézték akkor, midőn karunk tanszékei számára kiírták a pályázatot, hanem a középiskolát, annak szükségleteit. A hány *középiskolai* tantárgy volt: annyi tanszékre hirdettek pályázatot. Az első értekezlet constatálja, hogy a földrajz és a román nyelv tanszéke betöltetlen. Ezen tanszékekhez hozzájárult még az „Erdélyi Múzeum“-mal kötött szerződés alapján a történeti segédtudományok tanszéke és mint új vivmány, mint donum superadditum: a paedagogiai tanszék. — Mennyire más alakot nyert volna a pályázat és a tanszékek betöltése, ha az egyetemet, a tudományt és ennek követelményeit tartották volna irányadóul.

A philologiai tanszékek sorában kiemelkedett volna az áriai nyelvek összehasonlító tanszéke; ennek alapjára helyezkedtek volna nem a görög és latin, hanem a classicai nyelvek, nem a német nyelv, hanem a german nyelvek, nem a rumun vagyis oláh nyelv, hanem a román nyelvek tanszékei s bizonyára nem hiányzott volna nem ugyan a tót, hanem a szláv nyelveknek tanszéke sem. — S ugyanígy vagyunk az uralaltaji, valamint sémi nyelvcsaládok nyelveivel. Csak a magyar nyelv nyert mindezek közül tanszéket. Magyarországnak keletre szoló nagy történeti hivatása: már csak ezen életrevaló, *nemzeti* szempont sem engedte volna meg, hogy a kultura szempontjából is oly nagy jelentőségű s nyelvészeti szempontból oly végtelen finomsággal taglalt sémi nyelveket teljesen ignorálja egyetemünk.

Az egyetemes történet egész anyagát egy ember vállaira helyezni annyit jelent, mint a történeti *kutatás*-ról lemondani.

S a *philosophia* összes disciplináit egy képviselőre ruházni annyit jelent, mint megbénítani az illetőnek egyéni erőit. Szükséges bizonyára minden igaz philosophusra nézve, hogy a *philosophia* egész körével foglalkozott legyen; de csak azért, hogy az egyéni hajlamai alapján az összszervezet keretén belül mélyedhessen el közelebbi érdeklődésének tárgyába. Legalább két philosophusra lenne szükség. A tudomány szempontjából inkább el kellett volna ejteni a külön paedagogiai tanszéket; mivel a paedagogika is csak akkor emelkedik tudományos színvonalra, ha az philosophiai alapon, nevezetesen a psychologia

és ethika alapján emelkedik fel; s a paedagogia története is csak akkor nyer életet, ha azt, mint a kor és az egyének világnézetének szükségszerű következményét értjük meg. A hivatalnoki szempontot alkalmazó egyén receptek szerint dolgozik, s nem organicusan gondolkodik. Ily felfogásnak megfelel egy magára állított paedagogiai tanszék. — Ezért is a tudományosság szempontjából sokkal helyesebb lett volna két philosophiai tanszéknek felállítása — a paedagogiai előadások kötelezettsége mellett — mint a csak *egy* philosophiai tanszék mellé egy külön paedagogiai szervezése. Tudom, hogy differentiálás a fejlődés, de csak ott, a hol életteljes, túltengő erős törzse van a differentiálónak. — Az élesen látó Finály rectori beszédében bizony nem minden igazság nélkül vádolta a törvényhozást és a kormányt, „hogy a kolozsvári egyetemet felállította ugyan, de a nélkül, hogy megalapította volna“. (L. Acta 1874/5. 8. l.) Ezen középiskolai, az egyetem természetével, törvényével ellenkező szellem mutatkozott a kormány azon önkénykedésében is, a melynél fogva — a karok megkérdése nélkül beállította Ruzitská Béla pénzügyi titkárt a jogi karba s megbizta őt az államszámvitellnek előadásával; Réthy Mórt pedig testvér-karunkban a mennyiségtani természetten előadásával (l. Finály rectori beszédét 7. l.) s még 12 évre rá 1885-ben berendelte Wertheimer Edét, a nagyszebeni jogakadémiából egyszerűen szolgálattételre philosophiai karunkba, túltéve magát az 1872. XIX. t.-cz. 7. §-ának világos szavain (l. 10. j.-k. p. — 35,946. min. r.). A kormánynak középiskolai, folytonosan regulázó szelleme miatt keserűen panaszkodik ugyancsak Finály rectori beszédében (51. l.) s a kormánynak szűkmarkúsága fölött hiába panaszkodnak oly gyakran jegyzőkönyveink. A könyvtári eredeti 5000 forintos dotációt már a második évben 2000 forintra szállították le s a tanárok még 1878,9-ben is csak 4000 forintra tudták azt felterjesztéseikkel felszórfolni; a leydeni és zágrábi egyetemek ünnepélyein 1874/5-ben egyetemünket képviselők összesen 105 forintnyi utazási segélyben részesültek. (l. Acta 9. 10. l.)

Kisszerű, az egyetem természetével éppenséggel nem egyező szellemnek hatása alatt állott éppen keletkezése, gyermekkora éveiben egyetemünk. Ajtai — rectori beszédében visszatekintve egyetemünk 10 évi fennállásának időszakára — éppen a *gyermekkor* természetéből magyarázza meg, hogy egyetemünkben az ellen-

állási képesség oly csekély, a sebzékenységek oly nagyok volt; s ugyancsak ő utal ugyanezen beszédében még egy körülményre, a mely az egyetemi szellem gyorsabb megerősödésének útját állotta: arra a körülményre, hogy egyetemünk első tanárai „részint a tanügy veterán és megpróbált munkásaiból, részint ifjabb erőkből kerültek ki, egyben azonban mindnyájan egyenlők voltak, abban t. i., hogy egy sem volt közülök előbb egyetemi tanár. — Nincs mit csudálkozni a fölött, hogy ily kedvezőtlen irányító hatások alatt és ily nem kedvező körülmények közt nem egyszer a középiskolai, az egyetem természetével nem egyező szellemmel találkozzunk egyetemünk tanári testületében is.

Utaltam már arra, hogy a kar kész volt — a legjobb intentio mellett is — a magántanári intézményt, az egyetem lényegéhez tartozó ezen intézményt tanügyi érdekből a szorult anyagi helyzetnek nyomása alatt feláldozni, (1872/3) s abból fizetéses állást — katedrai jelentőségű tantárgy előadására való kötelezettséggel — creálni. — Brassai a nagy tudós rectori beszédében (1879/80.) polemizál az ellen, „hogy az egyetemi tanárnak főtalajdonosa lenne, hogy az újat fejlessze“, tehát hogy buvárkodjék, tanulmányozzon; s kimutatni igyekszik az egyes facultások körében, „hogy a már létezőnek világos ismerete és ismertetése“ az egyetemi tanárnak főfeladata. A középkori scholasztikai, a középiskola természetével adott alakító munkásságra volna e felfogással az egyetemi tanárnak működése leszállítva. — Némi megalkuvást e felfogással — bár magasabbállásontról — látunk még Imre Sándor rectori beszédében (1878/9) is, a melyben a tudós és szeretetre méltó tanár az egyetemi munkásságot az akadémiai és a középiskolai munkásság közé helyezi. Az akadémia, mint bányász a nemes érczet felkeresi, kibúvárolja; az egyetem a napvilágra hozott érczet kiválasztja és pénzzé veri; míg végre a középiskola az érczet pénz gyanánt forgatja nagyobb és apróbb pénzekben. A mint a hasonlatok általában: úgy ez sem fejezi ki tisztán a tudós rector sajátos nézetét, a mennyiben ő a középiskolával szemben nemcsak az akadémianak, hanem az egyetemnek is feladatává teszi a hypothesisokkal való foglalkozást, tehát nem a késznek feldolgozását, hanem a problematikusnak megoldását; sőt a továbbiak szerint egyenesen a *nyomozásba* helyezi az egyetem *tulajdonképi* munkáját. Megalkuvásra kötelezi őt azonban a létező helyzet, ifjúságunk előképzettsége, minősége.

„Nálunk az egyetemen nemcsak nyomozást folytatni, hanem *tanítani és pótolgatni* kell“. Nem elvi, hanem helyi jelentőségű tehát emez alku. Szamosink rectori székfoglalójában (1886/7) már egészen határozottan számolva a viszonyokkal, kettős célzt tűz ki az egyetemnek: „egyrészt a tudomány művelését, fejlesztését s új harczosok képzését; s másrészt a hallgatóknak életpályájára az állam számára való kiképzését; s e kettős cél között úgy kívánja az egyetemek szervezetében az egyensúlyt lehetőleg fenntartani, hogy az egyetem feladatává teszi: *gyakorlati* célzra törekedni, a mennyiben ez a tudományosság kára nélkül eszközölhető“. (27/8 1.) Az egyetemi élet forgásának tengelye ezzel egészen új irányt nyerne. — Ott kezdődik a tudományossága, a hol annak önczélú jellegét elismerjük; ott van szabad tanulmányozás, a hol mi eltekintünk annak hasznáról és hasznavehetőségéről. Nem *céljában*, hanem *következményében* válik éppen az ily szabad, önczélú tanulmányozás, egyszersmind az államnak is hasznára; sőt igaz hasznára az államnak, a nemzetnek csakis az ily önzetlen, odaadó tanulmányozás lesz. — Nagy és végzetes tévedésnek tartom ezen megalkuvást, mint olyant, a mely az egyetemi studiummal adott idealismusnak, szabad mozgásnak szárnyát szegi s mint a mely az egyetemet egészen biztosan középiskolai színvonalra egy öreg gymnasiumban avagy szakiskolában lesülyeszti. Nem véletlen ezért az, hogy Szamosi ugyanezen beszédben oly könnyen megalkuszik az egyetemi autonomia dolgában. — Fejedelmek, államok, kormányok, mivel anyagilag támogatják az egyetemet: ezért is kisebb-nagyobb mérvben be is avatkoznak az egyetem ügyeibe; az államiság erősödő eszméje véget vetett az egyetemek kiváltságos helyzetének, mert *egészséges* állam *nem türhet* államot államban; a politikai téren megindult a kiváltságok és szabadalmak elleni küzdelem s ez csakhamar kiterjedt minden térre. (27. 1.) — Ezen érvek döntik meg Szamosi szemében az egyetemi autonomia jogosultságát; pedig ez érvek nem bizonyítók! Mintha bizony *egészséges* állam lenne az, mely uniformizál és mindenbe beavatkozik, s nem az, mely differentiódik önálló szervezetben, melyek sajátosságukon alapuló törvényeket követnek működésükben. Egy-egy szervnek autonomiája önállósítja e szervet, de nem függetleníti azt. Minden ember is az ő célgondolatja alapján sajátosan alakuló észtörvénye crejében autonom, önálló kíván lenni; de

távol áll attól, hogy függetlenül magát az összszervezettől; sőt ellenkezőleg: minél egyénibb, minél sajátosabb, annál inkább szorul az egészre, mert csak az egészen belül lehet sajátos, mert csak minél többitől függve, s erre *sajátosan* reagálva önállóul; s viszont a szerves egész is annál fejlődöttebb, minél inkább differentialódik önálló szervekbe, s annál erősebb ellentállást képes a külső romboló hatásokkal szemben kifejteni, minél inkább megvan az egészen sajátos szervekben a különböző irányú életképesség s ezek hatása alatt az egész alapján a restituáló, teremtő képesség. — Hivatalnoki eszmény az állami uniformis; könnyű ily állam fölött uralkodni, könnyű ily államot sajátosságából, lényegéből kivetköztetni, tönkre tenni s így az absolutismus szolgájává lealacsonyítani: ellenben a nemzeti állam nem felülről, hanem alulról szívja életnedvét; nem a kormánytól, hanem az egyéniesült autonom társadalomtól veszi lelke tartalmát; a kormány — ha nemzeti állámnak kormánya, csak a társadalmi tényezők közt kívánja a kifelé is érvényesülő nemzeti genius erejében az egyensúlyt fenntartani az összes társadalmi tényezőket a nemzeti culturalis célban egymással versenyezve — egyesíteni.

S a mint az uniformizáló egyenlőség csak egy mechanikus, nagyon is alantas világnézetnek s ez alapon nyugvó állameszménynek követelménye: úgy a kiváltságok, a szabadalmak elleni küzdelem is csak a jogállam rideg felfogásának corollariuma. A kulturállam szabadalmakat, kiváltságokat ismer; nem ugyan olyanokat, a melyeket örökölhetünk, a melyeket kényünk-kedvünk szerint osztogathatunk; hanem igenis olyanokat, a melyek egy-egy intézmény, egy-egy erkölcsi vagy egyes személyiségnek sajátos *célgondolatjában*, a melynek érvényesülése az egésznek építése szempontjából fontos, rejlenek. — A társadalmi tényezőket, valamint az egyeseket is ezen sajátos célgondolatjuk alapján kell értékelní; ezen sajátos célgondolatjuk érvényesítésében kell támogatni és pedig nem egyformán, hanem annak tekintetbe vételével, hogy a nemzeti kulturállam létesítésére mennyire szükségesek smily mértékben képesek azt tényleg is létében fejleszteni. — A nemzeti kulturállam így tehát épp úgy a társadalmi tényezők autonomiáját elismeri, a mint ezzel tulajdonképen azt is követeli, hogy a culturalis nemzeti államot építő tényezőket egyenként szabadalmazzuk, egyenként nyújtsunk azoknak kiváltságokat, az egészet szolgáló sajátos célgondolatjuknak értéke és ezen célgondolat érvényesülésének ereje szerint. Ha

már most bármely társadalmi tényező fontos a nemzeti kulturállamra nézve: úgy egyetlen fontosságú a tudományegyetem! A tudományegyetem eszményileg ugyan azt teszi, a mi a nemzeti államnak feladata. A tudomány csak akkor tudomány, ha kutatásában és kutatása anyagának feldolgozásában semmiféle tekintetet nem ismer, kivéve azt, a mit tárgyának természete követel. Csak a tárgy természete és ezen természetén nyugvó megnyilatkozás, fejlődés törvénye érdekli a tudóst. A tudomány tárgyává tehát csak úgy lesz valami, ha a különböző idoláktól menekülve az egyest, akár a természet, akár a szellem világában nem mint heteronomot, hanem mint autonomot kutatjuk. Épp a jelenkor tudományos kutatásának jellemzője az egyesekbe, és pedig éppen a legprimitívebb lényekbe, tényezőkbé, mint sajátosakba való elmélyedés. Ez azonban csak az összehasonlítás útján lehetséges, vagyis az egyeseknek egy-egy organikus egészen való vizsgálódása alapján. Ezért is szükségszerű, hogy épp a jelenkori tudomány, a mint kívánja az egyesek természetébe való belemélyedést, úgy megkívánja azt is, hogy az egyeseket egy organikus egészen belül sajátosan értékeljük, és pedig azon szolgálat mértéke szerint, a melyet az egésznek építése szempontjából végeznek, kiemeljük a többiek sorából s így szabadalmazzuk s kiváltságoljuk.

Midőn tehát a tudományegyetem e munkásságot — tekintve a haszontól, az érdektől, a kívülről beható kíváncsól, parancstól, fenyegetéstől — szabadon szervezi: eszményi módon végzi azt, a mi a nemzeti kulturállamnak feladata, s így szabad munkásságával annak a hátgerinczcel bíró, szabad személyiségnek lesz igazi nevelőjévé, ki a társadalmi világot, a társadalmi tényezőket az autonomia szempontjából vizsgálja, de azokat a nemzeti állam egészének álláspontjáról értékeli, sajátosságukban kiemeli, szabadalmazza, kiváltságolja.

Ha tehát egyáltalában bár mily társadalmi tényezővel szemben lehet szó arról, hogy a kulturnemzet-állam, a mint azt természete megkívánja, e társadalmi tényezőt mint autonomot, mint sajátosat, mint kiváltságosat, mint szabadalmazottat elismerje: úgy *első sorban* a kultur nemzetállam köteles saját léte és fejlődésének biztosítása érdekében éppen a *tudományegyetemet* ilyenül elismerni. Az egészséges állam tehát nemcsak hogy nem ellensége az autonomiának, a szabadalmaknak, a kiváltságoknak, hanem

ellenkezőleg saját természete alapján ezeket a társadalmi tényezőkhöz, de nevezetesen a tudományegyetemben elismeri és saját érdekében féltékenyen megőrzi. Ily autonómia, ily kiváltságok, szabadalmak nélkül eltorzul az egyetem s lealacsonyul az egyetemi tanár; a mint azt Szamosi is elismeri, a midőn a mindentől megfosztott mai egyetemet ugyanazon beszédjében „a kormányoktól előírt paragrafusok szerint igazgatott egyetemnek“, a mai egyetemi tanárokat pedig, szemben a régi görög, független philosophus tanárokkal, „állami tisztviselő-tanároknak“ nevezi (55. l.).

Nem csoda, hogy a rangfokozat, a cím kérdése, az egymás elleni küzdelem nem egyszer beteges alakban lépett fel azoknál, kik tantárgyuk és sajátos hivatásuk cél gondolatában nem találták meg azt a nyugvó pontot, a mely életüket, működésüket concentrikussá, önmagába mélyedővé, mástól teljesen különbözővé és így ös-z-e nem hasonlíthatóvá, in suo genere infinitummá, feltétlen értékűvé tette. — Finály rectori beiktatója az egyetemi tanároknak tán túlzott, de mindenesetre nem egyetemi képét tárja elibénk, midőn úgy tünteti fel azokat, mint a kik pártoskodnak, nyilvános és titkos feladással foglalkoznak, a budapesti húsos fazekak felé néznek, kik a városi közönséggel hadilábra szállnak czimzések, az erdélyi traditio szerint csak a fejedelmet megillető „Nagyságos“ miatt (l. Finály 1874/5. rect.- beszédét); kik még a kebli ügyeket is hirlapi cikkekben kiviszik a nagy közönség elé. A tanács éppen a mi karunkat bizalmasan figyelmezteti az ily eljárás káros következményeire (1873/4. 66. j. k. p. Szilasynak inquisitorikus ügye is ide tartozik. 1883/4. 89. j. k. p.).

S ez mind oly természetes akkor, ha az egyes — a mint azt Ajtai mondta rectori tíz évi beszámolójában — még nem találja meg azt a helyet, a mely őt a tudós köztársaság egészében, az egyetem organismusában megilleti.

A középiskolai tanári, a hivatalnoki szempont a tudományegyetem álláspontját és annak követelményeit háttérbe szorítja, úgy hogy karunk a kormány gyámkodását, folytonos beavatkozását természetesnek veszi. sőt tisztán tanügyi kérdésekben, a melyek épp úgy a tanszabadsággal, mint az egyetem autonómiájával legszorosabb összefüggésben állanak, a kormány utasítását egyenesen kikéri; s a mi a dolgot még pikánsabbá teszi, éppen egy oly ügygyel való kapcsolatban, a melynél a tanári kar az egyetem autonómiájára erősen hivatkozik. Wertheimert, ki a nagyszabeni jogakadémián

a történetnek ny. r. tanára s azonkívül egyetemi magántanár volt, a kormány szolgálattételre berendeli az egyetemünkre. A kar az egyetemi autonómiára hivatkozva, a kormány ezen intézkedése ellen felszólal (1885/6. 10. j. k. p.) s most a nagyszebeni volt rendes tanárt és egyetemi magántanárt, a ki bizonyára a tanítási szabadság alapján szakmájához tartozó tárgyát — akár csak mint elismert magántanár is szabadon választhatta s előadhatta volna — arra kötelezi, hogy előadásának tárgyát az illető *rendes és rendkívüli szaktanárokkal tartandó előleges megbeszélés alapján állapítsa meg*. Ugyanezen évben módot keres a kar arra, hogy az egyetemes történet három főkorszakát külön tanerő adhassa elő. A tervbe vett és a kar által ajánlott módozat az egyetemi szervezet egészébe majdnem úgy nem illett, mint Wertheimer tanárnak berendélése; a kar ugyanis azt az óhaját fejezi ki, hogy a mennyiben a középkorra egy rendkívüli tanszék felállítása nem volna kivihető: úgy bizná meg a kormány *rendszeres* évi javadalmazás mellett a középkor fölött előadást tartó magántanárt. Léginkább meglepő azonban a karnak azon határozata, „hogy most már *utasítást kér maga számára (!)*, hogy miképen ügyeljen fel arra, hogy az egyetemes történetnek mind a három tanára úgy oszssa be előadásai cyclusát, hogy a hallgatók a rendes tanfolyam alatt túlterhelhetés nélkül hallgathassák mind a három kort egész terjedelmében“ (l. 1885/6. 96. j. k. p.). A tudományegyetem álláspontján az ily eljárás érthetetlen; s csak a hivatalnoki, a szakiskolai, hogy ne mondjam, az állami középiskolai álláspontnak érvényesülése nyújt némi alapot a megfajtságra.

Csak is ezen álláspont megerősödése magyarázza még végre azon tényt, hogy még a philosophiai facultáson belül is a tudományos munkásság legsajátos *actusában*, a *doctoratus actusában* is az államnak kormánya csak is a tudományosság szempontja alá eső kérdésekben dönt.

A régi értelemben vett philosophiai facultáson a doctori pegasust nem fogták még be az élet ekevasa elé. A doctoratus itt még nem minősítő feltétel valamely életpályára; hanem a tudományosság elismerése egyes kiváltságos egyéneknél, kik eddigi tudományos munkásságuk alapján biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy ezután is önállóan fogják a tudományt művelni, s így a szellemi egységet az egyetemmel, nem csak a doctori czimmel, hanem valóban fentartani. Mi volna ezek alapján tér-

mészeteseb, mint az, hogy éppen doctoratusi kérdésekben csak is az egyetem mint ilyen határozná, döntene s hogy nevezetesen a doctoratushoz való bocsátás kérdésében is csak is esetről-esetre kellene az illető szaktanár véleményezése alapján karilag dönteni. Ezért is — ha egyáltalában szükség lenne doctori szabályzatra — úgy ez csak is a fentebbiben foglalt elvi kijelentésre szorítkozna. kerülve — a mint azt Szamosi külön véleményében az egyetem szelleme szerint kívánta — minden közelebbi részletezést. (l. 1890/1 72. 82. 83. j. k. p.) E szabályzatot pedig maga az egyetem állapítaná meg.

Az egyetemnek természetével adott ezen eredeti jogát kezdetben csak *elvilleg* kobozta el a császári avagy pápai hatalom, a mennyiben ez *adta* meg az alapító levelekben a doctorrealásra az egyes egyetemeknek a jogot; később nem elégedtek meg ezen elvi, csakis akadémiai jellegű jogadással.

Az állami hatalomnak, mint jogállamnak megerősödésével természetesnek tartanók mi is azt, hogy minden társadalmi tényező működésének irányát, létének mozgató elvét statutumai-ban tudomására hozza az állami hatóságnak s az e szerinti működésre kérje ki statutumainak megerősítését is. A doctori szabályzatnak az állami hatalom részéről való megerősítése tehát egészen megfelel a jogállam eszméjének, a mely szerint az állam egyik feladata az, hogy a társadalmi tényezők működését az egyes társadalmi tényezők harmonikus összműködésére s a *salus rei publicae* érdekére való tekintettel alapszabályaiban megerősítse.

Az állami hatalom azonban ily joggal meg nem elégedett; hanem — meghallgatva ugyan az egyetemet — mégis maga *adta* császári, illetőleg királyi elhatározással már most nem csak a doctoratus jogát, hanem azt a *szabályzatot is*, a mely szerint e doctori *actus* végzendő.

Az állami hatalom ezen intézkedése az egyetem *autonomiáját* mélyen sérti. Mintha bizony maga az egyetem nem volna képes egészen sajátos tudományos functiójának törvényeit szabályzatban megállapítani!!

Az állami hatalom azonban még itt sem állott meg. Szabályzatot adott, és pedig határozott e szabályzatában oly ügyekben, a melyek csakis a tudomány szempontjából határozandók meg s fenntartott önmagának oly jogokat, a melyek ésszerűen, a dolog természete szerint csakis a szaktudósokat illetik meg.

Ki bocsátandó doctoratusra?! A kiben megvan a tudósnak személyi minősítése, a ki bizonyosságát adta annak, hogy szak-tárgyában nem csak otthonos, hanem abban önállóan dolgozik. E fölött csak a szaktudós véleménye alapján a tudományegyetemnek megfelelő kara dönthet.

Az állam által adott szabályzat a doctoratusra való bocsátás feltételeit az állam természete szerint külsőíti, s így ismét természetesen a minőség helyébe a mennyiséget állítja. Érettségi bizonyítvány, végbizonyítvány e külső bizonyítékok és azon fölül nem a tanulmányozás minősége, hanem ismét csakis okmányban bemutatható tanulmányozási idő hosszúsága kezdetben 3 év, később (1881 óta) 4 év dönt a doctoratushoz való bocsátás fölött. Doctoratusra léphet tehát e szabályzat szerint, ki úgy, a hogy érettségezett s ki azután allotriakkal foglalkozva, tán még az egyetemi városban sem tartózkodva, okmányilag ki tudja mutatni azt, hogy mégis az egyetem székhelyén tartózkodott, és pedig 3 illetőleg 4 éven keresztül. Ez okmányok mitsem bizonyítanak birtokosoknak doctori arravalósága mellett. Colloquium, a szak-tanárral való érintkezés s e megbeszélés alapján való szabad, esetleg seminariumi munkásság, sokkal megbízhatóbban nyújtja ama bizonyítékokat, a melyek alapján valaki a doctoratushoz bocsátható, mint az állam részéről felállított külső és quantitativ természetű feltételek. — A tanulmányozás oly intim, személyes jellegű folyamat, hogy azt tisztán csak alaki természetű bizonyítvánnyal és még kevésbbé hosszmértékkel meghatározni nem lehet.¹

Szól azonban a szabályzat még más minősítésről is. A tanulmányozást nem köti kizárólag az egyetemhez; sőt megengedi azt, hogy egyetemen való tartózkodás nélkül is lehet tudományosan dolgozni. Ezt a tudományos munkásságot is elfogadják a doctori szabályzatok a doctoratusra való bocsátás minősítő feltételül és pedig úgy, hogy az 1873-ki szabályzat még ezt a tudományos munkásságot is mintegy röffel méri, három évre

¹ L. az 1873-ki máj. 17-én kelt legfelsőbb elhatározással kiadott szigorlati szabályrendelet 3. §-át és az 1892-ki nov. 27-én kelt legmagasabb elhatározással 55.129 ministeri szám alatt kiadott doctori szigorlati szabályzat 3. §-át, a melynek a tanulmány tartamára vonatkozó rendelkezését már is az 1888-ki szept. 14-én Ő Felsége elhatározásából a minister által 27,623 sz. a. kelt függelék tartalmazza.

szabja ki s a tudományosság kriteriumául a tudományszakokban való kellő jártasság megszerzését állítja fel (§ 4.); az 1892-ki ellenben már sokkal magasabb álláspontra emelkedve, huzamosabb idejű tudományos foglalkozást és közelebb önálló vizsgálatokon alapuló irodalmi munkásságot követel a *doctoratusra* egyetemi tanulmányozás nélkül lépni kívánótól. (L. 6. §.)

A szabályzatok ezen intézkedései végre is a tanulmányozást, mint olyent, mint helyhez nem kötöttet kívánják a *doctoratussal* honorálni s így a szabályzat ezen pontjait mint olyanokat, a melyeket tényleg az egyetemi szellem sugalta, csakis örömmel fogadhatnók, ha éppen ezek kapcsán nem érné éppen az egyetemet a legnagyobb insultus. Az egyetem ugyanis — a szabályzatok szerint — ezen egyetemi szellem szülte intézkedés és ezzel teremtett helyzet és kérdés megítélésére, eldöntésére meg nem érett, képtelen! Annak eldöntésére, hogy az ily tanulmányozó egyén tényleg a *doctoratusra* bocsátható, nem az egyetem, hanem csakis az állam kormánya, a minister illetékes!! Az ember — ezt olvasva — nem bizik szemeiben. — A tudományt hivatásszerűleg művelő intézmény, a tanulmányozásnak mesterei, a szabályzat szerint egy tisztán hivatalnoki munka végzésére, annak constafálására, hogy megvan-e az érettségi bizonyítvány, megvan-e a végbizonyítvány, töltött-e az illető 3 avagy 4 évet az egyetemen, kompetensek s jogukban áll ezen mechanikus szellemtelen munkának végzése után eldönteni azt, hogy a *doctoratusért* folyamodó a *doctoratusra* léphet-e: de már akkor, midőn komoly, tudományos munkának elbírálásáról, annak megítéléséről van szó, hogy a *doctoratusért* folyamodó ha nem is végzett egyetemet, mégis komoly tudományos munkásságot folytatott-e s méltó-e arra, hogy az egyetem *doctorai*, tudománycsaládjának tagjai közé felvehető-e: ennek eldöntésére nem a tudósok köztársasága, az egyetem, hanem a tudományyal mint ilyennel hivatásszerűleg nem foglalkozó közigazgatási hivatalnok, a minister *competens*. — Alárendelt mechanikus hivatalnoki dolgokban dönt a tudományyal hivatásszerűleg foglalkozó tudós; s csakis a tudomány szempontjából elbírállható dolgokban az *administratióval* foglalkozó hivatalnok.¹

¹ Poroszországban ezt a különbséget és ennek következményét a ministeriumban is jól ismerik: Die Aufsichtsbehörde ist nicht befugt,

Ezt már most értse meg, a ki érti!!

Ha ennek az intézkedésnek egyáltalában van értelme: úgy ennek alapja csak az egyetemi tanárok és egyetemi karok elleni *bizalmatlanság* lehet; és pedig vagy bizalmatlanság tudományos készségükben, vagy bizalmatlanság erkölcsi személyiségükben. Ha a tanárok tudományos qualificatióval nem bírnak, úgy hogy más embernek tudományos munkássága fölött döntő ítéletet nem hozhatnak: úgy kár volt ezeket a tanárokat egyetemi tanárokkul kineveztetni s oly tömérdek pénzt az egyetemre fordítani. — Ha pedig a tanárok erkölcsileg oly depraváltak, hogy azokra, mint promotorokra ráillene eme még középkori gúnyvers: „summus pecuniam et mittimus asinum in patriam“: úgy az ily kar és annak egyes tagjai ellen a legszigorúbb fegyelmi eljárást kell megindítani. Nincs ugyanis nagyobb bűn, nincs nagyobb perversitás, mint a midőn az, kinek hivatása minden tekintet nélkül csak az igazságot kutatni és azt csakis meggyőződése alapján hirdetni, az igazságot elfödi és meggyőződését megtagadja, s ezenfölül teszi ezt az idealismusért küzdve pénzért.¹

Insultust, lehetőleg legnagyobb insultust látok a szabályzat ezen intézkedésében az egyetem s minden egyes tanára ellen. Midőn az egyetem kezéből kivesszük azt a jogot, a mely őt természete szerint, sajátos hivatása szerint egyedül megilleti: midőn a szabadságnak e szabadalmazott országában az egyetemet önfentartási actusában, a doctorerealásban külső hatalommal korlátozzuk és pedig éppen akkor, midőn csakis tudományos minősítési kérdéstről van szó: akkor ne csudálkozzunk, hogy az állam hatósága által sajátos functiójában kiskorúsított és meg nem becsült intézmény iránt a köztudatban nem erősödik meg a bizalom; s hogy fölfelé is kisebb egy egyetemi tanárnak a becsülete, mint egy egyszerű „Leitinand“-é. — Ministeri tanácsosi

eine Facultät zur Ertheilung der Doctorwürde an einen bestimmten Candidaten oder zur Abstandnahme von Bedenken anzuhalten, in welchen diese nach ihrem Ermessen Grund findet, in einem einzelnen Falle von ihrem Rechte keinen Gebrauch zu machen. Demgemäß ist auch eine Beschwerde über die Versagung der Promotion belanglos. 1861 jan. 24 ministeri rendelet.

¹ A kicsinyelt Khinában 1850-ben Pekingben egy állami főhivatnokit, a ki mint a vizsgáló bizottság elnöke visszaélt állásával, nyilvánosan lefejezték.

czimekkel nem lehet az egyetemi tanár becsülését emelni; hanem kizárólag csak úgy, hogy ha őt mint egyetemi tanárt megbecsüljük s egyetemi tanári működésével járó természetes jogaitól őt meg nem fosztjuk, őt éppen egyetemi tanári functióiban nem kiskorúsítjuk.

E tekintetben az 1892-ki doctori szigorlati szabályzat jölehet a tudomány követelményeivel inkább számol, még túl tesz az 1873-ikin is, a mennyiben a doctoratusi szempontból tekintetbe vehető azon félévek beszámítását, a melyeket a doctoratusért folyamodó az illetékes karban mint *rendkívüli* hallgató vagy más egyetemi karokon töltött, nem az egyetemre bizza, hanem ezt is esetről-esetre véleményes jelentéssel történt felterjesztés alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tartja főnn. (L. 4. §.)¹

Ezek után nincs ugyan meglepő abban sem, hogy a habitatio actusának jogérvényét szintén a ministeri megerősítéstől teszi függővé a habilitationalis szabályzat; bár éppen ezen intézkedés mutatja legvilágosbban, hogy a magántanári intézmény igaz jelentőségéről az intéző hatalmaknak nincsen helyes fogalmuk. — Az egyetemi magántanárság intézménye az egyetemi tanárságnak még fennmaradt eredeti alakja. — Épp úgy mint az eredeti egyetemi tanárt, úgy a magántanárt sem nevezi ki semmiféle magasabb akár állami, akár egyházi hatalom; sem eskü, sem fizetés, nem hozza őt semmiféle függési viszonyba bármennemű hatóságtól; a tudomány is, melyet előad, nem szolgálja az életpályákat; hisz mind ezen tudományágakra megvanak a rendes vagy rendkívüli tanszékek. A tudományt mint tudományt műveli, nem mint eszközt a megélhetésre, hanem

¹ A megújított promotio sub auspiciis csak azon esetben volna az egyetemre nézve megtisztelő actus, ha ezzel az államnak feje is hódolatát fejezné ki azon törekvéssel szemben, mely minden párt és érdek fölé emelkedve csak az igazságot akarja szolgálni. Így azonban a promotionak eredeti aulikus jelentősége s másrészt az egyesek ambícióját felkeltő czélzata elhomályosítja az igaz tudományosság szellemét, mely a tudomány terén csak *egy* királyt, az igazság királyát és *egy* elismerést a tudományra igazán foglalkozók elismerését ismeri s keresi. A tudományra nézve idegen elem lép ezen promotionál előtérbe, mely a tudomány önállóságának érzetét a promotionálnál a királyi képviselők részéről tartott tapintatos és felemelő beszédek daczára sem emeli.

magáért a tudományért. Ezen tiszta lelkesedéssel fordul az ifjúsághoz, mely ezen lelkesedés iránt mindig fogékony volt. Ez keresi fel őt; ez honorálja fáradozását, a mint szerződött az ifjúság eredetileg az egyes tanárokkal. A tanár és a hallgató közti viszony itt benső és közvetlen. — A tudomány függetlenségének, a tudós idealismusának, az ifjúság szeretetének iskolája a magántanárság: s így az egyetemi tanárságnak folytonosan regeneráló, felfrissítő forrása. Az egyetemi magántanárságban emlékezik meg az egyetem eredeti alakjáról s az eredetben ténykedő és teremő erők a magántanári intézmény útján éltetik, erősítik a már kifejlődött egyetemi szervezetet.

Midőn már most a habilitationalis szabályzat a magántanárt az egyetem köztársaságából kiemeli s egyenes függésbe hozza a ministeri megerősítés követelményével az államhatalomtól, a melytől a magántanár esetleg még évi díjazást is vár, megszűnt a magántanár a világ legszabadabb lénye lenni; s elveszti az egyetemre nézve a fönt jelzett nagy jelentőségét.

De másrészt az egyetemi tanártestületre, a facultásra nézve is lehetőleg sértő a gyámkodás akkor, a midőn ismét csakis a tudományosság kérdéséről van szó. A magántanár nem pótol tanszéket, nem egy bizonyos élethivatásra való tekintettel ad elő, a mely élethivatásokra való előképzés gondja az államot terheli; a magántanár az államtól fizetést nem kap: az állam tehát a habilitational legkevésbé sem érdekelt. Habilitational csak arról van szó: hogy az illetőben van-e biztosíték arra nézve, hogy ő tudományszakját önállóan, részletekbe bemélyedve behatóan fogja-e művelni s hogy ezen, csakis teljes odaadással végezhető munkára nyújt-e kezességet az illetőnek erkölcsi jelleme. E kérdés fölött csak az dönthet, ki a tudománnyal maga is odaadólag, hivatásszerűen foglalkozik s ki éppen ezen foglalkozásában érzi és tapasztalja a tudománynak ethizáló erejét. Csak az egyetem tanára, tanári testülete felelhet e kérdésre. Ezért is magasabb forumot felelet adásra önmaga lesilányítása nélkül az egyetem el nem ismerhet. Igaza van Paulsennak, midőn ezen osztrák specialitásról szólva azt mondja, hogy ezen intézkedéssel a facultások eszméjük szerint tulajdonképen megvannak semmisítve. (L. Die deutschen Universitäten. 128. l. jegyz.)

II.

Lejtőre jutottunk, a mely az egyetemet eredeti hivatásától, eszményi feladatától mindinkább eltávolítja. Az állam kormányának hivatalnoki felfogása, ezen felfogásnak, valamint a sanyarú anyagi helyzetnek és a multnak hatása alatt álló tanári karban is érvényesülő középiskolai gondolkozás elhomályosítja a tanszabadság gondolatát, meggyöngíté az autonomia önérzetes tudatát s így csakis természetes, hogy a szakiskolai eszmény, az állami gyámkodás gondolata az egyetem körében is mindinkább hódít.

Ezen lejtős irányzatot elősegítik a philosophiai facultás körén belül még az egyetemen kívül álló, de az egyetemre mélyen ható intézmények: a *tanárképesítésnek (a tanárvizsgálatnak)* és a *tanárképzésnek intézményei*.

A) A *tanárvizsgálat* 1883-ig az iskola fentartó hatóságoknak s így nevezetesen az autonom felekezeteknek volt dolga. A protestánsok nevezetesen feltékenyen örizték is ezen jogukat azon elvnel fogva: „ad libertatem religionis educatio etiam maxime pertinet“; az állam törvénye pedig még az 1790/91-iki XXVI. t.-cz. is a protestáns felekezetek ezen jogát a leghatározottabban megerősíté. A felekezeti tanárvizsgáló bizottság egy része szakemberekből is állott, mindannyian azonban egyenlők voltak a tekintetben, hogy nem kérdezték a vizsgálót, hogy *mikép* és *hol* szerezte tudományát, hanem csak azt, hogy bírja-e? Az egyetemi szabad tanulmányozásra, annak bármily szempontból való korlátozására a tanárvizsgáló bizottságnak ezért is legkisebb befolyása, hatása sem volt.

1790/91-iki XXVI. t.-czikkben azonban még egy másik elv is nyert már kifejezést. A 4-ik § kimondja, hogy a király legfőbb felügyeleti jogát a törvényes országos hatóságok útján gyakorolja; az 5-ik § pedig a tudományos oktatás ügyét elvileg az alkotmányos állam törvényhozói jogkörébe vonja (coordinatio tamen literariae institutionis erga demissam Statuum et Ordinum propositionem per Suam Majestatem determinanda ad has perinde Scholas . . . huc tamen haud intellectis Religionis objectis, quae cuius Religioni propria manere debent . . . extendenda). A *natio-nalis educatio* eszméje, a mely a koronázási diploma tervezeté-

nek 22-ik pontjában még ma is nagyon is figyelemreméltó alakban nyert kifejezést [A király esküvel fogadja, hogy sem ő, sem utódai soha sem fogják az ifjúság (tehát a katonai ifjúságét is) nyilvános nevelésének rendszerét saját teljhatalmukból meghatározni, sem pedig bármely udvari commissiónak vagy bármely udvari vagy külföldi (osztrák) hatóságnak alárendelni, hanem abban mindig az országgyűlés által megállapított *nemzeti* nevelés általános elvei szerint járnak el; esküvel fogadja továbbá, hogy az országba és a mellékországokba semmiféle idegen nyelvet (tehát a németet sem) nem fog bevezetni s a nemzetet nem fogja annak tanulására kötelezni.] már ezen törvényezikben ható erőként érvényesül. A bizalom azonban még nem volt meg a jezsuitizmussal folytonosan Habsburg érdekekben szövethető állami hatalommal szemben. — Az 1791-iki és később az 1825/27-iki országgyűlés határozatából kinevezett regnicolaris deputatiók munkálatai az országos törvény erejére nem emelkedtek; e munkálatok a bizottságok intentiója szerint is csak a katolikus állami intézetekre birtak kötelező erővel; a protestánsok ellenben iskoláikat, tudományos intézeteiket szabadon rendezték, esetleg coordinálták a nemzeti nevelés systemájához, — protestálva a békekötéseken és szentesített törvényeken alapuló jogaikra támaszkodva az intimatumok túlkapásai ellen. — A tanárképzés és képesítés — a mennyiben erről külön actusról ez időben egyáltalában szólhatunk — megmaradt úgy, a mint volt.

1848-ban nemzeti autonom érdekből, a nemzet államegységének érdekében kimondta a nemzet szentesített törvényben az egész iskolaügy államosítását. Minden protestáns gyülekezet hálaistentiszteletben adott e fölötti örömének és lelkesedésének kifejezést. Az elv keresztülvitelét és részletes alkalmazását az országgyűlés külön törvénynek tartotta fenn, a melynek tervezete elkészítésével — az illető hitfelekezetek meghallgatása alapján a ministert bízta meg. A minister a hitfelekezetek meghallgatása nélkül beterjeszti egyelőre a népnevelésre vonatkozó törvényjavaslatot; mire a protestánsok egyetemes értekezletben kimondták, hogy a felekezeti iskolák megszüntetéséről mindaddig, míg az 1848-iki XX. t.-czikk 2-ik §-ában kimondott egyenlőség és viszonyosság elve minden tekintetben nincs életbe léptetve s ily alapon állásuk úgy az állam, mint más hitfelekezettel szemben teljesen nincsen biztosítva — felekezeti létük veszélyeztetése

nélkül nem tanácskozhatnak (l. Révész Figyelmezőjének 1870. évf.); a minister előtt pedig kijelentették, hogy midőn minden erő a haza megmentésére fordítandó — terjedelmesen megokolt és részletezett kívánataik előterjesztésével, illetőleg teljesítésével a béke helyreállításáig várakoznak (l. Haan: Egyetemes gyűlések 78. l.).

Az éjszaki fagyasztó vihar elnémítá jó időre a nemzet szavát. Visszavonult önmagába. Multjából és társadalmi tényezőinek autonomiájából meritett új erőt s erre, nevezetesen a protestans egyház autonomiájában rejlő erőre támaszkodva, minden tényezőnek hozzájárulásával kiküzdötte *nemzeti* autonomiáját. — Ezen autonomia mellett, érthetően bár, de nem helyesen, a társadalmi tényezők autonomiája nemcsak háttérbe szorult (csak ezek autonomiáján épülhet fél a nemzetállam *organismusának* autonomiája), hanem majdnem megsemmisült. A tanárképzés és nevezetesen a tanárképesítés is végre hosszú vajudás és sikertelen próbálgatás, öt törvényjavaslati kísérlet után a középiskolai törvénynyel együtt az 1883:XXX. t.-cikkben már most nemcsak szabályzatilag, hanem országos törvény útján s így mindenkire nézve kötelezőleg rendeztetett.

Ezzel megszűnt a tanárképzés és még határozottabban a tanárképesítés felekezeti ügynek lenni. Trefort, mint a törvényjavaslatot beterjesztő közoktatási minister, bizonyára oly formán, a mint a tanszabadságot, úgy a felekezeti tanárképzést és képesítést is védelmébe fogadta (16 évvel ezelőtt én ezt komoly szónak tekintettem), a mennyiben országgyűlési beszédében a felekezetek részéről felhozott aggodalmakkal szemben kijelentette, hogy „az állam a tanárképzést mindenkire bizza s tanárképző intézetet mindenkinek megenged“; továbbá még azt is, hogy „ha az egyházak s felekezetek oly felsőbb iskolákat állítanak fel, melyek tanárokat képeznek rendszeresen: a törvényhozás ott tanárképesítő bizottságok felállítását nem fogja akadályozni“.

Ezen kijelentésekkel szemben áll az országos törvény, mely minden felekezeti velleitásokkal szemben a tanárképesítésre nézve minden félreértést kizárólag megállapítja, hogy csak a vallás- és közoktatásügyi minister (tehát semmiféle felekezeti hatóság) szervezi a tanári képesítést nyújtó vizsgáló bizottságot és e bizottságot szervezi a „magyar egyetemeken“, tehát nem másutt.

Ezzel a tanárképesítés a törvény szellemében, de szavai szerint is lényegileg az *egyetem* ügyévé vált.¹

Az egyetemi jelleget a vizsgáló bizottság tagjai is mutatják, „kik felsőbb iskolai tanárok, kik a vizsgálatok tárgyainak előadásával és szakszerű művelésével foglalkoznak s csak másod-sorban nevezhet ki a minister még oly tagokat, kik, ha nem is felsőbb iskolai tanárok, de az illető tudományokkal szakszerűen foglalkoznak“.²

Magyar *egyetemen egyetemi tanárok* előtt teendő le a tanári képesítő vizsgálat.

Ezzel igen természetesen ezen egyetemi tanárokra irányult még azoknak is figyelme, kik eddig a vizsgálatnál nem kötötték egybe a tanárnak személyiségét. Az egyetemi tanárt a félelmes vizsgálónak nimbusa vette körül; a tanár és a hallgató közti viszony közvetlenségi jellegét mindinkább elveszté; s azután emberi dolog, hogy a hallgató lehetőleg kedvében kívánt járni a szigorú vizsgálónak, az ő előadásait lehetőleg mind hallgatta s ismét emberi dolog, hogy nemcsak a hiú egyetemi tanár, hanem az is, a ki kutatása módszerének és eredményének értékéről meg van győződve, szívesen vette a hódolás e tömjénjét. A „commilitones“ szava ily viszonyok közt lassanként elnémul, a küzdőtárs meleg érzelme elhidegül; a philosophusból tanárjelölt, a professorból nagyságos úr lesz s az úr, mely a tanárt a hallgatótól elválasztja, mindinkább tágul. A minden külső

¹ A szabályzatok ném oly praecisek. Az 1883 előtti csakis *országos* középtanodai tanárvizsgáló bizottság alakításáról szól; míg az 1888-iki 50,098. sz. rendelettel életbe léptetett szabályzat szerint a minister a bizottságot nem a magyar egyetemen, hanem a tudományegyetem mellett tervezi.

² Nincs kétség a fölött, hogy a törvény nem *felsőbb*, hanem főiskolai tanárokról szól; mivel csak ezek a tanárok adják elő a vizsgálatok tantárgyait; a középiskolai tanárok szakszerűen foglalkozhatnak ugyan e tárgyakkal; ők azonban nem a vizsgálat, hanem a középiskolai tantárgyat adják elő. — Az 1883 előtti szabályzat nem ismer egy rendes és egy rendkívüli, csak a minister discretionalis joga szerint creálható tagsági kategoriát; e szabályzatnak csakis egy kategoriája van, a melyből kiemelkednek a főiskolai tanárok, min a kiket „kiválólag“ nevez ki a minister. Az 1888-iki szabályzat pedig már egyenesen egymás mellé vagy-vagy-gyal rendeli a törvénynek egymás alá (rendkívüli) rendelt kategoriát, meghagyva a „felsőbb“ szóban rejlő tévedést.

érdek nélküli tanulmányozásnak örömteljes hangulata és bátor szelleme szárnyaszegetten száll el az érdek közegében reflectált e világból.

S az érdekszerű, reflexiók lelkületet fokozza ez irányában a szabályzatoknak és a törvénynek *a tantárgyak kötelező hallgatására* vonatkozó rendelkezése. Az 1883-iki törvény előtt érvényben volt szabályzat megelegetett azzal a követelménnyel, hogy a vizsgára lépő egyetemi éveit (3 év volt ekkor a kötelező) szaktanulmányaira fordította legyen; a törvény azonban ezzel nem elégszik meg: a tanári vizsgára lépni óhajtót nemcsak arra kötelezi, hogy egyetemen vagy műegyetemen, vagy más **felsőbb iskolai tanfolyamon** indexével bizonyítsa, hogy négy éven keresztül *tanulta* legyen a saját szakmájához tartozó tárgyakat, hanem megkívánja, hogy ezeken felül tanulta legyen a magyar irodalmat és annak történetét, különös tekintettel a nemzeti művelődés történetére; nemkülönben a nevelés- és oktatástant és ezek történetét s végre a szorosan philosophiai tárgyakból legalább logikát, psychológiát és a philosophia történetét.

Ily iskolásan („tanulta“) beszél a t. cz. 61. §-ában; nem csoda, hisz itt is a főiskolát *felsőbb* iskolának nevezi s az idézett § végén az egyetemi tanulmányozás elvégzése helyett „*az iskolai tanfolyam*“ elvégzéséről beszél. — A szabályzatok sokkal szebben és a főiskola természetével egyezőbbben fejezik ki magukat, midőn szaktanulmányokról (az 1883-ik előtti) vagy szakjuk tanulmányozásáról beszélnek. A szavak jelentősek.

Az 1888-iki szabályzat még ezen sommás felsorolással sem elégszik meg, hanem fentartva, hogy a tanári képesítést nyerni szándékozó négy éven át szaktárgyával indexe bizonyosága szerint foglalkozzék — a többi kötelező tárgyakat évfolyamokra osztja és pedig oly formán, hogy az első három félév lezártáig, a midőn az illető alapvizsgára lép, „mindenesetre tanulmányozta legyen a magyar irodalmat s ennek történetét, különös tekintettel a magyar nemzet művelődéstörténetére“ (9. §. δ); s a négy egyetemi év, valamint a gyakorlati egy év eltöltése után, midőn a paedagogiai vizsgálatra lép — a főt felsorolt philosophiai és paedagogiai tantárgyakat is hallgatta legyen.

Ily törvény és ily szabályzatok fennállása mellett vajjon lehet-e szó tanszabadságról?! A tanárok kötelesek a törvény értelmében arról gondoskodni, hogy a vizsgálati kötelező tantár-

gyakat előadják ; s a hallgatók kötelesek az egyetemre lépve, a nélkül, hogy közelebb ismernék az egyes szakcsoportokat, ezek közül választani, kötelesek a választott szakcsoportban előadott tantárgyakat hallgatni, az azokkal kapcsolatos gyakorlatokban résztvenni, kötelesek az általában kötelező tantárgyakat is indexükbe felvenni, úgy hogy a heti óraszám 30—50 közt ingadozik : s most már mindezek után tessék hallgatási szabadságról szólni. Kötelező étkekkel elrontjuk az éhesnek gyomrát s ezután a legnagyobb előzékenységgel utalunk még a többi szépen feltálat, különböző nemű és fajú ételekre s tessék eljűk az illetőt, hogy már most válaszszon azokból kedve szerint. Keserű ironiának beillik ez, de nem másnak! — Az a tanszabadság, mely az igaz egyetemnek leginkább féltett kincse, éltető levegője, most az ironia tárgyává válik, a melynek élettelses léte fölött csakis cynismussal lehet beszélni. — S az az emberies műveltség, a melynek szentek-szentjébe éppen az egyetemen kívántunk belépni; hogy így mi ezen műveltségnek igaz, tudatos papjaivá váljunk ; hogy érezzük ezen nagy terjedelmű és annyira részletezett műveltségnek egységét, élvezzük a publikumokban e műveltség érett gyümölcseit s helyezzük el a mi kedvencz studiumunkat a műveltség szervezetének egészébe : mind ez a létező rendszer alapján csakis egyes szakismeretek summájává válik, a melyeknek csak terhét és súlyát érzi a tényleg csak „tanuló“. Az egyes, a rész mellett fel nem tűnhet az egész. Csak a gyümölcsökben bővelkedő *ágak* maradtak a tanuló kezében, emlékezetében ; s e törzs és gyökér nélküli ágak, az életbe elszakadva, mindinkább elszáradnak, a gyümölcs összefonnyad, még mielőtt megérett volna s az egyetemet így végzett és az életbe kilépő tanár menthetlenül környezetének lesz áldozatává. Erő csak a gyökérig ható, az emberies műveltséget lényege szerint mint személyi tényezőt magába felvevő tanulmányozásban rejlik, a mely mellett nemcsak az ismeret, hanem maga az ember is emelkedik, s mely mellett nem az anyag, nem a külső körülmények hatalma uralkodik az emberen, hanem az ember szabadon uralkodik az ismeret anyaga s a tanulmányozást szolgáló körülmények fölött.

De nemcsak hogy lehetetlen ily részletekbe belekényszerítő tanítási szabályzatok miatt a tudomány egészére kiterjeszkedő szabad tanulmányozás : még a részletekbe való elmélyedést is

nagyon megnehezíti a törvénynek, a szabályzatoknak lelkiismeretes követése. A németországi egyetemeken csak az „advena“-t, a „Fuchs“-ot jellemzi az előadások vételében a nagy heti óraszám. Az előrehaladottabb semesterű elmélyed egy-egy kedvencz problémájába és az ezzel összefüggő legszükségesebb előadásokat hallgatja s a többi időt éppen ezen problémának szabad tanulmányozás útján való megfejtésére fordítja. A mi viszonyaink közt, heti 30—50 órás elfoglaltság mellett a napnak legnagyobb részét lefoglalják a collegiumok. A lelkiismeretes hallgató ezen előadások hullámverésétől elkábultan tér haza s nem csuda, ha nem elmélyítő tanulmányozásban, hanem szórakozásban kívánja felejtetni a napi hányattatás fáradalmait. Elmélyítő, komoly munkára csak a lelkiismeretlen hallgató jut, a ki nem igen törődve catalogus-olvasással s ilyféle középiskolai fogásokkal, nyugodtan mulasztja el az indexébe beírt nagyszámú collegiumokat s nem zökkenet ki magát a különféle órák hallgatásával azon studiumából, a melyet lelke indítására követ.

De még az is, ki a tanulmányozás érdekében ily lelkiismeretlen módon megalkudott a törvénytől és a szabályzatokkal, kénytelen magát végre is megadni. Tanulmányozásából kérelhetetlenül felrázzák a vizsgálatok.

A vizsgálatok szükségesegek. Távol vagyok attól, hogy azok ellen általában beszéljek. A történeti „én“ álláspontján, a midőn arról van szó, hogy az egyes a történeti hatalomnak kulturkincsét eltulajdonítsa: e tényt csakis kérdések, feleletek útján és végre — midőn összefoglaljuk ezen receptivitás munkájáról való beszámolást, megnyugtatva épp úgy a tanár lelkiismeretét, mint a fiú aggodalmait — csakis a vizsgálatok útján constátálhatjuk. Így a középiskola is vizsgálatok nélkül el nem lehet; csakhogy minél nagyobb az anyag, a mely összefoglalandó és minél inkább érvényesül a receptivitas mellett a spontaneitas, a közös és általános vonások mellett a sajátos, egyéni arravalóság: annál nagyobb időközök választják el a vizsgálatokat egymástól.

S szükségesegek a vizsgálatok nemcsak didaktikai, hanem állami, társadalmi szempontból is. — Nem járja a demokratikus alapon nyugvó államban és a protectio és családi kötelékek hatalma alól felszabadult társadalomban, hogy egyesek csakis személyes összeköttetések alapján jussanak bármiféle hivatalba

s hogy ily összeköttetések legyenek mérvadók az illetőknek hivatalnoki létrán való haladásukban. — Objectív, általános criteriumra van szükség, oly bizonyítványra, a melyet bárki is kellő előképzettség alapján megszerezhet magának, mely igazolja azt, hogy az illető bírja-e azokat az ismereteket és ügyességeket, a melyek egy bizonyos hivatal betöltéséhez szükségesek; s esetleg mily mértékben bírja ezeket. Az állam, a társadalom kénytelen ezért is ma gondoskodni oly bizalmi embereiből álló bizottságokról, a melyek ily bizonyítványokat, ily diplomákat kiállítanak. Az is nagyon helyes, hogy ezen bizottságok ezen vizsgálatokat legnagyobbbrészt írásbelire és szóbelire osztják; a mennyiben az első alkalmat adhat arra, hogy a vizsgázandó egy-egy tárgyba nyugodtan elmélyedhessen és ezen elmélyedésének eredményét ismét nyugodtan, kérdések által meg nem zavarva előadhassa; míg másrészt a szóbeli ezen írásbelinek realis természetéről megbizonyosodik s már most innen az ismeretek egész körére kiterjed.

Nem kicsinylem ezen vizsgálatok jelentőségét állami és társadalmi szempontból; *de az ellen foglalok állást, hogy ezen szükséges vizsgálatok mint zavaró tényezők betolakodjanak az egyetemi tanulmányozás körébe; az egyetemi studiomok idejébe.*

Sem az iskolászerű, sem az állami-társadalmi vizsgálatokhoz az egyetemnek, mint ilyennek semmi köze.

Az egyetem nem esik az *iskolaszerűség* szempontja alá. Az egyetemi hallgató is befogadó ugyan: de csakis azért, hogy gondolkozásával kísérje levésében az adott anyagot s így maga is producálja azt; s midőn azt bírja, feladata, hogy ezt sajátos gondolkozásával hassa át, a legszigorúbb kritikának vesse azt alá s így a néki készen nyújtottat problémává alakítja át. Önálló gondolkozás érlelődik ily formán, problémákat megfejtő dolgozatok keletkeznek ily módon: a tudományos seminariumok nyujtanak alkalmat e gondolkozás és e dolgozatok bemutatására. *Nem vizsgálatok ezek, hanem vizsgálódások; nem feleletek ezek a tanár kérdéseire, hanem a tanárral kölcsönhatóan lefolyó tudományos tárgyalások, a melyeknél nemcsak a tanár, hanem a hallgató is hatóan tevékeny.* Ezen munkásságnak virága a doctoratus, a mely ismét nem azt constatálja, hogy mit tud a doctoratusra lépő, hogy mennyire tulajdonította el a szakhoz tartozó anyagot, hanem azt, hogy miképpen tudja azt, miképpen sajátí-

totta el a szakjához tartozó anyagot mint *önálló kutatásának* substratumát; s hogy mind ezek alapján mennyire méltó nem arra, hogy az egyetem őt az életbe kibocsássa, hanem arra, hogy szervezetében mint élő tagot továbbra is megtartsa a tudomány önálló fejlesztése érdekében. *A doctorátusnak tehát se nem beféjező, se nem elbocsátó, hanem az egyetem szervezetében való bennmaradást declaráló és biztosító jellege van.*

Ezzel már is elismertük azt, hogy az egyetemnek a mint *nincs köze az iskolaszerű vizsgálatokhoz, úgy nincs is köze az állami vizsgálatokhoz* s hogy ezek a *mennyiben mégis hatást gyakorolnak az egyetemi tanulmányozásra, arra csakis káros hatásúak lehetnek.*

Az egyetem szelleme és az állami vizsgálatok inteniója ugyanis egymással ellenkezik. Szabályzatilag egészen határozott és az illető körök köztudatában megjegeczesedett ismeretek és ügyességek birtokáról van szó e vizsgálatoknál, a mely ismereteket és ügyességeket mechanikus gyakorlás útján is némi kombináló, alkalmazó képesség segélyével megszerezhetünk: míg ellenben az egyetemi szellem ezen dogmatikus, objectív ismeretekkel és ügyességekkel, mint ilyenekkel nem is törődik. Nem a lét, hanem a levés, a létezőnek keletkezése s így keletkezésében és levésében érvényesülő lényege, a mely is nem egyszer dogmatikus alakjától nagyon is eltér — érdeklí a kutatót; ez nem az élet, a hasznavehetőség szempontja alá helyezi az egyest, hanem az egyesben működő törvényszerűség, az egyesben érvényesülő természet alapjára helyezi azt. Nem a kész, a bárki által constatálható érdeklí a kutatót, hanem a problematikus, a minek sajátosságának constatálására esetleg a köztudattól egészen eltérő módon és eredménnyel, éppen ő van hivatva. Míg a vizsgáknál az emlékezeten, addig az egyetemen a gondolkozáson; míg amott az anyag reproductiójának készségén: addig itt az anyag alapján való producálásnak haesitaló óvatosságán s csak is végre az eredmény megállapításán fekszik a súly.

Ez magyarázza meg, hogy azok, kik az egyetemi tanulmányozásra egyenesen alkalmatlanoknak bizonyultak be, nem egyszer a vizsgákon brilliroznak s viszont azok, kik az egyetemi tanulmányozás terén kitüntek, alig hogy átúsznak az anynyira félelmes vizsgákon. Csakis tanulás és nem tanulmányozás szükséges a vizsgákhöz. Ki sokat tanul, keveset tanulmányoz s

ki sokat tanulmányoz, keveset tanul. A *ki a vizsgákra tanul az a korlátolt ismeretű emberek elismerését keresi; a ki pedig tanulmányoz, az a végtelen igazságot szolgálja.* Ezért is a vizsgákban jeleskedő egyén, ki feleleteivel nem csak az egyik, hanem esetleg 3—4 vizsgálójának is imponál, ismereteinek ezen nagysága tudatától elteltlen kevélyen s rátartóan követelőleg emeli fel fejét a világ vásárában, holott a tanulmányozó minden komoly igyekezete és elismert sikere daczára mégis mindinkább csakis arról győződik meg, hogy ő a kutatók láncolatában csakis egy-egy láncszem s az igazság végtelenségével szemben parányi az ő sikere, miért is szerényen és alázatosan hajtja meg fejét az örök és végtelen igazság szentélyében. Ezért is érthető, hogy a vizsgákban jeleskedő az, ő ismerete nagyságának tudatában az életbe kilépve magával a tudománnyal immár mit sem törődik, holott a tanulmányozó az ő személyiségének java részét semmisítené meg, ha a tanulmányozás életteljes, személyiségével összeforrott folyamatát szüntetné meg.

Ily ellentétes az egyetem szelleme és az állami társadalmi vizsgálatok inteniója. Ezért is az egyetem szempontjából szükség-szerű követelmény, hogy ezen vizsgák az egyetemi éveket és az ebben lefolyó tanulmányozást meg ne szakítsák, meg ne zavarják.

Az 1883 előtti szabályzat még érezte ezen követelmény helyes voltát. A szabály szerinte az, hogy a képesítő vizsgálat még csak az egyetemi évek után (akkor csak 3 év) teendő le, de már ez a szabályzat is megengedi azt, hogy az illetőnek szaktárgyára nem vonatkozó elővizsgálatot kiki már az egyetemi 2 év után letehesse. *Ez engedmény és nem szabály.* (2. §. 2. b és 5. §. 1.)

(Ezen elővizsgálatnak — akkori alakjában — nem volt értelme. A Bismarck-féle kulturexamennek volt az magyarra fordítása és szerencsétlenül a paedagógikával és philosophiával egybekapcsolva. Az érettséginek szigorítása a magyar irodalom és műveltség története szempontjából teljesen pótolja ezen vizsgálatnak helyes nemzeti intenióját; míg ellenben a philosophico-paedagogicum tényleg még csak a gyakorlati év utáni időre teendő.)

Már az 1883-iki törvény kilátásba helyezi a képesítő vizsgálatnak szabályrendelettel való többrészsre osztását, de *megengedi* (tehát ez már csak kivétel), hogy azon jelöltek, kik a képesítő vizsgálat első részének *letétele idején* (t. i. mikor azt

mások teszik le, tehát annak *szabályszerű* idején) külföldi egyetemeken voltak, az egész vizsgálatot *egy* alkalommal is letehetik“ (a t.-cz. 61. §.). E szerint a szabály az, hogy az egyetemi évek idejére esik legalább egy vizsga s az engedmény, a kivétel az, hogy az egyetemi évek utáni időben tehető a képesítő vizsgálat egyszerre.

A kilátásba helyezett 1888-iki szabályzat a képesítőnek ezen több részre való osztását el is végzi és pedig úgy, hogy az írásbeliektől eltekintve — három vizsgálat nehezedik a tanárjelölt vállaira: az *alapvizsgálat* a IV. félévre, a *szakvizsgálat* pedig az alapvizsgálattól számítandó IV. egyetemi vagy műegyetemi félévre s úgy csak a paedagogiai vizsgálat az egyetemi tanulmány befejezte után következő gyakorlati év végzése utáni időre.

Igy tehát a szabályzat szerint két államvizsga az egyetemi tanulmányozás idejére esik és pedig a szabályzat betűje szerint oly kérélhetlen módon, hogy az, a ki az alapvizsgálatot nem teszi a IV. félévben, az ugyanannyi félévvel kénytelen egyetemi éveit megtoldani, a hány félévvel elhalasztja alapvizsgálatát.¹ Nincs tehát alku: az alapvizsgálatot meg kell szakítani az egyetemi tanulmányozást és a képesítőnek rendes időben való végzése a VIII. félévet szintén kiveszi a szakvizsgálat az egyetemi tanulmányok keretéből.

A vizsgálatok megjelölt természete szerint ezen szabályzat követése azt jelenti, hogy az egyetemi hallgató köteles egyetemi szent kötelességét elmulasztani, köteles már a III. semester előtt vizsgálati érdekből és szülei iránti kegyeletből is megszakítani az alig megízlelt tanulmányozást, elmulasztani a megkedvelt és indítást nyújtó előadásokat, félretenni a seminariumi tudományos munkálódást, mert ha a vizsgálatát meg nem állja: azt csak egy év múlva ismételheti (27. §.) s így kénytelen a kiszabott egyetemi évet még egy évvel megtoldani (10. §.), s így szüleit új áldozatok hozatalára szorítani.

Rendes viszonyok közt a III. egyetemi év újra bezökkeníti a komolyabb egyetemi hallgatót az egyetemi tanulmányozás

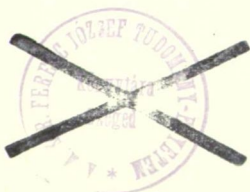
¹ Csak kivételesen számíthatja be a minister az alapvizsgálat előtt eltöltött hosszabb tanulási időnek az alap- és szakvizsgálat között követelt két évi tanulási időbe. 28. §.)

kerékvágásába. De alig, hogy otthon érzi magát ismét közeledek a vizsgálat rémje. E vizsgálat előfutója a házi dolgozat, illetőleg a házi dolgozatok. Az 1883 előtti szabályzat csak *egy* házi feladványt ismer, a mely a választott főtantárgynak valamely nagyobb körét általános szempontokból öleli fel s oda irányul, hogy a jelölt a szakirodalomban való jártasságát, szakismereteinek színvonalát s felfogásának önállóságát kimutassa; (L. 7. §. A. 3.);¹ az 1888-ki szabályzat ellenben mindegyik szaktárgyból egy-egy dolgozat (29. §) s így tehát legalább két dolgozat készítését kívánja. Az 1883 előtti szabályzat szerint továbbá maga a tanárjelölt választhatta meg szaktárgyából a kidolgozandó anyagot (7. §. A. 3); míg ellenben az 1888-iki szabályzat szerint a házi dolgozatok feladványait a vizsgáló tanárok tűzik ki a jelölt kívánságának tekintetbevételével. (30. §).

Az 1883 előtti szabályzat a feladvány kidolgozására 3 havi időt enged, a mely határidő a jelölt indokolt kérelmére meghosszabbítható közelebbi terminus nélkül; (7. §. A. 5) míg ellenben az 1888-iki szabályzat a dolgozatok elkészítésére öt hónapi időt ad, úgy azonban, hogy az elnök részéről meghosszabbított határidő is nyolcz hónapon túl nem terjedhet. (32. §.)

Ha a szóbeli szakvizsgálatra való készülésre csakis három hónapot veszünk fel, és ezen vizsgai rémnek előfutója: az írásbeli munka, illetőleg munkák kidolgozása *legalább* is 3—5 hónapot vesz le az egyetemi tanulmányozásból, akkor az egyetemi IV. év majdnem egészében a vizsgára való készüléssel telik el. Szerencse ha még az írásbeli munkálkodás, úgy a mint az az első szabályzat szerint lehető is — egészen beleesik a tanulmányozás medrébe: a mire azonban az 1888-iki szabályzat megbízható biztosítékot nem nyújt, úgy hogy minden tanárjelölt el lehet arra készülve, hogy a IV. egyetemi évet e kényeszerű vizsgálati munkásságra lesz kénytelen fordítani s így alig hogy otthonosnak találta magát a III. évben ismét az egyete-

¹ Van ebben is értelmetlenség. A szakirodalomban való jártasságot, a szakismeretek színvonalát s különösen a felfogás önállóságát egy-egy részletkérdés megoldása sokkal inkább feltüntetheti, mint egy nagyobb ismereti körnek általános szempontokból való tárgyalása. Ily munkák érdeme inkább az alakításban, mint a szakszerű tanulmányozásban rejlik.

men, rövid egy év után ismét az egyetem szellemével egészen ellenkező irányú munka foglalja le.

Így vetnek sötét árnyékot a kényszerű vizsgálatok az egyetemi évekre, így akadályozzák meg a tárgyi elmélyedést, így bénítják meg a kedvszerű önzetlen, odaadó munkásságot. Ne csudálkozzunk ezért is a fölött, hogy éppen ezen vizsgálatok miatt az egyetemi évek meddőkké válnak, ha az alig megindult de kétszer is megszakított tanulmányozási folyamat oly gyakran teljesen elapad a küzdő élet porondjában. *A vizsgák országa a gyámolatlanok, a conservativusoknak, a gerincztelen szolgálknak országa.* Ha Palmerston Austriát európai Chinának nevezte: mi legalább ne akarjunk ily értelemben sem osztrákok lenni, s száműzzük a vizsgálatokat legalább az egyetemi évek keretéből. s adjuk vissza az egyetemet az egyetemi szellemnek. Hisz az egyetemi évek után leteendő *egy* vizsga alapján is meggyőződhetik az állam arról, hogy a tanárjelölt emberi számítás szerint meg fog-e felelni tanári állásának, bírja-e azokat az ismereteket és ügyességeket, a melyek tanári hivatásának betöltésében szükségesek. S azután hassunk oda, hogy a vizsgálóbizottság se álljon csakis vagy nagyobbrészt egyetemi tanárokból, hanem egy főigazgató elnökleite alatt álló vegyes bizottságból alakításuk nevezetesen oly egyénekből, kik a középiskolai tanároskodásban és szaktudományuk művelésében is jeleskednek.

S végre hassunk oda, hogy a tanárvizsgálati szabályzat azzal ne törődjék, hogy a képesítőre lépő tanárjelölt honnan veszi tudományát.¹ Jogczím a tanárvizsgálatra való lépésre vagy a szakirodalmi munkásság és a gyakorlati tanári ügyesség vagy meghatározott évekre terjedő főiskolai tanulmányozás. Hogy ezen idő alatt a hallgató mivel foglalkozott, az legyen az ő dolga; hogy pedig a vizsgán a nélkül, hogy a vizsgálati követelményeknek teljesen megfelelné, át ne bocsáttassék, az legyen a tanárvizsgáló bizottságnak dolga. Így sem a vizsga tantárgyai-

¹ Hogy az egyetem végzése nélkül is léphet valaki a tanári vizsgára, ezt a törvény, valamint a szabályzatok is elismerik. (L. 1877-iki 2. §. 3. p.; a t. cz. 62. §., és az 1888. szabályzat 12. §.) Ha az egyetemi éveken, mint ilyenekben megvan a felsőbb műveltség biztosítéka: úgy nem értjük, hogy miért nem tekinthetne el a szabályzat azon feltételektől, a melyek az egyetemi éveket a tantárgyak hallgatása dolgában megköti?!

val, sem a vizsgáló bizottság személyeivel nem fogja lehetetleníteni a tanszabadságot, az igaz egyetemi szellemnek életét.

Tanügyi irányzatunk a vizsgák, a vizsgáló bizottságok útján is tönkre teszi az *egyetemi életet* s az így tönkre tett álegyetemi élet meddőségével, eredménytelenségével érvel az igaz egyetemi élet ellen. Visszataszító hypokrisis, a melytől szabadulnunk kell!

B) A tanárképző intézménye.

S van a tanárképesítés intézményén kívül még egy intézmény, a melynek legjobb intencióját tervezőinél legkevésbé sem vontam és vonom kétségbe s mely mégis bénítólag nehezedik az igazi egyetemi szellem életére: s ez a **tanárképző intézménye**.

I. *Ez intézménynek történeti megvilágítása didaktikai szempontból.*

Tudom, hogy különösen e felfogással helyezem magamat ellentétbe vezető tanügyi férfiainkkal s igen érdemes munkáissal, különösen Kármán Mórral, a kinek nagy érdemeit soha sem tagadtam, kinek egy eszméért való lelkesedése előtt mindig meghajoltam, kinek paedagogiai nagy eruditióját és didaktikai ügyességét mindig bámultam. — Távol volt előttem mindig a személyeskedés s éppen azért nyugodt lélekkel foglalhatok állást még azon intézménnyel szemben is, a mely kialakulásában Kármán nevével forrott egybe, a melyben ő önmagának emelt élő emléket. Nyugodt lélekkel teszem ezt, mivel ő részéről, a paedagogus részéről, ki másnak lelkébe, szívébe látni legfőbb kötelességének tartja, még azon esetben is, ha a régi „czopf“-os philosophusok közé sorolna — intencióm tisztaságát és tárgyi irányzatát nem fogja kétségbe vonni.

A tanárképző történetét maga Kármán írta meg és a tanárképzés történetével a régibb hazai motivumokra való utalásával bővebben foglalkozik Imre Sándor a Magyar Paedagiában. — Én csak arra akarok utalni, hogy az 1870-ki Eötvös-féle szabályzat (1870. május 3-ki 4701. sz.) e tanárképezdét a pesti magy. kir. tudomány-egyetem bölcséleti karának **kebelében** kívánta felállítani; míg már az 1872-ki XIX. t. cz. 3. § „e gymnasiumi tanárképezdét a két utóbbi **karhoz** (a bölcsészeti, nyelv-, és történet-

tudományi és másrészt a matematikai és természettudományi karhoz) **kapcsolva** állíttatja fel; a kolozsvári első szabályzat még ezen kapcsolat szálaít is gyöngítve „a középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdét a kolozsvári m. kir. tudományegyetem bölcsészeti (sic) kara **mellé** helyezi; míg végre Kármán intentiója szerint a tanárképző egy oly ható erő, mely magát a *philosophiai kart* **paedagogiai** karrá átalakítja s mely philosophiai kar nevezetesen a **tudomány** igényeinek megfelelően szervezett *gyakorló iskolájával* a közoktatás. élére áll s ezen az egyetemmel szerves összeköttetésben álló gyakorló iskolájával, a mely az egyetem *közvetlen* befolyása alatt az ország iskolai életére nézve mintaszerű irányadóvá fejlődik — érvényesíteni fogja társadalmi befolyását a közművelődés és közoktatás érdekében. A gyakorló iskola ily összefüggésben az egyetem benső reformjának előhírnöke. (L. Magyar Tanügy 1872. I. évf. 258. stb.) A philosophiai karnak ezen felszívódása s paedagogiai karrá való átalakulása nem sikerült, sőt a tanárképző az egyetemtől mindinkább elkülönült.

Ezen elkülönülésre megvolt épp úgy a párisi „Ecole Normale“-ra tekintő s a tanszabadságot meg nem becsülő miniszterben a hajlam (L. az 1875. jul. 16-ki rendeletét a orsz. közoktatási tanácshoz), mint megvolt erre a tudatos szándék az orsz. közokt. tanács szellemi mozgatójában, Kármánban, midőn ő ugyancsak ezen ministeri leirat alkalmából a közoktatási tanács előtt kifejti ama nézetét, hogy a tanárképzéshez kapcsolt várakozás nem teljesülésének oka lényegileg abban rejlik, hogy a tanárképző az elmélet terén „a tanulmányok sorának meghatározásában oly testületek határozatától függ, melyek intézkedésükben nem éppen a tanárképzés feladatát tartják szem előtt“; a gyakorlatban pedig „az egyetem és műegyetem illető szaktanárai csak *mellékesen* vétetnek igénybe és a képezdének *sajátos* feladata szerint szervezett, *külön önálló tanártestülete* nincs“. Ezért is egyrészt azt kívánja, hogy „a philosophiai kar rendszeres tanfolyamait a tanárképzés szükségeinek megfelelően szervezze“; másrészt pedig azt, hogy a gyakorlati tanárképzés tulajdonképpeni feladata megoldása céljából ne támaszkodjék „egyetemi tanárra, a kinek erejét nem veheti teljesen igénybe a pusztá tudományközlés, a kit hivatása nagyobb mérvű önálló kutatásra, tudományos buvárlásra kötelez,“ hanem egy „e célra *külön szervezett tanári testületre*, a mely készülségét tekintve, egye-

temi színvonalon állana, úgy hogy az állás az egyetemi docenturától volna függővé téve, de szoros kapcsolatot tartva fenn az iskolagyakorlattal, mintegy közvetítőül szolgálna az egyetemi tudomány s az iskolai tanulmány között.“ (L. Kármán: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. 4. stb. l.).

Hogy a tanárképző önállósítására, az egyetemről való teljes függetlenítésére törekvő irányzata mennyire érvényesült: erről a budapesti m. kir. egyetem. bölcsészeti. karának a középiskolai tanárképzés. tárgyában. 1878. évi márcz. 21-én tartott rendes üléséből kelt felterjesztése tesz. bizonyosságot. — A kar állást foglal az ellen, hogy a tanárképzés ügye elvileg a kar hivatási köréből kivétellett és egy egészen önálló intézetre, a tanárképezdére bízott, a melynek tanárai részben nem is a bölcsészeti kar, de nem is az egyetem köréhez tartoznak. Ezen egész tételre van bízva a tanárképzés oly formán, hogy a tanárképezdei tagok felvétele, tanulmányaiknak menete és módja az összes tanárok határozatainak tárgya. (L. Magyar Tanügy 1879. II. füzet. 104. stb. l.). — A philosophiai kar magának reclamálja a tanárképzés. ügyét, „a tanárképzés kizárólag az egyetem tiszte“ s közelebb az „egyes szaktanároké, kik is egészen önállóak a tagok felvételét, a tanulmányozási módot és menetét illetőleg“ stb.; a mire az országos közoktatási tanács az ez alkalomból jul. 18-án kelt ministeri leiratra beküldi az elveket egybefoglaló kísérelattal a tanárképző intézet ujjászervezése tárgyában készült szabályzati javaslatot, a mely szerint a tanárképzőt, mint egyetemi intézetet s a bölcsészeti karnak kiegészítő részét fogja fel (415. l.); a mely szerint nem látja a tanács „célszerűnek elválasztva tartani mint egyetemieket az elméleti tanfolyamokat a gyakorlatiaktól, mint képezdeitől“ ... „ezek egy kézben, az egyetemi tanárok kezében egyesítendők“. Visszhangozza a philosophiai kar követelményeit annyiban is, hogy a „kollegiális felügyelet és felelősség helyébe a vezető tanárok személyét s felelősségét érvényesíti“, úgy hogy a képezdének egyes tagjai az egész tanfolyam alatt azon tanár vezetése alatt állanak, ki a képezdében választott főszakuknak képviselője“ (L. Magyar Tanügy 1878. VII. évf. IX. és X. f. 414. stb.).

Ezen látszólagos engedmények daczára a mellékelt „tanárképezde szervezeti javaslata“ a tanárképző önállósításának irányában nagy lépést jelez; a mennyiben

1. az illető egyetemi hallgatókat már az első egyetemi évtől kezdve lefoglalja (9. §);

2. az intézet vezetését egészen függetleníti az egyetemtől, sőt az egyes egyetemi tanároktól. A tanárképezde ugyanis minden egyéb erkölcsi testületnek s így az egyetemi hatóságnak is kizárásával — *közvetlenül* a közoktatási ministerium felügyelete alatt áll (51. §). Míg az első szabályzat szerint az igazgatót a tanárkor meghallgatásával a minister nevezi ki (3. §): addig az 1878-ki szerint „a képezde élén álló igazgatót a vallás- és közoktatásügyi minister ajánlatára Ő császári és apostoli kir. Felseége nevezi ki (2. §.).

Míg az első szaktanárokat az egyetemi kar felterjesztésére a minister nevezte ki s az első szabályzat szerint is a szakosztályok körébe vágó gyakorlatokat és kísérleteket *rendszerint* az illető szaktanulmányokra alkalmazott *egyetemi tanárok* vezetik (§ 6.): addig az új javaslat szerint „a képezde szakvezető tanárait az *igazgató* ajánlatára a közoktatásügyi minister nevezi ki (§ 4.).

Míg az első szabályzat szerint az igazgatónak kinevezése csak 3 évre szól (§ 3.): addig emennél ezen kinevezés — már csak azért, mivel királyi — minden időbeli korláttól eltekint s így végleges. — (§ 2.)

Míg az első szabályzat szerint az igazgató a fontosabb ügyeket a tanárokkal időszakonként tartandó tanácskozmányok határozata szerint intézi el és hajtja végre (§ 4.): addig a javaslat szerint az igazgatói adminisztratív tevékenységnek ezen megszorítása nincsen meg, sőt ellenkezőleg az igazgató valódi burokratikus s így absolutistikus módon a tanártestület fölé emelkedik, midőn nem az egyes tanárok tesznek az ő működésükről jelentést, hanem az igazgató tesz évente részletes jelentést az intézet állapotáról s a tanártestület és a gyakorló tanárjelöltek működéséről s a növendékek előmeneteléről (§ 51.).

Míg az első szabályzat szerint a szakvezető tanárok száma a bölcsészeti és természettudományi karok tanárai számával szemben elenyészőleg csekély (5 és esetleg még a paedagogiai osztályhoz alkalmazható nem egyetemieket § 6.): addig emebben a 17 főszaknak megfelelően *legalább* ugyanannyi rendes vezető tanár (§ 5.) és ezenkívül tanársegédek, a kiket a vezető tanárok javaslata alapján a tanártestület nevezi ki (§ 6.).

A bölcsészeti kart „kiegészítő“ (így a fölterjesztő irat-

ban) intézet egy egészen önálló intézet monarchikus, hogy ne mondjam, absolutistikus szervezettel, a melyben a király által a minister ajánlatára kinevezett igazgató függetlenebb, mint bármely egyetemi kari dékán, a mennyiben semmiféle hatóság útján, hanem közvetlenül van a ministeriumnak alárendelve; hatalmasabb, mint bármiféle más tanintézeti igazgató, mivel az ő ajánlatára nevezi ki a ministerium tanárait, a kik fölött részletes jelentések útján is ő viszi az ellenőризést és felügyeletet s végre mutatósabb is bármely igazgatónál, mivel az ő tőle függő tanártestület a segédtanárokkal együtt jóval felülhaladja a 20-at is.

Engesztelő, engedményes a felterjesztés hangja a bölcsészeti kar követelményeivel szemben, de a mellékelt szabályzati javaslat a bölcsészeti kar panaszait teljesen igazolja, a már is létező önállóságot még inkább fokozza egész a függetlenségig.

A kolozsvári egyetemen ez ellentét az egyetemi karok és a tanárképző közt nem fejlődött ki. Az első rectori beszéd (Berde Ároné) súlyt fektet az egyetem bölcsészeti és természet-tudományi karaira és az ezekkel kapcsolatba hozott tanárképezdére, mint a melyek Erdély szabad levegőjében a szabad vizsgálgóds terjesztése s tanárok képzése által a közművelődés és szellemi előhaladás fölvirágoztatására vannak hivatva“ (Beszédok 18. l.); a két kar 1872. nov. 19. és 20-án tartott üléseikben egyezően *égető* szükségnek mondják, hogy addig is, míg a tanárképző rendszeresen életbeléptethető (a rendes tagsághoz egy évi egyetemi tanulmányozás feltétel) már 1872/3. II. félévben nyitassék meg, mint némiképpen előkészítő folyam rendkívüli tagokkal s a bölcsészeti kar szaktárgyakra tekintve, a classica philologiai és a történeti szakosztályokkal, a melyekhez azután és pedig kezdetben minden díjazás nélkül a magyar nyelv és irodalmi (1873. nov. 18-iki 31,675. m. sz.) és a német nyelv és irodalmi szakosztályokkal (1874. ápr. 25-iki 11,422. sz.) s még csak 1885-ben erős megokolással (l. 1885. jan. 11. teljes ülés jegyzőkönyvét) a philosophiai és paedagogiai szakosztálylyal. A gyakorló-iskola felállítását, melyet Szamosi az orsz. középisk. tanár-egyesület közlönyének V. évfolyamában (327—334. l.) az egyetem jellegével összeférhetlennek tartja; de már az első kolozsvári szabályzat (1876) kívánja a nevelés-oktatástani szakosztály gyakorlati munkálkodása feltétele s eszközeként (79—99. §), s

később ugyancsak Szamosi rectori beszédében. a tanárképezdére nézve, a mint égető szükségnek tartja a philosophiai és paedagogiai gyakorlatok szervezését, úgy egy *gyakorló-iskola* beállítását is. (L. Rectori Beszéd 1886/7. 65. l.) A mint a nézetek hullámzást mutatnak: úgy a gyakorlati eljárás is zavaros volt. A philosophiai kar nem az ő, hanem a tanárképzőnek hatáskörébe vágó ministeri rendelkezéseket minden megjegyzés nélkül elfogadja. Így közzéteszi a középiskolai tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzatot (1875. okt. 28. 26,077. sz.); megjegyzés nélkül fogadja a miniszternek 1880. júl. 14. 17,396. sz. rendeletét, a melyben a tanácsot arról való gondoskodásra szólítja fel, hogy a tanárjelöltek az általános és részletes követelményekben megállapított egyes tanok elsajátítását valósággal és fennakadás nélkül eszközölhessék; nem reagál a miniszternek 1882. jan. 30. 4567. sz. alatt kelt azon közlésére, melyben arról intézkedett, hogy tüzetes útmutatás is készíttessék és külön kiadványban is adassék ki, melyben minden egyes *tantárgy lényeges* tartalma, valamint az, a miben csak általános tájékozottság kívántatik, tételekbe foglalva legyen és a tanárjelöltek által tanulmányaik berendezésénél figyelembe vétessék; közönnyel veszi, hogy a tanácsot s nem a tanárképzőt értesíti arról, hogy a budapesti egyetem bölcsészeti karának, illetve az országos középisk. tanárvizsgálóbizottságnak előterjesztésére új szakcsoportokkal egészíti ki az eddigieket (1883. febr. 8-án 143. sz.); megjegyzés nélkül veszi hogy a miniszter nem a bölcsészeti kar hallgatók, hanem a *tanárjelöltek* ügyében, hogy t. i. mikép hallgassák ezek a rendszeresíteni szándékolt közegészségügyi folyamat, fordul a karhoz, (1884/5. évi 89. j. p. a miniszter 48,404. sz. rendelete) s végre rendén találja, hogy a miniszter 1887 máj. 3-iki 18,340. sz. a. rendeletében a *bölcsészeti kart*, illetőleg a tanárképzőintézetet figyelmeztetendőnek találja arra, hogy mivel hallgatóinak nagy része a tanári pályára készül, legyen tekintettel ezek érdekére s a lehetőségig minél gyakrabban adjon módot arra, hogy a tanári vizsgálóhoz megkövetelt philosophicumokat hallgathassák s hogy a *kari dékán* a beiratkozások alkalmával figyelmeztesse őket külön is ezek hallgatására.

Mintha bizony a bölcsészeti kar mindezen rendeletek vételekor azonosította volna magát a tanárképzővel, mintha megfeledezett volna egyetemi facultási jellegéről s így arról is,

hogy facultásán nincsenek tanárjelöltek, hanem kizárólag csakis bölcsészethallgatók (a jogi karon sincsenek ügyvédjelöltek vagy bírójelöltek, hanem egyszerűen joghallgatók, valamint az orvosi karon nem orvosjelöltek, hanem orvostanhallgatók). Annál még-
 lepőbb, hogy viszont a tanárképzőnek tanári kara a bölcsészeti kar autonomiájának védőjeként lépett fel, midőn a budapesti tantervet elfogadja ugyan: abban azonban csak *eszményt* lát, a melynek megvalósítására kell ugyan törekedni, de elérni azt a mostani csekély számú tanerők miatt lehetetlen és pedig annál is kevésbé, mivel az egyetemi lezckerend a *tanszabadság* alapján állapittatik meg s arra a tanárképezde tanári karának *befolyása nincsen s nem is lehet.* (L. 1875. jan. 27-én tartott tanárképezde tanári kara ülésének 3. pontját).

Később maga a tanárképző-intézet tanári kara a kötelező tantervet próbaként egyenesen beszünteti (ezen beszüntetés kedvezőtlen hatásáról tesz jelentést az elnök 1896. ápr. 23-iki ülésén; l. a jegyzőkönyvet); a tanárképzői gyakorlatokat ki-ki nem a szabályzat, hanem a tanári lelkiismeret szavát tartva szemé előtt végzi, úgy hogy alig túlzott a minister 1884/5. iskolaévről szóló XIV. jelentésében, midőn a budapesti, valamint a kolozsvári tanárképző intézetekről azt mondja, hogy fölötte laza szervezettel bírnak és majdnem csak a tanári tiszteletdíj és a növendékek ösztöndíjai által képeznek a bölcsészeti karon belül körülhatárolt intézetet! Hogy az ily intézményről az oly gyakorlati érzékű minister már 1875-iki júl. 16-án a közoktatási tanácshoz intézett leiratában azt mondja, hogy „jelen szervezetökben a czélnak még nem felelhetnek meg teljesen s az általuk felmutathatott eredmény, a kezdet nehézségeitől eltekintve is, sem a reájok fordított költséggel, sem — még kevésbé — középtanodáink szükségletével nincs kellő arányban“: ezt csudálkozva nem veszszük. Az egyetem egészséges szervezete meglapuló connventiájának és dagadozó felháborodásának hullámszásái után végre is a tanárképző-intézetet gyakorló iskolájával önmagából kihelyezte, az elméletet mélyítő, a befogadást öntevékenyítő czélzatával pedig a tudós-seminariumokban az egyetem természetének megfelelő életre támasztá.

Valóban érdekes a tanárképzőnek e természetes sorsa. Hivatalos jellegű csirájában: az Eötvös féle szabályzatban már megvolt a $\pi\rho\theta\tau\omega\nu\ \psi\epsilon\delta\delta\omicron\varsigma$, a mennyiben a szakszerű tudós-semi-

narium gondolata mellett megvolt a gyakorlati paedagogico-didaktikai szakosztály intézménye is, és pedig oly formán, hogy annak csekély számú (10) rendes tagjai *csakis* azok lehettek, kik az egyetemi vagy műegyetemi tanfolyamot *már bevégezték*, s kik közül azok bírtak előjoggal, kik a tanári vizsga követelményeinek is megfeleleltek (§ 8); s mely intézménynek tanáraiul, tekintettel arra, hogy egyes tanulmányok módszertani kezelésére nézve gyakorlati ismeretek is szükségeltetnek, *középtanodai gyakorlott tanárok*, vagy más szakférfiak is alkalmazhatók (§ 6.). Van tehát „az egyetem bölcsészeti karának kebelében“ egy oly tanintézet, a melynek tanulói az egyetemet végezték, tehát *nem egyetemi hallgatók* s melynek tanárainak legalább egy része nem egyetemi tanár. Ez absurdum. A hol nincs egyetemi hallgató és a hol nem egyetemi tanár tanít: ott nincs is egyetemi tanintézet. Ezen szerencsétlen hazug *egyetem* iskolával, a mely igazában középiskola volt, bevonult akaratlanul is a hazugságnak szelleme, a középiskolai vagy legjobb esetben a szakiskolai szellem, mely azonfelül úgy adta ki magát, mintha még csak ő volna igazán főiskolai az egyetemben a tanárképzői szabályzatok útján. Azon czimen, hogy a philosophiai kar még csak úgy válik a többi karok egyenjogú testvérévé, ha épp úgy, mint a többi kar, az életre, a kenyérpályára tekintettel rendezi be tanfolyamait, azon czimen, hogy methodologiai szempontok a tárgyak előadásában és hallgatásában a tantárgyak megállapított sorrendszerűségét kívánják s végre támaszkodva azon tapasztalati tényre, hogy vannak egyetemi hallgatók, kik a tantárgyak rendszertelen választásával az egyetemi studiumot meddővé teszik: megszállták a tanárképző útján a bölcsészeti kart a tantervszerű kötelező tantárgyaknak, gyakorlatoknak, vizsgáknak, a kötelező erejű tanácsoknak legiói, a melyek most már azt a gyámolatlan, fegyelmezendő, ellenőrzendő philosophert megnyerik az élet, a magasabb tudomány számára.

Már az első szabályzat (1870) is pazarolja az ily áldását a hallgatási szabadság elvére állított egyetemi hallgatóra. A tanárképzőnek rendes tagja, a bölcsészeti karnak vizsgák útján kipróbált kiváló tagja köteles „az összes szakosztályabeli s ezzel járó egyébkénti (?) gyakorlatokban tetteleges részt venni“ (7. §). Ez nem csekély feladat. A gyakorlatok ugyanis írásbeliek és szóbeliek. Az írásbeliek száma félévénként az ó-classicai philo-

logiai szakosztályban kettő, (33. §), a történet-földrajziban négy (49. §). Az értekezés *tárgyát* vagy a tag választja, vagy pedig a tanár jelöli ki (32. §); a földrajziban a tag választja ugyan, de a tanár jóváhagyása mellett (50. §). Mindkét szakosztályban a tanár készen tart alkalmas feladványokat (a többi osztálybeli közli is azokat, u. o.); a philologus a tanárnak a tárgyra vonatkozó nézetét is kikéri (hát ez tudományos eljárás?) s a nyert utasítás szerint használja a könyveket és az egyéb segédeszközöket (32. §).

Ezenkívül köteles minden egyes tag a többi tagoknak lehetőleg minden 2 hétre eső egy-egy értekezését hozzászólás czéljából elolvasni, kettő köteles minden egyes értekezésre bírálatot is készíteni (35—37. §). Az értekezés a képezdei iratárba kerül. (39. §).

Ezen írásbeli gyakorlatokon kívül vannak még heti négy órában szóbeli gyakorlatok is (az írásbeliek is ezen órák egyikében olvastatnak fel, 44. §). A történet-földrajziaknál a program változatos. *Szabadon*, a középtanodai leczke alakjában adják elő írásbeli értekezéseiket (ezekről azt követeli a szabályzat, hogy *kutató, bűvárkodó* természetűek legyenek, l. 50. §. Hogy miképen lehet ily természetűeket középtanodai leczke alakjába öltöztetni: ezt nem értem); a tanár által kijelölt vagy a tagok által választott történeti tételek fölött két tag, kiket a tanár bizonyos sorrend szerint kijelöl — vitatkozik; történeti és földrajzi forrásmunkákat olvasnak, magyarázgatnak s kritikailag bonczolnak, végre a félévben tartott előadások fontosabb és nehezebb helyeiből colloquálnak (52. § *a, b, c, d*). Magával a földrajz és történet irodalmával is itt ismerkednek meg (54. §). Nem ily változatosak a philologusok szóbeli gyakorlatai. E gyakorlatok tárgyát ugyanis a latin és görög remekírók szóbeli fordítása és magyarázata képezi (46. §). A remekíró maga a *tanár* választja és pedig tekintettel a gymnasiumban tárgyalni szokott remekíróra és másrészt tekintettel oly írók műveire, a melyek túlságos nehezek, semhogy azokkal otthon haszonnal foglalkozhatna az egyes (41. §). Maguk a képezdei tagok végzik a tanár által meghatározott sorrendben latin, illetőleg magyar nyelven a fordítást, a magyarázatot, a kritikát. Mindenki otthon átnézi az olvasmányt, hogy résztvehessen a megbeszélésben. Nehéz helyeknél maga a tanár adja elő a különböző nézeteket

s a kérdést a kritika és hermeneutika szabályai szerint dönti el (42. §). A görög írók műveinek magyarázatával kapcsolatba hozhatók görög írásbeli gyakorlatok (43. §).

Mindez azonban még nem elég. A philologus köteles az ókori történetre vonatkozó (45. §) s viszont a történész köteles egy éven át a philologiai osztályban a latin és görög gyakorlatokban nem ugyan írásbeli értekezésekkel, de mégis részt venni (53. §), úgy hogy eltekintve az írásbeli tudományos két, illetőleg négy értekezéstől, valamint a minden órára való kényszerű otthoni készüléstől, a szakosztályok tagjai heti négy, illetőleg heti nyolcz órában kötelezőképen vannak elfoglalva.

Ezen órákhoz járulnak még az *egyetemi előadások!* A történész köteles az egyetemes és a hazai történelmi, valamint ezek segédtudományaira vonatkozó, azonkívül a földrajzi előadásokat az egyetemen hallgatni (55. §). Hogy pedig nem *válogatott* előadásokról van itt szó: ezt legalább a philologusra nézve kizárja a szabályzat 46. §-a, a mely szerint a philologus „köteleztetik minden az ó-classicai philológiából tartott egyetemi előadásokat hallgatni és azonkívül a görög és római műrégészetet, az ó-kori görög és római történetet és aesthetikát (46. §). Mind a két szakosztály tagja köteles kivétel nélkül a paedagogiából is legalább két féléven át egyetemi előadásokat hallgatni (21. §).

Ha e köteles egyetemi előadásokat a mai, — nem is a budapesti, — hanem csakis a kolozsvári alapon összegezzük s eltekintünk a szabályzatban meg sem említett philosophiaiaktól: úgy a philologus számára heti 18, a történész számára pedig heti 34 kötelező egyetemi előadási órát nyerünk. Harmincz év előtt ezen órák száma nem igen haladta túl a tizenötöt: a mely összeghez a négy, illetőleg nyolcz gyakorlati órát számítva a kötelező heti óraszám 19, illetőleg 23. Ezentúl már most a tanszabadság s így a hallgatási szabadság elvére állított egyetemi hallgató szabadon választhat az előadásokban! De még e természetes feltevésben is csalódunk. Az egyetemi hallgató, mint tanárképezdei növendék kiskorú. — „Kiválóbb szorgalma és tehetsége szabja meg, hogy vállalhat-e még ennél több órát; ennek pedig megítélése nem függ a növendéktől. Ő köteles arra nézve „a *képezde igazgatójának* és a *szakosztálybeli tanároknak* tanácsát kikérni s az erre vonatkozó **utasításait pontosan követni.**“ (21. §) Ezen kívül szabadságában (!?) áll az egyes szakosztályok rendes

tagjainak — a *képezdei igazgató* és az illető *tanárok engedélye* mellett egyes tanulmányokra vonatkozó *más szakosztálybeli* gyakorlatokban is részt venni.“ (28. §).

S most már mindezek után álljon ki valaki s magyarázza meg, hogy miben áll az ily egyénnél az egyetemi polgárral adott hallgatási szabadság!! Nagy hypokrizis szükséges ahhoz, hogy valaki ártatlan arezczal állítsa, hogy mind ezzel nem nyúl be sem az egyetem autonómiájába, se nem cselekszik a tanszabadság elve ellen s nagy cynismus szükséges ahhoz, hogy valaki más arezczal utaljon arra, hogy hisz nincs kötelezve egyetlenegy egyetemi polgár sem arra, hogy a tanárképezdébe belépjen s kötött menettel haladjon egyetemi studiumában: — Nem erről van szó, hanem arról, hogy miképen s mennyire becsüli tanügyi hivatalos politikánk azt a tanszabadságot, a melynek elvére helyezte egyetemünket. — Ha a tanügyi kormány a tanárképezde címén szükségesnek tartja azt, hogy akár a bölcséleti kar kebelében, vagy a mellett egy külön intézmény léptetessék életbe a bölcséleti kar feladatának létesítése céljából: így a bölcsészeti kar, mint ilyen nem felel meg céljának; s ha továbbá ezen intézetébe vizsga alapján csakis az egyetemi hallgatók színe-javát veszi fel s ezeket *gyámoltalan növendékek* módjára kötelezőleg igazítja tevékenységükben: a gyakorlatok végzésében és előadások hallgatásában s így épp a jelekkel szemben érvénytelennek declarálja *tettleg* a tanszabadságot: akkor declamálhat az ily hatóság tanszabadságról, e szó csakis szó. Avagy csak a gyöngék számára való a szabadság, de nem az erősek számára?! Avagy nem követik-e mindig a gyöngék az erőseket, különösen akkor, ha még a vizsga is, a melyen az erősek is megerőltetéssel mennek keresztül — mint mumus őket fenyegeti első sorban?!

Teljesen igaza van *Genersich Antalnak*, midőn 1877—78. rectori program beszédjében éppen a tanárképzőben, a melynek majd az összes bölcsészeti- és természettudománykari hallgatók, vagy rendes vagy rendkívüli tagjai, vagy olyanok, kik azokká lenni óhajtanak — látja azt a tényezőt, „mely oly szűk korlátok közé szorítja a választott szaktudományokban való kiképzés módozatait, hogy a *tanszabadság alakiságainak nyoma sem maradt meg*.“¹

¹ L. Beszédék 15. l. utal a félvényként hallgatandó óraszám minimumára (15), arra, hogy meghatározott tantárgyak a megállapított

A tanárképzőnek ezen végzetes, káros jelentőségét az egyetemi szellemre, a tanszabadságra nézve a tanárképzőnek későbbi szabályzatai is megvilágosítják. — A kötelező tantárgyak szaporodnak, a kötöttség mindinkább határozottabb alakot nyer.

1873-ban kötelezővé lesz a kolozsvári matematikai és természettudományi szakosztálybeliekre a tanárképzőben a mintázattal egybekapcsolt leirati mértani és a tiszta és leirati mértani előadásoknak látogatása. A szaktanár a leirati mértan alkalmazott részeiben a közeg- és faszkereszettanban az *építészetre* és *gépészetre* leendő különös tekintettel. (l. 1873. fer. 17. 3443. sz. rendelet.)

A műegyetemmel még más alakban pactált a tanügyi kormány, midőn az 1873. aug. 22. kelt 20,811 sz. rendelettel egyesítette a budapesti gymnasiumi (!) és reáltanodai (!!) — eddigelő külön fentartott tanárképezdéket. — Ezen egyesített tanárképző intézet számára a fentebbi számú rendelettel állapítja meg a minister a szabályzatot. — Itt már nincs szó egyszerű egyetemi előadásokról s másrészt tanárképző gyakorlatokról: itt már csak *tanterv*-ről van szó, a melyet a tanárképző tanári testülete megállapít a *közoktatási miniszternek helybenhagyása* mellett (3. §). Mindegyik tanulmányi csoportra nézve — tekintettel arra, hogy mindenki legalább két középiskolai tantárgyra képesítessék s az ezekre vonatkozó nyelvtudományokkal is megismer-

sorrendben és bizonyos tanároknál hallgatóndók; arra, hogy meghatározott gyakorlatokban kötelesek részt venni; s végre, hogy még más elő nem irt tárgyak vagy gyakorlatok felvállalásánál is tartoznak az igazgató és szakosztálybeli tanárok tanácsát kikérni és az erre vonatkozó utasításokat pontosan követni.

Mellőztem az 1870. szabályzat jellemzésénél a *paedagogiai osztályt*, a *nevelés és oktatástani szakosztályt*, bár bevonhattam volna azt az egyetemi triennium vagy quadriennium keretébe, annak rendkívüli tagjaira való tekintettel, kik mint egyetemi hallgatók a budapesti középtanodákban az illető osztálybeli tanár felügyelete alatt még taníthatnak is (82. § d.). Mellőzöm ezt a osztályt, mint olyant, a mely egészen helycsen az egyetemi évek befejezte után foglalja le nem az egyetemi hallgatót, hanem a tanárjelöltet. — Újabb időben tisztultak a nézetek s immár a köztudatnak is megfelel, sőt a legilletékesebb tényezőnek, jelen ministerünk nézetével is találkozok, hogy ezen szakosztály a középiskolára és pedig nem egy csinált, hanem keletkezett — kiváló vezetőjű, de különösen kiváló szaktanárral rendelkező középiskolára tartozik. A szaknak megfelelő szaktanárnak vezetésén fekszik a főszűly.

kedjük — külön ily tantervet állapít meg a tanári testület (3. §); a képezdei növendékek pedig tartoznak ehhez alkalmazkodni; (2. §) bár számolhat a tanártestület az egyes kiváló növendékek képességével és hajlamával, a mennyiben számára külön tantervet is készíthet (2. §).

Ezen tantervet a képezdének tanári kara — tekintet nélkül az egyetemre — önállóan állapítja meg; s még csak azután merül fel a kérdés, hogy már most *miképp használhatja* fel a tanárképezde a tudományegyetemet és a műegyetemet saját oktatási céljaira; s hogy mennyiben kell a tanárképzőben a tantervnek megfelelően előadásokat, gyakorlatokat tartani. — Így tehát megjelöli a tanárképző a tudományegyetemnek vagy a műegyetemnek időszaki tanrendjéből azon előadásokat, a melyek a képezdei tanterv követelményével megegyeznek s azután felveszi ezeket saját tantervébe és ezek hallgatására kötelezi is növendékeit; s másrészt gondoskodik is, hogy ezeken felül a képezdében tartassanak meg a tanterv követelte szükséges előadások és kívánt gyakorlatok (5. §). — E tanterv sajátos alapelve, hogy a tanterv „először a középiskolai oktatás szükségletére rendeztessék be“ s még csak azután nézze a tudományos színvonalat (4. §), vagyis más szóval: első a gyakorlat, az élet követelménye s még csak azután az elmélet; oly elv, mely tetejére állítja a tanépületet s mely a leghatározottabban ellenkezik az egyetem szellemével.

E szabályzat szerint maga a minister köti meg az általa helybenhagyott évi tantervvel azokat az egyetemi hallgatókat, a kiket a törvény a hallgatási szabadság elvére állított; e szabályzat szerint a tanárképző az egyetemi hallgatók anyaintézete, a mely az egyetemet, a műegyetemet saját céljaira eszközként használja fel.

A tanügyi kormány, valamint a tanárképző ezen — az egyetemtól elvezető lejtőn tovább haladt.

Formailag az elsőéves hallgatók a tanárképzőnek tagjai nem lehettek s így legalább ezek megmaradtak igaz egyetemi hallgatóknak. — Budapesten ezen állapotban azonban a szokás változtatott, a mennyiben „már az elsőévesek is magukat mint tanárjelöltek bejelentették s mint kezdők a tanári kar által készített tanrend szerint készültek már 1874-ben is, sőt időközben az illető tanároknál jelentkeztek is a tanulmányokban tett

előmenetelükről számot adandó. A felvételi vizsgálatnál ezen tanrend alapján vizsgáltattak meg a folyamodók. — Ezen gyakorlatot tehát az elsőéves egyetemi hallgatóknak bevonását a tanárképző kööttségébe a kolozsvári egyetem mellett fennálló tanárképző is elfogadja 1874 márcz. 13-án tartott gyűlésében (a melyen Stoczek József és Bartal Antal ministeri megbízásból az uniformizálás czéljából megjelentek. Lásd a miniszternek 1874. febr. 27-én kelt 805. sz. rendeletét).

Ugyancsak ezen gyűlés elvben elfogadja azt is, hogy úgy mint az 1873. szabályzat szerint Budapesten — itt is a tanárképzőnek növedékei megállapított *tanterv szerint* irányítsák studiumukat.

S végre ugyancsak itt mondták ki ama végzetes elvet, hogy kötelezettség szempontjából a rendkívüli és a rendes tagok közt különbség nincs s hogy így a rendkívülieket is egyenlőképen köti tanulmány, gyakorlat dolgában a képezdének tanterve, munkarendje. — (L. 1874. márcz. 13-ki j. k.)

Igy a kolozsvári egyetem bölcsészeti és természettudományi kara mellett létező tanárképezde is mindinkább a budapestiekéhez alkalmazkodik, — bár 1875-ki jan. 27-én tartott ülésében, a melyen a fönti elvi jelentőségű határozatokat egyhangúsággal ismétli — mégis kijelenti, hogy azt az önállóan megállapított tantervet csak mint *eszményt* fogadja el, melynek megvalósítására ugyan törekedni kell, de azt megvalósítani a tanerők csekély száma miatt teljesen lehetetlen, annál is inkább, mivel az egyetemi előadások leczkerendjére az ott uralkodó tanszabadság alapján a tanárképző nem folyhat be s így a maga részéről csak annyit tehet, hogy az elfogadott tanterv szerint félévenként kijelöli azon előadásokat, a melyeknek hallgatására a képezde tagjait kötelezi. A kötelezés szempontjából ezen határozatnak különben semmi jelentősége nincs. A kööttség a határozat szerint épp olyan, mint Budapesten.

A kolozsvári határozat szerinti *eszményi* tanterv szakcsoportonként a tananyagot három évre osztja fel és pedig úgy, hogy az általánosan kötelezők közé a philosophicumokat is felveszi, közelebb olyformán, hogy az elsőévesekre nézve kötelező a Bevezetés a philosophiába és az egyetemi tanulmányokba, továbbá a Logika; a II. évesekre nézve a psychologia és az ethika; a III. évesekre nézve az általános paedagogika és a Dialectika. Bizonyára feltűnik, vagy tán nem is tűnik fel e dogma-

tikus eljárás mellett az, hogy sem a philosophiának, sem a nevelésnek *története* ezen kötelező tantárgyak közt elő nem fordul. — Az elsőéves classikai philologusok óra száma 20; a magyar nyelvészeké 18; a németeké 12; a historikusoké 9; a geographusoké 17, a természetrajz három ágának óraszámai?! — (L. Stoczeknek 1874 jul. 29-én 336. sz. alatt a kolozsvári tanárképző intézethez küldött iratát.)

Még ezen idealis tantervben sem érvényesült kellőképen a végleges tantervi javaslatba is felvett valójában értelmetlen elv, „mely szerint az előkészítő tanfolyamba mindegyik csoportnak fő- és melléktárgya oly terjedelemben véteessék fel, hogy az illető tanárjelöltek a *szorosan vett középtanodai tananyagról rövid átnézetben* összefoglaló tájékozást, különösen pedig az illető tanaszakok alapfogalmairól és főtantételeiről alapos ismeretet szerezhessenek“; (mintha bizony érettségít nem tettek volna, vagy előbb akarnak középiskolai tanárok lenni s ezután akarnak tanárságra készülni) s az a másik elv sem: „hogy itt adandók elő azon tantárgyak, melyek nem függnék szorosan össze a szakképzéssel“. (Hisz a philosophia és paedagogia a II. és III. évfolyamba is átmegy. — L. Stoczeknek 1874 jul. 20. 319 sz. alatt küldött tantervi javaslatát a kolozsvári tanárképző irattárában.)

Végre még a kolozsvári tanárképző intézet is elejti nemsokára e tanterv eszményi jellegét. Az 1875. évi 7470 sz. ministeri rendelettel megerősített szabályzatában a tantervet a helyi viszonyokra és a tanerőkre tekintettel állapította meg s már most ezen „rendes kötelezett tanterv szerint történik a tanárképezdében az oktatás“, „a melyhez a képezdei növendékek alkalmazkodni tartoznak — szabadságában állván a tanártestületnek egyes *kiváló növendékek* számára ezek képességének, hajlamának s netán külön tudományos irányának megfelelő külön tantervet is megállapítani.

A kolozsvári tanárképző ezen szabályzatával teljesen alkalmazkodott a budapesti javaslatokhoz. — Itt is a tanárképezőnek dogmatikus, még a kiváló tagok fölött, bár kivételes alakban, de mégis mindig gyámkodó szelleme vezette és irányította az egyetemi hallgatókat az egyetemi szellemmel teljesen ellenkezőképen.

A budapesti egyetem bölcsészeti kara végre feleszmélt!! Protestált azon status in statu ellen, mely a bölcsészeti karnak éppen kiválóbb hallgatóit maga számára lefoglalja s azokat mint

növendékeket az egyetemi szellemmel ellenkező irányban oktatja, neveli. — (L. Magyar Tanügy 1879. II. fiz. 104. stb.)

Ezen oktatás és nevelés a tanári vizsgák bizonyúsága szerint az egyetemi czélt nézve, szomorú eredményre vezet. Az eredmény „az ismeretek mennyiségét tekintve általában és főleg a multhoz képest kielégítő eredményeket tüntetett fel ugyan, de **tudományos képzettség** tekintetében sajnosan bizonyítottak a mai *tanárképzési rendszer káros befolyása mellett*“ . . . „Az egész tanári testület közreműködése a tanárképzési növendékek ügyeinek elintézésénél s a külön megállapított *tan- és órarendek*, melyek minden hallgatóra nézve érvényesek és *kötelezők, élet- és szellemtelen külső mechanizmussá tették az ügyet, melynek legkevésbé szabad a formalismus nyüge alá kerülnie*“ (106. l.). A sokfejú testület szétágazó véleménye és egészen esetleges szavazása a tanárokat megakasztja; az ifjakat pedig lenyűgözi a rájuk rakott anyagnak a súlya; „*mindnyájunkat korlátoz egy szervezet, mely csak külsőségeken alapszik, mely hasznot egyáltalában nem hajt és még azon eredményeket is kérdésesekké teszi, melyeket minden külön intézkedés mellőzésével, a dolgok természetes lefolyása, azaz az egyetemi oktatás szokásos módja magától is érlelne. Hazai közművelődésünk legmélyebb veszélyeztetése nélkül nem tartható fenn továbbá a mai állapot.*“ . . . A bölcsészeti kar ezért is „a tanárképzés szervezetének, illetőleg elveinek **gyökeres** megváltoztatását“ kívánja, „ha a középiskolai tanárok elméleti és gyakorlati képzettségét és általában tudományos nívouját emelni kívánjuk. Nem üres formákra és külsőleges mechanizmusra alapított bonyodalmas institutióra van szükség a tanárképzés érdekében.“

A budapesti bölcsészeti kar — az igaz egyetemi szellemtől áthatottan — tudja azt, hogy a tanárképzésnek főfeladatát semmi más testület, hanem csak az egyetem oldja meg, midőn alkalmat ad arra, hogy a tanári pályára készülő a tudományt és nevezetesen az illetőnek szaktudományát megkedvelje, abba elmélyedjen. Ezen feladat megfejtésében az egyetem senkivel sem kíván osztozkodni: de igenis maga kívánja az előadások inkább receptív munkáját mélyíteni a *tudományos szakseminariumok* szervezésével. — Ha pedig ezen *seminariumok* *szakseminariumok* s ha létezik az egyetemen tanítási szabadság: úgy minden egyes szaktanár és csakis az határozza meg munkásságának tervét, módját; s csakis az

számol be működése módjáról és eredményeiről, illetőleg a semináriumi tagok munkásságáról — közvetlenül és pedig rövid jelentéssel az egyetem bölcsészettudományi karának és ezen úton terjeszti be ezen jelentését a többi hasonló jelentésekkel együtt a miniszternek. — A szaksemináriumok vezetésével megbízott szaktanárok a hirdetendő előadások és egyéb a tanításra vonatkozó közös ügyeik megbeszélése végett félévenként az egyetemi tanrend megállapítása előtt összejönnek.¹

Így a bölcsészeti kar.

De bizony nem így az *országos közoktatási tanács*, mely magát a tanárképezdének ügyével azonosítja; s főiskolai felfogása dolgában, ha nem is a tudományegyetemre, de igenis a közoktatásügyi miniszterre támaszkodhatott. — A közoktatásügyi miniszter ugyanis már 1875-ben a közoktatási tanácshoz intézett leiratában nem abban látja a tanárképzés baját, hogy az egyetemi hallgatókat tanulmányukban megkötik, ellenőrzik, hanem ellenkezőleg éppen abban, hogy nem kötik meg eléggé. Hiányzik a tanárképezdének szervezetében „a kellő felügyelet, hogy úgy mondjam: *szellemi vezetés és fegyelmelés* arra, hogy a tanárjelöltek *kiszabott köteleiségeiknek teljesen eleget is tegyenek*, hogy az *előírt előadások és gyakorlatok pontosan és a czélnak megfelelőleg megtartassanak* s hogy általában az oktatás mindenik tanárjelölt képességéhez és szellemi minőségéhez s az oktatás időszaki szükségleteihez legyen mindenkor alkalmazva“.

A miniszter a párisi „Ecol Normale Superieure“ mintájára szervezett, de hazai viszonyainkra alkalmazott internatusi intézményben látja a baj főorvosságát. — (L. Kármán: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. 2. 1.)

A közoktatásügyi tanács — a miniszter ezen felfogására is támaszkodva — s közelebb felszólítva a ministertől, hogy a bölcsészettudományi kar iratra adjon véleményes jelentést — nyújtja be a védő, illetőleg támadó felterjesztést, a melyben álláspontját a tanárképzésnek európai fejlődésével támogatja, az egyetemet pedig különösen előadásai rendszertelenségével támadja s a melyben a

¹ A baj orvoslására ajánlja az egyetemi trienniumnak — quadrienniummá való kinyújtását; — az anyagi helyzetre való tekintettel (ezzel az egyetem soha sem törődjék; ez a kormány, nem az egyetem gondja) javasolja ezen helyzetnek javulásáig — a kolozsvári tanárképzőnek megszüntetését.

maga álláspontjának kifejtésétől eláll, tekintettel arra, hogy ezt régebbi felterjesztése és a tanárképzőnek szervezeti javaslata behatóan megvilágítja, úgy hogy ezen a Magyar Tanügy 1878-ki IX. és X. füzeteiben dátum nélkül megjelent felterjesztésében és szervezeti javaslatban látjuk a közoktatási tanács pozitív s tulajdonképeni feleletét az egyetem bölcsészettakarának protestáló felterjesztésére.¹

Láttuk azt, hogy a tanárképző szervezetére vonatkozó concessiók a bölcsészeti kar követelményeivel szemben csak is látszólagosak. A tanárképzőt a bölcsészeti kar kiegészítő részének mondja, de a király által — a minister ajánlatára immár nem három évre, hanem véglegesen kinevezett igazgatója révén, a kinek ajánlatára a minister nevezi ki a tanárokat — még inkább, mondhatjuk még csak igazán most függetleníti az egyetemmel szemben. — *Egy* kézben, az *egyetemi* tanárok kezében egyesí-

¹ Lehet, hogy itt időrendbeli tévedés forog fenn. — Én csakis az előttem levő acták adatait használhattam fel. Ezek szerint a tudományegyetem bölcsészettakarának protestáló irata, a melyet Kerékyártó Árpád, mint dékán irt alá, — 1879 márczius 21-én tartott üléséből van datálva.

A közoktatási tanács irata pedig, mely a Magyar tanügy 1878. évf. IX. és X. füzetében jelent meg, hivatkozva f. é. jul. 18-án kelt ministeri leiratra — készült dátum nélkül; ehhez mellélt tanárképezdei tervezeti javaslat szintén dátum nélküli. Én épp úgy az iratot, mint mellékletét feleletként fogtam fel a bölcsészettakari fejtegetésekre s értékesíttem így a tanárképzőnek szervezetéről szólva. Ha ezen feltevésemben dátumok dolgában tévedtem: úgy *tárgyilag* nem. Két egymással elvi ellentétben létező felfogással állunk szemben. Felfogásának természete szerint belső szükségszerűséggel nyilatkozik meg az egyik is, a másik is. A bölcsészettakari felfogásnak hivatalos megnyilatkozása magyarázza meg a közoktatási tanács azon látszólagos concessióját, a melyet a ministerhez intézett feliratában — s szervezeti javaslatában tesz. (1. a tanárképezde a bölcsészeti karnak kiegészítő része: 2. egy *kézben* legyen az elmélet és a gyakorlat; 3. főszűly a vezető szaktanáron) a mely concessio látszata mellett még inkább önállóul a tanárképző szemben az egyetemmel és még inkább előtérbe lép az igazgatónak döntő befolyása s még inkább kerül gyámkodás alá a tanárjelölt tevékenysége — egészen Kármánnak 1875-ki felfogása értelmében. A concessio a bölcsészettakari felfogás hivatalos megnyilatkozása előtt is érthető, mivel a közoktatási tanács éppen titkára útján ismerte az egyetem bölcsészettakarának felfogását: de a concessio még inkább indokolt a bölcsészettakari felfogás *hivatalos* megnyilatkozása után. — Hogy a tévedés — ha ilyen fenforog —

tendő az elmélet és a gyakorlat: s ennek daczára a képezde vezető tanára időről-időre az egyes *egyetemi* tanároktól értesítést kér (tehát ő nem egyetemi tanár). 30. §.

A vezető tanárt hangsúlyozza a tanügyi vezetésnél: holott a tanterv megvan és a vezető tanárt is az igazgató ellenőrzi.

A tanterv stereotyp alakjában és az egyetemi hallgatónak még magánszorgalmára és szabadidejére is kiterjeszkedő ellenőrzésben és irányításban rejlik eme szabályzati tervezetnek haladása az egyetem magaslatáról levezető lejtőn.

Az egyetemi előadások és a gyakorlatok *hároméves tanfolyamát* most már nem az egyetem bölcsészeti kara, sem pedig a tanárképezde, hanem a tanszabadság törvényszerű védője a m. k. vallás- és közoktatásügyi minister határozza meg és pedig úgy, hogy azt először a bölcsészeti kar megállapítja és a megállapítottat a tanárképezdei tanártestület megbíralja — összeállítja. Ezt a tanárképezdei tanártestületet a minister meghallgatja s még csak azután határoz, dönt a hároméves tanfolyam tantervének ügyében. 16. §.

Ezen a minister által meghatározott tanterven kívül a képezdének *tanári testülete* minden félév elején megállapítja ezekkel kapcsolatban a képezdei értekezletek és gyakorlatok *részletes* tervét, különösen meghatározva az általános és az egyes szakokra vagy szakcsoportokra kötelezőket. 18. §.

E tantervek *minden egyes képezdei tagra* nézve — legyen az belkő vagy bejáró — *egyaránt kötelezők*. 15. § és 18., 19., 20. §.

Lehet pedig képezdei tag már az elsőéves, mivel a közép-tanodai érettségi vizsgálatot sikerrel végző felvehető, 8—10. §.

csakis dátumszerű s nem tárgyi: azt a közoktatási tanácsnak azon nagyszabású véleményes jelentése mutatja, a melyet a miniszternek *mult* évi (th. 1878-ki) jun. 1-én 10,533 sz. alatt kelt azon felszólítására, mely szerint mondjon véleményt a bölcsészeti kar felterjesztésre — adott s a melyben álláspontját az európai tanügyi fejlődéssel támogatja — a bölcsészeti kar az előadások kimutatott rendszertelenségével támadja s saját álláspontjának kifejtését illetőleg hivatkozik ama datum nélkül közölt feliratának, javaslatának fejtegetéseire, a melyek még azon esetben is, ha *három évvel* ezelőtt irattak volna (L. Kármán: i. m. 39. l.) mégis *tárgyilag* és a közönség előtt most felelnek a bölcsészeti kar felfogására, a mennyiben most 1878-ban közöltetnek a Magyar tanügyi IX. és X. füzetében.

úgy hogy ezen általános és részletes tanterv megköti a legjobb egyetemi hallgatót is már az első egyetemi évtől kezdve.

De az individualitásnak is van joga. Nem azonban úgy, a mint mi azt gondolnók. Nem érvényesítheti magát sajátosságában az egyes, úgy hogy ezen általános kereteken belül esetleg ezen keret vonalainak változtatásával szabadon ténykedhetne, nem az egyetemi hallgató az egyéniesen ténykedő: hanem igazi jezsuitikus módon — a **vezető szaktanár** az, ki az illetőnek egyéniségét tekintetbe veheti s így az egyes növendékek számára — előleges személyes értekezlet alapján — **külön tanulmányi rendet** köteles *megállapítani*; s ezenfelül útmutatást adni arra nézve, hogy mikép használja fel sikeresen az egyetemi előadásokat s mikép rendezze be magánmunkásságát is eredményesen. S ismét igaz jezsuitikus módon még e vezető szaktanár is kap utasítást arra nézve, hogy ő miképen járjon el az egyetemi hallgató gyámkodásánál a tárgyakat, közelebb azok módszeres feldolgozását illetőleg. A vezető szaktanár ne csak szakjára ügyeljen, hanem midőn a tanulmányi rendet megállapítja — legyen különös tekintettel az *általános műveltség* lehetőleges gyarapítására; s a mi már most közelebbi szaktárgyát, illetőleg nem is ezt, hanem a növendék szakcsoportját, tehát legalább két szaktárgyát illeti: úgy a főszűlyt — nem a tanulmányozásra, hanem „az *alafogalmaknak világos átértésére* (ez lényegileg receptív munkássággal elérhető) helyezze, azután arra, hogy **lehetőleg biztos gyakorlatosságot** szerezzen gyámoltja *ezen alafogalmak dialektikai felhasználásában*; s végre azonfelül, tehát ezen főkeléken kívül még főtárgya valamely szabadon választott ágában oly részletes és látható ismeretekre tehessen szert, melyek őt önálló tudományos munkásságra képesíthetik. 17. §.

Az egyetemi hallgatót tehát köti a minister által, valamint a tanárképzőnek tanári testülete által megállapított tanterv! Ezen tanterv közelebbi keresztülvitelében, illetőleg attól való eltérésében nem érvényesítheti a növendék maga az ő egyéniségét; hanem a vezető szaktanár szabja meg útmutatással is részletesen, hogy mikép és mennyiben érvényesülhet az egyéniség. De maga a szaktanár sem érvényesítheti az ő egyéniségét, mivel épp úgy a tantárgyakat, mint azok feldolgozását illetőleg ő is kötve van irányító, a tudományt csak másodsorban szem előtt tartó utasításokhoz.

Hogy pedig a vezető tanár utasításain túl ne menjen, illetőleg attól el ne térjen: „Minden egyes tanulmányi terv az igazgató elé terjesztendő!”

Így indul meg a törvény szerint a tanszabadság elvére állított egyetemi hallgatónak a tanulmányozása. Ez azonban csak a kezdet, a megindulás. A vezető szaktanár továbbra is vezetve gyámkodik „növendéke” fölött: „figyelemmel kíséri növendéke egyetemi tanulmányait, meggyőződik személyes érintkezése alapján, vagy szükség szerint időről-időre az egyes egyetemi tanároktól értesítést kérve előmeneteléről s tanulmánya helyes irányáról”. 30. §.

Mint hogy pedig az ily felügyelő, ellenőrző és vezető munka mégis túlságosan igénybe vehetné a vezető szaktanárnak — a kinek még úgy mellékesen egyetemi tanárnak is kellene tulajdonképpen lennie — idejét és erejét: ezért is vannak oldala mellett tanársegédek, a kik időről-időre, legalább egyszer minden hónapban, külön ismétlő-órákat — repetitoriumot — tartanak a „növendékekkel”. Mint hogy azonban ezekben még kevésbé sem lehet megbizni, mint a vezető szaktanárokból: úgy ezek is működésükben ellenőrizendők: „az ismétlő-órák ideje és tárgya mindenkor jó eleve bejelentendő az igazgatónak és az illető vezető tanárnak”. 31. §.

Végre azonban még az igazgató is összejátszhatna a vezető szaktanárral. Még egy magasabb ellenőrző fórumra van szükség, *a tanártestületre*. „Az igazgató ugyanis félevenként legalább egyszer közös tanácskozmányt tart, a melyben a képezde általános ügyei tárgyalandók”, de „a melyben az egyes vezető szaktanárok kötelesek jelentést is tenni a tanulmányok folyásáról és a növendékek szorgalmáról és haladásáról”. 32. §. A külön vezetendő jegyzőkönyv ugyan megőrökíti eme jelentéseket is: de az áttekinthetőség és az ellenőrzés megbízhatósága szempontjából még kettős intézkedést kíván a szabályzat: 1. azt, hogy „a vezető tanárok minden év végével *részletes és indokolt* (a bölcsészeti kar felterjesztése a szaktanárt magára állítja: ezért is csak *rövid* jelentést kíván) *írásbeli* jelentést terjesztenek az igazgató elé a vezetésük alatt álló növendékek tanulmányainak eredménye felől”; 33. §. s 2. azt, hogy „minden tanév végével *a tanártestület által előre megállapított terv szerint külön szakvizsgálatok* is tartassanak” 34. §., a mely szakvizsgálatok viszont eme szaktanári

jelentések realitását igazolják s egyszersmind eredményük szerint döntenek a fölött, hogy az illető növendék megmaradhat-e az intézet tagja (u. o.).

A gyámkodás és ellenőrzés azonban még ezen kötelességszerű munkánál, a szakvizsgálatoknál sem ér véget. A szaktanár még a főtantárgy szabadon választott ágában a növendék részéről kifejtendő munkásságát is irányítja, 17. §., sőt még a philosophiai magántanulmányt sem bízhatja a növendékre. Még a harmadéves növendék is ezen philosophiai magántanulmányt köteles *szak-tárggyal* kapcsolatba hozni, „*a melyhez azonban szintén a képezde tanára ad útmutatást*“ 20. §.

S hogy ez a növendék — ha nem is az iskolai évközben, de még a szüenidő közben se jusson annak tudatára, hogy tulajdonképen ő is individualitás, a kinek mégis vannak vágyai, hajlamai, sajátos akarati nyilvánulatai, sőt mint egyetemi polgárnak joga is lenne szabad munkásságra: még a növendékek szüenidejét is lefoglalja maga számára a tanárképző. — „A tanárképezde tagjai *nyári szüennapjaikat* idegen nyelvek elsajátítására, szakjukba vágó nevezetesebb munkák tanulmányozására, végre kutatásokra, gyűjtésekre és észleletekre fordítják.“ 35. §. De ez még hagyján. Nemcsak az időt foglalja le a képezde, hanem a foglalkozás tárgyát és módját, a beszámolás alakját is az *igazgató* és a *szaktanár* (a szaktanár erre nem elégséges) — minden félreértést kizáróan — írásban határozza meg; de mégis tekintettel a növendék egyéni körülményeire. „*A tanárképezde igazgatója és szaktanárai minden szüenidő előtt minden egyes tanárjelöltnek, az ő meghallgatásával, különösen tekintetbe véve hajlamait, képességeit és külső körülményeit (itt is tehát nem az egyéniség szabad érvényesüléséről, hanem annak egy más által való kihasználásáról van szó) írott utasításban kitűzik teendőit és meghatározzák, mily alakban fog a szüenidők végén tevékenységének eredményeiről számot adni.*“ 35. §.

Mindezek után felvetem azt a kérdést, hogy egy egyetemi hallgatót, a kit az országos törvény a tanszabadság s így a hallgatási szabadság elvére állított — még jobban, még intenzívebben, hogy ne mondjam, még raffinirozottabb módon lehetne-e az egyetemi előadások hallgatásában, otthoni dolgozásában, szabad munkásságában még a vacatio közben is *megkötni*, gyámság alá helyezni s ezen gyámkodást jobban ellenőrizni, a mint az ezen

javaslatban történik!? S nem tudom, hogy minek qualificálható az a beszéd, mely midőn azt kívánja, hogy az egyetemi előadások három éves tanfolyama a tanárvizsgálati szabályzat követelményeire való tekintettel *állapítandó* meg, — mégis azt állítja, hogy az egyetemi autonomia körébe nem akar vágni; s még kevésbé tudom, hogy minek qualificálható az a *hit*, hogy a tanfolyamok ilyenmő szakszerű berendezése nem sérti valami *módon a tanszabadságot?! (L. az országos közokt. tanácsnak e javaslatot kísérő sorait.)*

A országos közoktatási tanács eme javaslatával kimutatta azt, hogy Trefort intentióját miképen lehet megvalósítani, nevezetesen „hogy mikép lehet a tanárképzésbe a kellő felügyeletet, a szellemi vezetést és fegyelmezést belevinni s hogy mikép lehet arról gondoskodni, hogy a tanárjelöltek kiszabott kötelességüknek eleget is tegyenek, hogy az előirt előadások és gyakorlatok pontosan és a czélnak megfelelőleg megtartassanak s hogy általában az oktatás minden tanárjelölt képességéhez és szellemi minőségéhez s az oktatás időszaki szükségleteihez legyen mindig alkalmazva „.

Hogy Trefort tudta azt, hogy ezzel nem teszi „teljessé a tanszabadságot“, hanem csakis szakiskolai eszményét valósítja meg: ezt a tanszabadság elve helyessége iránt kifejezett kételyei bizonyítják. Hogy az országos közoktatási tanács jóhiszeműleg beszélt e még ily javaslat után is a tanszabadságról: az erre való felelést annál nyugodtabban vezetőinek lelkiismeretére bízhatjuk, mivel az egyetem bölcsészeti kara és az azt éltető tanszabadság ellen irányított ezen merénylet nem vezetett célhoz. Azok „az egyetemi traditiók ferdéségei“ véletlenül 1848-nak nemzeti szikláján alapulnak s e sziklán megtörik minden, bármily nemzeti közművelődési igénynyel föllépő törekvés.¹

¹ A tanulmányozás didaktikai mozzanatát nem emeltem ki különösen. Itt is uralkodik az 1874-iki szempont (Stoczecktől küldött tantervi javaslat. L. XXI. iv a.), a mely szerint az egyetemen is először a középiskolai tananyagról kell rövid átnézetben összefoglaló tájékoztatást adni, nevezetesen az illető tanszakok alapfogalmait, főtantételeit alaposan megismerni. Csakhogy ezzel, már az érettségivel túlhaladott álláspontnak restitálásával nem elégszik meg e javaslat, hanem azt is kívánja, hogy — még ezen alapfogalmaknak *didaktikai felhasználásában* lehetőleg *biztos gyakorlottságot* is szerezzen a növendék. — A vezető szaktanárnak tehát ezen fokozaton, a midőn még a növendék

Ha a történeti fejlődés természete szerint a tanárképzőnek ily eszméje nem is valósult meg: az egész intézmény mégis csak hosszú időre megbénította egyetemünk lüktető erét: a tan-szabadsággal járó kedv érzetét, a tanulmányozásért való szenvedélyt, az ideális javakba való önzetlen elmélyedést, azt az altruistikus odaadó hangulatot, a mely minden termő munkásságnak alaptényezője.

II.

A tanárképző intézményének s ezzel összefüggő intézkedéseknek történeti megvilágítása paedagogiai szempontból.

S e megbénításra közreműködött a tanárképesítés és a tanárképző intézménye mellett az a **fegyelmező, kényszerítő, ellenőrző, a hiú ambícióra, sőt még az önzés rugóira támaszkodó szellem**, mely tanügyi kormányzó hatóságunk intézkedéseiben és intézményeiben megnyilatkozik.

Ezen *hiú és önző rugókra támaszkodó policialis szellem* szintén a tanárképző útján hatolt be lényegileg az egyetembe.

1. Már az 1870-iki tanárképzési szabályzat a szakosztályok-

is szaktárgyának alapfogalmai tisztázásával foglalkozik, midőn tehát csakis középiskolai fokon áll: ekkor már ugyancsak ezen anyagnak didaktikai értékesítésében kell biztos gyakorlottságra szert tenni!! Ha ennek egyáltalában van értelme, úgy ez csak is tanítóképzői dressurában állhat. Ha pedig erre szert tett a növendék, ha tanítani is tud — még mielőtt szaktárgyával komolyabban és behatóbban, részletesebben foglalkozott volna: akkor mire való egyáltalában a tanulmányozás?! mire való az a negyedik év, a melyet a javaslat, mint paedag. didaktikait a három szaktanulmányi évek fölé állít?! Az első követelmény minden tudatos tanításnál a tudományos képzettség: a tananyag egésze fölötti uralkodás; a másik követelmény a tanítandó gyermeknek, az ifjúnak kiismerése, szeretése. Ez utóbbi fogja, tekintettel a tanczélra és a lelki fejlődés törvényeire, a tudatos paedagogusnak megmondani, hogy didaktikailag mit és mikép lehet felhasználni az uralt tananyagból!

Mindez nem az egyetemnek, hanem az egyetem után az iskolának, ha lehetséges. úgy bevezetőleg legalább egy évig, egy gyakorlóiskolának a gyermekkel való foglalkozás közben megoldandó, — az egész tanári életre kiterjedő problémája — feladata. Az egyetemi elmélyítő tanulmányozást ily gyakorlati, egészen más szellemirányt igénybevevő problémákkal zavarni nem szabad, ha nem akarjuk veszélyeztetni a tanulmányozás és így az önálló tanárképzés érdekét.

ban, valamint az ezzel járó egyéb gyakorlatokban kifejtendő munkásságnak alapjául nem a kedvet, a szabad elhatározást, hanem az *ösztöndíjat* jelöli meg. Mivel ösztöndíjat kapnak (7. §), „az ösztöndíj fejében“ (20. §) kötelesek dolgozni. Oly természetes veszi a szabályzat, hogy a szakosztályi gyakorlatban való résztvevés fizetéssel jár, hogy külön kiteszi azt, hogy oly egyén, a ki más szakosztályi gyakorlatban részt vesz: e czímen külön díjazásra nem számíthat (28. §); — az ellenben, ki mint a paedagogiai szakosztálynak rendes tagja — betegség vagy más ok miatt rövidebb ideig akadályozott középiskolai tanárt helyettesít — ezen helyettesítésért a körülményekhez képest aránylagos jutalomdíjban fog részesülni (87. §).¹

2. Az ösztöndíj mellett *pályadíjak* buzdítanak a munkásságra, sőt az évközben beadott, *kitüntetésre* méltó értekezések vagy egyéb munkálatok is *díjaztatnak* a minden szakosztály számára évenként mutatkozó szükséghez képest felvett összegből (23. §). — S hogy még inkább utánozza a tanárképző a jezsuita és a francia mutatósságot: ezen pályadíjak és ezen kitüntető díjak vagy a záróünnepélyen vagy egyéb alkalomkor, — de *ünnepélyesen* kézbesítendők (25. §).² Nagy jelentősége van a történeti éniség álláspontján az ambitio, a dicsőség rugójának: a főiskolán azonban a tárgynak és nem másnak kedvéért kell örömmel és — ha úgy tetszik — *szent* ambícióval dolgozni. —

¹ Gyakorlat-szerzés végett vesz részt a paedag. szakosztályban. Mint rendes tagnak ösztöndíja van. Így tehát egy középisk. tanárnak rövidebb ideig tartó helyettesítése nemcsak megtiszteltetés, hanem alkalom a gyakorlásra. Ezenfelül mikép várhatunk collegialis solidaritási érzelmeket a tanári karban, ha a tanárságra előkészítő évben az özésnek szellemét tápláljuk. — A rövidebb ideig tartó helyettesítést örömmel, ingyen végzik a collegák; például így a rosszul fizetett szász gymnasiumi tanárok. — U. i. — Rombauer Emil emelkedett szellemben tárgyalja a helyettesítés kérdését a Tanári Közlöny 1904. évfolyamában.

² A kolozsvári szabályzat, a mely majd szóról-szóra követi ezt az 1870-ikét, éppen ezen a téren puritánusabb érzületet tanúsít. A pályamunkákat egészen elhagyja, 7.: 23., 24., 25. §, s az értekezések és munkák jutalomdíjainak kiosztásával járó látványosságot mellözi. 25. §. — A közoktatási tanács szabályzati tervezetében a szünidei kötelező munkásság is jutalmazásban részesül. 35. §. A kiválóbb munkák kinyomatása már a tudományosság érdekét szolgálja s az ambítiót egészen más alapra helyezi (nem pénz és mutatósság). 36. §.

Annál meglepőbb, hogy maga az egyetemi tanács (a kolozsvári) „a tanulási kedv fokozása végett“ „az egyetemi vizsgák (?) alkalmával“ azt javasolja, hogy a képesítésnél az egyes tárgyakból való kitüntetés emeltessek ki. A ministerium — az egyetemi tanácssal szemben az egyetemi álláspontot tartva szeme előtt — a tanács e javaslatát nem fogadja el 1877 okt. 17-én kelt 25.729. sz. rendeletével s még később is, 1881-ben sem helyesli a kolozsvári állam- és jogtudományi karnak azon javaslatát, a mely szerint az alap- és államvizsga eredménye eredményének közelebbi kitüntetésével irattassék be az indexbe (l. 1881. nov. 11. 33,665. sz. rend.): de már 1891-iki szept. 3-án 37,938. sz. alatt kelt rendeletében ugyancsak ezen javaslatot — a tiszántúli ev. ref. egyházkerület püspökének előterjesztésére elfogadja s az e szerinti eljárást elrendeli; sőt már 1885-ben még tüntetőbb módon méltányolja a külső elismertetésre törő ambitio rugóját, a mennyiben a minister „a joghallgatók nagyobb szorgalomra való buzdítása czéljából elhatározza, hogy a kitüntetéssel képesített joghallgatók, illetőleg szigorlók nevei a félévi hivatalos jelentések alapján úgy a „Budapesti Közlöny“-ben, mint a ministeri közoktatási állapotról szóló országgyűlési jelentésben közzététessenek s hogy a dékánnak szabadságában áll a névsort szabadon választott hirlapban vagy hirlapokban az állami kincstár megterhelteése nélkül közzé tenni. (L. 1886. márcz. 19. 46,299/1885.)

Az az ifjúság, a melynek színe-javáról (hisz csakis ez tünteti ki magát) felteszszük azt, hogy ily alantas rugók mozgatják, hogy a pénz és a külső elismertetést czélzó ambitio rugója indítja feladatának teljesítésére — nem igaz egyetemi ifjúság. Ha még a színe-javánál is ily rugókkal számítunk: úgy igen természetes, hogy a többenél még kevésbé tételezzük fel azt, hogy szabadon, a szaktárgy szeretetétől indítva éljenek egyetemi hivatásuknak. Természetes tehát, hogy ily önállóan egyének fölött gyámkodni, azok magaviseletét, hollétét, munkásságát ellenőrizni kell.

3. A gyámkodás legegyszerűbb módja az ifjúságnak a világtól való elszigetelése, internálása, házi kezelése, internatusokba való elhelyezése. — Ismét természetes, hogy a tanügyet vezető minister első sorban a leendő tanférfiakat kívánta internálni s így első sorban azokat gyámság alá helyezni, kik az egyetemi polgárok közt mint philosophusok első sorban az akadémiai szabadság képviselői! Keserű ironia!

a) S tényleg ugyancsak Trefort volt az a minister, ki már 1875. évi júl. 16-án az országos közoktatási tanácshoz intézett leiratában a létező bajon — a tanárjelöltek szellemi vezetésének és fegyelmezésének hiányán — a párisi „Ecole Normale Supérieure”-hez hasonló *internatusos* intézet szervezésével kíván segíteni. A közoktatási tanács a minister ezen intencióját „egyhangú helyesléssel fogadta” — „a bennlakás elvét elfogadta” (l. Magyar Tanügy 1878. 414. l.), s inkább a pénzügyi viszonyok mostoha állapotán, mint a tanügyi kormány akaratán mult, hogy nem létesült már Trefort ministersége alatt az *internatus*. — Az egyetemi tanárok érezték, hogy ily *internatusok* a tanszabadság, a férfias erkölcsi jellem kifejlődése szempontjából, tehát az igazi egyetemi szempontból — veszélyesek lehetnek. Tényleg az *internatusokból*, az egyházilag szervezett egyetemi *internatusokból* indult ki a középkorban is az az irány, mely a szabad tudományos kutatást a dogmatismus útján az egyháznak szolgálatába helyezte.

Szamosi rectori székfoglalójában, 1886-ban, általában nem híve az ily egyetemi *internatusoknak*, legfeljebb szükséges rosszat lát azokban; de különösen ellenzi a tanárjelöltek számára a francia mintára szervezendő *internatus*t. „A tanár első kellékei közé tartozik ugyanis — szerinte — az *akaraterő*. Már egy régi szabály mondja: *Praeceptoris est valde velle*. Egy másik kelléke a *szilárd jellem*. Hol tesz ezekre szert, ha alkalma sincs szabad- akaratból ellenállni a csáboknak? *Jellemeket pedig internatusokban fejleszteni teljes lehetetlen, annál bővebben burjánoznak a hypokriták*. De menjünk tovább. A tanártól finom modort és tapintatosságot is követelünk. Hol sajátítja el ezt, ha nem a társaságban, művelt körök s főleg művelt hölgyek társaságában? *Internatusban — tapasztalás tanítja — soha*. Avagy azért szorítsuk tanár-jelölteinket *internatusba*, hogy a tanulásra kényszerítsük? Szomorúan állana a dolog azokkal, kik tanári pályára lépve a tanulásra kényszer által volnának szorítandók.” (L. Acta r. sc. univers. 1886/7. 68. l.)

Az ily férfias szavak felhangzottak ugyan, de el is hangzottak. Csáky gróf közoktatásügyi minister 1889 júl. 14-én kelt 1449. sz. programmszerű rendeletében, a melyben a tanulmányi, fegyelmi és leczkepezés-szabályzat *gyökeres* reformálását tüzi ki, reformterveiben hivatali elődjének kezdeményező lépéseihez csatlakozik s annak felsorolása után, hogy a jogi és orvosi facultas

bajain a vizsgálatok szigorításával (jog), illetőleg a vizsgálatok reformjával kíván segíteni — ráter a philosophiai facultast reformáló gondolatára. Valamint a vizsgákkal (államvizsgákkal), tehát nem az egyetemre tartozókkal kívánja a két első facultast reformálni: úgy a philosophiait is az ahhoz nem tartozó tanárképző útján, illetőleg ennek reformálása útján. Csáky gróf ezen taktikája egészen azonos Trefortéval s egyezik vele az orvos-szer dolgában is. „A tanárképzés régóta vajúdo kérdésének végleges és sikeres megoldására nézve hivatalbeli elődömmnek gyakran nyilvánított meggyözödésével teljesen egyező nézetem szerint **csak egy bennlakással egybekötött országos nagy tanárképző-intézet felállításától várható.**“

Nagy tanárképző-intézetnek felállítása és pedig internatussal egybekapcsolva: ez reformálja Csáky gróf szerint majd a philosophiai facultast. Külön intézet, a mely legintimebb körében s így lényege szerint gyámkodás és folytonos felügyelet alá helyezi tagjait, reformálja a tanszabadság elvének alapjára helyezkedett egyetemi philosophiai facultas hallgatóságát. — Igaz, hogy Csáky gróf a tanárképzésről s nem a philosophiai facultasról szól a szavakat nézve: tényleg azonban a philosophiai facultasról és pedig nem csak azért — a mint azt már is említettem — mivel a jogi és orvosi facultas reformja után szól a tanárképzésről, hanem nevezetesen azért, mivel éppen ezen prgrammjában elvként kimondja, hogy az egyetem tanulmányi rendje és vizsgálati rendje nem az egyetem természete, lényege alapján, hanem „első sorban az illető hivatási pálya igényei szempontjából s a felsőbb oktatásnak szakok szerint különböző természetéhez képest veendő k szemügyre“ (u. o.). A philosophiai karbeliek a tanári pályára lépnek, tehát a tanárképzés és ezen szakpályának természete a philosophiai kar reformjának emeltyüje.¹

¹ Csáky gróf, bár Trefort irányát követi, nem azonosítja a tanszabadságra vonatkozó nézetét Trefortéval. — Mig ugyanis Trefort a tanszabadságot teljessé akarja tenni oly intézményekkel, a melyek azt megsemmisítik: addig Csáky a tanárképzésre vonatkozó intézkedéseit és tervezett intézményeit s a tanulmányozásnak ezek útján való megszorítását egészen elkülöníteni akarja az egyetemtől s az egyetemi tanulmányozás feltételeitől. — Csáky gróf ugyanis éppen ezen 1449. sz. rendelete szerint „az 1848: XIX. t.-cz.-ben biztosított tanulási szabadság elvét egyeteminkben feltétlenül (?) tiszteletben kívánja tartani s úgy a tantárgy, mint a tanár szabad választását

Hogy a philosophiai karnak életfeltételeivel összefüggésben áll a tanárképzésnek ezen reformja: ezt éppen a kolozsvári philosophiai kar 1889/90. jegyzőkönyvének 2. pontjában foglalt véleményes jelentés (Szinyei, Felméri és Szamosi) alapján tett megjegyzése is mutatja, a mely szerint a kar meggyőződése szerint „egy ily — kétség kívül — Budapesten felállítandó intézet a kolozsvári hasonczélú intézet *megszüntetését* vonná maga után: s ez tanügyünk fel nem számítható kárára azonos lenne egyetemünk két karának: a philosophiai és matematikainak megsemmisítésével“. — A philosophiai kart, mint ilyent s nem mellékesen, mint tanárképzőt, érinti Csáky grófnak ezen reformgondolata. Az egyetemi hallgatók, mint ilyenek jutnának mindinkább gyámság alá és pedig szükségszerűleg, mivel az internatusba is csak a legjelesebb hallgatók léphetnének be, a kik

ezentúl is érintetlenül kívánja hagyni; — e jogot az oly hallgatók, kik valamely szakpályára való előkészülés nélkül csupán a tudomány, mint tudomány tanulmányozása végett keresik fel egyetemeinket, ezentúl úgy, mint eddig, egész korlátlanul is érvényesíthetik; s a rendkívüli hallgatói minőség e jog gyakorlását még a középiskolát nem is végzett egyének részére is lehetővé teszi.“ — Az oly tiszta jellemű és megbízható szavú gróf itt sem burkolózik a tanszabadság teljessé tevésének köpenyébe. Tisztán látja, hogy a vizsga és szakpálya követelményei a tanszabadságot korlátozzák, tehát megszüntetik; miért is ezen egyénekkal, kik a szakpályára készülnek — szembesíti azokat, kik a tudománnyal, mint tudománnyal foglalkoznak, tehát azokat, kik igaz *egyetemi* polgárok!! Formailag ezen különbségtételhez szó sem férhet: de tárgyilag ez a különbségtétel épp oly lehetetlen, mint nem kívánatos.

A rendes egyetemi polgár csak egyetemi polgár lehet s mint ilyen nem lehet az életpályára dressirozó szakiskolának tanulója. Az egyetemnek és a szakiskolának — a mint láttuk volt — egészen más a természete, ellentétes a szelleme. Két iskolának egyszerre már az egyetemi törvények szerint sem lehet bárki is tagja s még kevésbbé kettőnek egy intézetben belül. — Még elgondolható az, hogy ezek a megkötött, korlátolt hallgatók rendkívüli egyetemi hallgatóknak beiratkozzanak, de hogy a rendes egyetemi hallgatók egy része a tanszabadság elve alapján, a másik része a megkötés, a korlátozás elve alapján álljon és ez utóbbiak mégis azon egyetemnek *rendes* polgárai legyenek, a mely a törvény szerint a tanszabadság elvére van állítva, — ez elgondolhatatlan valami. — S a mily lehetetlen ez gondolatban, oly lehetetlen ez a valóságban. A valóságban ugyanis a philosophiai facultas hallgatóinak legalább 99 százaléka a vizsgára lépés és egy életpályára való készülés szándékával iratkozik be az

éppen az egyetemi szabadság elve szerinti életre első sorban bírnak hivatottsággal. Ha már most ezek így nem élhetnek, sőt példájukkal éppen az ellenkező életet mutatják be: akkor hogy és mikép kívánhatjuk azt, hogy azok, kik inferioris szellemi és erkölcsi képességgel bírnak — ne éljenek vissza az egyetemi szabadsággal s ne vezessék ad absurdum az egyetemi tan-szabadságnak az elvét. Ily viszonyok közt még akkor is, ha a kormány még Kolozsvárt is emelne egy bennlakással egybekötött. országos nagy tanárképző-intézetet: még akkor is igazság lenne a kolozsvári tanári kar megjegyzésében: a philosophiai facultas — egyetemi jellegében határozottan megsemmisülne.

4. Trefort, midőn az internatus eszméjével foglalkozott, azt meg akarta kimélni „a zárdai rendszabályok általi gyötörtetéstől“: azért azonban itt is a *gyámkodást* a „rendnek szigorúan“

egyetemre, úgy hogy egyetemi polgár a minister értelmében az összes philosophiai facultásra beírottaknak legfeljebb egy százaléka. Ezen elenyésző százalék nem adhatja meg az intézménynek jellemét; nem az egynek, hanem a 99 százaléknak szelleme absorbeálja szükségszerűen azt az elenyésző semmis százaléknak szellemét. Lehetetlen tehát gondolatban, valamint a valóságban ezen különbségnek megtevése.

De a mily lehetetlen, épp oly kevéssé *kívánatos* az első és másodrendű rendes egyetemi hallgatók megkülönböztetése. Egyszer végre szakítani kell azzal az inferioris felfogással, mintha a középiskolai tanárképzés csakis szakszerűleg, methodikailag rendezett, vezetett, ellenőrzött cursusok végzése útján mehet végre. Ezen felfogás nem a középiskolai, hanem a népiskolai fokozaton — helyén van. A középiskolai tanár igazán ezzé csak az által válik, ha a tudománnyal mint ilyennel magában és magáért foglalkozott. Ezen szabad, kedvvel és lelkesedéssel járó munkásságban rejlik az ifjúságnak szeretete mellett a tanárnak folyton megifjító s új munkára buzdító ereje: s így tantárgya megkedveltetésének, tehát igaz tanári működése sikerének titka. Ha valami, úgy a tudománnyal, mint olyannal való foglalkozás igazán tanárképzés; s ez a tanárképzés az egyetemre való. — Az a másik mód csakis a szabadságra éretleneknek ismeretekkel való táplálása, a melyeket bizonyos receptek szerint majd ismét feltálnak. Ezen pillanatnyi eredményekre számító, mutatós képzés, a mely a személyiséggel és a tanórai anyag szabad alakításával, az anyag fölött való könnyű uralkodásában gyökerező művészi s ezért teremtő tényezővel mitsem törődik, hanem beletöri a személyiséget csupa reflexionális, praeparationalis munkának mechanismusába — az egyetemre nem való s nem is kívánatos az egyéni tagoltságon nyugvó culturállam szempontjából sem, hogy ezen tanárcsinálás gondolata vezesse tanárképzésünket.

való fentartásában kívánta. — S hogy mily értelemben kívánta a rend szigorát: mutatják ezt ugyanazon leiratnak ismert egyéb követelményei: a *kellő felügyeletnek*, a *szellemi vezetésnek* és *fegyelmezésnek követelményei*.

Ezen *kellő felügyelet*, *szellemi vezetés* és *fegyelmezés* követelményét Csáky nemcsak a tanárjelöltekre, hanem az *összes egyetemi polgárookra kívánja kiterjeszteni*. A „*névleges* egyetemi polgárságot“ meg akarja szüntetni; nem véli úgy értelmezhetni a tanulás szabadságának elvét, hogy az egyetemhez való *formai* tartozás az egyetemi tanulmányokban való *tényleges* részvétele nélkül biztosíthatja mindama jogokat és előnyöket, a melyeket a törvények és a szabályok egyetemeink polgárainak nyújtanak“; tűrhetetlennek tartja azt az állapotot, mely szerint a hallgatók egy része még beiratkozásakor s lezkekönyve láttamozása alkalmával sem jelentkezik személyesen; a tanév nagy részét, sőt némely esetben talán az egész tanévet az egyetem székhelyétől távol tölti s e szerint csak névleg, de nem tényleg válik egyetemi hallgatóvá.“ Javaslatot kíván az egyetemi tanácstól, „hogy mily intézkedések volnának különösen a nagyszámú elkésztett beiratkozások korlátozása s a nem személyesen történő beiratkozások feltétlen megakadályozása, valamint általán az egyetemi hallgatók pontosabb nyilvántartása érdekében teendők.“ Csáky gróf azonban az egyetemi hallgatóknak nemcsak jelenlétét kívánja intézmények útján biztosítani; hanem kíván még oly intézkedéseket, a melyek „azok szorgalmát fokozzák, a tanidőnek intensivebb felhasználását előmozdítják“.

„Az egyetemi hallgatók szorgalmának fokozására a leghatályosabb eszköznek azt tartja, hogy a tanulmányi szabályzatban mondassék ki, hogy valamely félév a quadrienniumba, illetve a quinquenniumba való beszámítása az illető félév alatt hallgatott kötelező vagy főtantárgyakból megtartott *sikerés colloquiumtól* lesz függővé téve. E rendszabály még a *leczkelátogatási szorgalom ellenőrzésének* is legbiztosabb eszköze volna, biztosítaná a hallgatók tanidejének czélszerű felhasználását, a tanítás körül esetleg mutatkozó hiányok orvoslására is vezetne s végeredményében bizonyynyal emelné a vizsgai készültség s tehát azzal együtt a szakképzettség színvonalát is.“

Lássuk közelebb az ajánlott gyógyszereket:

a) Csodás gyógyszert lát Csáky gróf a *kötelező colloquiumokban*. Megnépesíti a colloquium névleges lakóival az egyetemet,

biztosítékot nyújt a hallgató idejének intenzívebb felhasználására, vizsgája és szakképzettsége színvonalának emelésére s kriteriumot oly előadások tartására, a melyek a hallgató álláspontjának inkább megfelelnek!

Ki nem venné be ezen csodás hatású gyógyszert?

Csak az egyetemi nem veheti be és pedig nem sajátos természete alapján. — Az egyetemi előadások irányítója a *tan-tárgyak természete* és semmi más. Ezen tantárgy természetét minél világosabban átlátni, felfogni s ezért is a tárgyat levésében, a benne rejlő törvények szerint követni s a tárgyat ezen törvényszerű levésében; a tárgynak megfelelően feltüntetni, alakítani: csakis ez lehet az egyetemi előadás feladata. Ily előadás világos és élettéljes lesz s megérti az, a ki komolyan a tárgy iránt érdeklődik. A ki az iránt nem érdeklődik: annak nem is való az. Nem a colloquium, hanem a tárgy iránti érdeklődés vonz az egyetemi előadásra. — Ha vizsgára lehet előadások látogatása nélkül állnia: úgy colloquiumokra is lehet előadások hallgatása nélkül elkészülni. A mint a minister szavai ugyanis mutatják, ő a colloquiumnál nem gondol arra az egyéni munkára, a melyet az egyetemi tanár előadásaival végzett, valamint nem az egyetemi hallgatónak sajátos munkájára. „A colloquium elfogadása ugyanis egy segédtanárra vagy repetítorra bíztnék, kinek az illető tanszkból képesített magántanárnak kellene lennie.“ Ez csak úgy lehetséges, ha az egyetemi tanár előadása stereotyp, egyéni jelleget nélkülöz, nem a tudományjal tovább fejlődő és átalakuló. Ez esetben egy segédtanár vagy magántanár is, különösen, ha az illető tanárnak maga is volt hallgatója, elfogadhatja ugyan a colloquiumot, de az egyetemi tanár megszűnt tulajdonképen egyetemi tanárnak lenni. Ha ellenben az egyetemi tanár minden előadását lehetőleg minden évben újra teremti meg, úgy az a segédtanár, illetőleg magántanár csakis akkor fogadhatna el abból colloquiumot, ha ő is hallgatná az egyetemi tanárt s annak szellemébe bele élné önmagát, elnémitva sajátos gondolatait vagyis éppen azt, a mi viszont őt teszi egyetemi tanárrá. Az én előadásaimból csak én fogadhatok el colloquiumot, senki más, — csakis én adhatom megbízható magyarázatát a kétes és homályos helyeknek. Ha már most 3—600 hallgatóm van, úgy azon esetre, ha fél-évenként kötelező volna minden egyetemi hallgatóra nézve a colloquium — egész éven át mitsem tehetnék, mint folytonosan

colloquáltatni, folytonosan vizsgázni vagyis más szóval kénytelen lennék teljesen megbénítani egyetemi tanári munkásságomat; — de nem csak az enyémet, hanem igaz egyetemi hallgatóim munkásságát is. S ezen, éppen ezen fekszik az egész érvelés súlya. Kötelező colloquiumok tönkre teszik az egyetemi hallgatók komoly tudományos munkásságát s igaz munkakedvét, még ha azzal jöttek volna fel az egyetemre. Csak el kell képzelni, hogy mit tesz az a „félvéneként hallgatott kötelező vagy főtantárgyakból sikeresen colloquálni“?! Ez azt jelenti, hogy minden félév vége felé, tehát 2—3 hónap utáni kedvszerű, egy-egy problémára koncentráló munkásságot félbe kell szakítani, alig hogy megizleltük az önmagáért való önzetlen tanulmányozás gyönyörűségét, azt abba hagyni s már most a colloquium *sikere* s így a félév beszámíthatása érdekében a főtantárgyakat elővenni s ezeket, valamint az érzületet is a haszon, az önérdek szempontja alá helyezni. Bekövetkezik tehát egy időszak, a melyben megszűnt az egyetemi hallgató egyetemi hallgatónak lenni; lesz érdekhajhászó s nem egyszer — szerencsevadász; ki a melléktantárgyak előadásaira, — pedig tán ezek egyike érdekelte őt különösen — el sem mehet; az emlékelendőnek nagy anyaga. kis idejét egészen lefoglalja. Végre megállotta a colloquiumot s lehet, hogy ambíciójának nem felelt meg az eredmény. A kedvetlenül végzett munkát tetézi a meg nem felelő eredménnyel járó kedvetlenség; — az erőltetett munkát követi az elbágyadás. Napok, hetek mulnak el, míg végre visszanyeri lelke azt a ruganyosságot, azt a derűtséget, azt a kedvérzetet, a melylyel néhány hónappal azelőtt az egyetemi tanulmányozáshoz fogott s valóban nagy szerencse, hogy ha egyáltalában visszanyeri. — S íme most ismét felveszi tanulmányozása elejtett fonalát, de alig hogy azt továbbszövi — újra jó a colloquium s ismét vége a tanulmányozásnak. Majd később ismét 2—3 időközökben hozzájárul az egyetemi colloquiumhoz még az állami vizsga is rengeteg anyagával, kockázatával, idegesítő izgalomával! S ily viszonyok közt legyen szó igaz tanulmányozásról. „Inter arma silent musae!“ Ily folytonos fegyverben állás mellett nincs helye az oasisszerű — békés, kedvszerű munkának. Nem az önzetlen, hanem az önérdekszerű érzületnek, nem a kedvszerű, fel-emelő, hanem a kényszerű, izgalmas s így lehangoló munkának, egy szóval nem az idealismus éltető, hanem az utilitarismus tengető felfogásának lesz iskolájává az ily kötelező colloquium útján az egyetem.

Igaz az, hogy vannak akárhányan, kikben nincs meg a tanulmányozás kedve s az ilyenekre nézve jobb, ha a colloquiumok útján legalább valamit, mint a nélkül semmit sem dolgoznak. Ezek azonban nem az egyetemre, hanem vagy más pályára vagy a szakiskolára valók. Ezen léhák kedvéért az egyetemet lényegében veszélyeztetni s azokat, kik egykoron az életben még emezeket is felemelhetnék — az érzület és ideális munkásság magaslatáról lerántani, ebben nincs igazi ratio. — Minden haladás és minden lelki ismeretes munka a *vezetők* szellemétől és munkájától függ.

Az egyetem szelleme, emezek érdeke megkívánja, hogy az egyetemen kötelező colloquiumok ne legyenek. — Ott vannak a tudományos seminariumok, a melyekben a hallgatók közül az, ki komoly tudományos munkásságot akar kifejtteni s azt másoknak is bemutatni — szabadon dolgozhat. Itt ismerkedhetik meg a hallgató közelebb tanáraival, itt nőhet bele igazán az egyetem élő szervezetébe s az itt kifejtett munkássága alapján emelkedhetik fel ő is az egyetem *doctorai sorába*. — Hogy ezen munkásság az egyetem természetével összefüggő öntevékenység — ezt, bár más indoklással — elismeri a nemes gróf is reformprogramjában, midőn „elegendőnek tartaná, — ha a tanár hallgatóinak jelesbejével colloquiumok helyett seminaristikus gyakorlatokat tartana“. — *Ezen gyakorlatok*, de nem megalkuvásképen, hanem kizárólag csakis ezek — s nem a colloquiumok tartoznak az egyetemre. — Ezen gyakorlatok útján tényleg emelkedik az egyetemi tanulmányozás színvonala, míg a colloquiumok útján csakis „a vizsgai készütség s tehát azzal együtt a szakképzettség színvonala“ (l. a reformprogramot), a mennyiben az az ideig-óráig beemlékelt ismeretek mennyisége szerint mérhető — emelkedik. A vizsga és a tanulmányozás pedig leggyakrabban igazán mély és másrészt könnyelmű lelküeknél fordított viszonyban áll egymáshoz. — Minél mélyebben tanulmányozunk, annál gyöngébb a kirakat s minél nagyobb a kirakat, annál kevesebb az, a mit elrejtve bensőnkben tartogatunk. Ezért is a vizsgai készütség és a szakképzettség színvonala éppenséggel sem jelenti az egyetemi tanulmányozás színvonalának emelkedését.

Egyetemi szempontból tehát mindenképen meddő, sőt egyenesen veszélyes intézmény a kötelező colloquiumok intézménye.

b) S ugyancsak az egyetem sajátos természetének félreismerésére viszem vissza azt a gyógyszert is, a mely szerint az

egyetem rendesebb látogatását és az egyetemen a tudományokban való előhaladásra kellő szorgalom fokozását a *szorgalmi idő meghosszabbítása* eszközölhetné. Ezen felfogás a szorgalmi idővel a szünidőt s nem a hivatalos munkássággal az otiumot szembe-síti. A szünetelés alatt pedig a munkáselet teljes beszüntetését értik. Ez a felfogás a rideg hivatalnoki szempontból helyes, de teljesen téves a hivatásszerű élet szempontjából. A hivatásszerű élet nem *órákhoz*, hanem a *személyiséghez* szabja a hivatalt. A napnak csak csekély részét foglalja le a szorosabb értelemben vett, külsőképen is megállapítható hivatalos munka; a nap többi része az otiumnak, az elmélyedő studiumnak szól. Minél inkább foglal el a külső hivatalos munka s minél inkább mélyedünk el sajátos studiumunkba: annál inkább vágyódunk az otium után, azon időszak után, a melyben egész odaadással, semmiféle hivatalos teendő által meg nem zavartatva hivatásunknak élhetünk. Ezen idő a szünidő. — Az egyetemi hallgatóra nézve is egészen más jelentőségű a szünidő, mint a gymnasistára nézve. — A gymnasium (nem a lyceumról beszélek) a vizsgára dolgozik; a vizsgával be van fejezve a munka s ezen munka után következő a vacatio, a pihenés; az idegrendszer izgalmainak, a kedély hullámzásainak elsimulása, a concertálás és vizsga viharai közben majdnem hajótörést szenvedett lelki hajónak a kikötőben való kijavítása, a szórakozás és pihenés útján a lelki egyensúlynak helyreállítása. Az egyetemi hallgató ellenben éppen a vacatio alatt rendezi az előadások befogadása útján szerzett képzet-tömeget, beszámol erről önmagának (nem másnak, mint a vizsgán), s a szorgalmi idő közben megkezdett elmélyítő munkáját kedvenc tanulmányát a vacatióban zavartalanul folytatja. A szükséges üdülés mellett: ez a szünidő jelentősége. Ezen jelentőségből következik, hogy a szünidő nem lehet rövid. Nagyobb közök után nagyobb szünidők, a közbeeső csakis napos ünnepek eltörlésével: ez az, a mire az egyetemi tanulmányozás közben szükség van. — Így tehát nem a szünidők megrövidítéséről, hanem csak a szorgalmi idő pontos megkezdéséről¹ és a szünidők megfelelő

¹ Csak az előadások megkezdésénél lehet nézetem szerint a pontosságról szó. A németországi egyetemeken e tekintetben is nagy a latitude. Mindenesetre beosztható a nagy szünidő programja úgy, hogy az előadás pontosan megkezdhető. Másképp áll a dolog a befejezéssel. Előre meghatározni annak időbeli határát, a mi még csak

elhelyezéséről¹ lehet szó. Az elsőt jelezte gr. Csáky mint kívánatosat programjában, Wlassics minister rendeletében ezt érvényesíteni is igyekezett; a szünidők czélszerű elhelyezésének kérdésével ugyancsak Wlassics minister foglalkozott, de a kérdés megoldását szerencsésnek nem mondhatjuk.

c) Czéltévesztettnek tartok végre minden másnemű ellenőrző ténykedést az egyetem részéről, a mely az *előadások rendszeres látogatását, a szorgalom fokozását külső eszközökkel* — esetleg rendőri, megfélemlítő eszközökkel kívánja mintegy kierőszakolni. — A kolozsvári egyetem bölcsészeti karának (1889/90. j. k. 2. p.) véleménye szerint „a tanítás és tanulás érdeke Kolozsvárt szigorúbb intézkedéseket nem igényel; nem fordulnak elő visszaélések: s ha előfordulnának — a jelen szabályzatban foglalt

lesz. s. a minék terjedelmére a közben tett kutatások nagy befolyással vannak — nem lehet; s így az előadások *befejezését* szigorúan megállapítani nem lehet. — Igen természetes, hogy stereotyp előadások beoszthatók, de ezek nem egyetemi előadások, hanem a könyvnyomtatás tényét ignoráló felolvasások.

¹ A vacatiók hosszúságának meghatározása, valamint a szünnapok beosztása nem oly egyszerű, mint azt gondolnók. A *hosszúságnak* oly nemű meghatározása, a mint azt Wlassics minister tette, sem a létező helyzetnek, sem a fent jelzett egyetemi élet követelményeinek nem felel meg. A létező helyzetnek, a mennyiben még a felekezeti középiskolák, a theológiák és jogakadémiák is hosszabb karácsonyi, husvéti és pünkösdi szünidőt tartanak, mint a minőt az egyetemi szabályzat előír. — Az eredmény az, hogy az egyetem alkalmazkodik a tényleges gyakorlathoz, mint minimumhoz. Ne legyen oly szabályzat, melyet az élet, a gyakorlat meghazudtol. Há van vacatio: úgy legyen az legalább is hosszabb, a fenti okoknál fogva, mint a középiskolai.

A mi pedig a szorgalmi idő és a *szünidők beosztását* illeti: úgy azt nem lehet mechanice kimérni. — Az egyetem jellege és a tanulmányozás természete: csak ez határozhat e fölött. — A tanulmányozás természete a concentratiót kívánja. Ezen concentratio annál nagyobb, minél kevesebb az, a mi a figyelmet a tárgytól elvonja, minél csendesebb, nyugodtabb a környezet, minél működésbé hat lakasztólág a levegő. A téli idő azért is a concentratiónak; a komoly tanulmányozásnak ideje. — A természet pihen; az egyhangú, egyszínű hótakaró elfödi a változatos életet; s a kényünk-kedvünk szerint módosítható friss levegő fokozza az idegélet működését. Ezért is teljesen igazolt a németországi beosztása a féléveknek. Hosszú a téli félév s a természet felébredésével kezdődő nyári félév rövid. — A mi legújabb félévi beosztásunk épp ezen rationalisnak megfordította. A természet és a tanulmányozás természete által kijelölt fő

intézkedések: teljesen elégségesek az effélé visszaélések megakadályozására. — A budapesti m. k. tudományegyetemnek jog- és államtudományi kara foglalkozott a legújabb időben behatóbban azon intézkedésekkel, a melyek segítségével a beiktatás és beiratás körül tapasztalt késés és a leczkelátogatásnál tapasztalt hanyagság orvoslandó. A hírlapok tárgyalták a miniszterhez is felterjesztett ez irányú javaslatokat s dr. Kiss Mór a „Jogállam” 1904. évi 3. számában is hozzá szólott e kérdéshez. — Felvagyunk ezen alapon jogositva, hogy ezen javaslatokkal mi is foglalkozunk. — Azon javaslatok, melyek az egyetemen való beiktatás és beiratásnál, nem különben az egyes tanároknál való jelentkezésnél tapasztalt bajok orvoslására vonatkoznak — lényegileg egyeznek a szabályzat követelményeivel. A tudomány érdeke

félévre csak három hónap esik: míg a másokra megegyszer annyi. — Ezt nemcsak a külföldi praxis egyenlősítése céljából, nemcsak az október havában lejáró egyévi önkéntesi kötelezettségre, hanem a felhozott természetes okok miatt is meg kell változtatni. A téli félév természetesen a természet felébredéséig, a húsvéti ünnepekig tart; s innen számítva kezdődik a nyári félév, s tart az elviselhetetlen meleg napok bekövetkezéséig.

A szünidő igen természetesen ezen félévek határaihoz fűződik. A téli félév bezártával négy hét és a nyári félév bezártával két hónap; tekintettel pedig a téli félév hosszára annak közepére esik az őszi idők óta a nap elhalásának és újraszületésének és az újév megkezdésének ünneplő szünetelése. Felemelő suspirium ez ünneplés a hosszú téli félév közepén. Ugyanily — úgy mondhatjuk — physiologiai és psychologiai s ethikus szempont alá esik a testi, valamint a szellemi munka folytonosságát megszakító vasárnapi szünetelés. Más kérdés, hogy mily állást foglaljon el az egyetem a szokásos egyházi ünnepekkel szemben. Államunknak nincs felekezeti jellege s egyetemünk mint állami intézmény természetesen interconfessionalis. A tudomány mint ilyen szintén nincs semmiféle viszonyban az egyházakhoz; kivéve, hogy azok vallását az emberiség történetének s így az ember lényegének megismerése céljából kutatásának tárgyává teszi, igen természetesen kiterjeszkedve ezen társadalmilag szervezett vallásnak socialis hatására is. Ha már most az egyetem mégis tekintettel akarna lenni az egyházra és ennek ünnepeire: úgy az egyetem interconfessionalis jellegénél fogva kénytelen lenne az összes felekezetek ünnepeit megülni: a mi már csak tekintettel a római katolikus számos apró ünnepekre s az azokon is túltévő s egészen más időre eső görögkeleti egyház ünnepeire, a zsidók ünnepi napjaira, a zsidók szombatjára, a mohammedánok péntekjére stb., egy teljesen absurd helyzetre vezet. A vallás kinek-kinek szent, — de *privát* ügye, mely nem egy tudományos intézettel, hanem a tudós személyiségével áll össze-

feltétlenül megkívánja azt, hogy a ki az egyetemi előadások iránt érdeklődik: azokat kezdettől fogva hallgassa; hisz épp a bevezetés szokta a tájékoztatót a tárgyra és a tárgy sajátos felfogására nézve adni. A tudomány után szomjuzó tehát sietni fog az egyetemre. A ki ezt nem teszi s kit hitelesen beigazolható komoly okok nem tartottak vissza: az nem való az egyetemre s így nemcsak a minden intézménnyel adott rend, hanem egyenesen a tudomány érdeke kívánja azt, hogy lehetőleg rövid határidőn túl senkise vétessék fel az egyetemre. — A komolyan tanulmányozni kívánó továbbá igen természetesen igyekszik lehetőleg gyorsan személyes érintkezésbe jutni azzal a tanárral, kit hallgatni kíván. Így tehát ezen előadó tanárnál való jelentkezés nemcsak a *rendnek*, hanem az illemnek követelménye és a tanulmányozás komoly szándékának bizonyossága. — Ily rend létesítésére irányuló intézkedések épp oly természetesek, mint az, hogy a ki ezeknek nem hódol, önként nem polgára az egyetemnek.

függésben. Ezért is kinek-kinek személyi meggyőződésétől függ az, hogy szüneteléssel ünnepel-e s hogy mily napokon ünnepel. — Az egyetem ezért is erre nézve nem köthet meg senkit, de önmagát sem kötelezheti bármely egyházi ünnepnap megtartására. Ezzel igen természetesen szorosan összefügg, hogy nem az egyetem jár a templomba, hanem annak egyes tanárai, mint privát egyéniségek s nem mint egyetemi tanárok. — Már ideje lenne egyszer annak, hogy az állam az interconfessionalis állam eszméjének következményeit megvonja s így az egyetem is, mint állami intézmény, de nem különben mint a tudományt művelő intézmény, — hivatalból egyházi ünnepeken, egyházi ünnepélyeken ne vegyen részt.

Egészen más szempont alá esnek a humanizmusnak, a tudós világnak és a nemzetnek ünnepélyei. Mindaz, a mi az emberiség történetében mint a fejlődésnek korszakalkotó tényezője szerepel — alkalom adtával — különösen ha a tudomány fejlődésére is korszakalkotólag kihat: egyetemi ünneplés tárgyát képezheti. Kant halálának századik évfordulóját minden egyetemnek, mint ilyennek, meg kellett volna ülnie. — Éppen így vagyunk a nemzeti ünnepélyekkel. A nemzetnek mindannyian tagjai vagyunk s mindazt, a mi nemzeti létünk erősödésére, újjá alakulására befolyt, alkalomadtával igen természetesen megünnepeli aulájában az egyetem is, illetőleg részt vesz ily nemzeti, ezért is interconfessionalis ünnepélyeken is. Lehet az, hogy az állam egyes egyházak kulturális nagy munkáját elismerve, ezeket az egyházakat alkalomadtával ünnepeli. Ez esetben az egyházi ünnepély nemzetivé válik. Nem az egyház ünnepel, hanem a nemzet ünnepeli az egyházat. Ekkor igen természetesen ott van az ünneplők közt az egyetem is, mint nemzeti tényező.

Már most az, ki ezen jogi formák betartása mellett az egyetemnek polgárává vált — az országos törvény értelmében a tanszabadság elvére helyezkedik s így fel van jogosítva a megfelelő leczkepenz lefizetésének feltétele alatt az egyetemi előadásokat szabadon látogatni. esetleg, ha azokban csalódott, *nem* látogatni. Valamely előadás vételével az egyetemi polgár engedélyt nyer ezen előadás látogatására. Az engedéllyel élhetek vagy nem élhetek. Nem tagadom, hogy az előadás vételével az illető a maga részéről is kijelenti, hogy szándéka az előadást hallgatni s így ezen szándék kijelentésében *erkölcsi* kötelezettség is rejlik az előadás látogatására. Ezen erkölcsi kötelezettség is azonban megszűnik, a mint a szándék kijelentésének feltétele tévesnek bizonyult be épp az előadások közben. — Azon feltevésben történik ugyanis az előadás hallgatása szándékának kijelentése, hogy ezen előadás a tanulmányozás tárgya iránti érdeklődést kielégíti, illetőleg fokozza. Ha már most oly előadásokat hallgat az egyetemi polgár, melyek mellett egy egyszerű írógéppé degradáltatik, a melyekben a tanár is önmagát dictáló géppé lefokozza s fűzetének, sőt tankönyvének csakis lassú, gépies elolvasására szorítkozik: úgy hogy az előadás elveszti személyi jellegét, a tudomány fejlődésével s ugyanazon tárgynak már más szempontból való tárgyalásával adott változatosságát, egyszóval mindazt, a mi az előadást életteljessé teszi: akkor nemcsak helyes, hanem egyszersmind erkölcsileg is igazolható, hogyha az egyetemi polgár, kit a tárgy érdekessége vonzott — az ily előadást nem látogatja. Az ily előadás látogatása ugyanis nemcsak hogy a hallgató tárgyi érdeklődését ki nem elégíti s nem fokozza, hanem eddigi érdeklődésének tárgyát is ellenszenvessé teheti, a mennyiben eme tárgygyal az az erkölcsi felháborodás, a melyet ily gépi munkával szemben érezünk s az az ellenszenv, a melylyel az ily gépi munkára kényszerítő tanárral szemben viselkedünk — a képzetkapsolás törvénye alapján egybeforr. Vannak tanárok, kiknek műveit nagy élvezettel és tanulsággal tanulmányozhatjuk, holott előadásait meg nem hallgathatjuk. Az ily előadásokba való eljárás ezen tárgyi, ezen tudományos érdeklődés veszélyeztetésén felül még erkölcsi jellemünket is károsítja, a mennyiben az előadásokba való járással a tárgyi érdeklődés kielégítését s fokozását mutogatjuk: holott éppen ezt veszítjük el s így hazudunk. — Ha bármikor és bárhol a hazugság bűn: úgy az egye-

temen, a hol éppen az igazságot keressük, feltétlenül és kiméletlenül — ez a legnagyobb bűn.

Így tehát egészen tévesnek, az egyetem szellemével egészen ellenkezőnek tartok minden oly intézkedést, mely az egyetemi előadások látogatását bármiféle külső eszközökkel ellenőrizni, illetőleg biztosítani kívánja.

A divó és a szabályzatban is elrendelt *katalogusolvasásban* különösen nagy collegiumokban; a melyekben a tanár hallgatóit nem ismeri, czéltatában meg nem bizható, a külső és az erkölcsi rendet lazító eszközt látok. — Minden órában nem olvashat katalogust a tanár, mert ez mégis csak visszaélés volna előadási idejével; olvas tehát esetleg 4—5-ször egy-egy félévben. Véletlenül itt van az, ki mindig hiányzott s véletlenül nincs itt az, ki máskülönben mindig jelen volt; — sőt itt van az, ki nincs is itt. — Minden esetben elárasztja a tanárt a mulasztást igazoló okoknak változatos jellemű serege, a melyeknek igazság szerinti elbirálása — egyenesen lehetetlen. — Így már az olvasás magában nem egyszer gyerekes furfang s találatkonyság iskolázásának lesz alkalmi oka. — De még ez nem elég, különösen a nagy collegiumi jogi karban. Az ifjuság a gyakorlat alapján kicombinálja, hogy a tanár katalogust olvas s így felsereglik, de csak a tanterem előtti folyosóra, hogy a névsor olvasása szerint vagy betoluljon a tanterembe, vagy zajjal hagyja el az egyetemet. A mily megalázó ezen tény az ifjúságra nézve, oly sértő a tanárra nézve! A tudománynak, a tanárnak meg nem becsülése melletti demonstratio! Elég szomorú, ha ezen megbecsülés nincsen meg. Alkalmi okot adni ezen meg nem becsülés demonstrálására s így az egyetem szentélyének profanálására: ez nem egyetemi, hanem rendőri gondolkozásra vall. „Odi profanum vulgus.“ Maradjon ez az egyetem kapuin kívül.

S ha a szabályzatban létező ezen eszközt céltalannak, az egyetem szellemével ellenkezőnek, a külső és az erkölcsi rendre nézve károsan hatónak tartom: úgy még inkább áll ez mindazon külső eszközökről, a melyeket a budapesti jog- és államtudományi kar hoz javaslatba.

A *rendes leczkelátogatás érdekében mozgósítani kívánja rendőri szolgálatra magát a társadalmat*, az összes ministerium útján a budapesti és vidéki állami, törvényhatósági, községi hivatalokat, ügyvédi és közjegyzői kamarákat oly formán, hogy

ezeket „kötelezni kívánja arra, hogy a kebelökben, illetőleg ügyvédek és közjegyzőknél működő 24 évnél fiatalabb alkalmazottakról, legyenek azok díjnokok, gyakornokok, hivatalnokok, a mennyiben egyetemi végbizonyítványuk nincsen s csak érettségi bizonyítvány alapján vétettek fel, az egyetemi quaesturához évenként az illetők nevét, korát, születési helyét feltüntető táblázatot minden év utolsó hónapja előtt küldjenek be.“

Hogy pedig ezen kötelezés ne maradjon pusztá szó — azt kívánja a jog- és államtudományi kar, „hogy *fegyelmi vétségnek* minősítessék a hivatali főnökök, továbbá a vidéki ügyvédek, közjegyzők ténye, a ki az előbbi szakaszban körülírt alkalmazottakat felveszi, tőlük egyetemi hallgatói minőségükre nézve minden év utolsó hava előtt nyilatkozatot nem követel, valamint az illető alkalmazottak mulasztása, a mennyiben hivatalnoki viszonyban állanak, ha egyetemi hallgatói minőségüket eltagadják.“

Az így nyert adatok alapján az összeférhetlenség megállapíttatván, „az ily alkalmazásban levőnek az illető felév alá nem iratik, illetőleg, — ha aláíratott, megsemmisítetik“. Kivételt ezen szabály alól csakis azok képeznek, a kik „a székesfővárosban (Kolozvárról nincsen szó) ügyvédi vagy közjegyzői irodákban alkalmaztatnak, de a kire vonatkozó adatokat az illető ügyvéd vagy közjegyző évenként a jog- és államtudományi kar decánjával a végből köteles közölni, hogy ellenőrizhető legyen, vajjon az illető alkalmazottak az előadásokat szorgalmasan látogatják-e?“

Mily szomorú látvány, midőn a hivatalok, az ügyvédek, a közjegyzők mind rendőri szolgálatra mozgósíttatnak a végett, hogy így bekényszeríttessenek azok a tantermekbe, kik azt normalis viszonyok mellett örömmel és kedvvel keresnek fel. — Mily megalázó és teljesíthetetlen kötelezettség, midőn az egyetemi tanárt, azt a tudóst, ki életmunkájának legértékesebb kincseit kívánja a bizalommal őt felkeresőknek nyújtani — arra szorítjuk, hogy ugyanakkor ellenőrizze, nem maradnak-e el előadásáról azok, a kiket eme hivatalok, illetőleg egyének tán százával be- vagy feljelentettek. — Az egyetemi tanár nem nyilvántartási hivatalnak főnöke, nem policista; ő nem profanálhatja a szabadságon, a bizalmon alapuló hivatását ily szolgálai, kémkedő hivatalnokoskodással.

A jog- és államtudományi kar különben a hallgatók láto-

gatása ellenőrizhetésén könnyíteni akar. — A padokat számoz-
tatni óhajta s minden hallgató minden előadásra megkapja
indexében megjelölt számozott helyét, úgy hogy a tanár egy
tekintésre meggyőződhetik arról, hogy az ő számjai itt vannak-e
mind. Mily kedves Moabiti állapotok. A studiosius-szám! melyet
számlálunk, de mely egyéniségében nem számít. Irtódom ily
számoktól. Különbözn pedig kíváncsi lennék arra, hogy milyen
padokra írják majd azt az ezredik számot, ha a tanteremben
levő padok csakis ötszázig számozhatók?! Ferencz császár idejé-
ben az ellenőrzés még sokkal tökéletesebb és pompásabb volt.
A számozott egyetemi hallgatók hosszabb ideig nem ülhetek
egymás mellett! Hátha bizalmatoskodnának, conspirálnának! Ezért
is félélv közben többször kell számot, helyet cserélni. — Így már
most egészen megnyugodhatnánk a Ferencz császári szabadság-
ban az egyetemen!! Ezen rendőri, szellemtelen és erkölcstelen
korba csak nem akarunk visszamenni?! Vestigia terrent! Ne
legyen egyetemünk még egyszer az, a mi volt Ferencz császár
idejében: Beamtenplantage.

Hogy van némi hajlandóság az ily irányzatra: azt a jog-
és államtudományi kar javaslatának azon része mutatja, mely
ily *rendőri czélra* még az egyetemnek legsajátosabb, legidealisabb,
önmagát folyton megújító és megújító ténykedését és intézményét:
a doctoratust is *eszközül* nem átálja *felhasználni*. „Ahhoz az
egyetemhez kell kötni a doctoratust, a melynél a jelölt a tan-
félélék nagyobbik részét hallgatta, ha pedig mindkét egyetem-
nél egyenlő számú félélévet hallgatott, azon egyetemenél, a melynél
az alapvizsgálatot letette!“ Mumus legyen a doctoratus, mely
az ettől félő egyetemi hallgatókat ez előadásokra űzi s mely
mumusnak igazi schamani gondolkodás szerint csak *helyi* hatalma
van! Vajjon volt-e Budapesten a doctoratus mumusának a mult-
ban — a midőn a doctorandusok nem zarándokoltak le Kolozsvárra
— ilyen hatalma?! Vajjon szorgalmasan látogatták-e a jogászok
ezt az időt megelőzőleg a budapesti egyetemi előadásokat?!
Hisz régi az előadások látogatásának hanyagsága fölötti panasz!

De ha még volna is a doctoratusnak ily félemlítő, előadásra
kergető hatalma: szabad-e egyáltalában a félélémet, mint psycho-
logiai rugót a szabadok közt felhasználni; vajjon nem űzi ki
épp a szabadság a félélémet; vajjon nemde épp az képezi az
egyetemi tanulmányozás alapját, hogy kiki szabadon, nem szolgál

félelemből, kedvvel és nem kényszerítve foglalkozik tantárgyával s járja így az előadásokat. — S továbbá, ha még helye is lenne az egyetemen a félemlítésnek — mindent, csak a doctorátust nem szabad ily rendőri célra *eszközként* felhasználni. Az önczélú tudományval való foglalkozás sikerének külső elismerése, az egyetem szervezetébe való szabad belenövésnek külső jele a doctoratus: s ime ez a doctoratus, mely egy elért célnak *következménye*: ez legyen egy teljesen idegenszerű, rendőri célnak *eszköze!!* s ime ez a doctoratus, mely külső jele annak, hogy a tudományért lelkesülő ifjú ezen szabad munkássága alapján belenőtt az egyetemi szervezetébe: ez legyen oly tényező, mely szolgálai munkára kényszerít!!

S végre az a doctoratus, a melylyel az egyes tudós a *világra kiterjeszkedő tudósok köztársaságába* külsőleg is felvételik, ez legyen csakis Budapesthez, csakis Kolozsvárhoz kötve; s itt Budapesten és Kolozsvárt is nem a tanulmányozás beigazolt ténylegessége, hanem a *tartózkodás idejének relatív hossza* döntően a fölött, hogy ezen vagy azon az egyetemen szereshető-e meg?! Mindegyik egyetem — egyetem; azt classificálni nem lehet. Mindegyik egyetem a tudományt és pedig csak a tudományt szolgálja. Így tehát a tudományos minősítés objectiv feltételeit egyik egyetem épp úgy nyújtja, mint a másik. Hogy a doctoratus subjectiv feltételei megvannak-e vagy nem: erre a szigorlatozó tudományos jellegű munkájával és a szóbeli vizsgán előterjesztéseivel felel meg mindegyik egyetemen, a tudományosság kritériuma alapján.

Az egyetem és a doctoratus jellemének egyenes megtagadása az ilyen időbeli hossz mértékkel és helyi szempontokkal való operálás. Csakis ott érvényesülhet az ily felfogás, a hol a személyiségtől, az értékes sajátos életfolyamatóktól eltekintünk s előtérbe lép a mechanizáló, az egyenlősítő, a nem jó értelem-ben vett „*hivatalnoki*” szempont.

d) Hogy a tanári karban is hódítson ezen felfogás, erről gondoskodott a tanügyi kormány, midőn a *fizetésrendezés címén az egyetemi tanárokat is önállóságuk egyik oszlopától: a lezke-pénztől megfosztani s őket fizetési osztályokba — hivatalnoki schema szerint — behelyezni igyekezett*. Az egyetemi tanári önállóság, illetőleg felfelé való függetlenségének egyik, természetesen csakis külső oszlop a lezkepénz-rendszer.

Ezen oszlop megingatásának érdeme szintén Treforté. Már 1883 okt. 24 én kelt 35,899. sz. rendeletében a létező tandíj-rendszert teszi felelőssé a budapesti egyetemen, kivált némely korai és egyes tudomány szakainak túlnépességéből eredő s évről-évre érezhetőbbé váló bajokért. A tanügyi kormány a túlnépesség megszüntetése céljából is, de a tanszabadsággal járó előadási választás lehetőségének érdekében is — párhuzamos tanszékeket állított fel.

Tekintettel arra, hogy éppen ezen párhuzamos tanszéki előadások kötelezők, ellenben a vizsgáló tanár személyisége bizonytalan — nem egy hallgató a vizsgálati eredménynek némi biztosítása céljából mind a két tanár előadásaira legalább is beiratkozott, úgy hogy a párhuzamos tanszék felállítása daczára megmaradt a túlnépesség s ezzel az az ürügy is, hogy az előadásokat már csak a hely hiánya miatt sem látogathatja a hallgató. A hasznossági szempont nem egy hallgatót legalább a leczke-pénz lefizetésére, ha nem is a tantárgy hallgatására indítja.

Ezen nemes gondolkozásnak megfelelőleg, „a tanárnak is érdekében van minél népesebb collegiumot tartani, minél több hallgatóval bírni s minél több tanpénzt venni be, miután a tanpénz, kivált a szóban forgó collegiumoknál, a tanári fizetésnek igen jelentékeny, gyakran a törzsfizetést magát jóval felülmúló részét képezi“. A minister nem akarja „a legmagasabb szellemi érdekek előkelő munkásait“ önző, anyagi érdekek által való meghatározottság vádjával gyanúsítani. „De az emberi természetben fekszik — s annak gyarlóságaitól az egyetemi tanárok sem lehetnek mentek, — hogy az érdek, még az anyagi érdek is, elvakítja az embert magasabb kötelességei iránt s észrevétlenül sodorja oly utakra, melyek nem dicsélyesek, de melyeket az érdek szép színben tüntet fel önmaga előtt is.“ „Tagadhatatlan, hogy az egyetemünkön ma dívó tanpénzrendszer, együttesen tekintve a párhuzamos tanszékek és tanulmányi s vizsgálati rendszer mivoltával, egyfelől a hallgatók, másfelől a tanárok érdekeit, magasb rendű kötelességükkel összeütközésbe hozni igen alkalmas.“

E dilemmából, ezen collisióból az állambölcsesség a felzabadító!! „Az *állambölcsesség* oly törvényhozási és igazgatási eljárást javall, mely eszközölje, hogy az emberek érdekei ne jöjjenek összeütközésbe magasb rendű kötelességeikkel s az

intézmények által lehetőleg megóvaassanak oly összeütközésektől, melyekben kötelességüket csak érdekeik feláldozásával teljesíthetnék, vagy talán kötelességüket áldoznak ösztönszerűleg érdekeiknek fel.“ Keresi és a tanárok által is keresteti azon módokat, „a mely módok, midőn egyfelől a tanárok jogos érdekeit megóvják s szerzett jogaikat nem sértik, másfelől az eddigi rendszerből eredt bajokat elhárítani alkalmasok legyenek“.

Az állambölcsesség a következő módokra bukkant.

I. A leczke-pénzrendszer fentartása mellett:

1. vagy meghatározható volna az egy collegiumba felvehető hallgatóknak *maximuma*. Az ezen felüliek más párhuzamos collegiumra, esetleg más egyetemre utasítandók;

2. vagy kimondható volna, hogy az a tanár vizsgál, kit az egyetemi hallgató hallgatott, — ha egynél többenél hallgatott — a kit választ.

II. A leczkepénz-rendszer elejtése mellett (a leczkepénz nem az egyes tanároké, hanem az állampénztárba folyik be):

1. lehetséges az a mód, hogy az állampénztár a havonként befolyó összes tandíjat a karbeli rendes és rendkívüli tanárok közt — *óráik számának arányában — egyenlően felosztja*, de úgy, hogy a *rendes* tanárok valamivel nagyobb arányszám szerint kapják az osztalékot; a magántanárok tandíjai érintetlenül maradván;

2. vagy az a mód, hogy a tandíj fejében — a mely az államé — emelné a törzsfizetést, a tizedéves korpótlékot ötödévéssé változtatná;

3. vagy végre, hogy a tanárok közt is fizetési osztályokat állítana fel; az előléptetés *rendszerint* szolgálati idősbtség szerint történvén, de nem zárva ki azt, hogy egyes kitünő tudósok, kiknek megnyerése az egyetem érdekében állana — egyszerre is magasabb fizetési fokozatra neveztetethetnének ki.

A II. alatti módozatoknál a minister elvként a *kárpótlást* mondja ki ugyan, de úgy, hogy „nincs tekintettel az esetleges hallgatók számára, hanem az illető tanárok tanszakaira és tanórák számára, vagy az általuk végzett munka (gyakorlatok stb.) természetére.“

Ez az a lejtő, a melyen egészen következetesen a tanári állás is mindinkább az egyenlősítés és a kormánytól való függetlenségnek hivatalnoki helyzetébe jutott.

Nincs mit csodálkozni a fölött: a ki a hallgatók fölötti gyámkodás szükségszerűségét proklamálja, az a tanárban is függő hivatalnokot szeretne látni; a ki a hallgatókat egyenlően kötelezi előadások hallgatására, ignorálva azok *egyéni* hajlamait, tényleg tagadva az egyéniségen nyugvó hallgatási szabadságot: annak nincs érzeke a tanárok egyéni különbözősége iránt s ezért is egyenlősíteni kívánja azokat fizetés dolgában is; a ki megakadályozza azt, hogy a hallgatók bizalma egyes tanárokkal szemben ezeknek hallgatásában megnyilatkozzék: az igen természetesen megfosztja a tanárokat ezen megnyilatkozás folyamányától is. Egyenlő kötelező hallgatás, egyenlő feltételek melletti előadás: egymást követelik. Mindkettő a tanszabadság elve tagadásának természetes következménye.

Vegyes érzelmekkel fogadta a nyilatkozásra felszólított tanári kar a miniszternek ezen rendeletét. A kolozsvári philosophiai kar bizottsága (Finály és Felméri) a középiskola állás-pontjára helyezkedett (rendes tandíj, mely a hallgatók órák mennyiségétől független; e tandíjnak állam útján való szedése, a tanári fizetés csökkenésének a rendes fizetés útján való pótlása); de Homan a főiskola szellemében a leczkedij-rendszer védelmére kelt, mivel ez szoros kapcsolatban áll a tanszabadság elvére fektetett egyetemi rendszerrel. Homan érvei győztek: a kar felterjesztésében ragaszkodik az eddigi gyakorlathoz s a visszaélések meggátolása végett ajánl módosításokat. (l. 1883/4. j. k. 57. p.).

A kérdést Trefort nem oldotta meg, de a gondolat a tények logikájának erejével mindinkább hódított. Csáky gróf, a kipróbált s érdemekben gazdag főispáni administrator, hivatkozva Trefort kezdeményezésére, reformprogramjában kijelenti, hogy a divó tanpénzrendszer reformálandó, hogy el van arra határozva, „hogy ezt a rendszert mindenestre megváltoztatja, . . . csak is egyetemeink jó hírnevének s tudományos képzésünknek érdekében“; „megakarja szüntetni a jelenlegi állapotot, a mely szerint a tanárok leczkepenzjővedelme nemcsak az *órák*, de a beirt *hallgatók* számával is egyenesen növekedik végtelenig, mivel ezen rendszer *egyenlő* munka mellett rendkívüli aránytalanságra vezet a tanárok fizetésénél; s azonkívül a tanárokat és a hallgatókat egyaránt bizonyos felszeg helyzetbe juttatja egymással szemben, mi is kárára van azon viszonyiak, a melynek tanár és hallgató

között a tudományos működés és képzés érdekében fenn kell állania.“ Csáky gróf ezen kérdést is egészen tisztán s egyenesen magában állítja oda, nem ajánlja azt úgy, mint Trefort, a túlnépesség bajának orvosságaként. Ő nem tapogatózik, nem keres ürügyet, hanem férfias nyíltsággal követi legjobb meggyőződését. — Ily egyenes, nyílt, öntudatos és önérzetes fellépés biztosította a sikert.

A tanszabadság első sorban hivatott öre: a philosophiai facultás — már is megfélekedett néhány évvel ezelőtt hozott határozatáról. Homan Budapestre távozott s érveivel nem szállhatott sikra az egyetemi eszméből folyó követelményekért. A kar már most a régi bizottsági javaslatához csatlakozva, a létező leczkedij-rendszer *eltörlését* kívánta s egy oly új rendszer életbe léptetését, a mely egyfelől a *tanárok* jogos érdekeit megóvjva, a törvényadta jogokat nem sérti, illetőleg a változás okozta veszteségért megfelelő kárpótlást biztosít; másfelől a *hallgatók* érdekeinek megfelel. Ezen elvek szellemében kívánja a kar, hogy a hallgatók *meghatározott* tandíj fejében hallgathassanak bármily előadást; hogy a tandíjat az állam szedje be; azt azonban csak egyetemi célra fordítsa; hogy a leczkepénz elvesztését kárpótolja a törzsfizetés felemelése, esetleg ezen felül még személyi pótlék; hogy a tizedes korpótlék ötödévessé alakuljon át (300 frt helyett 200 frt). Az egyetem szellemével ellenkezőképen most is — úgy mint már régebben — újra kívánta a kar a magántanároknak (helyesen magántanítóknak) rendes díjaztatását. (L. 1889/90. j. k. 2. p.)

A philosophiai kar Kolozsvárt az egyetem szellemével ellenkező ezen javaslatával egyedül állott, s később is, midőn Felméri egyértelmű egyetemi felterjesztése érdekében módosító javaslattal lépett a kar elé — hű maradt az egyetem szellemével szemben hűtlen álláspontja mellett. (L. 1889/90 j. k. 22. p.)

Valamint a kolozsvári egyetem többsége: úgy a budapestinek is többsége a leczkepénzrendszer mellett foglalt állást. Hoffmann Pál, a híres jogtanár ennek védelmében az egyetem szempontjából írt előadmányával fejezte be díszes tanári pályáját. (L. A Felső Oktatásügy Magyarországon 1896. 107. 1.)

A minister azonban „el volt határozva ezen rendszernek mindenestre való megváltoztatására“ s így megtörtént, a minek a kötelező előadások fentartása mellett meg kellett úgysis tör-

ténnie. A minster a budapesti egyetemen a leczkepénzrendszert eltörölte, biztosította, megnyugtatta az élő tanárokat kárpótlásokkal s felállította a hivatalnoki fokozatokon belül is létező fizetési osztályokat, a melyekbe a gyakorlat szerint az egyes, tényleg csakis a tanári kor s nem a kifejtett munka sikere alapján jut be. A kolozsváriak türelmetlen törekvése Budapest felé alább szállott. Még azok is, kiket Budapest társadalmi és szellemi élete vonzott, idegenkedtek a fizetési létra utolsó lépcsőjétől, az ember egyéni értékéről megfelelő hivatalnoki schematizálástól. Voltak, kik nem reflektáltak budapesti egyetemi tanári állásokra s már rövid négy esztendő múlva kijelentette Högyes Endre, budapesti orvostanár, a millennium alkalmából a minster felszólítására írt műben, „hogy a karok *egyöntetű* véleménye szerint ezen új tanpénzrendszer eltörlése és a régi leczkepénzrendszer visszaállítása látszik kívánatosabbnak“. (I. m. 169. l.)

Sem a tények, sem e kijelentés azonban nem változtathatta meg a tények logikájának irányát. Kolozsvárt egyelőre még fennállott a leczkepénzrendszer. De e rendszer kövei egyre elmállanak s észrevétlenül elsüllyesztik magát a rendszert. Külsőleg még ma is fennáll. Hallgatóinkra reánehazedik egész súlyával. Fiskális szempontok még fokozták az óra egységárát s a kötelező óraszám, a kötelező tantárgyak nem engedték meg a hallgatóknak az ár emelkedésével az órák számának leszállítását.

Ezzel azonban tényleg nem emelkedett a tanárok leczkepénzjövödelme, sőt ellenkezőleg csökkent. Az óra árának többlete az állam pénztárát illeti meg; a karok tanári testületében, különösen a szegény hallgatóban annyira bővelkedő philosophiai karban uralkodó humanus szellem a tandíjelengedéssel érzékenyen rövidíti meg az illető tanárok jövödelmét. A mellékjövödelmek (leczkepénz, vizsgadíj) összegezése a törzsfizetéssel az adókulcsot emeli s így is leszállítja az eddigi jövödelmet. A fizetést egyenlősítő, a leczkepénzrendszer-ellenes irányzat már így is érvényesült; még inkább azonban azzal, hogy a tizedéves korpótléknak ötödévessé való átalakításának költségeit nagyrészt a leczkepénzes tanárok a maguk zsebéből fizetik meg, a mennyiben az első és a harmadik és az ötödik korpótléket az állam magából a leczkepénzből vonta le s így az illetőkre nézve ezen korpótlék nem fizetésemelés, hanem a korpótlék első évi élvezet idejében fizetési levonás, miután az

illető tanár ezen saját zsebéből származó fizetés emeléséért (!) köteles a 33 százalék szolgálati díjat fizetni. (L. az 1892. szept. 13-iki 21,326 sz., 1892. szept. 17-iki 36,758 sz. és 1892. decz. 23-iki 50,076. sz., 1893. máj. 9-iki 19,124. sz. és 36,758. sz. és 1894. jan. 21-iki 61,719. sz. rendeleteket.)

Az egyenlősítő s a fizetést felemelő (!) irányzat végre az úgynevezett fizetésrendezés jelszavával megindult legújabb mozgalommal érte el a legtöbb tanárra nézve befejező stadiumát: 1200 koronával emeltetik az egyetemi tanárnak törzsfizetése, mely nemeslelkű megnyilatkozása a kormány gondoskodó szívének! De ezen felemelést is az illető tanárok megszerzett leczkepenzükből fizetik. A felemelés ezen tanárookra nézve a pénznek egy zsebből a másikba való átvándorlása, de az úti vám lefizetésével. — Nem fizették ugyan az illetők ezen felemelésért a szolgálati díjat, de az így felemelt fizetéssel emelkedett az adókulcs is, úgy hogy azokra nézve, kik a leczkepenzért eddig önállóan fizettek adót, most a leczkepenznek a törzsfizetéshez való vonásával — ezen emelkedés is egyenesen leszállítás, jövedelmi csökkenés.¹

Az államkormány elérte indirect úton lényegileg azt, a mit Budapesten egyenesen, rövid uton létesített: a fizetés egyenlősítését, a leczkepenzrendszernek illusoriussá való válását.

Wlassics miniszternek, — a kinek különben az Eötvös bárók kivételével összes közoktatásügyi minisztereink közül legtöbb érzéke van az egyetem sajátos feladata iránt — kétes érdeme ezen természetes következménynek megvonása. A kolozsvári egyetem már az ötödéves korpótlékok rendezésével rálépett a leczkepenzrendszert megtagadó lejtőre. Felszólalásának, emlékiratainak eredménye csak az lett, hogy a leczkepenzrendszer elvileg föntartatik ugyan, de tényleg beolvad az egyenlősítő fizetésbe. Csak az igen nagy tandíjasok (a philosophiai karban ezen félévben egyetlen egy sem) húznak még leczkedij czimén fizetést, — úgy hogy éppen azt, a mit a miniszter eredetileg meg akart szüntetni — a fizetés túltengését éppen ezt nem szünteti meg a jelenlegi

¹ Az anyagi helyzet javulása ezen leczkepenzesekre nézve csakis a nyugdíjaztatás megélése esetében áll be, a mennyiben a leczkepenz nem számít a nyugdíjba: ellenben a saját leczkepenzéből fizetett korpótlék és törzsfizetés emelése a nyugdíjba számít. A jövőre kiállított váltó a korpótlék és fizetéspótlék útján történt fizetésemelés.

rendezés.¹ Felszólaltam én is ezen rendezés ellen elvi szempontból, de collegiális tekintetek és annak tudata, hogy csak a hallgatási szabadsággal van erkölcsi értéke a leczkepezés rendszerének, arra indítottak, hogy az ügy rendezésének utolsó stadiumában elálljak az esetleg zavaró különvéleményem fentartásától s kedvezőbb alkalomra balaszszam esetleges különvéleményem benyújtását arra az időre, a midőn elvi szempontból és minden közelebbi érdekeltség nélkül lehet a dologhoz szólni. Az alkalmat hiába vártam. Karunk nem köszönte meg a fizetésrendezést, a mint azt vártam s így most közölhetem az ezen gyűlésre készült, 1904-ki jan. 29-ről keltezett különvéleményem szövegét, mint olyant, mely meggyőződésemet lehetőleg rövidséggel összefoglalja. „Elismerem ugyan, hogy a kormány a fizetésrendezést célzó intézkedésével a tanári kar egyes tagját hálára kötelezi, s hogy mindnyájan köszönettel vehetjük, hogy nyugdíjaztatásunk avagy elhalálózásunk esetében *nagyobb* nyugdíjra, illetőleg özvegy-ellátásidjira van jogigényünk: mégis határozottan *végzetesnek* tartom ezen hivatalnoki egyenlősítő irányzatot az egyetemi életre és fejlődésére nézve. A tanzabadság corollariuma a tandíj. A kettőnek megvonása az igaz egyetem megsemmisítése. A törvénnyel ugyan biztosított tanzabadságot már is mindenféle szabályzatok és rendeletek megkötik; a jelen intézkedés pedig a leczkepezésrendszer eltörlésére irányul. Nagy Eötvösünk emelkedett egyetemi felfogása magaslatáról lépésről lépésre süllyedünk a Ferencz császári eszmény irányában lefelé. A bécsi burokratikus felfogás győzelme elérte már is azt, hogy külföldi jeles tanerők el nem fogadják a bécsi egyetemre szóló, előbb várva-várt hiványokat.

A mily végzetesnek tartom a leczkedijrendszer eltörlésére irányuló törekvést az egyetemi élet fejlődésére: épp oly *sérelmesnek* tartom a jelen eljárást azokra nézve, kik nagyobb tandíjat kapnak. Ezen tandíj a *törzsfizetésen kívül* az egyetemi tanári

¹ Ha csak is ez lebegett a miniszter előtt, mint sanalendő: úgy igen jól támaszkodhatott volna a *progressiv adóztatás rendszerére*, mint egy teljesen objectív s a társadalmi tudomány által is teljesen igazolható *alapra*. A leczkedijat külön skalába kellene állítani. Az 1897. porosz törvény 3000 (Berlinben 4500) márkáig emelkedő leczkedijhoz nem nyúl; de azon fölüliben az állampénztár egyszerűen osztokodik az illetékes tanárral. Sokkal méltányosabbnak tartanám, ha 3000-től 4000-ig 33% s még csak azután 50%.

kinevezéssel biztosított jövedelem. Ha ezen tandíj, úgy mint a jelen esetben a törzsfizetésbe, akár pótlék czimén is bevonatik: úgy egyesek *tényleges* fizetésjavításban részvesznek, mások pedig *nem*. Ez kettős mértékkel való mérés s így egyesekre nézve sérelmes.

Ezen eljárás azonban nem csak sérelmes, hanem még az egyenlősítés álláspontján is igazságtalan. A fizetés egyenlősége a munka egyenlőségét is feltételezi. Az intellectuális munkát mérlegelni nyers, statistikai módon nem lehet: ezt nagyon is jól tudom; de tudom azt is, hogy egészen más *physikai* és *erkölcsi* erő szükséges ahhoz, hogy 200.—300. hallgató előtt tartunk előadást, mint 2—3-nak. S ha még ezt sem fogadná el komoly érvek az egyenlősítő álláspont: úgy az a kérdés, hogy ezen álláspont védője mikép tudná igazság érzetével megegyeztetni azt aényt, hogy a nagyobb physikai és erkölcsi megerőltetésre kötelezett egyén körülbelül 200 ingyen colloquium tartására legyen kötelezve, holott a kisebb megerőltetésre kötelezett s vele egy fizetésű tanár esetleg csak 2—3-ra. Ha valaki a jelen egyenlősítő intézkedés álláspontjára helyezkedne: úgy az egyenlőség nevében ily nagy számú colloquiumot egyszerűen nem tartana meg.

Mindezek alapján — midőn magam is a Nagyméltóságú kormány jó inteniójáért és jövőnk iránti megnyugtatóbb intézkedéséért köszönetet mondok — a Nmlts. Miniszteriumot arra kérem, hogy a jelen irányzatnak egyetemi életünk fejlődésére nézve végzetes voltát, s továbbá intézkedésének sérelmes és elfoglalt álláspontjának igaztalan voltát szives consideratiójának tárgyává tenni s ez irányzat, ez intézkedés és álláspont ellen az egyetemnek Eötvösi eszménye s tanszékem joga alapján — óvó szavamat meghallgatni sziveskedjék.

Nem sajnálom, hogy nem volt alkalmam ezen különvéleményem előterjesztésére. Hisz a kérdés nem napok kérdése, hanem elvek kérdése; nem a leczkepézn napi kérdéséről van itt szó, hanem a tanszabadság elvi kérdésének corollariumáról, illetőleg a tanszabadság elve megtagadásával járó következményről. *Cessante causa — cessat effectus*.

Igenis a leczkepéznrendszernek csakis a tanszabadság elvi álláspontján van értelme.

Azon okok, a melyeket akár Trefort, akár Csáky gróf miniszterek a leczkepéznrendszer ellen felhoztak, csakis a tanszabadság elvének tagadása álláspontján bírnak értékkel.

Trefort miniszter az egyes collegiumok túlnépeességét a leczkepengézzel hozza kapcsolatba, a mennyiben a hallgatók nem tudva, hogy melyik tanárnál fognak szigorlatozni: opportunitásból hallgatják, illetőleg veszik a kötelező tantárgyakat nem csak egy, hanem 2—3 párhuzamos tanszéki tanároknál, a kik mint esetleges vizsgálók őket megfélemlítik. Leczkepengé nélkül ugyanezt tennék ez opportunisták. A baj nem a leczkepengében, hanem abban rejlik, hogy az előadások kötelezők, hogy az egyetemi tanárok az állami vizsgálatoknak majdnem kizárólagos vezetői, s hogy akárhányan nem a tudományból, hanem az ő tudományukból vizsgálnak. Törüljük el az előadások kötelező voltát, foszszuk meg a tanárt a vizsgáló mumus félelmetes voltától: állítsuk a hallgatót, valamint a tanárt a szabad tanulmányozás alapjára: s az ily aljas rugókon nyugvó túltömöttség megszűnt.

A leczkepengé félszeg helyzetbe juttatja a tanárokat és a hallgatókat egymással szemben, mondja gr. Csáky miniszter. Ez is csak a kényszer álláspontján áll. Feszélyező a tanárra nézve a leczkepengé elfogadása, ha tudja azt, hogy csak a kényszer, csak a félelem nyújtja neki a lekötelezés reményében s így enyhébb vizsgálási módnak reményében eme charoni obolust, a mely a hallgatót egy jobb életbe, a gyakorlati életbe átszállíttatja. Adományt elfogadni attól, ki azt kényszerítve adja, vagy önző, aljas czélzattal adja — lealázó éppúgy az adományozóra nézve, mint az elfogadóra nézve. — Ez nem csak félszeg, hanem egyenesen erkölcstelen helyzet. — Menekülni kell ebből — mint a büntől. De egészen más a hallgató és a tanár közti helyzet a tanszabadság alapján a leczkepengézzel szemben.

A leczkepengé intézménye visszavihető az egyetemek keletkezésében érvényesült ideális viszonyra. Tudomány után vágyó lelkes szívek egyesültek, felkerestek egy-egy tudóst, szerződést kötöttek vele, magukat kötelezve egy bizonyos összeg lefizetésére, a tanárt pedig előadások tartására. A tudományszeretet oltárán áldoztak ezek, a bizalom és szeretet zálogaként nyújtották ez áldozatot annak, ki a tudományért való lelkesülésben és a tanulmányozás szellemének birtokában kivált s kit saját érdekükben függetleníteni kívántak a császártól épp úgy mint a pápától. Mily tisztaság, mily benső, mily ideális éppen ezen viszony; mennyire nem feszélyező, hanem normális; mennyire nem lealázó, hanem felemelő. A tanulmányozás szabad szolgálatában egyesülünk mi

is hallgatóinkkal, ha a tanszabadság elvére építjük egyetemi életünket, úgy a mint azt az országos törvény is kívánja. *Csak* azok keresik fel előadásainkat, a kik tényleg a tárgy iránt érdeklődnek, csak azok keresnek fel éppen minket; a kik mi irántunk bizalommal viseltetnek, s kik meg vannak győződve, hogy az a pár forint csakis jelképe azon szeretet és bizalomnak, a melylyel tantárgyukat, személyiségünkét lelkükbe fogadják. A tiszta szívből jövő, egy eszme érdekében hozott adomány soha sém feszélyez; mindig csak meghat, felemel s azt a viszonyt, a mely az adományozó és az elfogadó közt létezik, csakis bensőíti, azt munkásságában s tevékenységében csakis fokozza. Minden állami, kormányi, császári elismerésnél többet ér az ifjú lelkének bizalma és tisztelete, mely előadásaink szabad vételében megnyilatkozik; minden külső jutalomnál inkább kötelez a hivatás hű teljesítésére az ifjúság adománya. Tudományszomjazó lelkükkel éppen hozzánk jöttek, éppen minket akarnak hallgatni, nekünk akarnak áldozni: s mi teljes lelkünkben, személyiségünk teljes odaadásával, a legjobbnak nyújtásával be akarjuk váltani azt a bizalmat, azt a szeretetet, a melyet jövetelükkel előlegeztek.

Ha ez feszélyezne, úgy még egy könyv írása és ennek pénzen való megvásárlása is félszeg helyzetbe hozhatna minket, a szerzőket a vevővel: holott épp ellenkezőleg akkor, ha nem kényszerült az illető könyvünket megvenni, avagy nem captatio érdekében vette meg, mi a megvett könyv után intim viszonyba jutunk az olvasóval.

S továbbá tán csak az nem baj, hogy az egyetemi tanár nem kap mindent az államtól, az állam kormányától, hanem esetleg még többet kap hallgatóitól?! Függetlenebbé válunk a leczkepénz útján az államtól s hallgatóink elismerése, szeretete gazdagon kárpótol szellemi, intensiv viszonyával azon esetleg el nem ismertetéssel szemben, a mely oldalról az elismertetés is inkább csak külső s nem mindig a tudomány terén kifejtett munkásságnak honorálása.

A tanári önállóságnak egyik értékes támasza a tanszabadság s így természetesen a hallgatási szabadság talajából kinőtt leczkepénzrendszer.

Ezen elvi jelentőségű megjegyzések alapján már most nem kerül nehézségbe a miniszterek által felhozott módozatok értékének meghatározása.

Egy-egy collegium hallgatói maximumának meghatározása igen természetes, ha nem akarjuk hallgatóinkat ámitani. Minden csak némileg tisztességes impressario több hallgatót nem vesz fel a színházba, a hangversenyterembe, mint a mennyi abba belefér. Vagy gondoskodni kell nagyobb termekről, vagy pedig meg kell határozni a létező termek szerint a hallgatóknak számát s ez utóbbi esetben azon az egyetemen nevetséges középiskolai avagy szakiskolai gyakorlattól eltekinteni, mely szerint minden egyes facultásnak megvannak külön tantermei. A tantermek nem facultási, hanem egyetemi tantermek, a melyeket az a tanár használ, ki a hallgatóinak száma szerint arra a tanteremre szorul. Az egyetemi tanári anciennitás minden időbeli collisionnak elejét veszi.

Trefortnak azon módózata, mely szerint kimondandó volna, hogy az a tanár vizsgál, kit az egyetemi hallgató hallgatott, s ha egynél többenél hallgatott, a kit a hallgató választ: oly megszegyenítő szegénységi bizonyítvány épp úgy a tanárra és a hallgatóra, mint a vizsgálóbizottsággal szemben, melyet éppen az ideális javak örének és fokozójának nem kellett volna a jövőre nézve is kiállítani. Tanulmányozásról, tudományról és nem ezen vagy azon tanár által esetleg arrogans módon maga számára lefoglalt tudásról van szó. Ha a vizsgáló tanár ily öntelt vagy önő lenne: úgy ott van a bizottság, a mely megadhatja a correctivumot. Az ily intézkedés eredménye az lenne: hogy a köztudat számára egy lelkiismeretes és egy lelkiismeretlen vizsgáló bizottság létezne, mely első-, illetőleg másodrendű okmányokat nyújtana. Nem szabad ilyesfélét fel sem tétélezni. Tessék fegyelmet indítani ily lelkiismeretlen vizsgálóbizottsági tag ellen s őt a bizottságba ki nem nevezni: de a bizottságot nem szabad gyanúsítani, különösen nem tekintélyét aláásni annak, a ki a tekintélynek is őre az államban.¹ Az így jellemzett módózat minden jelentőségét

¹ Erdmann E. az ő szellemes modorában (Akademisches Leben und Studium, 197. l.) az ily önző hallgatóról, valamint önző tanárról így szól: „Ein Professor, der einen durchlässt, nur weil derselbe bei ihm hörte, und ein Student, der bei einem Professor nur hörte, um durch das Examen zu kommen, haben sich nichts vorzuwerfen. Sie sind ein par nobile fratrum. Wenn in früherer Zeit es vorgekommen sein soll, dass einer, um Pastor zu werden, eine gräfliche Maitresse heiratete, so denke ich, hatte er gewiss nicht das Recht, über die Niederträchtigkeit des Grafen zu schelten.“

veszti, ha az egyetem a tanszabadság elvén áll s az állami vizsgák nem az egyetemre, hanem állami bizottságok körébe tartoznak, a mely bizottságokban a gyakorlat emberei vannak többségben. Az a vizsga pedig, a mely az egyetemre tartozik: a doctoratus annyira szakszerű tudományos jellegű, hogy csakis a szaktudós, a ki tudományának anyaga fölött uralkodik, ki annak controvers kérdéseit ismeri, lehet a vizsgázó, ki ezért is bizonyára örülni fog azon, hogy ha a doctorandusnak az övétől eltérő nézete van. Az önállóság, a sajátos álláspont az a doctoratusnak subjectiv feltétele s így nem merülhet fel ezen szigorlatnál „in verba magistri jurare“ alantas elve.

Még határozottabban kell állást foglalni mindkét miniszternek a leczkepezés elejtése mellett ajánlott azon tandíjosztaléki módozat ellen, a mely szerint az állam veszi át a tandíjat és azt a heti órák számának arányában osztja fel a rendes és rendkívüli tanárok közt, (természetesen az arányszámegység a rendkívülieknél kisebb, mint a rendeseknél). Minél több egy-egy egyetemi tanárnak heti óraszám: annál nagyobb a fizetése. E módozat felhívás a darabszám szerint dolgozó szabók analogiája szerint a heti órák szaporítására. Mily csinos verseny fejlődhetne ki ily alapon egyes egyetemi tanárok közt, különösen azok közt, kiknek nagy a családja s nem csekély az adóssága. Az egyetemi tanár óraadóvá degradálódna. Ily gondolat csak annak agyában keletkezhetett, ki hivatalnoki szemmel a hivatalban ülő órák száma szerint méri a szellemi munka értékét. Angliában vannak tanárok, kik évi néhány órára kötelezvék (pl. Müller Miksa ilyen volt) s Franciaországban olyanok, kik hetenkint 2—3 órát tartanak. Ezek részesülnek a tudományt értékében felismerő hatóság, az állam részéről a legnagyobb fizetésben. A tudományt, az egyetemi tanárnak tanulmányozásra indító személyiségét és annak hatását hossz-mértékkel, órák számával nem lehet mérni. Ha a hivatalnok az ő 6—8 napi óráját hivatalban eltöltötte s esetleg még azon fölül is dolgozik: úgy ő fizetési többletet is nyer. Az igazi egyetemi tanárnál az az egyetemi előadás egy-egy episod az ő tanulmányozása folyamatában, egy-egy lelki pihenő és ünneplő óra, a melyben örömmel és közvetlenséggel terjeszti elő tanulmányozása eredményét és módszerét bizalmas hallgatói és hű munkatársai előtt. A tulajdonképi concentrált, teremtő munka otthon a laboratoriumban, a dolgozószobában folyik. Senki ezt a munkát nem látja, senki,

csakis az igazi szakember képes azt igazán értékelni, csak az odaadólag hallgató és a tanárt lelkesülten követő egyetemi polgár képes annak értékét sejteni s körülé való sereglésével külsőleg is honorálni! Hivatalnoki szempontot erre a munkára alkalmazni s azt a munkát adott órák száma szerint honorálni: ez a tudománynak, a tanulmányozásnak teljes ignorálása és merész profanálása.

A többi módozatok az egyetemi tanárt anyagilag teljesen függésbe kívánják hozni az állam kormánytól. Nem a hallgatóktól, azoknak a tanár tárgya és személye iránti érdeklődésétől függ a tanár jövedelme, hanem csak az állam kormányának jó akarától; az egyeseké pedig főleg koruktól, szolgálati éveiktől, de a miniszternek belátásától s esetleg jóakarától is. Hogy az ily függés, hogy az ily czimleges recompensatio, hogy az ily egyenlőség mily végzetes az egyetemre nézve, mily sérelmes és igazságtalan ez egyes tanárookra nézve: erre különvéleményem tervezetében utaltam. Most a kritikai résznek végén csak még ezt az egy: „ceterum censeo“-mat akarom kiemelni: el kell törölni mindazt, a mi az egyetem törvényes alapjával, a tanszabadsággal ellenkezik s érvényre kell emelni minden irányban a tanszabadsággal adott követelményeket. Legyen az egyetem sui generis alkotmány, legyen az, a mi eredetileg, keletkezése idejében volt: a császári és pápai, vagyis az állami és egyházi hatalom mellett a harmadik világhatalom, a mely éppúgy az államnak, mint az egyháznak, a társadalomnak folyton megújító, éltető ideális forrása.

A doctor cím használása.¹

A nagyméltóságú vallás- és közokt. minister 20,232. sz. 1904 febr. 13-án kelt rendeletében felszólítja egyetemünk tanácsát javaslat felterjesztésére azon kérdésre, hogy a doctori cím használása miképen lenne szabályozandó. A minister ugyanis a doctori cím használatát általános rendeletben kívánja szabályozni és félreértések elkerülése végett e szabályozást a nagyközönségnek is tudomására hozni.

Az egyetemi tanács a minister közelebbi intenióját nem ismerve — magyarázatot kér s nyeri azt 28,539. sz. ápr. 9-én kelt leirattal, a mely szerint a minister véleményes jelentést kíván arra nézve, „hogy mily egyének legyenek a doctori cím viselésére jogosultaknak tekintendők . . .“, közelebb, „hogy a külföldi főiskolák által képesített doctorok mely esetben, mely feltételek alatt viselhessék a fokozatoknak megfelelő czímet Magyarországon. Különös esetet képez az, midőn valamely külföldi főiskola oly fokozatot vagy czímet ad, a milyent a magyar egyetemek nem adnak“.

Az egyetemi tanács mind a két leiratot leküldötte karunkhoz, a mely is kari határozattal a véleményes jelentésre 237. sz. alatt alulirottakat szölitotta föl.

Midőn ezen kötelességnek kívánunk megfelelni, kénytelenek vagyunk mindenekelőtt azt a magyarázatot a jelen helyzetben keresni, a melyet nem találunk meg a minister második leiratában sem.

¹ Előadói vélemény, melyet a Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kara 1904. évi május hó 26-án tartott ülésében kinyomatni határozott.

A jelen helyzet *zavart* mutat a doctori czim használatát illetőleg. A czimkórság és a mutatósság okozta azt a zavart, mely a magyarországi doctori czimek használatánál is mutatkozik; s okozta azt a beteges irányzatot, a mely mindenféle minősítő szakképzettségre is igénybe kívánja venni a doctori czimet, a melyet, ha itt nem talál — felkeres még Amerikában, esetleg Rómában, Giessenben, Bernben, Zürichben. Promovealtatni kíván mindenki s ha ezt nem lehet megcselekedni: legalább használni kívánja a doctori czimet.

A *főiskolák* az egyetemekbe kívántak beolvadni a doctoratus elnyerése kedvéért is. A modern tudományok alkalmazója, a *technica* nálunk, valamint Németországban hiába kopogtatott az egyetem kapuin. Csak az amerikai egyetemek fogadták be a technikát. Minden egyetemen ott találjuk legalább a mérnöki szakot és az electrotechnikát; egyes egyetemek, így nevezetesen a chicagói Havard-egyetem és a Cornell-egyetem a technikát a maga egészében felkarolja; a londoni egyetem 8 facultásával és a manchesteri Victoria-egyetem tekintettel van a technikai szakokra; így szintén a legtöbb olasz egyetemek, továbbá a brüsseli és löweni is. (Dr. Gust. Ritter v. Escherich: Reformfragen unserer Universitäten 74. l.) A visszaütés következménye az lett, hogy a technikai főiskolák Németországban épp úgy, mint nálunk is, kiküzdötték a *promotio* jogosítványát, úgy hogy már most Berlinben, Aachenben, Dresdenben, Hannoverben, Münchenben, Bécsben és Budapesten is teremnek a technikai doctorok; s részben ezen eredménynek hatása alatt most, midőn Bajorország egy második technikának felállítását tervezi: Würzburgban és Erlangenben az egyetem és a városi hatóság egymással versenyezve, az egyetemhez kapcsolni kívánja a Nürnbergben tervezett technikát. A mi egyetemünk is már, fennállása első éveiben, Martin tanár ajánlatai útján a miniszterrel együtt foglalkozott a technika betagolásának terveivel s újabb időben ugyancsak ezen eszmét felkarolták illetékes körökben.

A *gazdasági intézetek* is keresik az egyetemmel való kapcsolatot. Liebignek „Chemische Briefe“ áthidalták a tudomány és a gyakorlati élet közti űrt s az új eszmék iránt mindig fogékony Halle egyetemébe befogadta a gazdászokat s promovealja azokat doctorokká.

A tharandi virágzó *erdészeti* iskola a közel fekvő és pro-

movealó dresdeni technikába kíván beolvadni; s nem csekély részben a promotealás kedvezményéért megtalálta Lipcsében s kereste Kolozsvárt is a *kereskedelmi iskola* a kapcsolatot az egyetemmel; s ugyancsak ezen érdek is vezette a kolozsvári ev. ref. és unitárius theológiát fentartó hatóságokat ezen kapcsolatoknak létesítésére.

Ha az embert gyógyító orvosok mind doctorok lehetnek, miért ne legyenek ugyanazok az *állatok* is gyógyítók?! Gieszenben az orvosi facultás még a múlt század közepe felé megadta az *állatorvosoknak* is a „Doctor medicinae veterinariae“-t s ugyanezt cselekedte meg újabban Bern és Zürich. Bajorország megengedi ezen doctori czim használását azon esetben, ha az illető állatorvos egész Németországban approbaltatott állatorvosnak s ha a külföldi doctor czímet ugyanoly feltételek mellett szerezte meg az illető, mint a minők mellett elérhető ez Németországban. (Hochschulnachr. XIII. 247/8.) Szászországban már nem ily előzékeny a minister. Elismeri ugyan az öt interpellálók előtt az országgyűlésen a giesseni állatorvos-doctorokat: de meg van arról győződve, hogy ma Giessen ily ügyben egymagában nem járna el; kijelenti továbbá, hogy a maga részéről az eszmével nem rokonszenvez. (U.-o. XIV. 180. l.) Még határozottabb állást — bár csak formailag okoskodva — foglal el a porosz kormány, a melynek államtitkára az országgyűlésen kijelenti, hogy a külföldön, nevezetesen Schweizban szerzett Doctor med. vet. mindaddig Németországban nem használható, míg Németország összes egyetemei nem nyújtanak lehetőséget ily doctoratusra. Addig csakis a giessenit ismerik el. (XIV. 163.)

Austriában érthetlen módon állítja a minister egy törvényszéki megkeresésre, hogy az a diploma, a melyet a katonai állatorvosi intézetben és a bécsi állatorvosi főiskolán szeréznek, épp oly módon *involvál akadémiai fokozatot*, mint a miként áll ez az orvosdoctor-diplománál és a gyógyszerési magisteri diplománál. (XIV. 103.)

Nálunk sportszerű könnyűséggel elnyerte a budapesti állatorvosi főiskola a promotealás jogát.

Még az állatorvosi aspiratióknál is nagyobb bajt okoznak azonban a fogorvosok, a fogtechnikusok aspiratiói. A legnagyobb zavar uralkodik a doctori czim használásában, az ügyesség gyakorlásának feltételeire nézve.

Üzleti szempontok kívánatossá teszik a Doctori czímet s a nagyhangzású amerikai „Doctor medicinae Dentariae“, vagy „Doctor dentariae chirurgiae“ vagy plane „Doctor of Dental Surgery“ imponál a nagy publikumnak.

Igy keletkeztek nem tisztességes közvetítés útján azok az amerikai Doctorok, kik az amerikai Collegeket és egyetemek jóhírnevét a belátók előtt leszállították, úgy, hogy különösen a Münchenben székelő amerikai generális-consul dr. Wormann erélyes fellépésére az Illinoisi legfelsőbb törvényszék a „nem reputabilis“ intézetek Doctor-diplomáit, mint a melyek egyes államokban az orvos-gyakorlatra, nevezetesen a fogorvosi gyakorlatra feljogosítanak — érvénytelenítette: ezek közt a chicagói dr. Huxemann-féle German-American-Dental-College diplomáit. (I. XIII. 7. 1.)

Az európai államok a szédelgők ezen térfoglalásával szemben állást foglaltak.

Poroszország a fogorvosi *gyakorlat* megadásának feltételül a szakszerű előképzés mellett annak kimutatását is kívánja, hogy az illető a Primara való gymnasiumi vagy realgymnasiumi érettségit bírja (a megfelelő realiskolai bizonyítvány a latinnal kiegészítendő). XIII. 177. 1.

A szövetségi államok is ez álláspontot már elfogadták. (XIII. 85. 1.)

Ausztria szakemberei (Centralverein Oesterreichischer Zahnärzte) a fogorvosi *gyakorlatot* oly egyénekre kívánják szorítani, kik egyetemen létező fogorvosi intézetet legalább egy éven át látogatták és a foggyógyászatból a külön vizsgát megállották. (XIII. 110. 1.) Az orvosi körök még magasabb igényeket támasztanak, a mennyiben a fogorvosi gyakorlatba általában az orvosi specializálását látják, a mely azért is feltételezi az orvosi doctori diplomát s követeli ezen fölül még a fogorvosi doctori czímet!! tehát egy dupla vagy hyperdoctori fokozatot. Erre vonatkozólag kérdéssel fordul a minister az orvosi facultásokhoz. (XIV. 14. 1.)

Schweiz hajlandó a fogorvosok hiúságával számolni s tekintettel arra, hogy a fogorvosi *gyakorlat* megadására vonatkozó követelmények magasabbak, mint az amerikaiak, Schweiz kívánja, hogy a „Doctor medicinae dentariae“ czímet is adományozza az egyetem. (XIII. 110.)

Poroszország ezzel szemben az ilyen fogorvosi Doctori czímet (Dr. of dental Surgery) *elvileg* nem adja meg s a multra nézve megvizsgálja, hogy a külföldi Doctori czímet ministeri engedélylyel használó egyének ezt szélhámos módon nyerték-e. Ha ez bebizonyulna, még ezektől is elveszi a doctori czímet. (XIV. 134. l.)

Bajorország ezzel szemben megengedi a Doctor of dental Surgery czim használását, de csakis azoknak, kik a fogorvosi gyakorlatra egész Németországra kiterjedő jogosítványnyal (approbatio) bírnak s ezen Doctori czímet éppen oly feltételek mellett szerezték meg, mint a mely feltételek mellett külföldi Doctori czímek általában szerezhetők meg. Bajorország már most kiköti, hogy a Doctori czim használására jogosított egyének — czímükhöz nem írhatják oda „amerikai fogorvos“ vagy „Amerikában approbált fogorvos“. (XIII. 247/8. l.)

Szászország pedig országos főtörvényszékének (K. Oberlandesgericht) legújabb döntvényével megtiltja azoknak, kik fel vannak jogosítva a doctor dentariae chirurgiae czim használására az egyszerű Doctori czímnek használását.

*

Az industrialis érdek mellett azonban lealacsonyítja még a doctori czim értékét, a hiúság érdeke. Doctori invasio lepi el Európát éppen azon facultás részéről, mely első sorban hivatott a komolyság és szerénység szellemére súlyt fektetni — a theol. facultások részéről — és pedig Rómából. 1903 november 28-án a collegium Urbanum és a gregori theologiai főiskola Gotti és Tripepi cardinálisok elnöklete alatt 159 Doctort crealt s ugyanaznap 498 Baccalaureust és Licentiatust, tehát Doctor candidatust. A tudományos színvonalat némileg sejteti velünk azon előadás, a melyet az új doctorok nevében a belga Kocy tartott: „A régi és az új Éva, a régi és az új Ádám“ fölött, oly théma, mely így felállítva „a régi és az új Ádám“ mélységes Pál apostoli gondolatát eltorzítja. Ezen két intézet doctor gyáraihoz járulnak még a jezsuiták, Dominicanusok és különösen az apostoli iskolatestvérek theologiai facultása.

S ott vannak végre a *külföldi philosophiai doctorok* legioi!! nemkülönben Angliában, Franciaországban a baccalaureusok és Németországban is a Licentiatások! a magisterek!! Mit csinál-

junk mindezekkel a doctorokkal, baccalaureusokkal, licentiatu-sokkal, magisterekkel!!

Értjük ez alapon a Minister Úr azon szándékát, mely szerint a doctori czím használását egy általános rendelethez kívánja rendezni s e szabályozást minden *félreértések* (tévesztések) elkerülése mellett — (tehát elvi alapon) — köztudomásra hozni; értjük nevezetesen azt is, hogy ezen „embarras de richesse“-ben az egyetemekhez fordul azon közelebbi kérdéssel, „hogy mily egyének legyenek a doctori czím viselésére jogosultaknak tekintendők“, hogy „a külföldi főiskolák által képesített doctorok mily esetben, mily feltételek alatt viselhessék a fokozatuknak megfelelő czímet Magyarországon“ s hogy mit tevék legyünk oly külföldi egyetemi czímekkel, a melyeket a magyar egyetemek nem adnak?!

Nagyon is érthető, indokolt kérdések! s nagyon is korszerű ily kérdéseknek tisztázása.

Midőn megbizatusunk értelmében mi is ezen kérdések megfejtéséhez fogunk: tesszük azt azon tudatban, hogy nem, mint a körülményekkel alkudozó, hanem egyetemi alapon, tehát elveken megnyugodni kívánókhöz fordult a tanügyi kormány.

Ezen alapon állva, kijelentjük, hogy ezen nagyfokú doctori zavarnak főokozója maga az államnak a kormánya, a mely a doctori czímnak eredeti jelentőségét megrontotta.

A doctori czím eredetileg az igaz tudósoknak volt megtisztelő czíme; a mely igen természetesen a „*sculares discentes*“-ektől megkülönböztetőleg a „*sculares docentes*“-eket illette, a magistri vagy professores czím mellett; később azután maguk az egyetemek is adományozták a doctori czímet a tudományos munkásság elismerése, a tudósok megtisztelése czéljából; különösen pedig a XII. század óta, miután I. Frigyesnek „*Habita*“-ja „*Authentica*“-jának tanúbizonysága szerint ezen jogot, számos más előjogokkal együtt a világi hatalom képviselője is s nem-sokára a papi hatalom képviselője is elismerte. E jog az egyetemeknek *nem* adományozott, hanem *autochton* joga. Sem a császári, sem a pápai hatalom nem alapította az egyetemeket; a kornak tudományos érzéke, élénk szükségérzete szülte a császári és a pápai hatalom mellett, mint ezekkel egyenrangút a *studium generale*-nek harmadik világhatalmát. Czéhek, arti — (a mely szó az *artes liberales*, *magister artium*, *facultas artium*ban

megvan) — módjára alakultak s védték magukat az ösegyetemek épp úgy a világi, mint az egyházi hatalom beavatkozása, gyámkodása ellen. Czéhek módjára, az inas, legény és mester analogiájára vették fel az egyest, mint baccalaureust a scolares docentium sorába, hogy felszabadítsák, mint licentiatust s mesterré tegyék, mint magistert (különösen a philosophiai facultásban), mint doctort (különösen a három felsőbb facultásban). Ezen czéhes szellemű, megtisztelő, kitüntető, de magában véve semmire sem minősítő jellegében megmaradtak az egyetemi gradusok, mint tisztán az egyetemnek belügyéhez tartozó, legsajátosabb actusok. A reformatio sem változtatott ezen az állapoton, legfeljebb csak annyiban, hogy különösen azon egyetemeken, a melyek Luther szellemének hatása alatt állottak — a theologiae doctor czim — a szentírás tanulmányozásával járó szerénység szellemének erejében nem az egyes egyetemi polgár ambióójának, hanem a theologiai facultás szabad és egyhangú megtisztelésének tárgyát képezte. Rendesen csak honoris causa adatik a theologiae doctori czim.

Az angol egyetemek autonomiájukat a régi szervezettel leghívebben őrizték meg. Az angol egyetemi gradusok — a bachelor of arts és még csak ezután 3 évre rá lehető master of arts, melyet igen kevesen ambitionálnak — még ma sem bírnak minősítő jelentőséggel.

A középeurópai egyetemek a császári, valamint a pápai hatalom túltengése és a territorializmus rendszere miatt autonomiájukban károsultak; egyetemi gradusaik is sokat vesztek tudományos jellegükből; de még azon időkben is, midőn különösen II. József és I. Ferencz császárok az egyetemeket „Beamtenplantage“-okká kívánták degradálni — az egyetemi gradusok megmaradtak akadémiái, a gyakorlati pályára nem minősítő jellegűeknek.

Az egyetemi gradusok ezen akadémiái jellege azonban kezdettől fogva igen természetesen nem zárta ki azt, hogy épp úgy, mint a generale studium végzéséről szóló okirat, avagy egy-egy híres egyetemi tanárnak ajánló levelé — ezen egyetemi gradusok is ne szolgáljanak ajánlókul azok számára, a kiket inkább a személyi összeköttetések, hatalmasoknak kegye, nem ritkán szeszélye állított be akár az egyháznak, akár autonóm erkölcsi testületeknek, akár az államnak hatáskörén belül meg-

üresedett hivatalokba. Maga a praxis és nem az egyetem minősítette az egyest és ezen minősítés véglegesíté őt hivatalában, így jártak el különösen a municipialis és állami hatóságok, míg az egyházi hatóságok már korán saját hatáskörükön belül szervezett vizsgák alapján vezették be különösen a lelkeszt hivatalába.

A francia forradalom temette el a patriarchialis államot önkényeskedésével, szeszélyességével. — Az egyenlőség frázisa *egyenlő minősítő kriteriumot is kívánt a hivatalok betöltésénél*. Az államvizsgák megállása lett a különböző életpályák megnyitásának általános feltétele.

Franciaország, mely ezen nivelláló állam-főnség erejében a történeti hatalmakat és a társadalom autonom életét megtörte — igen természetesen tönkre tette az egyetemeket is régi alakjukban — s ily államvizsgálatokra előkészítő szakiskolákká süllyeszté alá.

Németországban útját állotta ezen egyenlősítő törekvésnek nemcsak a számos önálló, egymással versenyző fejedelmek érdeke, hanem nevezetesen Nagy Frigyes védő és fejlesztő szelleme alatt megerősödött, az igazságot tekintet nélkül, de mégis sajátossága szerint kutató egyetemi élet. A külső hatalom által megtörtött és megalázott porosz állam — a szellemi hatalomnak Berlinben emelt egyetemében kívánt tudatosan maga is megerősödni. Eredeti hivatását ezzel az egyetem ismét visszanyerte. Önállósult ismét az egyetem! A tudomány hatalmát elismerte az állam.

Az egyetem szervezője, Humboldt Vilmos emlékiratában az egyetem szervezésének egyik sarkalatos elvét abban látja, hogy az állam az egyetem ügyeibe ne avatkozzék. Az állam gondoskodik az egyetem anyagi ügyeiről, kinevezi a hivatásukra termett tanárokat, de az egyetem belügyeit nem érinti annak tudatában, hogy minden ily beavatkozás csakis árt magának az ügynek.

Ezen elvnek tudatában, de másrészt az államfenség tudatában is, a mely szerint az állam, mint nemzetállam oly erkölcsi személyiség, a melynek feladata magát az egyéniesült társadalmat szervező szellemével a kultur-állam eszménye felé vezetni — respektálta az egyetemet a maga szabad munkásságában, az egyetemi gradusokat önértékükben, — de más részt önállóan gondoskodott arról is, hogy a társadalom és állam vezető állásaiba csak oly egyének jussanak, a kiknek arravalóságáról *állam-*

vizsgák útján meggyőződött. A szigorlatok, az egyetemi fokoza-
tok az egyetemnek belügyeit képezik, a melyekbe épp úgy nem
avatkozik be az állam, mint viszont e fokozatok nem bírnak minő-
sítő hatással az állami alkalmaztatásra; az állami hivatalra
minősítő vizsgák ellenben tisztán állami s nem egyetemi jelle-
gűek, a melyekre éppen ezért is az egyetemnek, mint ilyennek,
semmiféle ingerentiaja nincs. Doctoratusnak és állami vizsgának
egymáshoz semmi köze.

Ez a tiszta helyzet, a mely a doctoratusi kérdés zür-
zavarát is egyedül képes tisztázni.

Ezen helyzet magaslatára emelkedett a mi Humboldtunk,
a mi nagy Eötvösünk, a midőn egyetemünket a hivatalnok-
tenyésztő szakiskolának alantiségéből kiemelve — a teljes tan-
szabadság elvére állította; de ismét teljesen összezavarta a
helyzetet Trefort, a midőn az immár antiquált francziás gondol-
kozásával az egyetemet ismét szakiskolává kívánta degradálni,
midőn az állami vizsgák útján a tanszabadságot hazugsággá vál-
toztatta s az egyetemi gradusok pegazusát az életpályák ekéje
elé fogva be, a jog- és államtudományi doctoratust minősítő jel-
legűvé tette.

Ezzel annál is teljesebbé vált a confusio, mivel nem ugyan
a törvény útján, de a gyakorlat útján az orvosi doctoratus
minősítő jellegűvé vált s így a doctori czim nem a tudományos
jellem elismerésének, az egyetem szervezetébe való külső beolva-
dásának symbolumává, hanem a gyakorlati életbe való bevalás-
nak, az egyetemtől való elszakadásnak hasznos úti levelévé vált.
Természetes már most, hogy nem a tudományszomjasok, hanem
a mindennapi élet kenyerere után éhezőknek nagy serege tolt e
betevő falatot nyujtó doctori czim elnyerése felé, — nem törődve
ezen profán czél után futva — az eszközök szentségével. Maga
az államhatalom — tanügyi szerencsétlen politikájával okozta a
két kör: az egyetemi gradus és az államvizsga körének össze-
zavarásával a doctori schwindlit — azt a zavaros helyzetet, a
melybe ma a doctoratus jutott.

Nem tisztázta e helyzetet a franczia köztársaság sem,
hanem ellenkezőleg, csakis fokozta az amabilis confusiót, midőn
az 1897-iki júl. 21-én kelt decretum értelmében nemcsak a köz-
oktatásügyi miniszter állítja ki az *egyetemen* szerzett és minősítő
jelleggel bíró gradusokat, hanem ezen állami doctoratus mellett

még az egyetem *maga is* külön doctori diplomát állít ki s az egyetem elnöke ad át az egyetem nevében az *egyetemi* doctornak. Van tehát most ugyanazon szakból, ugyanazon az egyetemen crealt állami doctor *és* egyetemi doctor. Míg a minis-teri egyetemi gradusok minősítők, addig az egyetemi doctori gradus csakis czím, a melynek semmiféle jogi kiváltsági hatása sincs. (L. Lexis die neuen französischen Universitaeten 43. l.)

Mindezek alapján a doktori czím használásának kérdésében létező zavart úgy véljük eloszlathatónak; ha az állam megadja az egyetemnek azt, a mi azokat keletkezésükben rejlő lényegük alapján illeti: a tanszabadság elvén nyugvó tanügyi autonómiáját s így nem érinti az egyetemnek tudományos jellegű gradusait sem; ellenben a közpályán való vezető ténykedés feltételül minden téren, így tehát különösen a papi, tanítói téren is az államvizsgálatokat, ezen államvizsgák céljainak való megfelelő-séget mindenkitől megkövetelné.

Az állam ezen esetben nem törödnék sem a baccalaurea-tussal, sem a licentiatussal, sem a doctoratussal vagy magister-séggel; ám viselje a czímeiket úgy, mint a nemesi praedicatu-mokat, a ki akarja; de minősítő jelleggel — bármire jogosító alappal — egyetleeny egyetemi gradus sem bír.

Ügyvéd, bíró, köz- vagy magánhivatalnok, orvos, állat-orvos, fogorvos, mérnök, gépész, pap, tanár, tanító csak az lehet, a ki államvizsga útján beigazolta a megfelelő életpályára való qualificatióját. Minden állam sajátos hivatásának tudatában állapítja meg e qualificatio kriteriumait; s éppen ezért csakis *esetenként* állapíthatja meg, hogy miben és mennyiben követel kiegészítést a más államtól nyert qualificatio.

A mint az állam ezen elvet kimondja, de egyszersmind követi is: az államra nézve megszűnt a doctoratusi czím kér-dése szabályozásának nehéz feladata. Az egyetemek, mint olyanok bírják a gradusok creálásának jogát; s már, most az egyetemek feladata, hogy e tekintetben csakis a tudomány követelményeire hallgatva, ezen gradusuk kérdését lehetőleg egyöntetien oldják meg; s valósítsák meg a már Bacon, de különösen Comenius schola-scholarum eszméjét, a tudósok republicáját, a mely felé éppen legújabb időben történtek lépések, a midőn Bernheim híres rectori beszédének hatása alatt is a német egyetemek rectorai és képviselői Baselben találkoztak, s midőn most e tanév

elején Escherich a bécsi egyetem rectora inauguralis beszédében ugyanezen szövetség eszméjét ékesen hirdette (59. l.). Közlekedő lépést ezen eszmény felé látunk azon tényben is, hogy az egyetemeken dívó különbségeket a philosophiai doctorság elnyerése feltételeinél nemcsak Németországban szüntették meg, hanem már a schweizi egyetemek is csak a Freiburgi Dominikanusok miatt nem juthattak a német egyetemekkel való egyezésre a philosophiai doctoratust illetőleg (XIII. 61.).

Igen természetes, hogy az egyetem, a mely a tanszabadság elvén áll, a mely a tudományt semmiféle világi, sem pedig egyházi dogmához nem kötheti, csak oly egyetemi gradusokat ismerhet el, a melyek nem gyúrik le a promovealtat, akár a protestans symbolikus könyvek, akár a tridentinum, vagy bármely politikai vagy egyházi fractio dogmái alá; — s továbbá természetes, hogy csakis oly tudományos intézetek tekinthetők gradus osztására jogosítottaknak, a melyek nem cursusokhoz kötött szakiskolák, hanem a tudomány teljesen szabad művelésének szellemi fellegrái.

Nem állíthatjuk, hogy a doctoratusi zavaros kérdésnek ezen elvi alapon való megoldása — nem járna zökkenésekkel: Németországban is az orvosi doctori czím a köztudatba, mint az orvosi praxis felvételének feltétele, bejutott, — jóllehet a szászországi Gewerbeordnung 29. §. a doctori czímet nem tekintí az orvosi hivatás gyakorlásának elengedhetlen feltételül; — s nincs törvény, mely éppen ezen doctori czímet egyenesen az orvosi praxishoz megkövetelné. S mégis csakis ezen köztudati elfogultság okozza Németországban is azt a zavart, a mely a Doctor medicinae veterinariae-re, valamint még inkább a Doctor dentariae chirurgiae-re nézve létezik. Ezen nehézségeket az állam legyőzi, ha a praxis felvételénél nem veszi tekintetbe az egyetemi gradusokat: az egyetemek pedig meg nem engedik azt, hogy más, mint kizárólagosan tudományos egyetemi és nem személyes szempont döntsön a promoveálásnál. *A dolog természete szerint csakis kevés jogvégzett, csakis kevés orvos — igazán is tudományának doctora.*

Tudjuk azt is, hogy az államvizsgálatok általánosításával számos zavaros érdekek, de történeti jogok is megsérülnek: de a nemzetállam eszméje, a kulturállam követelménye is új eszme és a modern állam létével szorosan egybenőtt követelmény, a miért is annak megvalósulása és érvényesülése lehetetlen a nélkül,

hogy a régi állam-eszmény tényezői, a régi kultúra hordozói — ha ezen új nemzetállamhoz és a modern kulturállam követelményeihez nem simulnak — meg ne sérülhének jogaikban.

De ez a fejlődésnek általános törvénye, a melynek követése a jelen esetben annál könnyebb, mivel államunk ma már nem absolut királyság, hanem maga *a nemzet*.

Ezen nemzetállam kormánya ezért is ezen nehézségeket is sajátos missiója erejében le fogja győzni.

Mindezeket szem előtt tartva — különösen ma, midőn a bajokat nem symptomatice, hanem organice, a baj okaira visszamenőleg gyógyítjuk — mi is, mint csak az elvi megoldásban megnyugodni képes philosophiai karnak megbízottjai — a felvetett doctoratusi kérdésnek, csakis olyszerű megoldását tekinthetjük nem meddőnek, mely azon okot elmozdítja, a mely a doctoratus körüli zavart létesítette.

A kifejtettek alapján a kérdés tiszta megoldhatása érdekében ezért is azt tartjuk kívánatosnak, hogy az egyetemi gradusok eredeti jelentőségüket nyerjék vissza: ne minősítsenek semmiféle gyakorlati pályára, hanem mint az egyetemnek sajátos actusai, csak az egyetem tudományos szelleme birtokának elismerő symbolumai, az egyetemhez való tartozás külső kifejezői legyenek, az állam ellenben kinevezett bizottságai előtt megállandó vizsgálatok útján győződjenek meg arról, hogy az általa megállapítandó követelményeknek megfelel-e a közhivatalra, a vezető szerepre vállalkozó egyes. A külföldön vagy nem állami bizottság előtt nyert minősítvény elismerése, illetőleg megfelelő kiegészítése fölött dönt a megfelelő kinevezett bizottság, a melytől az érdekelt felelbezzhet a miniszterhez.

Az egyetemi gradusok — ha külföldiek — csak az esetleges habilitatiónál jöhetnek elbírálás alá. Ezek elbírálására csak az egyetem illetékes, minden felelbezzés kizártával.

Ezen elvet követve, az állam szempontjából teljesen megvan szüntetve a doctoratus körüli kérdés zavara.

*

Addig is, míg ezen — épp úgy az államra, mint az egyetemre nézve — normalis állapotra államkormányunk bölcs vezetésével eljutunk: a nmlts. Minister úr által felvetett kérdésre oly átmeneti intézkedés felelne meg, a mely elrendeli, hogy a

külföldön szerzett, *minősítő* jelleggel bíró egyetemi gradusokat esetről-esetre a hivatásra minősítő megfelelő állami vizsgálóbizottság dönti el és pedig a következő elvek irányításával:

1. Külföldi főiskolákon szerzett doctori czím hazánkban csak azt illeti meg, a ki a középiskolai érettségi vizsgálatot sikerrel tette le, s a mennyiben azt nem hazai iskolán tette volna le — kiegészítő érettségit bemutat a magyar nyelv- és irodalomból, valamint a magyar történetből.

2. Csak oly egyetemi gradus és így czím vehető fel, a mely hazai főiskoláinkon is meg van s a melyhez való jutás megfelel a hazai főiskoláinkon létező gyakorlatnak. (Így tehát elesik a baccalaureatusi és licentiatusi czím; az angol master of arts pedig philosophiae doctornak fordítandó.)

3. Csak oly egyetemi gradus jöhet tekintetbe, a melyet a tanszabadság elvén nyugvó főiskola adott s a mely gradussal a tudományos kutatás semmiképen sincsen megkötve.

Az egyetemi tanárok nyugdíjaztatása.¹

A m. k. Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Kara 1904-iki június hó 15-én tartott gyűlésén a kar két érdemes tagjának nyugdíjaztatásukért beadott folyamodványát tárgyalta, a mely folyamodványok egyike közelebb kifejtette, hogy jóllehet írója sem testi, sem lelki fogyatkozás miatt hivatalos kötelességeinek teljesítésére éppenséggel sem érzi magát képtelennek — mégis engedve a felsőbb helyről történt felszólításnak, nyugdíjaztatását nem ugyanezen évre, de igenis a jövő évre, a midőn a 65-dik életkorát betölti — kérelmezi.

A Kar belső meghatottsággal hallgatta azon collegáknak keserű búcsúszavát, kik közül az egyik karunk első kinevezett tanára, másik pedig egyetemünk életének második esztendeje óta tanári munkájának lelkiismeretes buzgalommal élő tagja volt. Ők küzdöttek meg az egyetemi intézmény létesítésének nagy nehézségeivel, s az ő küzdelmüknek köszönjük, hogy a kezdetben nagyon is érvényesülő iskolaszerű felfogással szemben, az egyetem gyermekeivel járó betegségek átélése után — a tan szabadság elvére épített fellegrárunk a kisszerű küzdelmek, a személyeskedő torzalkodások és versengések köréből kiemelkedett a tudományosság tiszta levegőjébe, a melyben csak a tudomány, csak az Egyetem igaz érdekeiről lehet szó, a melyben ezért is minden kérdés első sorban *elvi* szempontból ítélendő meg.

A távozni készülnök szellemében cselekszünk, midőn a nyug-

¹ Előadói vélemény, a melynek kinyomatását a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar 1904 szeptemberi ülésében határozta el.

díjaztatás tényét és annak módját nem az ő személyiségük, hanem egyetemi életünk érdekének, létfeltétele alapjául szolgáló *tanszabadság* szempontja alá helyezjük s ez alapon Nagyméltóságod előtt aggodalmainkat kifejtjük.

Minden egyes facultásnak ez közös feladata, de egyiké sem annyira, mint a mienké. „*Libertas in artibus fundata est*”: ez volt a középkor óta a mi facultásunk jelszava, cselekvésének irányítója.

Ez álláspontról nézve azt a tömeges nyugdíjaztatást, a mely testvér-karainkat és testvér-főiskolánkat hasonló módon meglepte kötelességünknek tartjuk Nagyméltóságod előtt férfias nyíltsággal és hivatalos tisztelettel kijelenteni, hogy mi az ily módon történő nyugdíjaztatást az egyetem életérdekeivel egyezőnek nem tartjuk.

Távol legyen tőlünk, hogy Nagyméltóságod legnemesebb és legjobb intenióját kétségbe vonnók, vagy tán eljárásának jogi alapját tagadnók. Az állami tisztviselők nyugdíjazásáról szóló 1885. évi XI. t.-cz. 21. §. minden kétséget kizárólag megadta Nagyméltóságod kezébe a nyugdíjaztatásra és ennek ily módon való gyakorlására a formai jogot. A jó törvény természet-szerűen kerüli a casuistikát s ezért is természet-szerűen keresi egyenesen az általános körvonalokat, a melyeken belül az egyéniesülő élet szabadon mozoghat s a törvény végrehajtása bölcsen számolhat az igaz étellel járó ezen egyéni tényezőkkel. Hiánya azonban a törvénynek, ha ezen általános körvonalokon belül érvényesülő életnek tipikus, állandó jellegű, objectiv természetű, a társadalmi élet differentialálásával szükségszerűen megalakult különbségeket nem veszi tekintetbe, s így a lényegileg különbözőkkel szemben alkalmazza az egyenlő mértéket.

Ezt teszi a nyugdíjazásról szóló törvényünk, midőn a szoros értelemben vett állami tisztviselőt, a hivatalnokot nem különbözteti meg eléggé a tanártól, s midőn nevezetesen a tanár kategóriájánál nem tesz különbséget középiskolai és egyetemi tanár között.

Van pedig igen lényeges különbség, a mely különbség azután a nyugdíjaztatás módjára is lényegesen kihat.

A hivatalnok munkája inkább a napnak, mint az életnek munkája. Minden napnak megvan a maga munkája; a hivatal-

noki létrán felhaladva, az a munka mindig mássá válik; az emelkedéssel járó munkával támul a munka köre is, úgy hogy a magasabban álló hivatalnok az ő alatta álló munkáját objective meg is ítélheti. Csak a legmagasabb állásokba feljutott érvényesítheti sajátos gondolatait, léphet ki egyéni conceptióival, de őt is bizonyos korlátok közé szorítja a bürocratiával adott, az ő resortjában is érvényesülő történeti szellem, az a személytelen jellegű gépezet, a melyre munkássága érvényesítésénél rászorul, s melyet csakis lassan és fokenként alakíthat át. A megszabottság, az áttekinthetőség, az objectiv munka útján való ellenőrizhetőség, elbírálatóság jellemzi a hivatalnoki munkásságot.

Ezért is a hivatalnoknál annak megítélése, hogy vajjon ő hivatalos kötelességeinek teljesítésére képtelen-e vagy nem, a hivatalnoki hierarchiában rejlő észszerűség alapján — egészen evidens. A 40 éves szolgálat, a 64-iki évig való élet ily sok mechanizmussal járó munkakörben a legtöbb hivatalnokot azonfölül annyira kifárasztja, hogy nem egyszer megváltásnak veszi ezen munka alól való felmentését. Objectiv alapon és subjectiv megalégedéssel megy véghez általában a hivatalnoknál a 40 évi szolgálat után a 65 éves korban történő nyugdíjaztatás.

Maga a törvény is különbséget tesz hivatalnok és tanár között, a mennyiben amannál a 40 évi szolgálatot, ennél a 30 évi szolgálatot tekinti a teljes fizetéssel való nyugdíjaztatás, esetleg a nyugdíjba való küldetés alapjául. Más a hivatalnoki munka és más a tanári munka. Míg a hivatalnoki munka inkább csak theoretikus és a hivatalnok idejét a legtöbb esetben csakis a hivatalos órákban lefoglaló: addig a tanárnak munkája inkább személyes munka, mely az ember szelleméletének összerőit, nevezetesen suggerálás közben akarata energiáját fogyasztó, a hivatalos órákon kívül is idejét lefoglaló munka.

Nincs ennek következtében jogtalanság abban, sőt igenis méltányos, hogy amott a 40 év, itt már a 30 év a teljes nyugdíj élvezetére nyújtja a jogi alapot.

S a mint van különbség a hivatalnok és tanár munkája közt: úgy van lényeges különbség a középiskolai és az egyetemi tanár munkássága közt is. Ezt a különbséget annyira nem teszi még a nyugdíjtörvény, hogy a rendes tanárok mellett csak helyettes tanárokat ismer, tökéletesen ignorálva az egyetemen létező ezen kategoriákhoz analog kategoriákat. Pedig van nagy különbség és

pedig nemcsak magában a *munkában*, hanem a munkának *személyi jellegében* is.

A munka, a melyet a *középiskolai* tanár végez, lényileg methodikus jellegű: azaz tanári munkásságának súlya abban áll: a befogadott kész anyagot, a melyhez nem igen fér kétely és pedig minden osztály számára még az óraszám szerint is megállapított mértékben — tekintettel az ifjúnak lelki állapotára és a tárgyban rejlő logikára, úgy adni, hogy azt az anyagot a tanuló szívesen és lehetőleg könnyen fogadja magába. Egy kimért kész anyagnak methodikus feldolgozása: ez a képzett középiskolai tanárnak föladata. Az *egyetemi* tanárt ellenben ily tantervben és órarendben kimért anyag nem terheli; az egyetemi tanár még a késznek feltűnő anyagot is *problemának* tekinti, a melyet még csak az ő kísérletező, vagy kritikai feldolgozása tesz ismét nem készszé, hanem folyó erővé, mely új meg új kérdéseknek lesz ismét szülője. Ezért is az egyetemi tanárt nem a kutatásnak eredménye, hanem maga a *kutatás* érdekli.

Ebből önkénytelenül következik, hogy az egyetemi tanár nem a *hallgató* természetéhez alkalmazza az anyagot, hanem az *előadandó tárgy* természetét kutatva, ennek kifejtésében is csakis a tárgy természetét követi. S végre ugyancsak ennek következménye, hogy hallgatójában sem az érdekli, hogy mennyit tud, mennyi ismeret rakódott le annak lelkében, hanem az, hogy hallgatójában képes volt-e tudományos érdeklődést, életet, folyamatot keltetni. Ezért nem a vizsga útján constatálható átadott ismeretben látja munkássága sikerének kriteriumát, hanem azon odaadó lelkületben, mely önzetlen buzalommal és szeretettel mélyed el kutatásának tárgyába.

A középiskolai és az egyetemi tanár munkájának ezen különböző volta s mindegyiknek sajátossága érteti meg velünk azt, hogy amannak a munkáját sokkal könnyebb értékelni, mint emezét. A középiskolai tanár munkája, anyaga, módszere és eredménye szerint mintegy kézzel fogható: anyaga kész, módszere a gyermek ismert természetéhez alkalmazkodik, eredménye ismét kész ismereti quantumban megmérhető; míg az egyetemi tanár tanulmányainak anyaga problema lévén, folyó természetű, a kéz alól mintegy elsikló, módszere a folyton alakuló tárgy természetének megfelelő s így folyton változó, s eredménye érzi-letszerű lévén, csakis bajosan constatálható.

Ebből következik, hogy a középiskolai tanárról könnyebben el lehet dönteni ezen külső kriteriumok alapján, hogy vajjon jó tanár-e, mint az egyetemi tanárról. Amannál a feladatának magaslátán álló igazgató eldöntheti azt a kérdést, hogy lelki minősége alapján képes-e hivatalos kötelességeit teljesíteni; emennél ellenben a nem ugyanazon szaknak tudósa éppen szakképzettségének hiánya miatt egyáltalában nem képes ítélkezni, sőt még a szak tudós is bajosan, mivel éppen abban a sajátos felfogásban rejlik az egyes szakembernek különösen értéke, a miben *szaktársaitól* különbözik s a mit amazok nem egyszer még helyesnek sem fogadnak el. Amannál a tanítványok haladásának a vizsgán bemutatható statisztikáját alkalmazhatjuk kriteriummal, emennél természetes, hogy csak *kevesen* követik a tudomány mélységes útjain s e kevesen is csakis nagy sokára érlelik tanulmányaiknak bemutatható gyümölcsét.

Míthogy ezek szerint a tanári munkának tárgya, módszere és sikere szempontjából megvannak a külső kriteriumok a középiskolai tanárnál, ellenben az egyetemi tanárnál épp ezen külső kriteriumok a munka természeténél fogva nincsenek meg: a tanügyi kormány az erre hivatott közegek meghallgatása alapján eldöntheti, hogy képes-e a középiskolai tanár hivatalos kötelességeinek teljesítésére, s beállott-e nyugdíjaztatására a szükség avagy nem, de nem képes ugyanezt tisztán eldönteni az egyetemi tanárral szemben.

A hivatalnok, különösen az alsóbb fokozatokon, inkább csak napi munkát végez, úgy hogy azt az ahhoz értő minden nap megítélheti — más pedig folytathatja; a középiskolai tanár a vizsgálatlalt lezáródó semesteri vagy évi munkát, a melyet a semester vagy év közben bajosan értékelhet, vagy helyettesíthet más; míg végre az egyetemi tanár életmunkát végez, a melyet más éppenséggel sem helyettesíthet, mivel épp a sajátosban, a másétól eltérőben van annak igazi értéke.

De nemcsak a munkában, hanem a munka *személyi jellegében is* van különbség a középiskolai és az egyetemi tanár között. A munka, a hivatás itt is, ott is személyi jelleggel bír. Csak az a tanári munka, a melyet személyiségünk teljes odaadásával végzünk sikeres is.

De más itt is — ott is az a személyi odaadás. A középiskolai munkánál a személyi odaadás elsősorban a tanítás órájá-

ban a tanítványokkal szemben mutatkozik. Tanári munkája annál sikeresebb lesz, minél inkább helyezkedik bele személyiségével a gyermek, a fiúnak lelkébe, minél inkább képes a tanítvány lelkének minden indításait, hajlamait, gerjedelmeit, csinját, binját kiérezni, a tévest még mielőtt megnyilatkozna, ellensúlyozni, elnyomni és a tanítás érdekeinek megfelelőt megragadni és fejleszteni. Minél inkább uralkodik így a tanár személyiségével a tanítványok lelke fölött: annál nagyobb a fegyelem, a figyelem; annál nagyobb a tanítás sikere. A középiskolai tanár a fegyelem és figyelem hídján vezet át a tantárggyal való megismerkedésre; és a tanár személyiségéhez való ragaszkodás útján a tantárgy szeretetére.

A könnyen ellenőrizhető, látható fegyelem és figyelem, valamint az egyszerűen constatálható tantárgy iránti szeretet kriteriuma a középiskolai tanár személyi odaadással végzett munkájának.

Másban áll az egyetemi tanár személyi odaadással járó munkája. Elsősorban nem a tanítás órájában nyilvánosan, hanem a tantárggyal való foglalkozásnál a csendes otthonban érvényesül a személyi odaadás. Nem az lényeges, hogy az ifjak lelke fölött uralkodjék, hanem uralkodjék tantárgya fölött; nem lényeges, hogy hallgatóit szeresse, de igenis az, hogy szeresse tantárgyát. A *tantárgy*, s az igazság s nem a személyi tényező az egyetemi oktatásnak Ura. Ezért is itt nincs szükség a hallgatók lelkének természetére, hajlamaira tekinteni: a tanár épp úgy, mint a hallgatók is a tantárgy lelkével, természetével kívánnak foglalkozni. Ezért is nincs szükség fegyelem és figyelem keltésre és tartásra: hisz érdeklődés a tantárgy iránt hozta a hallgatókat is az előadásra. Ezért is nincs szükség arra, hogy a hallgató szeresse tanárát, hanem igenis arra, hogy szeresse tantárgyát, melynek közös szeretete szükségszerűen létesíti a szeretet kölcsönösségét is.

Más tehát a személyi odaadás a középiskolai tanárnál és más az egyetemenél. Ott a tanítvány irányában nyilvánuló személyi odaadás érleli a kölcsönösség alapján a tantárgy iránti személyi odaadást is; míg itt a tantárgy iránti személyi odaadás — létesíti a személy irántit is. A fegyelem és a figyelem s nemkülönbben a tanár személye iránti szeretet valóban kriteriuma a jó középiskolai tanár jóságának; ellenben a fegyelem és figyelem hiánya, valamint a tanár személye iránti szeretetnek hiánya még

nem biztos kriteriuma az egyetemi tanár jóságának. Az az ifjúság, a melyet a középiskola nem nevelt a tantárgy iránti érdeklődésre és annak szeretetére: az egyetemi előadások közben figyelmetlen, fegyelmetlen lesz; az az ifjúság abban az egyetemi tanárban sem lát éppen éretlensége miatt mást, mint oly egyént, ki majdan a vizsgán őt — természetesen igazságtalanul — meg fogja kinozni. Csak az okról lehet biztosan az okozatra következtetni, de fordítva nem. Az egyetemi tanár előadásainál esetleg tapasztalható fegyelem és figyelem hiánya tehát a tanár személyiségén, jó tanári minőségén egészen kívül eső okokra vihető vissza: úgy hogy ily hiányok magukbanvéve még éppenséggel sem bizonyítanak az egyetemi tanár jósága ellen; ellenben egészen biztosan mondható nem jó, hivatalos kötelességei teljesítésére képtelen középiskolai tanárnak, ki fegyelmet iskolájában nem képes tartani, ki figyelmet tantárgya iránt nem képes keltetni. Az államkormányzatnak tehát ismét van biztos kriteriuma a személyi odaadással végzett munkára s így az esetleg. szükségessé váló nyugdíjaztatásra nézve a középiskolai tanárnál, de nincs ily biztos kriterium az egyetemi tanárral szemben.

A személyi odaadás sajátos természetével azonban adva van még egy másik lényeges különbség a középiskolai és az egyetemi tanár közt. Minél idősebb a középiskolai tanár, annál nehezebben identificalhatja magát a tanuló ifjúnak lelkével, annál kényesebbé válik a személyi contactuson alapuló fegyelem és figyelem. A középiskolai tanár ezen önmagából kilépő és a személyiség teljességével mégis fegyelmező és figyelemre keltő, suggeráló munkába idővel természetesen belefárad. Ismétlődik ugyanis ezen munka ugyanazon tárgygyal s lényegileg ugyanoly természetű osztálybeli tanulókkal: a tanárnak lelki élete nem tárgul, nem nő e körben, hanem inkább összeszorul és eltompul; s még oly tanárnál is, ki valamikor az ifjúság lelke fölött teljesen uralkodott és ki az ifjúság szeretetével megkedveltette tantárgyát is, — idővel a fegyelem lazul, s az előbbi kedvelt tantárgy gyűlöletessé válik. Az iskola érdeke ily esetben épp úgy kívánja, mint a tanárnak lelkiállapota, hogy a tanügyi kormány őt nyugdíjazza. 30—40 esztendő alatt a legtöbb középiskolai tanár lelkiállapotával és az osztályban tapasztalható fegyelmeivel természetesen megéri a nyugdíjaztatásra.

Egészen más természetű az *egyetemi tanár* munkájának

személyi jellege. Ő nem egy kész tananyaggal áll szemben: szaktárgya él, folyton alakul, sajátos kutatásai alapján egészen individualis, sajátos jelleget nyer. A tanár személyiségével így teljesen összeforr maga a szaktárgy, úgy, hogy ennek gyarapodásával, tökéletesbedésével gyarapodik, tökéletesbedik maga a tanár is. Nincs itt egyformaság, ismétlődés. Még egy és ugyanaz is az új tapasztalatok alapján más és más világítást, jelleget nyer. Nincs itt befejezettség, — ellenkezőleg — minél tovább haladunk: annál inkább tágul és mélyedik el gyökere szerint szaktárgyunk.

Még az öregség sem akadály e viszony intensivitására nézve. Az aggkorrall jár a külvilágtól való visszavonulás és a mulandóság s változás állandó alapjaiban való megnyugvás.

Szaktárgyunk: a mi legbensőbb világunk; s az aggkornak csak az a hatása, hogy visszavonulunk a gazdag és változatos tapasztalataink tág köréből rendszerünk állandó és lényeges alapjaira és körvonalaira. A specialisáló, gyakran kisszerű munka szünetel; tán az a hév, a mely nem egyszer tán túlzásba is elragadott, lelohad; de életmunkánk körvonalai, szaktárgyunk fájának törzse, főelágazásaiban lefelé és felfelé annál világosabban lép elibénk; — úgy, hogy didaktikai szempontból az aggkornak az egyetemi tanárnál vannak egyenesen előnyei is. Nem véletlen, hanem a tanulmányozás természetével jár, hogy még csak előhaladottabb korban leszünk rendszerint egyetemi rendes tanárok.

A középiskolai tanárnál az előhaladottabb kor nem egyszer akadály, az egyetemi tanárnál követelmény!

Mindezek alapján a kort a középiskolai tanárnál és az egyetemi tanárnál egészen másképp kell értékelni; úgy hogy a dolog természetével járó igazságtalanság, ha a 30 évi tanári működést, a 65-dik életkort egyenlőképpen taxaljuk — a mint azt a nyugdíjazásról szóló törvény teszi a középiskolai és az egyetemi tanárnál.

De végre méltán felmerülhet azon kérdés is, hogy az egyetemi tanár *egyáltalában nyugdíjazandó-e?* Ezen kérdés szoros összefüggésben áll az egyetem sajátos hivatásával.

Ha az egyetemet, úgy mint az utilitarismus és az állami absolutismus emberei — csakis *eszköznek* tekintjük, hivatalnokok, papok, orvosok stb. képzésére (a Ferencz császárkori osztrák

egyetemeket a történész, Schneller találóan „Beamten-plantage“-nak nevezte), akkor igen természetesen a tudománynak, a tudomány képviselőinek munkaadó ura, az állam kormánya dönti el, hogy az illető tanárnak munkáját hasznosnak, számbavehetőnek tartja-e vagy nem? Ő dönti el, hogy a tanár személyisége hirdetett tanaival beleilleszkedik-e az abszolút hatalmú állami gondolkodás kereteibe, vagy pedig nem, s hogy annak következtében nyugdíjazandó-e az egyetemi tanár, avagy egyszerűen minden nyugdíj nélkül elcsapandó-e? (Rembold, a jeles philosophus Bécsben, — nálunk pedig Deling és Kreil budapesti egyetemi tanárok.)

Egészen másképpen értékeljük az egyetemi tanárt, ha a tudományt *önczélú* jellegűnek s ha az egyetemet első sorban tudományt művelő intézetnek tartjuk. Ez esetben az egyetemen csak *egy az úr: a tudomány*, és *egy a szabályozó: a tudomány természetével járó szabadság!* Az állam, mint kulturállam, a tudománynak ezen önczélú jellegét elismerve — nem kívánja igazítani, taxálni a tudományos munkát; hanem teljesen megbizik a tudomány fejlesztő és normaló erejében s ezért is a tudományos munkásság képviselőit is — anyagi létfeltételükről gondoskodva, magukra hagyja, — s így tartózkodik attól is, hogy az egyetemi tanárokat pensionálja.

Ezt a felfogást kívánja a tudománynak kellő méltatása és a tudomány-egyetemnek lényegszerű értékelése.

A tudóst egy percig sem zavarja pensionaltatása gondolata, nem az a gondolat, hogy hatóságának tetsző munkát végez-e vagy nem?! Ne nézzen se jobbra, se balra, semmiféle emberi tekintélyre. Az egyedüli ura: az igazság, az egyedüli törvénye a kutatással járó *belső* szükségszerűség, vagyis szabadság!

S e kép nem utopistikus; e követelmény nem egy idealista tudósnak követelménye. A németországi egyetemek e képnek megfelelnek; a németországi egyetemi hatóságok e követelményeket megértették.

A porosz alkotmány 20. §-a a tudományra és annak tanítására nézve alaptörvényként kimondja, hogy az a szabadság (die Wissenschaft und ihre Lehre ist frei). Poroszország intellectualis és erkölcsi vezető erejének alapját Humboldt minden körülmények és a legsanyarúbb viszonyok közt is a tudományért való készséges áldozásban látja. (L. Köpke: Gründung der Berliner Universitaet 190). A tudomány önzetlen művelése a szellemi

nagyságnak alapja. Ez csak úgy lehetséges, ha az állam a tudományt magára hagyja. „Magány és szabadság a tudomány országában az első sorban uralkodó elvek.“ (Humboldt szavai. L. Paulsen: deutsche Univ. 64.) Ezért is „kell, hogy az állam mindig szem előtt tartsa, hogy nem ő képes ezt vagy azt az eredményt létesíteni, sőt ellenkezőleg, hogy mindannyiszor csakis akadály, ha annak ügyeibe avatkozik“. (Ugyanott.)

Schleiermacher pedig az iskoláknak és az egyetemnek baját abban látja, hogy az állam azokban oly intézetet látott, a melyben a tudományok nem önmagukért, hanem az államért műveltettek, s azt kívánja, „hogy az állam gyámkodása, a melytán az előbbi időkben szükségyszerű volt, úgy mint minden gyámkodás — végre megszűnjék; az állam engedje át a tudományt önmagának, az összes belső szervezkedést bizza teljesen a tudósokra s tartsa meg magának a gazdasági ügykezelést, a rendőri legfőbb felügyeletet és az intézetek az államszolgálatra gyakorolt közvetlen befolyásának ellenőrzését“. (Gelegentl. Gedanken über Univers 45.)

Ezen alapokon Paulsen, a kiváló berlini tudós professzor szavai szerint immár a köztudatnak ténye, „hogy mivel az egyetem első sorban tudományos intézet, azért is lényegével adva van a szabadság. Az állam önmagát meggyőzte arról, hogy politikai hatóságai a tudományos igazság megismerésének nem szervei, úgy hogy magára hagyandó a tudomány, hogy önmagát szabályozza.“ (L. Paulsen: Die deutschen Universitaeten. 99. l.)

Ez alapon érthető, hogy a porosz kormány és törvényhozás foglalkozik ugyan egyetemi törvénnyel is, de viszont az is, hogy az a Poroszország, mely mindent szabályoz, — egyetemi törvényt még sem alkotott. Ezen érdekes tény magyarázata az alkotmány 20. §-ában (a tudomány és annak tanítása szabad) foglalt axiomatikus tételnek feltétlen tiszteletében rejlik. Midőn 1862 márczius havában egy organikus oktatási törvény tervezetét behatóan megvitatta az oly emelkedett szellemű Bethmann Hollwegi ministerium — erős pártja volt azon iránynak, mely az egyetemet, mint nem az oktatási törvénybe tartozót, mellőzni kívánta. „Az egyetemek tulajdonképen nem oktató, hanem a tudomány ápolására és fejlesztésére felállított intézetek s oly sajátosak történeti alakulásuk szerint, hogy azokat nem lehet egyenlősíteni.“ (Die Gesetzgebung auf dem Gebiete des Unter-

richtswesens in Preussen. Berlin Hertz 1869.200 l.) S igen jellemző, hogy ugyancsak e tanácskozások alapján készült közoktatási törvény-tervezet, mely 202—234. §-ban mégis felveszi az egyetemnek szervezetét, a 221. §-ban világosan kimondja: „Egyetemi tanárok akaratak ellenére át nem helyezhetők és teljes fizetésük élvezetében maradnak, ha akár betegség, akár testi vagy szellemi erőik fogyatkozása miatt hivatalos kötelezettségeiknek teljesítésében állandóan megakadályoztatnának“. (L. u. o. 269. l.) Az indokolás pedig, hivatkozva azon régi hagyományos alapelvre, mely szerint egyetemi tanárok nem nyugdíjaztatnak, a közelebbi okot az anyagiakon kívül abban látja, „hogy a tudományok jeles férfiainak hatása nem szorítkozik a tulajdonképpeni tanítói működésre, és hogy gyakran áll az egyetem érdekében, hogy ily férfiak tanítói munkásságuk idején túl is a tudós testületben teljes jogú tagokként megmaradjanak“. (U. o. 273. l.) A gyakorlat, mely nincs törvénybe foglalva, de él, mint magától értetődő az, hogy *egyetemi tanárt Németországban tényleg sohasem nyugdíjaznak, de azon esetre, ha ő maga kérelmezne felmentik az előadások tartásának kötelezettsége alól*. Ily esetben gondoskodik a kormány egy „pótló professurá“-ról, a mely az előadást nem tartó tanár elhalálózása esetében megszűnik és pedig úgy hogy e pótló professor amannak helyébe lép. (L. Conrad Bornhak: Rechtsverhaeltnisse der Hochschullehrer in Preussen. 1901. 59. 60. l.)

A tudomány és tudományval adott szabadság iránti tiszteletről tanuskodnak nagy Eötvösünknek és Trefortnak is a főtanodai oktatásra vonatkozó törvényjavaslatai. Mind a két törvényjavaslat indokolásában a tanszabadságot tartja szemé előtt. Ezt kívánja különböző intézkedései által biztosítani s ezeken kívül még különösen azáltal is, hogy az egyetemi rendes és rendkívüli (Eötvösnél még a segédtanárokat is) tanárokat *életök hosszára* neveztetik ki; „s kimondják, hogy erkölcsi vétség, hivatali hanyagság vagy közbüntény eseteit kivéve, sem el nem mozdíthatók, sem más állomásra vagy kisebb fokú fizetésre nem helyezhetők, sem *saját beleegyezésük* nélkül elő nem mozdíthatók (a Trefort-féle törvényjavaslat az állásváltoztatásokat elhagyja s így hallgatag a czélszerűség vagy büntetés okából való áthelyezést megengedi) sem *saját beleegyezésük nélkül*, a tanári működésre véglegesen tehetetlenné tevő betegség eseteit, vagy öreg-

séget kivéve (Trefortnál: öregségi elgyöngülést vagy oly betegséget, mely a tanári működésre teljesen alkalmatlanná teszi) *nyugalomba nem helyezhetők*“.

A nyugalomba való helyezés tehát mind a két törvényjavaslat szerint *semmiféle évhez, sem szolgálati évhez, sem életkorhoz* nincsen kötve, hanem egyes egyedül az egyetemi tanárnak akaratától és testi, lelki conditiójától, tehát tisztán az illető tanárnak egyéni tényezőitől függ. Mind a két törvényjavaslat a nyugdíjaztatásnál az egyetemi tanár *akaratára* fekteti a súlyt és pedig oly annyira, hogy az indokolásnál az öregség és betegség eseteit is egészen elhagyja s apodictice *nem engedi meg*, hogy erkölcsi, hanyagsági és büntényi eseteket kivéve, egyetemi tanárok elmozdittassanak, vagy *akaratuk ellen nyugdíjaztassanak*. S az indokolásban nyert törvény-magyarázatot Eötvös az ő miniszersege idejében követte is, a mennyiben — Molnár Aladár szerint Eötvös még azon egy esetben is, a midőn már is az egyik egyetemi tanárnak nem kért nyugdíjaztatását aláírta — a láncz-hidról visszatért, az okmányt megsemmisítette, mivel nem akart praecedent adni, melyet esetleg politikai czélra is felhasználhatna valaki.

Mind a két törvényjavaslat kiveszi az egyetemi tanárt, a tudomány és ezzel adott szabadság előtt hódolva, *a hivatalnoki elbánás* köréből s neki hivatása természetével adott sajátos jogokat biztosít. Ezért is még az erkölcsi vétség és hivatali hanyagság esetét sem bocsátja a rendes bíróság, vagy a hivatalos felsőbbség hatáskörébe. Mind a két törvényjavaslat szerint ily esetekben is az egyetem tanárai közül kisorsolt esküdtek vizsik a vizsgálatot s hozzák az ítéletet és pedig végérvényesen, csakis egyetlen egy esetet kivéve, t. i. azt, hogy ha a tanárok előadásainak rendszere, iránya és szelleme provocálna ítéletet, a mely esetben az *ítéletet a közoktatási miniszer megsemmisíti*.

Trefort törvényjavaslata 18. §-ának záró pontja foglalja magában a tanszabadság ezen palladiumát, a mely is szószerint így hangzik: „A rendszeresen alkalmazott, úgy mint a magántanárok előadásainak rendszerére, irányára és szellemére vonatkozó bíráló nyilatkozatok nem képezhetik az egyetemi fegyelmi bíróság ítéletének tárgyát, minél fogva az ilyen esetekben, vagy ilyen indokokból hozott ítélet a közoktatási miniszer által megsemmisítetik“.

Eötvös egész törvényjavaslatának vezérlő gondolata a *tan-szabadság!* „Az 1848. XIX. t.-cz. értelmében az országos főtanodát a tanszabadság elvének alapján“ . . . kívánja „szervezni“. (L. a törvényjavaslat czímét.) A 17 §-ból álló törvényjavaslatnak minden egyes pontja ezzel áll vonatkozásban. A törvényjavaslat indokolása szerint (l. az 1869/72. 428. sz. képviselő irom. IV. 262. l.) ő az egyetemnek „a tudományos élet jelen fejlettsége által igényelt újból szervezését egy oly törvényjavaslat előterjesztésével szolgálja legczélszerűbben, a melyben a tanszabadság elve még nagyobb kiterjedésben és határozottabban érvényesítettik, mint azt az 1848. XIX. t.-cz. megállapítja (u. o. 206. l.) „Bármennyire szokatlan az egyetemnek szervezetét országos törvényben meghatározni“: Eötvös tudja azt, hogy miért teszi; szükségesnek látja ezt, mert óhajtja, hogy „a *tan-szabadság* és annak *minden* következményeiben való szigorú alkalmazása *törvényt* biztosíttassék“. (U. o.)

Ezért azonban Eötvösünk, a mi Humboldtunk is távol áll attól a gondolattól, hogy a kormány, a törvényhozás magába az egyetemnek *szellemi* életébe belenyulhat, vagy ha bele is nyulna, azt sikerrel tehetné. Ő, ki az egyéni szabadságot a politikai szabadság fölé helyezte (l. összes műveit Ráth-féle kiadás XIII. k. 187.) ő éppen az egyéni szabadságot a gondolkozás terén legtisztábban képviselő egyetemi tanárban semmiféle politikai intézkedések által korlátozni nem kívánta. A tudományt Eötvösünk is úgy, mint Humboldt, Schleiermacher, Süvern stb. önmagára bizza, „Mindent lehet centralizálni, a tudományt *nem*“ (1870. márcz. 2-án tartott beszéd, XIII., 352.). Az egyetemet „hamar senki sem reorganizálhatja inkább, mint maguk az *egyes tanárok*, mert a hol egyes kitünő tanárok vannak, ott van híres, kitünő egyetem is“ (XIV., 309. 1870. febr. 25.). „Az egyetem létezésének és annak, hogy az egyetem a mai időben céljának megfelelően, kellékét utóvégre is *nem a czélszerű ministeri rendelet adja meg* . . . Kitünő egyetem alkotására a szükséges tanerőkön kívül“ anyagiakra van szükség (u. o.). De nemcsak a ministeri omnipotentia hatálytalan az egyetem szellemi életére nézve, hanem a törvényhozás is. „A törvényhozásnak kötelessége egyenlő szabadságot biztosítani minden tudománynak“; de „teljes meggyőződés, — így folytatja Eötvös — hogy a tudománynak hosa protectióra nincs szüksége. *A tudományok előtt a törvény-*

hozásnak úgynevezett omnipotentiája megsemmisül. A tudomány alkotja és teremti önmagát, a törvényhozás segedelme nélkül, sőt a törvényhozás ellen is . . . a tudomány oly hatalom, mely nemcsak pártolásra nem szorul, hanem még az üldöztetést is igen könnyen eltűri“. (1870 máj. 9. beszéd XIV, 367/8.)

*

A mondottak szerint mi sem ellenkezik inkább Eötvösünk gondolkozásával, mint a kormánynak, avagy a törvényhozásnak beavatkozása az egyetem tudományos életének folyamába; s mi sem ellenkezik az ő, valamint Trefort törvényjavaslatainak szellemével és szavával inkább, mint az a rideg hivatalnoki szellem, az a kiméretlen szó, melylyel az 1885-diki nyugdíjtörvény 21. §-a az egyetemi tanárokat is — nyugdíjaztatásuk dolgában feltétlenül a miniszternek kezébe adja. Nem kell bebizonyítani az illető egyetemi tanárnak szolgálatképtelenségét, minden ok nélkül a felettes hatóságnak, tehát a miniszternek egyszerű kívánatára nyugdíjazható és ez esetben végleges nyugalomba helyezendő az a tanár, ki 30 évig szolgált avagy 65 éves. Így tehát annak jutalma, annak nyugalma, ki 30 évig odaadóan szolgált a tudományt, ki küzdve elérte a 65-dik esztendőt, egy Damokleszi kard, mely folytonosan feje fölött csüng, s mely bármely okból, akár csak azért is, mivel a miniszter politikai meggyőződésével egyet nem ért, mivel rendszerével, annak irányával és szellemével ellenkezik, fejére lecsaphat. S vajjon az ily kegyetlen kilátás nem zavarja-e meg még a 30 évi tanároskodás közben, a 65-ik életkor betöltése előtt is az egyetemi tanárnak a lelki nyugalmát, tanításának önállóságát, szavának a nyíltságát. Emberek vagyunk, atyák vagyunk; azért van alapunk aggódni, az emberektől való függésünket érezni. Az egyetem azon tér, a hol legalább ily aggodalomnak, ily emberi függési érzésnek nincsen helye! s a törvényhozás nemcsak az egyetem szelleme, Eötvösünk lelke ellen vét, hanem nagy politikai hibát is követ el, midőn az egyetem körébe is beviszi ezen aggodalomnak, ezen emberi függésnek érzelmeit. Németország politikai nagyságának alapja az odaadó, embert nem néző, a haszontól eltekintő tudományos munkásság. A ki csak az igazságért, magáért, minden haszon nélkül odaadóan küzd és kit e küzdelmében az igazság szelleme mellett a kategoricus imperativus támogat: az az altruismusnak, az igaz

hazaszeretetnek iskolájában növekedett; az, midőn önmagát egy ideális czélnak feláldozza, szívesen áldoz erkölcsi, szellemi javakért is; s kész, mint nem gerincztelen, küzdeni a rossz, a baj ellen, bárki is legyen ennek képviselője.

Ha ellenben még az egyetemen is munkásságunk, szavunk egyik rugója az embernek való tetszés, és így a haszon: akkor ne csodálkozzunk, hogy ha az ideális értékek, az erkölcs, a tudomány hitelüket veszítik s az utilitarismus, az önzés, a hazáról való megfélemezés, az államnak önző kihasználása, az erkölcsi és szellemi s így az anyagi depravatio is mind inkább elhatalmaskodik. Németország politikai nagyságának egyik főforrása azon egyetemi szellem, melyet minden viszonyok közt gerinczes professorai hirdettek és férfiasan képviseltek. De *Németország anyagi*, gazdasági nagyságának is főforrása azon altruismus, a melylyel tudósai kedvvel, odaadólag mélyedtek el — nem törődve semmiféle világi tekintetekkel, hatósággal, miniszterrel — kutatásuk tárgyába. A *szereetet közvetlen ereje* nyitja meg a dolgok lényegét s íme ez a merev, talányos természet ezen szeretetteljes, odaadó foglalkozás mellett elárulja lényegének titkát, azon törvényeket, a melyek őt mozgatják s melyeknek birtokában a tudomány útján mi már most uralkodunk a természet fölött s élvezzük a természet gazdagságát. Németországnak semmiféle tekintetek és emberi érdekek által nem zavart tudósai útján virágzott fel Németország ipara, kereskedelme!

Eötvösünk is a „nemzet jövőjét tisztán kultur-kérdésnek tartotta, és ennél fogva a nevelés ügyét, a közoktatás ügyét a nemzet legfontosabb ügyének tekintette“ (1870 febr. 24. beszéd XIV., 296); „a közoktatásnak jobb elvét pedig, mint a szabadságot nem ismerte“ (1870 febr. 17. XIV., 266.), mint azt a szabadságot, mely minden külső tekintetek, minden külső tekintélyt zavaró hatása nélkül csakis sajátos természetének, tehát a kutatás természetének érvényesítésében leli fel létét, valóságát.

Ezt az odaadó, tekintetnélküli szabad munkásságot zavarja meg a 30 esztendő, a 65-iki életkor. A tudományosság, mely az igazság szolgálatában áll — sub specie aeternitatis — szemlél, lát, gondolkodik, elmélkedik; az ily lelkiállapot nem ismeri a számokat, nem ismeri az öregséget, az aggkort. Ott láttam 5 évvel ezelőtt Leipzigban a 86 éves ifjúlelkű Strümpelt, ki lelkesült hallgatóitól „Viszontlátásra“ távozott!

Ezzel az egyetemi tanári hangulattal, a tudományos munkásság szellemével, nemzetünk kulturája érdekével, Eötvösünk lelkével, a mint ellenkezik a nyugdíjtörvény 21. §-a; úgy egyezik igazán a németországi gyakorlat, s Eötvös és Trefort törvényjavaslatai indokolásának azon szava, a mely az egyetemi tanár nyugdíjaztatását az *ő akaratának* föltételéhez köti.

Ezért nem is láthatjuk be, hogy miért nem lehetne ezen — az egyetemi szellemmel annyira egyező — német gyakorlatot követni, s miért kell ezen a téren is az osztrákot utánozni?! s miért nem lehetne ezért is addig is, míg külön ily irányú törvény létre nem jó, az 1885-iki XI. t.-cz. 21. §-ában adott *facultativ* jogot tovább is a *létező magyar gyakorlatnak* megfelelően *igénybe nem venni* s az esetleg feltűnő bajon *rendkívüli, ideiglenes jellegű, pótló tanszékek útján segíteni*, a mely módozat — mellékesen jegyezzük meg — a most kezdeményezett gyakorlatnál is kisebb anyagi áldozattal terhelné az államot.¹

Ha pedig mégis az osztrákot akarjuk követni, úgy ne kövessük őt csakis abban, a mi rossz: t. i. 1870-iki ápr. 9. nyugdíjtörvényének 4-ik §-ában, hanem vegyük ki abból a törvényből azt is, a mi föntebb kifejtett álláspontunkkal még inkább megegyeztethető, t. i. a 3-ik §. intézkedéseit.

Az osztrák törvénynek a szövege a következő:

3. §. „Minden egyes tanár, ki a 70-ik életkorát elérte, hivatalból nyugdíjazandó és pedig az utolsó évben élvezett teljes fizetésével, az esetleges személyi pótlékokat is beszámítva“.

¹ A mostani nyugdíjaztató eljárás költsége:

a nyugdíjazott tanár	
alapfizetése	7200
ötöd évi korpótléka	4000
	<hr/>
	11.200
az ujonnan alkalmazott	
rendes tanár	
alapfizetése	7200
lakásdíja	1400
egy évi korpótléka	800
	<hr/>
	9.400
	<hr/>
	20.600

A német expediens szerint:

a nem olvasó rsndes	
tanár alapfizetése.	7200
korpótlékai	4000
lakásdíja	1400
	<hr/>
	12.600
a rendkívüli tanár	
alapfizetése	4000
egy évi korpótléka	800
lakásdíja	1200
	<hr/>
	6.000
	<hr/>
	18,600

„Jóllehet ezzel megszűnt a nyugdíjazott a tanári collegium tagja lenni: mégis megválasztható az akadémiai méltóságokra s megtartja azt a jogot, mely szerint mint *tiszteletbeli* tanár a közoktatásügyi ministerium által megállapítandó módozatok mellett az egyetemen az *ő szaktárgyaiból* (Nominalfächern) előadásokat hirdethessen és tarthasson“.

„A tanítás folytonossága érdekében a közoktatási minister megteheti azt, hogy a nyugdíjaztatást még csak akkor véglegesíti, midőn utódja hivatalos állását elfoglalja, — legkésőbb — a következő iskolai év végén“.

4. §. „Minden tanár a 3-ik §-ban jelzett módon *nyugdíjaztatható*, a mint a 65-ik életkorát betöltötte“.

*

Az utolsó §. szövegezése nem egészen világos. A mód vonatkozhatik a fizetésre, de a nyugdíjazás közelebbi módjára is. Ha ez utóbbira is vonatkozik, akkor a *hivatalból való kényszerű nyugdíjaztathatás* van ezzel kimondva. (Alle Professoren können, sobald sie das 65 Lebensjahr zurückgelegt haben, ebenfalls in der im §. 3 bezeichneten Art in den Ruhestand versetzt werden.) Ezt fejezi ki azután egészen tisztán és kiméletlen formában a mi 1885. XI. törvényezikk 21. §-a Ezen § tehát, mint olyan, mely ily értelmezéssel teljesen ellenkezik a mi felfogásunkkal, csakis a következő ellenkező értelmű alakjában volna elfogadható:

4. §. Minden tanár a 3-ik §-ban jelzett módon minden közelebbi indokolás nélkül *nyugdíjba vonulhat*, a mint a 65-ik életkorát betöltötte“.

A 3-ik §-nak alapfelfogása ellenben azért egyeztethető még inkább a mi felfogásunkkal, mivel a *tanszabadság elvét nem támadja meg*. Mindenki, tehát hivatásának felfogásától, szellemétől, irányától egészen eltekintve, életének egy bizonyos korában (70-ik évében) nyugdíjaztatik. A tanszabadság elvét pedig annál kevésbé támadja meg e §, mivel a nyugdíjazott tanárt, mint *tiszteletbeli* tanárt, arra is feljogosítja, hogy előadásokat is hirdethessen és tarthasson, valamint arra is, hogy az egyetemi méltóságok bármelyikére megválasztható legyen. Az egyetemi tanár tehát ezen § szerint is tulajdonképpen nem nyugdíjaztatik

tanítói működésében, hanem igazában 70-ik életkorától kezdve csakis *tanítási kötelezettsége* alól mentetik föl, tehát kérés nélkül is nyer oly jogot, a melyet Németországban csakis kérés alapján nyerhet el.

Ebben előnyt is látok, szemben a németországi gyakorlattal, a mennyiben az ily intézkedés felszabadítja az egyes egyetemi tanárt azon kellemetlen helyzetéből, hogy kérje azt, hogy előadásainak tartása kötelezettsége alól felmentessék. Ezen kérelemben benne rejlik ugyanis a képtelenség, a kifáradás elismerése, tehát oly bizonyítvány, a melyet önmagunkról nagy nehezen állítunk ki.

A nálunk most kezdeményezett gyakorlattal szemben pedig a § nagy előnye abban áll, hogy a nyugdíjaztatást egészen kivészi a *minister szabad rendelkezése* köréből, azt teljesen a törvénynek alapjára helyezi s a *mindenkire egyenlőképpen* kiterjedő érvényében a mostani gyakorlatnak személyi fájós, megszégyenítő és *minden* esetben fészélyező élet egészen elveszi.

Mindezen előnyök daczára nem fogadjuk el a következő *lényeges módosítások* nélkül a fönt idézett 3-ik §-t.

1. Ellenmondás rejlik ugyanis abban, hogy az egyetemi tanár, ki előadásokat tart és azonkívül egyetemi méltóságokra megválasztható, s ki, mint ilyen, az egyetemet, a facultást képviseli s annak hivatalos dolgait intézi, ne legyen a „tanári collegiumnak tagja“. E szerint egyenesen beveendő a § szövegébe, hogy a nyugdíjazott tanár *nem szünt meg a tanári collegium tagjának lenni* s mint ilyen, a rendes tanárok jogait is élvezheti, nevezetesen részt *vehet* a rendes tanárok tanácskozásaiban, *szavazhat* is. Csakis abban különbözik tehát a nyugdíjazott tanár a rendestől, hogy nem *köteles* mind ezt végezni; a rendes tanár kötelességei reá nézve tehát facultatív, ő tőle függő természetűek.

2. Ezzel azután *szoros* összefüggésben áll, hogy az ily nyugalmazott-tiszteletbeli tanárt tanári rang tekintetében *le nem fokozhatjuk*. Eötvös törvényjavaslatának egyik sarkalatos pontja az is, hogy a rendes tanár *le nem fokozható*. Ezért is a 3-ik §-ban előforduló, a nyugdíjazott tanárnak, mint előadó tanárnak „*tiszteletbeli*“ tanári czímét nem értelmezzük úgy, a mint azt a németországi gyakorlat teszi. A németországi gyakorlat szerint

a tiszteletbeli tanár „rendszerint korosabb, jeles férfiú, ki rang tekintetében a rendkívüli fölött, de a rendes tanár alatt áll s ki nem köteles előadást tartani s fizetésben sem részesül“. (L. Paulsen: die deutschen Universitaeten 97. l.) A nyugdíjazott rendes egyetemi tanárra nézve tehát a németországi felfogás szerint a tiszteletbeli tanárság lefokozás. Ez ellen nemcsak a kegyelet, a méltányosság érzelme, hanem Eötvös szelleme is protestál. Lefoglalhatnók a tiszteletbeli címzet tisztán a nyugdíjazott rendes tanárok számára oly értelemben, hogy rang tekintetében a rendes tanárok előtt állanak. Ezen címlefoglalás azonban nézetem szerint nem volna helyes és pedig azért nem, mivel a németországi tiszteletbeli tanári állásnak meghonosítását nálunk is kívánatosnak tartom, kívánatosnak azt, hogy úgy, mint a negyvenes évek mozgalma követelte, a rendes tanárok mellett „oktathassanak szabadon tudományuk és képességük által kitént egyének“ az egyetemen (az egyetemi tanulóifjúságnak 1848-iki márcz. 18-iki felterjesztésének 4-ik pontja)“. Ezek is tiszteletbeli tanárok címét nyerhetnék azon különbséggel, hogy míg a nyugalmazott rendes tanár czíme: *tiszteletbeli, rendes*, addig emezeké: „*tiszteletbeli rendkívüli*“ lenne: úgy hogy az egyetemi tanárok hierarchiája a következő:

1. tiszteletbeli rendes egyetemi tanár (= nyugdíjazott rendes egyet. tanár, ki külön fizetést nem kap);

2. rendes egyetemi tanár;

3. tiszteletbeli rendkívüli egyetemi tanár (= fizetés nélküli, előadás tartására feljogosított, más állásban élő tudós férfiú);

4. valóságos rendkívüli egyetemi tanár (= fizetést húzó, rendes tanszéket helyettesítő, vagy fontos kiegészítő tanszakot képviselő tanár);

5. címzetes rendkívüli egyetemi tanár (= csak a címmel megtisztelt magántanár);

6. magántanár.

3. A nyugalmazott tanárnak, mint tiszteletbeli rendes tanárnak *előadásaira* nézve az osztrák törvény felfogásával szemben szorosán következik:

a) hogy ezek hirdetésére és tartására nézve külön megszorító módzatok nem állapítandók meg a közoktatásügyi minister részéről;

b) hogy természetesen épp úgy szedhet ezen előadásokért tandíjat, mint a rendes tanár;

c) sőt, hogy a rangfokozatra és a nyugdíjazott magas életkorára tekintettel, kívánatos, hogy az ily egyénre nézve az eddig előadott szaktárgyi korlátok is elesnének s az ily gazdag élettapasztalatra visszatekintő egyén, ki szaktanulmányaiból is nyert világosság mellett az ezen körön kívül eső ismereteket is egészen sajátosan értékeli, fel lenne jogosítva szaktárgya körén kívül álló disciplináról is előadásokat tartani. Az ifjú meg-gondolatlanúság veszélyeit a kor kizárja; s minden esetben correctivumul szolgál a hallgató ifjúságnak hallgatási szabadsága. Csak a mi ezéhes gondolkozásunkkal ellenkezik az előadási jog ezen tágitása, de nem a valósággal. Ulrici a szakphilosophus igen látogatott előadásokat tartott Halleban Schakespeareről; Schlottmannak az Ótestamentomi exegetának előadásait „a philosophiáról és a kijelentésről“ a collegium maximumban hallgatta nemcsak a diákság, hanem a városi polgárság színe-java; Zet-schwitz, a híres theologus Erlangenben pedig nemcsak a paedagogikáról, hanem ugyancsak Schakespeareről tartott igen népesen hallgatott, szoros szakjába nem tartozó előadásokat. A XVI. és XVII. században Oderai Frankfurban az egyetemnek tiszteletbeli tanára rang tekintetében megelőzte a rendes tanárokat s fel volt jogosítva bármely facultásban előadások tartására. (Bornhak: die Rechtsverhaeltnisse der Hochschulen in Preussen, 9. 1.)

Nem szokatlan és példátlan tehát az, a mit mi a ki-érdemült tiszteletbeli rendes egyetemi tanár jogkörébe kívánunk helyezni.

Ezen módosítások alapján a fönt idézett 1870. apr. 9-iki osztrák törvénynek az egyetemi szellemmel megegyeztethető alakja a következő:

3. §. „Minden egyes tanár, ki 70-ik: életkorát betöltötte az utolsó időben élvezett teljes fizetésével — a netáni személyi pótlékokat is beszámítva — hivatalból nyugdíjazandó“. (Ez változatlan.)

„A nyugdíjazott tanár azonban az egyetemi tanári collegium kebeléből nem válik ki: mint immár tiszteletbeli rendes tanár, a rendes tanár jogait is élvezheti, nevezetesen a rendes tanárok tanácskozmányaiban részt vehet, szavazhat, egyetemi

méltóságokra megválasztható s végre nemcsak az általa eddig előadott szaktárgyaiból, hanem egyéb szakokból is tarthat a máskülönbön szokott módozatok megtartása mellett előadásokat.“ (Ez a szakasz lényegesen változott.)

„A tanítás folytonosságának érdekében a közoktatásügyi minister megteheti azt, hogy a nyugdíjaztatást még csak akkor véglegesíti, midőn utódja hivatalos állását elfoglalja; — legkésőbbben a következő iskolai év végén.“ (Nem változott.)

4. §: Minden egyes tanár a 3-ik §-ban jelzett módon maga is minden közelebbi indokolás nélkül nyugdíjba vonulhat, a mint a 65-ik életkorát betöltötte.“

*

Tán túlságosan bőven és behatóan fejtettük ki nézetünket a nyugdíjaztatás kérdéséről. Utalva az egyetemi tanár sajátos hivatására, szemben a hivatalnokkal és a középiskolai tanárral, kiemeltük azt, hogy a nyugdíjaztatást rendező 1885. XI. t.-cz. az egyetemi tanár hivatásának sajátos természetével éppenséggel sem számol, sőt hogy a 21. § rendelkezésével oly jogot ad a miniszternek kezébe, a melynek alkalmazásával az 1848-iki magyar egyetemnek létalapja, s Eötvösünk szerint főtanodai oktatásunknak szervező erejét képező elve: a tanszabadságnak az elve veszélyeztetve van.

*

Távol vagyunk attól, hogy Nagyméltóságod fenkölt gondolkozásától, a renaissanceban gyökerező személyiségétől egyetemi tanszabadságunkat veszélyeztetve látnók. De Nagyméltóságod sem tudhatja, hogy ki mily gondolkozású, mily jellemű férfiú lesz utódja, s nem lesz-e az 1885-iki XI. t.-cz. 21. §-a az ő kezében fegyver, a melylyel egyetemünk tanszabadsága ellen fordul.

Az idők jelei nem kedvezők. A szellemi reactio árnyai nemcsak társadalmi életünkben, hanem életet nyerve, még az egyetem falai közt is kísértének.

Oly viszonyok közt, az időknek ily jelében az egyetemi tanároknak és elsősorban a philosophiai kar tanárainak kétszeres kötelessége — látva azt, hogy a nyugdíjazási törvény

21. §-ának az egyetemi tanárokkal szemben történő alkalmazása által az egyetemi tanszabadság veszélyeztetve van, Nagyméltóságodat arra kérni: kegyeskednék a törvényhozás útján is arról gondoskodni, hogy a nyugdíjtörvény ne veszélyeztesse, hanem ellenkezőleg úgy, a mint ezt Eötvösünk és Trefort is akarta, — biztosítsa egyetemünk tanszabadságát, nevezetesen azáltal, hogy az egyetemi tanárookra a törvénynek ama paragraphusa nem alkalmazható, s esetleg úgy, hogy vagy a németországi egyetemek gyakorlata, vagy az osztrák törvény általunk módosított alakjában törvényté válna.

Az egyetemi seminariumok.¹

*Nagyméltóságú M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minister Úr!
Kegyelmes Urunk!*

Nagyméltóságod 1904. évi 78.576 és 1904. évi 103.332. sz. rendeletével, a melylyel tudományos seminariumi intézményünkre a megalapító és másrészt a fejlesztő összegeket utalványozta — Karunkat mély hálára kötelezte. — A mi után oly rég óta törekszük karunk, a minek létesítését központi épületünk tervrajzának készítésénél is sürgette: ime most ezen összegek utalványozásával a pium desiderium nyomasztó ködéből kibontakozik s kezd alakot ölteni.

Karunktól, a tudomány és a tanulmányozásért lelkesülő tagjaitól függ immáron lényegileg, hogy ezen alak mindinkább megközelítse azt az eszményt, a melyet a tudomány terén haladó korunk tűz elibénk.

Ezért is arról vagyunk meggyőződve, hogy most, midőn emez eszményt szemünk elé állítjuk s ez alapon optatumainkat kifejtjük, nemcsak tudományos lelkiismeretünk szavát követjük, hanem igazában szolgáljuk azt az ügyet, a melyet nemzetünk előtt éppen Nagyméltóságod képvisel. Ezért megvagyunk arról is győződve, hogy minél tisztábban és őszintébben fejtjük fel nézeteinket seminariumaink ügyére nézve: annál inkább megfelelelünk Nagyméltóságod intenczióinak.

Egyetemi téren a haladás zászlóját Németország egyetemei lobogtatják. Oroszország, Olaszország, Görögország, Japán is a német egyetemek eszméje szerint szervezte egyetemeit.

¹ Javaslat, a melynek kinyomatását a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar 1905-iki gyűlésén *elhatározta*

Anglia a régi tyustól eltérőleg, Londonban alkalmazkodik a német egyetemi typushoz. Amerikában nemcsak a Havard-egyetem, hanem a milliárdosok egyetemei is a német törzshöz fűzik democraticus irányú új facultásukat. Még Franciaország is, mely éppen Németországgal ellentétben szakiskolaival megszüntette nemcsak a scholarok és magisterek, hanem a tudományoknak is universitását — a 90-es évek óta szakit e Napoleoni traditíóval és Németország egyetemi eszményét a magáénak vallja.

S vajjon mi adott a németországi egyetemi eszménynek ily hódító, a nemzeti sorompók fölé emelő, minden nemzeti feltékenység fölött győzedelmeskedő erőt? Nem más, mint azon tény, hogy Németország az egyetemek létesülésének teremfő gondolatát, azt az eszmét, mely az egyetemeket szülte és mint bensőleg mozgató erő, folyton újjá szülte és fejlesztette: ismét megragadta s éppúgy szervezetében, mint munkájában érvényesítette.

Bámulatos s meglepő csak az, hogy Németország s elsősorban Poroszország épp akkor, midőn Napoleon azt teljesen megalázta, midőn politikai befolyását megsemmisítette, állami létét is kérdésessé tette: — ragadta meg az egyetemnek ez újjá szülő eszméjét.

Ha azonban a dolgok folyását mélyebben vizsgáljuk, az, a mi meglepett s bámulatba ejtett, véletlenségi jellegét elveszti, természetessé válik. Napoleonban triumpáltak azon véges erők, a melyeket a deismus és territorialismus világnézete felszabadított. Az a Rousseaui egyes ember túltette magát a történeti hatalmakon; a természeti hatalom fölibe került a történeti hatalmaknak, az erő a jognak; az egyes ember, az állami intézmény eszközként használta a végtelen értékű erkölcsi és vallási tényezőket; a világuralomnak gondolata teljesen háttérbe szorítá az Isten országának eszméjét; az ember nyugdíjazta az Istent. A véges erőnek, az embernek, az állami absolut hatalomnak cultusa triumphált Napoleonban, úgy, hogy minden más ezzel szemben önértékét elvesztette s eszközi jelentőségüvé vált. Nem véletlen, nem önkényszerű ezért is, hogy ily világnézet alapján a tudomány is önértékét elveszti, csakis eszközként szerepelt; és egészen természetes, hogy a tudományegyetem autonómiája megszűnt, hogy a tudományegyetem szervezete felbomlott; a facultások szakiskolákká, államhivatalnokokat tenyésztő intézmé-

nyekké degradálódtak; hogy a philosophiai facultas, a többieknek, „pia mater“ és „nutrix“-ja hitelét veszítette, hontalanná vált; s hogy így a véges ok, a haszonnak, az eudamonismusnak, a *sikernek* elve uralkodott.

S most már természetes, hogy Németország s különösen Poroszország éppen ezen véges erőkkal szemben a végtelen erőkre, a végtelen értékű szellemi, erkölcsi és vallási tényezőkre támaszkodott és ezek erejében kívánta politikai befolyását, állami megizmosodását, felvirágzását megalapítani.

S e végtelen erőknek, e végtelen értékű szellemi, erkölcsi és vallási tényezőknek tudata meg volt Németországban s immár alakuló félben volt ezek alapján az a nagyszabású világnézet, mely Leibnitzra támaszkodva, a természettudományi kölcsönhatás tényének, a Kanti észtvérvény feltétlen követelményének és az új humanismus eszményének módosító hatása alatt a mindenségnek, mint organicus egésznek gondolatára emelkedett fel, a melyen belül minden egyes egy-egy sajátos szerv, mely az egésznek feladatát sajátosan és fokozatosan, természeti és erkölcsi törvények keretein belül, oldja meg. Ezen természeti és erkölcsi organismusnak törvényeit kutatni s az egyest a szerves egészen belül, mint sajátost és ezért feltétlen értékűt felismerni: ez a tudománynak csakis teljes személyi odaadással és ezért teljes szabadsággal végzendő — önálló feladata. Ott, a hol teljes *személyi* odaadással és ezért is igaz szabadsággal végzett munka van: ott van csak igazi erő; ott, a hol a természeti és erkölcsi törvényeknek és az egyesek sajátosságának ismerete megvan: ott van *hatalom*, uralom, gazdagság. Szellem, önzetlen szabad kutatás, igaz tudomány, az igaz hatalomnak, gazdagságnak alapja.

„Szellemi erő pótolja azt, a mit a physikaiban vesztett az állam“: e szavakkal fogadta a Memelbe menekült porosz király Humboldt Vilmos miniszterének új egyetemet alapító tervét. A megalázott ország központjában, *Berlinben* épüljön fel az egyetem! természetesen, nem mint az államnak keze, az állami intenciók eszköze, hanem a tudomány önértéke alapján, mint önálló, szabad, egységes autonom intézmény! Midőn a porosz király ez alapra helyezte az egyetemet, nem volt hűtlen a valóban királyi családi tradícióhoz. Őse a szabadság, a teljes tan-
szabadság elvének érvényesülése érdekében emelte a leipzig-i egyetemből kiüldözött Thomasius és Francke számára a hallei

egyetemet; Nagy Frigyes pedig az elüldözött Wolffnak visszahívásával nyitotta meg a vallás és gondolkozás szabadságának jelében meginduló dicső uralkodását. E családi traditio tette fogékonnyá a királyt fenkölt szellemű tanácsosai tervei iránt. Mindnyájan, a híres jogtudós Schmalz, a nagynevű theologus Schleiermacher és a hatalmas philosophus Fichte, az új egyetemek első dékánai, a perikleszi szellemű Humboldt Vilmos miniszterrel együtt a tudomány egységes, önálló organismusáról meg voltak győződve. Schmalz lelkében élt legtisztábban az eredeti egyetem önálló, az államtól teljesen független szervezetének képe; Schleiermacher a tudomány *előterjesztésével* kívánta a tudomány iránti érzéket felkelteni, úgy hogy a különböző szakra lépőnek is „természetévé válik, hogy minden egyest nem magában, hanem tudományos összeköttetésében szemléljen s nagy összefüggésébe helyezze, folytonos tekintettel az ismeret egységére és mindenségére, úgy, hogy minden gondolkozásban a tudomány alaptörvényei tudatossá válnak s éppen ezáltal lassan kialakuljon az önálló kutatás, feltalálás és előterjesztésnek képessége“. (L. Paedag. Dolg. II. 389.)

Fichte nem annyira a Schleiermacheri előterjesztésre, mint inkább magára a *kutatásra* fektette a fősúlyt. Az egyetemnek tanárai „csak azok lehetnek, kiknek van igazán mondani valójuk, olyasmi, a mit könyvekben a hallgatók nem találhatnak meg; hallgatói — nevezetesen a regularesek — csak olyanok legyenek, kik *munka útján sajátos ismeretek producálására* képesek“. Nem az ismeret anyagának felvétele, befogadása, hanem a tudós producálása, „a tudományos gondolkozás művészetébe való bevezetés“ (Kunst des wissenschaftlichen Verstandesgebrauchs) képezi Fichte szerint a Berlinben felállítandó egyetemnek feladatát. Az előterjesztő és a kutató jellegén kívül volt azonban még egy jellemvonása a contemplált új egyetemnek, a mely a múlt egyetemeivel ellentétben, az ősi egyetem eszméjével egyezett s ez a *philosophiai facultas értéklése*. A philosophiai facultás csakis alárendeltje volt az uralkodó, kenyeret, befolyásos állást nyújtó, úgynevezett „felsőbb facultásoknak“. Kant a facultások vitájáról szóló iratában már is utalt a philosophiai facultásnak eredeti központi jelentőségére. Humboldt a facultásoknak szakiskolákká való önállósításában veszélyeztetve látja az igaz tudományos műveltséget. „Egyesíteni kell ezen részeket *egy szervezetté*, hogy

e részekből. *elő* szervek váljanak, úgy hogy mindegyik megfelelő önállósággal művelje az általános végső célt“. (1809 júl. 24. előterjesztése. L. Paedag. D. II. 391.) Schleiermacher e szervezet központját, életető, tápláló szervét: a philosophiai facultásban látja. Ezért is kívánja, hogy az összes egyetemi hallgatók az első egyetemi évet kizárólag a philosophiai facultáson töltsék (a mi egyezne a philos. facultásnak eddigi előkészítő, lycealis feladatával); de másrészt azt is, hogy az úgynevezett felsőbb facultásoknak tanárai is az érintkezést eme facultással fentartsák, sőt néha-néha szakcollegiumaiak mellett, a philosophiai facultás körébe eső collegiumot is tartsanak. Kívánja pedig Schleiermacher ezt azért, mivel a „felsőbb facultások, a mennyiben *nem technikát, hanem tudományt* művelnek, a *philosophiai facultásból* nőnek ki s. mivel az *egyetem* egysége éppen a *philosophiai facultásban* van meg“. (L. Paed. D. II. 390.).

Az *új egyetemi eszmény*, mely a berlini egyetem felállításakor a francziával és a közép- és újkorban, nevezetesen Ausztriában elsatnyulttal szemben — immár hódítólag életbe lépett, — eltekintve a már előbb Halléban, Göttingenben, Jenában kiküzdött teljes tanzabadság és egyetemi autonomia elvétől, a következő jellemző vonásokat viseli:

I. A hagyományos tan ügyes összeállítása és előadása helyett azt kívánja az új eszmény, hogy az egyetemi tanár előadásának *előterjesztő*, th. *személyi jellege* legyen, vagyis más szóval, adja elő azt, a mire ő egészen sajátos kutatása alapján jutott, soha meg nem feledkezve arról, hogy a könyvnyomtatást már is feltalálták: s. hogy éppen ezért a könyvből való olvasás vagy dictálás nem az egyetemre való. A személyes jelleggel jár az előadás *közvetlensége*, a mely közvetlenség kelt egyedül *életet*, tehát tudományos életet a hallgatókban.

II. Míg a hagyományos tannal szemben a hallgatók feladata az emlékezeteszerű befogadáson kívül lényegileg abban állott, hogy abban való otthonosságukat logikai és dialectikai disputatiók útján is bebizonyítsák: addig az új egyetemi eszménnyel ezek a bemutató, tüntető disputatiók fölöslegessé, nevetségesekké váltak; minthogy nem a közönségesen már is elfogadott és az annak való megfeleléség képezi a tanulmányozás kritériumát, hanem a még egészen problematikus eredmények létesítése, módszeres önmunkásság útján. Erre a módszeres ön-

munkásságra, kutatásra kell az egyetemnek alkalmat adni: *laboratoriumokat, tudományos seminariumokat* kell nyújtani, hogy vezetés mellett itt folyjon ezen igazi elsajátításnak és kutatásnak a munkája.

III. Ha az egyetemi tanárok ily előterjesztő jellegű előadásokat tartanak, a hallgatók pedig ily szellemben folytatott munkát végeznek: úgy végre igen természetes, hogy az a facultás lesz a központi facultás, mely a tudománynyal, mint önértékűvel nem másért, hanem önmagáért foglalkozik: a *philosophiai facultás*. Míg eme facultás régebben csak eszközi jelleggel bírt, a mennyiben a logikai, grammatikai, matematikai, physikai formai jellegű fegyvereket szolgáltatta a felsőbb facultások számára: addig most tárgyilag is a philosophiai facultás azon alap és összefoglaló tudományokat adja, a melyek nélkül a többi facultások el nem lehetnek. Az orvostudománynak *tudományos jellege* attól függ, hogy mennyiben jártas az orvos a természettudományokban; s még a gyakorlati téren, a gyógykezelésnél, még a sebészetnél is a physiologiai alap, a bacteriologiai szempont, (a mikroorganizmusok kutatása és chemiai úton ezek ellen való küzdése) az igaz orvosnál uralkodik. A theologiai és a jogtudomány anthropologiai, psychologiai, történeti alapvetés, sociologiai és philosophiai szempontok alkalmazása és ezek szerinti elhelyezés és összefoglalás nélkül a dogmatismus és casuismusnak tudománytalan körébe süllyednek. A seminariumi kutató, kísérletező munkásságnak tehát lényegileg a philosophiai facultás körén belül kell folytania és pedig az egyetem összes facultásainak hallgatói számára.

*

Az új egyetemi eszménynek egyes vonásai, a melyeket elvi nagy jelentőségükben a berlini egyetem felállítását tervező tudósi herosok nagy miniszterükkel együtt felismerték — igen természetesen, nem egyszerre valósulhattak meg s ismét természetes, hogy ezen egyes jelzett vonások a kiemelt *feltételezettség* sorrendjében valósultak meg.

Első sorban új szabású tanárookra volt szükség, kutató, tehát nemcsak ismeretekkel, hanem tudománynyal bíró tanárookra kik sajátos kutatások eredményét, de egyszeremind ez eredménynek módszeres keletkezését és létesülését is bemutatják. A természettudományoknál nemcsak a *kutatás folyamatát*, hanem

a kutatás tárgyát is *eredeti* alakjában, akár hányszor lehet keletkezése és levése szcrint a kísérletben bemutatni. Így igen természetes, hogy az intézeti, a seminariumi studium első sorban a philosophiai karnak természettudományi ágában honosult meg; még csak később keletkeztek és keletkeznek azon intézetek és seminariumok, melyek az egyszer megtörténtet — akár a nyelvben, az irodalomban, a történet terén — forrásművek, összehasonlító módszerek segélyével reconstruálni, átélni és megérteni s mindezt utáztatokban fel is tüntetni kívánják. Minél nagyobb súlyt fektetett a közszellem az egyéni tényezőre; minél inkább vált a mindeneget magába fogadó contempláló németből, önérvényesítő mást. esetleg a világot is politikája s nevezetesen gyarmatai útján meghatározó egységes nagy nemzet: annál inkább lépett az egyetemi tanulmányozásnál is előtérbe a tudományos intézeti, a tudományos seminariumi szellemélet. Minden egyes studens tudományos tekintetben is a maga lábán és nem mástól vett mankón járjon; minden egyes öntanulmányozás útján jusson önállóan, szabadon szerzett, maga számára meghódított tudományos eredményekre.

Éppenséggel sem tartom ezért is véletlennek, hogy Németország ezen korszakalkotó, a franczia háborúban diadalmaskodó irányát ismét egy új egyetem felállításával és pedig éppen Strassburgban jelezte s hogy ezen új egyetemének új épületében éppen ez az új szellemirányzat nyert tiszta kifejezést. Igaza volt III. Frigyes Vilmosnak, hogy szellemi erő pótolja a physikai téren szenvedett veszteséget: az az önzetlen, odaadó tanulmányozás szelleme, a Kanti kategorikus imperativus erejében, a mely az egyetem útján a vezető szellemeket, egyéneket és így a társadalmat is mindinkább áthatotta: ez volt Németország hódító ereje.

A tanárok, kik ezt elsősorban képviselik, — foglalják el előadásaikkal a strassburgi egyetem központi épületének földszintjét és pedig ezt is csak részben. A tudomány egysége abban is nyer kifejezést, hogy az összes tanárok számára csak egy fogadó-terem van; a tantermek pedig szintén nem facultásiak, hanem *egyetemiek*, a melyek mindegyikében igen természetesen a különböző facultások tanárai tartanak előadást. Ezen egyetemi szempontok alkalmazása érteti meg velünk, hogy aránylag több szűk és kevés számú nagyobb tantermek befogadják az 1370-re

ot is emelkedett hallgatókat; s ezzel azt, hogy a központi épületnek földszintjébe még elférnek az egyetem összes adminisztratív természetű helyiségei (2 facultási tanácsterem, 2 rectori, 2 titkári, 2 quaestori szoba; azonkívül az előszobával ellátott díszes tanácsterem; a curatoriumnak 4 szobája); sőt a háttérben már az öntanulmányozással összefüggő olvasóterem is, a melynek főterme 288 □ m., két mellékszobája 33·00 □ méternyi, úgy, hogy az olvasóhelyiségek 354 □ métert foglalnak le. Nem a könyvtárnak olvasóterme ez, ennek külön vannak olvasótermei, hanem csakis a politikai és a tudományos szaklapok olvasóhelyiségei. A nagy terem közepén hosszú asztalon fekszenek a politikai lapok; a terem mellékhajóiban 10 kis asztal mellett olvassák a 10 oszlophoz alkalmazott repositoriumokon elhelyezett 559 szaklapot.

Tisztán már az önmunkásságot, a tudományos módszeres munkába való bevezetést szolgálja még ugyancsak a földszinten elhelyezett *theologiai semináriumi* 3, összesen 137 □ méternyi helyiség (egy az igazgatóé, 35; a másik kettő dolgozó terem 42 és 60 □ m.) és a *mathematikai seminarium* szintén 3 helyiséggel (80, 40 és 20 □ m.), összesen 140 méternyi területtel. Van még egy zeneterem és ezzel kapcsolatban még egy zeneelmélet és zenetörténet előadására szolgáló terem 127 □ m. területtel (a zeneterem 78 □ m., az előadóterem 49 □ m.) ugyancsak a földszinten.

A központi épület I. emeletét, az egyetemi aulától eltekintve, egészében a *tudományos seminariumok* foglalják le. A seminariumok, az intézetek közül csakis a *humaniorákkal*, a *történettel összefüggő seminariumok nyertek itt otthont*; a természettudományiak számára, valamint a közös jellegű könyvtár számára külön épületek emeltettek; hogy minők: ezt elképzelhetjük, ha tudjuk, hogy az egyetemi épületekre a porosz kormány 14 és $\frac{1}{4}$ millió márkát fordított és e nagy összegből a központi épületre csakis 2.381.242 márka jutott. Így tehát csakis a szorosabb értelemben vett philosophiai karnak és a joginak seminariumai helyezkednek el a központi épület emeletén. Mindegyik seminariumnak *legalább két* helyisége van: az egyik az igazgatóé, a másik a tagoknak a könyvtári dolgozó szobája.

1. A román és angol philologia	3 teremével	182.50	} m. területet foglal le.
2. A classica philologiai sem.	3	266.00	
3. Az archaeol. intézet.	2	98.00	
4. A germanist. sem.	2	77.00	
5. A geographiai sem.	3	101.50	
6. A philos. paedagog. sem.	2	70.00	
7. A középkori történeti sem.	2	91.00	
8. Az újkori történeti sem.	2	73.50	
9. A művészettörténeti intézet,			
mely áll a) külön előadó			
teremből	= 1.	= 75	} 1851.50
b) külön könyvtár			
(művészet és archaeol.)	= 1.	= 30	
c) ó-kereszt. közép			
és újkori.	= 3. terem	= 241.50	
d) aegyptologia i.	= 1.	= 70.00	
e) a gypsöntvények gyűjteménye	= 9.	= 1435.00	
10. A jogi seminarium	2 teremmel	105.00	□ m.
11. Az államtudományi sem.	3	90.00	"

Az emeleten elhelyezett *seminariumi*

helyiségek th. 1164.50 □ m.-t foglalnak le.

Hozzáadva még ehhez a földszinten

levő math. sem. 3 terme

140 □ m. és a theol. 3 terme

137 □ m. és a zene ápolására

szolgáló két terme 127 □ m. 404.00 □ m.

Az összes seminariumok 1568.50 □ m. területtel bírnak.

A művészettört. intézetet is bevonva 1851.50 □ m. területtel.

A történeti intézetek és seminariumok

. 3420.00 □ m. területet

foglalnak le.

Ha már most ezen összegből, 3420.00 □ méterből

levonjuk mindazon seminariumok területeit, a melyek nem tartoznak

a mi szoros értelemben vett philo-
sophiaifacultásunkhoz, nevezetesen:

a theolog. sem.	137.00	□ m.	
a jogi sem.	105.00	} 195.00	□ m.
az államtud. sem.	90.00		
és a mathem. sem.	140.00	□	472.—

Marad tisztán a mi karunkra	2948.00
s ebből csakis a seminariumra, levonva a művészeti intézetét:	1851.50
	<hr/> 1096.50

Ha a terület arányait a philosophiai karhoz tartozó intézet
bevonásával százalékokban kívánók kifejezni:

úgy a <i>theol.</i> seminariumra esik az egész területből	4.00%
„ <i>jogi</i> seminariumokra „ „ „ „	5.70%
„ <i>mathem.</i> seminariumra „ „ „ „	4.09%
ellenben a <i>philosophiaira</i>	86.18%
	<hr/> 99.97%

Ha ellenben a philosophiai karhoz tartozó intézetet levonjuk
s így a tisztán csakis semi-

nariumi helyiségre	1568.50	□ m. marad,
úgy a <i>theol.</i> , <i>jogi</i> és <i>math.</i> sem. helyi- ség levonásával	472.—	marad
a <i>philosophiaira</i>	<hr/> 1096.50	

Vagy százaléokban kifejezve, esik a

theologiai seminariumra	8.73
a jogira	12.42
a matematikaira	8.92
a <i>philosophiaira</i>	69.91

99.98¹

A seminariumok térfoglalása, a számok és méretek vilá-
gosan mutatják; hogy a tantügyi kormány nagyon is számolt a

¹ Az adatokat és méreteket az egyetem titkára által kiadott
díszes műből vettem: Hausmann: die Kaiser Wilhelms-Universität
Strassburg 1897.

strassburgi egyetem építésénél a tanulmányozásban beállott lényeges változással; elismerfe nevezetesen egyrészt azt, hogy az egyetemi hallgatóságnál a legnagyobb súlyt kell fektetni az önmunkásságra, az önálló tanulmányozás módszeres bevezetésére és másrészt azt is, hogy e munkásság igazi otthona, központi műhelye a philosophiai facultas.

Függeléként — mint igen jellemző tény, a seminariumi munkásság értékelésére — mégis fölemlítem, hogy a strassburgi központi épület helyiségei általában központi légfűtéssel vannak ellátva, a seminariumok azonban ezzel combinált forró vízfűtéssel, azon czélból, hogy azon helyiségek levegőjét, a melyek egész nap le vannak foglalva, a légfűtés magában véve túlságosan ki ne szárítsa.

A strassburgi egyetem építése utáni korban épült, avagy átalakított egyetemek éppen a központi épületben, helyiségeinek beosztásánál erősen számolnak a seminariumok igényeivel. A marburgi egyetemen keresve keresni kell a tantermeket: majd minden ajtó fölött ott áll a seminariumi jelzés. A leipzig-i egyetem, a mely ósdi ruhájából kivétközve, — pompás modern ruhát öltött — átalakított központi épületében elhelyez 28 tantermet 3232 ülőhellyel (a különböző orvosi és természettudományi intézetekben szintén 28 tanterem van 3157 ülőhellyel); ugyancsak itt nyert elhelyezést a philosophiai kar érdekét szolgáló művészettörténeti, az archaeologiai és kísérleti psychologiai intézet; s végre itt tanulmányoznak az egyetemi hallgatók 88 világos helyiségben, szépen szervezett seminariumokban. Wundt intézetét, mely nincs beszámítva a 88 helyiségbe, 12 ablak egy sorban világítja.

A többi egyetemek is, így természetesen a berlini is, ha nem is alakították át a központi épületet, nagy lakásokat, sőt épületeket is rendeznek be az egyetem közelében, a philosophiai karhoz tartozó seminariumok számára. Így nevezetesen Halle, melynek hallgatói számát már is túlhaladtuk, csak a szoros értelemben vett philosophiai kara számára — nevezetesen a geographiai seminarium számára 3 szobát, a classica philologiaira 3 szobát, a németre 2 szobát; az angolra 2-öt, a románra 4-et; a történeteire 6-ot (egy nagy, két kisebb szoba, egy könyvtári szoba, egy előadó terem, egy tanári szoba); a psychophysikaira 2-öt és az államtudományira 2-öt: tehát összesen 24 szobát berendezett.

Ha visszatekintünk a Francke-Gesner-Wolff seminari-umokra: bizony nagy haladás ez az önálló tanulmányozás irányában! s mégis csak is a kezdetén állunk a seminariumi intézeti ügynek a philosophiai karon eddig létesítettekre tekintve. A philosophiai karon belül is a szemléltetés elvének győzni kell. Kell, hogy alakuljanak itt is intézetek, a melyekben szemlélve átélheti a tanulmányozó az emberiség történetét; kell hogy létesüljenek történeti múzeumok, a melyek építésze, berendezése egy-egy kort megjelenít, a melyek ott őrzik a kornak megfelelő tárgyai mellett a korból kinőtt és a korra vonatkozó irodalmat is; s kell, hogy eme főtermek mellett, illetőleg az ily épületekben dolgozó szobák legyenek, a hol is folyik a seminariumi munka. Milliókat költ az állam egészen természetes, a természet megismerésére irányuló intézetek fölállítására; s a mi a természetnél sokkal fontosabb és értékesebb: az ember, az ő szellemélete, annak története ezekkel elégedjek meg? Németország egyetemein a philosophiai karon belül szervezett seminariumi élet minden fejlődése daczára e célra tekintve, mégis csak a fejlődés kezdetén áll.

S hol állunk mi?

Azok a hullámok, a melyek a berlini egyetem felállítással megmozgatták a tudományos világot: lassan ugyan, de mégis csak eljutottak hozzánk is. A Habsburgok tradíciója és czéltudatos politikája elakart minket e mozgalomtól szigetelni, üldözte azokat, a kik ennek hatása alatt a kormány gyámsága alól felakartak szabadulni; az iskolákban s nevezetesen a főiskolában nem láttak csakis állampolgárokat és hivatalnokokat tenyésztő intézeteket; miért is azok, a kik önálló tudományról álmodoztak, felkeresték minden tilalom daczára is a német egyetemet. Már 1848 előtt mind sűrűbben szólalnak fel a hirlapokban, nevezetesen Kossuth és Ballagi lapjaiban, de az országgyűlésen is az igaz egyetemi eszmény mellett; (Az Erdélyi Múzeumban közölt czikkeim erről szólanak.) úgy hogy az egyetemi ifjúság kezdeményezésére megindult Eötvösi reform értő és lelkesült visszhangra talált. Eötvös, valamint a bécsi kormány is a tanítási szabadságot általánosabb alapra helyezte még a németországinál is. Ez alig szerzett kincsünket még a reactió sem vette el tőlünk. Exner befolyása alatt álló Thun jobban őrizte meg a t, mint Eötvösunktől eltekintve későbbi alkotmányos kormányunk.

A tradícióval adott tehetetlenségnek ereje és a francia hatás kizökkentette egyetemi életünket a tudomány önczélú művelésének kerékvágásából. A szakiskola, az iskolaszolgálat a semináriumi intézményt az életnek, a gyakorlatnak szolgálatába helyezte s így a seminarium *szavával* elaltatta a lényegét: a tudománynak önczélú kutatását. Kezdtünk megfélekedezni arról, hogy az egyetem úgy képi az egyest igazán tanárnak, ha vele a tudományt megkedvelteti, ha benne tudományos érdeklődést kelt és a tanulmányozás élő folyamatát hallgatóiban megindítja, vezeti, fejleszti. A középiskolai tanárképzőn, a semináriumon belül azonban, nem egy tanár komoly tudományos munkát végzett semináriumának tagjaival; s nem a buzgó törekvéssel, az utánjárásból, hanem a mostoha körülményeken és tanügyi kormányunk közönyén múlt, hogy a geographiai és az archaeologiai intézet korábban és kezdetben nem más alakban nyert életet.

A mint a viszonyok javultak s alkalom adódott: azonnal megnyilatkozott korunkban a tudományos semináriumok létesítésének, berendezésének gondolata. Ez alkalom megjött a központi egyetemi épület felépítésének szükségességével és a kultusz-ministeriumnak egyetemi tanácsunkhoz 1892. április 15-én 6191. sz. a. érkezett miniszeri leirattal, a melyben a tanácsot arról értesíti, hogy a jogi karnak a lyceum épületéből való kitelepítésének eshetősége miatt a jogi karnak és könyvtárnak elhelyezése céljából a központi egyetem építését minél előbb megkezdni s így felszólítja a tanácsot, hogy az illető Karok meghallgatása mellett a kellő, szükségelt helyiségekre vonatkozó pontos és részletes adatokat állítsa egybe; egyúttal azonban figyelmezteti a tanácsot, valamint az érdekelt tanárokat is, hogy a szükséglet megállapításánál úgy a helyiségek száma, mint *térfogata* tekintetében csak a *nélkülözhetetlenre* szorítkozzanak, hogy az egyetem *valódi igényeit* haladék nélkül kielégíthesse.

A miniszeri leiratnak minden optatumot lefokozó figyelmeztetése daczára, karunk április hó 25-én elfogadott fölterjesztésében mégis megragadja az alkalmat arra, hogy a tudományos lelkiismeretének a tanulmányozás követelte *kívánatainak* adjon kifejezést. Az előadói jelentés (Schillingé) kiindulva abból a természetes feltevésből, hogy az egyetemi központi épület építésénél az irányadó szempont nem a pillanatnyi szükség, hanem az építési programnak fokozatos megvalósítása lehet: *elvileg*

kimondja, hogy ez épületben csakis az *elméleti* szakok tantermei lehetnek, az egyetemi hivatalok helyiségein és a disztermen és egyes egyetemi alkalmazottak lakásán és végre az ifjúsági egyletek helyiségein kívül. Ezen összefüggésben kívánja már most a földrajzi, az archaeologiai intézetnek és végre a tanárképző intézetnek a központi egyetemi épületbe való behelyezését. Hogy ez utóbbi intézetet nem helyezte a gyakorlati tanárképzésnek akkoriban még elfogadott szempontja alá, hanem tisztán a *tudományos seminarium* szempontja alá, bizonyítja nemcsak amaz uralkodó elv, hogy a tanulmányozásra szánt termek a szakok *elméleti* érdekeit szolgálják, hanem azon optatum is, hogy minden egyes szaknak legyen külön seminariumi helyisége; a hol „a megfelelő számú példányban beszerzendő segédkönyvek és eszközök” elhelyezhetők legyenek és ezenkívül minden egyes tanárnak is *külön dolgozó szobája*.

E kívánattal nyert a modern tudományos seminariumnak az eszménye egészen tudatos kifejezést. Csakhogy a tudós előadó tudta azt is, hogy az ily kívánalom megvalósítása tetemes költséggel jár; miért is — számolva a ministeri figyelmeztetéssel — jelenleg a tanárképző intézet és a tanárvizsgáló-bizottság administrationalis helyiségein kívül, „legalább 4 olyan *termet* kívánt, a melyben több szak csoportosítása mellett külön-külön felállítandó szekrényekben el volnának helyezhetők az egyes szakoknak szükséges eszközei; s a mely egyes szakokkal közös helyiségekben a gyakorlatok megállapítandó rendben volnának tarthatók. E termek — az előadó szerint — csak *némileg* pótolnák a több oldalról felvetett ama kívánalmat, hogy minden egyes egyetemi tanárnak külön dolgozószobája legyen az egyetemen.

A tanügyi kormány — karunknak e nagyjelentőségű kívánalmára *nem* reflectált; az építész már is május hó 26-án kelt 20,834. sz. rendeletével megbizta oly terv készítésével, a mely a központi épületbe beviszi a két könyvtárt (egyetemi és múzeumi), a jog- és államtudományi kart, a középiskolai tanárképző intézetet, a tanárvizsgáló-bizottság helyiségeit és az egyetemi kört. Karunk az elkészített tervrajzokra ministeri többszörös felszólításra (1893. febr. 21. és április 25., valamint az 1895. okt. 18. és az 1896. szept. 6-ikira) megtette ugyan megjegyzéseit, a melyek azonban csakis a helyzet kényszerűsége

alatt vergődő alkudozások. A tanárképző nem egy, hanem két vizsgáló tantermet (az 1895-ikire), majd később hármat is kér (1896.) s minthogy mindyégig csak egy van felvéve — másutt, nem az egyetemen kíván otthont. A seminariumi helyiségeket, illetőleg a kar 1893-ban a seminariumi helyiségek szaporítását, nevezetesen a modern philologiaival combinált classicai philologia számára külön helyiséget kíván; 1895-ben gyökeresebben kíván segíteni a seminariumi miserián, a könyvtárnak a köfáragó telken való fölépítésével, tehát az egyetemből való kihelyezésével. Közlebb pedig kér egy *negyedik* és pedig nagy seminariumi termet a magyar irodalmi és nyelvészeti szak számára. Ezen alkudozások eredménye végre is az lett, hogy kaptunk nem 3, hanem igenis négy szobát, de nem termet, seminariumi célra asztalokkal, könyvszekrényekkel bebútorozva. Még ennek is megörültünk. A tanárképző könyveit a szakoknak megfelelően szétosztottuk, seminariumi kezelésbe vettük s úgy, a hogy megindítottuk a seminariumi munkásságot, helybenhagyott szabályzatok és házi szabályok alapján.

A karunk útján is sürgetett helyiségeket a tanárképző és a tanárvizsgáló-bizottság nem kapta meg, egyetemi szempontból igen helyesen, mivel a tanárvizsgáló bizottság nem egyetemi bizottság, hanem más nemcsak egyetemi tanárokból bizonyos időre kinevezett állami bizottság; s mivel a tanárképzői intézet kezdettől fogva sem létezett az egyetemen, hanem az egyetem *mellett* s mivel az egyetem és a tanárképzés ügyének fejlődésével nevezetesen a legújabb időben a tanárképző intézet teendőjét más tényezők vették át. A *gyakorlati* tanárképzés munkáját éppen Nagyméltóságod bölcsessége áthelyezte oda, a hová ez tartozik: a rendes középiskolai élet terére; ellenben az *elméleti* tanárképzést, a hallgatóknak a tudományos *seminariumokban* lefolyó *önmunkásságával* együtt, a mint azt az egyetemi élet fejlődése kívánja — s Nagyméltóságod is kegyes anyagi gondoskodásával czélozza — az egyetem maga végzi.

Egyetemi, tudományos érdek az, hogy ezt a munkát egyetemünk végezhesse is. A jelenlegi körülmények közt a munka csak félmunka, sőt részben meg sem kezdhető, el nem végezhető. Erre kívánjuk Nagyméltóságod kegyes figyelmét irányítani.

A személyi feltételeken kívül, az ifjúság tanulmányozási kedvén és a vezetőknek tudományos képzettségén kívül vannak

tárgyi feltételek, a melyek nélkül igazi tudományos semináriumi munkásság nem végezhető. E munkásság megköveteli, 1. hogy oly helyiség legyen, a hol *a)* szakok szerint a tudományos munkásság fennakadás, megszakítás és megzavarás nélkül folyjon s a hol *b)* maga a vezető tanár is a napnak egy idejét dolgozva tölthesse; — megköveteli 2. hogy a tanulmányozás segéd-eszközeivel maga a seminarium rendelkezék.

E tárgyi feltételeket lényegileg nélkülözzük.

Annak idején a kényszerhelyzet hatása alatt óhajtottunk mindegyik tanár számára egy-egy dolgozó szobát; de önmegtagadólag kértünk ifjuságunk számára csakis négy termet. Ez utóbbit sem kaptuk meg: kaptunk négy szobát 39·22—42·55 □ m.-nyi területet. Összesen 166·13 □ m.-nyi területet.

Most, hogy Nagyméltóságod anyagi támogatásával megkezdjük a semináriumi munkásságot: a legjobb akarattal sem folytathatjuk úgy, a mint azt akarnók. Lehetetlen komoly munkát oly helyiségben végezni, a melyben 42·18 □ méternyi szobában dolgozzanak a magyar nyelvészet és a magyar irodalom, nemkülönbén a német nyelvészet és irodalom, továbbá a francia nyelvészet és irodalom s végre a román nyelvészet és irodalom hallgatói nem kevesebb, mint hat tanárnak vezetés mellett. Már csak hogyan férjenek el physikailag is ily nagyszámú munkások? Avagy azt akarjuk, hogy a semináriumi munkásság felváltva folyjon, úgy, hogy az egyik félévben ezen, a másik félévben más szakbeliek foglalkozzanak seminaristice szaktárgyukkal vagy plane, hogy a nap különböző óráiban különböző tagok? Ez egyenesen absurdum. A semináriumi munkásság csak úgy jő komolyan számba, ha az folytonos. Kell majd egy év ahhoz, hogy az egyes e munkába bejusson; a tanulmányozás szempontjából a legnagyobb kegyetlenség, öngyilkossággal határos eljárás, hogy az illetőnek tanulmányozását akkor szakítjuk meg, a midőn abba még csak igazán bekezdett. Ily szűk téren physikailag annyi hallgatót nem foglalkoztathatunk egyszerre s a munkásságot felváltva végezni annyit jelent, mint *erkölcsileg* és eredmény dolgában tönkretenni magát a munkásságot: úgy, hogy a szűk hely physikailag és erkölcsileg is lehetetleníti az igazi tudományos munkásságot. S mit szóljunk még ahhoz, hogy e munkásságot ezen egy helyen hat tanár vezesse. Ily munkásság vezetéséhez szükséges, hogy maga a tanár is a seminarium helyi-

ségében dolgozzék. Azt csak nem képzelhetjük el, hogy az a hat tanár egyszerre, vagy felváltva egyenként is ugyanazon szűk helyiségben dolgozzék, a hol 30—60 egyetemi hallgató dolgozik. Minél intenzívebb és koncentráltabb a munka: annál inkább kívánja a zavartalanságot, az elszigeteltséget. Vannak, kik intenzív munkát társaságban, többedmagával *egy* szobában kifejtteni nem képesek. A felsőbb hivatalnokok is külön dolgozó szobákkal rendelkeznek: mennyivel inkább szükséges az egyetemi tanárookra nézve, kik igazán szellemi, tehát koncentrált munkával foglalkoznak és pedig a *szellemiekkkel* foglalkozóknak *legmagasabb* fokozatán.

Továbbá mikép képzelhető el az, hogy az a hat tanár vagy csak az az egy is, külön dolgozószoba nélkül vezesse seminariuma tagjainak munkásságát. Bejövetele a dolgozószobába megzavarja a különböző szakban dolgozók munkáját s különösen akkor, ha az egyik seminariumi tag elpanaszolja baját, vagy a tanár nézete szerint tév-úton jár s már most mindezt tisztázni kell s tanácscsál is el kell látni az illetőt: ezt a többiek munkásságának nagyobb félbeszakítása, de legalább is erősebb megzavarása nélkül ugyancsak közös helyiségben nem teheti. Ha a tanárnak külön dolgozószobája van: ott végezhető el mindez. Szükséges a külön dolgozószoba végre azért is, mivel itt őrizhetők a nagyobb értékű könyvek, de különösen kéziratok, a melyek csakis a tanár személyes felelőssége mellett adatnak ki.

A mit a modern philologiai seminariumról állítottunk: az többé-kevésbé a többiekről is áll. Egyik mellett sincs a tanárnak külön dolgozószobája. A classica philológiában is két tanár vezetése alatt folyik a seminariumi munkásság; a philosophiai paedagogiaiban szintén két tanárral; a történeti seminarium termébe beszorultak az *egyetemes történet* ókor, a közép és újkor, a magyar történet és a művelődés történet tanárainak munkásai, négy tanárnak vezetése mellett.

Ezek tarthatatlan helyi viszonyok, — a melyek világosan azt bizonyítják; hogy egyetemünk új épületében mily kevésbé érvényesül a haladó kornak a seminariumi munkásságot annyira értékelő szelleme.

Am beszéljenek a számok. A strassburgi egyetem központi épületét 1879—1884. építették, a miénk tehát majd 20 évvel később épült ki. Az egyetemi hallgatók számát illetőleg a miénk

majd 1000-el túlhaladja a strassburgit. Az összehasonlítás tehát egészen jogosult.

I. Az *előadótermek* területi viszonyai egyeznek nagyjában.

A mi egyetemünkön		a strassburgin
a jogi facultáson a tantermek		csak egyetemi tantermek
területe	373·23	vannak.
a philosophiain	433·63	Ezek területe 1018·00
a matematikain	180·80	levonva 987·66
	<hr/>	
	987·66	marad + 130·34 □ m.

Így tehát a strassburgin nagyobb az előadási termek térfoglalatlja.

Intensiv tanulmányozás szempontjából ennél azonban sokkal fontosabb az a körülmény, hogy míg nálunk a számbavett összes előadó termek száma 10 (4 jogi, 4 philos. és 2 mathem.) addig Strassburgban azok száma 17. Nálunk az iskolaszerű osztályok, a hova kötelezőleg járnak el a diákok tanulni, lépnek előtérbe: ott ellenben a szabad tanulmányozással adott elaprózása a collegiumoknak. Azért azonban van ott Strassburgban is nagy terem, mely egész nap igen természetesen minden egyes facultásnak használatára áll. Nálunk a legnagyobb terem (a philos. kar. IV. sz.) 165·66 □ m., míg a strassburgin a legnagyobb terem 182 □ m. Strassburgban van 2 terem 27 ülőhelylyel. 8 32-vel, 1 56-al; 2 64 ülőhelylyel, 2 72-vel, 1 117-tel és 1 208 ülőhelylyel. A tanárok hallgatóik száma szerint választhatnak megfelelő termeket.

II. A hivatalos, administrationalis helyiségek arányainak összehasonlítása mutatja, hogy mi pártos és mutatós nemzet vagyunk.

Elkülönülünk *facultusokra*. Mindegyik facultásnak meg van a tanári szobája, dekáni irodai helyisége; míg a strassburgi egyetemen van egy közös tanári szoba és két facultási terem.

A mi egyetemünkön :		A strassburgi egyetemen :
a jogi facultas hivatalos helyiségei		a két facultási terem 82·00
tanácssterem, dekáni		a közös tanári szoba 56·00
hivatal	438·66	<hr/>
vizsgatermek az orvos-		138·00
kari hiv. h., könyv-		
tár és szigorlóterem	264·35	
a philos. kar, ugyanez	170·26	
a mathem. karon	138·76	
	<hr/>	
	1012·03.	

A facultási különlegességekben mi vagyunk tehát 874·03 méterrel előnyben.

Ha nem is ily meglepő előnyben, de mégis előnyben vagyunk az általános egyetemi administrationalis helyiségek méretei dolgában:

A mi <i>quaesturái</i> helyiségünk	100·62	a strassburgié	58·00
" " <i>rectori</i>	94·20	"	56·00
" " " irodai helyiségünk	87·60	"	75·00
" " senatusi termünk	72·15	"	122·50
		<hr/>	
	354·57		311·50

Ezen burocraticus apparatus és mutatóság mellett, — mind a kettő pedig az egyetem szellemével ellenkezik — a producálás műhelyeire súlyt nem fektetünk.

III. *Seminariumaik* helyiségeinek egybehasonlítása a strassburgiakkal egyenesen *szégyenletes* alakban tünteti fel a mi egyetemünket.

Van a mi egyetemünkön;

A strassburgin:

1. classica philologiai sem.			
1 szobában	42·18	3 szobában	266·00
2. modern philologiai sem.		a) román és ang.	3 " 182·50
1 szobában	42·18	b) germanist.	2 " 77·00
3. történeti seminarium		a) középk. tört.	2 " 91·00
1 szobában	42·55	b) újkori tört.	2 " 73·50
4. philos. paedag. sem.			
1 szobában	39·24	2 "	70·00

tehát nálunk 4 szobában 166·16 a strassburgin 14 szobában 760·00

Strassburg tehát 10 szobával és 593·84 méternyi területtel van előnyben.

Az arány nem kedvezőbb, ha hozzávesszük a mi karunkon levő intézeteket:

Karunkon van:

Strassburgon;

1. a geographiai intézet			
3 szobával	152·94 ☐ m.	3 szobával	101·50 ☐ méterrel.
2. az archaeol. intézet			
3 szobával	111·13 " "	2 "	98·00 " "
az ehhez tartozó gipszmásolatok folyosó	13·75 " "	9 "	1435·00 " "
s ha még ehhez hozzáadjuk a mi egyetemünkön — sajnos — nem létező művészettörténeti intézetet	6	6 "	416·50 " "

ügy teljesen világossá válik a mi elmaradásunk:

Kolozsvár 6 szoba és egy folyosó	277·82 □ méterrel,
a melylyel szemben áll Strassburg 20 szobával és pedig	2051·00 „ „
Seminariumaink és intézeteink elhelyezkednek 10 szobában	443·98 □ területtel,
míg a strassburgiak elhelyezkednek 34 szobában	2811·00 „ „

ügy, hogy a különbözet Strassburg javára 24

szoba és	2367·02 „ „
--------------------	-------------

Nem számítottam az egyetemi intézetekhez az Erdélyi Múzeum gyűjteményeit tartalmazó helyiségeket, holott nálunk ezek is az egyetemi régészeti oktatás céljait szolgálják: sőt éppen ezekben folyik a közönséges kereteken túlemelkedő oly tudományos munkásság, mely az egyetemi seminariumi munkásság legbelterjesebb képét nyújtja. Nem pedig azért, mert e gyűjteményeknek az érmészeti és régészeti intézetbe történt bekebelezése egyetemünkre muzealis feladatokat is ró s így annak egészen specialis jelleget ad, a mely jellegnek megfelelőleg ezen intézet helyiségeinek kérdése mindenesetre az egyetem központi épületein kívül külön álló intézet keretében oldandó meg. Ha ennek daczára mégis hozzáadnók ezt a mi szegénységünkhöz, úgy termeink száma 5 helyiséggel és két folyosóval = 703·72 □ méter területtel kedvezőbbre gyarapodna; úgy, hogy lenne 15 szobánk, 2 folyosónk 1147·70 □ méter területtel; de még *így* is 19 szobával és 1663·30 □ méterrel kevesebb lenne a philozophiai kar seminariumi és intézeti munkásságára. Hogy a mi 4 seminariumi helyiségünkkel szemben Hallenek 24 helyisége van; s a leipzig-i egyetemen, az intézetektől eltekintve a seminariumi helyiségek száma (L. Friedberg művét) 88-ra emelkedett: ezt csakis azért említem meg, hogy a mi seminariumaink mostani állapotának tarthatatlanságára — ha korunkkal haladni akarunk — utaljak.

Mégis hallgatnánk, kínlódnánk tovább is, ha nem tudnók azt, hogy az egyetemi és múzeumi könyvtár kiköltözésével helyiségek üresednek meg, a melyekre karunk még 1895-iki indítványával, a mely szerint a könyvtár külön könyvtári épületben (a kőfaragó telken) nyerjen elhelyezést reflectált. A könyvtár új otthonával felszabadul központi épületünkben 11 szoba — részben terem — 550·7 □ méternyi területtel. Ha ezen számok-

hoz hozzáadjuk a mi 4 szobánk területét: úgy nyernénk 15 szobát 716·23 □ m. területtel.

A többi karok tudományos érdekeivel számolva nem reflectálunk az egész területre, hanem csakis arra, a mire semináriumi munkásságunk sikeres folytathatóságának érdeke kötelez.

Semmiféle közelebbi indokolásra nem szorul, hogy a magyar egyetemnek az egyetemek sorában mindenekelőtt az a feladat jutott, hogy a magyar baza földjét, hazánk történetét, államunk nyelvét és irodalmát a legbehatóbban tanulmányozza, s e tárgyával szemben a tudományos módszeres kutatás minden eszközt használja fel. A leipzig egyetemen a szász történet és közelebb a szász egyháztörténetnek kutatására az egyetemi központi épületi tömbben egy külön szép emeletes ház áll rendelkezésre. Külön semináriumok a magyar történet, magyar irodalom számára okvetlen szükségesek.

De a modern semináriumban még ezenkívül combinált szakok a német nyelv és irodalom egyrészt, s másrészt a román nyelvek és irodalom (francia és oláh) sem maradhatnak a sikeres munka érdekében együtt. A német nyelv és irodalom fontossága, nevezetesen irodalmának s így kézi könyvtárának nagysága, módszeres kezelésének sajátossága kívánja amattól való elkülönítést; valamint ugyanazt kívánja a némettel szemben nevezetesen a francia nyelv és irodalomnak is ugyanily okokon alapuló érdeke.

Kívánatos lenne ugyan az egyetemes történeti semináriumnak is elkülönítése, s megfelelő történeti múzeummal való egybekapcsolása; nemkülönben kívánatosnak tartanám a paedagogiai semináriumnak is különválását a pohilosophiától, a mennyiben a didaktika az iskolai tönkönyvi irodalom internationalis gyűjteményét iskolák, taneszközök mintázatainak kiállítását, szemlélését megkívánná: de számolva a körülményekkel mindezt, valamint sok más most még csak az optatumok közé helyezük; s megelégszünk azzal, hogy a szaktanárok az ily combinált semináriumoknál is külön-külön dolgozó szobával is bírjanak. A classica-philologia két tanára számára, bár mind a kettő egy szakot képvisel: ugyanazt kívánják nemcsak a főntebb kifejtett okoknál fogva, hanem nevezetesen azért is, mivel a classica-philologiai szaksemináriumnak prosemináriumra és semináriumra való tagolását feltétlen szükségesnek tartjuk — márcsak az előképzett-ségnek nagy fogyatkozásai miatt.

A mondottakat irányítókul tekintve, a seminariumi helyiségekre vonatkozó, a létező körülményekkel számoló szükségletünk a következő:

1. a philosophiai s paedagogiai semin. számára 2 tanári szoba à 20 m ² = 40 m ² , 1 dolgozószoba 40 m ²	80 m ²
2. a magyar és uralaltaji nyelvészeti semin. számára 2 tanári szoba à 20 m ² = 40 m ² , 1 dolgozószoba 40 m ²	80 m ²
3. magyar irodalmi semin. számára 1 tanári szoba 20 m ² , 1 dolgozószoba 40 m ²	60 m ²
4. német nyelvészeti és irodalmi semin. számára 1 tanári szoba 20 m ² , 1 dolgozószoba 30 m ²	50 m ²
5. román nyelvészeti és irodalmi semin. számára 2 tanári szoba à 20 m ² = 40 m ² , 1 dolgozószoba 30 m ²	70 m ²
6. classica-philologiai semin. számára 2 tanári szoba à 20 m ² = 40 m ² , 1 dolgozószoba 40 m ²	80 m ²
7. magyar történeti semin. számára 2 tanári szoba à 20 m ² = 40 m ² , 1 dolgozószoba 40 m ²	80 m ²
8. egyetemés történeti semin. számára 2 tanári szoba à 20 m ² = 40 m ² , 1 dolgozószoba 40 m ²	80 m ²

Összesen 22 szoba 580 m²

területtel.

Hogy számításunk *tényleg* mily szerény: ez legjobban kiviláglik, ha ugyanezen seminariumok területi viszonyait a strassburgiakéval egybe hasonlítjuk. Ugyanezen seminariumnak területe a strassburgin 760 □ m.; a miénk tehát 180 □ méterrel kisebb, mint a strassburgi seminariumoké.

Mindezek után legegyszerűbbnek tűnik fel az, hogy Nagyméltóságodat arra kérnök fel, hogy a könyvtár által felszabadult, ugyancsak a mi egyetemünkön, termeinkkel kapcsolatos helyiséget a 180 □ méter levonásával kegyeskednék karunknak seminariumi célra átengedni. Tennők is ezt, hogy ha a seminariumi, valamint az általános egyetemi érdek nem kívánná a kérdésnek némileg módosított megoldását.

Jelenlegi seminariumi helyiségeinknek igen nagy hátránya az, hogy folyosóit a folytonosan fluctualó s nevezetesen a köz-órák közben zajosabban társalgó egyetemi ifjúságunk ellepi; néha-néha még a seminariumi helyiségekbe be is nyit s így a seminariumi munkásságot tühretetlen módon megzavarja.

Egyetemi szempontból pedig egyenesen anomália az, hogy a tantermek facultások szerint elkülönülnek. Nemcsak a matematikai természettudományi karnak, hanem a jog- és állam-

tudományi karnak hallgatói is együtt hallgatnak egyes előadásokat a mi karunk hallgatóival; s reményeljük, hogy minél inkább felismeri majd a mi egyetemünk is a publicumok nagy jelentőségét az általános műveltségnek, az egyházi tényezők által nem igen táplált egységes világnézetnek fontosságát, egyetemi hallgatóságunk is szakít ez osztrák elszigetelő, iskolászerű tradícióval s egyik karnak hallgatója sem feledkezik meg arról, hogy a tudományegyetemnek polgára s hogy éppen ezért a főntebbi érdekek, a nemzeti és társadalmi consolidálás szempontjából is ily érdekű előadásokat bármely karon hallgatni fognak.

Ezért is kívánatosnak tartjuk *egyetemi* szempontból, hogy a jogi kar hivatalos helyiségeivel, tantermeivel jöjjön le az I. emeletre, s *seminariumi* szempontból kívánatosnak azt, hogy e seminariiumok vonuljanak fel, az egészen csöndessé vált, a math. és természettudományi kartól fal által is egészen elszigetelhető II. emeletre.

A mily világos az, hogy ezen expediens a seminariiumi érdeket kiválóan szolgálja: úgy kimutatható az is, hogy az ily megoldás a jogi kar különös érdekeinek is megfelel.

Volt annak idején szó arról, hogy a jogi kart megillette volna, hogy az legyen az első emeleten. Ez most meg lenne.

Területi szempontból is a veszteség csak látszólagos. Igaz az, hogy a jogi kar jelenleg a II. emeleten a sok hivatalos helyiségeket, szigorlati termeket és a 4 tantermet beszámítva 811·89 □ métert foglal el.

Ha lejönne és a könyvtári helyiséget . . . 55·07 □ méterrel
s továbbá a mostani földrajzi intézetet . . . 152·94 „ „

foglalná el összesen csak . . . 703·01 „ métert
nyerne, tehát 108·88 □ métert vesztené. E veszteség csak látszólagos, mivel a tantermek közösségénél fogva egy tantermet könnyen nélkülözhetnek; egész délelőtt használhatnák a mi eddigi IV. tantermünket, a mely délelőtt üres s mely 165·66 □ m. területű; délután pedig az ez évi tanrend szerint az I. és II. sz. jogi tantermek üresek. A kötelező doctoratusnak eltörlésével a nagyobb számú szigorló, vizsgálati tantermeken is részben túl adhatnak s így a veszteség csak képzelt.

Területi szempontból pedig nyereség a leköltözéssel az,

hogy a II. emeleten a jogi kar számára egy második seminarium céljaira felszabadulna egy 231·89 □ méternyi terület. A jogi kar által jelenleg lefoglalt terület 811·89
 Ebből levonva a philosophiai kar számára szükséges seminarium területét 580·00
 marad 231·89

a mely területet hozzáadva a jogi kar által a III. emeleten lefoglalt 150 □ m. területéhez: a jogi kar seminariumai 381·89 □ méternyi területet foglalnának le: egy oly területet, mint a minőt tudtommal Németország egyetlen egy egyetemén sem foglalnak le. A legtöbb németországi egyetemen tulajdonképpen csak is **egy** jogi seminarium van. Van a legtöbb egyetemen még egy államtudományi seminarium is; a mely azonban, mint a híres Wagner, Schmoller által vezetettek a philosophiai karhoz tartoznak. Az államtudományi, társadalomtudományi, pénzügytani, nemzetgazdaságtani katedrák a porosz egyetemeken nem a jogi, hanem a philosophiai karon léteznek.

Az államtudományi seminariumot — a mi egyetemi viszonyaink szerint — igen természetesen a jog- és államtudományi karhoz számítjuk s ha már most így arányítjuk egymáshoz az egyes karok seminariumainak területi viszonyait: nagyon kedvező arányokat nyerünk éppen a jogi karra nézve.

Egyetemünkön az általunk tervezett arányok szerint:

a jogi karnak jutna	381·89 □ m.,
a mathem. karnak jut a II. emeleten a math. sem.	45·62
a III. emeleten az ábrázoló geom.	86·57 132·19 □ m.,
a bölcsészeti karnak	580·00 □ m.,
összesen	1093·08 □ m.

Ezt százalékban kifejezve és a strassburgival egybeállítva:

	a kolozsvári egyetemen	a strassburgi egyetemen
a jogi kari seminariumra jut	34·93%	5·70%
a matematikaira	12·09%	4·09%
a bölcs., nyelv- és stb.-re	53·06%	86·18%
a theologiaira	—	4·00%
összesen	100·08%	99·97%

Az arány e szerint teljesen kifejezésre juttatja, hogy mennyire vagyunk viszonyítva a némettel *jogi, procuratori* nemzet.

E megoldás azonban a mi karunkra nézve is egyelőre igen kedvező lenne. Seminariumaink elzárt helyen (a könyvtárt a lépcsőtől elzáró ajtó is fölkerülhetne a ruhafogasokkal együtt II. emeletre ugyane helyre s ugyancsak egy szolga őrizete alatt állhatna a ruhátár) zaj által nem zavartatva találnának otthont. A régi helyéből kitelepített geographiai intézetet pedig elhelyezhetnők a mostani seminariumok és az I számú tanterem helyére és pedig úgy, hogy a II. sz. tanterem (mint a melyben skiop-tikon is van) szolgálhatna geographiai tantermül is s az I. sz. tanterem a mostani classica-philologiaival és modern philologiai seminariummal együtt a geographia tanárának és hallgatóinak munkatermeiül. E teremek mind északnak fekszenek s így a rajzolásra a legalkalmasabbak s a munkára szolgáló hely az eddigénél sokkal tágasabb. Az eddigi geographiai intézet egész helyisége a tanterem beszámításával 152·94 □ m. A tervbe vettnek területe :

1. A tanterm	106·07
2. A munkatermek : az I. sz. terem	64·64
A classica-philologiai	42·18
A modern philologiai	42·18
összesen	255·07 □ m.,

az eddigi helyiségnél tehát 102·13 □ méterrel nagyobb.

A történeti és a phil.-paedag. seminarium, a mint van, 30 ülésű 2 tanteremül szolgálhatna.

Nem tudjuk elképzelni, hogy a mathematicai s természet-tudományi kar ezen beosztás ellen emelne kifogást. Nagy és gazdagon felszerelt intézeteiben tudományos élet folyik s a mathematicai és ábrázoló-geometriai seminarium helyiségei, nevezetesen ez utóbbi intim jellegének teljesen megfelelően felszerelt és nézeteink szerint elég tágas helyiségekkel is rendelkeznek.

Hisszük, hogy Nagyméltóságod is meggyőződött előterjesztésünk alapján, hogy nem egyoldalú kari, hanem tudományos érdek vezérelt, midőn Nagyméltóságodat arra kérjük: *kegyeskednék az illetékes karok érveinek meghallgatása után bölcsesége szerint — ha lehet — úgy intézkedni, hogy a könyvtárnak*

a központi egyetemi épületből való kitelepítése után a jogi karnak hivatalos helyiségei és tantermei az I. emeletre — a könyvtár helyiségei és a mostani földrajzi intézet helyiségeinek igénybevitelével — telepíttessenek le és pedig azzal a közelebbi határozattal, hogy az eddigi facultási tantermek mind egyetemiekké váljanak s így minden karnak egyenlően rendelkezésére álljanak; — továbbá pedig, hogy a philosophiai, valamint a jogi seminariumok a főt adott területi beosztással helyeztessenek föl a II. emeletre és pedig a matematikai kar hivatalos és eddigi tantermi helyiségeitől fal által elkülönítve s a lépcsőtől is külön ajtó által, elzárva a végett, hogy itt a II. emelet semmi által meg nem zavart tudományos seminariumi munkásságnak legyen otthona.

B) A helyiség az egyik tárgyi biztosíték erre nézve; a másik a tanulmányozás eszközei.

Minden tudományos seminariumnak az alkalmas helyiségen kívül szüksége van — eltekintve az esetleg szükséges szemléltető eszközöktől — könyvekre: szüksége van a tudományos munkásságnak, az ambíciónak fölkelése és élesztése céljából is ösztöndíjakra: egyszóval anyagi támogatásra, alapvető befektetésre és évi segélyre.

A kézikönyvtár ügye seminariumainkra nézve az egyetemi könyvtárnak távolabbi helyre való áthelyezése következtében mind fontosabbá válik. Mindegyik seminarium kell, hogy az alapvető munkákat maga is bírja s ne legyen kénytelen azt a távolabb eső könyvtárban esetleg hiába keresni. A seminarium minden egyes tagjának rendelkezésére álljanak a seminarium összes könyvei s tanulmányi vágya ne forduljon hiába seminariumi könyvtárhoz.

A seminariumi könyvtár ezen jelentőségéből indulva ki, volt karunk oly bátor, alapvető befektetésként Nagyméltóságodtól nagyobb összeget kérní. A nyert összeg távolról sem közelítette meg a kért összeget.

Kértünk az összes seminariumainkra: alapvető felszerelésre 65,100 koronát s kaptunk 5000 koronát.

A lefolyt évre utalványozott összeg 4000 korona, bár az alapösszeghez viszonyítva tetemes: mégis viszonyítva az általunk kért 13,250 koronához és a hasonló külföldi seminariumokra szánt összegekhez, nagyon is szerény.

A berlini egyetem az archaeologiai, geographiai és művészettörténeti intézetekre

a geographiai intézetnek adott	6500 m.	
a művészettörténetre	3000	”
az archaeol. intézetre	1500	”
az	1050	”
az	4350	”
a psychol.	3350	19,750 m.
<hr/>		
a tengeriszei intézetre szánt nagyobb összeget külön véve	63,310	63,310 m.
<hr/>		
a philologiaira	adott	600 m.
a történetire	1350	”
a germanist.	600	”
a román phil.	500	”
az angol	500	”
a történeti geogr.	300	”
a kelet-európai történetire	600	4450 m.
<hr/>		
összesen tehát		86,510 m.

Leipzig

az indo-germán intézetre adott	300 márkát,
a philol. seminariumra	3660 ”
a ” prosemin.	720 ”
az archaeol. sem.	4530 ”
az	250 ”
az aegypt. gyűjteményre	500 ”
a német semin.	3400 ”
az angol	450 ”
a román	350 ”
az experim. psychol.	2000 ”
a philos. sem.	1350 ”
a történetire	6320 ”
a történet-geogr.	800 ”
a geogr. intézetre	3100 ”
az érmészetire	900 ”
a művészettörténetire	3000 ”
a philos. és paedag.	9460 ”
<hr/>	
összesen	41,090 m.

Bécs

a philologiai semin.-ra	adott	5000	koronát.
az archaeol. epigr. sem	"	5800	"
a művészettörténeti	"	800	"
a történeti	"	3200	"
a német	"	2200	"
a szláv	"	2400	"
az osztrák tört.-termt.	"	5800	"
a paedagogiai	"	300	"
a román phil.	"	2000	"
az angol	"	300	"
a keleti intézetre	"	2800	"
a földrajzi intézetre	"	3200	"
összesen			34300 kor.

Strassburg

a philosophiai sem.	adott	600	m.
a philologiai	"	3500	"
a német phil.	"	1000	"
a román és angol sem.	"	1500	"
a történetire	"	1200	"
a "	"	1200	"
a földrajzira	"	1000	"
tisztán seminariumi célra	"		10.000 m.
az archaeol. intézetre	"	1500	"
a művészet-tört.-termt.	"	2150	"
a "	"	3400	"
az aegyptologiaira	"	500	"
összesen		7550 m.	7550 m.
összesen tehát			17,550 m.

Ezen évi összegekhez arányítva a miénket, különösen tekintettel arra, hogy intézményünk kezdetleges s így az alapvetéssel járó nagyobb befektetésekre szorul — nagyon is szegény. Kérjük ezért is Nagyméltóságodat, hogy most a kezdetben *rendkívüli segéllyel tegye lehetővé seminariumainknak a tudomány igényeinek némileg megfelelő felszerelését, berendezését.*

Egyetemi ifjúságunkat a seminariumi komoly tudományos munkásságba bele kell nevelni. A nevelés a cél érdekében az

ambitiót, külső eszközöket, oly tényezőket, a melyeket a czél elértekor mellőzhetünk — fölhasznál. Ösztöndíjak, jutalmak a kezdőnek munkásságát még a tudományos téren is fölkelthetik, fokozhatják. Seminariumi kezdő munkásságunk ezen külső eszközökre is rászorul, különösen ha tekintetbe vesszük nevezetesen a mi ifjúságunk szegénységét, mely is nem egyszer a legtehetségesebb ifjút is kenyérkeresetre kényszeríti s így márcsak ezért is akadályozza a komoly folytonos tanulmányozásában. Végre még arról sem szabad megfeledkezni, hogy a könyvtárnak kezelése — mechanikus munka, a melyben az igazgatót a seminarium egyes tagjai segítik. Nem illő dolog kenyérkeresetre szoruló ily mechanikus munkára kárpótlás nélkül igénybe venni.

Mindezek alapján az ügy, valamint a méltányosság érdeke megkívánja azt, hogy a seminarium igazgatóinak legyen módjuk eme szolgálatot megjutalmazni s a tanulmányozás körüli buzgalmat ösztöndíjjal kitüntetni.

Akárcsak évi száz koronát kezelési díjra, a melyről az igazgató nyugták alapján elszámol — szükségesnek tartunk.

Nézetünk szerint erre a czélra föl lehetne használni a fölöslegessé váló tanárképző-intézet igazgatója fizetésének és hivatalos helyiségeire költségbe vett díjainak összegét. A tan szabadság elvével jár az, hogy a tudományos, elméleti tanárképzés mikéntjét a felettes hatóság egészen az illető tanárra bizza. Ő a szakember, ő van megbízva a tudománynak önálló művelésével; neki kell legjobban tudnia azt, hogy az ő sajátos föladatát miképen kell megoldania. Hivatalos közegre — e munkásság ellenőrzése vagy szabályozása, irányítása czéljából nincs szükség, sőt ez egyenlő volna gyámkodni a fölött, kit a társadalom, az állam már sajátos hivatásánál fogva is önállónak, szabadnak elismert. Minthogy a tudományos seminarium tisztán egyetemi, facultási intézmény, ezért is administrationalis szempontból ez intézmény csakis a kari dékánnak, illetőleg a rector-nak hatósága alatt áll s így igen természetes, hogy az egyes seminariumok igazgatói a dékán útján terjesztik föl évi jelentéseiket és számadásaikat. A tudományos seminarium tehát teljesen nélkülözheti a *tanárképző igazgatóságot*. Ily tudományos seminariummá válik az eddigi gyakorlati irányú tanárképzői seminarium, mivel éppen Nagyméltóságod a gyakorlati tanárképzést — a mint a dolog természete kívánja — magukra a

középiskolákra bízta. A tudományos seminariumok igazgatóinak munkája azáltal, hogy munkásságuk tisztán tudományos jelleget nyert s. maguk kezelik a könyvtárt, végzik az elszámolást, csakis növekedett s így természetesen húzzák legalább az eddigi fizetést.

S a mint fától áll a tudományos seminarium belső vezetése minden hatóságtól s teljesen nélkülözhető a külső, adminisztratív vezetési dolgában is — természetes hatóságától, a dekántól, a rektortól eltekintve, minden más igazgatóság: úgy egyáltalában teljesen föladatnélkülivé vált a külön tanárképzői igazgatóság. A seminarium tagjait az illető szaktanárok, a seminariumok igazgatói veszik föl; a könyvtárt ugyancsak a seminariumok külön-külön kezelik: a jelentést, az elszámolást ugyancsak ők végzik s az ellenőrzést akkor, ha azt netán az állami kormánya a leendő tanárookra nézve kötelezővé tenné, ez irányban a tanárvizsgáló-bizottság elnöke gyakorolja. Ha a kormány a közoktatás körébe vágó bármely kérdésre meg akarná a főiskola tanárait is hallgatni: úgy a rectoratus útján az illető karokhoz fordul véleményes jelentés- vagy javaslatétel dolgában. Nincs ügy, melyet illetékes fórumok a jelenlegi tanárképző igazgatósága nélkül el nem végezhetnének. Nincs is ezért szükség ez állásra s csakis egyetemünk, valamint a tanárképzés ügyének fejlődéséből vonjuk le a következményt, midőn Nagyméltóságodat arra kérjük, hogy ezen állást *beszűntetni kegyeskednék és ez állással járó személyi és dologi kiadásokat a tudományos seminariumok személyi és adminisztratív kiadásainak fődözésére utalványozni szíveskednék.*

A mi végre az *ösztöndíjakat* illeti, a melyek útján a seminariumi munkásság nevelőileg fölkelhető és fokozható: úgy a jelenleg létező tanárképzői és kari ösztöndíjak — nézetünk szerint — egészen intenciójuknak megfelelően a tudományos seminariumok számára legalább részben igénybe vehetők. A tanárképzés elméleti és gyakorlati. Sokkal nagyobb súly fekszik az előkészítés éveiben az elméletin, mint a gyakorlatin, már csak azért is mivel az egész hivatásos élet a gyakorlatit hangsúlyozza. Nagyméltóságod czélzata, a mely szerint az elméleti négy évi képzéssel szemben a gyakorlati *egy* évre szorítkozik: mutatja azt az arányt, a melyben a tanárképző intézetén eddig kiosztatni szokott ösztöndíjak volnának fölosztandók egyrészt a gyakorlati tanárképző intézet és másrészt a tudományos seminarium tagjai

közt 1 : 4-hez való arányában. Tekintettel arra, hogy évek óta kérve-kértük a tanárképző intézeti ösztöndíjak számának fölemelését: nem vagyunk igazságtalanok és következtelenek, midőn Nagyméltóságodat arra kérjük, *kegyeskednék a tanárképzői ösztöndíjakat teljes számban a tudományos seminariumok tagjai számára föntartani.*

A *kari* ösztöndíjak czélja a legkiválóbb, legkomolyabban tanulmányozóknak kitüntetése — tekintet nélkül azok anyági viszonyaira. A colloquiumok, a vizsgálatok e komoly tanulmányozás kriteriumául nem szolgálnak. Tanulással nagyon jól colloquálhat, vizsgázhat le a tanulmányozás dolgában teljesen járatlan ember s viszont komolyan tanulmányozó nem egyszer rosszul colloquál és gyalázatosan vizsgázik. Csak a seminariumi munkásság az igaz tanulmányozásnak teljesen megbízható kriteriuma: ezért is a kari ösztöndíjak intenciójuknak akkor felelnek meg, ha a Kar az ösztöndíj megajánlásának kriteriumául a seminariumi munkásságot fogadja el. Még lehetne szabni, hogy az egyes seminariumoknak van joguk egy-egy ösztöndíjra. Az ösztöndíjat azonban a kar szavazza meg. (Kétes esetekben az odium az egyes igazgatótól átmege a karra.) A pályadíjak szintén a seminariumi kiváló munkásságnak volnának jutalmi.

Reményeljük, hogy eme nevelő-eszközök fölhasználásával seminariumaink is idővel a tudányszeretet által egyedül áthatott, odaadó, önzetlen és lelkiismeretes munkásságnak lesznek otthonai, a melyekben fölnövekszik hazánknek oly vezető új nemzedéke, a mely nem néz fölfelé, sem lefelé, nem nézi a személyt, sem a neki ajánlott kitüntetéset, avagy pénzt, hanem nézi egyes-egyedül azt, a mi hivatásával adott; foglalkozása tárgyának természetébe mélyed el szeretettel, annak természetében levő erőket fölismeri, értékeli, kifejti, érvényesíti, így az igazságot kutatja, hirdeti s ez igazság erejében nyeri meg önállóságának, szellemi és erkölcsi szabadságának biztos alapját. Ily vezető nemzedékre van szükségünk a magyar nemzetállam megalakítása szempontjából is. Semmiféle törvények (vagy törvényszegések), semmiféle intézmények, hanem egyesegyedül a szellemi és erkölcsi hatalmak által áthatott személyiségek fogják ezt a nemzetállamot megalkotni. A politikailag zilált és tehetetlen Németországot a tudomány, a kultura egyesítette s a tudományos szellemmel járó önzetlen és odaadó szellem tette hatalmassá s a tudomány alap-

ján kifejlődő ipara és kereskedelme tette gazdaggá. — Kis nemzet vagyunk, csak az igazi tudományosságban, az önzetlen odaadásban gyökerező szellem és jellem útján lehetünk egygyé, hatalmassá, gazdaggá.

A tudományos seminariumok ezen szellem- és jellemnek igazi seminariumai. Nagyméltóságod éppen a nemzetállam consolidatiójának ministeriuma alapján leghivatottabb öre és fejlesztője! E szempontból is ajánljuk a seminariumok ügyét Nagyméltóságod kegyes figyelmébe, midőn Nagyméltóságodat arra kérjük:

1. kegyeskednék úgy intézkedni, hogy a könyvtár áthelyeztetésével megürült helyiségeket a jelenlegi földrajzi intézettel együtt a jog- és államtudományi kar foglalná le; s az eddigi facultási tantermeket egyetemi jellegüknel fogva, az összes karok előadásaira a szükségnek megfelelően használhassák;

2. seminariumaink valamint a jog- és államtudományi is a részletezett módon a II. emeletre kerüljenek föl;

3. most a kezdetben seminariumaink rendkívüli segélyben a kegyesen fölemelt évi segély mellett részesítendők;

4. a tanárképzői igazgatóság személyi és dologi kiadásaira fordított összeg a tudományos seminariumok ügykezelésére használandó föl;

5. a seminariumi munkásságról szóló jelentések és azok ügykezelésével, könyvtárával járó kiadások elszámolása is a kari dékán útján terjesztendők föl;

6. a tanárképzői, valamint a kari ösztöndíjakat a seminariumi munkásság alapján, az egyes seminariumi igazgatók ajánlatára a kar osztja ki s módja ejtendő annak, hogy a pályadíjak is ugyanezen alapon legyenek kioszthatók.

Midőn a tudományos seminariumok nagy jelentőségére nézve meggyőződésünket őszintén és világosan kifejtettük s a tudomány fejlődéséből, egyetemünk és a tanárképzés ügyének fejlődéséből levontuk a következményeket s az igaz tanulmányozás szellemének biztosítása és fejlesztése érdekében Nagyméltóságod bölcsességéhez és nemzeti érzéséhez folyamodtunk: úgy vagyunk meggyőződve, hogy éppen így szolgáljuk legjobban Nagyméltóságod intencióit is.

A kolozsvári tanárképző-intézet feladatáról.¹

A tanárképzés elméleti és gyakorlati; és pedig oly formán, hogy az elmélet előzi meg a gyakorlatot. Az elméletinek tárgya a tudomány, közelebbről az általános műveltség egészébe behelyezett azon szaktudomány, a melynek művelését és tanítását az illető élete feladatául választotta. Mesteremberi módra, másnak gondolatvilágából élösködve, taníthatunk ugyan a nélkül is, hogy a szaktudománynyal ily értelemben foglalkoztunk legyen. Ez azonban nem a tanári, hanem legfeljebb tanítói, leginkább csak dressurái tanítás, a mely holt részeket nyújt s azért csak holt mechanikus ismeretet is. A tanár tanításának *élőnek*, tantárgya egészét átéltnék, s tanítványa lelki világába beleélőnek kell lennie. Ilyenné az ismeret *tudományos* jellege által lesz. Az érdekeltség és hasznosság önző világából kilépünk; az ambitio kapaszkodó létrájáról leszállunk; nem a magunkét, hanem a másét keressük; másnak lelkébe, természetébe kívánunk elmélyedni, e természet törvényeit kívánjuk kutatni, ezek alapján a jelenségeket megérteni, a megértettet elvi alapon rendszerezíteni, míg végre eljutunk az elvek tudományára és ez úton egy egységes világnézetre, melyen belül minden él, egy szerves egésznek a végtelenből kiemelkedő és odavezető, folyton mélyítendő, kialakítandó s tisztaságában mindinkább emelkedő képét mutatja. Nincs e képen belül véletlen: minden megokolt, avagy probléma, a melynek alapját s így megoldását keressük.

Ez önzetlen szellemben, e tág keretben folyik a szereptel végzett koncentrált munkásság az egyetemen. Nem hábor-

¹ Értekezésem egy része, mellyel a kolozsvári tanárképző-intézet igazgatóságát elfoglaltam s melyet a tanárképző-intézet tanári testülete kívánatára — közöltem a Magyar Paedagogia XV. 9. számában.

gatja azt semmiféle, sem egyházi, sem világi tekintély: nem zavarja azt az életnek baja, igénye, követelménye. Egyetlen irányítója az igazságnak tekintet nélküli felderítése; egyetlen törvénye a tárgy természetében létező törvény; egyetlen mozgatója a tudománynak szeretete és éppen ezért megnyilatkozásának egyetlen formája a *teljes szabadság*. Ez utóbbiban, mint a munkásság formájában nyer legvilágosabban kifejezést az egyetemi élet, miért is egyetemi törvényünk az *igaz egyetem* szellemének felel meg, midőn az első §-ban egyetemünket a tanszabadság elvének alapjára állítja.

E szelleméletbe való bevezetés, e szellemtől való áthatás a *tanárképzésnek alapvető, legfontosabb része*. Midőn az egyetem éppen ezt a feladatot teljesíti: az *egyetem maga — a legfontosabb tanárképző*.

Ebben a munkában az egyetemet akár vizsgálatokkal vagy vizsgálatokra való tekintéssel, akár pedig egy külön tanárképző felállításával zavarni — annyit jelent, mint éppen a legfontosabb munkát eredményében kockáztatni.

Ez ellen küzdöttem legújában is az Athenaeum még most is folyó számaiban, nemkülönben a tudományos szemináriumokra vonatkozó véleményes jelentésemben, melyet a kolozsvári egyetem bölcsészeti karához nyújtottam be.

Itt e helyen csakis röviden kívánom azon érveket értékkre leszállítani, melyeket az egyetemi tanulmányozást is *irányító* tanárképző mellett felhoznak.

Azt mondják, szükséges ez intézmény, mivel az egyetemi előadásokban nincs tervszerűség: az egyes tanárok nem terjeszkednek ki előadásaikban tudományszakuk egész körére, nevezetesen eltekintenek szaktárgyuk methodologiai követelményeitől s előadásaikban nincsenek tekintettel a középiskolára.

Az így értelmezett tervszerűséget kívánja a tanárképző az egyetemi előadásokba bevinni, midőn nem ugyan az egyetemtanárt és az egyetemi hallgatót, — a kiknek tanszabadságát respektálja, — hanem csakis a tanárképző tanárát és a tanárjelöltet a tanításban és hallgatásban e tervszerűségre kötelezi.

A Trefort-féle gondolkozás alaki nagy gyöngéjére, hogy ne mondjam az abban rejlő erkölcsi cinismusra csakis mellékesen utalok. Mindenki előtt világos, hogy üres e megkülönböztetés akkor, midőn az egyetemi polgár és tanárképző tagja —

egy és ugyanaz. Magukat az érveket kívánom közelebbről tekintetbe venni — mint olyanokat, a melyek csak az egyetemi élet korcsbajtásaival, az igaz egyetemi élet teljes félreértésével függnek össze.

Az igaz egyetemi tanár — szemben a speciálításokba elmerült szóbatudóssal — szaktárgya egészét karolja fel előadásában; mivel e szaktárgy művelésére nyert pályázata avagy eddig kifejtett munkássága alapján megbizatást; mivel nagyon is jól tudja — szemben az egyoldalú specialistával, — hogy az egésztől elszakadt szervek elszáradnak, hogy az ő tudománya fájának differenciáló hajtásai is annál épebbek, egészségesebbek, minél épebb, egészségesebb maga a fa; mivel végre éppen szaktudományának szeretete arra indítja, hogy a jövő nemzedéket is beavassa annak egészébe, a melynek ő szentelte egész életét.

Ha vannak egyes egyetemi tanárok, kik ezt nem teszik: azok ezt — a mint a tapasztalat mutatja — nem fogják megtenni, mint tanárképző tanárok sem, az egyetemi tanszabadság bő köpenyébe burkolódzva; úgy hogy az ilyen egyetemi korcsbajtással szemben az egyetemi hatóságnak leginkább célhoz vezető, legolcsóbb és az egyetemi érdeket kiválóan is szolgáló intézkedése parallel tanszéknek a felállítása a személyre szóló tandíj elvének fenntartása mellett.

A *methodologiai* követelmény, a mely szerint minden egyetemi hallgató szaktárgya természetének megfelelő sorrendben hallgathassa az egyes disciplinákat, kivihetetlen; a mennyiben ez azt jelenti, hogy vagy a szaktanár köteles minden évben, sőt minden félévben szaktárgyának összes disciplináit előadni; vagy az egyetemi hatóság köteles egy-két disciplinára külön tanszéket állítani, avagy végre asszisztensekre bízni ezek előadását. Az első eset degradálja az egyetemi tanárt lektorrá; a második költségvetési utópia; a harmadik az egyetemi előadások személyi jellegét szünteti meg.

A *középiszkolára* való tekintet követelményét az egyetem szempontjából egyszerűen nem értjük.

Értjük azt, hogy az egyetem legyen azon, hogy igaz középiszkolai tanári személyiségeket neveljen, oly egyéneket, a kik a végtelen igazság kutatásában, abban való elmélyedésükben lelkesedést, erőt nyertek végtelen, folytonos tanulmányozásra s az igazsággal szemben való lekötöttségük alapján erőt arra,

hogy minden emberi önkénnyel és értelmetlenséggel, erkölcstelenséggel szembeszálljanak s így nemcsak ismeretükkel, tudományukkal, hanem személyi életükkel is igaz tanítói legyenek az új nemzedéknek. Középiskolánknak ily tanárookra van szüksége.

Az egyetem azonban még oly értelemben is tekint a középiskolára, hogy tudományos szempontból érdeklődik a középiskolán folyó tudományos élet iránt, nevezetesen az iránt, hogy a középiskola tankönyveiben mennyiben érvényesült a tudományos haladás, mennyiben voltak nevezetesen képesek a tudomány-elvi jelentőségű *megoldott* problémái magukat a tankönyveket is áthatni és átalakítani. E kérdések a tudomány életével függnek össze. A mint minden tudománynak van története, úgy van annak a jelenben mintegy megállott története, statikája is. E szempontból, a tudomány szempontjából helyesen tekint az egyetem a középiskolára.

Ily értelemben és pedig csakis ily értelemben tekint a középiskolára a *paedagogiának* egyetemi tanára is. Ő is a nevelés és oktatás ügyének történetével, mint a művelődéstörténet egy fontos tényezőjével foglalkozik; s így igyekszik a nemzetnek, a kornak, az e korban élő, a kor szellemét sajátosan kifejező paedagogusnak lelkéből a nevelési rendszereket, az oktatás elméletét, szervezetét és intézményeit, gyakorlati követelményeit megérteni; a maga sajátos elméletét is a történeti fejlődés útján igazolni; miért is igen természetesen figyelmébe veszi nemcsak az egyetem és a népiskola, hanem különösen a középiskola, mint az általános műveltségnek főpropagatora jelenlegi állapotát is, s ezt a történeti talajon nyugvó elmélete alapján megítéli, értékeli; igen természetesen arra is utal, hogy az ő elmélete alapján miképen alakulna át az iskolai szervezet s így a középiskolának is szervezete, tanítása is: de itt a tudomány e határkérdésénél ő is megáll. Nem az ő, nem az egyetemi tanár feladata, hogy még az ő elméletén nyugvó létező középiskolába is *gyakorlatilag* bevezessen másokat az oktatás mesterségébe; még kevésbé lehet feladata az, hogy az ő elméletének meg nem felelő, másoknak szabályzatától és utasításaitól függő középiskolának életébe, gyakorlatába bevezessen bárkit is. Mind ez nem az egyetemi, hanem a *középiskolai* tanárnak a feladata.

Még inkább meglepő az a követelés, hogy az egyetemi tantárgyat a *középiskola szempontjából* kell előadni. Ennek egyáltá-

lában értelme nincs. Akárhány tárgy van az egyetemen, a mit egyáltalában nem lehet a középiskolán tanítani; s azután minden tárgy itt is, ott is egészen más szempontból adandó elő. Míg az egyetemen csak a tanulmány tárgyát nézzük, csakis annak sajátos természetével foglalkozunk: addig a középiskolán a tanárnak főfigyelme a tanulóra, a tanulónak képzetkörére, a tanuló fejlettségi fokára, annak természetére irányul; s ez alapon nyújtja a tanár a tanuló természetének megfelelő táplálékot az általa könnyen kezelt ismereti anyagból. Míg az egyetemen az ismereti anyag folytonosan a probléma szempontja alá esik: addig a középiskolán e kutatás kész eredményét adjuk.

Hogy egészen más világban vagyunk itt is, ott is: ezt ma már mindinkább elismerik nemcsak az egyetemi körökben, hanem elismeri ezt tanügyi kormányunk is; nevezetesen akkor, midőn a tanárképzés *gyakorlati* részét nem az egyetemi tanárképzőhöz, hanem a *középiskolán szervezett tanárképző-intézet*hez utalta.

Hogy a tanárképzésnek ezt a gyakorlati részét is mily fontosnak tartom, ezt Paedag. Dolgozataim II. kötete igazolja, a melyben 625. lapon igyekszem az egyetemről a gyakorlati életbe átvezető németországi intézményeket bemutatni és egyzersmind azt az alakot is, a melyben az nálunk volna életbe léptetendő.

Midőn ezek szerint a tanárképzés elméleti részét a maga teljességében végzi az egyetem, nevezetesen semináriumaiiban; gyakorlati részét pedig a középiskolai gyakorlati tanárképző: igen természetesen felmerül ama kérdés, hogy mire való az egyetemünk mellett szervezett tanárképző-intézet, a melynek igazgatóságával megbízattam?

Röviden felelhetek: *arra való, hogy az egyetemnek átadja azt, a mi az egyetemé s másrészt itt Kolozsvárt is készítse elő — az egyetem szempontjából is az oly nagyfontosságú, a középiskola. keretén belül szervezendő gyakorlati tanárképző-intézményt.*

A) Mindaz, a mi a tanárjelöltek elméleti, tudományos képzését szolgálja: mindaz az egyetemre bízandó.

I. Így nevezetesen az eddigi tanárképzői gyakorlatok, a mennyiben azokat egyetemi tanár vezeti: igen természetesen beleolvadnak dotációjukkal s a csakis fokozódó munkásságért járó tiszteletdíjakkal az egyetem tudományos semináriumaiiba.

Egyetemen a gyakorlat csak tudományos lehet. Minél inkább domborodik ki e gyakorlatoknak tudományos jellege: annál inkább szolgálja az egyetem a tanárképzést is.

E semináriumokat senki más nem vezetheti; senki más, tehát semmiféle igazgató, dékán vagy bármiképen nevezhető kormányhatóság ezek irányítására be nem folyhat, mint kizárólag maga az illető egyetemi tanár: az egyetemi tanszabadság erejében. Ő terjeszti fel évi munkásságáról szóló jelentését az illető kar dékánja útján.

II. A *tanárképzői könyvtár*, a mennyiben az tisztán tudományos jellegű — úgy, a mint az már részben meg is történt — áthelyezendő a megfelelő tudományos semináriumokba és pedig úgy, hogy e könyvtárak kezelése és fejlesztése kizárólag e semináriumok vezetőire bízandó.

A tanárképző-intézetnek átalánya pedig ezentúl vagy egészen, vagy nagy részt *tankönyvi gyűjtemény* létesítésére fordítandó, a mely szoros összefüggésben áll ugyan az összes tudományos semináriumokkal: de még sem bír szoros értelemben vett tudományos jelleggel s mely éppen ezért leghelyesebben a paedagogiai didaktikai semináriummal, mint a gyakorlati étellel is közelebbi vonatkozásban állóval volna kapcsolatosan felállítandó.

A tankönyvek, a mint már fentebb említettem, tanulságosan mutatják, hogy a tudomány problémái, nevezetesen a megoldott problémák mennyiben mentek át a műveltek köztudatába, hogy mennyiben voltak képesek, nevezetesen az elvi jelentőségüek a tankönyvek átalakítására. A tudomány és közelebből a tanárképzés érdeke az, hogy a semináriumok vezető tanárai alkalmilag erre a kérdésre is kitérjenek s hallgatóikat, munkatársaikat figyelmeztessék a különböző kulturállamokban divó szakbeli tankönyvekre s nevezetesen arra, hogy ezek is mennyiben haladnak a tudománnyal, illetőleg maradnak el e haladástól. Az összes középiskolai tantárgyakra létező tankönyvek, elsősorban a hazaiak, majd a németországiak, francziák, spanyolok, olaszok, angolok és amerikaiak, esetleg még más világrészbeliek is beszerzendők s rendszerezve, mindenki részére hozzáférhető módon felállítandók; és pedig a paedagogiai tudományos seminárium könyvtárával kapcsolatosan. Ezzel kapcsolatosan

1. azért, mivel e tankönyveknél a jelzett szaktudományi

érdek mellett a főérdek mégis *didaktikai*, a melyet nevezetesen az egyetemen hivatás szerint elsősorban a paedagogia tanára szemináriumával képvisel;

2. azért is, mivel már 10 év óta sürgetem a *paedagogiai múzeum* mellett az ily könyvtárnak létesítését, a melyeknek czéljaira legújban f. é. június havában is 3000 koronának évi dotációját kérelmeztem;

3. továbbá azért is, mivel rendezett paedagogiai szemináriumi könyvtárnak egy külön csoportját alkotja már most is a tankönyvek csoportja, a mely csoportba már is beosztottam az ajándék útján birtokomba jutott hazai szász középiskolákban használt tankönyvek egy részét;

4. végre azért is, mivel a paedagogiai tanszék áll legközelebb a gyakorlati tanárképzéshez s az ily gyakorlati tanárképző leginkább szorul ily tankönyvek gyűjteményére; a mely gyűjtemény útján viszont közelebb jutnak a középiskolai tanárok is az egyetemhez; s így ez úton is áthidalható az a köz, mely az egyetemet a középiskolától munkája természetének következtében elválasztja.

III. A *tanárképzői ösztöndíj*, a mennyiben abban *egyetemi* hallgatók részesülnek; nem lehet egyéb, mint az illetők *tudományos* munkásságának elismerése, megjutalmazása. A tudományra való rátermettséget, a tudományos munkásságot viszont nem a vizsgálat — nevezük azt alapvizsgálatnak vagy versenyvizsgálatnak, — hanem a tudományos szemináriumi tevékenység igazolja. Más az ismeretek bemutatásának készsége és ismét más a tanulmányozásba való elmélyedés. Tisztán receptív, tehát éppenséggel nem tudományos lelkületűek, legjobban szokták a vizsgálatokat megállani: míg komolyan a tudománnyal foglalkozók nem egyszer a mutatósságot akaratlanul is követelő vizsgálatokon elbuknak. Nagy kirakatos tűzletekben többnyire kevés van a boltban s még kevesebb a műhelyben.

Ezért is a tanárképzői ösztöndíjak csak akkor felelnek meg igazán feladatuknak, ha a *tudományos szemináriumokban* kifejtett munkásságot honorálják.

A tanárképzői ösztöndíjak tehát a *szemináriumok vezetőinek rendelkezésére bocsátandók*, hogy ezek jutalmazhassák meg az évközi szemináriumi munkásságban leginkább kitünőt, esetleg kitünőket. Ez összegről való elszámolás a dekanatus útján történik.

Az ösztöndíjak számának gyarapítása már régi óhajunk s hallgatónk számának majdnem megtízszereződéséből folyó természetes követelmény.

A jelenlegi — európai látkörű, emelkedett szellemű — miniszterünk által felkarolt tanulmányutakra, külföldi cursusok hallgatására esetleg félévi — illetőleg egész évi, külföldi egyetemeken tartózkodásra szánt ösztöndíjak — a kifejezett intenció szerint a tanárok és tanárjelöltek műveltségének színvonalát kívánják emelni.

A mennyiben a tanárjelölt *egyetemi polgár* — az ösztöndíjnak más értelme nem lehet, mint az, hogy kiváló egyéneknek alkalmat adjon a szaktudomány első korifeusai előadásainak hallgatására, azokkal való személyes érintkezésre s ezek semináriumi munkásságában való résztevésre. A külföldi középiskolai tanügynek tanulmányozása csak zavarja a szükséges koncentrált tudományos munkát s még csak akkor lesz gyümölcsöző hazai tanügyünkre nézve, ha az illető a mi középiskolai tanügyünket, a tantárgyak módszeres feldolgozását már a tapasztalatból gyakorlatilag ismeri; tehát akkor, ha a kormány oly egyéneket küld ki ily tanulmányi útra, a kik immár néhány év óta itthon tanároskodtak is.

Kik legyenek ez utóbbiak: erről legjobban beszámolhatnak a középiskolák főigazgatói. Kik az előbbieket: erről csakis a tudományos semináriumok vezetői mondhatnak — az eredményért kezeskedő véleményt. Állandó összegeket lehetne az ily célra az egyes semináriumoknak budgetébe beállítani.

Mindezzel, de elsősorban a könyvtár rendezésével és kezelésével az egyes semináriumoknak administratív munkája oly annyira megszorodik, hogy ezt maga a vezető tanár nem végezheti. Már most is segéddel dolgozunk. Nem kívánhatjuk, hogy azok, kik leggyakrabban órák adásával tartják fenn magukat, ez oly sok órát lefoglaló mechanikus munkát ingyen végezzék.

Az idővel szükségteleggé váló igazgatói állással járó fizetés, nemkülönben az idővel felszabaduló tanárképző intézeti helyiségek bére, ez administratív költségekre fordítható.

B) Addig azonban még át kell adni a jelenlegi tanárképzőben levő gyakorlati tőkét is annak az intézménynek, a melyet itt Kolozsvárt még ezután kell megteremtünk, t. i.: *a középiskolai semináriumnak.*

Ez intézménynek Németországban kiformalt alakját mutatom be Paedag. Dolgozataim II. kötetében. Ugyanabba felvettem a Ministeriumhoz ez ügyben felküldött jelentésemet s javaslataimat, a melyeket a Minister Úr az egyet. tanácshoz intézett leiratában elismerőleg méltatott, mint olyanokat, a melyeknek elvi része a közoktatási kormányzat általános szempontjából is figyelmet érdemel, s melynek javaslatait a minister annak idején megfontolás tárgyává teendi. (L. 68892/1898. sz.) Kifejtett elveim s javaslataim legalább rész szerinti érvényesülését látom a ministeriumnak immár második évben is egyes intézeteken életbe léptetett gyakorlati tanárképző intézményében. Ez intézmény még csak az egyetemi quadriennium befejeztével, sőt csakis a szakvizsgálat letétele után fogadja be a tanárjelölteket, hogy őket elméleti alapon bevezesse a tanári munkásságba.

Mindaz tehát, a mi eddig tanárképző gyakorlatainkban esetleg ily gyakorlati vonatkozású volt; pl., hogy ezt vagy ama szerzőt a középiskola valamely osztályában miképen kell tanítani, vagy a történetet, az irodalmat stb. minő alakban előadni; mindez ezentúl a most életbeléptetett középiskolai tanári semináriumokban végzendő; az egyetemi tanár pedig e nem néki való munkától megkímélendő.

E racionális és alapjában már nagyon is régi, a XVII. és XVIII. század *archigymnasium*aiban is létezett intézmény *intensive* és *extensive fejlesztendő*. *Intensive* úgy, hogy a jelenleg inkább próbaéves intézmény rendszeres gyakorlati intézménynyé alakuljon s *extensive* úgy, a mint azt immár több ízben is hangsúlyoztam, hogy az állam ez intézményt nemcsak a *rendelkezése* alatt álló állami és kir. kath. középiskolákban honosítsa meg, hanem megtalálja annak módját, hogy az ő közreműködésével, illetőleg anyagi segélyezése mellett ez intézmény megfelelő alakot nyerjen az államiaknál sokkal nagyobb számú felekezeti középiskolákban is; úgy, hogy tényleg minden egyes tanárjelölt, de elsősorban a gyöngébb tehetségű, csakis az esetben nyerhessen alkalmazást, hogyha e semináriumi esztendőnek sikeres elvégzését igazolja.

Tanárképző intézetünk, midőn a tanárképzés gyakorlati részét — a miniszteri intentio és immár a gyakorlat szerint is a középiskolai tanárképzőnek átengedi, csakis kötelességét telje-

siti, midőn ez intézménynek a jelzett irányban való fejlesztését, mint paedagogiai és didaktikai követelményt kiemeli.

Kolozsvári tanárképző intézetünk erre kétszeresen is kötelezve van, nevezetesen azért, mivel itt Kolozsvárt, jóllehet három gymnasiumunk van, középiskolai tanárképzőnk nincs. Volt és részben van ugyan e három felekezeti gymnasiumunk mindegyikén ily irányban való kísérletezés. Ez is azonban részben a fenntartó hatóság ellenzésére vagy éppenséggel abban maradt vagy pedig a kellő szakszerű vezetés támogatásának hiánya miatt a kezdetlegesség stádiumából ki nem emelkedett. *Állami* támogatással — tagadhatlan — lehetne ez intézeteken is némileg czélt érni, különösen akkor, ha az ehhez természetesen értő főigazgatónak hatásos közreműködése is biztosítva lenne. Egyet azonban — a mire pedig itt Kolozsvárt szükségünk lenne — a felekezeti tanintézetek szervezete miatt biztosan el nem érhetnénk, azt ugyanis, hogy a felekezeti gymnasiumon felállítandó középiskolai seminárium *mintaszerű* intézmény is legyen. Rendi érdekek is szölitják a róm. kath. gymnasiumon az egyes tanárokat egyik intézetből a másikba; a többi gymnasiumon pedig végleges jellegű a megválasztott tanárnak az állása, mely állásból fegyelmi nélkül el nem mozdítható, más intézetbe át nem helyezhető. *Mintaszerűvé* ez intézmény csak úgy válhat, ha annak tanárait a teljesen meg nem felelőség esetében hivatalból áthelyezheti a fenntartó hatóság s azokat pótolhatja teljesen megfelelőkkel. Ez csakis az állami iskolákon történhetik meg.

Ezért is kívánunk itt — Kolozsvárt — úgy, a mint azt Csengeri kartársam többször is sürgette s az ő sürgetésére a mi tanárképző intézetünk is kérelmezte, egy mintaszerű középiskolai tanárképző érdekében *állami középiskolát*.

De egyetemi érdekből is szükséges ily állami középiskolának felállítása, a mire én is mindig súlyt fektettem. Egyetemünk érdeke ugyanis az, hogy a leginkább kiváló hallgatóink, kik semináriumi munkásságuk alapján tudományra való rátermettségüket bebizonyították, s kiket a doctoratus az almamater mestereivé felavatott, lehetőleg itt maradhassanak s anyagilag biztosított állásban itt folytathassák szakstudiumaikat azon czélból is, hogy itt habilitálhassák magukat. Tanügyi kormányunk az egyetemnek, valamint a középiskolának jól felfogott érdeke szempontjából tanárképző intézetünk, illetőleg egyetemi két karunk

ily irányú felterjesztéseit bizonyára szintén irányítóknak fogja tekinteni. Az ily középiskolán alkalmazott magántanáraink volnának elsősorban hivatva az elmélet és gyakorlat közt létező ürt elméleti alapon, gyakorlati módon áthidalni s így a középiskolai gyakorlati tanárképzést vezetni.

Mind erre való tekintettel, tanárképző intézetünknek egyik sürgős feladata: egy állami középiskolának helyben való felállítása.

Minő legyen e középiskola?

A *helyi* érdek, tekintettel a már is létező három felkezeti gymnasiumra, csakis a *reáliskolát* kívánja; a tanárképzés érdeke és az egyetemi érdek pedig egy oly középiskolát követel, a mely épp úgy számol kulturfánk gyümölcsével a reáliskolában, mint annak gyökerével a gymnasiumban, tehát egy *egységes — részben facultativ tantárgyú középiskolát*.

A középiskola reformálását a létező középiskolák ellen emelt sürű s nagyon is igazolt vádak is kívánják. Kívánunk ezért is továbbá oly középiskolát, mely a *tantárgyi concentratio* útján elejét vegye egyrészt annak az *idegességnek* és *felületeségnek*, mely a teljesen különböző sokfélelvel való foglalkozással jár; másrészt pedig annak a *türelőtletésnek* és azzal összefüggő szellemi *elbágyadásnak*, *érdeklődésnélküliségnek*, mely a concentratio elvéről megféledező egyoldalú szaktanári követelményekkel jár. Kívánunk oly középiskolát, mely a kulturfokokozatok szoros megtartásával s így az organikus szellemi fejlődés hangsúlyozásával elejét vegye a képzetvilág ziláltságának, s mely továbbá az oktatás érületi anyagának központiségével elejét vegye a gondolkozás destructiv sivárságának. Kívánunk végre oly középiskolát, mely az általános műveltség nyújtásán kívül valóban előkészítsen az egyetemi tanulmányozásra; nevezetesen a szakszerű *furcatio* és a tanulmányozásba való bevezetés útján egybekapcsolja a szoros értelemben vett középiskolát az egyetemmel. Ez a *lyceum*.

E középiskolának lelkét, szervezetét, tãntervét bemutattam a középiskolai tanáregyesület kolozsvári körének mult évi egyik gyűlésén abban az előadásban, a mely a Magyar Paedagogia mult évi folyamában meg is jelent.¹

¹ A főiskolai tanügyi kérdésekkel a középiskolának bemutatott typusa szervi kapcsolatban áll, miért is ezt is felvettem e kötet keretébe.

E középiskola a maga egészében, mint a tudományos paedagogika követelményén, de történeti alapon is nyugvó erős meggyőződés szerint meg fog valósulni; lycealis részének a megvalósítását legelső paedagogusaink, Willmann nem kevésbé, mint sok tekintetben ellenlábasa, Paulsen is kívánja. Kívánja ezt azonban *elsősorban*, és pedig, mint létkérdésével összefüggőt, az *egyetem*.

Mind sűrűbben hangzik fel egyetemi tanáraink panasza, hogy a középiskola egészen készületlenül adja át tanulóit az egyetemnek; hogy még a helyesírást sem ismerik, hogy a nyelvtan s a számtan elemeivel sincsenek tisztában, hogy összefüggő komoly gondolkodásra képtelenek s hogy mindezek alapján az egyetem kénytelen lesz a haladhatás érdekében ezek számára külön cursusokat berendezni. Ez türhetlen, lehetetlen állapot. Az egyetem nem lehet a középiskola éretteknek nyilvánított éretleneinek bonnei vagy correctionalis szolgája. Melanchton ez éretlenek számára az ő saját *házában* schola latinát szervezett: de nem szervezte ezt mint egyetemi tanár; nem degradálta magát az egyetemet ily teljesen disqualifikáló munkára.

De nemcsak a középiskola, hanem a szakiskola részéről is fenyegeti az egyetemet az *invasio*.

A középiskolát igazi sikerrel végzett tanulók is többnyire teljesen tájékozatlanul lépik át az egyetem küszöbét; nem tudják, hogy mihez fogjanak; ide-oda kapkodnak, választanak oly előadásokat, melyek nem nekik valók, s nem választják azt, a mely tanulmányaikra nézve alapvető. E belső kielégítést nem nyújtó kapkodásnak és az egyetemi szabadságnak nem egyszer az az eredménye, hogy az ifjak belefáradva az eredménytelen erőlködésbe, odadobják magukat a lelket és testet pusztító élvezeteknek — elzüllebenek. Az egyetemi hatóság pedig s nem egy egyetemi tanár is arra az eredményre jut: nem való a mi ifjúságunknak a szabadság; cursusokba kell azt szorítani, katalogust olvasni; velük colloqualni stb., vagyis más szóval az egyetem helyébe a *szakiskolát* léptetni. Kulturális, de nemzeti szempontból is óvjon meg minket ettől a gondviselés. A Caesarismusba az erkölcstelenségbe elsüllyedt Franciaország a szakiskola virágzásának korát élte; a megalázott, de a nemzeti érzésében és szabadságérzésében felemelkedő Franciaország ismét restituálja a szabad, kedvszerű munkásságot feltételező egyetemeket. Az

éretleneket nem szabad az egyetemre bocsátani s. az éretteket az egyetemi tanulmányozásra elő kell készíteni, illetőleg abba bevezetni.

A lyceumi intézmény *ezt* akarja. A lyceumi cursus megkezdése előtt tett érettségivel távozhatnak a gyakorlati pályára alkalmas, a szakiskolákra megérett: de az elméleti elmélyedésre alkalmatlan, az egyetemi tanulmányozásra éretlen tanulók: E kora-érettek elhullása után, átveszi a többieket a lyceum, hogy azokat egyrészt a nyert történeti alapnak elméleti elmélyítésével s rendszeresítésével világnézet megalakítására indítsa, másrészt a választott szakban tájékoztassa s nevezetesen a módszeres munkásságba bevezesse: s mindez alapon, különösen a két évközben készült írásbeli dolgozatok alapján az egyetemi tanulmányozásra is éretteknek nyilvánítsa.

Egyetemi érdekből feltétlenül szükségünk van ily lyceumra. A külföldiek is kezdik ezt belátni. Miért ne előzzük meg mi az ily szükséges intézménnyel a külföldet, különösen akkor, ha ezzel legnagyobb paedagogiai politikusunknak, báró Eötvös Józsefünknek örökébe léphetnénk.

Igaz ugyan az, hogy nemesak egyik leközült előadásommal, hanem paedagogiai gondolkozásom egészével ellenkezik az, hogy az állam helyezkedjék szembe magával a törvénnyel, midőn oly iskola-alakot teremt, a mely nincsen meg a törvényben: de másrészt igaz az is, hogy az uniformizálásnak ellensége vagyok, hogy mindig és mindenütt kívántam azt, hogy az állam a szervezetben fokozatosan gyarapodó kulturorganismusban köteles az individuatiót szolgáló intézményeket, a mennyiben azoknak rationalis és történeti alapja van, támogatni, s így az experimentum útján egy gazdagabb jövőt előkészíteni; s végre hangsúlyozom, hogy ezen gondolkozásom egyik szintén vallott követelménye, hogy akkor, ha a társadalom eltesped, ha nincs meg abban az új alkotásra az erő és képesség, maga *az állam* van hivatva új experimentáló intézmények initiálására, a végett, hogy a társadalmat tespedt állapotából felrázza, sajátos alakulások teremtésére, esetleg az experimentum beválása esetén azok utánzására indítsa.

Sajnos, hogy a magyar, a ki a burocratiához a multban nem értett, *ma* éppen az oktatás terén sokkal burocratikussabban gondolkozik, mint az ezért kigúnyolt német. Míg amott

ezek a katonaságnál, de ott is inkább csak külső értelemben szeretik az uniformist, a tanügy terén ellenben hivatalosan is az individuatiót — így pl. a reformiskolákat — támogatják, addig nálunk, politikai mellékczielok érdekében belefacsarodtunk éppen az oktatás mezején az uniformisba s így mi magunk bénítottuk meg az egyeseknek, valamint a társadalomnak initiáló munkásságát, sőt képességét.

Ezzel az irányzattal, nézetem szerint, szakítanunk kell; s nem lehetne radikálisabban szakítani, mintha maga az állam volna e téren a kezdeményező.

Ez alapon kívánom, hogy az esetre, ha alkalmas egyén, igazgató találkoznék, az általam körvonalozott középiskola lyceumi tetőzettel itt Kolozsvárt felállíttassék. A rendes főigazgató hatósága alá tartoznék ez intézet; az egyetemmel pedig semmiféle összeköttetésben nem lenne, kivéve tanárai útján, a kik közül a lyceumiak az egyetemi magántanárság megszerzésére volnának kötelezendők.

Ha a jelenlegi kolozsvári tanárképző-intézet a fejlődés differenciáló törvényét követve, e kettős irányban való átalakulását tehetsége szerint előmozdítja: úgy nézetem szerint a tanárképzés nagyfontosságú követelményével szemben feladatát teljesítette.

A középiskolai reformról.*

A) Elvi megokolás. A középiskola helye a közoktatás szervezetében.

Jelszóvá vált a „középiskolai reform“. Kemény szavakban ítélik el egyesek a középiskola jelen állapotát; védői az egyetemet teszik a bajért felelőssé; a középiskola és az egyetem végre közösen a baj forrását a társadalomban, közelebb a családban találják.

Az ide-oda repdeső vád és panasz csakis azt bizonyítja, hogy a baj diagnosisa nem oly egyszerű; hogy a létező bajnak okai különbözök s hogy a legnagyobb igazságtalanság csak is *egy* tényezőt, a társadalomnak csak is *egy* szervét tenni felelőssé azért a bajért, a mely magában a társadalomban, az egész szervezetben, s úgy mint minden társadalmi bajnál, elsősorban a társadalomnak összejtjében és folyton éltető csirájában: a családban székel.

De nem követem a recriminálók útját; nemcsak azért nem, mivel a symptomák *különböző* betegségeket is jelezhetnek, hanem nevezetesen azért sem, mivel ezek megítélésének kriteriuma végre is az *egészséges szervezetnek eszméjében* rejlik. A kinek lelki szeme előtt egészen tisztán lebeg az igaz középiskola eszméje, rendeltetése és tagoltsága, munkája szerint: az — és pedig csakis az mondhatja meg tisztán, hogy a most létező középiskolában hol van a baj s hogy e bajt miképp lehet eltávolítani és jóval pótolni. Csak a jó győzi le a rosszat! csak eszményben gyökerező erő küzdi le az érzéki és így önző étellel járó bajoknak seregét is.

* Ez értekezést, melyet 1905 június 1-én a kolozsvári tanári körben olvastam fel, s melyet a „Magyar Paedagogia“ 1905. évfolyama közölt, e kötetbe nevezetesen lycealis része miatt vettem fel, a mely része által szoros kapcsolatba jut a főiskolával.

Ennek előrebocsátása után tán nem veszik meglepőnek az igen tisztelt körök tagok és hallgatók, ha kerülve a polemiát, valamint a különböző orvoslási receptek bírálatát s meg nem említve azokat, kikre mindég hálával gondolok, — csakis nevelési és oktatási eszményem, és ez alapon középiskolai eszményem előterjesztésével foglalom le becses idejüket.

Nevelési és oktatási eszményemnek központi és ezért is szervező gondolatja: a *személyiség* eszméje. Ennek természeti gyökere az egyéniség. A lélek nem tabula rasa. A kölcsönhatás ténye már feltételezi a sajátos „Én“-eket, az egyéniséget. Nem az Én, hanem csakis az Éniségnek *tudata* — a kölcsönhatásnak eredménye. Ezt a kettőt: az „Én“ és az Énnek tudatát szoktuk összetéveszteni. Az ismereti okot összecseréljük a reális okkal! Ezen alapulnak a félreértések! Az „Én“ vagyis az egyesnek egyénisége, mint a kölcsönhatásnak, a fejlődő életnek priusa — teremtő actusnak eredménye. Minden egyes egyénit a szerves egész, az Universum önmagának fenntartása és fejlesztése érdekében külön-külön teremt a véges tényezőknek, a kölcsönható életnek felhasználásával. Így mondható minden egyes egyén isteni célgondolatnak, feltétlen értékűnek, vagyis keresztény vallásunk szerint — Isten gyermekének. Ezzé *tényleg* azonban még csak a kölcsönható életfejlődés közben akkor lesz, ha ethizálódik, vagyis ha a történeti hatalmokban érvényesült culturkincset önmagába felveszi, azt sajátosan értékeli s így éppen ezen sajátossága alapján a köz érdekében érvényesíti is. Az oly egyén, a ki sajátossága alapján ért, értékkel és érvényesít mindent s teszi ezt annak tudatában, hogy a szerves egésznek szerve, tehát teszi ezt az egésznek fenntartása és fejlesztése érdekében: az ily egyén *ethizált egyéniség*, avagy egy szóval *személyiség*.

Minden nevelésnek *egységes* és *egyetemes* célja a *személyiség*.

A nevelés tehát a történeti hatalmak útján való ethizálás az egyéniségnek. *Át kell tehát élnie* minden jól nevelt egyéniségnek a történeti hatalmokban létező culturkincset; át kell haladnia a családi, a községi (nemzetiségi vagy törzsi), a nemzeti, az emberi Énnek fokozatait, fel kell emelkednie az Isten országának örök Énjéig s így sub specie aeternitatis megérteni a culturát, értékelní s érvényesíteni is: még csak ekkor, ez alapon válhat az egyéniség személyiséggé, az ember jól felnevelt, szabad és jellemes lényévé!

De vajjon megteheti-e ezt minden egyes?! Áthaladhat-e, felemelkedhetik-e eme különböző fokozatokon, hogy vegbe is eljusson a személyiség céljáig?! Igenis lehetséges ez abban az esetben, ha a történeti hatalmak ős sejtjét, az összes történelmi hatalmaknak tipikus megvalósítóját és folyton életető forrását: a *családot* a keresztény vallásnak szelleme áthatja. A ház a hazának, a tűzhely az oltárnak typusa; a családatyja a királyt, a papot, a legfőbb bírót, — az anya az állam rendező, gyámolító, felsegítő hatalmát képviseli; a család egyes tagjai a természeti ellentét és a munkafelosztáson nyugvó társadalom képét adják; a szellemet a maga egységében a családi vallás, a családi nyelv, — az anyanyelv fejezi ki; a szellem különböző irányzatai tipikusan érvényesülnek és pedig a tudományé a családi hagyományban, a jogi és erkölcsi törvényé a családi szokásban és a haza szeretete a családi érzésben. A keresztény vallás beplántálja a családba az emberi méltóságnak, az általános emberszeretetnek eszméjét s ezen eszme differentiálása alapján, Isten országának képét tartva szemé előtt, értékelődik a család, a törzs, a nemzet. Ily családban átélheti az egyes az emberiség kulturális fokozatait, felveheti magába a cultura kincseinek termő elemeit: ily családban a történelmi hatalmak hatása alatt ethizálódhatik az egyéniség, létesülhet a személyiség. Sokkal organikusabb és a fejlődés természetének is inkább megfelelő, ha e történeti hatalmak természetes egymásutániségban hatnak az egyesre, úgy hogy nemcsak önkénytelenül, mintegy véletlenül, hanem cél tudatos hatások mellett tervszerűen és így tudatosan ethizálódik az egyéniség; hogy ha nevezetesen e történeti hatalmak nemcsak létükkel, hanem külön e célra létesített intézményeikkel is végzik ez ethizáló, az egyéniséget személyiséggé fejlesztő munkát.

A történeti hatalmaknak hatásuk biztosítását célzó intézményeik az *iskolák*, a melyek ismét a történeti hatalmaknak *fokozatai* szerint *különbözők*.

Nem véletlen ezért is az iskolák keletkezése s nem önkényesen határozható meg az iskolák feladata. Nem mi *csináljuk* az iskolákat; az iskolák lesznek.

A családok törzsökben, nemzetségekben egyesülnek, a melyek letelepedve, a mi *községeinkben*, *helységeinkben* maradtak fenn s alkotják azt a történeti hatalmat, a mely a család mellett *mindnyájunkat* legmélyebben befolyásol. Mindnyájan osztályra,

társadalmi állásra való minden tekintet nélkül, tehát a *népnek* egésze, ezen községi szellemnek hatása alatt áll, a melyet midőn a község *iskola útján* biztosítani kíván — felállítja a *népiskolát*. A község családoknak egyesülete, melyeket a *helyen* kívül a *nyelv* vagy a *vallás* vagy mind a kettő szellemileg is egyesíti. Az otthon érzése, az otthon hagyománya és az otthon szokása, az otthonnak vallása és nyelve alkotják elsősorban azt a culturkincset, melyet a népiskolában mindenekelőtt el kell sajátítani. Minthogy azonban minden község létét és fejlődését, közbiztonságát és culturájának háborítlan művelését végre is nem önmagának, hanem a nemzetállam hatalmának, védő és fejlesztő erejének köszöni: ezért is minden község — midőn a maga szellemét a népiskola útján növendékében biztosítani és fejleszteni kívánja — beleneveli az egyest egyszersmind a nemzetállam szellemébe is, a mely őt léteben és fejlődésében biztosítja. A kiindulási pont a népiskolánál tehát az otthon világa, a mely azután a *haza* országává tágul; tannyelve a község anyanyelve, azonban a nemzet nyelvét is tantárgyaként műveli; vallása felekezeti, de — az interconfessionális állam szellemével számolva — nem türelmetlen más felekezettel szemben.

A községek élete a talaji viszonyok, valamint a munkafelosztás alapján sajátosan alakul, úgy hogy a társadalom a vidékre, sőt egész az országra kihatóan *osztályérdekek* szerint differenciálódik, a mely sajátosságokat és érdekeket biztosítandó ez osztályok, külön — sajátos ismeretek és ügyességek átadása céljából — *szakiskolákat* létesítenek. Ez iskolák éppen az érdek, a haszon hangsúlyozásával inkább csak az oktatás, mint a nevelés szempontja alá esnek s mivel sajátos osztályérdekeket szolgálnak, a *köznevelés* jellegével sem bírnak.

A társadalom azonban nemcsak differenciálódik a sajátos osztályérdekek szerint, hanem *általános nemzeti érdekből* az osztályérdekek, a községek helyi érdekei, az anyanyelvi és felekezeti, elkülönítő érdekek fölé emelkedve egyesül is azzal a céllal, hogy a nemzetet nagygyá, erőssé, hatalmassá, dicsővé tegye. Nemzetünk ilyené csak akkor lehet, ha a cultur-nemzetekkel való kölcsönhatásában sajátosságát nem csak megőrzi, hanem azt kifelé is érvényesíti; ha az emberiség élő culturkincsének egy egész sajátos értékű tényezőjét alkotja. A társadalom így nemzeti ambitio mellett nem zárkozhatik el a culturvilágtól. A ki így

irányban vezetni kívánja nemzetét — nem elégedhetik meg azzal, hogy nemzetének multját és jelenét ismerje; ismernie kell nemzetének sajátos jellemét is. Ez ismeretre csak összehasonlítás útján jut s így ismernie kell — más nemzetek történetét, kulturáját, sajátos jellemét is. De nem elég a multnak és jelennek ismerete: ismernie kell a culturának általános haladását, kell, hogy intuitive lebegjen előtte az emberi culturalis fejlődésnek eszménye, melyet a kulturnemzetek republikája megvalósítani hivatott s így ismernie kell a nemzete egyéniségén alapuló sajátos feladatát is, a mely ez eszmény megvalósításánál éppen nemzetére vár. Ez eszmény által megvilágosított és ez eszményt tisztázó egyetemes történetnek központi jelentősége ily cél megvalósítására nézve evidens. Az oly férfiú, ki emez általános kulturkinceseket fejlődésükben bírja s így képes tág látókörénél fogva és a nemzeti sajátosságok kiérzésével, tudatraemelésével nemzetére vezetőleg hatni: igazán művelt, felvilágosodott embernek mondható. Nem osztályérdek, — hanem a nemzeti érdek kívánja, hogy e műveltek társadalmilag is egyesüljenek és pedig egyesüljenek oly célból, hogy a jövő nemzedéket az általános culturalis haladás kinceseinek birtokába helyezték s így értse meg ez is igazán nemzetének sajátos feladatát a művelődés előtörő nagy küzdelmében. Midőn a művelt társadalom ily célra egyesül — természetesen megteremti azt az iskolát, melyet helyesen a *humanumnak*, a humaniorák studiumának palaestrájául tekintettek s melyet mint a népiskola és a főiskola közt helyet foglalót — nálunk *középkolának*, Németországban felsőbb iskolának neveznek. Célja magyarázza meg, hogy ily középkolat különösen azok a keresztény felekezetek emeltek, a melyek a keresztény vallásban érvényre emelt egyéniség elvét, tehát a nemzeti egyéniség elvét hangsúlyozzák és e mellett Istennek országát nem érzékitik meg, nem szorítják egy bizonyos emberi intézményre, hanem kiterjesztik az egész emberiségre. Hogy az újabb időben maga az állam is versenyre kelve a társadalmi tényezőkkel, lelkes gyülekezetekkel és egyesekkel, középkolatokat állít: nagyon is érthető ama jelen, nézetem szerint nagyon téves irányzat alapján, a mely szerint az állam Leviathan módjára elnyeli a társadalmat, mindent államosítani kíván s a társadalmi tényezők autonómiájának, felelősségérzetének észrevétlen elpárolgásával — a társadalmi önérzetes munkát, az egyeseknek szabadság-

érzetét és önállóságát megbénítja. A nemzetállam a társadalomnak szervezője, a Platói δικαιοσύνη erényének megvalósítója az által, hogy arról gondoskodik bölcsen, hogy a társadalom minden egyes tényezője és egyese is zavartalanul végezhesse a köz érdekében egyéni sajátos feladatát — másnak munkakörébe nem vágva. Nem konkurrál az állam a társadalmi tényezőkkel, hanem azokat nem egyenlően, de igenis a kifejtett kulturmunka arányában erkölcsileg és anyagilag is támogatja. Az állam csakis rendkívüli esetekben, a társadalmi munka elzülésekor ébresztheti fel a társadalom lelkiismeretét minta intézmények létesítésével.

Nem az állam, hanem a művelt társadalom, a társadalom műveltje a középiskolának teremtője, fejlesztője és fenntartója azon célból, hogy a *műveltek* közkincsét — az *általános műveltséget* — a mint azt középiskolai törvényünk is mondja — a jövő nemzedék számára biztosítsa.

B) A középiskola feladata és szervezete.

Az általános műveltség azonban nem azonos az egyetemes történetben közönségesen feltárt anyagnak birtokával. Az általános műveltség egyáltalában nem is azonosítható bizonyos ismeretek és ügyességek meghatározható summájának birtokával. Lehet valaki ügyes ember, ki nagyon sokat ismer, tud — és mégis nagyon műveletlen. Lehet, hogy valaki a műveltek társaságában könnyen forog, a társalgás tárgyában és formáiban egészen otthonos; a ki tájékozva van a tudományos kutatások és felfedezések eredményéről, ki hozzászólhat a közérdekű akár socialis avagy politikai kérdésekhez; ki képes gondolatait könnyen, akár szellemesen is nemcsak anyanyelvén, hanem akár több culturnyelven is kifejezni: s lehet, hogy az ily egyén e nagy eruditiója ellenére sem mondható igazán műveltnak. A legnagyobb szélhámosság, a legfinomabb gazemberség el sem lehet az ily műveltség nélkül.

Kell az igaz műveltséghez e sokoldalú ismereten és ügyességen: e *megszerezhető birtokon* kívül még egy személyileg minősítő vonás, egy *erkölcsi habitus*, a mely a birtokot nemesíti s a műveltséget igazi műveltséggé teszi: ez az egyéniséget átható *szeretetnek* szelleme. A velünk született önzés és önelteltség lel-

két, az egocentrismusnak az elvét az édes anya eszményi lényének, emez élő Mária-képnek szelid ereje töri meg, s a szeretetet mint *egyetemes* elvet a történetben, valamint az egyesben a keresztény vallás emelte érvényre. E szeretet képesít arra, hogy önmagunkból: kedvencz és igen gyakran téves képzeleteink köréből kilépjünk; hogy a szeretet erejében behelyezkedhetünk mások lelkébe, mások lényébe, úgy hogy érezzük, amit ő érez, gondolatát úgy értjük, a mint azt ő gondolta, akarását és cselekedeteit nem a magunk, hanem az ő érték-képzeleteivel mérjük és mérlegetjük. Még az úgynevezett holt természetben is egyéni erők hosszú fejlődésének megkötött eredményét látjuk; mindenütt keressük s a szeretet éles szemével mindinkább meg is találjuk ama láthatatlan végső energiák alig látható sajátos egyéni hordozóit, melyek az élet tüneményeit alapjukban minősítik és mozgattják egyéni erővel ugyan — de hódolva a természet általános törvényeinek. Az önzetlen, odaadó szeretet szelleme nyitja meg a természet életének rég eltemetett ősi korszakát s az itt nyert kép a maival összefüggésben mutatja, hogy magában a természetben is miképpen sülyednek el, kövülnek meg a csak nyers tömeg-erőt képviselő mennyiségi tényezők s hogy az egyszerű is fejlődésében miképpen differentiálódik, egyéniesül, sajátosan minősül s miképp győzedelmeskedik mindinkább a sajátos szervekben egyénesen ténykedő *szellemi* erő. S valamint a nagy mindenség egyéni sajátos tényezőit a mechanika világában az *egy* gravitációnak ereje egyesíti a sphaerák harmoniájában: úgy a még magasabb erkölcsi világban a szereret szelleme egyesíti, kölcsönösen támogató munkásságra az egyéni szerveket. Egy nagy szerves egészet alkotunk, a melynek egy-egy szervét képviseli ki-ki közülünk. Az egésznek szelleme hat át minket, ha nemcsak sajátosan akarjuk azt önmagunkban kialakítani, hanem ha ugyancsak felebará-tunkban is keressük az ő egyéniségét, a melylyel ő is egészen sajátosan szolgálhatja az egészet, s így egyéniségét az egészet építő erejében szívesen elismerjük, értékeljük s érvényesülésében is szívesen támogatjuk. Az egészben, a feltétlenül gyökerező értéke adja meg az egyes embernek igazi méltóságát. Mindenki egyéniségében benne fekszik ez az érték; csak ki kell azt emelni, érvényre kell azt juttatni. Ez a tudat, ez az érzület változtatja meg teljesen önző viselkedésünket embertársainkkal szemben; szolgálailag nem hódolunk előttük, mert tudjuk, hogy a mi értéket

ad nekik, az a szerves egésznek adománya s viszont le sem nézzük őket, mert tudjuk, hogy ugyan úgy, mint mi magunk, ők is az egésznek sajátos szervei. Viselkedésünk embertársainkkal szemben nem az önző, számító udvariasságnak, hanem a szívesen elismerő, méltató, támogató udvariasságnak, vagy amint azt Locke oly szépen mondja — a szív udvariasságának viselkedése. A *szívnek* ez a szeretet elvén alapuló *udvariassága* különbözteti meg az igazán műveltet — a közönséges értelemben vett művelttől.

S midőn már most az ilyen igazán művelt társadalom vagy egyes az emberiség történetében felgyülemlett culturkincset akarja adni az új nemzedéknek: mennyire más szemmel nézi ez a történetet, mint a hogy azt közönségesen nézzük!! A tér és az idő schemája köti ugyan a tüneményi világot s így a történetet is: ez a kötelék azonban csak külső kapcsolási pont, a melyre az eseményeket s nem a történetet függesztjük; ez csak megszámlálható rythmusa a történetnek — de nem maga a történést, nem maga a történetet. Pedig többnyire e külsőségeken rágódunk s gyermekes módon ebben látjuk a nagy, mert *megmérhető* történeti ismeretet. Történettel csak akkor foglalkozunk igazán, ha azt látjuk, hogy miként nő ki az egyes, a nép — történeti multjának és földrajzi meghatározottságának természeti talajából, ha önfeledten elmélyedünk a gyermek, a nemzetnek lelkébe s látjuk azt a küzdelmét, a melyet megviv saját természetével és a külső világ akadályával; ha látjuk azt, hogy miképpen küzdi fel magát egy ideális országba s miképp száll le az itt vett eszmény erejében a való világba, hogy itt építse ki a társadalmi élet szervezésében, a tudomány és művészet alkotásaiban eszményét. Önfeledten, ájtatos szemmel és szívvel kell másnak lelkébe, más nemzet szellemébe elmélyedni, művészi szemmel fel kell lelni azt az értékes, mondhatjuk isteni célzandókat, a melyért az egyes ember, az egyes nemzet teremtett, történeti szerepet vitt; be kell látni, hogy mindenki másképpen, egészen sajátosan oldja meg a történeti feladatát s hogy éppen az egyéninek ebben a gazdagságában dicsőül meg az egésznek nagysága; s meg kell tanulni, hogy igazában nincs ismétlés az igaz történetben, hogy egy és ugyanazon hangnak színe is mindig más és más és hogy minden látszólagos visszaesés, nagy culturák látszólagos megsemmisítése ellenére is a tökéletesedésnek, szeretetnek a szelleme halad. Az elsülyedt culturkincsek újra felélednek, nemzetek értékes

szelleme — alhatik, de meg nem hal. A culturalis fejlődés láncolatából mintegy kikapcsolt nemzetek szelleme, a chinaiak és különösen az indek szelleme a Tao elméletének a Vedanta és Sankhya philosophiának lelke éppen napjaink gondolkozását, de művészi alkotásait is mélyen befolyásolja. Valamint a physikai erő, úgy a szellemi sem semmisül meg: minden, minden arra szolgál, hogy az emberi szellem végtelen értékének megfelelően végtelen egyéni alakulásaiban érvényesüljön, s hogy feltűnjék előttünk mind tisztábban annak képe, hogy a szellem miként bontakozik ki az anyagnak, az önzésnek talajáról, mint hódítja meg a természet erőit, miképpen szünteti meg éppen e pusztító természeti erőkkel a tér és idő szűk korlátait, hogy még a rossz is miként emeli sötét háttérével magát a jót, hogy még az a vérengző küzdelem is, mely gyűlölettel folyik nemzetek közt, arra való, hogy e nemzetek egymást megismerjék, kölcsönösen egymást megbecsüljék, méltányolják; megaláztatásukban önismeretre s a szabadság értékének tudatára emelkedjenek s hogy mindez által létesüljön végre is a szabad és önálló nemzetek respublikája, a melyben minden nemzet kölcsönösen elismert sajátosságával versenyezve kívánja a humanumot és ezzel a szeretetnek, Istennek országát megvalósítani. (Typikusan ugyanez — hazánknak fenséges hivatása. A magyar genius a maga szellemének erejében *egy* nemzetét olvasztja a különböző nemzetiségeket a nélkül, hogy azokat sajátosságuktól, sajátos kulturájuktól megfosztani akarná. Nemzetünkben ők képviselik a különböző nemzeteket azzal a hivatással, hogy eme nemzetek kulturkincsével növeljék nemzetünk szellemi erejét, s hogy emez erőt szellemi közvetítésük útján érvényesítsék kifelé is. Az uniformizáló törekvések hazánk történetének tanúsága szerint idegen, bécsi keletűek.)

Midőn ily szemmel nézzük a történetet, hazánknak történetét — a történet nem anyaghalmaz, melynek befogadása az egyéniséget elnyomja, hanem a történeti hatalmak éltető nagy iskolája, a melyben az egyéniség ethizálódik. Az egyes mint ember *átéli* értékes mozzanataiban az emberiség történetét, hogy ő is azzal együtt ethikai magaslatra felemelkedjék, hogy ő is szerves módon betaglálódhassék nemzete útján az emberiség egészébe, hogy így az ő sajátosságának, cél gondolatának tudatára is eljusson s ennek érvényesítésével szolgálhassa hivatás-szerűleg nemzetében az egészet.

Így teszi a történet az embert igazán műveltté; műveltté esze, műveltté szive, műveltté egész lénye szerint.

A középiskolának ezért is — midőn általános igaz műveltséget kíván adni — főtantárgya, sőt állítom, *egyedüli* tantárgya a történet. Igenis egyedüli tantárgya, mivel a többi ott előforduló tantárgyak, akár ismeretet, akár ügyességet szerzők, mind a történetnek alárendeltek, illetőleg *történetivé* teendők. A vallás-oktatás elveszti a középiskolán felekezeti jellegét, humánná válik, magát a történetet kíséri lépten-nyomon s annak titkát, leginkább mozgató erejét áhitatos lélekkel tárja fel az illető nép vallásának bemutatásával, átélésével az ámuló tanulók előtt. Az a sajátos világnézet, mely a nép vallásának háttere, feltárandó s a vallásos lélek küzdelmei, melyek az asketikus és hymnikus irodalomban megnyilatkoztak, itt olvasandók fel, a kultusnak módja, lefolyása itt mutatandó be! Mily érdekes, mily szent órákká válnak ezzel a vallási órák: ezek az órák, a melyek ma a legtöbb iskolán egészen mellékes, lógós órák, központiakká válnak, a melyekben egy-egy népnek legszentebb érzelmei hatnak mireánk.

A különböző nyelvek órái, a melyek ma a nyelvek formai kezelése miatt a legtöbb esetben gyötrelmeként nehezednek az ifjúságra, bemutatják a történeti órákban tárgyalt népnek értékes és jellemző irodalmát, ha nem eredetiben, úgy fordításokban. A különböző nyelvek tanárai a jellemző termékek ismertetésében osztozkodnak.

A *földrajzi* órák a sajátos culturának alapjait keresik a talaji, égálji viszonyokban s így nyomon kísérik a történetet.

A *természettudományok* is lehetőleg lépést tartanak az illető tudományok művelésével az illető korszakokban. A történeti módszer a didaktikai paedag. követelményeknek megfelel. Az első szempont, a mely alatt a természetet nézzük, épp úgy a történetben, mint az egyes ember fejlődésénél a haszonnak, a kellemesnek szempontja; azután külső ismérvek szerint sematizálunk; míg végre organikussá válik felfogásunk, a midőn ugyanis az egyesnek sajátosságát az egészben való életében biologiailag kívánjuk alapjaiban, de egészében is megérteni. Hogy nemcsak a természetrajzot, hanem a természettant is lehet, sőt a kellő megértés érdekében kell is történetileg tárgyalni, erre hazánkban különösen Albrich és Capesius jeles tanáraink értékes czikkeikkel s részben már tankönyveikkel is utaltak.

Még a *mathesis*, e puszta formák tudománya is alkalmazkodhatik a történehez, midőn az egyes népek szám- és mérték-rendszerét és az ebben követett módszert is bemutatja s menetében a physikához is simul; jóllehet igenis, elismerem azt, hogy ez a tudomány, mint a tér és idő puszta formáinak tudománya, éppen a történés tartalmától való elvontságában éli a gondolkozást, az egészen sajátos matematikai gondolkozást fejlesztő világát.

Annál határozottabban alkalmazkodhatik teljesen a történetben tárgyalt korszakokhoz az ének, zene, a rajz és a torna.

A népek, a nemzetek külső, alakító képességének eszmé-nyeit a rajz érzékhetheti meg, az ének, zene, a hang pedig lel-kének rezgéseit, életének legmélyebb titkát árulják el. A rajz, valamint az ének, zene tanítása az embert ez irányában követi a történet útjain. Történeti hangversenyek nőnének ki emez ének-, zeneórákból, a melyek minden szónál hívebben jellemez-nék lelke szerint a megfelelő kort; a rajz pedig a művészet-történet szolgálatába kerülne; a torna végre az atletikának, a táncz és hadászat történetének volna mindig érdekes és értékes mutatója!

Az ügyességek, a melyek többnyire csak formális jellegűek voltak, s melyek tanításáról az önkény többnyire nyitott ajtóra talált, most komoly, értékes tartalommal telnének meg s a tar-talom közlésének egymásutánját a történetben megnyilvánuló objektív genetikai módszer szabályozná!

Középiszkolai oktatásunk képe mennyire megváltozna és pedig nem önkényesen, hanem az *igazi humanműveltség* szoros követelménye szerint!

De nemcsak eme követelménynek felelne meg a közép-iskolának e képe, hanem azoknak a követelményeknek is, a melyeket a neveléstudomány és a tapasztalat hatása alatt álló köztudat is erélyesen hangsúlyoz a középiskolával szemben. A tantárgyak sokfélesége ellen hangzik fel méltán a panasz. Alighogy egy tárgygyal foglalkozott a fiú, már is más tárgy kívánja figyelmét lefoglalni; óránként más-más képzetkör fogadja s mindegyiknek tanára a szakférfiú kivánalmait támasztja a tanít-ványával szemben, tekintet nélkül tanártársai követelményére! Ez a folytonos ugrás egyik képzetkörből a másikba okozza a fiúk *idegességét*, de *felületességét* is; a szaktanári követelmény

pedig a fiúknak *túlterheltségét* s mindez együttvéve azt a közönységet, azt az *érdeklődésnélküliséget*, hogy ne mondjam, tanulási taediumot, a mely mai nap nem egy középiskolát végzett jó tanulót jellemez. A felhangzott panaszok mind e bajokra vonatkoznak; a bajok okát kell elmozdítani s megszűnt a baj.

Középiskolai eszményünk éppen e baj okait szünteti meg. A tudományos paedagogiának követelménye értelmében a *koncentratio* elvét nemcsak szóval hirdeti, hanem tényleg érvényesíti is. Csak egyetlen egy tantárgya van a középiskolának: ezt az egyet világosítják meg a különböző tanárok a különböző oldalakról. Minden egyes előadásnak központi irányítója a történeti óra. Az összes tanárok a történet előadóját nézik s egymás közt a *történetet* illusztráló tananyagot osztják fel. Nincs itt helye a szaktanári kedvtelésnek, túltengésnek. Egy és ugyanazon cél egyformán irányítja az összes tanárokat; mindegyik bevezetni igyekszik növendékeit egy és ugyanazon nemzetnek szellemébe, lelkébe, hogy e történeti hatalmak lelkének hatása alatt minden egyes növendék egyénisége ethizálódjék s ezzel érlelődjék a jelenkor, a mi nemzeti hivatásunkkal adott követelményeknek egyéni megoldásában való közreműködésre. E folyton előttünk lefolyó nagy feladat mellett eltörpülnek a szaktanári személyiségek ambíciói. Lépjen fel a tanár mint szakférfiú az irodalom terén, gyűjtsön szaktanulmányaiiban erőt és frissiséget hivatása megoldására: de itt az iskolában nem ő az úr, hanem a növendék szükségérzete; nem a szaktekintély-határoz, hanem egyesegyedül a nevelői oktatásnak célja. Ezzel a tantárgyi koncentrációval megszűnik a fiúk idegessége, hisz egy a tárgy, a melyben megpihenhetnek; megszűnik a fiúk felületessége, hisz minden vonzza az elmélyedésre; megszűnik a túlterhelés panasza, hisz vége a szaktanári kedvtelésnek, s megszűnik a fiúk *érdeklődésnélkülisége*, mert nem a teljességre, a jóllakásra, hanem egy-egy korszak forrásának lüktető erejében való bemutatásán s e forrás, az élet áthasonításán s ezzel az életerő fokozásán, tisztulásán a súly.

Nem befejezett az oktatás, a melynek anyagát, mint készet bé kell fogadni; hanem megkezdett, a melyet forrásaiban csakis megízlelni kell, hogy annál inkább szomjúhozzunk a történet gazdag forrásai után s annál inkább vágyódjunk az abban ténykedő életerők után. Az ily középiskolai oktatás nem ad befe-

jezett — s így könnyen reprodukálható — ismereti anyagot, hanem a megizlelt ismeret alapján vágyódást új ismeret után, tehát éppen azt, a mit az újabb tudományos paedagogiai iskola is annyira hangsúlyoz: valódi *sokoldalú érdeklődést*.

S van az újabb tudományos paedagiának még egy erősen hangsúlyozott követelménye: a *culturfokozatok elméletének* (Kulturstufentheorie) követelménye, a mely az ismereti anyag közlésében a culturfokozatok megtartását kívánja. Ezt a követelményt is a mi középiskolai eszményünk teljességében figyelembe veszi és komolyan követi, midőn a történet fonalán haladva, a kultúrának a fejlődésben fokozatosan gyarapodó kincsét kívánja a tanítványoknak az iskola összes óráiban jellemző alakjaiban bemutatni. Iskolaeszményünk ezzel igazán eleget tesz ama Herbart óta szintén hangsúlyozott paedagogiai követelménynek, mely szerint az oktatás összes anyagát az *érzületi anyag* (der Gesinnungsstoff) határozza meg.

Mindez megerősít ama meggyőződésünkben, hogy középiskolai eszményünk éppenséggel sem subjectiv értékű, véletlen és önkényes jellegű, hanem épp úgy megfelel az igaz műveltség, nemzetünk vezetőeleme érdekének, a mint megfelel azoknak a követelményeknek, a melyeket az újabbkori paedagogiai tudomány állít fel a középiskolai paedagogiai oktatásra nézve.

Hogy éppen ez a középiskolai eszmény a személyiség elvének egyik szükségszerű kialakulása: ez csakis megerősíthet törekvéseink iránti bizalmunkban, illetőleg abban a meggyőződésben, hogy helyes úton járunk.

*

De . . . de hallom az ellenvetéseket. Jó — jó: de ennek az eszménynek megvalósítását nem lehet 10—11 éves gyermekekkel megkezdeni; nem lehet őket az ó-kor szellemébe és e szellem irodalmába bevezetni s ily alapon ez ifjakat felvezetni a legújabb korszak magaslataira.

Sehol sem állítottam, hogy ezt így kell megcselekedni: sőt éppen e feltevással szemben arról vagyok meggyőződve, hogy az egyetemes történetnek ily irányú előadását csak akkor lehet megkezdeni, ha az *kellőleg elő van készítve*. — A 10—11 éves gyermek még erősen az érzéki séma alatt percipiál. A tér és az idő *mechanikus* sémák és másrészt a kedvenc képzeteken nyugvó

képzeti sémák azok, a melyekben a tárgyi világ a gyermek elméje elé lép. Hiába beszélünk ily gyermekeknek egy-egy korszak szelleméről, mozgató elvéről, a cselekmények pragmajáról, a történet ratiójáról. Mindez nem való gyermekeknek. Mindez feltételezi a befogadónál az erre vonatkozó appercipiáló képzeti tőkét, ama fix pontokat, a melyekre és a melyek köré emez új képzetek, gondolatok csoportosulhatnak. Konkrét, a képzelet által élő — az egyes korszakokat tipikusan jellemző alakokra van szükség elsősorban, a kiket a gyermek újra és újra ismételtlen szem elé állít, lelkébe vés, azokért lelkesül: a végett, hogy ezek útján megnyerje eme korszakok szellemének, lelkének appercipiálására az élő erőt.

Életrajzi úton végig kell mennie az ifjúnak az egyetemes történeten, hogy azután a magasabb fokozaton élettellen átélhesse a mi értelmünk szerint a történetet fejlődésében.

Ha már most a történet korszakainak megfelelően hároméves tanfolyamra osztjuk az egyetemes történet fejlődésének tanítását: úgy igen természetesen hároméves tanfolyam készíti elő ugyancsak e tulajdonképpeni középiskolát, vagyis a hároméves *gymnasiumi tanfolyamot* megelőzi egy hároméves *előkészítő gymnasiumi, avagy progymnasiumi tanfolyam*.

Ezt az előkészítő tanfolyamot azonban nemcsak a történet, hanem a többi, a történettel szorosan összefüggő tantárgyak is megkívánják. A földrajz a természetrajzzal szövetkezve természet-tudományi szempontból mutatja fel azt a vidéket, azt az égaljt, s általában a természeti tényezőket, a melyek sajátos culturára vezetnek. Lehetetlen, hogy a fiú az ének-, zenében a történeti fejlődést könnyen kövesse, ha nem ismeri a hangjegyeket, ha azokat nem képes leolvasni, azaz leénekelni, ha nem gyakoroltatott az egyes hangok különböző erejének kifejezésében, sem abban, hogy a hang ott, a hol annak szövege is van, e szöveg interpretációjának szolgálatába helyezendő s végre ha nem nyújtunk az ifjúnak alkalmat arra, hogy szive teljességét egyházi és népdalban kifejezze s ezzel sejtse a dalnak előterjesztő, igazán művészi jellegét. A történeti fejlődésben feltűnő hangszerek és ezek zenéjének megértése is megkívánja, hogy egy-egy hangszert tanuljon minden egyes, a zene iránt csak némi érzékkel bíró tanuló.

A rajz is csak akkor helyezhető a történet s közelebb a

művészet-történet szolgálatába, ha annak elemeivel tisztában vagyunk, ha a fiút nem csak a geometriai, hanem nevezetesen a szabadrajzban, a tárgyak utáni, kidomborodó, plastikus rajzban is gyakoroltuk és a gyermek képzeleti világát sem öltük el — a rajztanításnak különben szükséges mechanizmusával.

A történeti fejlődést jellemzően illusztráló atletikai, harczászati gyakorlatokat, valamint a tánczot csakis az képes maga is bemutatni, a ki testét edzette, izomzatát egyenletesen kifejlesztette, s testének mozdulatai fölött könnyen uralkodik. A szabad- és a szergyakorlatok tervszerű fokozatosságban való végzése, de e mellett a nem ellenőrzött szabad játékban való részvétel nyújtja a szükséges előképzést.

A természettani ismeretek fejlődése iránti érdeklődést szintén fel kell kelteni az által, hogy a természeti tünemények törvényeinek nagy jelentőségét a köznapi életben, annak eszközeiben, szereiben bemutatjuk.

A szám és méretek rendszerét, valamint az azokon belül véghezvitt műveleteket fejlődésükben fel nem ismerhetjük, ha a tér és idő formáira vonatkozó alapműveleteivel tisztában nem vagyunk. A progymnasiumban kell emez ismereteket és ügyeségeket nyújtani.

Van azonban a gymnasiumnak még két tárgya és pedig a nevelés szempontjából igen fontos két tárgya, a mely szintén megköveteli az előkészítést: a *vallás* és *nyelvek* tantárgya. A vallás és a nyelv a szellemet a maga egységében mutatja be. Mind a kettő egyformán árulja el a nép, a nemzet gondolkozását, érzelmi, de akarati világát is. A milyen valakinek Istene, olyan a lelke is; ama jelszó pedig: „nyelvében él a nemzet“, bizonyosságot tesz a nyelvnek e központi, a szellemet közvetlenségében, egységében kifejező jelleméről.

Kell tehát a *vallás* fejlődésének átélhetése érdekében egyes vallási főalakokban bemutatni az egész szellemélet tényezőinek ama sajátlagos vegyületeit, a melyek a népjellem, egy-egy korszak szelleme által módosultán *egyed-egyében* tipikus alakot nyertek, avagy később a képzelet túltengése következtében mythosokban repkényként simulnak a vallás tényeihez és alakjaihoz. — Igen természetes, hogy az előkészítő fokozaton különösen a héber és keresztény vallás alakjai és mythosai, legendái lépnek előtérbe, mint a melyek az ifjúság tudatához legközelebb állanak.

Nem ily világos és magától értetődő a gymnasiumi *nyelvi* órák előkészítése. *Tárgyi* szempontból az ugyan világos, hogy az előkészítő tanfolyamokban is a nyelvi órák a megfelelő történeti kort kisebb, a gyermek képzetköréhez lehetőleg közel álló költeményekkel, prózai olvasmányokkal illusztrálják; az is magától értetődik, hogy ez illustratio elsősorban a gymnasium tannyelvén, a nemzet nyelvén, magyar nyelven eszközendő: az azonban már nem világos, hogy *mily más nyelvek* is vonandók be e feladat teljesítésére; s továbbá az sem világos, hogy a nyelvek *alaki szempontból* való bonczolása, a nyelv szerkezetének, grammatikai és syntaktikai alakulásának ismeretei hol és melyik nyelven közlendők?!

A nyelvvel alaki szempontból foglalkozni kell! Nem elég annak, a ki a műveltnék, a nemzet vezetésére hivatottnak jelzőjére igényt tart, hogy a nyelvvel csak a közvetlenség fokozatán foglalkozik. Nemcsak használnia kell tudni a nyelvet, hanem ismernie is kell azt, ismernie grammatikai, syntaktikai törvényei, sajátosságai s nevezetesen etymológiájában is megnyilatkozó sajátos szelleme szerint. Már most világos az, hogy a ki egy nyelvet tud, tulajdonképpen egyet sem tud. Történeti tény továbbá, hogy a nyelvvel mint nyelvvel a görögök is és később a rómaiak is csak akkor kezdtek foglalkozni, midőn idegen nyelvekkel ismerkedtek meg. Minél inkább szigeteli el magát egy-egy nemzet, annál kevésbé foglalkozik nyelvtudománnyal. Egyenesen kegyetlenségnek tűnik fel az egynyelvű szemében az anyanyelvnek bonczolása, annak, a mi csak egészében szép — szétszedése s annak törvény útján való megállapítása, a mi oly természetesen igaz s a mit végre is a közönséges egynyelvű emberben érvényesülő nyelvérzék sokkal biztosabban és megbízhatóbban is megmond, mint a legfinomabb nyelvészeti studiumon át a törvények útján köszörült tudós elme!!

Sem ama történeti tény, sem ezen ethikus érzelem, sem végre eme nyelvészeti igazság előtt nem szabad szemet hunynunk. Az anyanyelv nem arra való, hogy azt minden művelt ember bonczolgassa, szétszedje s azon tanulja meg a nyelvnek, a beszélésnek törvényeit. De tovább megyek: általában *élő* nyelv sem erre való. Az élő nyelvet tanuljuk meg per usum; a gyakorlás útján keltjük fel a tanulóban ezen nyelvnek érzékét s az illető minden grammatika és syntaxis nélkül helyesen fogja beszélni és jól fogja

felhasználni irodalmában lerakott kincseit. *Holt nyelv* való az anatomia asztalára, *normális* holt nyelv, a mely tipikusan, izmosan bemutatja — etymológiájában átlátszóan, formáiban következetesen a nyelvnek egész szerkezetét. Ily holt nyelv a *latin* nyelv. Igaz, hogy a görög nyelv sokkal finomabban tagolt; időt, módot még finomabban megkülönböztet s a mondat szerkezetét is sokkal plastikusabban jelzi partikuláival. *Művészi*, plastikai szempontból sokkal tökéletesebb a görög a latinnál: de *didaktikai* szempontból megfelelőbb a latin *nervosus*, tipikus és egyszerű következetes, hódító voltánál fogva. De *culturalis* szempontból is fontosabb a latin a görögnél. Igaz, hogy a görög irodalom az európai culturának megindítója s a culturesszményt, úgy, mint a megindítók bármily terén, keletkezésében a lehető legtisztábban tünteti fel és pedig bámulatosan a culturának majd minden terén; s igaz az is, hogy a ki mélyrehatóan és alaposan kíván a cultura munkájában részt venni, erőt és irányítást vagy legalább indítást ma is a görögben talál: s mégis fontosabb a cultura történetére nézve a latin. A göröggel megállunk a cultura kapujánál s a mint a keletet elhagyjuk s nyugat felé fordulunk, a latin vezet. A latin nyitja meg Európa barbár népeinek vadonjait, átkísér a középkor *culturalis* nagy birodalmain, mai politikai állami létünk, civilizatióink megalapításának és fejlődésének stádiumain s latin nyelven szólalt meg egész a legújabb korig a tudomány internacionális hatalma. Midőn gymnasiumunknak az a feladata, hogy az emberiség történetét átéltesse a növendékekkel s ezért is a kor lelki életének megnyilatkozását az irodalmában lehetőleg eredeti nyelvén mutassa be, egy nyelven sem teheti meg oly bőségesen minden nemzetre s minden korra kiterjeszkedően, mint a *latin* nyelvvel. *Végre* arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a latin nyelv az olasznak, a spanyolnak és a francziának anyja, hogy a latin nyelvből oly sok szó, fogalom ment át a germán nyelvekbe, valamint magyar nyelvünkbe, sőt, hogy nem egy irodalmi termék, sőt írói iskola is a latin irodalom hatása alatt keletkezett: úgy hogy a latin nélkül ama nyelvek keletkezése egészen érthetetlen s a többi nyelvekben s azok irodalmában is sok egyenesen megfejtethetlen lenne a latin nélkül.

Mindezek alapján határozottan a *latint*, ezt az oly sok életet fámasztot *holt* nyelvet választjuk arra, hogy azon bonczoljuk a nyelvet grammatikai, syntaktikai szempontból. Minthogy pedig

a nyelvet a gymnasiumon már bírnunk kell, hogy azon a latin irodalmi termékeket elolvashassuk: ezért is e fontos munka a *progymnasiumra* esik.

Itt tanulja a fiú az *első grammatikát*; azelőtt nem tanult s azután is csak annak alapján tanul: de nem tanulja e grammatikát magában. A latin grammatika tanulása és a grammatikához teljesen alkalmazkodó olvasókönyv fordítása czéltudatosan és tervszerűen arra is szolgál, hogy a latinnal szemben az ismert *élő nyelvnek* egyezését és különösen különbségét, tehát az élő nyelvek sajátosságait is összehasonlítva, tudatra emeljük. Igenis *universalis grammatika* a latin grammatika, a melyen nemcsak a latin, hanem a magyar nyelvnek sajátosságait is megismerjük. Mosolyogva tekint az ily Comeniusi, Páriz Pápay-féle anachronismusokra a modern nyelvtudós! Jól teszi, ha mint tudós mosolyog. Csakhogy mi a gymnasiumon nem nevelünk nyelvtudósokat, a kik a praesens perfectumokban, praesens imperfectumokban és a határozók körmönfont különbségeiben gyönyörködnek és azért, mivel mindezt oly nagynehezen kifundálták, világraszóló nagyfontosságúnak tartják; mi általános műveltséggel bíró egyéneket kívánunk nevelni, a kik a történetet átélve, beletekintettek az egyes nemzetek lelkébe és így azt legközvetlenebb módon kifejező nyelvükbe azon az alapon, hogy a nyelvnek általános szerkezetét ismerik s ezzel való összehasonlítás alapján más nemzetek nyelvének sajátosságáról is szerezhhetnek tudomást. Gyök-nyelv, agglutináló nyelv, organikus nyelv között levő különbségéről, csakis grammatikai és syntaktikai ismeretek alapján szólhatunk; csak ez ismeret alapján értékelhetjük ezt az egyes nyelvtörténeti fokozatokban megnyilatkozó szellemet sajátosságában, s így a történetben szereplő nemzetek nyelveit is.

Ezt az alapismeretet a progymnasiumban kell megszerezni. E fokozaton a latin nyelv tanulásánál az *alakon* van a súly. Valamint a számtan alapműveletei tanulásánál semmis a tartalom, mivel ha azt is tekintetbe vesszük, csakis szórakoztatjuk a növendéket s megakadályozzuk a számolás reflexszerű mechanizmusának létesülését: úgy a nyelv elemeinek megtanulásánál is az érdekes, a vonzó tartalom csak is akadálya a koncentrált, intenzív nyelvtanulásnak. Nem érdekes, hanem *ismert* legyen a nyelv elemeinek tanításánál az olvasmány tartalma, úgy hogy az elemi nehézségek legyőzésének felemelő tudata mellett örüljön

a növendék azon is, hogy ezt a jól ismertet már most idegen nyelven is kifejezheti. Csakis a felnőttnék s nem a gyermeknek, s nem is a gyakorlati irányú nyelvésznek, hanem csak is a theoretikusnak álláspontjáról érthető a nyelvtanulás kezdetekor a szöveg tartalma *érdekességének* követelménye! Mintha bizony csak is ezzel válnék érdekessé az elemi nyelvtanulás a gyermek álláspontján?! A gyermek, ki még erősen az érzéki éniség álláspontján áll s így az érzéki schema szerint társít: örömmel magol s örömet leli a két szónak (az idegennek és az ismeretnek) összeforrasztásában, a declinatiók és conjugatiók, valamint a szabályok megtanulásában s a tanulttal való brillirozásban. Hány örömtől sugárzó arcot, általános feszült figyelmet láttam a latin nyelv tisztán alaki kezelésének módszere mellett — mint mind megannyi protèstatiót az ellen, hogy az ily nyelvtanítási módszer nem lenne érdekes! S még az a theoretikus nyelvész is, ha maga is gyakorlatilag meg akar tanulni egy új nyelvet, nem tehet mást, mint vágja a szavakat, tanulja a paradigmákat s még csak akkor, ha ez úton tovább döcögött bármily közönyös tartalmú olvasmányon — úgy hogy meglehetősen értve olvashat már e nyelven is: még csak ekkor fog érdekes könyvhöz, a mely az ő tudását kiegészíti, érdeklődését kielégíti. De nem csak didaktikai, hanem *paedagogiai* — ethikai szempontok is kívánják az oly olvasmányt, a mely egészen alkalmazkodik a grammatikához. Ne legyen semmi meg nem értett, mindent pontosan és határozottan tudni kell; nincs helye az ötletszerű kombinációnak, a látzatos tudásnak, minden a soliditásnak, a lelkiismeretes kötelesegteljesítésnek jellegét viseli. Semmi sem mellékes; az egész szempontjából minden fontos. Így lesz s csak így lesz paedagogiai szempontból éppen a latin nyelv tanulása *alapvető* fontosságú. A progymnasiumnak ezért is főtárgya, legtöbb tanórával ellátott főtárgya a latin nyelv tanulása.

Természetes, hogy a latin nyelvnek lényegileg ily szempontból való forcírozott tanulása a háromévi progymnasiummal nem ér véget. A *gymnasiumban* — a latin irodalmi művek olvasásánál a tanár igenis a mű tartalmára fordítja a főgondot: de éppen a tartalmi elmélyedés céljából a latin nyelv és a latin író szellemének sajátosságát igyekszik a tanuló tudatára emelni. Nem használ a fiú sem fordítást, sem jegyzetes kiadást, de igenis használja otthon nem a szerzőhöz írt, hanem az általános latin

szótárt s ennek segélyével állapítja meg, a szó etymológiájában követve a pszichológiai és logikai sajátos folyamatot, az összefüggés alapján a szónak megfelelő jelentését. A latin órában is a tartalom mellett, ezt a sajátos, mondhatjuk nemzeti és egyéni pszichológiát és logikát kell hangsúlyozni, valamint azt, hogy az értelmet hűen és azután az élő nyelv vagy nyelvek szellemének megfelelően adják vissza. Így megmarad a latin nyelv még a gymnasiumon is a nyelv, illetőleg a nyelvek lelkébe való behatolásnak substratuma.

A latin nyelv tanulása a *magyar* ifjúnak mindig nagyobb nehézséget okoz, mint bármely indogermán nyelvet beszélő ifjúnak. Sokkal könnyebben tanulna meg a magyar ifjú is latinul, ha bármely indogermán nyelvet is beszélne. Már magában ez is egy élő indogermán nyelv megtanulására indítja figyelmünket; egyenesen pedig követeli ezt a *nemzeti érdek*. A büszkén magába visszavonuló egyén vagy nemzet másnak nem kell. A ki mással nincs kölcsönhatásban, az elhal, annak nincs igaz élete. A teljes függetlenség nem emberi állapot s ha az: úgy csak képzelt, örült. Nem függetlenségre, hanem egyéni és nemzeti önállóságra kell törekednünk, ha nemzetünket igazán szeretjük. Önállóak akkor vagyunk, ha mások hatását sajátosan értékeljük s ha egyéniségünket másokon is érvényesítjük. Minél sokoldalúbb e hatás és minél inkább vagyunk képesek egészen sajátosan e sokoldalú hatásokra reagálni: annál önállóbbak, szabadabbak vagyunk akár mint egyes, akár mint nemzet.

A szellemi hatás közege a nyelv: de csak akkor, ha azt kölcsönösen értjük. Magunkban vagyunk alig kilencz millió magyár az indogermánok milliós tengerében. Nem kívánhatjuk, hogy a nagykulturájú indogermán nagy nemzetek hozzánk alkalmazkodjanak, különösen akkor, midőn mint eddig az osztrák befolyás még azt sem engedte meg, hogy a magyar királyt mint ilyent ismerje a külföld s még magunk sem voltunk itthon oly erősek, hogy kormányunk útján elérjük azt, hogy a mi államiságunk a mi külföldi képviselőnkben önállóan kifejezésre jusson. Ily megalázó nemzeti viszonyok közt mindent el kell követnünk, hogy ha a mi természetes majestásunk nem képviseltet minket a külföldön: mi szellemi úton legalább hassunk kifelé is, hogy ne legyünk csak befogadók, hanem kihatók is. A befogadásra, valamint a kihatásra okvetlen szükséges eme kölcsönhatás közege — a *nyelv!*

Melyik nyelv!?. Geographiai és történeti helyzetünk szerint ez nem lehet más, mint a *német*. Geographiailag a német nemzet áll legközelebb hozzánk még akkor is, ha Ausztriára gondolunk; s magában hazánkban is az összes nemzetiségek közül a német szigetek vannak egész országunkban, országunk minden vidékén leginkább elszórva. Történetileg is a legintenzívebb érintkezést hazánk Németországgal folytatta. Ebhez járul, mint igen nyomós ok, az, hogy mai nap elismerten a német egyetemek vezetnek s Németország vezető szerepét a kultúra terén általában is mind inkább elismerik. Szellemi téren pedig e vezető szerepnek alapja nemcsak a kifejlett tudományos élet, hanem az a német nemzeti sajátosság, a melyet Schiller olyan szépen megjelölt s mely abban áll, hogy a német igyekszik bármely nemzetben feltűnő eszményi alakulásokat azonnal irodalmába átültetni. Nincs irodalom, a mely nemzeti sajátos volta mellett annyira internationalis jellegű lenne, mint éppen a német.

Ha tehát a gymnasiumban a nyelvi órák főfeladata az, hogy a különböző nemzetek irodalmát bemutassuk: úgy tényleg egyetlenegy nyelv sem alkalmasabb e feladatra, mint a német. A nemzeti, valamint a humán érdek s így mind a kettőnek szolgálatában álló gymnasiumi érdek egyformán követeli, hogy a magyar művelt ember németül tanuljon és pedig már a latin nyelv tanulása előtt.

Ezelőtt nemcsak azért, mivel ez alapon könnyebben tanulja a magyar a latint, hanem nevezetesen azért, mivel két nyelvet egyszerre nem szabad tanulni, — a mint ezt már Comenius is oly szépen kifejté — s mivel élő nyelvet annál gyorsabban tanulunk meg, minél ifjabbak vagyunk. Minél idősebbek vagyunk: annál inkább reflektálunk önmagunkra s így annál inkább röstelkedünk, szégyenkezünk mint kezdők idegen nyelven dadogva beszélni, de reflektálunk a nyelv alakjára, összehasonlítjuk azt más nyelvekkel s így megakasztjuk a közvetlen percipiálást. A progymnasium előtt kell tehát a német nyelvet megtanulni.

De hol?! Csak nem a népiskolában?!

Nem, a népiskolában nem: az világos. A népiskola tannyelve nemzetiségi s tantárgya a felsőbb osztályokban a *magyar* s nem a német; érdeklődésének tárgya az otthonnak kulturkincse a nemzeti kulturkincs irányában. Itt a németnek, mint tantárgynak, nincsen helye.

Ezért is — úgy, a mint azt a külföld is teszi — a középiskolára *előkészítő* tanfolyamot; illetőleg tanfolyamokat kell berendezni a népiskola III. osztályának végeztével. Két év alatt heti 7—8 órában a direkt módszerrel tanítva a németet, elsajátíthatja azt a magyar fiú úgy, hogy azt beszéli s fel is használhatja mint a progymnasiumban is folyton külön-órákban is növekedő appericipáló tőkét a latin nyelv tanulásánál; — s felhasználhatja azt azután a gymnasiumban mint a történetet a német irodalom útján is megvilágosító eszközt.

Szükséges azonban ez előkészítő két tanfolyam nemcsak a magyar ifjúság szempontjából, hanem a nemzetiségi iskolások szempontjából is. Általános a panasz nemzetiségi vidékeken, hogy a gymnasiumba siető fiúk nem tudnak magyarul; miért is a kellő alapvetés és haladás lehetetlen. A gymnasium mindegyik osztályának megvan a maga pensuma; ezt kell végezni így vagy úgy: de el kell végezni. Sisyphusi munkát végez mai napság az I-ső osztályban nem egy tanár. Hibáktól hemzseg a fiúk munkája s ime mégis kénytelen tovább menni; a hibák hatványozódnak s hiába a javításnak erőt, időt emésztő minden munkája. Ez türehetetlen állapot. A törvény, mely elrendeli, hogy a nyilvános népiskolai IV. osztályt végzett fiú a középiskolába felveendő — nem engedi meg a felvételi vizsgálatot, s így azt sem, hogy külön előkészítő osztály rendeztessék be. Csak ez az előkészítő osztály, a melynek tannyelve is a magyar, szüntetheti meg az elismert létező nagy bajt. Az iskola tannyelve a magyar, azonkívül heti 7—8 órában külön foglalkoznak a magyar nyelvvel, magyar olvasmányokkal s mindegyik nemzetiségnek van még alkalma saját anyanyelvét is heti néhány órában mint tantárgyat is művelni. Ha ez nem a német, a maga anyanyelvét művelheti a német helyett a progymnasiumban, valamint a gymnasiumban is.

Szükséges ez előkészítő tanfolyam végre még azért is, hogy itt összefoglalólag két év alatt a *magyar nemzeti történetet* tanulhassák, mely a népiskolában a VI. évre is kiterjedő. Az ifjak, mint a magyar történet által ápoltnak nemzeti szellemtől áthatott fiúk lépjenek a középiskolába. Míg a három első népiskolai évben a történet az otthon alapján vezetett át a nemzetire: most az előkészítő osztályokban a magyar nyelvvel a magyar *nemzeti történet* dominál. Szükséges ez annál inkább, mivel

a magyar nemzeti történet az eddig bemutatott középiskolán mint külön tantárgy nem fordul elő. Igen természetes, hogy maga az egyetemes történet ott, a hol lehet, a magyar nemzeti történetet is felkarolja s még természetesebb, hogy különösen a magyar órák, a többiek is a középkortól kezdve magyar történeti okmányok olvasásával fogják a megfelelő korszakot illusztrálni: mégis külön nemzeti történet még a gymnasiumi fokozaton nem tárgyalatik, a miért is okvetlenül szükséges, hogy ez egészében, a gyermeki felfogással számítva, adassék elő annál is inkább itt, mivel a nemzetiségi iskolákon *általában* véve a magyar nemzeti történetet igaz nemzeti szellemben és lelkesedéssel nem igen tárgyalják.

Az előkészítő évfolyamokon az írást, az olvasást és a számolást gyakorolják. A földrajzi anyag a történethez csatlakozik. A természetrajzi és természettani anyagot pedig az olvasókönyv karolja fel. A vallásoktatásról pedig az illető felekezetek gondoskodnak.

S még sem térhetek még az összefoglalásra.

A személyiség célja kívánja a történeti hatalmak útján az egyénnek ethisálását. Történeti hatalmak culturkiéncsükkkel a népiskolában a néptudat útján, a középiskolában a műveltek köz-tudata útján hatottak az egyesre, tekintet nélkül az egyes növendék egyéniségére, a mint azt a történeti éniség álláspontja követeli is. Az egyéniség azonban, a mely az érzéki éniség álláspontján oly zabolátlanul tört ki — bármily erővel is hat a történeti hatalom, nem törik meg. Már a nemzeti egyéniség érvényesülése a történet tárgyalásánál is ébren tartja az egyéni erőket s a nyomás csak a gyengére nézve veszélyezteti az egyéniséget; az erős ellenben éppen e nyomás, e sokoldalú hatás alatt észrevétlenül is nő és még inkább erősödik. Már nagyon korán mutatkozik a fiúknál, hogy az illetőnek egyénisége inkább az okok, az alapok felé hajlik, vagy pedig inkább a gyakorlati téren való érvényesülés felé; kiismerhető, hogy vajjon inkább contemplativ, avagy discursiv természetű-e; vajjon inkább érdeklődik-e a culturfa gyökere vagy gyümölcse iránt; vajjon inkább theoretikus-e, vagy praktikus.

Jó már most, hogy az ifjú, a midőn majdan elérkezik egyénisége érvényesülhetésének ideje, azokkal az eszközökkel is rendelkezik, a melyek néki abban vagy ebben az irányban segítségére

vannak. A ki az emberiség culturájának alapjai s az azokban érvényesült eszményi típusok iránt érdeklődik: arra nézve nagy támogató eszközül szolgál a görög nyelv. A ki ellenben nem igen törődik a multnak alapos munkájával, hanem a jelenben kíván a reá maradt és általa is kifejlesztett culturtökéjével lehetőleg tág körben is hatni, nem elégszik meg a magyar mellett még egy más, hazai nemzetiségi nyelvvel: még egy más idegen nyelvre van szüksége, akár a *franciára*, akár az *angolra*.

Erre való tekintettel szükséges, hogy még a gymnasiumon fakultatívva tétessék a görög avagy a francia, esetleg e helyett az angol nyelv.

E szerint az elemi iskola III. osztályának végeztével kezdődő középiskolai oktatás tagolása ez lenne:

Előkészítő iskola.

Magyar — a tannyelv.

	Magyar 'öré- net	Olvasás	Írás	Szám- lás	Ének	Rajz	Torna	
I. évfolyam	4	3	3	3	2	2	2	= 19*
II. „	4	3	3	3	2	2	2	= 19*

Progimnázium.

	Történet	Latin	Magyar	Német vagy más nemzetiségi nyelv	Természetrajz Földrajz	Vallás	Rajz	Ének	Torna	Szántan	
I. évfolyam	4	8	2	2	3	2	2	2	2	3	= 30
II. „	4	8	2	2	3	2	2	2	2	3	= 30
III. „	4	8	2	2	3	2	2	2	2	3	= 30
	12	24	6	6	9	6	6	6	6	9	= 90

* Ez óraszámhoz járul magyar nyelvűek iskolájában német nyelv = 8 óra = 27 óra. Más anyanyelvűek iskolájában magyar nyelv = 6 óra és anyanyelv 2 óra = 27 óra.

Gimnázium.

	Törté- net	Latin	Magyar	Német v. más élő nyelv	Torná- szrajz	Physika	Mathé- matika	Vallás	Ének	Rajz	Torna	Görög v. francia	
I. évf.	4	5	2	2	2	1	3	2	2	2	2	4	= 31
II. „	4	3	2	2	2	2	3	2	2	2	2	4	= 30
III. „	4	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	4	= 30
	12	10	6	6	6	6	9	6	6	6	6	12	= 91

Ha az eddig mondottakon végigtekintünk s középiskolai eszményünket a mostani tényleges középiskolai állapotokkal egybe-hasonlítjuk: úgy I. *iskolaszervezet* szempontjából eszményünk előnye:

1. hogy a középiskolába lépő ifjúság tantárgyilag és nyelv- ismeret dolgában egyformán van előkészítve a középiskolai tanulásra;

2. hogy maga a középiskola is két részre tagolt, a melyek mindegyike egy-egy egészet alkot, a mennyiben mindegyik a műveltek culturkincsét történeti fejlődésében adja; csak hogy az egyik inkább biographikus, concret alakban, a másik pragma- tikus, elvont, — eszmék által meghatározott alakban; az egyik inkább elemei, — a másik ezek kifejtése szerint; az egyik a nyelvet is inkább alaki, a másik tartalmi szempontból nézi. A közösség mellett mindegyiknek megvan tehát egészen hatá- rozott és egységes típusa. E tagoltságnak előnye, tekintettel az életre, az, hogy a ki 14, 15 éves korában az iskolát elhagyja, egy egységes képzetkörrel távozik onnan; tekintettel pedig a didaktikai érdekre, számol e tagoltság a fiúk lelki állapotával, fejlődési fokozatukkal. Ez különben már átvezet II. eszményünk *didaktikai* előnyeire.

1. A ki az ifjú lelkének fejlődését figyelemmel kíséri, tudja azt, hogy egy és ugyanazon fiú is egészen másképp válik be az alsó és a felső osztályokban; hogy nevezetesen egészen más valaminek ténylegességét és egészen más valaminek okszerű- ségét tudni. Az érzéki én a ténylegességre irányul; a történeti én az alárendelést, a másban való feltételezettséget; amaz az önkényszerűt, ez az értelemszerűt; amaz az egyest, emez az általánost hangsúlyozza. Egészen más itt és ott is a megértés

schemája, az értékelés kriteriuma és ezzel az érvényesítő irány motívuma. Ott a véletlennek és önkényszerűnek jellegével bíró mechanikus (tér- és időbeli) és képzeleti schema szerint kötik össze a képzeteket; itt az okság, a logika törvénye szerint: ott az érzékileg kellemes és kellemetlen az értékelő; itt a közösség által való elismertetés: ott az önkény, az önzés, a mozgató; itt a közösség által fegyelmezett vagy átídomított altruistikus akarat.

A lelki fejlődés által adott e kettős világgal kell az *oktatásnak* is számolnia. Vannak egyes egyének, kik az alsóbb fokozaton kitűnően beválnak, de tovább nem fejlődnek s így minél inkább hangsúlyozzuk az okszerűséget: annál inkább elmaradoznak. Külön-külön, egészen sajátos iskolára van ezért is szükség, a melyben bár egy és ugyanazt — mégis más és más szempontból adjuk: egyszer a *ὄτι* és azután a *διότι* álláspontjáról; itt és ott is az általános műveltséget, tehát a középiskola anyagát, csakhogy egyszer konkrét elemei, tényei szerint, azután pedig mozgató, áthasonító lelke szerint. Kár volna egyes fiúkat, a kik a felsőbb fokra nem érettek, befejezetlen képzetkörrel kivenni az iskolából és az életnek indítani; s baj volna alapozás nélkül adni az általános műveltségnek pragmatikus történetét, a midőn nem a feltételezett egyes tényeken, hanem a történet lelkén, a korszakok szellemén van a fősúly.

2. Didaktikailag nagy előnye eszményünknek, hogy a magyar fiú a latin nyelvet egy immár ismert élő áriai nyelv segítségével könnyebben tanulhatja és viszont a nem magyar ifjú a középiskola magyar tannyelvét is egészen jól bírja.

3. Didaktikailag nagy előnyt látok abban is, hogy a grammatizálás zavaró túltengése itt meg van szüntetve. Nincsenek különböző, egymást csak zavaró grammatikák, terminus technikusok: csakis *egy* grammatika van. Azért azonban azt a feladatot, a mely az általános műveltség szempontjából a lényeges, t. i. a nemzetek szellemét legtisztábban visszatükröző nyelvnek sajátosságát — éppen a folytonosan követelt és legalább még két nyelvvél való összehasonlítás és a felsőbb fokozaton éppen az ily érdekből követelt összehasonlítás jobban fogja megoldani, mint az eddigi gyakorlat.

4. Nagy előny, hogy a mi iskolaeszményünk egyszerre két nyelvet nem tanít. Mindig csak *egy* nyelv lép előtérbe; a

többiek mint már ismertek csak az összehasonlítás szempontjából világosítják meg a tanulandónak sajátosságát, a mi közben maguk is sajátosságukban tisztulnak.

5. Előnye az is, hogy a gymnasiumon, valamint a gymnasiumon a nem magyar anyanyelvű az élő nyelvek közt választhat és hogy mindnyájan arravalóságuk szerint a gymnasiumon választhatnak a mult culturájának főnyelve és a jelen culturának főnyelvei közt; s így eszményünk már némileg számol, ha nem is az egyesnek individualitásával, mégis az egyesnek nemzetiségi és általános szellemi irányokat jelző individualitásával.

6. Legnagyobb didaktikai előnye, hogy a concentratio követelményének sokkal jobban megfelel, mint az eddigiék, a menyiben tényleg oly tárgyat helyez a központba, a mely az iskola minden egyes osztályában megmaradhat egyformán főtantárgynak s a melyben tényleg a többi bennfoglaltatik, az egy anyagot csak különböző irányai szerint differentiálja. A magyar történet csak egy része a tananyag, a magyar irodalomtörténet pedig csakis e résznek *egy* része s így fontossága daczára sem az egyik, sem a másik nem lehet concentráló tantárgy. Nálunk a concentráló tantárgy nem egy gondolat, a melyre reflektálhatunk, hanem egy elv, mely minden egyes tantárgyat éltet.

7. Ezzel összefüggésben előnyünk, hogy tantervünk a modern paedagogika és didaktika által hangsúlyozott *culturfokozatok elméletével* is számol, azokat tényleg alkalmazza.

8. *Módszerei* szempontok pedig, hogy éppen azzal, hogy a történeti forrásokra megy vissza — a tananyagot kiveszi az apodicticitásnak, a dogmatismusnak bevégzett köréből, mindent a történetnek, a fejlődésnek, a haladásnak folyamatába helyez s ezzel nem a befejezett, ledarálható ismeretet, hanem a *folytonos és sokoldalú élő érdeklődést* hangsúlyozza.

III. Ezzel függ össze eszményünk *paedagogiai előnye*. Midőn tantervünk szerint a történetet nemcsak hangsúlyozzuk, hanem azt mint szervező elvet az összes tantárgyak központjába helyezzük: a történetben, mint elsősorban érületkeltőben — hangsúlyoztuk az *érületet*. Midőn pedig a történet tanulásánál nem az abban előforduló kész dolgoknak, adatoknak emlékelését kívántuk, hanem azt, hogy a tanuló magát a történeti folyamatot átélje, hogy az nem a természetesen önző, hanem a másban élő, a mással lelkesülő, a más által nemesedő életet folytassa: ekkor

az ilyen történet tanulása az egyéniséget tényleg ethizálja, fogékonnyá teszi másnak baja iránt, felkelti az altruistikus socialis érzéseket, a melyeknek művelésére joggal hívta fel körünket, s közönségünket Gidófalvy István, társadalmunknak egyik ideális alakja.¹ A ki a mi eszményünk szerint foglalkozott a történettel, az a műveltek culturkincsét, fejlődésében átélve, igazán bírja s így nemcsak ismeretekre, ügyességekre tett szert, hanem *jobb* is lett: tanítása igazán paedagogiaivá is vált.

Haladást látunk eszményünkben, a mely a kiemelt előnyei által magától szünteti meg az idegesítésnek, a túlterheltetésnek, a kifáradtságnak, a tanulás és tanulmányozás iránti közönynek, az önző és lelkiismeretlen akarnokságnak panaszait.

A művelt társadalom azt, a mit önfentartása szempontjából az iskola felállításával akart, elérte; nyert a történet culturkincsét fejlődésében átélte és ezért is lelkük szerint igazán művelt egyéneket.

Ezeket bocsátja el a művelt társadalom az államnak ellenőrzése mellett tartott érettségi útján — nem ugyan az egyetemre, hanem az életbe s mind azon állásokra, a melyek az általános műveltséget és csakis azt feltételezik. E gymnasiumi érettségi megadja az önkéntességi jogot, feljogosít bármely felsőbb szakiskolába, akadémiába való lépésre, az eddigi érettségek összes előnyeit nyújtja, csak egyet nem: nem jogosít fel az egyetemre való lépésre.

C) Átmenet a középiskoláról az egyetemre.

S ezzel elérkeztünk egy általunk szintén már gyakrabban hangsúlyozott kívánalomra: a középiskola és az egyetem közt közvetítő intézmény felállításának kívánalmára: *lyceumra* van szükségünk.

Középiskolai törvényünk (1883: XXX. t. cz. 1. §) a középiskola feladatául azt tüzi ki, „hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse“. Törvényünk nem azonosítja e kettőt, sőt a kettőt még egységesíteni sem kívánja olyformán, hogy a középiskola feladatául a főiskolára való előkészítést az általános műveltség

¹ Kolozsváron 1904-ben tartott nyilvános felolvasásában.

nyújtása útján tűzné ki; törvényünk a két célt egymás mellé állítja, mint két különbözőt. S ez helyes is. Lehet valaki általános művelt, nagyon szép ismerettel, tág látókörrrel, a szív udvariasságával bíró egyéniség a nélkül, hogy az egyetemi tanulmányozásra a legesekélyebb hajlammal, érettséggel bírna; s vannak viszont igen műveletlen, szűk látókörű, egyoldalú tudósok. Igaz műveltség és tudósság nem azonosak, sőt gyakran egymástól távoleső fogalmak.

A gymnasium, mely a mi meghatározásunk szerint a társadalom művelt elemei culturkincsét adja át az új nemzedéknek, még ezzel nem készítettt elő az egyetemre; sőt minél inkább megfelel mind a kettő (t. i. a gymnasium és az egyetem) igazi feladatának, annál kevésbé készíthet elő a gymnasium az egyetemre. Igenis más, egymástól egészen eltérő a kettőnek a tárgya, célja és módszere. Míg a gymnasium a műveltek köz-tudatában élő culturkincset a maga fejlődésében és egészében kívánja átadni az új nemzedéknek s így az egyest az általános műveltségnek tág látókörű álláspontjára felemelni: addig az egyetemnek *tárgya* nem a fejlődésében kész, eredményében előt-tünk elterülő culturkincs, hanem az univcrsum és pedig nemi az immár megoldott kérdéseivel, hanem nagy és kicsiny problémáival, amelyeknél bajosan mondható meg, hogy mi kicsiny, mi nagy; mivel az organismus egészében minden, sőt mondhatjuk, éppen a legkisebb mikroorganismuskok a legnagyobb problémák megoldásának alapjai. Az egyetemnek *célja* sem az, hogy hallgatója a kész culturkincsnek birtokába helyezve, tág látókörű álláspontjáról áttekinthessen e culturán és erről az áttekintésről be is számolhasson, hanem az, hogy az univcrsum egy-egy problémájának megoldásával maga is foglalkozék és e foglalkozás alapján alakítsa meg magamagának világnézetét. A tárgy és a cél különbözőségével igen természetesen egészen más a gymnasium és az egyetem szellemi munkásságának a *módszere* is. — A gymnasiumi tanár előadásának módját teljesen tanulói képzettségének fokához alkalmazza; kutatja, hogy mit tudnak (analysis) és még csak ez alapon növeszti az újnak adásával (synth.) az ismeret tőkét (system) s nem elégszik meg azzal, hogy ez ismeretet, mint egészet bírják növendékei, hanem kívánja azt, hogy alkalmazni is tudják (methodus). Ezért is írásbeli gyakorlatokat is ad fel, a melyeknek azonban tárgya a már átvett,

avagy az átveendő és pedig a bemutatott mód szerint. Az egyetemi tanár előadásainál nem hallgatói természetére, hanem *tárgya* természetére néz, nem amazokhoz alkalmazkodik, csak egy irányítót ismer el: a tárgy természetében kutatott *igazságot*. Míg a gymnasium tanárát előadásánál nemcsak a tanítványok képzettségének a természete, hanem az osztály pensuma is kötelezőleg határozza meg: addig az egyetemi tanárt az igazság kutatásának természeténél fogva semmiféle külső szabály vagy törvény nem köti, mivel az igazság csak a szabadság, a teljes szabadság légkörében él.

A gymnasium tanára végre tanítási módszerével fel akarja emelni tanítványát a maga álláspontjának magaslatára; az egyetemi tanár ellenben arra kívánja saját példájával indítani ismeretekkel ékeskedő hallgatóját, hogy vele együtt közösen alázattal hódoljon az igazságnak. Míg amott a tanár maga előtt tanítványt lát: addig itt commilitót.

S mennyire más a gymnasiumi tanulónak és az egyetemi studensnek szellemi munkájában követett módszere is! Amaz előírt pensum szerint naponta, sőt a napi tanórák mindegyikére készül; s annál jobb tanuló, minél inkább köti magát az előírt pensum végzéséhez: emez szabadon maga választja tantárgyát s annak abba a részletébe merül el, a mely kedvére van s annál jobb studens, minél inkább képes sajátos úton járva az általa választott problémát megoldani. Amott a receptivitas, itt a spontánitas; amott az egész, itt a rész; amott a befejezettség, itt a végetlenség; amott a kötöttség, itt a szabadság; amott egy szóval a tanulás, itt a tanulmányozás a szellemi munkásság mikéntiségének irányítója!

A munkásság *eredménye* dolgában is mily ellentét! Amott körülhatárolható ismeret, a melyet naponta classifikálhatunk és az érettségin nagy büszkén be is mutathatunk: itt az ismeret végetlensége miatt csakis folytonos haladás, a mely minden egyes eredmény elérésekor számos problémának lesz újra kiindulási pontja. — Amott az érettséggel elbocsátja az intézet tanulóját: itt az alma mater még csak a doctoratussal öleli keblére a mesterré érett hallgatóját!

Mindenütt, mindenben ellentét!!

Ezt az ellentétet át kell hidalni! Ha nem tesszük: ifjúságunk az ugrás közben vajmi gyakran elbukik, szabadságát csakis

szabadosságra, munkaidejét léhaságra használja fel, s csak későn veszi észre, hogy az életeszmény szabad megalakulásának alkalmát elmulasztotta s ezzel szüleit reményeiben, hazáját joggal várt gyümölcszeiben megcsalta. A másik lehetőség pedig az, hogy az egyetemet fentartó hatóság az ellentét kiegyenlítése czéljából beviszi a gymnasiumot az egyetemre: a tantárgyakat kötelezővé, a hallgatást katalogus olvasásával is kötelezővé teszi, évközben is a kész ismeretek birtokát colloquiumok útján konstatáltatja s a tanárt is munkájában évenkénti vizsgálatokkal ellenőrzi s e vizsgálatok érdekében methodologiailag felosztja tanfolyamokra az egyes szaktárgyakat és e sorrendben való hallgatást is kötelezővé teszi. — Egyetem helyett nyertünk szakiskolát, a gymnasium fölé helyezett még egy öreg gymnasiumot. Tanügyi politikánk az elsőt látva, látva egyetemi ifjúságunk szabadosságát, már is majdnem ideális módon megvalósította az öreg gymnasiumot! Jó, és nem rossz indulat vezette kormányunk e lépéseit; hiányzott azonban az, a mi éppen e téren a legfőbb: a gymnasium és másrészt az egyetem sajátos természetébe való belátás! Ha ez meglett volna, és tegyük hozzá: léteznék: úgy belátták volna, hogy e bajon nem úgy segítünk, ha az ideálok megalakulását, a szabad öntevékenység által a szabad férfias jellem kialakulását az egyetem degradálásával megakadályozzuk, hanem csakis úgy, hogy a gymnasium és az egyetem közé helyezünk egy oly intézetet, a mely számol az egyéniséggel, a szabadsággal, úgy azonban, hogy az egyéni hajlam alapján szabadon választott irányban való haladásnál a *választást tanácsával támogatja, a választott irányt a tudomány egészével egybekapcsolja s a választott irányban kifejtett munkásságot ellenőrzi.* Mindez által érleli az egyesben sajátos hivatásának, valamint nemzete sajátos hivatásának tudatát; megóvja munkájának az egészségtől való elszigetelésétől, a szaktudóssal oly gyakran kapcsolatos *egyoldalúságtól, valamint munkásságának rendszertelenségétől, kapkodó voltától.* — E nagyfontosságú, az egészen szabad egyetemi tanulmányozásra átvezető feladatot megoldja a *lyceum.*

Hogy közelebb miképpen? ez a kérdés.

Már a gymnasiumi tanfolyamokban a történetnek s így az összes tantárgyaknak is ethizáló czélzata volt. Ne *tanulja*, hanem *élje* át a tanuló a történetet. Midőn így lelkével érintkezett az

egyed a történet szellemével, culturájával: igen természetes, hogy lelke *egyéni meghatározottságában* is érintkezett a történet culturkincsével és így egyénileg is visszahatott a vett hatásra. Ezzel már a gymnasiumi folyam alatt is a culturának egyes irányjaival és tárgyaival szemben nagyobb rokonság fejlődött ki, úgy hogy már ezen oktatás közben is a hivatásérzet, egy bizonyos életpálya iránti előszeretet fejlődött ki. Fokozta ezt az egyéniségre ható irányzatot a történetnek oly kezelése, a mely az egyetemes történet tényeit is lehetőleg vonatkozásba hozta hazánkkal és így a mi bennünk levő, egyéniségünk egyik alap-érzését — a *nemzeti érzést* ápolta.

A lyceumnak feladata elsősorban ezt a nemzeti érzést mindenki benn tudatosná tenni és minden egyes számára a tudományok encyclopaediáját feltárni. Tudatosná lesz e nemzeti érzés, ha a történetnek immár ismert egyetemes köréből nemzetünk történetét kivesszük, s nemzetünk alapításában és fejlődésében ténykedő, hazánkat fentartó, nemzetünket fejlesztő erőket tudatra emeljük, valamint e lét és fejlődés ellenségeit is felfedjük, hogy így nemzetünk hivatását, a melynek megoldása a többi nemzetekkel szemben éppen reá vár, tisztán felismerjük s ez alapon mi is hatásosan közreműködhesünk nemzetünk erősödése, fejlődése ügyében. *A magyar nemzet történetét* ily szempontból elő kell adni a lyceum I. tanfolyamában. S minthogy nemzetünk fejlődő szellemét a nyelv mellett legközvetlenebb módon a művészet, nevezetesen az irodalom tükrözi vissza: a *magyar irodalom története* is előadandó.

E nemzetfejlesztő munkából azonban csak akkor vehetjük ki igazán részünket, ha nemzetünknek minél sajátosabb szolgálatot teszünk; ha mi is számolunk lelkiismeretesen a *mi* sajátos hivatásunk kérdésével, s nevezetesen tisztázzuk azt, hogy a tudományok melyikének, s mily irányú művelése iránt van leginkább kedvünk, hajlamunk, egyéni hivatottságunk. E tudat tisztázása céljából elő kell adni és pedig az első semesterben a tudományoknak általános encyclopaediáját.

Támogat e sajátos hivatásunk munkájában a nemzeti öntudatban rejlő erő mellett a vallás történetéből kinőtt és annak életéből leszűrődött vallás erkölcsi világnézet, a mely Istentől való egészen sajátos függésünkre alapítja a világtól való szabadságunkat, erkölcsi önállóságunkat. Az első évben kell ezért is a vallás-

történeten alapuló vallásnak és erkölcsnek lényegét, fejlődésük törvényét s úgy vallás-erkölcsi világnézetünk rendszerét mindenkire kötelezőleg előadni.

De a rendszeralakítás tudatos csak akkor lehet, ha mindenek előtt az ismeret határait, theoretikus ismereteink, valamint gyakorlati értékképzeteink s végre akarásunk motívumainak keletkezését, fejlődését, mindezek fejlődésének törvényeit, de nevezetesen a helyes gondolkozásnak törvényeit ismerjük s egy egységes, központi gondolat hatása alatt az anyagot ezek segélyével rendszerezni is tudjuk. A propaedeutika, vagyis a bevezető philosophiának a II. semesterben ezt kellene szintén mindenkire kötelezően előadni.

Az egyetemet végzett egyén azonban sajátosságával nemcsak szolgálja hazáját a tudomány terén, hanem arra is bír hivatottsággal, hogy vezesse a társadalmat s részt vegyen esetleg az állam politikai vezetésében is. A társadalmi tudománnyal, nevezetesen a társadalom keletkezésének, valamint a társadalmi bajok eltüntetésének kérdéseivel kell ezért is az ily egyénnek foglalkoznia s e foglalkozást nem önkényétől, szabadságától kell függővé tenni. Az egyetem előtt kell ezért is kötelezőleg minden egyént e kérdésekre és ezek különböző megoldására figyelmessé tenni. A sociologia tehát kötelezőleg hallgatandó és pedig a II. évnek első semesterében. E szerint a lyceumnak mindenkire nézve kötelező tantárgyai lennének:

Az I. év a) semesterében:

Magyar történet . . .	h.	4 órában
A magyar irod. története	h.	2 órában
Általános tud. <i>Encycl.</i> . .	h.	4 órában
és vallás-erkölcsi philos. . .	h.	4 órában
Összesen tehát . . .	h.	14 óra.

A b) semesterben:

Magyar történet . . .	h.	4 óra
A magyar irod. története	h.	2 óra
Propaedeutika . . .	h.	4 óra
Összesen . . .	h.	10 óra

A II. évnék a) semesterében: Sociologia h. 6 óra.

A II. évnék b) semesterében: nincs általánosan kötelező tantárgy.

Mindnyájára nézve még kötelezők az ének, a rajz és a torna ügyességei heti 2—2 órában, tehát 6 órában, mely órák azonban inkább *szórakozás* számba mennek s így e fokozaton a heti óraszámba fel nem veendő.

A többire nézve választhat ki-ki nem ugyan tantárgyakat, hanem szakcsoportokat.

E szakcsoportokra nézve általános szabály: 1. hogy a nyelveket a történettől nem szabad elszakítani; 2. hogy a physika a mathesssel, a természetrajz a földrajzzal kapcsolandó össze; s 3. hogy általában a seminariumi tudományos munkásságra, annak vezetésére fektetendő főszűly és 4. hogy a IV. semesterben, tehát az utolsó félévben behatóan adandó mindegyik szakcsoport encyclopaediája, az egyes tantárgyak methodologiája és irodalma is h. 6 órában, hogy így kellő tájékozottsággal élhessenek az egyetemre lépők a teljes egyetemi szabadsággal.

A csoportok következőképpen alakulhatnak:

I. Történet, különösen ókori történet és a görög-latin nyelv.

II. Történet, különösen középkori.

III. Történet, különösen újkori, mely két utóbbi csoport a latin mellett a modern nyelvek bármelyikével kombinálható.

IV. Physika + Mathematika.

V. Természetrajz + Földrajz.

Az egyes csoportokon belül a tananyag a tudományos munkásságra való bevezetés elvének szem előtt tartásával semesterekre osztandó — úgy azonban, hogy a súly minél inkább nem az előadásokra, hanem a semináriumokban kifejtendő munkásságra, a tudomány egyes problémáinak írásban való feldolgozására helyezendő. Nem az ismeret summájára, hanem az ismeret utáni szomjra, nem a késznek átvételére, hanem a késznek a problema szempontjából való feldolgozására kell itt a lyceumon példát, útmutatást, buzdítást nyújtani. E fokozaton nagyon is helyén van serkentő nagyobb pályadíjaknak kitűzése. A tanár egyéni munkásságában való részvét, segédkezés és ezáltal a

lelkiismeretes tudós munkájába való bevezetés ugyancsak e célzt szolgálná.

Igen természetes, hogy a szabadon választott s e választás alapján a csoportokhoz kötött munkásság nem jelenti azt, hogy az *egy* csoportban dolgozó ne vehessen részt más csoportnak különösen előadásaiban; csak hogy ehhez szükséges az érdekelt csoportok vezetőinek beleegyezése is. A szakférfiú irányítja, vezeti és bírálja meg kinek-kinek munkásságát; e bírálatnál elsősorban a seminariumokban kifejtett munkásságot veszi alapul; miért is minden egyes munkára megokolt bírálatát rávezeti. Az összes két-évi munkák végén az összefoglaló szaktanári bírálatok állapítják meg, hogy az illető egyetemi tanulmányozásra érett-e vagy nem. Az ítélet ellen rendkívüli, különösen kétes esetben appellálhat az illető az egyetemi rendes szaktanárok ítéletére.

Az egyéniség érvényesül e szerint a lyceumi tanfolyamon a szakcsoportok választásánál: de az ezen belül kifejtett egyéni munkásságot a szakférfiú szabályozza.

Még csak az egyetem a teljesen szabad, semmiféle tekintetek (catalogusolvasás, colloquium, vizsgálat) által nem zavart munkának oázisa, a hol azután ily szakszerű, a munkában fegyelmezett, a szabadsággal, élni tudó egyéniségek a teljes szabadságnak levegőjében az eszményért lelkesedő, az igazságért örömmel munkás és áldozó, sőt e sajátos munkában boldogságukat és megnyugvásukat lelő igazán erkölcsi egyéniségekké, igazi személyiségekké válnak s ezzel oly tényezőkké, a kiktől egyesegyedül függ politikai és társadalmi bajaink orvoslása. Csak a személyiség jegyében biztos és tartós és áldásos a jónak győzelme. Így válik iskolaügyünk *természetes* kialakulása a személyiség elvének tervszerű érvényesítőjévé s így eredményében a személyiség elvének apológiájává!

D) A tanárképesítés.

Csak utalni akarok arra, hogy az ily középiskolával és lyceummal a tanárképesítés is lényegileg megváltoznék.

I. A szaktanári eszmény, mely mai nap a tanárokat nagyrészt egyoldalúvá s a paedagogika és didaktika követelményei iránt közönyösekké, a tanulókat pedig túlságosan sokoldalúvá,

túlterheltekké és ezért végre is apathikusakká teszi — a középiskolán erélyesen korlátozandó. A középiskolai tanár elsősorban művelt ember legyen s még csak azután lehet szakember is. Ezért is 1. a középiskolai tanári vizsgálatnál mindenkitől megkövetelendő a történetnek általános ismerete és a történet ama részének közelebbi ismerete is, a melylyel akár nyelvészeti, akár természettudományi szaktárgya, akár végre előadandó ügyessége is szorosabban összefügg. 2. Bármely nyelvvvel foglalkozzék: azt magában nem veheti. Lehet az egyik nyelv főszaktárgya, de éppen tudományos érdekből összehasonlítólag is kell azt másokkal kezelnie s az egységes nyelvtanítás érdekében pedig mindig a magyarral is kombinálnia.

II. A lyceumi tanár elsősorban szakférfi, tudós, a ki a reá bizo:tokat, tekintettel egyéniségükre, a szabad tanulmányozás magaslatára fel akarja vezetni. Néki tehát az egyetemmel, az ott folyó élettel kell szorosabb, bensőbb érintkezésben lennie. Képesítő ezért is az egyetemi örökös polgárjog: a doctoratus és bizonyos évek mulva megszerzendő egyetemi magántanárság! A lyceum így lesz természetesen, minden *μετάβασις εἰς τὸ ἄλλο γένος* nélkül igazi átmenet az egyetemi hallgatóságra, valamint az egyetemi tanárságra nézve azon nagyfontosságú intézménynyé, a mely lehetővé teszi, hogy a gymnasium maradjon meg gymnasiumnak s az egyetem se degradáltassék öreg gymnasiummá s így ne veszítse el hazánk egyetemeiben a szellemi és erkölcsi szabadságnak folyton éltető, világító és melegítő focusait.

U t ó s z ó.

Lehet, hogy akad, ki e tanügyi szervezetet — a népiskolától fel az egyetemig — *utopiának* állítja.

Kijelentem azt, hogy minden új dolog utopiának tünt fel; s hogy bizonyos mértékig nem rosszalást, hanem dicséretet hallok ki az „utopia“ vádjából; de csak akkor, ha az utopia nem bír az önkényszerűségnek jellegével. A mi iskolaeszményünk a személyiség ethikai és ezért is általános elvén alapul és nyugszik a történeti hatalmakban rejlő, létüket és fejlődésüket biztosító objectiv motivumokon; tehát lehetőleg távol áll az önkényszerűségtől. De nem is olyan új, mint a minőnek feltűnik. Hazai

nevelés- és oktatásügyünk az Organisationsentwurf előtti időben tanügyünknek éppen ezt a tagolását nemcsak ismerte, hanem követte; az Organisationsentwurf is a progymnasium és gymnasium fokozatát az al- és főgymnasiumában és pedig már mélyebb didaktikai értelemmel előkészítette. A történet központi jelentőségét már 1774-ben Hess Mátyás Ignác (Gedanken über Einrichtung des Schulwesens) ismerte el s e gondolat azóta többször is felmerült; elvi jelentőségében azonban mint nevelési elv a culturfokozatok elméletében jelent meg. A concentratio gondolata pedig éppen a mai tudományos paedagógiának közkincese. A latin előtt egy új élő nyelvnek követelésével a reformiskolák léptek fel. A fokozatokat a furcatio elvével Eötvösünk is — különösen svájcz példán igazodva — felállította. Közelebb a liceum gondolatával a jelen időben Willmann már régóta, most már Paulsen is megbarátkozik. Történeti alapon áll tehát gondolatvilágom, történeti alapon nyugszik eszményem, a melyet — régebben csakis nagy Eötvösünk hatása alatt állva — immár 30 év óta hirdetek.

Emez eszme létesítésére, az utopiának hazánkban való meghonosítására ismét csakis egy nagy államférfiúi személyiségre, egy második Eötvösre volna szükségünk.

A doctoraturáról és annak egységesítéséről.

A nostrificációnak kérdése — az egyetemi élet egyik tengeri kígyója, mely váratlanul üti fel fejét megjelenésével — megijeszítve a többnyire tanácstalan referenst.

Nézzünk szemébe; — s végezzünk vele — de csakis *egyetemi* szempontból.

A doctoratus ugyanis tényleg kettős: *életpályára minősítő* és *életpályára nem minősítő*. Az életpályára minősítő doctoratus, mint az orvosi és nálunk a jogi, nemcsak egyetemi gradus, hanem oly okmány, mely útlevekként szolgál egy bizonyos életpályára, mely mint egy tudományos testület által történt megtiszteltetés nemcsak birtokosának társadalmi állását emeli, hanem az illetőnek a közszolgálat terén vezető állás elfoglalása lehetőségének formai feltételét is adja. A nem minősítő doctoratus ellenben a tudományos munkásságnak a legfőbb tudományos testület által való kitüntetése, oly gradus, a melylyel birtokosa az egyetemmel, mint alma materével közelebbi viszonyba jut.

Az elsónél a doctoratus útlevél, a melylyel az egyetem *elbocsátja* volt hallgatóját; míg a másíknál szerződő levél, a melylyel maradandóan *leköti magához* az egyetem volt hallgatóját. Az elsónél a kiállító egyetem az *állam* megbizottja is, a meny nyiben azt az okmányt szolgáltatja, a melynek feltétele alatt az állam annak birtokosát egy bizonyos állásra alkalmazza: míg a másíknál a kiállító egyetem semmiféle kivülötte álló hatalom által meg nem határozotva csakis önmaga erejében az adományozó.

A gyakorlati élet szükségleteire való eme tekintet természetes, sőt szükségszerűen megváltoztatja a minősítő szigorú vizsgálatnak jellemét. Akaratlanul érvényesülnek a szigorú vizsgálat követelményeinél a gyakorlati életnek igényei, az életben

való hasznavehetőségi szempontok szemben a tudomány autonómiájával és önmagáért való voltával.

Igy igen természetesnek tartjuk, hogy a minősítő jogi doctori szigorlatnál a mi állami közjogi és magánjogi életünket törvényesen szabályzó paragrafusaink lépnek előtérbe, hisz ezek ismerete nélkül nem lehet senki sem ügyvéd, se nem bíró, se nem vezető állású közigazgatási hivatalnok, míg ellenben azok a kérdések, a melyek a jelen jogrendet megérteni kívánják, s így azt a nemzeti genius által sajátosan módosított történeti fejlődésből levezetni, sociologiai szempontokból magyarázni s a jelent a sociologiai körülmények szerint, tekintettel sajátos nemzeti állapotunkra, tova fejleszteni akarják s mindezt böleseletileg is alapozni s így a jogi életet az emberi cultura egészébe, értékvilágunk egyetemébe elhelyezni kívánják, háttérbe szorulnak.

Értjük azt, hogy a minősítő orvostudományi szigorú vizsgálatnál is mindinkább az orvostan klinikai, a gyakorlati orvosnál nélkülözhetetlen ismereteire és ügyességeire fektetik a fősúlyt, s így a symptomatikus szempontok s ezzel a betegség palliatív gyógyítása lép újra előtérbe: holott az öszszszervezetet a maga egészében és sajátos megalakulásában vizsgáló természettudományi szempont organikus gyógyításával, valamint lélektani tényezőivel háttérbe szorul.

Igen természetes, hogy a minősítő doctoratusnál a gyakorlati munkásságnál nélkülözhetetlen ismeretek s így az ismeret minősége s erről való könnyű beszámolás, a kérdésre való gyors és könnyű reagálás lép előtérbe: ellenben egy-egy részletkérdésbe való elmélyedés és ennek tudományos módszerrel való feldolgozása mellékessé válik.

Értjük, hogy a kész ismeret s nem a problema; a tudás és nem a tanulmányozás az, a minek constatalására a szigorú vizsgálat mindinkább szorítkozik.

Ennek megfelelően az a doctori értekezés, a mi körül régebben a doctoratus forgott, s melynek anyagára a disputatio is szorítkozott — most mindinkább háttérbe szorul: s majdnem kizárólag uralkodik s dönt a szigorlat sikere fölött a szóbeli vizsgálat.

A minősítő doctori szigorlatnál észrevétlenül és egészen természetesen az egyetemi szempont eltolódik; a doctori szigorlat állami vizsgálatná válik, a mely nem annyira a tudományt, mint a gyakorlati élet számára szükséges ismeretet honorálja.

E szempont eltolódása nemcsak természetes, hanem egyenesen szükségszerű. Vannak akárhányan, a kik gyakorlati egyoldalú érzékük és irányzatuk alapján egészen határozottan alkalmatlanok a tanulmányozásra: de ennek daczára nagyon is alkalmasak arra, hogy a gyakorlati életben vezető szerepet vigyenek. Vétséget követne el a vizsgáló bizottság a társadalom, a haza ellen, hogy ha az ily egyéneket ily gyakorlati életpályáról leszorítaná, a mely életpálya nem a tudományt, nem a tanulmányozást, hanem a gyakorlatilag alkalmazható ismereteket feltételezi. Az ily életpályára a feltételt nyújtó vizsgáló bizottság azért is igen lelkiismeretesen jár el, midőn e vizsgálatnál nem a tudományos képzettséget, a tanulmányozásról tanuskodó irodalmi munkásságot helyezi a központba, hanem a gyakorlati élet számára szükséges ismereteknek birtokát.

Ezzel azonban — s ezt ne leplezzük — megszűnt a doctoratus doctoratusnak lenni s lett egyszerű államvizsgává.

Nem degradálásról van itt szó, hanem μεταβασις εις τὸ ἄλλο γένος-ról. A doctoratus, valamint az államvizsga mindegyik a maga nemében egyenlőértékű, csakhogy az egyik az elméleti élet terén, a másik a gyakorlati élet terén. Az egyik épp oly fontos kulturánk egészére nézve, mint a másik. Elméleti elmélyedés nélkül kulturánknak nincsen gerince, nincsen megbízható alapja; s viszont gyakorlati érvényesülés nélkül nincsen peripheriája, nincsen ereje, nincsen imponáló, hódító kiépítése. Sőt egyik a másik nélkül el sem lehet; csakhogy az értékelő szempont itt is, ott is egészen más. Míg a gyakorlati téren működő az ismeretben csak is szükséges eszközt lát, a melyet csak az életben való hasznavehetőség értékel: addig az elméleti téren működő viszont ebben a gyakorlati életben s az azzal járó tapasztalatban csakis eszközt lát, mely elméletét igazolja, vagy új elmélkedésre alkalmi okul szolgál. A kettő közti viszony az értékelés szempontjából éppen megfordított. A mi ott czél: az itt eszköz és a mi ott eszköz: az itt czél. A kettő ezért is sajátos természetének megváltoztatása nélkül egybe nem vegyíthető. Már a fejlődő élet is a differentiólást kívánja. Még a XVII., XVIII. században az orvostanárok elsősorban orvosok s aztán mellékesen még tanárok is voltak; a XVIII. sőt még a XIX. század elején is még Halleban is a jogi tanárok kényes ügyekben bírók voltak. A cultura fejlődésével a tanároknak ez az amphibialis állapota megszűnt.

A tudomány mint önértékű, nem tehát mint a gyakorlati életnek eszköze — egész embert, a ki önzetlenül teljes erejével kizárólag ezt szolgálja, a kinél ez a hivatás személyi jellegűvé, őt minden ténykedésében kizárólagosan mozgató elvi jelentőségűvé vált — kíván. Lehetetlen, hogy az egyetem éppen akkor lépjen alkúra a gyakorlati élet követelményeivel, mikor az egyetemi életnek legsajátosabban tudományos jellegű funkcióját végzi, a midőn a tudományos munkásságot az ifjú nemzedék egyes jelesében megakarja jutalmazni s az illetőt a további tudományos munkásságra kötelezni az által, hogy az egyetem szervezetébe mint doctort felveszi. Az egyetemi doctoratusnak nincsen más, mint tisztán tudományos jellege. Tudományos elmélyedésre, tanulmányozásra, mely nem csak a szaktudomány művelésének színvonalára, hanem annak sajátos feldolgozására és így tudományának fejlesztésére is felel — csakis nagyon kevesen bírnak arravalósággal, hivatással. Nemcsak a poéta, a tudós is nascitur. A szorgalom, mely általános lehet — nem elég. Doctoratusra ezért joggal csak kevesen léphetnek s a doctoratus legsajátosabb természetével ellenkezik annak — bármely gyakorlati közpályára való minősítő jellege. Luxus — a doctoratus, a melynek nincs köze a kenyérkeresethez.

Egyetemi szempontból azért is nem lehet elég komolyan és elég sürgősen hangsúlyozni az életpályákra minősítő, a kötelező doctoratusnak eltörlését. Ha a hasznossági elv szemben a tudománnyal, az egyetem legsajátosabban tudományos funkciójában érvényre emelkedik: így szükségszerű, hogy ez az eudaimonismus, utilitarismus elve roncsolólag áthassa az egész egyetemi szervezetet; azt szakiskolává, kötelező cursusokkal és catalogus-olvasással degradálja; a tanulmányozást tanulássá lefokozza s az így ellenőrzött éretlen gyerekhallgatót vizsgálatok egész sorozatában kihallgassa.

Hová jutunk ily felfogás mellett az egyetem lelkét alkotó tanzabadság elvével. E pervers irány már megérlette az egyetem számára is azt a megoldást ígérő csalfa gyümölcsöt, a mely szerint csak a kutatás szabad, de nem a tanítás. Terrent vestigia. A gondolatok szabadok, vámentesek; mivel azokat úgy sem látja, hallja s így meg sem vámolhatja semmiféle Ferencz császári rendőri állam: de már azok megnyilatkozása, a meggyőződésnek szabad hirdetése meg van tiltva — kivéve ha a

létező, esetleg rothadt, korhadt rendet meg nem zavarja s a vám pecsétjét az imprimaturt felmutatja!!

Principiis obsta! Ezért is éppen a mostani viszonyok közt erélyesen kell hangsúlyozni éppen az egyetemnek már a közép-korban is hirdetett elvét: hogy a császári és pápai hatalom mellett az egyetem a harmadik világhatalom, a mely éppen ezért függetlenül az állami és az egyházi, felekezeti hatalomtól csakis az igazságnak erejében és ez igazságnak feltétlen, odaadó szolgálatában az így nyert meggyőződését szabadon hirdeti és e kifelé tekintetnélküli csakis a tanulmányozás tárgyának természete által meghatározott tevékenységre, ily igaz jellemszerű munkásságra másokat is indítani igyekszik. Hol keressünk szabad meggyőződést, erkölcsi jellemet, ha nem ott, a hol az egész hivatás elvi alapon függ össze az odaadó elmélyedés és a szabad önméltóság és a szabad meggyőződés hirdetésének elvével. Azért is maradjon távol a hasznosság elv az egyetemtől s távolítsák el az az ajtó, a melyen át ez az elv az egyetemnek éppen sanctuariumába behatolt.

A doctoratus minden egyes facultáson ne a gyakorlati életnek vezető pályájára képesítsen, ne legyen minősítő jellegű, hanem maradjon, a mi eredetileg volt az egyetemnek, díszoklevele, a mely a mint elismeri a tanulmányozás szellemét a kitüntetésben, úgy kötelezi is ugyanazt e tanulmányozás szellemében való tovahaladásra.

Távol legyen tőlünk, hogy az oly gyakorlati érzékű Trefort ministernek legjobb szándékát kétségbe vonnók, midőn az egyetemet a jogi karon is minősítő doctoratussal megajándékozta. Ő, valamint e doctoratus szószólói a jogi képzettség színvonalát kívánták emelni. De el lett volna ez érthető az egyetem megrontása nélkül is. Lehetett volna és lehet még ma is az ügyvédi vagy bírói vagy közigazgatási pályára képesítő vizsgálati bizottság tagjai közé gyakorlati érzékű egyetemi tanárokat is kinevezni, a kik a gyakorlati jogi életet, intézményeivel és törvényeivel egyetemben elvi magaslatról nézik; másrészt lehetett volna s lehetne még ma is nemcsak jogi, hanem orvosi és tanárképző szakiskolákat állítani azok számára, a kik az egyetemi szabadságra még meg nem érettek, a kiket tanfolyamokba kell szorítani, catalogusokban havonta legalább egyszer jelenlétük szerint leltározni, semesteri vizsgák avagy colloquiumok útján tanulásuk szerint ellenőrizni.

Egyetemünk így felszabadult volna azon elemtől, mely szabad tanulmányozásra nem való, mely azonban ama szakiskolákban igen jól elkészülhetne ama gyakorlati czélzatú állami vizsgákra; s így maradhatna egyetemünk és annak doctoratusa is az, a mi eredetileg volt és a mivé nagy Eötvösünk által újra lett: a tanszabadság elve által életetett intézmény, mely úgymint annak idején a czéhek (arti) a tanulmányozásuk önállósága által kitünöket, azokat, kik a tudományt önmagáért a tudományért böcsülik, a gradusek, nevezetesen a doctori gradus útján állandóan az alma materhez csatolja.

Mi legyen tebát az eddigi minősítő doctoratus sorsa?!

A legegyszerűbb felelet az lenne, hogy az eltörlendő, illetőleg az eddigi egyetemi szigorlat állami vizsgálatá alakítandó át, a melynek vizsgálóbizottsági tagjait természetesen az állam nevezi ki és pedig mindenek előtt azok sorából, a kik a megfelelő gyakorlati téren jeleskednek. A vizsgálat így az egyetem köréből egészen kiesik.

Nehézséget e tekintetben a hosszú traditio alapján csakis az orvosi kar támaszthatna. A köztudatban is a doctor és az orvos egymásba olvadó fogalmak. Elismerjük ezért is, hogy e téren bajos a kérdésnek ily radicalis megoldása. Van azonban magában az orvostudományi karban egy igen természetesen érvényesülő újabb irányzat, a mely másnemű megoldás lehetőségére is utal. A klinikai praxis mindinkább előtérbe szorul, s ennek megfelelően immár semesterekre feloszlik methodologiai szempontból a tanulandó anyag. A gyakorlati szempont természetesen a *szakiskolai* typut kívánja. E kettő pedig igen természetesen háttérbe szorítja a tisztán tudományos szempontot s így azok a tantárgyak kerülnek a második vonalba, a melyek az orvostudománynak igazán tudományos jelleget kölcsönöznek: a természettudományok. Értjük, hogy már komolyan felmerült az a kérdés, hogy vajjon a természettudományokból való vizsgálat az orvosi szigorlatokból, s mai terjedelmében az orvosi kötelező tantárgyak sorozatából ki ne kapcsolassanak. Egyetemi szempontból ellenben éppen ez esetleg kikapcsolandó tantárgyak tanulmányozásán fekszik a fősúly, úgy hogy természetesen meg volna osztható az orvosi doctoratus egy elméleti, egyetemi jellegű és egy gyakorlati, államvizsgai jellegű doctoratusra. Míg az elsőnek semmiféle minősítő jellege nem lenne s így nem jogosítana fel

az önálló orvosi gyakorlatra: addig a másíknak éppen minősíté jellege volna, úgy hogy csakis ez jogositana fel az orvosi praxisra. Az orvostudományi kar kiegészítve a természetrajzi és chemiai tanszékek képviselőivel tartaná az *első szigorlatot*, s a doctori avatást e kar ajánlatára az egyetem rectora végezné — a szokásos módon. A doctori oklevelet szintén az egyetem rectora adná át. A másik szigorlat az állam részéről kinevezett bizottság előtt folyrna le. A bizottság tagjait a belügyminister részben az egyetemnek orvostanárai közül, kiknek klinikájuk van s részben a gyakorló, nevezetesen nagyobb kórházak orvosai sorából nevezné ki. A bizottság elnöke ministeri hivatalnok lenne. Az orvosi gyakorlatra feljogosító okmányt, a mely átvitt értelemben doctori okmánynak is nevezhető, a bizottság elnöke az állam kormánya nevében adná át.

E kétnemű doctoratus nem áll magában. Van ehhez analogia Franciaországban. Franciaországban is, nevezetesen a Nagy Napoleon óta az állami hatalom absolutismusa fejlődött ki a nemzeti consolidatio és nemzeti nagy erő (glorie) kifejtése érdekében s ezzel az állam elnyelni igyekezett a társadalmat s abban az ész autonomiáját élő és a fölött féltékenyen örökődő egyetemekeket is. Igen jellemző, hogy Napoleon az ideologokat gyűlölte s a jeni győzelmes csata után Halleba nyomulva, azonnal bezárta az ottani egyetemet s az ifjúságot 24 óra alatt a város elhagyására kötelezte. Hasonló sors érte nem sokára a helmstedti és rintelni egyetemekeket. A híres Sorbonne, a középkorban a studium generale királynője, a trónkövetelő miatt nemcsak koronáját, hanem francia társegyetemeivel együtt, még egyetemi nevét is elvesztette. A 22 francia egyetem erkölcsi önállóságát és vagyoni önállóságát, jogi személyiségét elvesztette és lesüllyedt a kerületi akademiák leple alatt szakiskolává. Az állam csak jól kiképzett, csiszolt eszközöket kívánt akarata végrehajtására. A „Beamten plantage“ eszménye győzedelmeskedett e szakiskolákban. Sedan megnyitotta a francziák szemét. A Collège de France stb. intézetekben tartott ékes, kiczirkalmazott és művésziesen előadott néhány előadások alkalmasak voltak ugyan tetszési viharok felidőzésére, de nem indítottak komoly, lelkiismeretes és csendes tanulmányozásra. Már a háború előtt látta ezt Duruy közoktatásügyi minister s e meggyőződésében bírta rá III. Napoleont 1868-ban ily komoly tanulmányozás megalapítása céljából a német egye-

temi seminariumok és intézetek tanulmányozását meghonosító intézménynek az „École pratique des hautes études“-nak megalapítására. A csöndes, érdeknélküli odaadó tanulmányozás eszménye imponáló módon — bár államilag, hivatalnokszerűleg és mégis tárgyi szempontból nézve, egészen szabadon rendezve — győzedelmeskedett ez intézményben. Friss kovázként hatotta át e szellem a tudás nagy anyagát, s bevonta a tárgyilagos, külső tekintet nélküli tanulmányozás körébe még azt az anyagot is, a melyet a felekezetek dogmatikus álláspontjukon őrt állva, szabadalmazott módon maguk számára foglaltak le: a vallástudománynak, a vallástörténet- és vallásbölcseletnek anyagát. A protestans theologiai facultasok egyes tanárai Németországban felemelkedtek ugyan már korábban is a vallás tárgyalásának e magas álláspontjára: ez azonban csak az illető egyéneknek az egyetem tan-szabadsága által védett sajátlagos szellemi önállóságának volt folyománya; a leydeni theologiai facultas, szemben az utrechtivel, az interconfessionalismus álláspontjára tudatosan is helyezkedett: de államilag biztosított intézményben, vallástörténeti nagyszerű múzeum által kutatásában támogatva s a felekezetiesség békői alól nemcsak elvileg, hanem tényleg is alkalmazott tanerői útján feloldozva, csakis a francia École de hautes études vallástudományi osztálya emelte érvényre a legkényesebb téren a szabad tanulmányozás követelményét.

Ez intézmény mellett, a mely csöndesen, észrevétlenül és gondosan ápolta a tanulmányozás szabadságát, parlamentáris úton is hangosan kivánták e szabad tanulmányozás külső alakját is. A nagy francia-német háború után már 1871-ben készíté el Jaubert gróf ama törvényjavaslatot, melynek első czikke szerint: „L'enseignement supérieur est libre“. A mint 1866-ban szállóigévé vált, hogy Königrätznél a német iskolamesterek győztek: úgy most a német nagy győzelmet a német egyetemek önzetlen, odaadó munkájával és abban való erkölcsi megedzéssel hozták kapcsolatba. Szabad egyetemek! Csakhogy Franciaországban éppen úgy, mint később Belgiumban, e szabadságot elsősorban azok hirdették, a kik éppen a tanulmányozás terén magukat leginkább megkötötték. A liberalis frazis alatt reactionarius munka folyt. Az intézményt kivánták felszabadítani, hogy abban szabadon folyhasson szolgálai munka; az egyéniséget, a szabad tanulmányozást dogmák útján megkötő tevékenység. 1875-ben tör-

vénynyé vált Jaubert javaslata s az állami intézetek mellett nagy számmal keletkeztek catholicus facultások, egyetemek (Paris, Lyon, Angers, Lille) „Faculté libres“, „Université libres“ nevek alatt, a melyek vegyes bizottságok útján (állami és „szabad“ tanárok) gyakorolhatták a gradualás jogát. A parlament csakhamar felismerte a helyzetet, a melyet teremteni tulajdonképpen nem akart. A képviselőház határozata már 1876-ban az egyetemi gradusokat csakis az állami facultások számára tartotta fenn: de a senatus akadékoskodott, míg végre Jules Ferry ministersége alatt 1880 márczius 18-dikán hozott törvény ez elvet kimondta és a szabad főiskoláktól az egyetem elnevezését megvonta. „Legyen-e egyetem“: e kérdéssel fordult 1883-ban Ferry a létező facultásokhoz. Az igenlő válasza a ministerium hozzáfogott első sorban a facultásoknak önállósításához. Az 1885 júl. 25-ki decretum a facultásokat jogi személyekül elismerte, a melyek azonban nem bírtak magukban kormányzati joggal, hanem e tekintetben az az akademia kerületében létező összes facultások fölött álló, az állam kormányzata által kinevezett generalis tanács alatt állottak. 1890-ben e facultásoknak *egyetemmé* való egyesítését tervezte Bourgeois, a senatus elé terjesztett törvényjavaslatával. Négy facultas: a jogi, az orvosi, a történetphilologiai (fac. de lettres) és a math. természettudományi (fac. des sciences) alkosson egyetemet, a mely szintén jogi személy legyen. Még csak 1896 júl. 10-én emelkedett e törvényjavaslat a létező viszonyok kimélése mellett (2 facultas is egyesülhetett egyetemmé) törvénytényé. Az egyetem így maga is jogi személylyé, a generalis tanács egyetemi tanácscsá vált, de távolról sem oly autonómiával, a mint azt mi gondolnók. Az egyetemi tanács élén az Akademia (th. a tanterület) rectora állott, a ki állami hivatalnok volt. A tanács tagjai: a dekanok, a gyógyszerészi főiskola igazgatója és az a két tanár, kít a rendes tanárok (professeurs titulaires) 3 évi tartammal facultásonként (illetőleg a gyógyszerészi intézeten) beválasztanak. A tanácsba tartozó *tanárok* közül választják a másodrectort. E testület csak fegyelmi és szorosan tudományos ügyekben intézkedik, a mennyiben azok pénzkérdésekkel nincsenek kapcsolatban. De ezeket is, valamint minden ügyet a rector, az állami hivatalnok készíti elő, ő hajtja végre a határozatot s ő — tehát nem tanár — képviseli minden jogi, törvénykezési ügyben az egyetemet. A németországi egyetemi rector, az egyetem autonom

hatalmának a képviselője és az egyetemi curator, az államnak bizalmi embere és nevezetesen az egyetemnek anyagiakban való gondozója — egy személyben jelenik meg a francia rectorban, az államnak hivatalnokában, a miniszternek megbízottjában. Ő képviseli még a francia egyetemi reformban a napoleoni állami absolutismusnak és ezzel összefüggő szakiskolának eszményét külsőképpen, tanügyi szempontból pedig ugyanezt a *gradusoknak sajátos intézménye*. Az egyetemi gradus az egyetembe való belenövés fokozatait (gradusait) tünteti fel. Az állami omnipotentia azt kívánja, hogy e gradusokat senki más, csak az állam adja; a szakiskola pedig e gradusoknak minősítő jelleget kölcsönöz. A francia egyetemi gradusok, az egyetemi reform daczára még ma is ilyenek. A baccalaureatustól kezdve, a licentiatuson át a doctoratusig, ez összes gradusokat nem az egyetem, hanem az állam adja. Így van ez még a philosophiai doctoratussal is. Még e facultas (fac. des lettres és des sciences) is, a melyről büszkén valljuk ma is: „libertas in artibus fundata est“, nem maga, nem is az egyetem rectora útján állítja ki a doctori okmányt. Úgy mint minden diplomát, úgy ezt is maga a közoktatásügyi miniszter állítja ki, miután a facultas e diplomát megajánlotta és az egyetemnek rectora, tehát a miniszter megbízottja, ezt helybenhagyta. Valamint a többi facultasoknál, úgy a philosophiainál is e doctori diploma gyakorlati értékű, életpályákat nyit meg, a philosophiai doctori diploma (docteur és lettres) az egyetemi tanári pályát.

Hogy ez nincs rendjén, hogy ezzel maga az egyetem és ezzel a tudomány a gyakorlati életnek és az állami hatalomnak eszközévé, illetőleg közegévé válik: ezt a francia tanügy vezetője is érezte. Az eddigi gyakorlaton, a melybe a köztudat nagyon is belenőtt, mitsem változtatott, meghagyta az államilag minősítő doctoratust: de áthatva az egyetem, a tudomány önállóságának tudatától, már az egyetem reformálását követő évben, 1897 júl. 21-én kiadta a következő decretumot: „Az állami gradusok mellett adhatnak még az egyetemek *kizárólag tudományos jellegű címeket*. Ezek a címek nem kölcsönöznek semmiféle jogokat és szabadalmakat, mint minők törvényszerűleg illetik a „gradusokat“ és semmi esetben sem mondhatók egyenértékűeknek a gradusokkal. Külön szabályzat, a melyet az egyetemi tanács állapít meg s melyet a főközoktatási tanácsnak

állandó osztálya (sectio) hagy helyben, állítja fel az előképzettségre és a vizsgálatokra vonatkozó követelményeket. A diplomákat az egyetemi tanács elnöke az *egyetem* nevében állítja ki és pedig oly formában, a mely az állami diplomákétól eltér.

Sajátságos! az állam fentartja maga számára a már rég lefoglalt egyetemi *gradusokat* s az egyetemeknek megengedi a tisztán tudományos jellegű *czímeknek* adományozását autonóm úton minden egyetem részéről készült szabályzat alapján.

A párisi egyetemi tanács élt e joggal s 1898 márcz. 28-án kelt és április elsején a minister által helybenhagyott határozatával és szabályzatával életbe léptette a „Docteur de l'Université de Paris” czímet, a melyet az egyes facultasok decanusa és tanárai ajánlására az egyetemi tanács elnöke diplomában nyújt át a doctorandusnak. „A párisi egyetemi doctor” czíme nem különbözik az egyes facultasok szerint; a czim közös nem facultasi, hanem egyetemi czim. Csak maga az okirat szövege jelzi a facultast, valamint azt a tételt, a mely dissertatiójának tárgyát képezte, valamint azt a két tételt is, a mely fölött folyt a disputatio.

A *feltételek* ez egyetemi doctori czim elnyerésére nézve lényegileg egyeznek a minősítő doctori graduséival. A francia állampolgár, ki e doctori czimre koncurrál, köteles előbb a licentiatusi gradust elérni (a történet philol. facultason a licentiatust „és lettres“-t) illetőleg oly czímet vagy okmányt bemutatni, a melyet a facultas amazzal egyenértékesít. A nem francziát megfelelő tanulmányi bizonyítvány alapján bocsát a doctoratusra. Mindenkitől megkivánja, hogy legalább 4 félévet töltött legyen egyetemen, esetleg egy-egy párisi tudományos intézetben. A facultas határozatából még ez idő tartama is megrövidíthető.

A minősítő doctori gradus elnyerésére szükséges két írásbeli értekezésnek bemutatása (az egyik francia, a másik latin, vagy bármely más, az egyetemen képviselt nyelven): míg a párisi doctori czim elnyerésére *egy* tudományos dolgozat elég-séges. A disputatio amannál csak az értekezésekre vonatkozik: míg emennél nemcsak a dolgozat, hanem még két rokon tudományból vett tétel képezi a disputatio tárgyát. Mind a kettőnél épp úgy a dissertatio, valamint a disputatio tételeit a doctorandus proponálja, de a facultas jelöli ki azokat a proponáltak közül. Mindkettőnél a disputatio a mutatósság jellegével bír, a

mennyiben az nemcsak a doctorandus képességeinek, ismereteinek kipróbálása, hanem a tanárok tudományos és eloquens eruditiojának bemutatása nagy és fényes közönség előtt, Paris egyik legdiszesebb termében.

Közösök végre mind a kettőnél a disputáló tanárok és az eredmény fölött ítélkező tanárok, úgy hogy méltán mondja az 1906/7 „Programmes sommaires“ az 56. lapon: Les candidats au doctorat d' Université sont soumis aux mêmes règles de scolarité, que les aspirants au diplôme d'Etat. Les uns et les autres reçoivent les mêmes enseignements, sont examinés sur les mêmes matières par les mêmes juges“.

S mégis mily lényeges a különbség!

„Si duo faciunt idem — non est idem“: így a latin közmondás! Mi tovább mehetünk. Ha egy és ugyanaz ugyanazt cselekszi — az nem ugyanaz. — A feltételek, a munka, az actus és annak elbírálásának lényeges azonossága mellett mégis az értékelő tényező egészen más. Az állami gradus osztásánál: az egyetem eszköz az állam kezében, a tudomány szolgálja az életnek, a diploma követelő passus, mely életpályát nyit: míg ellenben a doctori czím adományozásánál az egyetem autonom testület, a tudomány önczél, a diploma biztató czím, mely elismeréssel zárja le az egyetemi önczélú tanulmányozás éveit.

Így tehát nem csak lehetséges, hanem tényleg létezik is kétféle doctorság. Nem lehetetlen tehát az az expediens, a melyre mi nevezetesen az orvosi karon utaltunk. Ezzel azonban távolról sem állítjuk, hogy ez a lehető és tényleg létező megoldás normalis, s akár az élet, akár az egyetem szempontjából helyesíthető. Meg van mentve az egyetemi eszme az egyetemen, de létezik ebben az actusban megnyilatkozó igaz egyetem mellett még az állam szolgálatában működő szakiskola is. A coalitio átmenetnek jó, de állapotnak nem. Csodálatos, hogy az a Franciaország, mely a politika, a vallás terén oly radicalis módon s tisztán szokja a gondolkozás törvényeit az életbe átvinni: a főiskolai reform terén oly meggondolt és megfontolt fokozatossággal jár el. De éppen ebben látjuk annak a kezességét, hogy e téren nem ötletszerű, hanem következetes lesz a megoldás. Az egyetem igaz szellemében 1898-ban megszületett doctoratus mindinkább előtérbe fog lépni. Ez autochthon intézményt az állami jövevény nem fogja assimilálni, hanem ellenkezőleg a törvényes

gyermek régi jogait, a gradusokat maga számára vissza fogja szerezni és Hagar fiát, ez Izmaelt házából kiűzni az életnek éhező és szomjuzó küzdő terére. A minősítő doctoratus igenis az életért küzdő, különböző életpályákon versengő életnek terére tartozik, a mely vezető közpályákat az állam nyitja meg államvizsgák alapján az ezekre minősítetteknek.

A mi már most e minősítő doctoratus *nostrificatiójának* kérdését illeti: úgy az nem egyszerű. A kit bármely államban maga, az állam vezető szerepre okmány útján feljogosít: attól ez az állam méltán megkövetelheti, hogy az illető ez államnak polgári jogát szerezze meg, ez államnak nyelvét tudja, annak történetét s szaktárgyának ez államban való multját, valamint annak megfelelő jelen életviszonyait ez államban szintén ismerje, s hogy mind erről minősítő okmánya, tehát doctori okmánya is bizonyosságot tegyen. Külföldi egyetemeken nyert minősítő jellegű *jogi* doctori oklevél ezért is igen természetesen csak is kiegészítő szigorlattal nostrifikálható, mely kiegészítés avval tanuskodik, hogy birtokosa ez államnak polgára, bírja az államnak nyelvét, ismeri hazánknak, nevezetesen hazánk jogi viszonyainak történetét, a köz- és magánjogi hazai viszonyokat, s a minderre vonatkozó hazai irodalmat. Enélkül a doctor nincs feljogosítva a diplomával járó, vezető társadalmi állások betöltésére.

Tán nem ily magától értetődő az *orvosi* doctori diplománál a nostrificatio esetében a diploma kiegészítésének szükségessége. Hisz az ember, mint physikai lény mindenütt egy és ugyanaz. A betegség internationalis hatalom, a mely ellen internationalis módon küzd az orvostudomány; a mennyiben pedig faji, nemzetiségi sajátosságok mutatkoznak egyes államok polgárainál: így ezeket igen természetesen tekintetbe kell vennie az orvosnak, a mi azonban annál is természetesebb, mivel az igaz orvos bármely államban az individuatióban még ennél is tovább megy, a mennyiben minden egyes betegénél magát a betegséget annak tanulmányozott és felismert sajátos egyéni természete szerint gyógyítja. Ezért is értjük az osztrák kormánynak ama rendelkezéseit, a melyek a nostrificatio kérdésénél az orvostudós és a gyakorló orvos közti különbséget szorosan megteszik. A ki az orvostudományt mint tudományt műveli, úgy a mint erre az egyetemi orvostanár is kötelezve van: az az ő külföldi doctori diplomájával minden feltétel nélkül folytatja orvostanári műkö-

dését úgy, mintha e külföldi oklevelet osztrák egyetemen nyerte volna el. Ily esetben tehát nincs szükség nostrificatióra.¹

Egészen másképpen áll a dolog azoknál, kik orvosi diplomájuk alapján *orvosi praxist* kívánnak folytatni. Ez orvosgyakorlat nem csak az egyetemnek, hanem az államnak, nem csak a tudománynak, hanem a társadalomnak szempontja alá is esik. Ily egyéneknek okvetlenül magyar állampolgárnak kell lennie, ily egyéneknek, ha nincs is szüksége új promoveálásra, — a mint ezt az osztrák 1850-ki június 6-án kelt alapvető rendelkezésnek 5. §-a kívánja — mégis okvetlenül doctori diplomáját kiegészítenie kell oly tárgyából való vizsgálattal, a mely államunk közgazgatására, közegészségügyi állapotaira és erre vonatkozó törvényeire és rendeleteire vonatkozó szükséges ismereteket igazolja. E vizsgálat természetesen az állam nyelvén folyik.

Igy tehát az oly külföldi egyetemen nyert doctoratus, a mely nálunk minősítő jellegű, s közelebb akár a jogi élet; akár az orvosi gyakorlat terén munkásságra, hivatásos működésre jogosít fel — csak is állami sajátos viszonyainkra vonatkozó kiegészítő szigorú vizsgálat alapján nostrifikálható.

Egészen más megítélés alá esik a *nem minősítő, tisztán egyetemi*, tehát nem állami jellegű doctoratus, a mint a milyen a philosophiai doctoratus. Az ily doctoratusra vonatkozó nostrificatio ügyét nálunk sem országos törvény, sem ministeri szabályzat elvi alapon nem rendezte. Karunk esetről-esetre terjesztette fel megállapodásait s várta fölülről azok megerősítését.

Idővel azonban mégis kialakultak a nostrificatiót szabályozó elvek, nevezetesen a *reciprocitas* és az *egyezőségnek* az elve, a melyek elseje közelebbi magyarázatra nem szorul, mivel a reciprocitas elve alapján a doctoratus minden nostrificationalis eljárás nélkül el van ismerve.

¹ L. 1850. június 6-ki 4513/153. sz. rendelet 7. §-át: „Az esetben, hogy ha külföldi egyetemről osztrák főiskolára hivatnék meg tanárember tanári székre, a melyre nézve a doctorság törvényes vagy hagyományos feltétel — úgy külföldi főiskolán szerzett doctoratusa e tekintetben feltétlenül épp úgy számít. mintha azt osztrák egyetemen szerezte volna meg“. Ugyanezen rendelkezést kiterjeszti az 1900. május 3-ikán kelt 8120. sz. rendelet még azokra is, a kik nem külföldiek, tehát osztrákok, de doctoratusokat külföldi egyetemen szereztek meg. Ezeknél sincs szükség nostrificatióra. L. Die oesterreichischen Universitätsgesetze. Wien, 1906. a 619 l.

Reciprocitási viszonyban állunk a philosophiae doctoratust illetőleg Ausztriával, csak hogy még e viszony sincs előnyünkre; a mennyiben mi ugyan érvényesnek (giltig) mondjuk az ausztriai philosophiae doctoratust hazánkban: ellenben az ausztriai 1896 február 18-iki 2100. sz. rendelet a *magyarországi philosophiae doctori cím visetését egyelőre nem kifogásolja*. (Bis auf weiteres gegen die Führung eines solchen Doctortitels kein Einwand erhoben werde.)

Annál kényesebb azonban az *egyezőség* elvének magyarázata. Teljes egyezőség ugyanis még a németországi, sőt még az egy és ugyanazon állami főhatóság alatt álló egyetemek doctoratusa, nevezetesen az ahhoz való bocsátás feltételei közt sincs. A gyakorlat olyannyira eltérő, hogy a legújabb időben 1901-ben a németországi szövetséges államok porosz indításra a doctoratusra való bocsátás minimalis feltételeire nézve megegyezésre léptek, s így e feltételek betartásához kötötték a különböző német egyetemen nyert doctoratus kölcsönös elismerését.

A mi egyetemi főhatóságunk sem kívánja az *egyezőséget* szorosán betűszerint értelmeztetni, a mennyiben azt mondja, hogy „a külföldi egyetemen nyert doctori okmány a kar részéről honosítható, ha a *tanulmányi menet* s a *szigorlati szabályzat általánosságban* karunk tanulmányi és szigorlati szabályzatával egyező és a doctori értekezés a bölcsészettudományi karon megkövetelt színvonalnak megfelel; s végre, ha a *folyamodó a külföldi egyetemen szabályszerű vizsgálatok alapján nyerte el oklevelét*“ . (L. a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti karának 1907. évi naptárát 93. stb. 1.)

Az egyezőségnek *általánosságban* való követelése egyrészt, másrészt ily fontos ügynek esetről-esetre való eldöntése igen kényes helyzetbe hozza a referenst, illetőleg a kart, s éppenséggel sem felel meg az egyetem sajátos, önálló természetének. A referens, illetőleg a kar ugyanis nélkülözi az egyezőség „*általánosságában*“ azt a kriteriumot, a mely az objectiv eljárásnak feltétele, úgy hogy a referens nem egyszer a folyamodó személyiségének, beajánlott voltának hatása alá kerül s így alig kerülheti el a személyeskedésnek, az önkényeskedésnek vádját. Az egyetem önálló természetével, a studium generale lényegével pedig, a mely a studiumnak particularis szempontok alá való helyezése ellen protestál — teljesen ellenkezik, hogy akár egy

egyed-egyén, akár egyik kar, akár végre az egyik egyetem felvesse magát bírónak a másik egyetem fölött s annak egészen sajátos egyetemi actusának, — a promotiónak szabályszerűen lefolyt actusa fölött tartson ítéletet.

Addig is, míg a *particulare studiummal* szemben a *studium generale* eszméjének megfelelő álláspontjára juttatnók a mi egyetemeinket s így a nostrificatióknak kérdését is eltüntethetnők: addig is szükséges az általánosságban való egyezés *objectiv kritériumait* megkeresni, s így a nostrificatióknál követett eljárástól az önkényszerűségnek, a személyeskedésnek lehetőségét is eltávolítani.

Megtaláljuk ez irányító és a subjectivismus meredélyétől megóvó kritériumot, ha a nostrificatio kérdésénél, szabályzataink magyarázatánál nem feledkezünk meg arról, hogy mi a *studium generale*nek az egyetem eszményi corpusának keletre tolt szervei vagyunk s hogy különösen mi az egyetem szervezetének e keletre tolt örálói vagyunk arra hivatva, hogy az egyetem eszméjét lehetőleg *tisztán* fejezzük ki.

Ezt az egyetemi eszmét — a culturnemzeteknek mindinkább érvényesülő köztudata szerint is — a német egyetemi typus közelíti meg úgy a mint az nevezetesen a Schleiermacher, Schmalz, Fichte, Wolf közreműködésével a periklesi szellemű Humboldt Vilmos útján Berlinben megvalósult és Strassburgban tovafejlesztetett (*seminarium*). Ezt a typust követtük mi nemzeti eszményi fellendülésünk korszakában 1848-ban; ennek varázseréje alatt állott Exner—Bonitz útján a politikai absolutismus kora daczára is a Thun-féle „ausztriai“ reform. Ez hódította meg Görög-, Olasz- és Oroszország egyetemeit. Ez hatolt be a művelődési conservatismus öshonába Angliába az Oxford és Edinburg mellett felállított londoni egyetemmel. Ez győzedelmeskedett a legújabb időben a napoleoni dicsőséghez fűződő szakiskolai eszmény fölött Franciaországban, a németek örökös ellenségei országában is.

A németországi egyetemi gyakorlat e szerint a nem minősítő, igazán egyetemi doctoratusra vonatkozólag szolgálhat tehát irányítóul nekünk is amaz „*általánosságban*“ való egyezés magyarázására nézve is, a melyet szabályzataink a nostrificatio feltételül megkövetelnek.

A mi a doctoratus letehetésének feltételeit illeti: úgy igen

természetesnek tartjuk az osztrák szabállyal (Instruction 1. §₁.) egyezőleg: I. hogy a mi szabályzatunk szerint a doctoratust kérelmező folyamodvány egyik mellélete a folyamodónak *születési bizonyítványa*. (L. 2^a §). A személyazonosságának a kimutatása kívánja e bizonyítványt.

A német szabályzatok ettől a bizonyítványtól eltekintenek: de kívánják a folyamodó nationalejának bevállását, a mit hitelesen pedig a születési bizonyítvány — esetleges kiegészítésével tartalmaz és igazol is.

II. Szabályzatunk az összes német, schweitzzi és ausztriai szabályzatokkal egyetemben kívánja a doctorandus „*curriculum vitae*“-jét.

A legtöbb egyetemi szabályzat, úgy mint a mienk is (2^a §) ez életrajzot különösen a végzett tanulmányokkal kívánja vonatkozásba állítani.

Berlin 6. §. Bonn 35. §. Breslau 4^b §. Erlangen 2^a §.

Freiburg i./B. 1^b §.

Göttingen 2^b §. Heidelberg I. 1. §. II. 1. §. Jena 3. §.

Königsberg 60. §^a. Leipzig 3^b §.

Strassburg 1^a §. Tübingen I. 1^a §. II. 1¹ §. Würzburg

1^b §. Austria 1⁴ § az Instruction-ban.

A *curriculum vitae* nyelvére nézve van nagyobb eltérés, a mennyiben egyes egyetemek a doctorandus szabad választására bizza a nyelvet. Így Erlangen 2e §. Marburg 1^a §. Würzburg 1^b § a német és latin közt engedi meg a választást. Több egyetem, pl. Strassburg 1^a §. Bern 2^b § a dissertatio nyelvén kívánja a curriculumot is; Giessen 7. § kizárólag a németet.

A *curriculum vitae*-től, mi igen természetesen nem száraz adatokat kívánunk, a melyeket kiki bármely holt nyelven is állithat egymás mellé, hanem kívánjuk azt, hogy a folyamodó személyisége nyilatkozzék meg abban a maga közvetlenségében; nevezetesen a mint az saját arravalósága, egyéni tehetségei alapján, másrészt a körülmények hatása alatt is így és nem másképpen, tehát egészen sajátosan foglalkozott a tudományokkal s nevezetesen szaktanulmányával. Mi a „*curriculum vitae*“-nél nem hangsúlyozzuk úgy mint a legtöbb német szabályzatok — a rövideget, hanem annak az igaz tudóshoz, professorhoz illő professiói, confessiói jellegét. Így lesz a „*curriculum vitae*“ még csak a komoly doctoratushoz méltó. Confessiót, professiót a köz-

vetlenség erejében csak is anyanyelvünkön vagy legalább is élő nyelven teszünk. Ezért is a curriculum vitae nyelve természet-szerűen nem lehet más — még a latin szakosra nézve is — mint az egyetem az *alma mater*-nek előadási nyelve.

III. Szabályzatunk a doctorandustól megkívánja *középiskolai érettségi bizonyítványának* bemutatását (2^b §). Az összes németországi, schweitzzi és ausztriai egyetemek szabályzatai is követelik ugyancsak azt. Mégis van különbség e követelésben. A mi szabályzatunk betűje szerint ugyanis az érettségi bizonyítvány *elengedhetetlen* és semmi által sem pótolható követelmény, a mennyiben a 6. §-ban a kivételképpen adott engedmény nem az érettségire, hanem csakis az egyetemi évekre vonatkozik; míg ellenben majd az összes németországi, sőt még az osztrák szabályzat is e tekintetben is tesz engedményeket.

A legtöbb német egyetem szabályzata lehetővé teszi azt, hogy még az oly egyén is, a ki érettségét nem tett, mégis doctoratust tehet.

E követelmény alól a felmentést (*dispensatio*) adja:

A) *Maga a facultas* a schweitzzi freiburgi (§ 1), az elsassi strassburgi (I. § 1. és II. § 3.), a zürichi (I. § 3²), a tübingeni (§ 1²) egyetemeken; és pedig

a) *Közelebbi feltétel nélkül* a schweitzzi Freiburg és Strassburg philosophiai facultásai;

b) *feltételesen*: α) ha a doctorandus egy kilenczosztályú középiskolának primájából mutat fel osztálybizonyítványt, s benyújtott dissertatiója *jónak* minősített; s a kar a felmentő határozatot *egyhangúlag* hozta. Így a strassburgi természet-tudományi (II. sectio) facultáson (§ 3.)

β) avagy, ha a doctorandus a középiskolai érettségi bizonyítványa helyett egy schweizi tanítóképző intézet tanító-okmányát mutatja be. Így a zürichi I. sectiós bölcsészeti karon (3² §);

γ) avagy, ha a kar *egyhangú* határozattal adja a felmentést azon közelebbi feltétel mellett, hogy a facultás vagy annak néhány tagja személyesen is ismeri a helyben tanulmányozó doctorandust, s hogy dissertatiója különösen *jónak* (als eine besonders gute Arbeit) minősített. Így Tübingenben (§ 1²).

B) A *facultas, de a felsőbb hatóság hozzájárulásával* adja a felmentést: Rostockban a *cancellar* hozzájárulásával egyhangú facultási határozat és a közepes mértéken túlemelkedő dissertatio alapján;

Heidelbergben, a természettudományi facultáson az *igazságügyi és a vallás s közoktatásügyi* ministerium jóváhagyása mellett, feltéve

1. hogy a helyben kidolgozott dissertatio kiválóan sikerült munka (eine hervorragende Leistung);

2. hogy a doctorandusnak bizonyítványai arról is tanuskodnak, hogy ő nem csak szakmájával, hanem az általános műveltséghez tartozókkal is buzgón foglalkozott;

3. hogy a kar a felmentésre irányuló határozatot egyhangúlag hozta. (L. 3. §.)

A *cultusministeriumnak* és a *senatusnak* hozzájárulása (Zustimmung) szükséges a *müncheni* egyetemen az előképzettség hiányának elnézéséhez; feltéve, hogy a facultas illetékes sectiója az ügyre vonatkozó határozatát *egyhangúan* hozta meg; s hogy a benyújtott értekezés kiválóan sikerült munkának minősíthető. (L. § 2^{a3}.)

Ugyancsak a *ministerium* helybenhagyása (Genehmigung) szükséges a facultási határozathoz a *leipzig*i egyetemen.

Ez egyetem szabályzata részletezi legpontosabban a felmentés feltételeit. Eltekint az érettségi bizonyítványtól

1. ha a doctorandus a primára jogosító bizonyítvánnyal bír vagy pedig az 1898 szeptember 30-ki ministeri rendelet alapján (tehát elsőosztályú tanítói képesítő bizonyítvány alapján) bocsátott a paedagogika tanulmányozására a *leipzig*i egyetemen;

2. ha annak a szaknak egyik képviselője, a mely szaknak körébe a dissertatio esik, — valamint egy más szaknak képviselője oly írásbeli ajánlással fődözik a formai hiányt, a mely a doctorandus tanulmányainak, valamint eddigi munkássága komoly voltának személyes ismeretén alapul;

3. s ha a benyújtott dissertatiót mind a két referens ítélete, valamint a kari sectio egyhangú votuma kiválóan sikeres munkának minősítették.

A szóbeli vizsgálat ily esetben legalább is másodfokú általános osztályzattal (*magna cum laude*) állandó meg. (A fokozatok: *summa cum laude*; *magna cum laude*; *cum laude*; *rite*.)

C) *Maga a ministerium* adja meg az érettségi bizonyítvány követelménye alól a felmentést, és pedig:

a) *minden feltétel nélkül* Königsbergben (§ 59), Münster i/W. és Kielben, a hol is az ily irányú folyamodványok az egyetemi curatorium útján egyenesen a ministeriumhoz intézendők. Ugyanez az eljárás Marburgban a birodalomhoz tartozó folyamodók részéről. Külföldiek ily felmentés alapján immatriculálhatók ugyan, de nem promoveálhatók Breslauban és Giessenben;

b) csakis *feltétel* mellett adja a ministerium a felmentést: Göttingenben, ha e felmentést a facultás ajánlja (§ 3.) Erlangenben (§ 5), Freiburgban i./B. (§ 1 jegyz.).

Halleben (§ 2) és Jenában (§ 5), ha a facultás, illetőleg a sectio a felmentést *egyhangúlag* ajánlja és ha a dissertatio kiválóan jó.

Bonnban idegeneknek (nem a birodalom kötelékébe tartozóknak) megadja a minister a felmentést, ha ezeknek nem volt igen alkalmuk ily bizonyítvány megszerzéséhez.

D) *Általánosságban* — a nélkül, hogy jelezve lenne, hogy a felmentést *ki* adja — nyerhet felmentést:

Würzburgban a II. sectionál (természetud.) az, kinek érettségijét egy a maga nemében befejezett képzettség pótolja, s a ki főszakának ordinariusa előtt (esetleg még egy docens bevonásával) igen jól minősített vizsgát tesz s ezt bizonyítvánnyal is igazolja. (Baumgart 227. l.);

Tübingenben (§ 1^b) és a *würzburgi* facultas I. sectionánál (§ 1^c) az, ki vagy külföldi egyenértékű bizonyítványokat mutat fel vagy pedig kinek dissertatióját a facultas egyhangúlag — kiváló munkának minősítette.

E) *Nem nézik el az érettséginek hiányát*, felmentést ez alól nem adnak: a berlini egyetemnek, valamint az osztrák egyetemeknek (Wien, Prag, Innsbruck, Graz, Czernowitz) s végre a mi egyetemeinknek szabályzatai.

A gyakorlatban, a szabályzatok alkalmazásában azonban van mégis különbség.

Az osztrák gyakorlat ugyanis nem zárkózik el attól, hogy a követelmény szigorából ne engedjen.

Az 1889-ki augusztus 10-én kelt 13.183. számú prágai német egyetem bölcsészeti karához intézett rendeletében a ministerium megengedi az előképzettség formai hiányaitól (érettségi vizsgai bizonyítvány) való eltekintést azon feltétel alatt, hogy a nostrificatióért folyamodó nem az osztrák követelmények szigorúságának megkerülése céljából tett külföldön doctoratust s hogy különösen számba veendő körülmények is megokolják a rendkívüli eljárást. Óva int e rendelet a túlságos engedékenységtől s figyelmeztet arra, hogy a classikus nyelvek ismerete az akadémiái fokozatok elérésére nézve elengedhetlen feltétel.

E feltételek szigorúságát 1889-ki augusztus 12-én kelt s a gráci egyetem philosophiai karához intézett 14.059. sz. rendelet világosítja meg, a mennyiben ily rendkívüli kivételes esetet nem lát abban, hogy a kérelmező magántanár kíván lenni; még abban sem, hogy az illető érdemes irodalmi munkásságot (tüchtige Leistungen) fejtett ki, hisz egy privatdocenstől ezt természetesen föltételezzük; hanem igenis közeleb abban, hogy ha a nostrificatio megtagadásával attól kellene tartani, hogy az akadémiái tanügy e miatt kiváló tanerőt vesztene el a nostrifikálandóban.

E rendeletek szigora magyarázza a kifejlődött egyetemi praxis oly túlszorát, hogy az 1895-ki február 23-án kelt 2303. sz. ministeri rendelet elismerve, hogy az immatriculatio követelményei (th. érettségi bizonyítvány) a doctoratus elnyeréséhez is érvényes követelmények; mégis támaszkodva szigorlati szabályzat 1-ső §-nak második (most 4-dik) alineájára hangsúlyozza, hogy különösen tekintetbe veendő esetekben a kar ajánlatára e követelményekkel szemben is van helye a kivételes engedménynek.¹

E rendeletben idézett szabályzatnak 2-dik alineája tulajdonképpen nem nyújt támpontot az ily magyarázatra, a meny-

¹ L. az összes actákat: Die österreichischen Universitätsgesetze. Herausgegeben von Beck und Kelle. Wien, 1906. Az itt idézett rendelet a 702. szám alatti jegyzetben a 949. lapon kivonatban olvasható. A többi idézett rendeleteket, szabályzatokat stb. mind egészében közli a kitünően szerkesztett gyűjtemény.

nyiben e helyen úgy mint a mi szabályzatunkban is csak az egyetemi tanulmányozásról, annak tartamáról van szó. Az 1899-ki márczius 16-án kelt 6928. számú rendelettel kiadott új rigorosumi szabályzatnak 1. § 4. alineája szintén csak az egyetemi studiumra s nem az érettségire vonatkozik. Csak a szabályzathoz 1900. január 27-én kelt 26.385. számú *instructio* enged meg kivételes elintézészt az érettségi bizonyítvány hiánya esetében is. (L. § 2.)

Hogy az osztrák egyetemek ez engedménnyel mennyire nem éltek: ezt az 1900 május 3-ki 8120. számú rendelet mutatja, a melyben a ministerium a prágai német egyetem philosophiai facultását arra figyelmezteti, hogy a nostrificatióra irányuló folyamodványokat a limine ne utasítsa el, hanem azokat meritorikus vizsgálat alapján kari határozat tárgyává tegye.

Lehetséges mindezek alapján Ausztriában a doctoratus, illetőleg ennek nostrificatiója érettségi bizonyítvány nélkül is. Még a *berlini* egyetem szabályzatának szigora is enyhül alkalmazásában, a mennyiben éppen a porosz kormány kezdeményezésére. 1901-ben tartott tanácskozásukban a szövetséges államok a doctori szigorlatra vonatkozó szabályzatok egyezése érdekében kimondták, hogy kivételes esetekben az érettségi bizonyítvány követelményétől el lehet tekinteni.

Így tehát mind ezek után a mi szabályzatunk s tudtommal a mi gyakorlatunk is szigorúság dolgában az érettségi bizonyítvány követelményét illetőleg a legkérlelhetlenebb. E tekintetben mi isoláltuk magunkat a németországi, schweizi és osztrák egyetemek corpusától. Egyetemi dolgokban — a kezdeményezéstől eltekintve — még a jóban sem vagyok az isolationnak hive. Ezért is szabályzatunk — a mondottaknak irányítása mellett — úgy módosítandó, hogy a *doctoratus egyik feltétele ugyan az érettségi bizonyítványnak bemutatása: e követelménytől azonban rendkívüli esetekben eltekinthet a kar, feltéve, hogy az ily felmentésre irányuló határozatát egyhangúlag hozta, a doctorandusnak irodalmi munkásságát, nevezetesen doctori értekezését kiválónak minősítette s e határozatát az egyetemi tanács is helyben hagyta.*¹

¹ Jól tudom, hogy az eredmény némileg módosítja a közölt anyagból per majora levonható eredményt, a mennyiben nem a minis-

IV. Szabályzatunk a doctorandustól megkívánja a „*szabályszerű főiskolai tanfolyam befejezését igazoló végbizonyítványt*“ (L. 2° §), a mely követelménynek közelebbi magyarázatát a 3. § adja, a mennyiben a folyamodótól megkívánja azt, hogy „valamely bel- vagy külföldi egyetem bölcsészeti (illetőleg bölcsészet-nyelvészet-történelmi vagy mennyiségtan-természettudományi) karánál négy éven át mint rendes hallgató előadásokat hallgatott“ legyen.

Mielőtt szabályzatunkat közelebb körülíró és a gyakorlatban módosító 4., 5., 6. §-ával foglalkoznánk — lássuk az erre vonatkozó németországi, schweizi és osztrák rendelkezéseket.

A) Az összes német és schweizi egyetemek szabályzatai a három egyetemi évvel, tehát hat semesterrel beérik.

B) A *főiskolák minősítésére* nézve van azonban különbség.

a) Vannak szabályzatok, a melyek megkívánják, hogy *mind e semestereket* a bennszülött németországi vagy német tannyelvű *egyetemen* töltse. (Így a berlini § 4, a göttingeni 2^{ca} §, a leipzigi 4. §, a strassburgi II. sectiós 1^b § egyetemek szabályzatai), illetőleg a németországi egyetemekkel *egyenrangústott* (így a marburgi 1^c §) egyetemen töltse;

b) mások legalább *néhány semester* eltöltését kívánják

teriumra, hanem az egyetemi tanácsra ruhazza a helybenhagyás megadásának jogát. Közelebb tekintve azonban az ismertetet anyagot — a mi következményünk helyesen közvetít azok közt, kik e jogot magának a facultásnak s kik ezt magának a ministeriumnak adják. A facultás és a ministerium közt az egyetem tanácsa a németországi curatorral, cancellárral áll.

Helyes e felfogás különben azért is, mivel nem administratívális ügyről, hanem a legszorosabb értelemben vett tudományos, kizárólag az egyetemet a maga sajátosságában érintő kérdéstről van szó. Ily kérdéssel pedig meritorikusan és döntőképpen nem állami hivatalnokok, hanem hivatásszerű tudósok testülete, nem a ministerium, hanem az egyetem mint ilyen foglalkozhatik. Az állami ministeriumra való recurrálás azon kornak maradványa, mely az egyetemet az egyház kezéből az államhatalom útján vette ki és pedig a territorialismus elve alapján (cujus regio illius religio), s mely elvvel a studium generale sohasem barátkozhatott meg s mely az állami gyámkodás elvével tudatosan szakított az egyetemre vonatkozólag Schleiermacher, Humboldt Vilmos stb. a berlini egyetem szervezése alkalmából tett kijelentéseikkel; s melyet különben elvileg is tagad a tudomány szabadsága elvének államtörvényileg való elismerése.

honi (a zürichi legalább két semestert a zürichi I. 3³ §), illetőleg németországi egyetemen (a hallei szabályzat két semestert 3 §); még azoktól is, a kik mint *külföldiek* kívánnak doctori szigorlatra állani. (Így a göttingeni szabályzat két semesternek Göttingenben való eltöltését kívánja 2^{cb} §, a hallei — ugyancsak két semesternek német egyetemen 4 §);

c) vannak ismét szabályzatok, a melyek a nem németországi, illetőleg nem német tannyelvű egyetemi semesterek *egyenértékesítését* a facultásra bízák. Így a heidelbergi I. 3. §, II. 4. §; a nem németországi hallgatókkal szemben a rostocki 2. §, a strassburgi I. 1. § és II. 2. §, a tübingeni 1^b §;

d) vannak azonban olyanok is, a melyek *általában* minden megszorítás nélkül három *egyetemi* évet kívánnak: így a bonni 35 §, a greifswaldi 2^b §, a hallei 1. § (3. 4. §), a bresloui 2. §, a kielii 2. §, a königsbergi 59. §, a müncheni 2^a §, a giesseni 1. § (azzal az értékes megszorítással, hogy ez egyetemnek államiak legyenek), a rostocki 2^b §, a strassburgi I. 1^c §;

e) vannak végre szabályzatok, a melyek a *szakiskolákon*, nevezetesen a technikán, gazdasági, erdészeti főiskolákon töltött éveket is vagy *egészben* (a giesseni 2. §, a rostocki 2^b §) vagy *részben* (két semestert a heidelbergi II. 4. §, a leipzigii 4. §; három semestert a freiburgi i./B. 1^d §, a leipzigii 4. § (feltéve, hogy az illetőnek szakiskolai diplomája is van); négy semestert az erlangeni 2^b §, a jenai 3³ §, a würzburgi 1^d §, két semestert *egy* egyeteminek a hallei 3. § *beszámítják*, illetőleg a beszámítást *esetről esetre a facultásra bízák*, így a berlini 4. §, a bresloui 2. §, a müncheni 2^a §, a münsteri i./W. 1³ §, a strassburgi II. 1^b §, a tübingeni II. 1³ §, a zürichi I. 3³ §.

f) Sőt vannak még oly szabályzatok is, a melyek különbséget sem tesznek az egyetemi és a szakiskolai tanulmány közt, hanem egész általánosságban három évi *akadémiai* tanulmányt kívánnak: így a tübingeni (naturwissenschaftliche akademische Studien) II. 1³ §, a berni 2. §, és az e tekintetben legliberálisabb baseli 11⁴ § (Ausweis über gründliche wissenschaftliche Fachstudien).

Hogy a három évi egyetemi, illetőleg akadémiai tanulmá-

nyozás ideje a doctoratus nagy feladatával szemben aránytalanul rövid: ezt a németországi egyetemek legnagyobb része elismeri azon követelésével, hogy e studium „*legalább*“ három éves legyen:

Igy az erlangeni szabályzat 2^b §, a freiburgi i./B. 1^d §, a hallei 3 §, a jénai 3³ §, a marburgi 1^c §, a münsteri 1³ §, a rostocki 2^b §, a strassburgi I. 1^c §. II. 1^b §, a tübingeni II. 1³ §, a würzburgi 1^d §, a berni 2^c § és a zürichi I. 3³ §.)

Az *ausztriai* és a *magyar* egyetemek számolnak e követelménnyel, a mennyiben

4) az egyetemi studiumot egy évvel megtoldják, kimondva szószerinti egyezéssel azt, hogy a doctoratushoz való bocsátás feltétele, hogy a folyamodó valamely bel- vagy külföldi egyetem bölcsészeti karánál *négy* éven át mint rendes hallgató előadásokat hallgatott. (L. az osztrák szabályzat 3³ §, a magyar 3. §).

Az egyetemi évek számában mutatkozó e különbség a németországi egyetemek követelésével szemben nem merev, hanem egymásba folyó; a mennyiben a németországi egyetemek legnagyobb részénél a három év csakis minimális követelmény, a melyet a gyakorlat nagyon is megkettőz, míg másrészt az osztrák, valamint a magyar egyetemek szabályzatai szerint négy egyetemi év sem oly terminus, mely megalkuvást nem ismer.

Az *osztrák* 1899 márczius 16-ki 6928. sz. rendelettel életbeléptetett s a philosophiai karra nézve ma is érvényes szigorlati szabályzatnak 1³ §-a szerint ugyanis a minister kivételesen bocsáthat az illetékes tanári kar ajánlatára oly egyént is a doctoratusra, a ki eme követelménynek nem felel meg; — s a tanári kar tekintetre méltó esetekben kieszközölheti a közoktatási minister jóváhagyását arra nézve, hogy már a nyolczadik semesterben véleményezze a doctori dissertatiót.

A nyolcz semester tehát közelebbi folyamodvány nélkül is — a tanári karnak felterjesztésére hétre redukálható s a minister kivételesen még előbb — esetleg egyetemi philosophiai tanulmányok feltüntetése nélkül is bocsáthatja a folyamodót a tanári kar ajánlata alapján — a doctoratusra.

A *mi* szabályzatunk 6. §-a nemcsak a négy egyetemi év alól való felmentést, hanem e felmentésnek közelebbi alapját is megjelöli, a mennyiben a szaktárggyal való huzamosabb ideig való foglalkozással és másrészt önálló vizsgálatokon alapuló iro-

dalmi munkássággal pótolhatónak mondja a négy évi egyetemi tanulmányozást.

Így tehát sem az osztrák szabályzat, sem a miénk nem ragaszkodik mereven a négy évhez. A miénk lehetővé teszi, hogy nemcsak az egyetemi, hanem még a szakiskolai hallgatóstól is éltekintsen a szigorló bizottság; s nem zárja ki ugyanezt az inkább általánosságban tartott osztrák sem. Szabályzatunk tehát, a mely általában nézve a németországinál szigorúbbnak tűnik fel, tényleg — számolva a doctorandus kialakult tudományos személyiségével — alkalmazásában enyhébbnek bizonyul be, — bár vannak németországi szabályzatok is, a melyek a három évi kötelező főiskolai tanulmányozás kötelezettsége alól a ministerium útján a felmentést megadják. Így a göttingeni 3. §, 27. §, a müncheni 2^a §; a königsbergi 59. §, a leipzigzi 5^b §, a bonni 35. § (jegyzet), a rostocki 3. §.

A középarányost az egyetemi évek számára nézve a felsorolt adatok alapján vonjuk, ha kimondanók, hogy azok száma „legalább 3 év“.

B) A mi a főiskolák közelebbi minősítését illeti: úgy az osztrák szabályzat azzal a kérdéssel, hogy a műegyetemen vagy bármely más szakiskolán töltött semesterek mennyiben számíttatnak be egyetemi semesterekül, nem foglalkozik. A rendeletek sem adnak erre nézve felvilágosítást. A tanári karra, illetőleg ennek véleményes jelentése alapján a közoktatásügyi miniszterre bizzák az erre vonatkozó intézkedést.

A mi szabályzatunk e kérdésre kiterjeszkedik; a dolog meritumát illetőleg azonban nem jut az sem más eredményre. Szabályzatunk különbséget tesz az egyetemen rendkívüli hallgatói minőségben, vagy más karon töltött semesterek és *nem az egyetemen*, hanem a műegyetemen töltött semesterek beszámítása között. Az utóbbiak a természettant, vegytant és matematikák főtárgyul választó doctorandusoknak beszámíttatnak.

Hogy e beszámítás mily arányban történjék: erről szabályzatunk nem szól, úgy hogy e tekintetben a philosophiai karnak egészen szabad a keze! L. 5. §.

A rendkívüli vagy pedig más karon töltött egyetemi semesterek beszámíthatók: de csak ministeri határozat alapján, a melyre ismét az alapot az illetékes karnak véleményes jelentése

és pedig tekintettel a folyamodónak szigorlati tárgyaira — képezi.
L. 4. §.

Szabályzatunk rendelkezéseit nézve első sorban nagy elégtétellel kiemeljük a németországi szabályzatok rendelkezésével szemben az osztrákkal közös, igazi *egyetemi* szellemről tanuskodó ama felfogást, a mely szerint a doctori szigorlat feltételeinél nem tesz különbséget belföldi vagy külföldi egyetem között. Németországi vagy német tannyelvű egyetemeket szabadalommal felruházni a doctoratusra nézve igen szűkkeblű chauvinistikus, a tudománnyal, a tanulmányozással sehogy sem egyeztethető felfogásra vall. A nemzeti szempont minősítő doctoratusnál, tehát államvizsgáknál helyén van: de nem minősítő, csakis tudományos jellegű doctoratusnál jogosulatlan.

Van még némi értelme annak, hogy ha ezzel az egyetemek németországi *typusára* gondolunk. E typus, a mint láttuk a cultur-nemzetek sorában hódít, sőt — Angliát kivéve — azt mondhatjuk uralkodik. Egyetemi, tudományos szempontból azonban még ez a megszorítás sem jogosult. Mindegyik egyetemen vannak, kik komolyan tanulmányoznak s még a legkiválóbb egyetemen akárhányan, a kik nem tanulmányoznak. A doctori szigorlat nevezetesen a doctori dissertatio és az abból kiinduló szóbeli szigorú vizsgálat arra való, hogy az egyetem képviselőinek alkalmat adjon annak megítélésére, hogy megvan-e a doctorandusban az, a mi őt méltóvá teszi arra, hogy ő is doctoratusa útján az egyetemnek szervévé váljék. Az irodalmi munkásságnak, a szóbeli szigorlatnak e döntő jelentősége magyarázza meg azt, hogy rendkívüli esetben még egyetemi tanulmányok nélkül is lehető a doctoratus. Mégis teljesen indokolt az, hogy rendes viszonyok közt az egyetemi tanulmányozás kimutatása a doctoratus letehetésének feltétele. Szükséges, hogy a tudományos pályára hajlammal bíró egyén egyetemi levegőt szívjon; tapasztalatból ismerje a tanszabadság alapján nyugvó életnek, ez önálló életnek boldogító, jellemképző erejét. Egyetem, a mely a tanszabadság elvét tagadja, épp úgy nem egyetem, mint doctori diploma, mely birtokosát dogmák szolgálataiba helyezi, nem igaz doctori diploma. Ezért is egyetemi szempontból csak azt az egy megszorítást lehet a bel- és külföldi egyetemekhez csatolni, „*a melyek a tanszabadság elvén alapulnak*“.

Ezzel szemben bizvást elmaradhatna az egyetem mellett — „a bölcsészeti kar“. A tanszabadság elvén alapuló egyetemen

hallgathat minden egyes egyetemi hallgató bármely facultason. A theologiai facultason beiratkozott: miért nem hallgathatna vallás-, esetleg egyháztörténeti tanulmányai érdekében egyetemes avagy cultur, avagy philosophia történetet?! a systematika theologiával foglalkozó csak tapogatózik, ha a philosophia történetében és különösen annak elméletében nem otthonos; az exegetika theologiával behatóan foglalkozó a sémi és classica-philologiai ismeret nélkül komolyan nem számít. S így vagyunk a joghallgatóval is. Minél inkább mélyed el a jogász tárgyába és e tárgyat nem a vizsga, hanem a tudomány szempontja alá helyezi: annál inkább kívánja a jogot az emberi fejlődés, a történet szelleme szükségyszerű megnyilatkozásaként megérteni; s a jelen jogi és társadalmi problémákat akár a természeti, akár az ethikai evolutio alapján természettudományi és ethikai alapokon megoldani, illetőleg továbbfejleszteni. Az orvostan hallgatója is, a mint tülemelkedik a symptomatikus alapon palliatív módon való gyógyítás mesterségén s feltűnik előtte az organismusnak nagy ténye, a szerveket végre is egységesen mozgó physiologiai folyamatnak ténye: a természettudós felfegyverzett éles szemével keresi a folyamatnak végső mozgó kiinduló pontjait a sejtekben, ama protozóákban, ama bacillusokban, a melyek a normalis és abnormis életfolyamatokat megmagyarázni alkalmasak s a melyekhez való férközéssel erősíthetjük az összorganismust s távolíthatjuk el a postulat a betegségnek symptomait is. Természettudományi, chemiai kutatásokon, vizsgálódásokon és kísérleteken alapulnak a belgyógyászatnak meglepő sikerei. Erre a természettudományi alapra helyezkedik lényegileg az elmeorvoskezelés is, midőn az idegeknek diaetetikája, azok táplálása, pihentetése, különböző fokú izgatása, elvezető kiegyenlítő munkássága útján kívánja a lelki egyensúlyt helyreállítani. De éppen e téren való kutatás nyitja meg az orvostan hallgatójának szemei előtt magának a léleknek, mint egészen sajátos energiának nagy jelentőségét a gyógyítás minden terén. A hangulat: a lehangoltság, az emelkedettség; a hit, a kétely; a bizalom, a bizalmatlanság: mindez testünk physiologiai tevékenységét is mélyen befolyásolja s gyakran győzedelmeskedik ott, a hol a physikai eszközök cserben hagynak, a suggestio, az autosuggestio útján az erkölcsi akarásnak energiája. Lélektani, ethikai kérdések előtt áll akaratlanul is az orvostanhallgató. S minél komolyabban merül el az organismus gondolatába s

minél tisztábban látja ezen belül is az egységesen közreműködő sajátos szervek sokaságát: annál inkább helyezi be magát azt az organismust is egy magasabb organismusba: úgy hogy végre egy organikus egységes világnézetben látja a mindent önmagában foglaló, végtelen számú szervekben differentiált, törvények szerint működő szerves egészet. Nem véletlen, hogy a jelenkor legkiválóbb philosophusai Lotze, Wundt orvosok voltak. Midőn tehát azt látjuk, hogy a szaktárgyával komolyabban foglalkozó theológus, jogász, orvos saját tanulmányainak mélyítése, alapozása céljából a régi értelemben vett philosophiai facultas tárgyaiba is elmélyed, s nem egy közülök oly odaadással, hogy nem csak pályadíjakat nyer, hanem e facultasba mint doctor is kíván beletaglalódni: bizonyára nincsen ok, hogy ily törekvőnek egyetemi éveinél nézzük azt, hogy a philosophiai facultásnak rendes hallgatója volt-e vagy nem.

Philosophiai doctoratusra, a melynek semmiféle minősítő jellege nincs — bizonyára a nem philosophiai hallgatók közül — csakis az jelentkezik, a kinek szakmájának tudományos problémái iránt valódi érzéke van, a kit az önmagáért való tanulmányozásnak szelleme vezet. Hogy ez tényleg így van-e: erről nem tanuszkodik a philosophiai facultasba való immatriculáltatás, még rendes hallgatóul sem; nem az a türelmes index, a mely nem egyszer az előadások láthatatlanjainak láttamozója; nem végre az sem, hogy az illető tényleg az előadó órákba eljárt: hanem igenis az irodalmi munkásságnak, a dissertatióknak tudományos jellege, s e dissertatióból kiinduló szóbeli szigorú vizsgálatnak eredménye.

Mínthogy tehát oly egyetemi hallgatónál, ki a philosophiai facultasnak nem hallgatója s mégis philosophiae doctoratusra pályázik, a tudomány önértéke iránti érzék feltételezhető, a tanulmányozásban való jártasságáról pedig csakis maga a szigorú vizsgálat írásbeli és szóbeli része tanuszkodhatik: *nincs értelme e vizsgálat előtt a rendkívüli avagy más karon töltött semestereknek beszámítása fölött döntenit, s a kellő egyetemi semesteri számot kimutató hallgatót — doctoratusra nem bocsátani.*

Más megítélés alá esik szabályzatunk 5. §-a.

A mi szabályzatunk e helyen csak a műegyetemen töltött semesterek beszámításáról szól: holott a németországi szabályzatok a technikán kívül még egyéb szakiskolák, nevezetesen a földmívelési és erdészeti szakiskolák semestereinek beszámíthatá-

sának módjaira is kiterjeszkednek. Főiskoláink szervezete a németországitól nevezetesen abban is különbözik, hogy nem csak a reáliákra nézve vannak szakiskoláink, hanem éppen így a humaniorákra nézve is. Vannak theologiai-philosophiai és jogi szakiskoláink is. Az állami jellegű, minősítő vizsgálatok ezekkel a szakiskolákkal számolnak. A jogi szigorlatok a jogi szakiskolák éveit teljesen beszámítják; a tanári vizsgálatok a theologiai-philosophiai szakiskolák éveit 4:2, illetőleg 4:1 arányában szintén beszámítják. Doctori szabályzatunk minderre nem terjeszkedik ki. Méltányos és már ezért is kívánatos lenne, hogy doctori szabályzatunk ez egyoldalúságnak, e szűkkeblűségnek véget vessen s egy általános intézkedéssel honorálja a főiskolai jellegű szakiskolákat is.

Van azonban lényeges különbség — ezt megengedjük — a szakiskolák és az egyetem között. Míg amazok tanulmányozása methodologiailag kötött: addig ezé szabad; míg amazok gyakorlati czélt eszközként szolgálnak: addig ez a tudományt mint önczélzt szolgálja. Szükséges ezért is, hogy az, ki az egyetem szervezetébe mint annak doctora felvétetni kíván, legalább egy évet töltsön ennek levegőjében, a szabadság szellemétől áthatott légkörében; viszont azonban megengedjük azt is, hogy e szakiskolák tárgyilag, ha nem is érületileg, intentiójuk szerint — előkészítsenek a doctoratusra. Ezért is méltányos és kívánatos, hogy a szakiskolák és tudományos intézetek tagjainak megfelelő doctoratus szempontjából emez iskolákon töltött semesterek beszámíttassanak; így tehát nem csak a műegyetemen és az erdőzeti és földművelési főiskolákon, hanem a philosophiai-theologiai és jogi főiskolákon is töltött semesterek: úgy hogy a szabályzat e szakasza így volna átalakítandó: *„Szakiskolákon töltött semesterek beszámíttatnak úgy azonban, hogy tekintet nélkül azok számára legalább két semester a tudomány-egyetemen töltendő.*

Lehetséges végre az a ritka eset, hogy valaki — egyetemi, sőt szakiskolai képzettség nélkül saját szorgalmából, belső indításból, mintegy ellentállhatlan erő által mozgatva egy-egy szaktudománnyal oly behatóan és szakszerűleg foglalkozik, hogy munkásságának irodalmi gyümölcseit egyetemi szaktudósok is igaz elismeréssel méltányolják. Ily ritka esetben igaz, hogy legtermészetesebb az lenne, hogy ily egyénnek megadná a philosophiai

kar a tiszteletbeli doctoratust: de ha az meg nem történne, hanem e kiváló író maga ámbitionálná a doctoratust: úgy tárgyi ok nem foroghatna fenn, mely a facultast e szándék megakasztására indíthatná. Mint hogy az ily eset nemcsak a facultást, hanem az egyetemet is érdekli: a mennyiben az illető az ő képzésében nem csak a facultast, hanem még az egyetemet is ignorálta: ezért helyes, hogy az ily önálló vizsgálatokon alapuló kiváló irodalmi munkásságot kifejtő egyénnek *doctoratushoz való bocsátása fölött az illető karnak ajánlatára maga az egyetemi tanács dönt.*

Ezzel lényegileg egyezik a doctoratusi szabályzatunk (6. § 1.): Az eltérés¹ csakis abban áll, hogy mi kihagyjuk „az illető tanszakkal való huzamosabb idejű foglalkozás” követelését nem csak azért, mivel ez éppen magántudósnál külsőképpen bajosan bizonyítható be s mivel az önálló vizsgálatokon nyugvó kiváló irodalmi munkásság ezt természetesen feltételezi;

2 abban áll, hogy ily tudományos szakkérdésben nem a közoktatásügyi minister, hanem maga a facultas és legfőbb forumban az egész egyetem tanári képviselői, az egyetemi tanács tekinthető competensnek.

Mindezek alapján a IV. szakaszban kifejtetteket a következőben vonhatnók össze:

„Philosophiai doctoratusra bocsátható, ki valamely bel- vagy külföldi a tanszabadság elvén nyugvó egyetemen legalább három évet mint immatriculált hallgató töltött.

A doctoratus tárgyának megfelelő szakiskolán töltött semesterek beszámíthatnak, úgy azonban, hogy a doctoratusért pályázó e semesterek számára való tekintet nélkül két semestert tudományegyetemen töltött legyen.

¹ A 6. § szövege: „Kivételkép azok is bocsáthatók szigorlatra, kik a 3 - 5. §§-ban megkövetelt egyetemi tanulmányokat (nem négy egyetemi év; rendkívüli vagy más karon töltött egyetemi év; műegyetemi évek) ki nem mutathatják, de szakképzettségüket az illető tanszakkal való huzamosabb idejű foglalkozással és önálló vizsgálatokon alapuló irodalmi munkássággal igazolják.

Ily esetekben a szigorlatra bocsátás iránt az illetékes kar meghallgatása után a vallás- és közoktatási magyar kir. minister határoz, kihez a folyamodó ügyiratai a kar véleményes jelentésével együtt hivatalból felterjesztendők.“

... *Sem egyetemet, sem szakiskolát nem látogatott, de önálló vizsgálódáson alapuló irodalmi munkásságot kifejtett egyénnek philosophiai doctoratushoz való bocsátása fölött a philosophiai karnak ajánlása alapján az egyetemi tanács dönt.*"

V. A *doctoratushoz bocsátott egyén* — mielőtt doctorrá avattatnék fel, *két vizsgát tess* és pedig az összes németországi, osztrák és magyar doctori szabályzatok szerint egy *írásbelt* a benyújtott dissertatiója útján és egy *szóbelit*. Az oly sok visszaélésre okot szolgáltató „promotio in absentia”-t a leghatározottabban elítélve elejtették a legtekintélyesebb német egyetemek, (L. a berlini szabályzat 1. §-át, az erlangeni 1. §, a hallei 1. §, a heidelbergi 4. §, a königsbergi szabályzat végén vastag betűvel, a rostocki 1 §, a strassburgi 3. §, a tübingeni 3. §); — az osztrák és a mienk meg sem említi.

A) *As írásbeli szigorlat.* a) A *dissertatiót* a doctorandus ugyancsak az összes szabályzatok szerint *főszáktárgyából* veszi, a melynek az egyetemen is van tanszéke.

b) A *dissertatio nyelvére* nézve nincs megegyezés. Nálunk a *dissertatio* nyelve az egyetem tannyelve, a magyar. Németországban és Ausztriában is lassankint kiszorítja a nemzeti nyelv az idegen nyelveket. Csakis *német* a heidelbergi matematikai és természettudományi osztályában (5. §); szabadon választhat a *német vagy a latin nyelv* közt a berlini (5. §), a bonni (42. §), a heidelbergi I. sectióban (4. §), a strassburgi (1^f §), a tübingeni (1^d §), a würzburgi (1e §) egyetemen; a *classica* philologus dissertatiójának nyelve csakis latin a breslauer egyetemen 3. §, a giessenin 5. §, a greifswaldin 3. §, a göttingenin 7. §, a hallein 6. §, a jenain 4. §, a kielin 1 §, a leipzigin 2. §, a marburgin 1^d §, a münsterin i./W. 16. §, a strassburgin 1^f §; *rendszerint latin*: a berlinin 5. §, a königsbergin 60^c §, a rostockin 2^d § és az ausztriai egyetemeken Instructio 3. §. Választhat a doctorandus a *latin és a modern* nyelvek közt a berni egyetemen 2^a §, a *latin, francia, német és olasz nyelvek* közt a freiburgi egyetemen 3. §; a *modern nyelvészek* a megfelelő modern nyelvek közt az ausztriai egyetemeken (Instructio 3. §); közelebb a francia, angol és német közt a jenai egyetemen 4. §.

A tudománynál a nyelv alárendelt jelentőségű: mégis minden egyetem a tudomány művelése mellett arra is van hivatva, hogy

éppen tudományával is a nyelvében élő nemzetet is szolgálja s így nagyon természetesnek tartjuk, hogy az egyetemek nyelve az egyetemet fenntartó és fejlesztő nemzetnek hivatalos nyelve s így természetes, hogy az egyetemi *doctori dissertatióknak nyelve is a nemzeti nyelv. Csak kivételesen választható a dissertatio tárgyának megfelelő nyelv; így tehát a classica-philologiai tárgyának megfelelően a latin; a francia, olasz, angol stb. nyelv és irodalom tárgyának megfelelően az illető modern nyelv.*

c) A dissertatio benyújtása alkalmával a doctorandus kötelező nyilatkozatot ad az iránt, hogy benyújtott dissertatióját maga írta, meg nem engedett idegen segély igénybe vétele nélkül, továbbá kijelenti, hogy e dissertatiót másutt nem használta fel. Így Heidelbergben 4. §. Marburgban 1. és 4. §. Berlinben 5. §. Erre becsületszavukat is adják Erlangenben 2^e §.

Eskü helyett biztosítja a doctorandus erről a dékánt Bonnban 42. §.

Írásban eskü helyett adja a biztosítást Breslauban 4^d §. Halleban 8^b §. Heidelbergben 4. §. Jenában 4. §. Freiburgban i./B. 1^f §. Giessenben 6. §. Kielben 1. §. Rostockban 2^e §. Göttingenben 2^e §. Marburgban 1. §. Tübingenben II. 1^o §. Würzburgban 1^e §. *Egyszerűen írásban ad erre biztosítást a doctorandus* Tübingenben I. 1^e §. Heidelbergben II. 5. §. Baselben 11° §. Zürichben 3^b §. *Becsületszó mellett* Freiburgban 4. §.

Sem a mi szabályzatunk, sem az ausztriai szabályzat ily kijelentést nem kíván a doctorandustól; pedig szükséges óvintézkedés ez. Miért is helyesnek tartanók, hogy a doctorandus értékezése benyújtásakor írásban jelentené ki becsületszó mellett, hogy a doctori értekezését önállóan maga készítette. Hazugnak bizonyult egyén diplomát nem nyerhet, illetőleg diplomája semmisnek nyilvánítottatik ki.

d) *Eltérés van arra nézve is, hogy a dissertatio kéziratban vagy kinyomatva nyújtandó-e be!* A németországi és schweizi egyetemi szabályzatok szerint majdnem kivétel nélkül az *mint kézirat nyújtandó be.*

Berlin 5. §. Breslau 6. §. Erlangen 9. §. Freiburg i./Br. 4. §. Giessen 17. §. Göttingen 4. §. Halle 6. §. Heidelberg I. 9. §, II. 5. §. Jéna 4. §. Kiel 1. §. Leipzig 2. §. Marburg 1^d §. München 1^b §. Münster 3. §. Rostock 2^d §. Strass-

burg I. 4. §. II. 5. §. Würzburg 1^e §. Tübingen I. 1^d §, II. 1⁵ §. Basel 11. §. Bern 2^a §. Freiburg i./Schw. I. 3. §, II. is: Zürich I. 3⁵ §, II. 2³ §.

Csak *rendkívülieg engedhető* meg annak *nyomtatásban* való benyújtása:

Rostockban 2^d §, Bernben 2^a §. Freiburg i./Schw. 3. §. Zürich II. 2³ §; Baselben (11. és 21. §) csak úgy, hogy ha a kár azt két harmad majoritással dönti el; Halleban 6. § és Heidelbergben 4. §, ha a nyomtatványok tudományos szempontból kiválóan jól minősíthetők; Giessenben csak akkor, ha e nyomtatvány nem a szerző irodalmi termelésének zsengéje s immár egy évvel benyújtása előtt jelent meg.

Kiválóan értékelik a németországi szabályzatok az egyetemi *pályadíjnyertes dolgozatokat*. Ezek akár kéziratban, akár mint nyomtatványok és pedig minden közelebbi bírálat nélkül doctori dissertatiókul elfogadtatnak. A göttingeni statutumok csak ily pályamunkát fogadnak el kinyomatva (4. §); a rostocki egyetemen öt éven belül elfogadandó ily pályamunka — minősített dissertatióul 7. §. Strassburgban a Müller Miksa pályadíjat nyert munkának van ily dissertatiói értéke 2. §; Münchenben minden pályadíjat nyert munka már minősített inaurális dissertatiót helyettesít, 3. § és 2^c jegyzet, valamint Freiburgban i./Schw. a pályadíjnyertes munka nem csak pótolja a dissertatiót, hanem felmenti szerzőjét a doctoratusi díjak fizetése alól 15. §.

Csakis néhány egyetem bizza a doctorandus szabadságára, hogy *kéziratban avagy kinyomatva* adja-e be dissertatióját: Így a kielii 1. §; a tübingeni I. 1^d §, II. 1⁵ §, a strassburgi II. 1^d § és az ausztriai egyetemek 2. §.

Mi magyarok vagyunk az egyedüliek, a kik kéziratot nem akarunk olvasni. A mi szabályzatunk (11. §) *csak kinyomatott* értekezést ismer.

Pedig nagyon is van értelme a dissertatio kéziratban való benyújtásának. Az inaurális dissertatio, mint az egyetem facultása által elfogadott — magát az egyetemet, az azon működő szaktanárokat is jellemzi. Kell, hogy ily dissertatio az egyetem büszkesége is legyen s még csak a kar, nevezetesen a szaktanár helybenhagyásával és esetleges útbaigazításával nyomtattassék ki akkor, ha a kar, s nevezetesen a szaktanár a szóbeli vizsgán

is meggyőződött arról, hogy e. dissertatiót tényleg a benyújtó írta s hogy így képes is lesz a még adandó útbaigazításokat, javításokat is követni s eszközölni.

De van értelme e németországi gyakorlatnak a doctorandussal szemben is. Nálunk a doctorandus a legtöbb esetben magából a szakbizálatból csak annyit tud meg, hogy a dissertatiót a kar mily fokozattal fogadta el. Hogy a dissertációban mi nem volt helyes s hogy az miképpen lenne kiegészítendő, erről még a szóbeli vizsgálatokon sem igen értesül. Így nagyon is könnyen megesik, hogy az új doctor első irodalmi nyilvános fellépését az önértzet-túltengése kíséri; s hogy így könnyen megfélemedezik a haladás alapfeltételéről, a *szerénységről*. A tökéletes nem akar tanulni. Nem egy szépen meginduló tehetség e tökéletességében törött le útjában. A tanári útbaigazítás, irányítás, javítás *ez iránt* ennek veheti legalább némileg elejét s így nevezetesen nálunk igenis helyesnek tartanók, ha a mi szabályzatunk is a dissertációnak kéziratban való benyújtását kívánná s ennek kapcsán még csak a szaktanári útbaigazítás és ellenőrzés után a dissertációnak kinyomatását.

A németországi és schweizi egyetemi szabályzatok legnagyobbbrészt — számolva a legtöbb doctorandus anyagi helyzetével, de másrészt az átdolgozáshoz szükséges idővel is — időt engednek a dissertatio kinyomatására.

Közelebbi határidőnek megszabása nélkül — a szóbeli vizsgálatnak is sikeres megállása utáni időre rendelik a dissertációnak kinyomatását:

Berlin 5. §. Breslau 6. §. Erlangen 9. §. Freiburg
i./Br. 4. §. Giessen 17. §. Halle 6. §. Jena 4. 9. §. Strassburg II. 5. §.

Teljes két évi határidőt szab a dissertatio kinyomatása számára a tübingeni matematikai és természettudományi facultas, a mely időnek letelte után elveszti az illető az ő promoveáltasához a jogát; *egy évi* terminust szab a göttingeni szabályzat 18. §, a heidelbergi I. 9. § és II. 5. és 10. §, a leipzigzi 2. 9. § (kellő időben beadott kérés alapján meghosszabbítható), a marburgi 1^d § és 3. § (pénzbírság lefizetésével még egy évre meghosszabbítható), a müncheni 6. §, a strassburgi 4. § (rendkívülileg meghosszabbítható), a tübingeni I. 5. §, a berni 9. §, a

schweizi freiburgi I. 14. §., II. 7. §, a zürichi I. 20. és II. 24. § (mind a két facultason rendkívüli esetben meghosszabbítható):

... *félévi határidőt* szab a kielii 5. §, a rostocki 8. §, a baseli 21. §. Igen jellemző, hogy Münster *hat hét* alatt kívánja a javítás és nyomtatás nagy munkáját elvégeztetni.

Hosszú függő doctoratus vár tehát a németországi studentsre. Miután átesett már szerencsésen úgy az írásbelin, valamint a szóbelin — még akkor sem használhatja a titokban már annyiszor leírt Doctort; hónapokig, sőt egy-két esztendőig várakozik míg végre megjelenik a szaktanár által ellenőrzött nyomtatásban is dissertatiója, a melynek czímlapján az első oldalon ott áll mint jelző: „Inaugural-dissertation“; a másik oldalán az évszám, az egyetem és a szaktanár neve; a dissertatio végén pedig a szerzőnek curriculum vitaeje. (L. a referens jelzésére nézve a berlini szabályzat 16. §, a giesseni 17. §, a göttingeni 19. §; a jenai 9. §, a leipzig 7. §, a münsteri 3. §, a rostocki 6. §; a curriculumot követelik: Bonn 44. §, Halle 10. §, Heidelberg 9. §, München 6. §, Erlangen 9. §, Leipzig 7. §, Göttingen 19. §, Marburg 3. §, Würzburg 5. §, Heidelberg II. 10. §.

Ezek alapján az V. d. pont alattit a következőkben foglalhatjuk egybe: *A dissertatio kéziratban nyújtandó be, a mely a kar által elfogadtatván — a sikeresen letett szóbeli szigorú vizsgálat után a szaktanár utasítása szerint kijavítandó, kiegészítendő s ugyancsak ennek ellenőrzése mellett legkésőbb egy év lefolyása alatt kinyomatandó. Czímlapján a promoveáló egyetem megjelölendő; a czímlap hátsó oldalára a kinyomatás éve és a szakreferens neve kiteendő. A dissertatio végén közlendő a szerzőnek curriculum vitaeje.*

Tudományos szempontból értékesnek elismert hosszabb irodalmi tevékenység nyomtatványai — helyettesíthetik a dissertatiót.

e) *A doctori értekezés megítélésére vonatkozó eljárás lényege szerint egyező. A müncheni egyetem magában áll, a mennyiben a decan a dissertatiót nem adja ki referensnek, hanem köröztetvén azt a kari tagoknál — egyenesen a kari gyűlés elé viszi, a hol is első sorban a szaktanárok s ezután a többiek szavaznak annak elfogadása iránt. A többi egyetemi statutumok, a mennyiben ily részletes intézkedést is előírnak — a decannal kiadatják az*

értekezést megokolt véleményes jelentéssel végett egy vagy két referensnek.

Egynek: Erlangen: 6. §. Giessen 4. §. Jena 6. §. Münster i./W. 3. §. Rostok 6. §. Heidelberg II. 8. § (ha ez kíváná, még egy correferensnek), Bern 5. § (ha nem ő által irányított munkánál — a szak képviselői). Zürich II. 5. §.

Kettőnek: Berlin 7 § (akár az illetőknek beleegyezésével tiszteletbeli vagy rendkívüli tanárnak, a ki azonban csak consultativum votummal bír). Leipzig 6^c és 7. §, schweizi Freiburg 5. § (maga a kar nevezi ki a referenseket, akár más egyetem szakférjai közül), az *ausztriai* egyetemek 3. §. (A két referens egyező ítélete — kari ítélet; csak meg nem egyezés esetén dönt a kar). Magyar egyetemeink 11. §.

A véleményes jelentés alapján dönt a kar a dissertatio elvagy el nem fogadása iránt: és pedig vagy rendes kari ülésen vagy az iratok és a jelentés köröztetése alapján írásban (Berlin 8. §, Jena 6. §; [ha nem egyhangú a szavazás: úgy *egy* szavazónak kívánatára kari ülés dönt]) vagy úgy, hogy a kari referensek megegyező ítélete — eo ipso a karnak az ítélete (Ausztria 3. §, Zürich 7. §) s csak azok ítéletének ellenkezése teszi szükségessé a kari tagoknak szavazását is. Magában áll a schweizi Freiburg szabályzata, a mely minden esetben a véleményes jelentés köröztetését kívánja és még csak ezután a kari határozatot.

Természetes, ha többen képviselnek *egy* szakot, hogy felváltva szerepelnek mint referensek s méltányos, hogy a ki irányította a doctorandust munkájában: legyen referense is.

Az egy vagy két referens megbízásának kérdése az alternáló gyakorlat mellett nem lényeges; de igenis fontos az, hogy egy referens magában nem dönt a dissertatio elfogadásának kérdésében, s hogy még a véleményes jelentés elkészítésénél akkor, ha az *egy* referensre van bízva, ennek jogában álljon kétes esetben correferensnek kívánása. (Így a heidelbergi II. 8. §.) Lényeges pedig az egész eljárásnál az, hogy kifejezést nyerjen a dissertatio elfogadásának tényében a *kari* solidaritásnak jellege és a referensnek közelebb felelőssége, a mely a kinyomatott dissertatió is feltüntetendő.

E mellett minden intézkedés az egyes karok belátására bízandó. Nincs ok ily kérdésben az egyöntetűsögre törekedni.

f) A doctori értekezés *elfogadása* lehet *feltétlen* vagy *feltételes*. Ez utóbbit azok a facultások ismerik, a melyek a doctori értekezésnek kéziratban való benyújtását követelik. Az ily dolgozatokon ugyanis a javítás, a kiegészítés lehető. Az értekezésnek csakis feltétes elfogadása nem akasztja meg a szigorú vizsgálatnak lefolyását, a mennyiben csakis a szóbelinek sikere után kap a doctorandus felhatalmazást és ezzel együtt közelebb utasítást értekezésének kijavítására és kinyomatására. Mindaddig, míg a doctorandus a dissertatiót, ki nem javította és ki nem nyomatta és annak köteles példányait a dekánnak át nem adta: nem promoveáltatik; s ha nagyon is késik, e kötelességének megfelelni: esetleg el is marad a promoveálás, s maga az egész szigorú vizsgálat érvényét veszti.

A mennyiben a kar a dissertatiót *el nem fogadná*: a doctorandus új dissertatiót készít. Az *ausztriai* szabályzat eljárása a legenyhébb, a mennyiben az illető három hónap múlva új dissertatiót nyújthat be, a melynek el nem fogadása esetére csak egy év múlva próbálhat szerencsét. Ha a kar ezt sem fogadná el: a doctorandus a promotio és az esetleges nostrificatio jogától egyszersmindenkorra elesett. 4 § cf, 9. §.

A berlini szabályzat egy fél — egész évre veti vissza már az első ízben is az elbukottat; a jeni szabályzat szerint a facultás esetről-esetre szabja meg a határidőt. 9. §. Mindegyik facultási szabályzat a már kétszer is visszavetettet újra nem bocsátja doctoratusra. (L. Freiburg 7. §).

A mi szabályzatunk a legszigorúbb, a mennyiben feltétes elfogadást nem ismer s már az első visszavetés is egy egész évre szól. 13. §. A második visszavetés esetére szabályzatunk nem provideál, úgy hogy csak a szóbeliek analogiája jogosít fel ama praxisra, a mely szerint még egy évre visszavethető a doctorandus; de ha akkor sem volna értekezése elfogadható, immár nem promoveálható. 24. §.

Hogy melyik eljárás a leginkább megfelelő: erre nézve irányító az *értekezés megítélésének kriteriuma*.

Az összes németországi egyetemek szabályzatai megkövetelik az értekezéstől, hogy tudományosság szempontjából jelentős, önálló munka legyen.

Berlin 2. §. Breslau 3. §. Heidelberg I. 4. §, II. 5. §,
Jena 4. §. Leipzig 11. §. Erlangen 3. §. Freiburg i./Br.

1^f §. Giessen 5. §. Schw. Freiburg 6. §. München 1. §.
Tübingen 2. §. Würzburg 1^e §.

és sajátos tudományos értékkel birjon:

Göttingen 1^b § és 6. §, 11. §. Halle 6. §. Strassburg
II. 1^d §. Tübingen II 2. §.

Az *osztrák* szabályzat csak mellékesen szól az értekezés tudományos értékéről 3^d §, s így föltételezi, hogy annak ily értéke legyen.

A *mi szabályzatunk* a doctori értekezéstől megköveteli, hogy az önálló tudományos dolgozat legyen, mely a jelöltnek alapos tárgyismeretéről és a tudományos kutatás módszereinek alkalmazásában való jártasságáról tanuskodik. 9 §.

Mindegyik szabályzat tehát, az alapos tárgyi ismereten kívül, a tudomány terén *önálló és értékes* munkásságot tételez fel a doctorandustól. E munkásságról tanuskodjék az értekezés.

Ha a dissertatiótól *tényleg* ezt kívánjuk: úgy egyenesen neveltség, s, hogy az, ki nem ily minőségű értekezést hozott, *három* hónap letelte után ilyet hozzon. Egy feltélesen elfogadott munkánál az ily rövid határidőnek még van némi értelme. Lehetséges, hogy valaki munkájának egy nem sikerült részletét három hónap alatt újra kidolgozza. Ily munkánál megvan a megkövetelt qualificatio: csakis annak oda nem illő részének helyettesítése a követelés.

De egy nem önálló, nem tudományos értékű munkából három hónap alatt egy önálló, tudományos értékű munkát teremteni: az tiszta lehetetlenség! Egy-egy tantárgyból három hónap alatt *vizsgára* készülni: megengedem azt, hogy lehetséges, oly vizsgánál, a melynél csak az ismeret quantumáról számolunk be. Itt a megítélés kriteriuma csakis quantitativ! De az értekezés el- vagy el nem fogadásánál a kriterium qualitativ. Van-e a munkának önálló és tudományos értéke!? Ha nincs: úgy egy új határidő kitzésével azt követeljük a szerzőtől, hogy ez idő alatt ő bensőleg egészen átalakuljon, hogy legyen ő az eddig csak tanuló most már tanulmányozó; ő, ki eddig csak mások tudományából szolgálilag élösködött, — szabad, a tudomány egy bizonyos ága fölött uralkodó és ezt fejlesztő egyvénné. Ily átalakuláshoz, ily újjászületéshez, ha ez még egyáltalában lehetséges

— idő kell. Három hónap alatt ilyesmit elvárni: annyit jelent, mint magához a tanulmányozáshoz nem érteni. *Egy év* ily folyamat bevárásához a legrövidebb idő. A ki még ezután is kellőleg nem minősített értekezést nyújt be: az ily egyén tisztán bebizonyította a doctoratusra való alkalmatlanságát. Még egy határidőnek kitűzése — csakis egy utolsó kegyelmi tény.

Mindezek után a doctori szabályzatban az *A. f.* pontban mondottak így foglalhatók egybe: *a doctori értekezés önálló és tudományos értékű mű legyen. A kéziratban beterjesztett és elfogadott mű egy éven belül a szaktanári utasítások szerint kijavítva, illetőleg kiegészítve kinyomtatandó. Ha a kar az értekezést el nem fogadja: úgy a kar határozata szerint vagy ugyanaz a dolgozat kijavítva, vagy egy más tételű dolgozat csakis egy év után nyújtható be. Ha ez az értekezés sem fogadható el: úgy nem előbb, mint ismét csak egy év múlva nyújthat be még egyszer, de utoljára is egy értekezést. Ha értekezése ekkor sem fogadható el: a folyamodó a doctoratus letevéséhez való jogát elvesztette.*

B) A szóbeli szigorlat. — Az értekezésnek elfogadása után a doctorandus a *szóbeli szigorlatra áll.*¹ A promotio in absentia megvan szüntetve, úgy hogy mindenki, a ki doctoratust kíván tenni, szóbeli vizsgálatot is tesz; — a mely csakis külső alakjában változik a *müncheneri* egyetemen, a mennyiben elismert tudományú, idősb candidatus a szóbeli szigorú vizsgálat helyett *colloquiumot* tesz, 4. §;² csak is névleg változik a strassburgi (3. §) és tübingeni (3. §) egyetemeken, a mennyiben itt is, ott is „vizsgai jellegű colloquiumot“ tesz az, a kinek dissertatióját elfogadták.

a) Fennáll, illetőleg szervezve van még egyes egyetemeken az *elővizsgai* intézmény is.

*Bonnb*an még a régi magisteri. vizsgálat, mint a doctori vizsgálatnak előfoka fennáll. A ki ezt le nem teszi e helyett

¹ Csakis *Marburgban* tehet a doctorandus a dissertatio benyújtása előtt szóbelit az esetben, ha két szaktanár őt erre ajánlja. Ha azonban a dissertatio egy év lefolyása alatt be nem érkezik — a vizsga érvénytelen. 5. §.

² Giessenben pedig ugyanily nyilvános állású egyénnek más-különbben nyilvános szigorú vizsgálatára zárthelyi. 12. §.

még mielőtt a doctori szigorlatra állana elővizsgálatot tesz. Ennek czélja az általános műveltség constatalása. Az összes kari tanárok előtt ugyanis vizsgát tesz az illető a philosophiából, a matematikából, a természettudományokból, a nyelvekből és a történetből. 42. §. *Baselben* is ily elővizsgára szoríthatja a kar a doctorandust. 12. §.

E gyakorlat az érettségi vizsgálatnak meghonosodása óta értelmetlen. Az érettségén számol be az illető az ő általános műveltségéről. Tekintetbe jöhet az ily „culturexamen“-féle vizsga mint követelmény esetleg a tanári vizsgákon: de a doctoratusnál a súly csak is a szaktárgyon s annak a tudományok egészében való elhelyezésén nyugszik. *Ez az intézmény tehát idejét és helyét multa.*

b) Egyes schweizi egyetemeken megvan még közvetlenül a szóbeli szigorlat előtt egy *zárthelyi írásbelinek* intézménye. Bernben épp úgy a szorosabb értelemben vett philosophia facultason 7. §, valamint a matematikai s természettudományi facultason közvetlen a szóbeli vizsgálat előtt, az ki gymnasiumi tanári vizsgát nem tett, illetőleg gyógyszerészi, polytechnicum oklevéllel nem bír — három vizsga tárgyának megfelelően három zárthelyi írásbelire áll. Mindegyik tárgyból a három kapott tétel közül az általa választott *egy* tételt segédforrások nélkül a vizsgázónak felügyelete alatt három óra alatt dolgozza ki. A ki meg nem engedett segédeszközökkel él: elbukottnak tekintetik s még csak fél év mulva léphet újra a vizsgálatra cf. 10. §. E dolgozatokról az illető szaktanár jelentést tesz a szóbeli vizsgálaton a vizsgáló bizottságnak.

A *zürichi* egyetemen a szóbeli előtt a doctorandus a szaktanártól egy feladatot kap, a melyet ő tudományos segédeszközök szabad felhasználása mellett három nap alatt otthon kidolgoz; és azonkívül egy zárthelyi tételt, a mely négy óra lefolyása alatt dolgozandó ki.

A házi dolgozat rendszerint a doctorandus melléktárgyai köréből veendő. Mind a két dolgozatról írásban tesznek jelentést a szaktanárok a szóbelin. 9. §.

Egyes egyetemeken előforduló ez írásbeli dolgozatoknak szintén nincsen értelme. Hogy a doctorandus miképpen tudja tudományos munkásságában a segédforrásokat felhasználni, s hogy mily módszerrel dolgozik: erről doctori értekezésében számol

be. Három nap alatt tudományos apparatussal dolgozatot elkészíteni különben is journalistikus vállalat, a mely nem a lelkiismeretes és alapos, hanem a gyors munkálkodást igazolhatja. Hogy önállóan dolgozta-e az illető az ő doctori értekezését: erről épp oly kevésbé nem kezeskedik a háromnapos otthoni dolgozat, mint nem a zárthelyi; mivel mind a két munka elkészítésénél lehetséges idegen segélynek igénybe vétele.

A doctori dolgozat önállóságának s így a tudományos módszeres munkásságban való otthonosságnak egyedüli kriteriuma a szóbeli vizsgálat, a mely magából az értekezésből indul ki s lényegileg ennek kritikai mélyítését czélozza.

Így tehát a doctori dissertatiókn kívül még a szóbelivel összefüggésben még külön írásbeli vizsgálatok elrendelése — különben is csak néhány egyetemen létező — egészen felesleges intézmény.

c) A szóbeli vizsgálatnak épp úgy mint nálunk az összes német, schweizi és osztrák egyetemeken *egy* főtárgya van, a melyből a doctorandus értekezésének tételét veszi, és *két* mellék-tárgya van, a melyek közül az egyik rokon a választott főtárggyal.

Berlin 11. § (2. vagy 3. mellék-tárgy), Breslau 5. §, Erlangen 6. §, Freiburg i./Br. 2. §, Giessen 3. §; Göttingen 9. §, Greifswald 6. §, Halle 7. §, Heidelberg I. 5. §, II. 6. §, Jena 4. §, Marburg 2. §, München 2^d §, Münster 2. §, Rostock 4. §, Strassburg 3. §, Würzburg 1^a §, Basel 14. §, Bern 3. §, schweizi Freiburg 8. §, Zürich I. 5. §, II. 9. §, (három mellék-tárgy, melyek közül kettő a főtárgyhoz kötelezően meghatározott, a harmadik pedig szabad (Freifach); sőt, ha két részben teszi le az illető a szóbelit négy kötelező mellékszaktárgyat számlál fel a §). Ausztriai egyetemek 5. §. A mi szabályzatunk 8. §.

Nem mellőzhető az a kérdés, hogy a *philosophiae* doctoratusnál magának a *philosophiának* minő a szerepe a szóbelin? Vajjon szigorlati tárgy-e a *philosophia* ?!

A gyakorlat az egyetemeken e tekintetben különböző.

α) A szóbeli vizsgálatnak egyik tárgyát, akár fő-, akár egyik mellék-tárgyát kötelező módon képezi a *philosophia*:

Berlinben 11. §, Bonnban 43. §, cf. 38. §, Breslauban 5. §, Greifswaldban 6. §, Halleben 7. §, Kielben 3. §, Königsbergben 62 §, (de csak a szaktárgyak után a philosophiából első sorban intézendő kérdés a vizsgázandóhoz.) Marburgban 2. §, (műveltségi állapotának kipuhatólása céljából) Ausztria öt egyetemén 5 § — függelék. (Ha nem a philosophia a főszak: úgy mint mellészak az egyórás vizsgálatnak tárgya — tekintettel az értekezés tartalmára irányára) — tehát 13 egyetemen.

β) *Képezheti minden közelebbi facultási határozat nélkül:*

Erlangen 6. §, Heidelberg 7. §, München 2^d §, Münster 2. §, Rostock 4. §, Basel 14^b §, Bern 4. §, schweizi Freiburg 8. §, Zürich 5. §. A mi szabályzatunk függeléke szerint Budapest és Kolozsvár. = 11 egyetemen

még a *mathematicai és természettudományi* section, illetőleg facultason is:

Erlangen 6. §, Heidelberg 7. §, München 2^d §, Münster 2. §, Basel 4. §, Zürich 9^a § (feltéve, hogy mind a három melléktárgyból egyszerre teszi a vizsgát a harmadik tárgyat szabadon maga választhatja (Freifach). — = 6 math.-természettudományi section, illetőleg facultason.

γ) *Képezheti, de csakis a facultas hozzájárulásával:*

Göttingen 9., 10. §, Jena 4. §, Leipzig 13. §, (nem a facultas, hanem a procancellar hozzájárulásával) Heidelberg II. 7. § (nem lehet főszak) 6. §, Freiburg II. 5. § — = öt egyetemen.

δ) *Képezheti, de csak a kar egyhangú hozzájárulásával.*

Würzburgban a matematikai és természettudományi szakasz 2. §.

ε) *Nem képezheti, a mennyiben a vizsgálat tárgyai sorozatába nincsen felvéve a philosophia:*

Strassburg matematikai és természettudományi facultason I. § és 4. §, Tübingeni math. term. tud. fac. 3. §, Zürichben a math. term. tud. facultason, ha nem egyszerre,

hanem kétszerre s így négy melléktárgyból tesz vizsgálatot. E vizsgálat tárgyai közt nincs a philosophia 9^a §. — = három math. term. tud. facultas.

ζ) Sem mellette, sem ellene nem foglalnak állást, úgy hogy egyik irányban sem vonhatunk biztos következtetést:

Freiburg i./Br. 2. §, Giessen 3. §, Tübingen 3. § = 3.

A *philosophia* e szerint:

1. minden philos. doctoratus kötelező tárgyát képezi	13	egyetemen	
2. a philosophiai doctoratus tárgyát feltétlenül képezheti	11	"	} 17
még a math. term. tud. szakaszon, illetőleg facultason	6	"	
3. feltételesen — csak a facultas hozzájárulásával	5	"	
4. feltételesen csak a facultas <i>egyhangú</i> hozzájárulásával	1	"	
5. <i>nem</i> képezheti tárgyát	3	math. trmt. facultason	
6. nem foglalnak állást sem mellette, sem ellene	3	egyetem	

Az utolsó helyen felemlített, sem ide, sem oda nem számítható három egyetemtől eltekintve az egyetemeknek, illetőleg a mathem. természettudományi facultasoknak viszonyát a philosophiához százalékokban így fejezhetjük ki. A doctoratusnál a tantárgyak sorában a philosophiát

1. mint kötelezőt felveszi	33.34
2. szabadon <i>választható</i>	28.20
szabadon választható még a math. tud. karon is	15.39
3. mint csak a kar <i>hozzájárulásával választható</i>	12.82
	<hr/>
	89.75

a tantárgyak sorából kizárja a math. term. tud. karon	7.69
csak egyhangú kari határozattal abba esetről- esetre felveszi	2.56
	<hr/>
	10.25

úgy hogy azt mondhatjuk, hogy 89.75% az egyetemeknek, illetőleg facultasoknak hajlik a philosophia felé és 10.25%-kal a math. természettudományi facultasok ellenszenvetnek a philosophiával; de mégis úgy; hogy ezek közül is egyhangú kari határozattal vele kibékül még 2.56%. Marad tehát mint a philosophia feltétlen ellensége 7.69%; mint a philosophia feltétlen híveinek 33.34%-val szemben. Amazokat erősíti még 2.56%; emezeket 56.41% úgy, hogy mindezek alapján legalább is azt mondhatjuk, *hogy általában kívánatos, hogy minden philosophiae doctor, ha főtárgya nem a philosophia — egyik melléktárgyául a philosophiát vegye.*

S e számok eredményéhez a philosophiae doctoratusnak igaz jelentősége is vezet. A tudós abban különbözik a polymathestól, az általános műveltséggel bírótól, hogy nem mindenfélével foglalkozik s nem mindenünnen halmoz fel ismereti anyagot, hanem egy-egy szakmára szorítja meg gyűjtő, de egyszersmind rendszeresítő munkásságát. Az igaz tudós azonban még e gyűjtő és rendszerítő munkásság mellett sem állapodhat meg. Nemi elég, hogy e téren ügyességre tegyen szert, hogy a dolgokat jól megfigyelje s ügyesen helyezze el egy egésznek körében, akár azokat classifikálva, akár ok és okozati összefüggésbe helyezve, akár mint a törvényszerűség megjelenítőit feltüntetve: mindez érdemes munka, mely azonban e munkát még nem emeli egyetemi szempontból is a tudós munkájának magaslatára. Az igaz tudós nem fogadja el készen, dogmatikusan azokat az alapfogalmakat, azokat az elveket, a melyekkel ő szakmájában e gyűjtő és rendszeresítő munkáját végzi. A matematikus a tér és az idő szemléleteit dolgozza fel a mértan, a számtan tudományában. Lehetetlen, hogy ha alaposan foglalkozik tárgyával — ne vesse fel azt a kérdést, hogy tulajdonképpen mi is az a tér, mi is az az idő, a melynek méreteit s viszonyait a priori biztossággal dolgozza fel; mi is eme a prioritásnak alapja: szellemi szervezetünkkel adott-e, avagy még csak tapasztalati úton lassankint jutunk-e el erre. Lehetetlen, hogy ne érdeklődjék az anyagba feloldott, illetőleg abban megmerevült idő és térbeli viszonyok iránt, a mint azokat az ének, a zene és a képzőművészetek esetleg testünk harmoniájában jelenkező viszonyok alapján is szemünk, fülünk elé varázsolják. Nem véletlenség, hogy a matematikusok oly gyakran zenészek s majdnem kivétel nélkül

finom aesthetikai érzékű egyének. A kanti transcendentalis aesthetika és a közönséges értelemben vett aesthetika kérdései önkénytelenül is feleletet kérnek a matematikustól, a mint ő a tér és idő szemléleteinek forrásáról, alapjáról és ható erejéről, érvényesüléséről elmélkedik. A honnan és a hová kérdései minden létezőhöz, a tér- és az időviszonyokhoz is kötött kérdések. A létezőt ok és célznak, alap és következménynek megvilágosítása nélkül igazán nem is látjuk.

Új tényező lép a matematikus képzetkörébe, a mint szeméit fölemeli s az ég boltozatán nézi és számolja azokat a tér és időbeli viszonyokat, a melyeket az égi testek mutatnak. A mozgás a maga törvényszerűségével s ennek alapjául szolgáló erő különböző alakjaiban mint vonzó, taszító erő lép a mathemathikus és immár a *physikus* elé is mint új tényező, mint az égi mechanikának és statikának titokzatos kulcsa.

Midőn a mathematicus és physikus ezt a mozgást és nyugvást így számolja s törvényszerűségében felismerve bámulja: lehetetlen, hogy fel ne merüljön ama kérdés, hogy mi is az a mozgás, mi is az az erő, mi is ama bámult törvényszerűség?! Van-e erő? hol van az az erő, benn az anyagban avagy azon kívül, mint amaszt mozgató, avagy mint az anyagnak csak tulajdonsága avagy pedig az anyag csakis az ellentálló erőnek egyik tulajdonsága?! Van-e mozgás? S ha van, mi is az?! Helyváltozás?! Mi is okozza azt?! Magából indul-e ki, mint a dolognak entelechiája, avagy csak egy más erőnek hatása? S ha más erőnek hatása: e ható erő átszáll-e az egyik tárgyról a másikra, elhagyja-e azt s így egy ideig mint lebegő és azután mint leszálló erő létezik? Létezik-e erő, mely senkinek, semminek sem ereje?! S ha leszáll ez az átmenő erő, miért száll éppen erre és nem másra?! Csak a dolgok közelsége okozza-e ezt?! De így lehetetlen volna a távolabbra való hatás, a mi pedig létezik anélkül, hogy a közeli, az érintkező eme hatás tárgyát képezné?! Mi is eme hatás sajátosságának alapja?! Tán egy létező kölcsönhatás?! De mi is eme kölcsönhatásnak az alapja?! Nemde szükségszerű egy ható egységnek, a különböző sajátosakban érvényesülő egységnek felvétele?! Esetleg a mi testünk szervezetének analogiájára?! S ha már minderre feleltünk, avagy minderről gondolkoztunk: honnan van az a bámulatos törvényszerűség?! Mi is az a törvény?! Benne van-e a dolgokban, mint termé-

szetük érvényesülése, avagy azok fölött működik, mint hatalom, a mely azokat kölcsönhatásukban igazgatja?! Létezik-e tehát a törvény magában, avagy csak a kölcsönhatás mikéntjének abstractiója?!

Az égi, valamint a földi mechanikával komolyan, önállóan foglalkozó tudós kénytelen eme *philosophiai*, közelebb *ontologiai* kérdésekkel szemben állást foglalni. Nem operálhat csak szavakkal, erő, törvény, mozgás szavaival, ha mint tudós tudatosan kíván működni. Igaz, hogy határfogalmak — ez alapfogalmak. De éppen a határfogalmakat kell tisztázni, ha biztosan kívánunk e határokon belül munkálni; s ha nem akarjuk azt, hogy e határok minket chinai módon elzárjanak a határos területen érvényesülő élettől s izolatióinkban elszakadjunk az összéletet tápláló gyökerektől.

S ha a mechanika körét túllépi: bejut a tudós a *Biologia* nagy körébe. Itt vizsgálja az élet tüneményeit, a mint azok végetlén hosszú fejlődés útján megmerevültek az ásványországban s e geologiai korszak után chemiai úton e megmerevelésükből kibontakoznak s ismét új életre kelnek s új életnek lesznek hordozói. Itt vizsgálja ez alapon, mint új talajon végetlén fokozatokban és változatokban kikelt és differentiált növényi világot s ismét alig észrevehető fokozatokban szabad és önkényes mozgásra ébredt állati életet. S a mint nem állapodik meg a geologiai rétegek leírásánál, a flora és a fauna külső ismérvei alapján való osztályozásánál — ez úgynevezett rendszertannál, hanem keresi mindennek a változatos életnek okát s kutatja azt merész combinatiókkal s a göröcső biztos segélyével a primitiv sejtekben s az ezekben lefolyó és kölcsönható s így fejlődő és differentiáló életben: egész raja a kérdéseknek merül fel s kíván a tudatosan működő természetbuvártól feleletet. Honnan e rétegek, honnan e rétegek alapjául szolgáló anyag? Mi is ez az anyag, mily viszonyban van az naprendszerünk anyagával, miképpén keletkezhetett ez is a maga egészében. Természetes-e ennek alapja, avagy teremtésre kell-e visszamenni? vagyis más szóval: örök-e az anyag avagy teremtett-e? S akár teremtett, akár örök ez anyag — mire volt ama titani, gigasi harc, a mely azt vízben, tűzben felolvasztotta, eltemette?! Önnönmagát emésztette-e avagy csak azért temetkezett el, hogy új alakban feltámadjon s ezzel fejlődésében egy új fokozatot érjen-e el?! Vak erők vakon

működtek-e avagy célok irányították e küzdelmet?! S emez elmerült és eltemetett világban honnan az új életnek, eme változatos új életnek csirái?! Öröktől fogva léteztek-e, hullottak-e alá, van-e értelme a generatio aequivocának, avagy minden csak a kölcsönhatásnak, az életért való küzdelemnek, a selectiónak, a külső hatásoknak eredménye?!

S mi is tulajdonképpen az élet? Miben különbözik az, a mit mi *életnek* nevezünk a mechanikus erők kölcsönhatásának jelenségeitől?! Ha a sejtek érzékenysége, actio- és reactioképessége az életnek küszöbe: hogyan haladt át a mechanikus erő e küszöbön s lett életerővé?! Vagy megszűnik az evolutio folyamata s egy új folyamat veszi itt kezdetét? Honnan, hogyan?!

S ha már most a sejtek ez élete differentiólás útján tökéletesbedik: ugyan mi okozta e differentiólást? Elégséges-e külső hatások, úgynevezett kedvező körülmények felvétele ennek magyarázatára avagy mind ez csak alkalmi ok a sejtben már is létező differentióló erő felkeltésére?! S ha már most differentiólódnak a sejtek s az organismusok tökéletesbitésével végetlen számmal egy szervezeten belül élnek és működnek: vajjon mi tartja mindezeket össze, mi készíti őket, midőn sajátos functiót végeznek az egésznek egységes szolgálatára? Mi emez egységnek alapja?! Tán eme sejteknek megalakult egymáshoz való viszonyulása?! Magában a viszonyban azonban nem lehet maga az egység; hisz hogy viszonyulás létesüljön — szükséges feltétel erre nézve maga az egység! Mi ez az egység?! Külön — központi sejt? Avagy csak a viszonyulásnak eredője?! Ez utóbbi nem lehet, hisz éppen az a sajátos egy irányította a változó viszonyulást úgy, hogy mindig az az *egy* a maga jellemszerűségében érvényesüljön.

De honnan ez az egy?! Istenre, mint teremtőre recurráljunk avagy magára a természetre, az abban működő erőre, a mely az egésznek fenntartása és fejlesztése érdekében teremtí ezt az egyet, melyre az egésznek szüksége van. Célok mozgatják ekkor a mindenséget. Aristoteles entelechiájának, a sajátos energiáknak elmélete, a melyről csak az okokat kutató pozitívista mit sem akar tudni, lepi meg a természettudóst.

Az igazi természettudósnak csak egyik szemét köti le a görcső; a másik szemével az egészet nézi; keresi a fejlődőnek problémáját a multnak s a jövőnek megvilágításában. Megérteni

akarja a létezőt mint a jövőnek kulcsát; meg az egyest, mint az egésznek mikrokosmikus képét. *Természetbölcseleti* kérdések, a melyek a cél kérdésével a fejlődés egy magasabb körébe vezetnek — veszik körül az igazi természetkutatót!

Tulajdonképpen minden organismus, a legegyszerűbb is, a cél gondolata nélkül el nem képzelhető. Minden organismus léte és fejlődése érdekében szerveit *eszközüül* használja s így ezeket a *cél* szempontja alá helyezi. A külső mozgások, a belső indítások e cél szolgálatába kerülnek; s ez által nyer megkötötten már a növényi élet s e megkötöttség alól mindinkább felszabadulva az állati élet önállóságot. A reflex mozgások mindinkább spontán mozgásokká válnak s e spontaneitással újra határfogalmakhoz jutunk az *ösztönökben*. Minél távolabb áll s inkább közvetített az ösztönnek kielégítése kiindulási pontjától: annál inkább veszi el az ösztön vakságának jellegét. Az ösztönből a szükség-érzésnek és az értékelésnek alapján kibontakozik a *vágy*, mely midőn a célhoz vezető utat ismeri, s az akadályok leküzdésére önmagában erőt is érez, *akarássá* válik. Mily könnyen írjuk le ezeket s mily complicált folyamat, mily *új világ* előtt állunk.

E complicált folyamatok kifejtése, taglalása a physiológiával érintkező, de attól teljesen különböző psychológiának feladata.

Nincs látás, hallás stb. magában véve: e látás, e hallás a miénk!

Én hallok, *én* látok. Az *Éniség* az érzékelés alánya. S e csudás *Éniség* a kívülről jött mozgást, a melyet megszámlálhatunk, a melynek rhythmusát meghatározhatjuk, transponálja, transmutálja. A mi quantitativ erő volt, az most minősített képpé válik; a mi *volt*, az most mint ily minősített képzet *megmarad* *Énünkben*. Kivülünk csak aethermozgások vannak, a melyek eltűnnek s ime mibennünk a hangok és színek világa feltámad s mi ezek egymáshoz való viszonyításából a mi értékeink szolgálatában a harmónia, a művészet világát építjük fel. Mi az a physiologiai mozgás e világhoz képest!!

De nemcsak kívülről jövő mozgások hatnak reánk, s léte-sítenek bennünk is physiologiailag megállapítható, megmérhető mozgásokat: saját magunk szervezete is physiologiai mozgások kiinduló pontja. Az élet és a faj fenntartásának hatalmas rugói itt pattannak ki. Vizsgálhatjuk az ebből kiinduló physiologiai mozgásokat a mikrozoaktól kezdve tisztán természettudományi,

biológiai szempontokból. Így megállapíthatjuk, hogy az élet fenn-tartásához a tápláló anyag vér és melegképző elemeinek egy bizonyos arányú adaga szükséges; kimutathatjuk, hogy az egyes tápláló anyag melyikében mily arányban van e két elem; követhetjük az emésztés e folyamatát a gyomorsav reakciójától kezdve a gyomor- és nevezetesen a bélfalak felszívó áthasonító chemiai tevékenységén át a felhasznált anyag kikülönítéséig; kiszámíthatjuk a folyamat időtartamát; megmagyarázhatjuk a fogak alakjaival, a bél hosszúságával azt, hogy a szervezetnek hús avagy növény-táplálékra, illetőleg vegyes táplálékra van-e szüksége; utalhatunk arra, hogy maga az éghajlat, az évszak a táplálékra és az emésztésre nagy jelentőséggel bír; végre bámulhatjuk az orvostudományt, a mint chemiai úton, az orvosságok útján igazgatja, támogatja és javítja az emésztést: s mégis nem érzjük be csak is ily physikai, chemiai, csak a külső természetből vett magyarázó okokkal. Honnan van, hogy az emésztés anyagának mennyisége, minősége és módja egyénileg oly különböző, hogy a gond, a bánat oly lefokozólag hat ez életfunctióra is, s hogy a gondtalanság, a vigság ellenben mindenképpen fokozólag? Honnan, hogy a bátorság, a harag affectusa az étel és ital vágyát fejleszti, ellenben a gyávaság, a félelem, az ijedtség, a rémülés affectusai azt megakasztják, sőt e vegetatív működést, az anyagcserét eszközölközést egyszerűen minden időre megszüntethetik?!

Psychologia nélkül nem értjük e physiologiai functiókat sem. S honnan van, hogy a jól elkészített, szépen feltálatl étkek, azok természetének megfelelő sorrendben az ékesen terített asztalra lerakva oly étvágygerjesztők, míg ellenben a mind erről megfeledkező ételhordás undort, csömört keltő is lehet. *Aesthetikai* szempontok befolyásolják még az emésztés folyamatát is. S végre mily különbség van a magában avagy a társaságban való evés közt? Ethikai jelentőségüvé vált e leginkább állati tevékenység. Az ebéd egyesíti a család tagjait. Családi jelleget nyernek maguk az ételek is. A gyermek az anyja főztjétől hizik; az idegenben a szülői ház ételei után vágyódunk s még vén napjainkban is egészen másképpen izlenek az étkek, melyek a szülői házra emlékeztetnek. Benn van az ételekben is az anyai szeretetnek tápláló ereje. Családi ünnepélyek családi ebéd nélkül el sem gondolhatók. Az együvé tartozás, az egy szellemben való egyesülés és táplálkozás symbolumaivá válnak az ételek,

a bor és a kenyér a legszentebb mysteriummá az Úrvacsorában.

Ime még ethikai, sőt vallási motivumok is közreműködnek az életfenntartó emésztés lefolyásában. Embernél, igaz embernél még e funetiót sem lehet ridegen természettudományi alapon megérteni. Philosophia nélkül még itt is korlátolt ismeretünk.

S az a másik ösztön, a melynek kielégítése czéljából oly előszeretettel hivatkoznak alig érett ifjakkal szemben is a *természeti szükségyszerűség érvére*: vajjon a fajfenntartó ösztön kielégítése és ennek módja tisztán csak természeti alapon nyer magyarázatot?! Ha csakis a természeti alapokat kutatjuk: úgy az embernél is minél primitivebb viszonyok rétegébe szállunk le: annál inkább látjuk azt, hogy az ösztön kielégítése bizonyos évek korlátai közt mozog, sőt hogy még ez időben is a periodicitás jellegével bír; látjuk azt, hogy tényleg mint vak ösztön túlteszi magát a vérbeli rokonság korlátain s oly erővel lép fel nevezetesen a férfiakban, hogy ezeket a nő szolgálivá teszi (polyandria; e rétegekből nő ki az orgiastikus cultus mind a két nemnél).

S ime ugyan ez az ösztön fajfenntartó czélzatával, a *család* alapításával kulturális fejlődésünk kiinduló pontjává válik: az érzéki vágy szerelemmé, a pillanatnyi kielégítés a jövő önzetlen örömeinek forrásává. A gyöngédség, a másért való gondoskodás, az altruismus erényeit szüli; mely az együttéléssel kialakítja a házban a családi szokást, a családi traditiót, a családi érzést, a családfőnek papi és világi fenhatósága alatt. A társadalmi élet ez összejtjéből nő ki a házból a haza, a családi traditióból a tudomány, a családi szokásból a jogi és erkölestörvény és életrend; a családi érzésből a hazának szeretete, a családfő ténykedéséből a papi, a fejedelmi, a birói hatóság szabályzó, gondoskodó, nevelő és fejlesztő feladataival. A családban először éppen a szerelemben érvényesülő kölcsönös megbecsülés talaján épül fel az általános emberszeretet ihlette humanismus országa, a melyet megdicsőít menyei atyánknak családja, Istennek örök országa.

A cultura, az ethos, a vallási meghatottság e magaslatáról mily más szemmel nézzük, értékeljük és szabályozzuk — uralkodva fölötte — a nemi ösztönt. A természettudós a nemi ösztön physiológiáját kutatva e magasabbrendű, a természetenyugvó, de a fölé emelkedő rugókat is köteles számba venni,

ha azt alaposan s nem csak egyoldalúan kívánja megismerni s így nem zárkozhatik el a culturfejlődést, az erkölcsi és vallási életet is alapjában megismerni, egységesen felfogni igyekvő *philosophiától*.

Nevezetes azonban, hogy a culturfejlődés nemcsak a természeti alapon épít fel egy magasabb valláserkölcsi világot, hanem avégett, hogy a természettől való függetlenségét bebizonyítsa, egyenesen a természet ellen fordul. Az égi szerelem az égő földi szerelem ellen fordul az asketismusban s íme bámulatos fordulat! a nemi ösztön természetes hatalma bosszút forral: az égi szerelem égő szerelemmé válik visziószerű ekstatikus állapotokban s az asketák és remeték sötét magányát benépesítik, levegőjét megtöltik az érzéki szerelem legbujább alakjai, kísértő jelenetei.¹ A mi a fajfenntartás célja szempontjából csak egy átmenő pillanatnyi eszköz volt: most állandóan mint cél a központba helyezkedik, akár mint a félelmes óvakodásnak, a kísértésnek akár mint állandó váagnak tárgya. A természetes viszony ezzel teljesen felfordult. Ember nemzése volt a nemi actusnak célja, s az actus e célra nézve csak eszköz volt s íme most ember lesz eszköze a nemi actusnak, mely mint cél lealacsonyítja az embert az önfertőztetés, a bordellek, a homosexualitásnak pocsolójába. Physiologiai úton e helyesen nevezett perversitásokat meg nem lehet érteni. Csak is a psychologia, a sivár önzés etikája, mely az emberben az önczél és így a feltétlen értéket — is tagadja -- érteti meg velünk e physiologiai functiókat. A biologusnak is — ha alaposan foglalkozik tárgyával *philosophiával*, az élet functióinak *philosophiájával* kell foglalkoznia.

Már az élet- és a fajfenntartó ösztön is vonatkozásba jut a sociológiához. Az élet biztosításának érdeke társulásra bírja a magában gyöngének bizonyult egyes embert; s a faj fenntartásának érdeke a nemek egyesülését kívánja. Amott azonban a társulási érdek nincs benn magában az ösztönben, hanem csak is a tapasztalat útján keletkezett tehát közvetett; emennél pedig a társulási érdek közvetlenül eredetileg csak ideiglenes. Maradandóvá, állandóvá válik ez utóbbi és lehetővé az első még csak az állandó önérvényesítés ösztönén alapuló *beszéd* útján.

¹ (L. különösen Höllen Breughel képeit).

A *hangok* részvétet kelthetnek: elárulhatják az egyesnek szomorúságát, fájdalmát, tehetetlenségét, ijedtségét, félelmét, iszonyát s viszont hirdethetik annak örömét, kéjét, hősiességét, bátor-
ságát, bösz haragját, diadalmaskodó lelkesedését; s így vissza-
adhatják nemzetközi alakban az affectusok egész scaláját: s mégis
nem az éniséget a maga sajátosságában, hanem csak is annak
helyzetét; nem annak belső világát, hanem csak a külső világnak
reflex hatását önkénytelen, reflex hangokban tükrözik vissza. Ily
hangok pillanatnyi részvétre felszólíthatnak: de ember közti
maradandó viszonyok létesítésére elégtelenek. A wau-wau és
pah-pah elmélet szerint keletkezett hangváltozatok minden válto-
zatosságuk daczára csak hangok, melyeket a beszéd felhasználhat,
de magukban még nem beszédjellegűek.

Beszéd csak akkor keletkezik, a midőn az ember önnön-
magát, lelkét a maga sajátosságában, érzelmi érték világával, kéte-
lyeivel, aggodalmaival, lelki örömeivel, kételyei megoldásával,
aggodalmainak eloszlásával, küzdő és az egyesnek mulandósága
fölött triumpháló mert az egyest a fogalomban megőrző és állan-
dósító gondolataival tárja fel! A hangokba mindezt belefektetjük;
úgy hogy a mássalhangzók, mint a beszédnek gerinczét alkotó
elemei a gondolatokat, míg a magánhangzók az egyéni értékelést
fejzik ki. Más egyének is bensejükben a hangok hallatára ugyan
e tartalommal megtöltik az immár articulált hangokat s ime a
beszélő és a hallgató értik egymást: a hang beszéddé átalakult
s a lelkek érintkezésének, egymással való kölcsönhatásának,
kölcsönösen fejlesztő építő ténykedésének állandó együttlétének,
társas egyesülésének organumává. A nyelv, a beszéd útján lesz
az ember még csak igazán emberré, ζῶον πολιτικόν: úgy hogy
méltán mondhatjuk az embert szemben a többi élő lényekkel:
beszélő állatnak.

E beszéddel, az embernek e legsajátosabb alkotásával, a
mint az az egyes nyelvekben és e nyelvek irodalmában nyert
alakot — foglalkozik a *philologus*. A természettudományi irány
mai uralkodása magyarázza meg azt, hogy még a philologus is,
a ki oly soká kicsinylőleg lenézte a természettudományokat —
ma már erősen foglalkozik phonetikai és physiologiai kérdésekkel.
Hogyan keletkeznek a hangok, hogyan producáljuk mi azokat,
hogyan a magánhangzókat, hogyan a mássalhangzókat? Hogyan
van az, hogy mi hanghatásokat nem csak felveszünk magunkba,

hanem azokra mi is hangokban felelünk, úgy hogy a hatást hatóvá átváltoztatjuk? Mind e kérdésekre nyert feleletek igen érdekesek. Érdekes midőn demonstrálva látjuk azt, hogy az átherrezgések számától függ a hangnak keletkezése és ezután annak magassága; hogy a hanghullámok alakjai a hang színének létesítői; hogy a magánhangzók — az alaphangtól (a hang magasságától) független állandó, határozott partialis felhangoknak rezgései, melyeket a szájpaddás, mint hangfenék (Resonance) erősít; hogy az u, o és a hangoknak (Helmholtz szerint) csak *egy* felhang, ellenben a többi magánhangzónak két felhang felel meg; érdekes tudni azt, hogy a mássalhangzók éppen a felhangokat nélkülözik, a melyek a határozott vonalakat a rajzot színezik, sőt még hangoknak sem mondhatók, hanem inkább csak nesznek (Geräusch), mely a hang szempontjából alig analysalható. Érdekes tudni azt, hogy miképpen haladnak a kívülről jövő hanghullámok mint ingerek a külső érzékkészüleken (külső, közép és belső fülön) át a sensoricus beszédcentrumba s miképpen jutnak el bizonyára az agynak homloktáján létező közvetítő organum útján a beszédnek motoricus centrumába, a honnan ismét az innervált izmok kezdetben a hatásnak megfelelő önkénytelen reflexhangok, majd később önkényesen előidézett hangok létesítésében közreműködnek.

Bámulatos egy gépezet áll előttünk: külső készülék mely végtelen számú Corti-szálakban végződik, hogy innen azután sejtek, commissurok segítségével eljusson a rezgés a sensoriumba; innen az agynak homlokregiójába, hogy itt mint hang jusson tudomásunkra s innen e központból, mely a nagy agyvelőnek többi részeivel s nemkülönben a kis agyvelővel is összefüggésben van — eljusson a motorikus centrumba, hogy innen mint egészen sajátos emberi hangrezgés hozza hasonló immár megértő mozgásba másoknak ideggépezetét. A mint azonban a hallási centrum, a Sylvi-féle hasadék előtt levő alsó határán megsérül: beáll a hangok iránti süketiség és az aphasia.

Bámulatunk azonban csak is fokozódik, midőn látjuk azt, hogy eme hangok, a melyek magukban is, de különösen tagozottan szavakban jelentősekké válnak e physiologiai rezgések után el nem tűnnek, hanem megmaradnak, magában ez ideggépezetben localisálódnak. Elhelyezkednek az agyvelő tekervényeit borító szürke agykéregben s úgy látszik rétegenként úgy, hogy

a legkisebb külső vagy belső, önkénytelen esetleg önkényes indításra készségesen ismét felélednek s rendelkezésünkre állanak, mind addig, míg az agynak e részei, rétegei teljesen épek; a mint azonban e kéreg sejtjei, illetőleg rétegei egészen vagy részben megsérülnek — beáll az *amnesia* és pedig úgy, hogy először is a tulajdonnevek, majd azután a concret tárgyra vonatkozó főnevek, azután az elvontabb beszédrészek és végre még az interjectiók is eltűnnek emlékezetünkéből.

Az agyidegeknek ez anatómiai szerkezete és az ezen belül véghezmenő physiologiai folyamat minden gépezeten complicált voltánál fogva túltesz; s értjük, hogy a philologus is, midőn a szavak alapjaival, a hangokkal, de magukkal a szavakkal is foglalkozik — a természettudománynak, nevezetesen a physiologiának exact kutatáson nyugvó eredményei láttakor bámulva megáll s e functiókat maga is megérteni igyekszik.

S mégis még e primitiv folyamatoknál is nem az érdeklő első sorban a nyelvészt, a mi a természettudomány, a physiologia szempontja alá esik. Nem az átherrezgéseken és a rezgések e bámulatos mechanismusán fekszik a nyelvészet szempontjából a súly, hanem a hangokon, a tagolt hangokon, szavakon. Már a hang sem a természetnek, a physiologiai apparatusnak productuma. Hogy hang keletkezzék, ehhez szükséges, hogy a rezgéseket egy oly lény fogja fel, a mely képes a mennyiségre minőséggel felelni, a mely egy tényleges mozgásnak képes *jelentést* tulajdonítani, a mely képes a határokat a kellemes és kellemetlen érzésnek alapján *értékelni*.

E transponáló, képzetet alkotó, megtartó jelentést és értéket tulajdonító munkásságot csak egy *lelkes Én* végezheti. Csak e lény érezheti a kisebb számú átherrezgéseknek mélységes, megrendítő, a rémes sötétségre, a halálra emlékeztető hatását; s a nagyszámúaknak fennen jubiláló, elragadó fényáradatban éltető hatását s a középszámúaknak kiengesztelő, megnyugtató voltát. Csak e lény transponálhatja a rezgési hullámok alakját, úgy hogy azokban hangszíneket látunk; látjuk a flóta hangjában a tőlünk mindig távolodó és mégis annyira vonzó kék eget; a hautbois hangjában a tavaszi *sárga* virágokkal ellepett mezőt; a trombita hangjaiban a *vörös*, véres támadásra s lázadásra felhívó forrongó képet; a harsona megszólalásában a biborba borult

majestásnak, a leghatalmasabb Úrnak az élet és halál fölött döntő-végső ítéletnek képét.

Csak ily lény hallja ki a rezgés-sajátosságából a rezgő testnek bensejét: tömör, üres voltát, consistentiáját, lélkének sajátosságát. Csak ily lény kerüli a rendetlen átherhullámokkal és ilyenek keresztezésével járó zajt, csak ily lény keresi a rendes átherhullámok keresztezése útján megnyilatkozó disharmoniában a harmoniát. Az ily lény oldja fel a harmoniát kereső disharmonicus hangokat melodiában s gyönyörködik a polyphonia által támogatott hangok e versenyében, mint a küzdés útján mégis győzedelmeskedő életnek jelzőjében. Csak ily lény építi fel a hangok segélyével az ének, a zene országának isteni alkotmányait. Igaz, hogy a physiologiai apparatus nélkül a lelkes Én a kívülöttünk zengő, hangzó világnak tudomására nem juthat s nem lehelheti ki e nélkül zenei éneklő lelkét mások számára sem! De mi ez a zongora, még a legművészibb módon szerkesztett zongora is egy Beethowennel szemben. Értéket, értelmet, életet e művészi mechanismusnak még csak a lélek, a lelkes Én, az ember ad!

Érdekes tudni a nyelvésznek a hang physiologiai apparatusát, de magát e hangot is csak akkor ismeri meg, ha azt a lélek szempontjából nézi és vizsgálja, tehát *psychologiai* alapon.

De nem a hang, hanem a tagolt hang, a szó az, mely a nyelvész érdeklődésének közelebbi tárgyát képezi. Physiologiailag ezt is felbonthatjuk hangokra, vizsgálhatjuk e hangok keletkezését, analysalhatjuk az *egy* hangban megjelenő tényezőket is, és *betűkben* le is köthetjük e hangokat. Igaz, hogy ily betűk kapcsolása alkotja a szavakat, hogy a szavak összefűzése a mondatokat, hogy e mondatok rhetori és költői formában is jelenhetnek meg: de nem az ABC teremti meg a „Miatyánkot“, nem a betűk véletlen találkozásából szülemlett meg Hymnusunk. Lélekre, teremtő lélekkel telített Énekre van szükség, kik e betűket, mint anyagot az ő lelkükkel töltik be s lelkük erejével építik fel a beszéd és irodalom pantheonját. Igaz az is, hogy ez nem egyszerre létesült, hogy hosszú fejlődésnek ez az eredménye. Igaz az is, hogy e fejlődés közben fejlődött a physiologiai apparatus is. A fejlesztő azonban nem az apparatus, hanem annak az Ura, a lélek. Ennek meghatottsága tör ki kezdetben interjectiós hangokban; hangokban utánozza majd később mások

lelkiállapotát, a mely hang emez állapottal összeforr, úgy hogy határozottan érthető jelentésüvé válik a hang. Az önkénytelen, mintegy reflexmozgású hang — az akarat által mozgatott és mások által is megértett jelzővé válik.

Nem csak az értékvilág kedélyi hatása szerint, hanem a tárgyi világ is képzeivel bevonul a hangok országába. A tárgyak egyes tulajdonai előtérbe lépnek, hatnak reánk és e meghatottságunkban a tárgyakat nem csak a tárgyra mutató (demonstratív) és azt festő taglejtéssel és arczjátékkal utánozzuk, hanem e meghatottságot innervaljuk a hangizmokba és a hatás sajátosságának megfelelő hangokat hozunk létre.

E hangok mindinkább összeforznak a ható tárgy képével s képzetekben őrzi meg azokat tudatunk és határozott tagolt hangokban fejezzük ki azokat mások számára is. A mássalhangzók kemény, felhangokat s így hangszint alig ismerő jellegükkel a beszéd, a szónak csontvázát képezik, míg a vocalisok felhang változataikkal, intensiv, mély vagy magas, tompa vagy éles, határozott vagy kérdő, esetleg lebegve függő kiejtésükkel a legváltozatosabb érzelmi és képzeti jelzéseknek lesznek forrásai. A családi intim jellegű chinai nyelv a magánhangzók e finoman színezett kiejtésével gazdagítja hihetetlen módon a chinai nyelvnek szókincsét.

A képzetek vonatkoznak is egymásra. E vonatkozás külső kifejezésre nem szorul intim családi jellegű körben. A chinai változatlanul egymás mellé állítja a semmiféle rag útján vonatkozásba nem jutott gyökszavakat. A közszellem megérteti a magától értetődő vonatkozást; a syntaxis pedig megadja a változatlan gyökszónak főnévi, melléknévi, határozó és igei jelleget. Más nyelvek a vonatkoztatást külön szavakkal jelzik, a melyek a gyakori használat következtében ragokká stb. elkopnak, illetőleg a vonatkozó szóhoz mint ilyenek simulnak. A grammatikai kategóriák gazdag alakjai így természetesen formálódnak.

Minél érzékibb valakinek, illetőleg valamely népnek az álláspontja annál inkább tapadnak szavai is egyes concret tárgyakhoz. Az összehasonlítás vezet közös tulajdonok kiemelésére, s így új pszichológiai fogalmak és ezeknek megfelelő szavak alakítására vagy — úgy mint azt a chinai teszi, hogy az összehasonlított concret tárgyakat sorban egymás mellé teszi (erény = bátorság, mérsékletesség, kegyesség); vagy pedig úgy, hogy

a neki legjellemzőbbnek feltűnő concret tárgy nevén némileg változtat s ezt a változott alakját használja abstractumnak.

Minél inkább fejlődik a szellem, annál inkább hasonlítja össze a tárgyakat, annál inkább hagyja el a concretumot s jut el minden egyes concretum használatánál az abstractumhoz.

Vajjon az amnesia tényét a szavak fokozatos eltűnésével és ugyancsak e fokozatnak ellenkező egymásutánban való feltűnésével nem érthetjük-e meg sokkal jobban *psychologiailag*, mint a *physiologiai localisatio* és rétegteoria útján. Miképpen rakodjanak le annyi interjectió hangok és ezernyi szavak nyomai az agy szürke kérgének egyik rétegében? Miképpen tapadjanak e szavak elvontságai egy másik kéreghez? Miképpen helyezkedjenek el a *grammaticai* formák, a melyek pedig az összes szavakkal mindig együtt fordulnak elő még egy másik rétegben?! Hogyan van az, hogy azok a nyomok, ezek a keresztező vonatkozások egymást agyon nem nyomják? Hogyan van az, hogy még csak a később alakult szavak, a melyeknél a *physiologiai* hatás csak nagyon is közvetett, maradandóbbak, mint a concret tárgyat jelző s e tárgy tulajdonai útján a *physikai organismust* erősen és közvetlenül megható szavak s hogyan van az, hogy ezek a *grammaticai* kategóriák, a melyek mindig csak szavakon fordulnak elő, túlélék az emlékezetben a náluk öregebb életű szavakat?!

Viszont pedig mennyire érthető *psychologiailag*, hogy az interjectio, életünk — ez első és utolsó megnyilatkozása, az amnesia, aphasia tüneteinel is leghívebb társunk, s hogy legkönnyebben tűnnek el emlékezetünkben azok a szavak, nevek, a melyek csak egy egyént, majd azok, a melyek egy tárgyat jeleznek.

Az egyén magában áll, neve csak reá és senki másra nem illik.

Nyugtalan, mozgalmal korunkban majd ide, majd oda vetődünk s mindig új meg új egyének vesznek körül. S ha körül is vesznek ugyanazon egyének — hányszor nem szólítjuk őket nevükön. A név azonkívül — eltekintve még az 50 krajezárosoktól is — önkényes valami, s nem úgy, mint a tárgyakat jelző szavak, a jelzett lényegének kifejezője. Csuda-e, hogy e tulajdon nevekről feledkezünk meg legelőször. S nem de természetes, hogy mi az elvontságot jelző szavakat is inkább tartjuk

még emlékezetünkben, mint a konkrét tárgyat kifejező szavakat. Hisz minden konkrét tárgy meghatározását összehasonlítás útján nyerjük. Minden összehasonlítás feltételezi a tárgy elvont logikai fogalmát vagy legalább pszichológiai fogalmát. Valahányszor egy-egy tárgyra ismerünk, s a hányszor szavát kiejtjük — mindig előttünk áll ennek nemi fogalma is, a melyet az a tárgy specificical.

Minél nagyobb a fogalom köre, avagy minél több tárgy tartozik alája: annál többször tűnik fel maga az elvont fogalom nevével.

Minden tárgy a fogalomra utal, úgy hogy minden tárgy erősíti magának a fogalomnak képét. Természetes tehát, hogy az elvont tárgy — annyiszor ismételt nevével sokkal szívósabban marad meg emlékezetünkben, mint annak számos és különböző konkrét támaszai.

S végre nemde érthető pszichológiailag, hogy az elfeledés tüneteinel a grammatikai formák, kategoriák túlélnek a szavakat, a melyeken előfordulnak, mivel e formák minden szóhoz, bármely egyént, konkrét vagy elvont tárgyat, állapotot vagy folyamatot jelezzenek is, egyaránt csatlakoznak s így minden gondolt vagy kiejtett mondat útján létükben erősödnek.¹

S ha már most a nyelvész valamely nyelvnek így keletkezett szavait és formáit *igazán* megismerni akarja: bizonyára nem elégszik meg e szavak és formáknak lexicális és grammatikai leltározásával, azzal, hogy e szavaknak tényleges jelentését, a formáknak használt alakjait ismerje. Az igaz philologus minden

¹ A mondottak nyelvünkre, valamint a sémi és különösen indogermán nyelvekre egyaránt vonatkoznak. Az amnesia egymásutánja a chinainál azonban nem azonos a miénkkel. A grammaticai formák nem maradhatnak meg s el sem veszhetnek, mivel nincsenek. Az abstract szavak sincsenek meg magukban, a mint azok nálunk léteznek. Concret tárgyak összeadása adja az elvontnak képzetét: úgy hogy ebben mindig megvannak ama konkrét tárgyak is szavaikkal. A concretismusnak kedvez náluk még irásuk is, a melynek alapja még ma is képirás, illetőleg symbolicus írás.

Hogy az angol nyelvben is elkopnak a grammatikai formák, úgy hogy ez a nyelv is közeledik a gyöknyelvek csoportjához: ezt közelebb megmagyarázza az angol nyelvnek több nyelvből való keletkezése s így a ragoknak kölcsönös paralysálása valamint az angol népnek conservatív, egészen sajátos intim jelleme, a mely a vonatkoztatás jelzése nélkül azt mégis megérti. (Családi nyelv.)

egyedül szóban és minden egyes formában egy-egy egyéniséget lát, a melynek van hosszu, nagyon hosszu története.

Vannak egyének, kik eredetileg adott sajátos célzandólatokkal járó önállóságukról egészen lemondanak és eszközökként alkalmazkodnak, hajlanak másokhoz, úgy hogy a fölöttük tündődő és sajátosságukat kereső alig találja meg viszontagságos történetük fonalán is annak nyomát. Így vagyunk a grammatika formáival is. Ők is önálló egyéniségek voltak; de simulékonyságuk és másrészt az erős szó-individualitások assimiláló ereje által ezt elvesztették, úgy hogy csak bajosan találjuk meg eredeti önálló alakjukat. Ha megtaláltuk: ekkor bámuljuk meg még csak igazán azt a finomságot, azt a nuancet, a melyet e ragoknak, e praepositióknak, e formáknak azok eredeti önálló értelme adott, s melynek tudatra való emelése a philologusnak egyik szép feladata.

Még érdekesebbek az önállóságukat megőrző szóindividua- litások. Ezek mindegyikének szintén van egészen sajátos története. Majd mindegyikéről igen természetesen kimutatható, hogy érzéki képet jeleztek eredetileg.

Miképpen szellemesültek, miképpen tükrözik vissza e fejlődésükben saját korukat is s hogy mégis miképpen őrizték meg eredeti jellemüket ez életben való küzdelmükben és fejlődésükben; s hogy miképpen nyer a különböző népek szellemvilága, világnézete éppen a szavak e sajátos fejlődése következtében más és más színezetet, zamatot.

E kérdésekre csakis *psychologiai* és *culturtörténeti* kutatás adhat feleletet s csakis e feleletek útján nyernek a szavak és formák igazán tartalmat.

A szellemvilágra vonatkozó indogermán szavak nagyobb- részt a látás szemléleteiből, míg a sémie a hallás szemléle- teiből indulnak ki. Mennyire érthető, hogy az ember bensejét eláruló hang szemléletei alkalmasabbak voltak arra, hogy a sémi ember önmagába nézzen s így önmagában felfedje a bűnt, a mely viszont az Istenséget a félelem, a rettegés tárgyává teszi.¹

¹ A sémi nyelvekben előforduló hehezetes hangzóknak, a gut- turalisoknak oly nagy száma bizonyára ezzel a ténnyel áll *kölcsön- hatásban*. A bűnbánat, a fájdalom, a rettegés és félelem ily hangok nagy változatával jár.

A sémi népek intenzívebb vallásossága; ez alapon érthető.¹ A kínai szavaknak nincs ily egyénisége. A szavak magukban lehetnek főnevek, melléknevek, igék, határozók, präpositiók; ily jelleget még csak a mondatban, egymáshoz való vonatkozásuk alapján, a melyet ismét a traditio megszentelt — nyernek.

Nem véletlen a kínai népnél a traditionalismus hatalma és az a tény, hogy az egyéni erő, s így a szabadságnak, a haladásnak a szelleme Chinában nem érvényesülhet. A turani nyelvek a mily könnyen veszik fel a ragokat, oly könnyen ejtik el azokat a nélkül, hogy a törzsszó megváltoznék. Vajjon e fajnak ereje a hódításban és gyöngesége a megtartásban nemde a nyelvben közvetlenül érvényesülő faji jellegnek érthető kifolyása.² Az indogermán nyelvek törzsszavai összes függelékeikkel organicus egységet képeznek, úgy hogy minden külső megtoldást megérzi az egész test s e változatokkal megváltozik maga a törzsszó is. E nyelvcsaládhoz tartozó népeknek assimiláló, culturalis nagy ereje és jelentősége nem kis mértékben nyelvük e sajátosságában gyökerezik. Megmaradva azonban *egy* nyelvcsalád keretén belül s vizsgálva e nyelvek fejlődő szókincsét a közösség szempontjából — a philologus bevilágíthat még a prähistoricus korszakokba is; meghatározhatja, hogy mily culturalis állapotban, mily climaticus geographiai környezetben váltak el egymástól az egy nyelvcsaládhoz tartozó tagok: ezt is azonban csak akkor teheti megbízhatóan; hogy ha a gyermek lelkének fejlődésével és a természeti vadságban élő népeknek lelki állapotával *psychologiailag* behatóan foglalkozott. A *lélektan* a szóetymológiának, a szavak fejlődésének, individualis életének tehát a szókincs tartalmának vizsgálódásánál a philologusnak nélkülözhetlen vezetője vagy legalább is kísérője. — Az igaz philologus psychologus is.

¹ Renan állítását a sémi monotheistikus ösztönre vonatkozólag ezért nem tartjuk alapnékülínek. Az intensivitásban benne van az exclusivitás is és az ezzel járó fanatismus.

² A magyar nemzet sem igen törődött meghódított particulaival, a különböző nemzetiségekkel, nem kívánta azokat az ő culturájának szellemével áthatni s nem respectálta ezek kulturáját úgy, hogy ennek hatása alatt maga is megváltozott volna. A particulák ezért is vajmi soká idegen, könnyen elváló részek maradtak. A vallás egysége ily viszonyok között tényleg nemzetfenntartó jelleggel bírt s azzal bírta ma is, ha az egyház primásában tényleg önállósult volna, vagy legalább a jus placetii maga a nemzet tényleg gyakorolná.

A szavak *formáinak*, tehát a grammatikának vizsgálódása pedig — feltéve, hogy a nyelvész nem csak vakon kívánja elődjei által megállapított sémákba — e formákat beleraktározni s ezekkel együtt a formákat emlékezetében megőrizni s ezeket így mechanikusan másoknak ismét átadni — feltétlenül megköveteli a komoly és alapos philologustól azt, hogy e formákat ne csak etymologiai szempontból psychologailag értse meg (a mire már is utaltunk), hanem e formákat magukban is vizsgálja s feleljen ama fontos kérdésre, hogy e formák mily viszonyban vannak a gondolkodás formáival, kategóriáival, hogy mennyiben mondható a grammatika a nyelv *logikájának*. A *logika kérdése a grammatika kérdésétől elválaszthatlan*. Tudatos grammatikus csak az lehet, ki a *logika* alapkérdéseit is tisztázta.¹

A philologia, különösen a classica philologia, nevezetesen nálunk még tanszékileg sem differentiálódott, nyelvészetre és irodalmira. Az irodalom szempontjából különösen nincs is helye a teljes elkülönülésnek. Az irodalom mai Babelében, a midőn még az elkülönültségben, a többi európai nyelvektől egészen eltérő nyelven fejlődő hazai irodalmunkban is a világirodalomnak legkülönbözőbb hatása észlelhető, a midőn e hatások a hazánkat lakó különböző nemzetiségek útján észrevétlenül befolyásolják a miénket: az irodalomtörténész ama kritikai munkájában, a melyvel az irodalom *magyar* vonásait, a hatásoknak magyar szellemenben való assimilációját kívánja kimutatni, főleg a magyar szellemnek a nyelvben való kifejezése támogatja. A magyar jellemet a magyar nyelv tükrözi vissza legtisztábban; nyelvében él a nemzet. Az irodalomtörténésznek egyik főfeladata ezt a szellemet kutatni; ezt a hatások kuszált szálai közül kibontani s kimutatni, hogy az összirodalom fejlődését a magyar genius mivel egészítette ki.

Hogy az irodalomtörténész azt igazán meg is tehesse: nemcsak nyelvészeti studiumra van szüksége, hanem nevezetesen arra is, hogy a korszakokat mozgató eszméket és ezek alapján a nemzetekenként sajátosan megalakult világnézetet ismerje is. Közvetlenül megismeri ezt — elsősorban a népnek vallásából,

¹ Nem véletlen tény, hogy a philologusok, nevezetesen a classica philológiával foglalkozók állják meg legjobban a paedagogiai vizsgálatot, nevezetesen a psychologióból és logikából.

hitéből, mint a melyben feltétlen értékeit letéteményezi. A nép-vallása a népnek világnézete. Az ezért való küzdelmet a hitétlenséggel szemben — mondja méltán Goethe a világtörténet tulajdonképi themájának. Irodalomtörténészt *theologiai képzettség, vallástörténeti és bölcsészeti studium* nélkül ezért is el sem képzelhetek. A kor eszményeit ugyancsak közvetlenül alkotják meg ihletszerűen a nemzetek igaz költői, művészei. A költői és általában művészi alkotás schemáit, szabályait ismerik e művészek; csak hogy nem kívülöttük léteznek azok, hanem benn. lelkükben feloldva, s szabadon alakíthatóan az ő bennük működő, s őket elragadó ihlet erejében. E schemákkal, e szabályokkal az irodalomtörténésznek foglalkoznia kell. Kell ezeket meégrtenie a szépnek eszméje alapján; kell, hogy a szép mint élő elv benne is éljen, hogy annak az életben való megnyilatkozásait értékelhesse. *Aesthetikai* képzettség és mélyebb studium nélkül ezért is el sem képzelhető igaz irodalomtörténész.

Az aesthetika csak a szép szempontjából értékeli a világot: ott van a szép mellett a jó és az igaz s ez összes értékek fölött elmélkedő s ez értékeket rendszeresítő philosophia általában, a melynek feladata a létező világnézetet rendszeresítve öntudatra emelni. A mi az élet szempontjából a vallás: az a tudomány szempontjából a philosophia. Értékelet az egyik, értékelmélet a másik. S valamint az élet és tudomány kölcsönhatásban van egymással, úgy hogy a tudomány nemcsak rendszeresítője az élet tényeinek elvi alapon, hanem egyszersmind éppen ezen elvi jelentőségénél fogva magát az életet is befolyásolja: úgy vagyunk magával az irodalom életével és a philosophiával. Ma bájos eldönteni, hogy vajjon a szépirodalom volt-e nagyobb hatással a pessimistikus világnézetre vagy pedig a schopenhaueri buddhizmus philosophiai elmélet a szépirodalomra; hogy vajjon az erőgeniek voltak-e az elsők avagy Nietzsche nek „Übermensch“-en alapuló philosophiája. Csak a *vallásbölcsészeti, aesthetikai és általában a philosophiai, különösen philosophiatörténeti studium emeli ki magyar irodalomtörténetünket a száraz adatgyűjtés és szolgálai kivonatolás alantas regioiból.* Az irodalomtörténetnek leg-sajátosabb érdeke megköveteli különösen nálunk azt, hogy az ki komolyan és alaposan kíván az irodalomtörténettel foglalkozni — az abból doctrizáló pedig éppen így akar azzal foglalkozni — készüljön erre beható vallásbölcsészeti, aesthetikai és általában

philosophiai, különösen philosophiatörténeti studium útján, s mint az irodalomtörténetnek doctora éppen e studiumról is számoljon be.

Magától értetődik, hogy e követelmény — ha szól az irodalomtörténésznek — még inkább szól általában a *történésznek*. Az adatgyűjtés napszámosi, és később kritikai munkáján — a mely természetesen szintén szükséges — az, ki igazán történetet akar írni, túl van. Csak az a kérdés, hogy a hitelesnek bebizonyult anyagból mit, miképpen dolgoz fel. Az érzéki Éniség álláspontján álló igen természetesen csak azt látja a mi külsőleg nagy és csillogó, a mi hatalomkifejtéssel jár. Az absolutismus, egyes dynasták feltűnően, véresen és győzelmesen viselt dolgai leírásának és dicsőítésének szolgálatában áll, az ily alantas állásponton elhalónak szolgai tolla. A történeti Én álláspontjáról a történész csak egyes erkölcsi történeti hatalmak szellemében választja és színezi a történetírást. Családi, nemzetiségi, felekezeti, avagy nemzeti érdeket tart szem előtt. Jó és igaz csak az, a mi ez érdekekkel egyezik, ellenben minden más rossz és hazug; miért meghódítandó, megtérítendő, üldözendő, megsemmisítendő. A történeti hatalmak politikai vagy vallási dogmái ez állásponton a vezetők épp úgy az anyag kiválasztásánál, mint annak színezésénél. A chauvinisticus (a legáltalánosabb értelemben véve e szót) történetírással, a mely az egész lefolyt században nyersebb vagy finomabb módon uralkodott — szembe helyezkedik a történetírás teljes objectivitásának követelménye. A történetíró nem pártember, ő csak szemléli a történeti eseményeket s szívét, kedvencz képzeiteit, philosophiai vagy bárminő meggyőződését elnémitva — elnyomva keresi az események és állapotok okait, a történetben érvényesülő törvényszerűséget; pragmat. Nem czélokról, nem tendenciákról, hanem tisztán csak okokról van szó; ezek kutatása, a történeti anyagban ezeknek kiderítése és így a történeti események és állapotok megértése: ez a történetírónak feladata. Már ez a feladat is feltételezi azt, hogy a történetíró a történetben érvényesülő szellemi hatalmakat maga is mintegy átélje s azokat a philosophiai objectiv gondolkozás megvilágításában értékelje, a mint ezt az irodalom történetének írójától fentebb megköveteltük. Az igaz történész itt azonban meg nem állhat. Feladata nem szorítkozhatik az egyes történeti események és állapotok megértésére; nemcsak ezeket, hanem magát a *történetet* is

meg kell néki értenie! Igenis a történetet. Mi is az a történet? Van-e annak célja? Avagy tán nincs is célja? S ha ilyen volna: nekünk azzal mitszem kell törődni, mivel emberi kutatásunk az ok határa mellett megáll, ha igazán positivisták, azaz oly kutatók kívánunk lenni, kik tényekből indulnak ki. E tények egy folyamat eredményei. E folyamat okait és semmi mást, tehát nem a célt kell kutatnunk. A positivisták akkor, a mikor a cél fogalmát kizárják — nem gondolják meg ezt, hogy azok az okok, a melyeket az események és állapotok megértéséért keresnek, csak azért voltak okok, mivel azokban mozgó erők voltak, s hogy eme mozgó erők, a mennyiben azok nem természetiek, avagy ösztönszerűek, hanem emberiek — mindig célok is, s hogy viszont ama megértett történeti események és állapotok ugyancsak azon erőknek letéteményesei, a melyek továbbra is mint mozgó okok, tehát mint célok fognak működni. A célok nemcsak kívülről működő normáló elemei az emberi fejlődésnek s így a fejlődés ismeretének, hanem a fejlődés és erre irányuló ismeret constitutív elemét is képezik. Feltéve már most, hogy van a történetnek célja: Mi is az? Lehet az tisztán *negatív*, ha a történet nem egyéb, mint emberek, népek gyarlóságainak különböző jelszavak alatt folyó egyazonos küzdelme, a mely fölött csakis az egyház birtokában létező isteni kijelentés boldogító, üdvözítő erejével győzedelmeskedik. A történet célja a magára hagyott emberi fejlődés csödjének kimutatása, avégett, hogy e sötét háttérről annál fényesebben emelkedjék le az egyazonos, nem fejlődő, változhatlan, teljesen igaz és csalhatatlan isteni kijelentés dicsősége. Így azonban kár a történettel foglalkozni, veszedelmes a történetre mint értékes és tanulságos tényre szemben a dogmával hivatkozni. Lesülyesztjük a történetet, az embert a maga eszével az abszurditás, a gyarlóság, az értéktelenség piedestalejára, hogy annál odaadóbban s kizárólagosabban hallgasson a kijelentés szavára s e szózatnak vakon, feltétlenül engedelmességen. Erre az álláspontra nem fejlődni kell, sőt ellenkezőleg a fejlődés megakasztásával csak dressura útján sülyeszthetjük le az embert, a történetet a gloria Dei érdekében ez álláspontra.

A keresztény vallás a történetnek e felfogása ellen tiltakozik. Az Istenemberség jegyében indul meg a keresztény vallás. Jézus Krisztus nem kisebb önérzettel, sőt előszeretettel nevezi magát az *emberfiának*, mint Istenfiának. Az emberiséggel való

solidaritása nemcsak a névben, hanem egész fejlődésében, nevezetesen a Jánosi keresztelésnek való alávetésében, kísértésében ott fenn a hegyen és még később gyakran lenn a pusztában, a magányba való visszavonulásakor ima útján Istenben való megerősödésében, végre ott Gecsemaneh kertje lelki küzdelmében és fenn Golgotha keresztjén pillanatnyi elhagyottságának érzetében oly meghatóan érvényesül. Értékes, isteni érvényesül ez ember fiának fejlődésében. Ezt az istenit látja Krisztus már a természetben is. Isten dicsőségét hirdeti ez is; de különösen az emberben, midőn azt minden keresztelés, minden szertartás, minden confessio letévése nélkül hegyi beszédében boldognak. Isten boldogító szeretete tárgyának mondja. Ily értelemben mondhatja ki a már theologialilag elfogult Pál apostol is azt a nagy szót: θεοῦ γένος ἐσμὲν; s ily értelemben szólhat az alexandriai philosophus János is a λόγος előtti λόγος-ról. Ha Isten tényleg a szeretet Istene: úgy természetesen kiterjed e szeretet az egész emberiségre, úgy e szeretet az emberi gyarló szeretet kizárólagosságának, korlátoltságának jellemével nem bírhat, úgy e szeretet mint isteni elv az egész emberiséget, a világot áthatja: úgy hogy a világnak, az emberiségnek fejlődése sem lehet egyéb, mint e szeretetnek természetes érvényesülése, mint a végtelen szeretetnek végtelen módon, a legnagyobb változatosságban, sajátosságban való megnyilatkozása, hogy végre a fejlődés útján létesüljön Istennek e szeretet országa, a mely után, a melyben való megdicsőülés után még maga a természet is sóhajtozik, vágyva óhajtozik (*ἀποκαρδοκία*).

Mily értékes ez a világ éppen a keresztény szemén át nézve, s mily nagyszabású fenséges és értékes annak fejlődése!

S mennyire egybehangzik éppen ez a fejlődés azzal a fejlődéssel, a melyre a természettudományi gondolkozás is vezet. Az energiák chaoticus egészéből differentiálás következtében kialakul a minden egyest sajátos mozgásában megőrző egységes világnak harmonikus alakja.

Ezen belül alakul meg az az élő sejt, a mely kezdetben csak önmagában önmagáért van, a mely minden mást csak is eszköznek tekint a maga megélhetésére és fejlődésére. Éppen e fejlődésben differentiálódik, míg végre megalkotja a szerves egésznek amaz egységét, a melyben minden egyes egészen sajátos

értékű valami s mégis éppen akkor éli igaz életét, midőn mint szerv az egészszet szolgálja, építi.

Az emberben, az ember testében dicsőül meg e természeti fejlődés. S most újra új fejlődésnek indul az ember testében élő *szellemi* élet. Az egyes ember még ma is éppen úgy, mint az emberiség — kezdetben önmagánkívül mit sem ismer el értékesnek. Önző ekkor az ő lénye szerint. Minden másban ezért csakis eszközt lát az önérvényesítésre, s minden mást e szempontból értékeli. Jó ez állásponton a kellemes, a hasznos; igaz az egyesnek véleménye. Meghajlik egy érzett magasabb hatalom előtt addig míg ez is az ő kedvében jár; kérleli, de ha erre nem hajol üti, veri s eldobja még Istenét (fetischt) is vagy a láthatlan s mégis érzett elől rettegve menekül (helyhez kötött, de alak nélküli animismus). Jó és értékes csak az, a mi az embert kellemesen érinti, a mi neki hasznos; rossz ellenben és értéktelen az ezzel ellenkező. Az elsőért a másik ellen küzd. Életének formája az életért, a létért való küzdelem.

Már ez az élet is meggyőzi a fejlődő embert arról, hogy van *hatalmasabb* nálnál is, s hogy ennek hódolva könnyebben küzd meg a küzdő étellel. A közös ellenség fölötti győzelem — e hatalmasnak hatalmát, tekintélyét még inkább emeli, úgy hogy az egyes a hozzávaló teljes illeszkedéstől várja életének biztosítását. A fetischnek hatalma, az animismus rettegésének egész tökéje átszáll e vezér fetischére, illetőleg magára a vezér személyére. A vadászat és halászat állapotát követő kalandos vándorkorban fejlődött ki a vezetőnek e nagy tekintélye. Csak egy lépés hiányzott, hogy e feltétlennek érzett hatalmat tényleg is feltétlennek, az idő és tér korlátai fölé emelkedőnek ismerje el. Az alvás analogiája bizonyítja, hogy testünk nyugodt volta daczára messze földeket bejárhatunk s nagy dolgokat művelhetünk álmunk közben; a száraz élettelen fából kipattanó szikra mutatja, hogy a megmerevült emberben is lehet egy benső, szunnyadó szikra, a mely a körülmények kedvezéséből, szükségből kipattan s égő erejével majd a szorongatottak segítségére jó. Az a feltétlen hatalmu vezér — különösen, midőn az ellenséggel küzdve elesik, de így is győzedelmeskedik — nem halt meg! csak alszik! Mint ily alvót kell elrejtetni biztos helyre, hogy ott nyugodtan aludva kipihenhesse fáradalmait. Melléje rejtik el ezért kedvencz lovát, akár egyik szolgáját is, s mindenek előtt fegyverzetét s kedvencz ételét, italát!

Ő fel is ébred akkor, ha majd hívei, utódai végzetes veszélybe kerülnek; ekkor elszárguld öhozzájuk s a döntő perczen övék a győzelem!

A *hősök* cultusa így alakul meg.

S midőn a kalandos csapat nomádként egyes családokra oszolva egyes vidékeken megtelepszik s midőn itt még a nomád állapotban a földnek művelése útján kezdetben évszakos, majd állandó otthont teremt: ekkor a családnak bő tapasztalatai alapján mindenről gondoskodó feje az agg, a hős vezérben egyesült tekintélynek összes tőkét örökli: a hősök cultusából kialakul az *ősök* cultusa. A ház alkotja ekkor a családnak testét; a melyben kifejlődik e feltétlen hatalmu ősök élete alapján a családi traditio, (theoretic.) a családi szokás, (practicum) az otthonnak szeretete (érzelem), s ez ősök erejében, szellemében a családfőnek hatalma, a melyben egyesítve van még a papi, a vezéri, a birói állás.

Az egyes egyén fölött áll ime egy *történeti hatalom*, az egyes *Én* fölött egy *történeti Én*, és pedig mint feltétlen hatalom. A további fejlődés még az egyben, a családban létező tényezők körét tágitja, illetőleg a csirailag levőket differenciálja. A sociális fejlődés így átvezet a törzs, a nemzetiség, a nemzet történeti énjein át ennek szervező egységéhez, a nemzetállamhoz, a melyben a család háza — hazává, a család traditioja — tudománnyá, a család szokása — államtörvénnyé, szokásjoggá, illetőleg joggyakorlattá; a családi érzés — a hazának szeretetétévé tágul; a családfőben rejlő hatalmi tényezők a fejedelem és kormányában, a pap és az egyházi intézményeiben és birói rend méltóságában különül el; s melyben a szellemnek a természetre, a természet anyagára gyakorolt hatása és az anyag feldolgozása a művészetben dicsőül meg. Az értékelés, a gondolkozás a történeti éniség ez összes fokozataiban az előbbi fokozattól egészen eltérő alakban lép elibénk. Közösen jellemzi a történeti Éniség fokozatait, hogy az értékek összeessége magában a közösségnek culturkincsében rejlik; s hogy most már az egyes eme történeti hatalmak eszköze, úgy hogy csak annyiban értékes a mennyiben a közösségnek készen adott culturkincseivel megtelik, azokat magáénak vallja s azokat a közösség által előírt módon érvényesíteni is igyekszik. Feltétlen engedelmesség, néma alárendelés az egyesnek kötelessége és erénye; a közösség által való elismertetése, dicsőítte-

tése cselekvőségének rugója és mozgatója; a dogmaszerűen adottnak logikai feldolgozása tudományos munkásságának feladata.

A közösség szelleme külső törvényként áll az egyes akarata előtt, a melyet vagy követ vagy nem. Nem egy belső szükség-szerűség, hanem legfeljebb a kívülötte megalakult szokásnak az ereje szabadítja fel a liberum arbitrium folytonos gyakorlásával járó hullámzó állapotából. A törvényszerűség, az élet szokásainak való megfelelés (korrektség) a történeti éniség álláspontján állónak igaz életformája.

A történeti éniségnek kulturális, de különösen paedagogiai szempontból még folytonosan igen nagy jelentősége van. A mit Kant a disciplinálástól és a civilizálástól vár: azt végzi a történeti éniség álláspontja. Az egyes embernek érzeki természetét nyers rugóival, vad ösztöneivel, önző önkénykedésével e fokozat megtöri, megfékezi s így a culturát negative előkészíti: de másrészt megtölti az egyesnek lelkét a közösség culturájának kincseivel, a közösségi tudat e leghatalmasabb tényezőivel, a culturának tehát positiv tartalmával is. E kegyetlenül fegyelmező és kényszerüleg cultiváló korszakokra, mint *sötétekre* szokás ingerülten visszatekinteni: objective a mint láttuk, helytelenül, de subjective érthetően és pedig érthetően azért, mivel éppen a subjectum alapját képező egyes Éniség, az egyéniség ez állásponton — következetesen, gondolkozva — megvan törve, megvan semmisítve. Az immár felszabadult érett korú egyén, érthető módon ingerülten gondol arra a nevelőjére, a ki az ő egyéniségével nem számolt.

A fejlődés különben nem áll meg a történeti Éniség fokozatán. Az egyéniség megtörhető egy időre, de meg nem semmisíthető. Még a történeti Éniség álláspontján is az egyéniség a fejlődés mozgatója. Kiemelkedő egyéniségek vezető működése alapján fejlett ki a családi Énből a családok szövetkezete a törzs, község, nemzetiség szervezetében s mindig egyes egyéniségekre viszi vissza a történet, akár a monda is az állam alapítását és alkotását. S ugyancsak egyéniség, absolut egyéniség, a ki önmagát mint ilyen ember fiának éppúgy, mint Istenfiának nevezte, tette meg azt a lépést, azt az utolsó lépést, mely még az államot is és pedig abban az egyházat is nem egy történeti hatalomnak, hanem egy eszmének rendelte alá úgy azonban, hogy az összes történeti Éniségeket a családtól fel az államig a

maguk sajátosságában egyéniségében elismerte azon feltétel alatt, hogy azokat mint a szeretetnek szelleme nem egyformán, hanem egységesen hassa át. Hisz a félelem és védelem érdeke mellett a szeretetnek ereje volt tulajdonképen a történeti hatalmak alakulásánál is a mozgató. (Előbb volt Krisztus Abraham patriarchánál is). Mindezek a különböző államok is végre arra valók, hogy azt a mindenre kiterjeszkedő, ezért is isteni szeretetet az emberi culturkincsek egészét egyenkint másképpen, egészen sajátosan jelenítsék meg. A történeti hatalmak törvényekkel még azok egyetlen egy jottájával sem szűnnek meg, hanem mind egyenkint mélyebb értelmet, tisztább megvilágosítást, érzelmi mélységet nyernek. Az emberiség eszméjében dicsőül meg így a történeti hatalmaknak egyénisége!

S akkor, a midőn a történeti Éniség a fejlődés útján az abszolút egyéniség, az Istenember által új fokozatra jutva, az emberiség eszméjéig legmagasábbra emelkedik: ugyanakkor a szeretet erejében a legmélyebbre is leszáll. Mindenki ember, még a legalsóbb fokon álló is ember s így Isten szeretetének tárgya s ez által feltétlen értékű s így az ő egyéniségében elismerendő. Az egyes ember, bármely ember, a ma született ember is Isten gyermeke s így senkinek, semmiféle hatalomnak sem eszköze, önmagában is feltétlen értékű. Nem a természet útján adott egyéniségében, érzéki ösztöneivel, rugóival, a melyekkel az állat is bír; nem is azon culturkincs mennyisége alapján, a mely a történeti Éniség útján lelkebe ömlött, hanem azon csira alapján, a mely Istentől teremtésével egyéniségébe jutott, a melyet a történeti hatalmak kikeltettek, fejlesztettek, s a melyben jobb Énjét bírja s melynek érvényesítésével ő az egészet egészen sajátosan építi: e csirában bírja az egyes feltétlen értékét, életének isteni célgondolatát. Midőn az egyes ember ezt a csirát, ezt a jobb Énjét, ezt az isteni célgondolatát felismerte, tudatára emelte, s midőn egész életét ezen célgondolatnak meghatározó ereje alá helyezte, úgy hogy *belső szükségszerűség* jellemzi cselekvésének egész körét: ekkor *szabad* ő igazán, mivel nem érvényesül akarásában és cselekvésében semmi más, mint *tisztán* az ő jobb Énje, az ő *igazi Énje*. *Isteni célgondolatja, jobb Énje által szabaddá vált egyéniséget nevezzük személyiségnek. Személyiség* az ember fejlődésének végső, azért is igazi feladata. Nem az érzéki, hanem az Isteni Én lesz a személyiségben tör-

ténetivé, magasabb értelemben emberivé: úgy hogy minden személyiség létesülésével Isten-ember létesül. Valamint az emberiség történetének mozgató központja, célja az Isten-ember: úgy az egyes embernek is feladata a személyiségben az Isten-embernek megvalósítása. S mivel a személyiség elvében ez a nagy ellentét: ki van egyenlítve: ebben megvannak oldva mindazok az ellentétek, a melyek életünket mozgatják, lelkünket kétté osztják, kétségbe ejtik. A halhatlanság és a halál — az örök életben, a szentség és a bűn a charismatikus kegyelmi életben mint magasabb létformában egyesül. Szellemünk különböző irányában érvényesülő ellentétek is megszűnnek. Minél inkább *függünk* jobb-Énünkötől, annál inkább éljük igazán a mi életünket, melyet más hatalom nem határoz meg, ezért is annál *szabadabbak* vagyunk; *függés és szabadság nem ellentét*. Minél inkább érvényesítjük önmagunkat sajátosságunk szerint, úgy hogy önmagunkat „Ego“-ításunkat éljük: annál inkább érvényesül az egésznek és így embertársunk java, annál inkább élünk másokért. *Egoismus és Altruismus egymást nem hogy kizárnák, hanem kölcsönösen egymást feltételezik!*

Minél inkább mélyedünk el Istenbe: annál tágabb körben érvényesül a szeretet embertársainkkal szemben; s viszont minél inkább helyezzük az ember iránti szeretetet a végtelenség körébe, annál inkább mélyedünk el e körnek éltető központjába, Istenbe: *a vallás és az erkölcs egymást kölcsönösen feltételezik!* Harmónikus, egységes, belső motivumok alapján kiszámítható, jellemes élet, valláserkölcsei jellem a személyiségnek megnyilatkozása; megnyilatkozik pedig ebben az egyéniséggel, illetőleg az egyéniségében adott jobb Én. Mivel a személyiség ezt a jobb Ént a maga *tisztaságában* éli: ezért is magát ezt az álláspontot a „*tiszta Éniség*“ álláspontjának nevezzük a történeti és érzéki Éniség álláspontjával szemben.

A tiszta Éniség álláspontjára az emberiséget felemelni, a személyiség elvét, mint mozgató erőt az emberiség egész organismusába belevinni, úgy hogy annak minden egyes tagja azt mint szervező, éltető elvet önmagában tapasztalja s az egészben mindenkivel szemben maga is érvényesíti: ez a történeti fejlődésnek a feladata!

Előttünk áll egy élő szervezet, mely minden ízében *egyeniesült* s mégis egészében *egy*; oly szervezet, mely az ember-

útján, mint microcosmus útján a teremtett mindenséget is felöleli, a mely szervezetten belül még a természeti tárgyak is, — mivel természetük, működési törvényük felismerése alapján fölöttük uralkodunk — szolgálként belépnek a kölcsönös építő fejlesztésnek szeretetországába!

Mennyire átváltozik ez országban, a fejlődés e fokozatán az ember értékvilága s érdeklődésének köre, iránya!

Az *értékelés tárgya* mind az, a minek az egészre nézve van jelentősége. Ilyenné csak az válik, a mi kölcsönhat, a mi lesz és pedig úgy, hogy ezáltal gazdagítja, építi az egészset. Minthogy ezt csakis a *sajátos* értékűek gazdagítják, építik: az egyes értékelésének *kriterium* építő sajátosságának foka.

Ez értékeléssel változik az ember *elméleti érdeklődésének* tárgya és e tárgy feldolgozásának módja is. Immár nem a nagy, a feltűnő, a mi kellemesen vagy kellemetlenül érint, nekünk hasznunkra vagy kárunkra van az, (érzéki Én) a mi minket érdekel, hanem az, a mi *sajátosságánál* fogva értékes az egészre nézve; — tehát az önértékű. Ez sem abban a dogmatikus kész alakban, a mint azt a köztudat megalkotta (történeti Én), hanem az egészen belül való levésében. A levés, a keletkezés ez tárja fel a dolgok lényegét, kölcsönható levésükben nyilatkozik meg működésüknek törvénye, érvényesül azoknak sajátos természete.

Ezért is éppúgy a természet, valamint a szellemtudomány terén előtérbe lépnek azok a kutatások, a melyek az életnek legprimitívebb alkotmányaival, életnyilvánulataival, mint a keletkezéshez legközelebb állókkal foglalkoznak. A legnagyobb, a legfényesebb, a leginkább csodálatraméltó tárgyai a kutatásnak a szabad szemmel alig látható, a történetelőtti korba eső ez élő lények.

S a mint dominálja a kutatást a dolgok *keletkezésének és levésének* kérdése: a módszer is a melylyel a fokozaton a tárgyakkal foglalkozunk — a genetikai lesz, — a melyet tekintettel arra, hogy bárminek sajátosságát a kölcsönható életben csakis összehasonlítás útján nyerhetjük meg — az összehasonlító módszer kiegészít. Ily foglalkozásnak ethikai és pszichológiai feltétele az, hogy kedvencz képzeteinkről lemondjunk, hogy mások, a történeti hatalmak előítéletei fölé emelkedjünk, hogy önzetlenül, teljes odaadással éljünk másban, annak lelkébe, sajátosságába behelyezkedjünk, s sajátosságát az egészre való tekintettel fejlesszük.

Ez a másban élő, mást sajátosságában fejlesztő érzület: a *szeretet* érzülete. Csak a szeretet nyitja meg a dolgok lényegét. A tudomány terén is csak a tudomány tárgya iránti szeretet az az erő, a mely tárgyilagos és egységes szerves tudásra vezet.

A tiszta Éniség ez álláspontjára emelkedve miképpen tágul a történész lelke! Minden, a mi, mint tényező a fejlődésben, a szeretet országának létesülésében közreműködik, minden, a mi az ember útján ez ország szolgálatába helyezhető: az összes culturkincs, a mint az az anyagi és szellemi vagyonosodásban, a gazdagodásban, a természetnek, mint anyagnak ipari, művészi feldolgozásában, a nyelvtől kezdve a szellem termékeiben, az ének-, zene-, festészet-, szobrászat- és építészetben kifejezést, a társadalmi és politikai intézményekben, a kereseti és humanus egyesülésekben alakot, majd az Isten országa eszméjében folytonosan tökéletesítő, és mindig az egészet szervező elvet és végre a mind ennek megértésére irányuló egységes világnézetet tétélező és ezért is a világ fölött igazán uralkodó tudományban emberi betetőzést nyert: ez az összes culturkincs a történésztől várja, hogy azt átélje, lelkében feltámassza, lényege szerint megértse és egységesen kialakítsa, hogy mindezt mások lelkébe is belevigye, úgy hogy ezek is az emberiség fejlődését átéljék, személyiségekké s így a köz, végre a humanismus kiépítésére feltétlen értékű szervekké váljanak.

Logikai disciplináltság, encyclopaedicus ismeret, finom psychologiai érzék; assimiláló és appercipiáló virtuozitás, vallási és ethikai gazdag élet, aesthetikai képzettség, philosophiai, mindent a maga sajátossága szerint megértő, s mindent mégis egy egységes világnézetbe betagló műveltség nélkül — igaz történész el nem képzelhető; úgy hogy az igaz történész szükség-szerűleg philosophus is.

Az összes szaktárgyak, a melyek a régi philosophiai, s jelenleg a matematikai és természettudományi, valamint a bölcsészet, nyelv és történettudományi karon doctori dissertatióul és így a szigorlat főtárgyául választhatók — szükség-szerűleg a philosophiára utalnak, ha a doctoraudus szaktárgyával mélyebben, és módszeresen kíván foglalkozni. Ha, mint leendő doctorok uralkodni akarunk igazán szaktárgyunk anyaga fölött, s szaktárgyunk továbbfejlesztésének a munkájára vállalkozunk: úgy szükséges, hogy ismerjük azokat az alapfogalmakat, a melyekre

— máskülönben csak naiv módon építjük elméletünket; s ismerjük a tudomány egészét, a melybe a mi szakunk betaglalódik; s ismerjük a kutatás módszereit, a melyek a mi tárgyunkra alkalmazhatók: vagyis egy szóval szükséges, hogy philosophiával foglalkozunk.

Mindezek alapján épp úgy az egyetemeknek statisztikai alapon kimutatott állásfoglalása a philosophiával, mint a doctori szigorlat tárgyával szemben, valamint a philosophiae doctoratus igaz jelentősége egyformán igazolja legalább azt a *kvódatot*, hogy minden *philosophia doctorandus* — ha főtárgya nem a *philosophiae* egyik melléktárggyául — a *philosophiát, illetőleg a philosophiának az ő szaktárggyával összefüggő disciplináját válassza*.¹

¹ Az osztrák 1872-ki július 2-án a vallás- és közoktatásügyi minisztertől kiadott Instruction nagyon találóan és röviden indokolja az osztrák, még mai nap is (l. 1899-ki 6928. sz. a. kiadott szabályzatot) érvényes ama követelményt, hogy a philosophiai doctoratusnak legalább egyik melléktárgya a *philosophia* legyen:

Die Rigorosen-Ordnung ist bedacht „der Philosophie, indem sie diese als eigenen Prüfungsgegenstand für jeden Candidaten aufnahm, bei Erwerbung der philosophischen Würde die gebührende Stellung zu sichern, jener Wissenschaft, von der die Facultät der allgemeinen Studien ihren Namen erhalten; und welche, indem sie die *Grundgedanken* und *Methoden* aller übrigen Wissenschaft der Kritik unterwirft, auf *tieferer* Begründung hin arbeitet, und die Erkenntniss der so mannigfaltigen, als bedeutsamen *Beziehungen* zwischen den verschiedenen Gedankenkreisen zum Ziel nimmt.“

L. Lemayer: Die Verwaltung der österr. Hochschulen 1878.

Az 1899-iki osztrák szabályzat: „Inhalt und Umfang dieser Prüfung (philos.-ból, mint mellékszakból) ist mit Rücksicht auf das Fach, welchem die schriftliche Abhandlung des Candidaten angehört, abzumessen.“

Az általunk kifejtett gondolatok rövid összefoglalatját a müncheni egyetem philos. facultásának „Studienplan der philos. Facultät“-ja adja L. Petersilie: das öffentliche Unterrichtswesen im deutschen Reich. Leipzig, Hirschfeld 1897 II. köt., 445 l.: Wenn es Aufgabe im Allgemeinen ist, das objectiv Gegebene in seinen höchsten Gründen und Beziehungen zu erforschen, soweit die menschliche Vernunft reicht, so ist die *Grundbedingung zur Erfüllung dieser Aufgabe ein richtiges, geordnetes und geschärftes Denken*. Dieses wird nur dann möglich sein, wenn man sich einerseits verständigt über die Gesetze und den ganzen *Process des Denkens* und die Bedingungen der formellen und materiellen Wahrheit der Erkenntniss erforscht und andererseits auf der Grundlage des wissenschaftlichen Verständnisses das Denken auch übt und zur Anwendung bringt.

A mi kívánatos — az még nem kötelező. Így tehát a főszak mellé felveendő vizsgálati tárgyak kérdése még tulajdonképpen nyitott kérdés.

Tájékozódjunk a tényleges állapot megvilágítása alapján.

Láttuk volt, hogy a szóbelinek az összes németországi, schweizi és ausztriai, valamint hazai egyetemeken is van *egy főtárgya*, a melynek köréből a doctorandus értekezésének tételét veszi, s van ezenkívül még majd az összes egyetemeken *két melléktárgya*.

Kivételt képez *Bonn*, a melynek szabályzatai annyira el-
 évültek, hogy Baumgart szerint is már régebben célba vették azok reformálását, a mi azonban mind eddig nem történt meg. Bonnban ugyanis megvan még a *magisteri* fokozat is, a mely a vizsga tárgyát nézve lényegileg egybeesik a baccalaureatus fokozatával, a melyet az érettségi vizsga tett fölőlegessé. A vizsgálat még csak az egyetemi triennium befejeztével tehető le; tárgya: a philosophia, a matematika, a természettudományok, a classikus nyelvek. A facultas előtt folyik le e vizsgálat, az

Um jedoch den Zweck solchen Denkprocesses vollkommen zu erreichen, ist wiederum nothwendig, dass eine *wissenschaftliche Entwicklung der Seelenkräfte* des Menschen überhaupt, so wie ihres gegenseitigen Verhältnisses zu einander vorausgehe.“

Daraus folgt, dass der philosophische Cursus nothwendig mit der *Psychologie* beginnen und dass an diese die Logik (a mely a mondottak szerint a formalis logikát az ismeretelmélettel egyesíti) sich anschliessen müsse; denn die Psychologie ist die Voraussetzung der Logik und diese wiederum, wie Aristoteles sagt, das Organon der Philosophie.

Sind nun aber Psychologie und Logik vorausgegangen, so muss in den eigentlichen Mittelpunkt der Philosophie die *Metaphysik*, als die Lehre von dem Seiendem, als solchem eintreten. Indem aber die Metaphasik den höchsten Grund und die höchsten Gesetze alles Seienden erforscht, nimmt sie insofern im Bereich der höheren Wissenschaften eine centrale Stellung ein, als sie sich einerseits auf die *Resultate* der übrigen Wissenschaften stützt, andererseits den Principien derselben durch die Zurückführung auf die höchsten Gesetze alles Erkennbaren die *tieftste Begründung* giebt. Von der wissenschaftlichen Untersuchung des Seienden geht endlich die Philosophie fort zur wissenschaftlichen Erörterung des menschlichen *Handelns*, indem auf metaphysischer Grundlage die sittliche Idee in der *philosophischen Ethik*, die Rechtsidee in der phil. *Rechts- und Staatslehre* entwickelt wird.“

összes szaktanárok intézhetnek kérdést a candidatushoz, köteles pedig a szakok egy-egy képviselő tanára a candidatust közelebb examinálni.

A doctorátusra jelentkező — a mennyiben nem magister — köteles e vizsgát is megállania. Abszurditás, hogy az, ki három évet töltött már az egyetemen ily érettségit egyetemi tanárok fóruma előtt ismételve tegyen le. A gyakorlat különben ez értetlen követelmények keretét már is áttörte, a mennyiben megengedi az egyetem, hogy azok, kik a szigorlatra való jelentkezéskor, a szakok egyike vagy másikából nem hajlandók vizsgára lépni — facultási határozat alapján e szakokból ne vizsgáztassanak meg. — (L. Bonn 38. és 43. §). A doctoratus ez erraticus sziklája a közel jövőben elsüllyed. — Az új kornak is van azonban egy hasonló doctori torzszülöttje és pedig a *sürichi* „*doctor philosophiae naturalis*“-ban. Ez a naturalis doctor a vizsgát az összes szakokból vagy egyszerre, vagy több részletekben teszi le. A főszak mellett van az első esetben három melléktárgy, a melyek közül kettő előírt, a harmadik szabadon választható; a másik esetben négy melléktárgy. Utóbbi esetben a melléktárgyakból kell előbb vizsgálni és pedig úgy, hogy a főtárgy mellé írt szakcsoport első tárgya kerül a vizsgálat végére.

A főtárgyból a szóbelit megelőzi egy zárt helyi írásbeli vizsgálat. A tételt adó tanár viszi az ellenőrzést a kidolgozás ideje alatt. A vizsgákra a sectio (math. természettud. facultas) összes szavazatra jogosult tanárai meghívotnak. A vizsgálatok végén szavazatlapok útján ők teremtik meg a szavazatok kétharmadával a doctor naturalist. A melléktárgyakból a vizsgálásnak ideje fél óra; a főtárgyból előző határozat alapján fél, usque egy óra. Mindennél azonban még inkább jellemző a 16. §. Ez ugyanis a doctoratust degradálja az állami, minősítő vizsgák alá, a mennyiben a középiskolai tanári diplomát, a szövetségi polytechnikusok, valamint az orvosok és gyógyszerészek állami vizsgálatáról szóló *okleveleit*, feltéve, hogy azokból kitünik, hogy a doctoratus tárgyaiból — a megkövetelt terjedelemben levizsgáltak — *doctori írásbeli és szóbeli vizsgálat helyettesítőkül* elismeri. A ki tehát ily állami vizsgálatot tett — doctorrá promotealtatik. Ezzel a doctoratus az életpályára minősítő vizsgálatnak színvonalára süllyed le. Egészen más a követelmény annál a vizsgálatnál, melyet a gyakorlati pályára készülő —

kivétel nélkül köteles megállani, mint annál, a melyet csak a legjelesebbek, kik nem csak tanulnak és tudnak, hanem tanulmányoznak és produkálnak — tesznek le minden gyakorlati célzat nélkül csak a tudomány szeretetéből. Ezzel a zürichi doctor philosophiae naturalissal mint számottevővel nincs okunk foglalkozni. — L. Zürich, II. 7—16. §.

Három melléktárgyat említenek meg még a bresloui és berlini egyetemek doctori szabályai. Mind a két egyetem a philosophiát választó főszakosoktól megkívánja a philosophiából való vizsgát. *Breslau* az esetben, ha a főtárgy nagy terjedelmű megelégszik még egy szakkal, tehát két melléktárggyal (l. 5. §); *Berlinben* pedig a három melléktárgy követelése a régi értelemben vett doctorokat nem érinti; a mennyiben mindazok, kik philosophiából; történeti, nyelvészeti, valamint matematikai; physikai; astronomiai, zenetudományi főtárgyból vizsgáznak csak is két melléktárgyból állanak vizsgára; három melléktárgyból csak azok vizsgáznak, kiknek főtárgya a természettudomány (a physikától és astronomiától eltekintve) és a földműveléstan (Landwirtschaftslehre). L. 11. és 12. §.¹

Ezek szerint a melléktárgyakra nézve is mondhatjuk, hogy az összes számbavehető németországi, schweizi, osztrák és magyar doctori szabályzatok két melléktárgyból követelik a szigorlatot.

Hogy melyek a főtárgy mellett a melléktárgyak — : erre nézve a gyakorlat különböző.

1. Maga a doctorandus választja ezeket α) egészen szabadon Halle a/S. 7. §, Freiburg a/Schw. 8. § és Königsberg 62. §.

¹ A teljesség kedvéért megemlítem még a *tübingeni* egyetemnek amaz engedményét, a mely szerint azoknak, kik a német államokban magasabb szolgálati vizsgát tettek és pedig a vett melléktárgyból megfelelő eredménnyel — bizonyos tárgyi combinatiók kizárása mellett a facultas elengedheti a második melléktárgyból a vizsgálatot. (L. Tübingen, I. 3. §). Ez azonban nem elengedés, hanem beszámítás: úgy hogy a doctor főtárgya mellett még két melléktárgyból tényleg vizsgázott.

*Königsberg*et sem említettem meg a szövegben, jöllehet ott is megvan a bonni „Zopf“, a mennyiben a facultas tanárai intézhetnek a candidatushoz kérdéseket a philosophiából, a történetből, a matematikából és a természettudományokból. Nem említettem meg azért, mivel Königsbergben a candidatus jelöli meg azt a három szaktárgyat (tehát egy fő és két melléktárgyat), a melyekből a szakszerű doctori vizsgálat folyik. L. Königsberg 62. §.

β) A facultas helybenhagyása mellett Freiburg a/B. 2. §. 2. A facultas által felsorolt tantárgyak közül választ a candidatus Basel 14. §, Tübingen I. 4. §, II. 3. §, Bern 3. 4. §, Jena 4. §, Rostock 4. §, Würzburg 3. §, Heidelberg 6. 7. §, Zürich I. 3, 5. §,

e választása megerősítésre szorul a facultas részéről: Heidelberg 5. 6. 7. §, Heidelberg II. 6. §, Giessen 3. § és kül. Anhang ad 3. §.

A combinatio ellen is tehet a facultas figyelembe veendő kifogást: Zürich 3. 5. §.

3. Ha nincsen a választott tárgy a felsoroltak közt, a választás a facultas részéről megerősítésre szorul: Basel 15. §, Würzburg 3. §, München 2^d §, Heidelberg 91. §.

4. A melléktárgyakra nézve kívánatát kifejezheti a candidatus, melyre nézve azonban irányító, α) hogy a választandó szak a facultason rendes tanárral legyen képviselve, illetőleg β) hogy eddigi tanulmányaihoz legközelebb álljon, illetőleg γ) a főszakkal rokon legyen. A kívánat fölött dönt α), a facultas Göttingen 9. 10. §, β) a procancellar Leipzig 13. §, γ) a facultas Göttingen 10. §.

5. Jelezheti folyamodványában a mellékszakkokat a candidatus: azokat azonban a dekan és a két referens egyetértően — tekintettel a dissertatio tárgyára állapítják meg. Ausztriai 1899-ki szigorlati szabályzat 5. §.

6. A facultas által részletesen összeállított szakcsoportok közül választ a candidatus. Greifswald 6. §, Münster 2. §;

csak az egyik melléktárgy kötelező, a másikat szabadon választja a candidatus. Bern II. 4. §, Freiburg a/Schw. II. 3. 4. 5. §;

a másodikhoz, — a mely még más facultas disciplináira is kiterjedhet — szükséges a facultas hozzájárulása Freiburg a/Schw. II. 5. §;

az összeállított szakcsoporttól eltérő választás fölött — dönt a facultas Greifswald 7. §.

7. Hazai doctori szabályzatunk a melléktárgyak választását rábízta a doctorandusra; e választást azonban

α) korlátozza a különböző tárgycsoportok tájékoztató bemutatása;

továbbá annak kikötése, hogy a választandó tudományszak az egyetemen előadatik és hogy az egyik melléktárgy a főtárgy tudományos művelésére szükséges tudományszak legyen;

β) érvényre emeli a karnak hozzájárulása, a mennyiben a tárgyaknak csoportosítása iránt a kar, — tekintettel a jelöltnek tanulmányaira és tudományos működésére esetről-esetre hataroz. L. 8. §.

E táblázat adatait számokban s az egyetemek számát százalékokban fejezve ki — a melléktárgyat

magya a doctorandus választja	28 egyetemen =	76%
egészen szabadon és érvényesen		
3 egyetemen	= 8 %	
szabadon de megerősítve 5 egye-		
temen	= 13·5%	
feltétesen de érvényesen 14		
egyetemen	= 37·8%	
feltétesen és megerősítve 6		
egyetemen	= 16·2%	
csak kívánatlát fejezheti ki, a mely fölött dönt		
a hatóság	3 " =	8%
csakis jelzi, de a hatóság jelöli ki azokat	6 " =	16%
	<hr/>	
	37 egyetemen =	100%

E számok, e százalékok mutatják, hogy a melléktárgyak megállapítására az összes egyetemeken befolyanak a doctorandusok; de azt is, hogy a doctorandus befolyása csak 3 egyetemen = 8% kórlátlan, a többiekben, tehát 34 egyetemen = 92% -ban kórlátolt; és pedig vagy kötve van feltételhez (37·8%), vagy megerősítést kíván (13·5%) vagy végre feltételhez kötött és azonfölül még megerősítendő (16·2%).

Már e számadatok is mutatják, hogy oly szabályzatban, a mely egyetemes jellegű kíván lenni, nincsen helye a doctorandus kórlátlan választásának. Ezt különben magya a gyakorlat is ad absurdum vezet. Választhat ugyanis a doctorandus, különösen — ha philologus — oly disciplinát is, a mely az egyetemen még magántanár által sincsen képviselve. Ily esetben kénytelen az egyetem az ő vetojával kórlátolni a választás szabadságát vagy pedig — a mint éppen Halleben meg is történt — kölcsön kérni más egyetemtól examináló tanárt. Sajátságos helyzet! Midőn az alma mater legsajátosabb, legbensőbb családi ünnepélyére, fiának

születésére készül — : ekkor szülő erőket idegenből kér kölcsön. Az önálló munka honorálását az alma mater önállótlanul végzi!!

Korlátozandó tehát a doctorandus választása. A kérdés, hogy miképpen?! Egyetemes kötelezettség mellett oly intézkedéssel azt nem korlátozhatjuk, a mely *helyenként és időnként* változó. A legtöbb egyetemi korlátozó szabályzat pedig éppen ilyen ephemer természetű. A tantárgyak, sőt tantárgyi csoportok lajstromával köti meg az egyetemek 52 százaléka a doctorandust. E lajstromok egyetemenként különbözők, sőt még egy és ugyanazon egyetemen is idővel különbözők. Mily nagy lajstromot állíthat össze Berlin Kieffel, Greifswalddal szemben. S e nagy lajstrom daczára Berlin azt majd évről-évre kiegészíthetné új disciplinákkal. Ily ingatag, változó, egymástól különböző talajra nem építhetünk általánosan kötelező intézményt Nagyobb az egység, a különbözőknek találkozása, ha e lajstromkészítésnek alapjára megyünk vissza. Az egyetemen a rendes, esetleg a rendkívüli tanárok által képviselt tanszakok alapján állítják össze e lajstromokat. Ugyanerre az alapra helyezkednek akár csak hallgató is mindazok az egyetemek, a melyek a hatóság hozzájárulásához, megerősítéséhez, kijelöléséhez kötik a doctorandusnak választását, óhaja jelzése érvényét. Nincs autonom testület, illetőleg annak oly képviselője, ki examinalni akarna a nélkül, hogy examinalója lenne. A tudós qualificatióját egy bizonyos szakra nézve csak az adhatja meg, a ki maga is éppen e szakban tudós, ki az egyetem szervezetén belül e szakot az egyetem által elismerten képviseli (a magántanár még nincs benn az egyetem szervezetében).¹ Így tehát kimondhatjuk, hogy az egyetemek 92 százaléka vagy *expressis verbis*, vagy pedig hallgató követi azt a gyakorlatot, mely szerint a doctorandus választását ahhoz köti, hogy a választandó tanszakot az egyetemen rendes, esetleg rendkívüli egyetemi tanár képviselje.

A szigorlat természete, valamint e szám tehát igazolja ama követelményt, mely szerint — *a doctorandus szóbeli szigorlatának melléktárgyául csak azok közül választhat, a melyek az egyetemen rendes, esetleg rendkívüli tanár által előadatnak.*

¹ Ezt a követelményt a mi szabályzatunk 8. §-a, valamint többször is hangsúlyozva az osztrák Rigorosen-Ordnung 5. § és különösen az Instruktion zur Rigorosen-Ordnung 7. § kiemeli.

A választás e megszorítása azonban még nem elégséges. A doctori szabályzatok közül nem egy kiemeli azt, hogy a mellékszak ne essen a főszaknak körébe (így a heidelbergi 7. §, zürichi I. 5. §), vagy ugyanezt positive kifejezve: legyen önálló disciplina (így az osztrák Instruction 7. §). A mily helyes a negatív követelmény, olyannyira mitsem mondó. Magától értetődik ugyanis, hogy egy és ugyanaz nem számíthat kettőnek. A mi a disciplina önállóságát illeti: úgy annak meghatározása mindenek előtt kényes. Az osztrák instructio az önállóság kriteriumát valamely disciplinának egy-egy tanszék által való képviseltetésében látja.

Ezzel azután eljutottunk volna az első, elismert általános követelményhez.¹

E magától értetődő és mitsem mondó követelményeknél értékesebb az, mely szerint a melléktárgy, vagy legalább azok egyike a főtárggyal *rokon* legyen. Mind a kettőnek rokonságát Göttingen 10. §. Leipzig 13. §. Marburg 2. § kívánja; legalább az egyikét Münster 2. §. Az osztrák is ezt a rokonságot — legalább „rendszerint“ kívánja (Instruction 7. §). A mi szabályzatunk e rokonságot közelebb is meghatározza, úgy azonban, hogy e családi viszony inkább cselédi viszonyynyá válik, a midőn az egyik melléktárgytól azt kívánja, hogy az a főtárgy tudományos művelésére szükséges tudományszak legyen. (Szabályzatunk 8. §).

E rokonság, e családi, cselédi viszony közelebb értelmet és értéket nyer még csak a doctori szigorlat *czélja* által.

¹ Nevezetes különben, hogy az osztrák instructio az alkalmazásnál már maga is eltér az általa adott kriteriumától, a mennyiben azt mondja, „es kann daher zum Beispiel: klassische Philologie (lateinische und griechische Sprache), deutsche Philologie (Sprache und Literatur), Geschichte und historische Hilfswissenschaften, Mineralogie und Petrographie u. dgl. stets nur als *eine* Disciplin behandelt werden, welche weder in zwei Prüfungsfächer geteilt werden, noch auch mit Ausscheidung eines zu ihr gehörigen Theiles Prüfungsgegenstand bilden kann.“ L. Instruction 7. § —; holott tényleg az osztrák egyetemeken is külön tanszékek képviselik ama nagy körök egyes részeit. Latin és görög nyelvészet — irodalom, a németnél ugyancsak a nyelvészet és az irodalom, a történetnél az egyetemes és a nemzeti, avagy az ókor, középkor, újkor, legújabb kor, sőt egyes századok is különböző tanszékek tárgyát már is képezik és még inkább képezhetik s így az önállóság főntebb adott kriteriuma ezzel érvényét veszti.

Czélját — szemben az életpályákra minősítő államvizsgák, illetőleg doctoratusokkal — abban látjuk, hogy e szigorlat nem a tudásra, hanem a tanulmányozásra, nem a tudás quantumára, hanem szűk körön belül a tanulmányozás módszerére fekteti a súlyt. E szigorlat — a mint ezt az osztrák 1899-ki szigorlati szabályzat 1. §-a találóan fejezi ki — „megállapítja azt, hogy egyáltalában bir-e valaki és közelebb mily fokú képzettséget *tudományos kutatásra*“. Világos, hogy e képzettség első sorban abból tűnik ki, — a mint azt az 1872-ki július 2-án kelt osztrák instructio az ugyancsak ez évben kiadott Rigorosen-Ordnung-hoz — mondja — hogy ha valaki szűkebb körben a tudós alaposágának és a tudományos módszernek birtokát, itéletének önállóságát beigazolja s így kezességet nyújt arra nézve, hogy tudományosan tovább is haladva dolgozik. Bizonyoságot tesz erről első sorban a dissertatio és az ebből kiinduló *főtárgyi* vizsgálat, a mely míg egyrészt a dissertatióknak szerzőségét tisztázza, másrészt, illetőleg ezzel együtt kideríti azt, hogy a doctorandus a tudomány egy szűkebb körében kiválóan otthonos, mélyebb, sajátos, a részletekbe menő studiumot végzett.

Az *elmélyedés* azonban a tanulmányozásnak csakis egyik oldala. A mint testi életünk épsége feltétlenül megkívánja a belélegzés mellett a kilélegzést: úgy a tanulmányozás életének épsége is kívánja az elmélyedés mellett az *elmélkedést*.¹

Míg az első a dolgok alapjait kutatja és így eljut végre okvetlenül *philosophiai problémákhoz*, a *philosophiához*: addig az elmélkedés az elmélyedés által gyűjtött új anyagot assimilálja, elhelyezi eddigi képzetkörülnkben.

Míg amaz képzeink mélyítésére, emez azok tágitására irányul. Míg amaz úgy mint a fának szivgyökere mind mélyebbre hatol: addig ez — mint a fa mellékgyökerei szétterpeszkedik

¹ Ezt a gondolatot igen szépen fejti ki Herbart az úgynevezett Formalstufentheorie alapozásánál. Vertiefung — Besinnung. L. Paedagogikáját. Ez alapozással mondott többet ér az arra épített egész alkotmányánál, a mely az azzal igen könnyen járó mechanizálással egészen véve többet ártott, mint használt. Parlagon hevertetni a szellemet kisebb baj, mint azt személytelen formákkal agyongyötörni. A körülmények kedvező alakulásával amabból kiváló tudós, illetőleg gyakorlati irányú férfiak válhatnak; emezekből alant járó, a szellemekkel szemben blazírt — mások által vagy érzéki ösztönök által mozgatott bábok válnak.

— a peripheriából szívja magába az életnedvet s a fa törzsének, ágazatának bármily zivatarokban való megállását biztosítja. A tudományos elmélyedés magában véve új rétegekbe vezet, a tudomány új igazságait, felfedezéseit emeli napvilágra, de magában véve félszűzségre — megfeneklésre vezethet (verbohrt). Az ily egyoldalú tudós könnyen elveszti az étellel való kapcsolatot, a legközelebbit, az evidenset sem látja s környezetével kölcsönhatásban nem lévén — könnyen megmerevedik, a régebben eredményes munkája után könnyen meddővé válik.

Elmélyedő tanulmányozásunknak *elmélkedővé* is kell lennie. Szűk körre szoruló tanulmányozásunkban el nem szigetelődzhetünk, ha folytonos életkedvvel és eredményesen kívánjuk e szűk tért művelni. Bele kell helyezni a mi tudományosságunk csemétjét a tudomány nagy kertjébe, otthonosaknak kell lennünk e nagy kertben s nevezetesen ismerni kell ama talajt, a mely a mi fánkat környezi. E környező, e közel álló, e *rokon* talajból gyűjti a mi fánk is szétágazó gyökereivel az éltető erőt; e környezettel kölcsönhatva él, erősödik izmosodik tudományosságunk csemétéje.

A mily szükséges tehát a tudományosság és annak biztosítása érdekében egy szakba való elmélyedés: éppannyira szükséges e szakot körülöfögő, hozzá legközelebb álló szakban való otthonosság is. A szóbeli doctori szigorlat a doctoratus czélja, sajátos természete alapján első sorban a dissertatio tétele által kijelölt *főtudományszakban* — éppen a dissertatio bírálatának kapcsán bele fog mélyedni e szaknak részletkérdéseibe, problémáiba alkalmat adva arra, hogy ezekkel szemben a doctorandus önállóan állást foglalhasson; másodsorban igyekszik — a mellékszakok vizsgálatánál kipuhatolni, hogy a doctorandus e fő tudományszakának vonatkozásait a tudomány egészéhez és közelebb a *rokon* tudományszakokhoz ismeri-e úgy, hogy ezekben is otthonosnak mondható.¹

¹ Az egyes egyetemi szabályzatokban kifejezett követelmény, mely szerint a mellékszakok, vagy legalább az egyik szak a főszakkal rokon legyen: (Göttingen 10. §. Leipzig 13. §. Marburg 2. §, Münster 2. §), valamint a szabályzatunknak fönt idézett 7. §-a is a mondottak szerint magyarázandó. Lényegileg egyezik a főszak és mellékszakok általunk adott értékelésével, az osztrák, a leipzig és göttingeni szabályzatokban kifejezésre jutott felfogás. Az osztrák 1872-ki instruc-

A szóbeli szigorlatnak tárgyára vonatkozólag elmondottakat a következőkben foglalhatjuk össze:

A szóbeli *doctori* szigorlat három tárgyát: a *doctorandus választja* a bölcsészeti karon rendes, esetleg rendkívüli tanár által képviselt tudományszakok közül. A **főszak** az, a melynek köréből való a *dissertatio*, a melynek kapcsán folyik a szaknak részleteibe és problémáiba elmélyedő, a *doctorandust* állásfoglalásra indító vizsgálat. **Egyik** melléktárgyul választandó a főszakkal **rokon** disciplina, a melyben való otthonosság kiderítendő; a jelölt **másik** melléktárgyul — ha a főtárgya nem a

tiójában (l. Karl Lemayer: die Verwaltung der österreichischen Hochschulen 1878): a kérdések a *dissertatio* tárgyából indulnak ki und wenn der Candidat in einem engeren Kreise sich als *vorzüglich* heimisch bekannt und tiefere specielle Studien gemacht hat, wird die Prüfung erst constatieren, dass er auch ausserhalb dieses Feldes im Fache seiner Wahl *hinreichend* bewandert ist.“ A két tárgy vizsgálata közti különbséget az 1899-ki Rigorosen-Ordnung-hoz 1900 július 16 án kelt 8807. sz. vallás- és közokt. min. rendelet tisztán jelöli meg. Tiltakozik az ellen, hogy a második vizsgálati szakot „Nebenfach“ gyanánt kezeljük; gleichwohl wird sich zwischen den Prüfungen aus den beiden Gegenständen ein gewisser Unterschied dadurch ergeben, dass die Prüfung aus dem die Dissertation betreffenden Fache in erster Linie bestimmt ist, die Befähigung des Candidaten zur wissenschaftlichen Forschung zu ermitteln; während die Prüfung aus dem zweiten Fache bezweckt, festzustellen, dass der Candidat ausser seinem Dissertationsfache auch noch in einer zweiten an sich selbständigen, aber in der Regel mit dem ersteren Fache nahe verwandten Disciplin völlig bewandert ist, das heisst also, dass der Candidat dartue, dass er sich auch mit diesem Fache wissenschaftlich in genügender Weise befasst habe.“

L. Die österreich. Universitätsgesetze. Herausgegeben v. Beck u. Kelle, Wien, 1906. 955. lapon.

Ugyanerről *Göttingen* 11. §: „Bei der Prüfung werden in dem Fache, welchem der Gegenstand der Dissertation entnommen ist, solche Kenntnisse erwartet, dass durch dieselben eine eingehende selbständige Beschäftigung mit diesem Zweige des Wissens und Bekanntschaft mit dem Stande der Forschung zu Tage tritt. 12. §: In den beiden andern Fächern wird Vertrautheit mit den wichtigen wissenschaftlichen Tatsachen und Verständniss ihres Zusammenhanges gefordert.“

Leipzig 12. §: . . . „der Zweck dieser Prüfung ist vornehmlich, zu ermitteln, inwieweit die in der Dissertation niedergelegten Specialkenntnisse sich einem umfassenderen Wissen in dem Fache des Candidaten, so wie in diesem zunächst liegenden Fächern einreihen“.

bölcsészet — a *bölcsészetet* válassza, a mely vizsga alkalmat ad a jelöltnek annak kimutatására, hogy ő főszakának alapkérdéseivel s azoknak egységes világnézetbe foglalásának problémájával is foglalkozott.

A jelölt az általa választott tudományzakokat esetleg választásának indokait — közli a szigorlat letehetése érdekében beterjesztett kérvényében. E választás fölött csak abban az esetben hoz a kar határozatot, hogy ha a dékán és az értekezés bírálói a választást kifogásolják.

d) A szóbeli szigorlatnak *határidejére*, arra nézve, hogy e vizsgát mikor tartandó csak elvéve és akkor is igen különösen nyilatkoznak egyes egyetemek statutumai. A *hallei* statutumok 9. §-a azt kívánja, hogy a doctori értekezés benyújtása és a szóbeli szigorlat megtartása közt legfeljebb négy semesterközi hét folyjon le; ennek a határidőnek kitolása csak a facultas beleegyezésével történhetik meg.

Lehetséges, hogy a jelöltet értekezésének kidolgozásával járó intensív munka annyira igénybe vette, hogy ennek benyújtása után úgy kimerült, hogy a szóbelire kellőképpen el nem készülhet négy héten belül; s viszont lehetséges, hogy a szaktanár éppen az értekezés benyújtásakor annyira van akár hivatásával járó teendőivel, akár irodalmi téren elfoglalva, hogy éppen ez idő alatt bírálatát nem készítheti el. A dekan kötelességtudására és tapintatos eljárására bízható a jelölt óhajainak tekintetbe vételével a szóbeli szigorlat terminusának kijelölése.

A szóbeli szigorlat természetével pedig merően ellenkezik a *marburgi* statutum 5. § azon engedménye, a mely szerint a szóbeli szigorlat még a dissertatio elfogadása előtt tehető le — feltéve, hogy ezt a vizsgáló-bizottság két tagja ajánlaná. A dissertatio azonban *egy* éven belül beadandó, máskülönben a szóbeli szigorlat érvényét veszti.

Ez intézkedés egészen értelmetlen, ha csak a szóbeli szigorlatot a kiinduló alaptól nem akarjuk megfosztani. Hisz éppen a dissertatióból kell a szóbeli szigorlatnak kiindulnia. Ez pedig feltételezi a dissertatio elfogadásának, illetőleg el nem fogadásának kérdését. Az írásbeli szigorlat befejezése után következik a szóbeli; amaz dissertatio elfogadása nélkül nincsen befejezve.

A szóbeli szigorlat *határidejét az értekezés elfogadása után, a jelölt kívánata tekintetbe vételével a dekán tűzi ki.*

e) Nem ily alárendelt, illetőleg semmis értékű ama kérdés, hogy a szóbeli *egyszerre* vagy megosztva teendő le. Az egyezést erre nézve — eltekintve a szakiskolai jellegű zürichi doctor philosophiae naturalistól — csak az osztrák szabályzat zavarja meg, a mennyiben a szóbeli vizsgálatot kettőre bontja és pedig úgy, hogy a kötelező philosophia — a nem philosophiából, mint főszakból vizsgázóknál — külön szóbelinek tárgyát képezi. 5. §. Hogy e szigorlatot mikor teszi, a főszaki vizsgálat előtt vagy az után: valamint az is, hogy mily időközökben áll vizsgálatra: ez tisztán magától a jelöltől függ. 8., 9. §. A két szigorlat közti elkülönítés oly radicalis, hogy még a vizsgáló bizottság is kétféle: míg a főszaknál a közreműködők száma legalább három — de öt is lehet: addig a másiké csak három. Minthogy pedig a vizsgázók más-más szakúak — a bizottság is mássá alakul. Az osztrák szigorlati rendnek ez az intézkedése nemcsak az egyetemek közt létező harmoniát, hanem a szigorlatnak szerves egységét is megbontja. A szigorlatnak szervező elve benne rejlik a dissertatióban, a főszakban. Az erre szorosan vonatkozó vizsgától és annak vizsgáló bizottságától a philosophiából végbemenő vizsgálatot el nem lehet szakítani. A philosophus is kell, hogy ama dissertatióban, a főszakban rejlő alapelveket ismerje el az ő szigorlata főproblemáinak, s ezek tisztázása alapján alakítsa meg ezek betaglalásával az egységes világnézetet; a vizsgáló bizottság pedig kezeskedhetne az iránt, hogy a philosophiai vizsgálat e típusától ne térjen el túlságosan.¹

Így tehát nem csak az egyetértelműség meg nem zavarása, hanem a philosophiai vizsgálatnak értelme sem engedi meg

¹ Az osztrák szabályzatnak van még egy teljesen értelmetlen pontja, a mely lehetségesnek mondja azt, hogy a szigorlat nem csak idő, bizottság, hanem még hely tekintetében is ketté bontható. Maga is állítja (8. §) ugyan, hogy „a szigorlatok tetszés szerinti sorrendben, de mind a kettő csak egy és ugyanazon egyetemen, — a melyhez az értekezés benyújtott — tehetők le“; de így folytatja: „Ez alól kivételt csakis különösen tekintetbe vehető esetekben engedhet meg a közoktatási minister az illetékes két tanári testület meghallgatása (Einvernehmen) alapján.“ A doctoratus útján az illető minden időkre beletaglalódik az ő alma materébe. Ez a bizonyos egyetem mint alma mater creálja azt a bizonyos doctort. Két anya egyszerre egy gyermeket nem szülhet, — kivéve „a lehetlenségek országában“.

a szigorlatnak szétszakítását; úgy hogy kimondhatjuk, hogy a *szóbeli szigorlat egyszerre és egy és ugyanazon bizottság előtt teendő le.*¹

f) A szóbeli szigorlat *időtartamára* nézve legtöbb szabályzat nem nyilatkozik. Az időtartamra reflectálók közül a legtöbben két órát vesznek fel és pedig a főtárgyra egyet, a melléktárgyakra egyenként fél órát (így Giessen 12. §. Würzburg 6. §. Heidelberg II. 6. §. Freiburg II. 3. §, a miénk 21. §, a berni is így, csak hogy a főtárgyra nézve megelégszik 45 perczczel. 8. §). Zürich az ő két sectiójában a normaletől két ellenkező irányban szökdel, a mennyiben a philosophiai sectio szabályzata kimondja azt, hogy két és fél óránál hosszabb ideig a vizsgálat nem tarthat, míg a math. természettudományi sectio esetenként külön kari határozattól teszi függővé, hogy a főtárgyból a vizsgálat egy óráig vagy pedig úgy mint a két melléktárgyakból csak egy fél óráig tartson. Az osztrák különlegességgel jár, hogy a főszaki vizsgára két órát, a másik vizsgára a philosophiából teljes órát (tehát összesen három órát) vesz fel. Midőn tehát a vizsgák kettészakításával járó időtartamnak meghosszabbításától — a kettészakítás elejtésével — eltekinthetünk, állíthatjuk, hogy az általános gyakorlat alapján — *a szóbeli vizsgálat két óráig tart. Egy óra a főtárgyra, és egyenként fél óra a két mellektárgyra fordítandó.*

g) A vizsgáló bizottság *tagjai* az összes szabályzatok szerint a dekán, ennek akadályoztatása esetében a prodekán elnöklete alatt a *facultas* rendes és szükség esetén rendkívüli tanárai. A magántanárok tehát ki vannak zárva. Helyesen; mivel ők, mint fel nem eskedtek — nem is tartoznak egyenként, hanem csak képviseletileg, s mint ilyenek is csak korlátolt hatáskörrel, — az egyetem vezető és szervező testébe.²

A rendkívüli tanár esküt tett tanár, azonkívül oly disciplinának képviselője, a mely számára kívánatos egy külön tanszék szervezése. A rendkívüli tanár tehát virtualiter rendes tanár s így egészen helyes, hogy ő is szükség esetén a vizsgáló bizott-

¹ A mi szabályzatunk 20. §-a kifejezetten kívánja, hogy a szóbeli vizsgálat mind a három tárgyból egyszerre teendő le.

² Nem helyeselhetjük ezért is Zürich I. sectiójának gyakorlatát, a mely szerint esetleg privatdocensek is megbízhatók a vizsgálással. I. 11. 13. §.

ságnak teljes jogú tagja. Ezért is nem helyeselhető a berlini doctori szabályzatnak az az intézkedése, a mely szerint a rendkívüli tanár megbízatása esetén vizsgázhat, a tanácskozásban részt vehet; de nem szavazhat (13. §). Ezt nem egy egyetem ki is mondja expressis verbis szabályzatában (az ausztriai szabályzat 6. §. Berlin 13. §. Bonn 43. §. 38. §. Jena 7. §. a mienk 17. §); s hallgatag ugyanazt mondja, midőn azt kívánja statutumában, hogy a doctoratus a facultas előtt teendő, vagy a szóbeli szigorlatra a facultas összes tagjai meghívandók: Münster 2. §. Strassburg 3. §. Zürich II. 9. §. Würzburg 5. §, Heidelberg II. 8. §. Tübingen II. 3. §. Berlin 12. §. Freiburg i/Schw. 10. §.

h) Ezzel igen helyesen ki van mondva az, hogy az a facultas, mely valakit doctorrá avat: teszi azt azon szigorlata alapján, a melyet ő, mint *facultas* ejtett meg. E teljesen helyes felfogásnak egyes egyetemek azzal is adnak kifejezést, hogy az összes facultási vizsgálásra jogosított tagoknak *minden egyes szigorlat alkalmával* megadják a jogot, hogy bármily szakú szigorlóhoz intézhessenek examinaló kérdéseket is. (Így Bonn 43 (38) §. Jena 7. §. Würzburg 5. §.) Azt az elvet, hogy a facultas a vizsgáló nem szabad tényleg feladni. Az ezzel járó jogot és kötelességet azonban csakis a szigorlat természete értelmében gyakorolhatja. Szakképzettségről, a szak részletkérdéseibe való elmélyedésről, illetőleg a szakképzettségnek egy egységes világnézetbe való elhelyezkedéséről van itt szó. Ehhez csak a szoros értelemben vett szakemberek szólhatnak; csakis ezek gyakorolhatják a facultas megbízásából, annak képviselőjében a vizsgálás jogát és kötelességét. Teheti ezt a facultas közvetlenül, úgy hogy esetről-esetre maga a facultas jelöli ki a maga szakértő képviselőit (Freiburg i/Schw. 10. §.) vagy pedig — és ez a rendes gyakorlat — dekánja, Leipzigben (3. §) procancellarja által jelölteti ki az examinatorokat, a kik e tisztükben kötelesek is eljárni (Würzburg 5. §. Heidelberg II. 8. §. Tübingen II. 3. §. Bonn 6. §.) A mennyiben egy szakot több tanár képviseli, az examinator tisztjében felváltva járnak el, de tekintettel arra, hogy a jelölt melyik tanár indítására mélyedt el az ő szaktudományába, készítette dissertatióját. A váltakozó vizsgálást kiemeli Bonn 43. (30.) §. Giessen 4. §. Würzburg 5. §. Bern 6. §.)

A kar vizsgálókul dekánja útján azokat a tanárokat bízza meg, kik a szigorlat tárgyát tanszékükkel képviselik. A mennyi-

ben egynél több rendes tanár képviseli ugyanazt a szakot: ezek felváltva vizsgáznak, de mindig tekintettel arra, hogy melyik tanár indítására készítette a jelölt értekezését.

A vizsgáló tanárok számát a tudományszakok hármasszáma határozza meg; miért is e számnak a szabályzatban való külön megjelölése szükségtelen.¹

i) A vizsgálatnak nyilvános jellegét csak egyes szabályzatok hangsúlyozzák. Bern 8. §, Jena 7. §, a giesseni 12. § (kivéve koros és nyilvános állású jelölteknel, feltéve, hogy a kar kérésüket teljesíti), ausztriai 7. § és miénk 15. § (a nyilvánosság érdekében arra kötelezi a dekánt, hogy a szigorlat idejét néhány nappal előbb a fekete táblán kihirdesse.) Ez utóbbi intézkedés a kivittel jár s ezért is elégséges, hogy ha a szabályzat egyszerűen kijelenti: *A szóbeli szigorlat nyilvános.*

j) A szóbeli szigorlatot követi azonnal a vizsgálat eredményének megbeszélése s ez alapon ennek megállapítása.

A megbeszélésben igen természetesen maga az elnök is részt vesz, miért is esetleg a jelölthöz kérdéseket is intézhet (így a mi szabályzatunk 18. §); a szigorlat eredményét ellenben a szigorlat szaktudományi jellegénél fogva a vizsgáló szaktanárok különös tekintettel a dissertációnak, valamint a főszakból nyert feleleteknek minőségére — állapítják meg. Csak a szavazatok egyenlősége esetén szavaz a dekán is.²

¹ A szabályzatok, a mennyiben a tagok számáról megemlékeznek, lényegileg a háromban egyeznek meg. A miénk (16. §) és az osztrák (6. §) a kettőt és a négyet tekinti határnak; Strassburg 3—4-et kíván (3. §); legalább kettőt Freiburg i/B. 2. §, Heidelberg II. 8. §; rendszeren hármat Tübingen II. 3. §; legalább hármat Strassburg II. 4. §, Erlangen 6. §; egyenesen hármat Giessen 4. §, Leipzig 13. § és Würzburg 5. §.

² Giessen általában kimondja szabályzata 10. §-ban, hogy az elnöklő dekan nem szavaz. A mi szabályzatunk is hallgatag ugyanazt mondja, a midőn az elnöknek szerepét a vizsga megnyitására, vezetésére, bezárására s e mellett arra szorítja, hogy a jelöltekhez kérdéseket intézhet s az eredmény megállapításánál véleményét előadja. L. 18. §. Giessen is kimondja, hogy a dekán — ha nem vizsgáló — nem szavaz. 10. §; Würzburg az examinerok szavazatának egyenlősége esetére rendeli el a dekánnak szavazását. 6. §. Míg a dekán vizsgál — e közben más elnöklő a jeni szabályzat 7. § szerint. Az egész facultást szavaztatja meg a végeredmény megállapításánál: Basel 16. §, Zürich I. 14. §. A jelenlevő kari tagok (tehát ez esetben

A szavazat eredményét az egyetemek különböző fokozatokkal jelzik. A fokozatokban legbőkezűbb Basel 16. §, a mely 1. a „rite“ fölött, 2: a „cum laude“-t, 3. azután a „magna cum laude“-t s ezen fölül 4. az „insigni cum laude“-t és végre 5. a „summa cum laude“-t ismeri. Az „insigni cum laude“ a summa c. l.-tól bajosan különböztethető meg. Ezt elismeri a legtöbb egyetem, a mennyiben a „rite“, „cum laude“, „magna cum laude“ és „summa cum laude“-t használja: Berlin 14. §. Erlangen 6. §. Freiburg i/B. 2. §. Giessen 13. §. Göttingen 14. §. Heidelberg I. 8. §. Jena 8. §. (summa cum laude-hoz szükséges a vizsgálók egyhangúsága), Leipzig 13. §. München 5. §. Rostock 5. §. Tübingen 6. §. Würzburg 6. §. Heidelberg II. 9. §. Strassburg II. 4. §. Tübingen II. 4. §. Freiburg i/Schw. 12. §. Zürich I. 17. §. (A bírálók javaslatára a dissertatio minősége külön praedicatummal jelezhető). Freiburg i/Schw. II. 6. §. Ugyancsak négy fokozatot használ Strassburg I., csak hogy demokratikusabban gondolkozva, a mennyiben az alsóbb fokozatokat differentálja: 1. sustinuit, 2. post comprobatam eruditionum, 3. post bene comprobatam eruditionem, 4. post eruditionem cum laude comprobatam.

A mi szabályzatunk a bernivel együtt már csak három fokozatot különböztet meg; Bern a kiválóságot inkább hangsúlyozza, midőn a „summa cum laude“-tól megkülönbözteti a „magna cum laude“-t s ezután csak „rite“-t ismer: míg mi a középértéket is méltatjuk a „summa cum laude“ mellé helyezve az egyszerű „cum laude“-t s ez alá a „rite“-t. Tisztán ellentétek közt mozog az ausztriai szabályzat, a mennyiben ez csak két fokozatot különböztet meg: „ausgezeichnet“, „genügend“.

A tudománynak mindig volt és mindig lesz is *aristokratikus* jellege. A tudomány terén a legnagyobb örömmel constatjuk a *kiválóság* fokozatait, a finom különbségek megtevésében találja a tudós örömet.

A *tudományos* minősítés ezért is mindig a felsőbb fokozatokat differentálja. Az *életre* való minősítés ellenben igen

a vizsgázók) szavaznak Berlin 14. §. Strassburg 3. §. Bern 8. §. Freiburg i/Schw. 11. §, az ausztriai szab. 7. §. Göttingen 13. §. A dissertatióknak és a főtárgyból való feleletnek döntő jelentőségét hangsúlyozza München 5. §. Erlangen 6. §. Heidelberg I. 8. §. Heidelberg II. 9.

helyesen éppen ettől a finomabb minősítéstől eltekint. Itt az a kérdés, hogy kibocsátható-e az életbe vagy nem? ¹ Adható-e az illetőnek egy bizonyos életpályára minősítő diploma vagy nem? A minősítés fokozatát igen helyesen nem a diploma, hanem még csak maga az *élet* adja meg.

Ez a tárgyyszerű különbség érteti meg velünk s igazolja is azt, hogy majd az összes egyetemek a doctoratus fokozatait: „*summa cum laude*“, „*magna cum laude*“, „*cum laude*“ és „*rite*“ állapították meg.

E pontban foglaltakat a következőképpen foglalhatjuk egybe:

A szóbeli szigorlatot azonnal követi a vizsgálat eredményének a megbeszélése, a melyben az elnöklő dékán is részt vesz. A szigorlat egyes tárgyainak megfelelő érdemfokozatot az illető szaktanár adja, az összeredményt a vizsgáló szaktanárok szavazata állapítja meg; és pedig siker esetében a következő fokozatokkal: summa cum laude, magna cum laude, cum laude és rite. A dékán csak a szavazatok egyenlősége esetében szavaz.

k) A szigorlat sikertelensége esetében a szigorlat megismételhető. Kivétel ez alól némiképpen Leipzig 15. §, a mennyiben itt lehetséges az, hogy az első szigorlaton is egy-egy jelöltre a végleges elbukás kimondatik. E gyakorlat bajosan igazolható. A szóbelihez csak az írásbelinek a kedvező sikere alapján bocsátható. Tény az, hogy majd minden ember életében előfordulhatnak az amnesziának, sőt az aphasiának oly tünetei, a melyek a szellemi képtelenségre hagynak következtetni. E ténnyel számolni kell s annál komolyabban, minél inkább sikerült a dissertatio. Ezt elismerve *egy* szóbeli szigorlatnak eredménytelensége még nem igazolja a doctoratus elnyerésére nézve a teljes képtelenség kimondását.

A többi egyetemek ezért is helyesen megengedik a szigorlatnak ismétlését. Csak a határidőre nézve van eltérés. A terminus kitűzését egészen a vizsgálók szavazatának többségétől teszi függővé Giessen 13. §. *Egy éven* belül ismételhető Marburgban 6. §, és pedig a bizottság által meghatározandó időben Göttingenben 15. §. Csak a legvégsőbb határidőt — egy évet —

¹ Érdekes, hogy a mi egyetemünkön is a jogi doctorok vajmi ritkán kapják meg a közelebbi minősítést. Helyesen, mive, a doctoratus valamely életpályára minősít.

tüzi ki Würzburg 7. §. A végső terminust egy évben szintén felveszi Erlangen 8. §. Leipzig 15. §.

A határidőnek esetről-esetre való kitűzése a vizsgáló bizottságra nézve. feszélyező és önkényeskedésre is vezethet. A terminus ad quem meghatározásának ratióját nem látom be. A szóbeli szigorlat meggyőzheti az illetőt, hogy még sok a pótolni valója. Lehetséges az is, hogy éppen a szigorlati nagy munkával járó izgalmak egyelőre megbénítják a szigorlónak munkaerejét.

Közbe jöhetnek külső körülmények, a melyek egy-két évig is akadályozzák az embert a concentrált studiumban. Nincs annak értelme, hogy egy éven túl valaki nem léphetne megfelelő dissertatiója alapján újra szigorlatra.

Fontos ellenben a terminus minimumának kitűzése. Legengedékenyebb Ausztria (9. §) az ő *legalább* három hónapi terminusával és Zürich I. 18. §, mely 3—6 hónapot és végre Freiburg i/Schw. 13. §, mely 4—6 hónapot tűz ki az ismétlőre. Annak elismerése, hogy három, esetleg négy hónap alatt szóbeli doctoratusra el lehet készülni: ez magának a doctoratusnak határozott lesilányítása.

A másik túlzásba esik Bonn 43. (38) §-val, a melyben a legközelebbi terminust *két évre* tüzi ki. A doctori értekezés elfogadása után ez érthetetlen.

A többi egyetemek mind a legközelebbi terminust 6 hónapban állapítják meg. Berlin 15. §. Erlangen 8. §. Freiburg i/B. 3. § (itt a végső terminus, 2 év), Münster 3. §. Strassburg 3. §. Tübingen 3. §. Strassburg II. 5. §. Bern 10. §. Freiburg i/Schw. II. 7. §. Leipzig 15. § és a mi szabályzatunk 24. §.

A másodszori reprobálás constatálja, hogy az első alkalomkor nem tévedett a bizottság. Ezért is újra még egy harmadik terminusnak kitűzése — úgy mint ezt a mi szabályzatunk 24. §, és az ausztrai (9. §) egy évet megállapítva teszi: — vagy a két vizsgának vagy a jelöltnek komolyságát teszi kérdésessé. Tiltakozik a harmadik vizsga ellen helyesen: Berlin 15. §. Giessen 16. §. Göttingen 15. §. Heidelberg 10. §. Freiburg i/Schw. 13. §. Zürich I. 19. 26. §.

E szerint kimondhatjuk mint a köztudattal leginkább egyezőt: *Ha a szóbeli szigorlat nem sikerül, a jelölt csakis hat*

hónap letelte után jöhet ismétlő, de ezután immár nem ismételtető vizsgálatra.

C) *A promotio.* A promotiót régebben mindig egybekötötték az eruditiót látványosan bemutató *disputatival*. Ma ez intézmény kihalófélben van. Csak egynehány egyetemen van meg az kötelező — Breslau 8. §. Bonn 44. §. Kiel 4. §. Königsberg 63. §, de még ezeken az egyetemeken is már-már elhaló alakban, a mennyiben Kielben elmaradhat a *praelectio* és Bonnban rendszerint nincs már meg a disputatiót vezető külön elnök, bár a facultas kirendel egy hivatalos opponenst a rendes tanárok sorából, a ki utolsónak lép fel a disputatiónál. Megvan a *disputatio* egészen csonkult alakban, a mennyiben abból csak a *praelectio* maradt meg — nálunk a „sub auspiciis“-ban és Baselben 17. 18. §, csakhogy Baselban ez alól, sőt még a *promotio* alól is felmentést nyerhet a *doctorandus*.

Csak a *doctorandus* kérésére támad fel még a *disputatio* intézménye Würzburgban 10. 11. §. Göttingenben 22. 23. § és Halleben 12. §. A *disputatio* ez egyetemeken tehát nem kötelező; külön kell azt kérni. Még ez esetben is Halleben a *disputatio* helyébe egy *praelectio* léphet a *doctorandus* kérésére. A *disputatio* ünnepélyes formájában veszit Göttingenben az által, hogy az egyetemi tanárok magában a disputatióban nem vesznek részt. A két opponenst maga a jelölt választja. A *disputatio* ily esetben egészen kicsinált és eljátszott *comoedia*. Würzburgban komolyabb annak jellege, mivel a disputatióra a vizsgáló tanárok is megjelennek és a facultas külön opponáló tanárt is küld ki. Halleben pedig azzal nyer nagyobb jelentőséget a *disputatio*, hogy a privat docensség elnyerése az ily nyilvános disputatiós promotiótól van feltételezve. A ki ezt elmulasztja csak nehezen nyer utólag engedélyt e promotióra (*disputatio pro impetratis honoribus*). A facultas beleegyezésével azonban még ez alkalommal is *praelectióvá* zsugorodhatik össze a *disputatio*. Halle 12. §.

Ez áttekintés is mutatja, hogy a *disputatio* igen kevés egyetemen szokásos s még ezeken is senilis, elhaló alakban. S ez helyes is. A *disputatio* annak idején, a midőn a tudományosságna kritériuma egy előirt anyag fölötti uralkodás ügyességében, e kincs ügyes megvédésében és másnak ily kincstől való ravasz ügyes megfosztásában állott; a midőn tehát a logikai

schemákban való könnyű és gyors mozgolódáson feküdt a fősúly, úgy hogy a disputatio nem volt egyéb szellemi lovagjátéknál: szükségszerűen a tudomány egyetemén nagy jelentőséggel bírt. A történeti éniség álláspontján a disputatio a tudományosságnak illustris illustratiója.

E kor, legalább a tudományos komoly munka körén belül rég letűnt. A francia gloire-nak ez a nemzete még az egyetemen, a philosophiae doctori promotio alkalmával is tetszeleg ily mutatós disputatióban. Páris egyik legszebb termében igen nagy közönség jelenlétében folyik le a promotio s alkalmat ad nem annyira a doctorandusnak, mint a disputáló két rendes tanárnak, hogy szelleme élet és beszéde eloquentiáját nagy taps kíséretében bemutassa. Ez ellenkezik a mai értelemben vett tudományossággal.

E disputatiós, mutatós promotiók másik végletét képezik a minden ünnepélyességet nélkülöző, üzletszerű, postaszerű expeditiós promotiók, a melyekre egyes egyetemeken a régi dies academicus összezsugorodott.

Baselban 18. § a doctorandus kérésére különösen tekintetbe vehető körülmények okából egészen elmaradhat a promotio ünnepélyes alakja. A dékán ily esetben a szóbeli vizsgálat eredményének közlése alkalmával rövid beszédet intéz a doctorandushoz és ezután felveszi annak fogadalmát. A diplomát a posta viszi el a doctorandusnak. *Göttingenben* (24. §) még a doctorandus jelenlététől is eltekint az egyetem, ha az illető nem tartózkodik Göttingenben s ő a megjelenés kötelezettsége alól való felmentését kérelmezi. Ily esetben megküldi a dékán a doctorandusnak a fogadalom formuláját. Ezt az illető hivatalosan hitelesített aláírásával ellátja, a dékánnak visszaküldi; a mire megkapja diplomáját. *Halleban* (12. §) a doctorandus még kérni sem kénytelen a promotio legegyszerűbb alakját: ő szabadon választ az ünnepélyes és a nem ünnepélyes forma közt. Ez utóbbi esetben a doctorandus vagy a dissertatio kötelező példányai átadása vagy a szóbeli vizsgálat sikeres letevése után teszi le a fogadalmat; a mire azután kézbesítetik diplomája. *Würzburgban* (9. 10. §) a promotio *rendes* alakja a nem ünnepélyes, úgy hogy a doctorandus az ünnepélyest külön kérni kénytelen. Rendesen átveszi a dekántól az ő diplomáját akkor, a midőn dissertatiója kötelező példányait átnyújtja. *Münsterben* (3. §) a promotiónak csak is

ez a nem ünnepélyes alakja van meg. A dekan átadja, kivételesen megküldi a diplomát.

A mily fölösleges a vizsgálat nyilvánossága mellett a promotiónak disputatiós, praelectiós — sarlangos alakja: épp oly elégtelen — az egyetem méltóságához, a doctoratus jelentőségéhez nem illő az utóbbi hivatalos eljárás. Ha az egyetem valakit maradandóan felvesz a maga kebelébe, ha az alma mater creationális jogával él s így egyik családtagja születésének ünnepét üli: úgy expeditori, hivatalnoki tevékenységben nem merülhet ki öröme. Örömmünnepe az egyetemnek a doctor-creatio. Dies academicus. Ha nem is szünetel ekkor a munka — bár vasárnapra is át volna tehető a promotio —, úgy mégis a család képviselői kell, hogy családja egyik tagjának születési ünnepélyén résztvegyenek s ez ünnepet a családi ház legdíszesebb termében üljék meg. Az egyetem képviselője első sorban a rector, de azután facultások szerint a dekanok. Igaz, hogy a doctor első sorban az ő facultásának doctora; s így első sorban az ünnepély a facultásnak ünnepélye. Ez a felfogás jut kifejezésre Berlinben (17. §). Bonnban (45. §), Göttingenben (20. §) az által, hogy az ünnepély elnöke, vezetője, és a promovealó is a dekan. Mégis egyetemi szempontból ez az eljárás nem helyeselhető. Épp az Universitas magistrorum et scholarum, ez az eredeti egyetemi típus szemben a szakiskolával nem jut érvényre az ily szakiskolai ünnepélyvel. A creatio doctor — párisi, oxfordi, budapesti, kolozsvári doctor s még csak másodsorban az ottani egyetem ezen vagy azon facultásának doctora. A doctori jog creatioját nem a facultas, hanem az egyetem nyerte és nyeri. A doctoratussal az illető jogot nyer arra, hogy urbi et orbi hirdetheti czimében, hogy ő doctor.

Az egyetem a maga egészében a jogi személy, mely jogokat nyer és jogokat adhat. A facultások csak befelé, de nem kifelé képviselnek jogi személyeket. Kifelé az egyetem képviselője a rector.

Az egyetemi hallgató is első sorban az egyetemi anyakönyvbe immatriculálódik s az egyetem eszméjét épségben tartva — az egyetembe beiratkozva — hallgathat előadást bármely facultáson. A tanszabadsággal, az egyetem eredeti alakjával adott e felfogásról annál kevésbé sem szabad lemondani, minél nagyobb veszélyvel kísért az egyetemeken is az ezektől merőben külön-

böző szakiskolának réme. Rector nélkül nincs publicus actus, nincs dies academicus. A solidaritás érzete pedig megköveteli azt, hogy ha az alma mater egyik facultásának van örömmünnepe, hogy ebben a többi testvér, a többi facultas is képviselője, dekánja útján részt vegyen. *A promotio eszerint a rector elnöklete alatt, a facultások dekánjai jelenlétében folyik le — az aulában.*

A kérdés az, hogy ki a *promovealó*?! Ott, a hol a tanárok közül csakis a dekán van jelen, vagy legalább csakis ő van ünnepi öltözetben (Berlin, Bonn, Göttingen), ott igen természetes, hogy a dekán a *promovealó*. De másutt is, a hol a rector (Baselben Gesamtdekan) elnöklete alatt jelen vannak a dekánok: ott is úgy mint nálunk (kivéve régebben az orvosi karban) és Baselben (17. §) a dekánok a *promovealók*. S ez helyes is, mivel a doctoratus közelebbi jelzésével a facultások körébe tartozik. Az egyetem egysége ez esetben épségben tartatik, ha éppen az egyetem rectora szólítja fel a dekánt az avatás végzésére. Az egyetem megbízásából, a neki ő Felsőge által adott hatalmánál fogva avatja a dekán fel a doctorandust.

Abban az osztrák gyakorlatban, a mely szerint a jelenlevő dekán mellett a facultasnak egy rendes tanára végzi „per turnum“ az avatást, ratiót nem látok. Ha a dekánt az államkormány nevezné ki, úgy hogy ő a kormánynak lenne képviselője: úgy ez eljárásnak még volna némi értelme, különösen akkor, ha a kar szabadon választaná akár esetről-esetre, akár egy évre mint az ő képviselőjét, a *promovealót*. Így azonban, midőn a karnak megvan a maga hivatalos, általa választott képviselője — ennek mellőzésével nem a kar határozatából, hanem a szabályzat alapján per turnum az avatót kirendelni: ennek nincs értelme. *Az egyetem rectorának felhívására — a vizsgálat összes formaiságai megfelelőségének constataciója alapján — a doctorandus karának dekánja az avató.*

A promotionális actusnál az avatás cselekményét még megelőzi a doctorandus részéről a fogadalom letévése, illetőleg az eskünek bevévése. Az eskü tartalma különböző időben különböző volt; módosította azt lényegesen az a befolyás, a mely alatt az egyetem állott. A középkorban, valamint a felekezeti jellegű egyetemeken le egészen az újabb korig az egyház tényleg nemcsak a philosophiát, hanem a tudományt is a maga szolgálatába

vette, illetőleg kívánta helyezni a doctori eskü útján. A római pápai egyetem az egyházi dogmák érintetlen voltát, s azok szellemében való tanítást kívánja még ma is; Leipzigban egészen a XVIII. századig minden egyetemi tanár, sőt még a lovagló-mester is kénytelen volt a „concordia formula“-ra megesküdni; Bécsben, Budapesten még csak II. József törölte el az évente december 8-án mondandó esküt Máriára, nevezetesen az immaculata conceptiós Máriára. Az egyetemi doctorok esküje is olyan volt. Igen természetes, hogy ezzel másfelekeztűek, mint lutheránusok, illetőleg római katolikusok nemcsak hogy egyetemi tanárok nem lehettek, hanem még doctoratust sem tehettek. Nem ugyan felekezeti jellegű, de mégis a pápai alapító bullával is elismert, „homines civiles et in moribus bene dispositi“-kra valló, a vallásosságot hangsúlyozó a ma is érvényben levő leipzigi fogadalom, a melyet kiki születési helye és éve jelzése mellett köteles sajátkezüleg aláírni. (16. §).¹

Nálunk — jelenleg az egyetem államosításával az állami, a nemzeti particularis, sőt localis szempont érvényesül nemcsak az esküformában, hanem a dekánavató beszédében és a felavatottnak köszönő szavaiban.²

Valamint az egyházi, úgy az állami nemzeti szempont érvényesülésének nincsen az avatásnál helye. Már a középkor is elismerte a pápai és a császári világhatalom mellett harmadiknak a „studium generale“-t. Ennek egészen sajátos, önálló, senkinek

¹ . . . promitto spondeoque, per omnem vitam eo me incubitum, ut hujus dignitatis officiis sedulo diligenterque satisfaciam: religionis sanctitatem morumque pietatem strenue fideliterque tuear atque defendam; veritatis, humanitatis, liberalitatis partes cum in agenda vita tum in artium litterarumque studiis colendis ingenue sustineam fortiterque propugnem: gratum piunique erga almam hanc Academiam ejusque Philosophorum ordinem animum religiose perpetuem et, si modo possim, factis comprobem: denique nihil unquam committam, quo ejus quam jam appeto honoris cum gravitate tum beneficio indignum me praestam.“

² Az esküforma: Én . . . esküszöm az élő Istenre és fogadom, hogy a kolozsvári magy. kir. Ferencz József tudományegyetem Rectora és Tanácsa iránt mindenkor tisztelettel viselkedem, hogy kötelességemnek ismerem állásom tekintélyét megóvni s e tudomány-egyetem jogait és kiváltságait megvédeni; hogy a bölcsészettudományi doctori czímet más tudományegyetemtől nem kérem; s végre fogadom, hogy tehetségemhez képest mindig arra törekszem, hogy szaktudományomat

semmiféle világi, történeti hatalomnak szolgálatában nem áll feladata van. Az egyetem s így ennek doctora, mint ilyen senkire, — csak az igazságra van tekintettel, — senkinek — csak az igazságnak szolgál, semmiféle bírót, csak az igazságban megkötött lelkiismeretét, sem fogad el és a komoly odaadó munka és a lelkiismeretes kutatásnak eredményét szabadon és nyíltan, ismét tekintet nélkül a történeti hatalmak igényeire, kívánataira, parancsaira hirdeti. Ez urának fogad hűséget, s e hűségben kitartó, nem lankadó munkásságot.

A tanulmányozás fölött való gyámkodást bárki részéről visszautasítja. Minél odaadóbb módon és minél lelkiismeretesebben és kizárólagosan, minden egyébbe való tekintet nélkül él a tudós e hivatásának: annál inkább szolgálja ő egész természetesen a szabad és haladó tudománytól nem féltő egyházat és azt az államot, a mely culturállam, s mely mint ilyen az egész emberiségnek értékes szerve kíván lenni. A mi szövegünkben gyakran előfordul „ezen tudományegyetem gyarapodását és virágzását“, „hazánk javát előmozdítani“: egészen magától értetődő *következmények*, a melyek bizonyosan beállanak, ha az igaz tudományosság szellemében dolgoznak magyar tudós doctoraink. Ezt a következményt, magába az esküformulába betenni ezért is egészen szükségtelen.

De nem csak szükségtelen, hanem megtévesztő is, a mennyiben az ily particularis szempontok hangsúlyozása egyenesen ellenkezik a „studium generale“ eszméjével. Hogy a magyar tudós doctor szereti hazáját és életével nemcsak szolgálni kívánja hazáját, hanem ha kell, fel is áldozza életét a haza oltárán: ez egészen természetes valami. Hisz minden magyar állampolgár ugyanezt teszi; ennek kijelentése, fogadása végett nem kell az egyetemre menni, doctorrá lenni. Itt az egyetemen nem a magától értetődő hazaszeretetről, hanem a tudománynak szeretetéről van szó, arról, hogy szereti-e ezt a tudományt, a tanulmányozást annyira, hogy kész esküt, fogadalmat tenni, hogy szerelmének e tárgyát soha el nem hagyja, azt szíve minden szálával átöleli, azt bárki ellen védi s fejlesztését, virágzását erejétől telhetőleg

embertársaim javára és hazánk dicsőségére előbbre vigyem Isten engem úgy segítjen!“ A tudományegyetemességi és öncélú jellege a mi esküformánkban nem érvényesül.

előmozdítja. Erről és semmi másról sincsen szó a doctorrá való avatáskor.¹

Nem tartom ezért is szerencsésnek, nem az egyetem szellemében gondoltak a mi doctori fogadalmunk szövegét.

Nehézkes, de correct a *baseli* egyetemnek doctori fogadalma: „... ígérem és fogadom, hogy az igazságnak tudományos kutatását mindenkoron mint magas és komoly feladatot tisztellem, hogy e cél felé erőmtől telhetőleg s mennyiben egyéb kötelességeim megengedik törekszem, s hogy különösen a tudomány szolgálatában folytatandó mindennemű ténykedésemkor a

¹ A mi „sub auspiciis regis promotio“-nk még ennél is tovább megy, a mennyiben a doctorandus még „a király iránti alattvalói hűséget, a királynak szolgálatát is örömtől magasztosultan, igaz szívből fogadja.“ Ha a király templomunkba jő — mi is örülünk azért, hogy ő is velünk együtt leborul a királyok királya előtt. Ez örömtán a mi vallásosságunkat is fokozza, Isten iránti szeretetünket forróbbá, confessori hangulatunkat emelkedettebbé teszi. Ellenkezve ellenben egészen a vallásunk érdekével és bizonyára a királynak intenciójával — feltéve, hogy ő igazán vallásos —, hogy ha az ő látogatásával az imádkozók figyelme Istenről elvonatnék s Isten kénytelen lenne az emberek tiszteletét — a királlyal megosztani. Egészen így vagyunk a „promotio sub auspiciis regis“-szel. A király az ő megjelenésével, illetőleg megjelenítésével kifejezést akar adni annak, hogy ő hódol az egyetemen élő igazság ereje, hatalma előtt, tudva azt, hogy igazán szabaddá, haladó és gazdag, szellemileg emelkedett nemzeté az ő nemzete is csakis az igazságnak feltétlen cultusa és professiója alapján lesz. Lejön hozzánk a király, hogy e meggyőződésének adjon kifejezést. Mi is örülünk, hogy ő, a legelső magyar ember lejö hozzánk s velünk együtt hódol az igazság és az igazság felé való feltétlen törekvés előtt s hódolva velünk együtt szellemében felemelkedik. Így fokozza a király is a mi bennünk létező hódoló szeretetet az igazság iránt. De jaj a király oly látogatásának, a mely az igazság előtti hódolatot meg akarja osztani ember előtti hódolattal, a mely az egyetemen az igazság előtti hódolat ünnepét ember ünneptetésével akarná megzavarni; s csak az igazság előtti hódolat fogadalmát ember előtti hódolat, hűség fogadalmával őszinteségében kétségessé tenni. Mindent a maga helyén. Adjátok meg Istennek, az igazságnak azt, a mi ezt illeti s a királynak is azt, a mi őt illeti. Ha a király minket, az egyetemet meglátogat: örülünk, ünnepelni fogjuk őt: de ha ő azért jő le, hogy az igazság és az igazságnak osztatlan, komoly és kiváló eredményű kutatása és tanulmányozása előtt hódoljon: úgy hódoljunk mi is az ő intenciójának hatása alatt még odaadóbban az előtt a hatalom és-erő előtt, a mely előtt ő is hódol. Így igazán *felsőleges* értelme van a sub auspiciis regis promotiónak.

lelkiismeretes alaposság és pártatlan tárgyilagosság követelményeit mindig szemem előtt tartom. Ezt ígérem és ezt fogadom.“ (L. Baumgart i. m. 333. l.).

E filiszteri körülményességet kerüli ugyan, de mégis bőbeszédű a *berni* fogadalom is, a melyet eskü helyett a dékán a doctorandustól kézadás útján vesz: „Fogadom, hogy az akadémiai méltóságnak, a melylyel mai napon felruháztattam, — becsületére leszek; ígérem, hogy a tudományt, a melynek életemet szenteltem, mindig, erőmtől telhetőleg szolgálom és annak méltóságát fenn is tartom; fogadom, hogy az igazságnak tudományos kutatásában mindenkoron komoly és magas feladatot látok“...

A *berlini* fogadalmi formulát a dékán mondja el a doctorandus előtt s kézadással kötelezi őt ennek betartására a következő szavakban: „Mielőtt a *Friedrich Wilhelm-egyetem bölcsészeti facultásának nevében és megbízásából Önnek... helységből származó... Úrnak hivatalos állásom erejében mint decan és promotor a bölcsészetdoctori diplomát átnyújtanám, ünnepélyes kézadással arra kötelezem Önt, hogy azt a méltóságot, a melyet a mai napon Önnek a facultas adományoz — minden mocsoktól tisztán megőrzi és hogy mindenkoron külső tekintetek által meg nem tévesztve egyesegyedül az igazságot keresi és vallja is.“*

A *berlini* formula mindazt magában foglalja, a mi a doctori fogadalom tárgyát képezi. Fogadja azt, hogy a tanulmányozás a doctorandusra nézve nemcsak egy objectiv, theoreticus functio léssen, hanem oly lelki folyamat, a mely az ő egész személyiségét is nemesíti, tisztítja s így őt megóvjja attól, hogy a doctoratussal adott méltóságot bármiképpen is beszennyezze. De viszont fogadja azt is, hogy a tanulmányozás, a mennyire személyes actus, épp oly kevésbé személyeskedő, külső tekintetektől vezérelt, tehát az igazság objectiv kutatására irányuló actus, a mely azonban nem folyik le csak a tudós lelkében, hanem mint minden érték — kifejezésre is kíván jutni, gyakorlati jelentőségű is a *professio* és pedig a megtaláltnak tiszta, leplezetlen hirdetése útján. — Tudóstól ennél többet, ennél megfelelőbbet nem kívánhatunk. Ezt pedig rövidebben, találóbban mint azt a *berlini* formula teszi — kifejezni nem lehet. *Ezért is ez a formula az, a mely egyetemes elismertetésre méltán igényt tarthat.*

Az, hogy a doctori diplomát a fogadás letevése alkalmával veszi-e át a doctorandus, vagy később kapja-e meg azt: az a

promotióra nézve közömbös. A diploma csak írásban *bizonyítja* magát az *actust* és nem az *actusnak* egy része.

A doctori czím viselését illetőleg azonban nem közönyös az, hogy valaki bír-e ily diplomával vagy nem. Becsületes ember nem hazudik s így bátran elhihető ennek az, hogy ő a perfect doctor, a nélkül, hogy diplomát tudna felmutatni. Bizonyítványok nem ezekre nézve szükségesek. A társadalom a bizonyítványok követelményével azok ellen védekezik, a kik a társadalom bizalmával visszaélnék. S mivel ez gyakori — csakis ezért — de nem a doctoratus perfectsége érdekében szükséges még a doctori diploma. Így vált szabálylá és pedig helyesen, hogy a doctori felavatás után is maga a *doctori czím csakis akkor használható, ha a doctor — a doctori diplomát már kezébe vette; — s így mindenkivel szemben bebizonyíthatja, hogy a czím használására illetékes.*¹

A ki az egyetemen akár csak egy féléven át is rendes hallgató s így egyetemi polgár kíván lenni: az egyetem matriculájába beiratkozik. Mennyivel természetesebb, hogy az, a ki nem egy félévre; hanem az ő egész életére leköteli magát arra, hogy mint a tudományegyetem élő, soha e szervezetből ki nem lépő egyik szerve — a tudományt szolgálni is fogja — mint az egyetemnek örökös tagja, az egyetemnek is külön matriculájába kerüljön. S ha ama időre szóló matriculák díszesek voltak — a miről a leipzig-i egyetemi kiállítás alkalmával meggyőződhattünk —: úgy ugyancsak természetes, hogy az örökös tagok matriculája is különösen díszes és fényes. Nem a szép írás teszi e matriculákat díszesekké, fényesekké, hanem a kiváló jó papiros, a művészi kötés mellett ama művészi kivitellű keret,

¹ A *doctori diplomát* a mondottak szellemében a *rector, a decan és a tanács jegyzője* írják alá. Alapfelfogásunkkal ellenkezik, hogy azt úgy mint Strassburgban (4. §) csak a decan írja alá. A formai követelményeknek — a mennyiben a diploma írója, a technikai munka végezője nincs azon jelezve — nem felel meg a müncheni (7. §), az ausztriai és a mi gyakorlatunk, a mely szerint azt csak a rector és a decan írják alá; valamint a giesseni is (18. §), a mely szerint ezeken kívül még a cancellar is ellátja a diplomát aláírásával. A mi követelményünknek teljesen megfelel a würzburgi (9. §) gyakorlat (rector, decan és syndicus) valamint, a zürichi (I. 24. §), a melynél a syndicus helyettesíti az ugyanazon szerepet vivő actuarius.

a melybe minden egyes doctor a maga nevét, nationaleját rovatok szerint beírja.

A promoveált doctor nevét az egyetem doctorainak matrikulájába beírja.

D) A szigorlati és promovealási díjakról mind-egyik szabályzat részletesen megemlékezik. Nem egyformán olcsó vagyis drága a doctori — immár divatját multa — *kalap*. A következő táblázat adja annak értékét a különböző egyetemeken:

1. hazai egyetemeinken . . .	=		210	K.
2. az ausztriai egyetemeken . . .	=		220	"
3. a kielii egyetemen	=	200 mk.	= 236	"
4. a müncheni egyetemen	=	200	= 236	"
5. a tübingeni egyetemen ¹	=	200	= 236	"
6. a baseli egyetemen ²	=	275 frank	= 239	"
7. a marburgi egyetemen	=	225 mk.	= 265·50	"
8. a königsbergi egyetemen	=	239	= 282	"
9. a strassburgi	=	240	= 283·18	"
10. a berni	=	300 frank	= 283·18	"
11. a freiburgi i/Schw. egyet. I.	=	300	= 283·18	"
12. a freiburgi i/Schw. " II.	=	300	= 283·18	"
13. a hallei a/S. egyetemen	=	248 mk.	= 292·62	"
14. a lepzigi egyetemen	=	250	= 295	"
15. a rostocki	=	250	= 295	"
16. a jenai	=	274	= 323·32	"
17. a baseli egyetemen ³	=	350 frank	= 330·50	"
18. a zürichi	=	350	= 330·50	"
19. a bonni	=	300 mk.	= 354	"
20. a breslauri	=	300	= 354	"
21. az erlangeni egyetemen	=	300	= 354	"
22. a freiburgi i/B. egyet.	=	300	= 354	"
23. a göttingeni egyetemen	=	300	= 354	"
24. a tübingeni egyet. I. ⁴	=	300	= 354	"

¹ De csak azon esetben, ha a promovealó már két semestert Tübingenben töltött, máskülönben 300 mk. — ² Feltéve, hogy bennszülött. Idegen 350 frankot fizet. — ³ Idegenek fizetik ezt a nagyobb összeget. — ⁴ Azok fizetik, kik a tübingeni egyetemen nem töltöttek legalább két semestert.

25. a tübingeni egyetemen II.	=	300	„	=	354	„
26. a strassburgi egyet. II.	=	300	„	=	354	„
27. a würzburgi egyetemen	=	300	„	=	354	„
28. a giesseni „	=	325	„	=	383·50	„
29. a greifswaldi egyetemen	=	340	„	=	401·20	„
30. a münsteri egyetemen	=	340	„	=	401·20	„
31. a heidelbergi egyet. I.	=	350	„	=	413	„
32. a heidelbergi „ II.	=	350	„	=	413	„
33. a berlini egyetemen	=	355	„	=	418·90	„

E táblázat szerint legolcsóbb nálunk, legdrágább Berlinben a doctor. Vajjon a tudomány értékelésére nézve tanulságos-e e táblázat?! Hogy a doctor drágasága Berlinben nem áll szoros kapcsolatban a város drágaságával: ez annyival is inkább áll, mivel éppen Berlinben igen olcsón is lehet élni. A hallgatók nagy száma sem magyarázó ok; mivel ez esetben München nem állana a 4-dik, Halle és Leipzig nem a 13. és 14-dik helyen. — ellenben az oly csekély hallgatót feltüntető Giessen, Greifswald, Münster nem a 28—30-dik helyen. A véletlenül, a széleyn kívül — bizonyára a tudomány értékelése is volt és van befolyással a doctori diploma árára. A középúton Halle, Leipzig, Rostok, Jena, Basel és Zürich járnak.

Kérdéses, hogy sürgessük-e a szigorlati és promovealási díjnak is egységesítését. Régi szokással, azonkívül zsebkérdéssel állunk szemben, a mely oly könnyen idegesít s melynél minél behatóbban foglalkozunk vele: annál is inkább nyitunk tért — az egyetemről számüzendő kereskedelmi szempontnak. Mégis éppen ezen szempont kizárásának az érdeke kívánja az egységesítést; kívánja azt, hogy senki se jusson akkor, midőn a doctoratus megszerzése gondolatával foglalkozik — arra a gondolatra, hogy hol is kapja ezt a doctori czímet a legolcsóbban! Tehesse kiki ott, a hol ő legbehatóbban szaktárgyával foglalkozott — a drágaság vagy olcsóság gondolata által meg nem zavartatva.

Ezért is kívánjuk, hogy a szigorlati és avatási díjak 300-koronában, illetőleg frankban avagy márkában állapittassanak meg.¹ A doctoratus egyértékűsége is ezt kívánja.

¹ A pénznemek különbségéből származó különbözetet az olcsóbb doctoratus helyére való utazás szünteti meg. Viszont pedig az, ki az.

Ez a díj is azonban nem egy szegény törekvő studensre nézve túlságos nagy, úgy hogy nem egy doctorra termett egyén — csakis azért, mivel nem képes ily nagy költséget előteremteni — lemond szive e vágyáról. Ez nem helyes. Igaz, hogy a tudománynak okvetlen szüksége van pénzre; ennek előteremtése a culturállamnak a feladata: az egyes tudós azonban a pénznek döntő jelentőségét ne érezze. Erről a társadalomnak, a jelen kérdésben az egyetemnek gondoskodnia kell. Gondoskodni pedig erről nem is oly nehéz. Eltekintek a rector, illetőleg a decañok repraesentationalis egyetemi vagy kari érdekű alapjaitól: maguk a szigorlati és avatási díjak megadóztatása lehetővé tenné ily alapnak, illetőleg ily szükséges összegeknek megteremtését. *Az összes szigorlati és avatási jövedelmek tíz százaléka oly célra visszatartandó, hogy abból semináriumi tudományos munkásságuk által kiváló egyének, esetleg tudományos pályadíjnyertesek, a kik szegények — kamatnélküli kölcsönt doctoratusi célra kapjanak,*

A doctori díjnak részben vagy egészben való elengedését, a mint azt Bern (2. §) a vagyontalanokkal szemben és pedig vitás ügyben a ministerium döntése alapján, vagy München (L. Baumgart 260. l. jegyzet) és Würzburg 2. § (211 márkát kap vissza 300 márkából), Freiburg i/Schw. 16. §, a pályadíjnyertesekkel szemben teszi: mi nem helyeseljük. Ne legyenek ingyen, koldus doctorok. Kiki fizesse le egyformán szigorlati és avatási díjait: de adjuk meg nem a szegénynek, hanem a *törekvő, komolyan tanulmányozó* szegénynek annak lehetőségét, hogy ez összeget — ő is, mint bárki más lefizethesse.

Hangsúlyozzuk, hogy e kölcsön kamatnélküli s azt is, hogy ez összeg per útján be nem hajtható. A kölcsönző kötelezvényt állít ki, a melyben aláírásával fogadja, hogy az összeget — kedvező anyagi viszonyokba jutva visszafizeti. Nem szabad feltételezni, hogy akadjon oly ember, ki meg tudna feledkezni alma materéről akkor, a midőn az őt szive egyik legforróbb vágyainak elérésében segítézte.

A legtöbb egyén nemcsak a kölcsönt fogja törleszteni, hanem — mennél inkább érezte ennek a segítéynek nagy jelentőségét — annál inkább maga is azon lesz, hogy ő maga is

ő egyetemén nem akarja az olcsóbb doctoratust letenni: az e fényűzését fizesse is meg.

külön adományával is járuljon abhoz, hogy hasonló viszonyok közt küzdő bajtársai czélt érjenek. Az ily kölcsönt nem jogi, hanem kizáróan csak erkölcsi szempont alá helyezzük. A követeles tehát per útján be nem hajtható. A kölcsönt a decan — a doctorandus szaktanárával egyetértve a doctorandus kötelevénye átvétele után veszi fel a doctorandusi alaphól.

2. *A mi a szigorlati és avatási díjak lefizetésének módját, idejét illeti:* úgy az szintén különböző. A legtöbb egyetemen a szigorlati díjakat *egyszerre* és pedig legtöbbször a jelentkezéskor és csak kivételesen a szóbeli előtt fizetik le vagy a quaesturában vagy a decanusnál. Így Basel 22. §, Jena 17. §, Königsberg 68. §, Freiburg i/B. 35, Giessen 9, Leipzig 17. §, Marburg 5. §, Rostock 2. §, Strassburg 5. §, Tübingen 7. §, Würzburg 1. §, Strassburg II. 6. §, Tübingen II. 6. §, Bern 2. §, Freiburg i/Schw. 8. §, München 2. §.

E 16 egyetemmél szemben áll 13 egyetem, a melyen a díjakat *kétszerre* fizetik le és pedig többnyire a *jelentkezéskor* és a *szóbeli szigorlat* előtt.

Így: Halle 13. §, 40 + 200, Erlangen 11. §, 50 + 250, Heidelberg 10. §, 50 + 300, Göttingen 25. 26. §, 100 + 200, Heidelberg II. 11. §, 50 + 300, Freiburg i/Schw. 16. §, 100 + 200, Zürich 26. §, 80 + 270; — *jelentkezéskor* és a *promotio* előtt: Berlin 18. §, 170 + 185, Münster 4. §, 170 + 170; *jelentkezéskor* és a *diploma átvételekor*: Kiel 6, § 100 + 100; a *szigorlat* és a *promotio* előtt: Bonn 50. §, 150 + 150, Breslau 10. §, 150 + 150, Greifswald 8. §, 170 + 170.

Három részlet fizetéses doctorok a magyarok, a kik a dissertatio előtt 40, a szóbeli szigorlat előtt 80, a felavató előtt 90 koronát fizetnek.

Rajtunk túliczítál a hét ausztriai egyetem, a hol *négy részletben* fizethetik le a díjakat: a dissertatio előtt 40, az első szóbeli előtt 80, a második szóbeli előtt 40 és a promotio előtt 60 koronát.

A feltüntetett számarány, valamint a kezelés egyszerűsége is a mellett szól, hogy a szigorlati és avatási díjak *egyszerre* fizetessenek le. A részletfizetés mellett csak a lefizetés könnyebbítése szól. Minthogy azonban a vagyontalan doctorandusokon segít a doctorandusi kamatnélküli kölcsönalap: e tekintet teljesen elesik. Az *egyszerre* történő lefizetés mellett szól azonban még a

doctori gradus komoly volta. Ily gradus megszerzése nem ötlet-szerű, hanem komoly előkészítés műve. Szellemileg és anyagilag teljesen felkészülten és nem részletfizetésekre berendezkedve — lépjen az illető a küzdők sorába. Ne csak szellemileg, hanem anyagilag is tudja azt, hogy itt nagyobb dologról van szó. Ezt a szempontot azonban még csak a következő pont alatt helyezhetjük kellő megvilágításba.

3. E pont a *befizetett díjnak esetleges visszafizetésére* vonatkozik. A visszafizetésnek gyakorlata tényleg megvan.

A befizetett összeget *teljes egészében* visszafizetik Tübingenben 7. § és Würzburgban 4. § azon esetben, hogy ha akár *formai* hiba miatt visszaadatik a folyamodvány, vagy pedig az illető részéről visszavonatik, még mielőtt az referensnek átadott volna.

Ugyanily elváltal vezéreltetve csekély kezelési összeg levonása mellett visszaadja a befizetett díjakat Jena 17. § (10 márka) és Göttingen 25. § (15 márka levonás).

Veszteséggel jár a visszafizetés a dissertatióknak és még nagyobbab a szóbeli szigorlatnak sikertelensége esetében.

A *dissertatio sikertelensége* esetében a befizetett összegből a veszteség: illetőleg ennyivel kevesebbet kap vissza a doctorandus: Bern 5. § 30 frank, Marburg 6. § 30 márka, Halle 13. § 40 márka, Tübingen 7. § 45, Erlangen 11. § 50, Münster 4. § 50, Heidelberg II. 11. § 50, Freiburg i/Schw. 8. § 60 frank, Jena 17. § 55 márka, Rostock 9. § 60 márka (akkor is, ha a szóbeli szigorlat előtt lép vissza), Würzburg 4. § 60 márka, Strassburg 5 § 70 márka (akkor is, ha visszavonja e stadiumban folyamodványát), Zürich 26. § 80 frank, Strassburg II. 6. § 80 márka, München 2. § 80 márka, Freiburg i/Schw. 16. § 100 frank (akkor is, ha folyamodványát visszavonja) Göttingen 25. § 100 márka (akkor is, ha dissertatióját visszavonja, Freiburg i/B. 3. § 100 márka, Giessen ad 9. § 105 márka (akkor is, ha visszalép). Leipzig 18. § 125, illetőleg idegeneknek 175 márka (akkor is, ha a dissertatio új átdolgozásra adatik vissza.

A *szóbeli szigorlat sikertelensége* esetében a doctorandus vesztesége: Freiburg i/B.-ban 3. § 50 márka, Tübingenben 7. § 78 márka, Tübingenben II. 6. § 100 márka, Marburgban 6. § 112 márka (ha a szigorlat ismétlését nem engedik meg, vagy a candidatus javítani nem akar vagy pedig ismétléskor is

elbukik), Jenában 17. § 124 márká, Zürichben 26. § 135 frank; Róstockban 9. § 135 márká, Erlangenben 11. § 125 márká, Münchenben 2 § 130 márká, Freiburgban i/Schw. 16. § 150 frank, Bernben 10 § 150 frank, Strassburgban II. 6. § 150 márká, Strassburgban 5 § 160 márká, Giessenben ad 9. § 157 márká, Münsterben 4. § 170 márká (de két éven belül annak fejében javíthat is), Greifswaldban 8. § 170 márká, Halleben 13. § 171 márká, Göttingenben 26. § 200 márká; *a befizetett egész összeget elveszti*: Heidelbergben II. 11. §, Leipzigben 18. §, Würzburgban 7. § (akkor is, ha a doctorandus dissertatióját — annak elfogadása után — kellő ok nélkül visszavonja) jogában áll azonban egy éven belül Würzburgban szigorlatát újra fizetés nélkül megismételni; Kiel 6. §, Königsberg 68. §, Bonn 50 §, Heidelberg 10. §, Róstockban is 9. §, de csak azon esetben, ha dissertatiója plagium.

Elveszti a szigorlaton elbukott doctorandus a befizetett díjakat azonban azzal a *kedvesménnyel*, hogy egy meghatározott idő alatt — anélkül, hogy újra fizetne — ismételheti szigorlatát: Berlinben 18 § ($\frac{1}{2}$ —1 év), Göttingenben 26. § (ha általában megengedi a bizottság a szigorlat megismétlését) Würzburgban 7. §, (ha egy éven belül javít).

Az ismétlő szigorlat letévése előtt *újra* fizet és pedig Erlangenben 11 § csakis visszaadja a néki kiadott összeget (így tehát az eredeti fizetésnél többet nem fizet), Leipzigben 18. §, az első ízben lefizetett és elveszített összegén kívül 60 márkát; Zürichben 26. § 135 frankot, Heidelbergben 10. § és II. § 150—150 márkát; ugyananyit Freiburgban i/B. 3. § ha két év lefolyása előtt javít; ha később: úgy újra fizeti az egész összeget 300 márkát. — Giessenben ad 9. § 195 márká és Jenában 17. § az egész összeget 274 márkát.

Ausztriában, valamint nálunk, ahol is a részletfizetések divnak: a doctorandus csakis a sikertelen vizsgájával összefüggő részletfizetését veszíti el és fizeti meg újra, ha azt ismételni kívánja.

Közlöttük a visszafizetési és újrafizetési gyakorlatot a maga egészében, hogy továbbhessük most már a 2-dik pont végén abbahagyott gondolatfonalat. Egységes valami nagynak tartjuk a doctoratust, a melyre szellemileg és anyagilag is fel kell teljesen készülnünk, a melynél alkuvásról, részletfizetésekről nem lehet

szó. *Egyszerre* kell letenni az egész összeget! S mi most folytatjuk: ez összeghez nyulni sem lehet. *Visszafizetésnek* — a mint megindult a doctoratusi processus — *nincsen helye!*

Tehát csakis abban az esetben, hogy ha a doctorandus aggodalmaskodásból, lelkiismeretességéből még azelőtt, *mielőtt* a dolgozat referenseknek átadatott volna — visszavonja folyamodványát, vagy pedig a decanus arról győződnek meg, hogy a mellékletek a követelményeknek, tehát a formai feltételeknek nem felelőnek meg: ebben az esetben az egész összeg (még a jeni és göttingeni kezelési összegektől is eltekintve) — *fizetendő* vissza. Az illető — még a futás előtt lépett ki vagy zárattott ki a sorompóból.

Ezután visszafizetésnek *nincsen helye*. Arról, hogy valaki akár a dissertatiója elkészítését, akár a szóbelire való előkészülést könnyen vette s így elbukott: csak az illető tehet. Rosszul, könnyelműen cselekszik akkor, megsérti az ő alma materét, midőn a tudományt meg nem becsüli vagy a professorai jószágával vissza akar élni. Ezt közönnyel nem veheti az alma mater: Csekély bünhődés az, hogy ha az illető a doctoratusra letett díjat elveszti, s az esetben ha hibáját jóvá akarja tenni, kénytelen újra e díjat ha nem is egészében — *lefizetni*. — A doctoratus egyseges actusa három folyamatra bontható fel: az értekezés beadásával adott megbirálásnak, a szóbeli szigorlatnak és végre az avatásnak folyamatára. Ennek megfelelően a befizetett díj (300 korona, frank, márka) is három részre bontható: úgy hogy a doctorandus, ha új értekezést ír vagy újra szóbeli vizsgára kíván lépni, köteles újra 100—100 koronát (frankot, márkát) befizetni.

Ezt a szigorúbb gyakorlatot ajánljuk azonban nem csak jogi, megtorlási szempontból, hanem *ethikus* szempontból is.

Az összes befizetett összegeknek 10 százaléka — a mint fönt láttuk a doctorandusok alapjába folyik. Ugyanabba az alapba folynak a doctoratus megakadásával elvesztett összegek, valamint az *újra* befolyt összegek a maguk egészében. A professorok igen helyesen — úgy a mint az egyes egyetemeken még is van — a megbukottnak új értekezésének birálatáért, illetőleg szóbeli szigorlatának megismétlésével járó vizsgálati működésükért új díjat nem kapnak; a doctorandus szerencsétlenségéből hasznot nem húznak. Az egyedüli nyertesek azok, kik lelkiismeretesen és komolyan doctoratusra készülnek: ezeknek az alapja

növekszik. Helyén van, hogy éppen azok növelik az alapot leginkább, kik könnyelműen léptek az arenába. Jóvá teszik hibáikat úgy, hogy honorálják a komoly tudományos törekvést.

Igaz az, hogy ezzel az intézkedéssel a doctorandusi alap idővel nagyon is megnő. E szerencsés esetben a tudományos seminariások és intézetek vezetői a kari decan elnöklété alatt oly vagyontalan egyén részére, kinek doctori értekezésének elkészítése érdekében tanulmányi útra van szüksége — megszavazhatnának ez alpból utazási ösztöndíjakat. Így szolgálhatnák a hanyagok, a könnyelműek akaratlanul is éppen az igaz tudományosság érdekét; a szigorlati és avatási díjak pedig még a pénzkereset árnyéka alól is felszabadulnának.

A D) pont alattiak ezek után következőképpen foglalhatók egybe:

A szigorlati és avatási díjak a jelentkezés alkalmával 300 korona (frank, márka) összegben egyszerre fizetendők le. Vagyontalan doctorandusok a doctorandusi alpból, a melybe az összes befizetett jövedelmek tíz százaléka folyik — kamat nélküli, per útján be nem hajtható kölcsönt kapnak az illető szaktanár és a decan utalványozása alapján.

A befizetett díjak a doctorandus kérelmére csak akkor, ha értekezése referálásra még ki nem adatott, vagy pedig kérelme formai hiányok miatt nem teljesíthető minden levonás nélkül visszaadandók; — különben pedig vissza nem adatnak.

A ki akár doctori értekezése sikertelensége miatt új értekezést nyújt be, akár szóbeli szigorlatát isméli: a doctorandusok alapjára mindannyiszor 100 koronát fizet. Ily pótfizetésre kamat nélküli kölcsönt senkisésem kap.

A doctorandusi alpból annak megnövekedésével doctorandusoknak doctoratusi célra tanulmányúti ösztöndíjat is adhat az illető szaktanárok előterjesztésére a tanári kar.

A tiszteletbeli doctoraturáról.

(Honoris causa.)

Az eddig ismertetett doctoratus mellett létezik még a tiszteletbeli doctoratus is. Mind a kettőt adja — az egyetemet megillető jognál fogva a kar, úgy azonban, hogy amazért az illetőnek folyamodnia kell, emezt ellenben a kar szabadon ingyen adományozza.

E felfogás egyetemes.

Az *alanyi* feltételek és az *adományozás formáira* nézve vannak eltérések. Ha a bölcsészeti kar κατ' ἐξοχήν az a kar, a mely a tudományt önmagáért becsüli, úgy igen természetes, hogy ily doctoratussal azokat tiszteli meg, a kik a tudomány körül, mint ilyen körül szereztek különös érdemeket. Ezt a szempontot a legtöbb szabályzat elismeri; különösen a berlini 19. §, bonni 47. § és zürichi 2. §.

E sajátos érdemek mellett az erlangeni szabályzat 12. § méltatja még a művészet és a közjóért szerzett érdemeket. Az érdemek még általánosabb értékelésére átmenetet mutat már a bonni szabályzat, a midőn azt mondja, hogy rendkívüli esetekben a facultas még *más*, nem csak tudományos érdemeket is ismerhet el a tiszteletbeli doctorság átnyújtásával. *Egymás mellé rendeli* a tudományos és egyéb érdemeket a berni és a schweiz-freiburgi 9. § facultas (an Männer von vorzüglicher (hervorragender) Gelehrsamkeit und ausgezeichneten Verdiensten: Bern 12. §; Freiburg i/Schw. 9. §). *Általában* csakis *kiváló érdemek* elismeréséről szól a müncheni 8. § és erlangeni 12. § szabályzat. A bölcsészeti kar sajátos szellemével egészen ellenkezésbe lép az ausztriai, még ma is érvényben lévő, a tisztán filiszteri, policialis, gyámkodó állambölcsességet visszatükröző 1819-ki évi 8364. számú

tanulmányi bizottság rendelete (Studien-Hofkommissionsdekret.)¹ Tiszteletbeli doctori oklevél csakis Ő Felségének jóváhagyó rendelete mellett adható és csak oly egyének részére kezdeményezendő e doctoratus, denen *vermöge des Postens*, den sie bekleiden, der Doctorgrad *einigermassen* nötig ist, und welche zur Erlangung desselben auf ordentlichem Wege nicht mehr wohl verhalten werden können.“ (L. Beck-Kelle: Die österreichischen Universitätsgesetze 1906, 616. l.) A tiszteletbeli doctori oklevél tehát leszállítatik a közönséges, a kezdő tudós által megszerezhető doctorság fokozatára, a melynek megszerzésére azonban az illető immár koránál és állásánál fogva nem szorítható és a melyre neki mégis elfoglalt hivatali állásánál fogva mintegy szüksége van. Nem tehát a tudománnyal, hanem az állással, a cím hasznavehetőségével; nem a tudományos nagyobb képzettséggel, hanem a korral, a melyhez immár nem igen illik a doctoratusnak rendes úton való megszerzése — áll vonatkozásban ez az osztrák tiszteletbeli doctorság. A mint Ferencz császár alatt Metternich szellemében minden csak a hivatalnoki államész szempontjából bírt értékkel s ezért is az államhatalom volt hivatva a gyámsága alatt élő alattvalókat odahelyezni, a hová azt az állam raisonja kívánja: úgy ez a tiszteletbeli doctorság is csak egy eszköz az absolutisticus állam kezében.

A tiszteletbeli doctorságnak ez a felfogása — igen természetesen ma már Ausztriában sem létezik: de fennáll ott is, valamint nálunk is az a gyakorlat, hogy a tiszteletbeli doctorok creálásához szükséges Ő Felségének jóváhagyása. Ez jelentős körülmény. Miért is volt akkoriban erre szükség? Akkoriban szaglászta a patrioták, a vak engedelmességben el nem haló demagogok után. Tanárok, kiváló férfiak voltak ezek részben: s így könnyen megeshetett volna az, hogy éppen ezek kapnak tiszteletbeli doctorságot. Ily abszurditás kikerülése tette szükségessé a császári jóváhagyást.

¹ Ezt a rendeletet az 1851-ki 1754. számú rendelet megújítja. A külföldi egyetemen nyert tiszteletbeliek nostrificatiójának szükségességét — keményebb tiltó rendeletek után kimondja az 1859 máj. 3-iki 22.600. számú ministeri rendelet. Még akkor sem volt meg tehát az ily megtisztelő oklevél jelentőségének tudata. A közönséges doctori oklevéllel egyenlő elbánásban részesül. (L. Beck-Kelle: Universitätsgesetze, 617. l.)

De ma? van-e az ily legmagasabb jóváhagyásnak értelme?

Nincs! — feltéve, hogy ha a kar semmi másra, mint a kitüntetendőnek tudományos minőségére és amaz érdemekre néz, a melyeket emez a tudomány, mint öncélú hatalom fejlesztése körül kifejtett. Ez érdemeket nem a fejedelem, még a legkiválóbb fejedelem sem tudja kellően értékelni, hanem csakis a szakférfiak, a kik a tudománnyal mint ilyennel foglalkoznak. A mint azonban egyéb érdemekre is nézünk: úgy majdnem kikerülhetetlen a particularis, sőt a párt, a politikai pártnak szempontja, a mellyel igen természetesen járnak az állami hatalommal és annak fejével való collisiók.

A philosophiai facultast e collisióknak nem szabad kitenni. Politikai érdemeket ám méltasson a jog- és államtudományi kar: Mi szerényen maradjunk meg a tudomány körében. *Kiváló tudósok és oly férfiak, kik a tudománynak mint ilyennek fejlesztése körül nagy érdemeket szereztek: ezek egyedül legyenek a bölcsészeti karnak díszdoctorai!*¹

2. A doctorcreálás módját illetőleg az összes szabályzatok abban megegyeznek, hogy e tiszteletbeli doctorság nem kérhető, ezért folyamodni nem lehet. A schweizi freiburgi 9. § és berni 12. §, valamint az erlangeni 12. § különösen kiemeli, hogy magából a facultasból egészen szabadon (aus eigenem Antriebe) kell az ily irányú mozgalomnak kiindulnia; a bonni 49. §, a müncheni 8. §, a würzburgi 12. §, egyenesen kiköti, hogy két rendes tanár kell, hogy az indítványozó legyen. Zürich I. 27. 28. §

¹ Erre a rideg álláspontra helyezkedve még a művészeknek, vagy a művészet körül kiváló érdemeket szerzett egyéneknek dísz-doctorságát is ellenezzük a philosophiai facultason. A művészeti akadémiák hivatottak ily doctorok creálására. Történeti szempontból a philosophiai facultasnak régi nevére, az „artes“ (artes liberales) facultására hivatkozhatna valaki s arra a körülményre, hogy a *μουσική*, a rhetorika, poetika kiváló tárgyát képezte a studiumnak. A fejlődés azonban éppen a differentiálásban áll s így nincs ok ezt éppen ezen irányban visszatartani akarni. Meg kell adni a művészeti akadémiáknak is a doctorcreálási jogot. A leipzigi egyetem jubilaumi ünnepélyén egyes művészekén kívül még Zeppelin is megkapta a philosophiae tiszteletbeli doctori címet. A creáló decan a comicum hatását bajosan háritotta el ama szellemes indokolásával, hogy Zeppelin új pályákat nyitott az ember szellemi törekvéseinek terén. Ruházzuk fel a műegyetemeket is a doctorcreáló joggal s e műegyetemek igen helyesen creálhatják díszdoctorul Zeppelint.

azt kívánja, hogy egy rendes tanár írásban adja be a decannak az ajánlatot, a ki is azt az összes rendes tanárok közt körözteti. A mi gyakorlatunk is az ajánlatnak írásban való betérjesztését kívánja. Ha valamely ügyben: úgy ebben nincs helye a meglepetésnek, az elhamarkodásnak. Ha a magántanári habilitációnál szokássá vált, hogy a két referens bírálata kinyomatik s a rendes tanárok mindegyikének megküldetik: úgy e sokkal fontosabb, a kar reputációjával sokkal mélyebben kapcsolatos ügyben teljesen indokolt, hogy az ajánlat kinyomatva az egyes professoroknak megküldessék. *Tiszteletbeli doctorok creálására az indítvány csakis magából a karból indulhat ki és pedig úgy, hogy az illetékes szaktanár írásban betérjeszti a kari decanhoz indokolt ajánlatát, a ki is annak sokszorosításáról gondoskodik, s ezt mint kéziratot a kar rendes tanárainak megküldi. Két hét lefolyása előtt a kar az ajánlat ügyében nem dönthet.*

A kari döntést a szabályzatok különböző feltételekhez kötik. A zürichi szabályzat azt kívánja, hogy a rendes tanárok számának háromnegyede jelen legyen. A határozat fontossága és kifelé ható nagy jelentősége a solidaritást feltételezi; s így kívánja a creáló ülésen a tanárok lehetőleg teljes számban való részvételét. Minthogy az ügy személyi jellegű: igen természetesen titkos a szavazás. S végre miután nagy és ritka kitüntetés számba megy a tiszteletbeli doctorság: azért magának a határozatnak lehetőleg egyhangúnak kell lennie. Az egyhangú megválasztáshoz köti a határozat érvényét Berlin, Bonn, Giessen, Bern, schw. Freiburg. Egy szavazat ellenében még érvényes a határozat az erlangeni és zürichi I, valamint az ausztriai és a mi egyetemeinken. München és Würzburg $\frac{2}{3}$ többséggel is megválasztja diszdoctorát.

Tekintettel arra, hogy egyes habozók távol maradhatnak a gyűléstől s így a $\frac{2}{3}$ többség igen kevésbé fejezheti ki magának a tanári testületnek solidaris meggyőződését; és tekintettel arra, hogy egynél több határozott ellenszavazat az ünnepélyesség jellegét a tiszteletmegadás jelentőségét lerontja: a szabályzat szövege így hangzanék:

„A kar teljes ülésében. a melyben a rendes tanárok legalább háromnegyede kell, hogy résztvegyen — titkos szavazás útján dönt az indítvány fölött. A határozat érvényességéhez szükséges, hogy az ellenszavazatok száma egynél több ne legyen.

3. A mi a diszoklevél átadását illeti: úgy a legtöbb egye-

temen ez nincs külön ünnepélyes actushoz kötve. A diszoklevelet a kar költségén kiállítva és a döntő ülés napjától keltezve hivatalos úton postán a kitüntetettnek megküldi a decan. Würzburgban a szabályzat vagy az egyszerű postai alakot vagy pedig egy ünnepélyes actust ír elő, a mellyel az illető tiszteletbeli doctornak proclamáltatik. Csak ez utóbbi alak felel meg a tiszteletbeli doctorság jelentőségének. A karnak s így közvetve az egyetemnek nagy ünnepe, a midőn talál oly egyént, kit tudományánál vagy a tudomány körül kifejtett nagy érdemeinél fogva arra méltat, hogy doctori diszoklevéllel tisztelje meg. Illő, hogy ily alkalomból az egyetemnek dies academicusa legyen s az aulában tartandó ünnepélyes actusban a decan méltassa az ünnepeltnek érdemeit s a rector proclamálja őt tiszteletbeli doctornak. Ha az illető jelen van ez ünnepélyen, a doctori diszoklevelet átveszi, ha nincs jelen: úgy ez ünnepélyes actus napjáról keltezett kíséző irattal küldetik meg a megtiszteltnek oklevele. Ez ünnepélyre az egyetem összes tanárai névre szóló meghívó útján meghivatnak. A szabályzat szövege: *„Az egyetem ünnepélyes ülésben, a melyre névre szóló meghívó útján az összes egyetemi tanárok meghivatnak — proclamálja a megválasztott tiszteletbeli doctort és pedig úgy, hogy a kari decan méltatja az illetőnek érdemeit, a rector pedig átadja a jelenlevőnek a doctori oklevelet. A mennyiben az illető megjelenésében akadályoztatva lenne: az oklevelet a rector a kari decannak átadja, a ki is azt ez ünnepélyes ülésből keltezett levél kíséretében átküldi a megtiszteltnek.*

*

Igen természetes, hogy a tiszteletbeli doctoratussal járó költségeket a kari pénztár fizeti.

Bölcsészetdoctori egységesítő szabályzat.

(Tervezet.)

1. §. A tanszabadság elvén álló egyetem bölcsészeti, illetőleg matematikai természettudományi kara — bölcsészetdoctori oklevelet ad.

2. §. Ez oklevelet vagy kéri és bemutatott tudományos munkásság útján kiérdemlik s díjak lefizetése alapján átveszik vagy pedig kiváló elismert tudományos érdemek alapján ingyen — tiszteletből nyerik az illetők. Amazok a *rendes*, emezek a *tiszteletbeli* bölcsészeti doctorok.

I. Rendes bölcsészeti doctoratusról.

3. §. A ki rendes bölcsészeti doctori oklevelet kíván megszerezni: ezt írásban megfolyamodja a bölcsészeti kar decanjánál.

Folyamodványához mellékli:

a) születési bizonyítványát;
b) az alma mater tannyelvén írt „curriculum vitae“-t, a melyben különösen tudományos jellemének sajátos fejlődését mutatja be;

c) érettségi bizonyítványát,

d) annak igazolását, hogy valamely belföldi vagy külföldi, a tanszabadság elvén nyugvó egyetemen legalább három évet, mint immatriculált hallgató töltött.

Ad. c) Az érettségi bizonyítványtól eltekinthet a kar, ha a doctorandus irodalmi munkásságát, nevezetesen doctori értekezését a szaktanárok kiválónak minősítették s a kar az érettségítől való eltekintést egyhangúlag hozott határozatában mondta ki s e határozatot a tanár helybenhagyta.

Ad d) A doctorandus szaktárgyának megfelelő szakiskolán

töltött félévek egyetemieknek számíttatnak be, ha a jelölt legalább két félévet tudományegyetemen végzett.

A fölött, hogy oly egyén, ki sem egyetemet, sem szakiskolát nem látogatott, de önálló vizsgálódáson alapuló irodalmi munkásságot fejtett ki — doctoratusra bocsátható-e vagy nem — a kar ajánlása alapján az egyetemi tanács dönt.

4. §. A decan a folyamodványt mellékleteivel kiadja a doctorandus főtárgya szaktanárának, ki a szigorlatra való bocsátásra nézve formai szempontból a kari ülésben megteszi indítványát, a mely fölött a kar határoz.

5. §. A szigorlat: írásbeli és szóbeli.

6. §. Az *írásbeli* szigorlatnak tárgya: a jelöltnek *doctori értekezése*.

7. §. A doctori értekezés *tárgya* a jelöltnek főtárgyából veendő; *nyelve* rendszerint az egyetem tannyelve s csak kivételesen nyelvészeti és irodalomtörténeti tételeknél a dissertatio tárgyának megfelelő nyelv.

8. §. A dissertatióval együtt a doctorandus írásba foglalt nyilatkozatot ad be, a melyben becsületszó mellett kijelenti, hogy a doctori értekezést önállóan maga készítette. A ki hazugnak bizonyul be — doctori oklevelet nem nyerhet s a mennyiben ez még csak később — a doctori oklevél átvétele után derülne ki diplomája semmisnek nyilvánítottatik ki.

9. §. A doctori értekezés kéziratban nyújtandó be.

10. §. A decan a dissertatiót tárgyának megfelelő szaktanárnak és e szakhoz legközelebb álló rendes tanárnak megbirálás és jelentéstétel végett adja át.

11. §. A mennyiben a referensek az értekezést önálló és tudományos értékű műnek minősítik s a kar teljes ülésében az értekezést elfogadja; s mennyiben a szóbeli szigorlat is az értekezést mint ily önálló művet beigazolja: a kézirat a szigorlónak visszaadatik, hogy azt — esetleg a szaktanár utasítása szerint kijavítva, kiegészítve legkésőbb egy év alatt kinyomassa. Az értekezés czimlapján a mű, mint doctori dissertatio, az egyetem nevével együtt megjelölendő; a czimlap hátsó oldalára kerül a kinyomatás éve és a szakreferens neve. A dissertatio végén közlendő a doctorandus „curriculum vitae“-je.

A dissertatiót tudományos értékűnek elismert irodalmi tevékenység nyomtatványai helyettesíthetik.

12. §. A mennyiben a kar a doctori értekezést el nem fogadja: a doctorandus a kar határozatához képest vagy ugyan azt az értekezést átdolgozhatja vagy pedig egy más tételű dolgozatot adhat be és pedig csakis egy év múlva. A mennyiben még ez a dolgozat sem volna elfogadható — újra még csak egy év múlva nyújthat be a doctorandus egy utolsó értekezést. Ha ez sem volna elfogadható: úgy a jelölt doctori szigorlatot immár nem tehet.

13. §. Az értekezés elfogadtatása után a jelölt szóbeli szigorlatra lép, a melynek idejét a jelölt kívánata tekintetbe vételével a decan tűzi ki.

14. §. A szóbeli szigorlat nyilvános.

15. §. A vizsgáló bizottság tagjai: a decan, illetőleg ennek akadályoztatása esetében a prodecan elnöklete alatt a facultas rendes és szükség esetén rendkívüli tanárai.

16. §. Az egyes szigorlatokra a kar az ő decanja útján azokat a tanárokat bizza meg vizsgálókul, a kik a szigorlat tárgyait tanszékükön képviselik. A mennyiben egy tanszakot egynél több rendes tanár képviselné: ezek felváltva vizsgálnak, de mindig tekintettel arra, hogy melyik tanár indítására készült az értekezés.

17. §. A szóbeli szigorlatnak három tárgya van, a melyeket a szigorló a bölcsészeti karon rendes, esetleg rendkívüli tanár által képviselt szaktárgyak közül választ. A választottakat megjelöli, esetleg választását indokolja is a szigorlatra való bocsátását kérő folyamodványában.

18. §. A szigorlat *főtárgya* az, a melynek köréből a jelölt az ő értekezését választotta. Az egyik melléktárgy kell, hogy a főtárgygyal rokon legyen; kívánatos, hogy a szigorló második melléktárgyául a philosophiát válassza.

19. §. A tárgy választása fölött csakis azon esetben határoz a kar, hogy ha a decan és az értekezés-birálói a választást kifogásolják vagy pedig ha a doctorandus második melléktárgyául nem a philosophiát választja.

20. §. A szóbeli szigorlat egyszerre és egy és ugyanazon bizottság előtt teendő.

21. §. A szigorlat két óráig tart. Egy óra esik a főtárgyra s egyenkint fél óra a két melléktárgyra.

22. §. A főtárgyból való vizsgálat a dissertatio kapcsán a

főszak részleteibe és problémáiba mélyed el — állásfoglalásra készítve a doctorandust.

A rokon melléktárgy vizsgálatánál a jelöltnek abban való otthonossága derítendő ki:

a másik melléktárgyi vizsga — ha annak tárgya a philo-
sophia — alkalmat ad a jelöltnek annak kimutatására, hogy ő
főszakjának alapkérdéseivel és azoknak egy egységes világnézetbe
való foglalásának problémájával komolyan foglalkozott.

23. §. A szóbeli szigorlatot azonnal követi a vizsgálat
eredményének megbeszélése, a melyben az elnöklő decan is részt
vesz. A szigorlat egyes tárgyainak megfelelő érdemfokozatot az
illető szaktanár adja;

az összeredményt a vizsgáló szaktanárok szavazata álla-
pítja meg és pedig siker esetében a következő érdemfokozattal:
summa cum laude,
magna cum laude,
cum laude,
rite.

A decan csakis a szavazatok egyenlősége esetén szavaz.

24. §. Ha a szóbeli szigorlat nem sikerül, a jelölt csak
is hat hónap letelte után jöhet ismétlő vizsgálatra; a mely ha
nem sikerül — többé nem ismételtető.

25. §. A sikerrel leszigorlatozott doctorrá avatattik.

26. §. Az avatás az egyetem rectorának elnöklete alatt a
facultások decanjai jelenlétében folyik le.

A szigorlat összes követelményei megfelelésének constata-
lása után — a rector felhívására a főtárgy karának decanja a
jelölttől kézadással azt a fogadalmat veszi, hogy nyerendő doctori
méltóságát életében tisztán, mocsoktalanul megőrzi s mindenkoron
külső tekintetek által meg nem tévesztve egyesegyedül csak az
igazságot keresi és vallja. Ez alapon doctorrá avatja. Az így fel-
avatottat a rector és a karok decanjai kézadással doctorrá fogadják.

27. §. Az avatás után a promovált doctor az ő nevét az
egyetem doctori matriculájába beírja.

28. §. A doctori czímet még csak a doctori oklevél át-
vevése után használhatja a doctorrá avatott.

29. §. Az egyetem nagy pecsétjével ellátott doctori ok-
levelet az egyetem rectora, az avató decan és a tanács jegy-
zője írják alá.

30. §. A szigorlati és avatási díjak a doctoratusra való jelentkezés alkalmával 300 korona (frank, márka) összegben egyszerre fizetendők le. Vagyontalan doctorandusok a doctorandusi alapból, a melybe az összes befizetett jövedelmek tíz százaléka folyik — kamatnélküli, per útján be nem hajtható kölcsönt kapnak az illető szaktanár és a decan utalványozása alapján.

31. §. A befizetett díjak a doctorandus kérelmére csak akkor, ha értekezése referálásra még ki nem adatott, vagy pedig ha kérelme formai hiányok miatt teljesíthető nem volt — minden levonás nélkül visszaadtnak. Különben pedig vissza nem adatnak.

32. §. A ki akár doctori értekezése sikertelensége miatt új értekezést nyújt be, akár szóbeli szigorlatát ismétli: a doctorandusi alapra mindannyiszor 100, azaz száz koronát fizet be. Ily pótfizetésre kamatnélküli kölcsönt senki sem kap.

Jegyzet: A doctorandusi alapból — annak megnövekedésével doctorandusoknak doctoratusi célra tanulmányúti ösztöndíjat is adhat az illető szaktanárok előterjesztésére a tanári kar.

II. A tiszteletbeli bölcsészeti doctoratusról.

33. §. *Tiszteletbeli doctori* czimet adományozhat a kar kiváló tudósoknak és oly férfiaknak, kik a tudománynak, mint ilyennek fejlesztése körül nagy érdemeket szereztek.

34. §. Tiszteletbeli doctorok creálására az indítvány csak is magából a karból indulhat ki; és pedig úgy, hogy az illetékes szaktanár írásban beterjeszti a kari decanhoz indokolt ajánlását. A decan ennek sokszorosításáról gondoskodik s az ajánlatot mint kéziratot megküldi a kar rendes tanárainak. Két hét lefolyása előtt a kar az ajánlat ügyében nem dönthet.

35. §. A kar teljes ülésben, a melyben a rendes tanárok legalább háromnegyede kell, hogy részt vegyen — titkos szavazás útján dönt az indítvány fölött. A határozat csak akkor érvényes, ha az ellenszavazatok száma egynél nem több.

36. §. Az egyetem ünnepélyes ülésben, a melyre az összes egyetemi tanárok névre szóló külön nyomtatott meghívókat kapnak, — proclamálja a megválasztott tiszteletbeli doctort és pedig úgy, hogy a kari decan méltatja az illetőnek érdemeit, a rector pedig átnyújtja a jelenlevőknek a kari ülésből keltezett doctori oklevelet.

A mennyiben az illető megjelenésében akadályoztatva lenne : a rector a decannak átadja a doctori oklevelet, a ki is azt az ünnepélyes ülésből keltezett levél kíséretében átküldi a megtiszteltnek.

*

37. §. A tiszteletbeli doctorsággal járó költségeket a kari pénztár fizeti.

FÜGGELÉK.

1911

E kötetem a főiskolai tanúgyről szól. Az itt közlendők közvetlen nem a tanúgyről szólnak ugyan, de magával a tanúgygyel mégis igen szoros vonatkozásban állanak.

Ha azt akarjuk, hogy nemes ifjúságunk igazán komolyan, teljes odaadással éljen tanulmányainak: úgy ifjúságunk életét úgy kell alakítanunk, hogy eme tanulmányozás feltételei az életben meg is legyenek. Legyen első sorban oly lakása, a melyben szívesen, örömmel időzik, mely az egészségügyi követelményeknek megfelel, a melyben zaj, lárma, társaság őt nem zavarja, mely bútorzatával, díszítéseivel otthonát, jobb Énjének igaz otthonát, kedélyi és eszményi vonatkoztatási útján, szeme elé varázsolja s mely mint ama környező imponderabile, a melynek nevelésünk javarészét köszönjük — az egyetemi hallgatót körül fogja, meghatározza.

Legyen itt alkalma a tanulmányozónak minden szabad óráiban a nemes sport útján (a labdázás különböző alakjai mellett a vívással, a czéllövéssel) testét, érzékeit, idegeit edzeni és gyakorolni s belátni azt, hogy a tudomány a férfias jellemnek mintegy megtestesítésével ellenkezésben nincs, sőt az emberiség normalis fejlődése érdekében azzal együtt jár. Gyalulás, esztergályozás, favágás — szóval testi ügyességnek gyakorlati irányban való fejlesztése harmonicusan kiegészíti az egyoldalú úgynevezett szellemi, elméleti irányú fejlődést s eltoppítja lassanként annak az ellentétnek életét, mely ma a tudóst a kézimunkással szembe állítja. — Valamint annak a kézi munkásnak kell, hogy ideje legyen szellemét is folytonosan kiművelni: úgy szükséges, hogy a szellemi munkás is találjon időt és nyerjen alkalmat arra, hogy testét is magában, de gyakorlati irányban is ügyesen kiépezzze.

A „mensa academica“ régebben csak a testi ellátás, a táplálás baján kívánt segíteni. Ezzel szemben alakult meg Concha,

Lindner, de különösen Lechner tanár indítására, tervezetére és 2000 koronás alapítványára a tanács közvetítésével végre 1899 február havában a Diák-Otthonnak bizottsága, mely a fönti gondolatoknak kívánt otthonává lenni.

A Diák-Otthon bizottságának elnöke Lechner Károly lett, előadója Udránszky László, kit családjában bekövetkezett gyász eset arra indított, hogy előadói tisztjéről lemondjon. Engem választott meg előadóul a bizottság.

A Diák-Otthon ügyére nézve szerencsétlenségnek tartottam s tartom ma is Udránszky e kényszerű visszalépését. Meg vagyok ugyanis arról győződve, hogy az ő gyakorlati érzéke, a viszonyok teljes ismeretén nyugvó tapintata, akaratának erélye, megtalálta volna annak módját, útját, hogy a Diák-Otthon eszméje mikép valósítandó meg. Az autonomia szellemében nőttek fel. Az illetékes tényezők mind meghallgatandók, ellenvetéseik mind tekintetbe veendőek. Minden egyes új lépésnél e procedura ismétlendő. Az autonomikus eljárás nehézkes különösen akkor, ha az illetékes tényezők kötelességüket lanyhán, még a sürgetésre is későn végzik. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy e függelékben közölt emlékiratom: a „Diák-Otthon és a Diák-Szövetkezet“ valamint a „Szövetkezet és a Gondnokság Alapszabálytervezete“ még csak későn jelent meg s hogy az ezután az illetékes körök részéről mind erre teendő megjegyzéseinek még sokkal később való beérkezése még csak 1903/4-ben tette lehetővé a kifejezésre jutott különböző, egymással néha ellentétes nézeteknek lehetséges kiegyeztetését a szintén közölt, a bizottság elé terjesztett memorandumomban. A bizottság az ő megállapodását, az azokra vonatkozó összes ügyiratokkal elintézés végett beterjeszté az egyetemi tanácshoz azzal a kéréssel, hogy a Diák-Otthon ügyét maga a ministerium vigye döntésével a megvalósítás stadiumába.

Az egyetemi tanács az ügy felterjesztését halogatta — lehet, hogy azért, mivel tekintettel volt a Diák-Otthonnal párhuzamos actiokra.

A „Tanítók-Házának gondnoksága ugyanis átiratban az Egyetemi Tanácshoz fordult, a melyben, midőn azt jelenti, hogy a Tanítók-Háza a jövő tanév szeptember havában megnyílik (1904/5.), felkéri az egyetemi tanácsot, hogy bizottság útján képviseltesse magát a Tanítók-Háza bizottságában a végett.

hogy közösen megbeszélhessék, hogy mely *egyetemi alapok lennének oly irányban felhasználandók, hogy az azt élvező ifjak a Tanítók-Házában nyernének ellátást s hogy nem lenne-e lehetséges a mensa academicat kapcsolatba hozni a Kolozsvári Tanítók-Házával?*

Az egyetemi Tanács az átiratot a Diák-Otthon bizottságával is közölte véleményezés céljából. A bizottságnak 1903 decz. 9-én tartott ülésén hozott határozata így szól:

„A Diák-Otthon bizottsága örömmel veszi tudomásul, hogy ismét egy új és pedig tisztán nemzeti culturalis alapon nyugvó intézmény létesült, mely egyetemi hallgatóinknak is megkönnyíti az egyetemi tanulmányozást: nem javasolhatja azonban az egyetemes tanácsnak akár bizottság, akár egyes képviselő útján való hivatalos közreműködést oly testülettel, mely a felsőbb iskolák tanulóit is gondozásba fogadja, mely testület mint *nem* egyetemi, nem is lehet hivatva — egyetemünk autonomiájának megsértése nélkül egyetemi (akár személyi, akár dologi) ügyekben határozni, intézkedni, felügyelni. — Ezen *elvi* alaptól azonban még el is tekintve — a Diák-Otthon bizottsága kötelességének tartja az egyetemi Tanács figyelmét arra is felhívni, hogy éppen a Diák-Otthon igyekszik — különösen a Diák-Szövetkezet útján a létező *emberies irányú alapok esetleges felhasználásával* és fejlesztésével az *egyetem körén belül* ugyancsak ugyanazt a célt megvalósítani, a melyet a Tanítók-Háza csak is részben tűz maga elé s így a Tanítók-Háza ügyének az egyetem részéről való felkarolása *saját még a ministeriumhoz fel sem terjesztett tervének* elejtését jelentené. Mindezek alapján a Diák-Otthon bizottsága a Tanítók-Háza kérelmét az egyetemi Tanács részéről teljesíthetőnek nem tartja.“

Még inkább meglepő volt, hogy az egyetemnek hivatalos állásuknál fogva illetékes tényezői is a Diák-Otthon mellőzésével vele párhuzamos actio terére léptek. Értjük a türelmetlenkedést — hisz nekünk, a kik már oly soká várakoztunk — bizonyára első sorban volt okunk a türelmetlenkedésre; értjük azt is, hogy a tetterő, minél inkább van meggyőződve törekvése némes voltától, érvényesülni is kíván: de nem értjük azt még ma sem, hogy miért kellett a Diák-Otthon ügyének felterjesztését halogatni s hogy miért nem siettek az illetők a Diák-Otthonnak, az egyetem azon szervének a támogatására, a mely-

nek az egyetem által reáruházott sajátos feladata éppen a Diák-Otthon létesítése volt. Hisz terük, helyük, részben tőlük is függő idő alatt lett volna a Diák-Otthon bizottságában, a mennyiben én előadói állásom elfogadása alkalmával, de azután is el nem fogadott lemondásom alkalmával is, a leghatározottabban kijelenttem, hogy csak addig tartom meg ez állást, míg a Diák-Otthonnak *elméleti* megalapozása s a ministerium részéről ennek jóváhagyásának kieszközlése sikerül. A Diák-Otthon gyakorlati létesítésének, életbeléptetésének dicsőségét — ismerve egyoldalú elméleti irányú tehetségemet — *sohasem* ambitionáltam.

Nem várhattam be a ministeriumnak állásfoglalását a Diák-Otthonnak ügyében. Korábban, mint azt gondoltuk, mondtam le előadói és tagsági tisztemről s velem együtt az egész bizottság.

Az egyetemi tanács ugyanis 1904 szeptember hó 2-án küldte le 1904-ki jún. 28-án tartott ülésének határozatából a Diák-Otthonhoz a mensa academica felügyelő bizottságának a *ministerhez* intézett azt a felterjesztését, a melyben az a mensa academica számára emelendő épülethez — az Egyetem-utczában létező ú. n. „köfaragó telek“ átengedését kéri; az épületet pedig úgy tervezi, hogy abban 40 egyetemi hallgató bennlakást is nyerjen.

Az egyetemi tanács a mensa academica e felterjesztésében foglalt kérésére vonatkozó javaslatát mindaddig függőben tartja, míg a Diák-Otthon bizottsága részéről ez ügyre nézve — nevezetesen arra a kérdésre nézve, hogy a mensa academica épületében nyerjen-e helyet az Egyetemi Kör avagy lakást az egyetemi hallgatók — véleményét meg nem hallgatja.

A Diák-Otthon bizottsága elnöki megbízatás alapján készült s szeptember hó 10-én keltezett indítványomat elfogadva, a következőkben terjeszté kikért véleményét az egyetemi Tanács elé: „A Diák-Otthon bizottsága a szövetkezeti eszme alapján is behatóan foglalkozott egy Diák-Otthon létesítésének eszméjével. Az első tervre tett kari megjegyzések tekintetbe vételével módosított tervezetet készített el, a mely a karok részéről elfogadva — immár két év óta várja elintézését.

„E tervzetben maga az egyetem is az egyetemi hallgatók *zavartalan tanulmányozása* érdekében is a pavillon-rendszer mellett foglalt állást, a mely pavillonokat igen természetesen csak is szabad tágas, a további terjeszkedést lehetővé tevő telken és nem a város-központi körében lehet építeni.

Tekintettel tehát arra, hogy a Diák-Otthon bizottsága a maga sajátos célját és az egyetem karai által is elfogadott tervvezetét el nem ejtette;

s tekintettel arra, hogy a köfaragó telket *túlságos szűknek* tartja s az azzal adott *kaszárnyarendszertől* idegenkedik; de végre tekintettel arra is, hogy éppen a *mensa academica mozgalmas és szórakoztató helyisége nem kedvez a csendes munkásságnak*:

a Diák-Otthon bizottsága nincsen azon helyzetben, hogy a Diák-Otthonnak a mensa academica útján való életbeléptetését — legalább nem ily alakban — pártolhatná“.

A Diák-Otthon bizottságának lemondó levele megvilágosítja e véleményes jelentésének hatását. E lemondó levél a Diák-Otthon-bizottságnak 1904 november hó 24-én tartott rendes ülésének 26-ik pontjába foglalt egyhangúlag hozott határozata alapján dr. Lechner Károly, a Diák-Otthon-bizottsága elnöke és dr. Schneller István, a Diák-Otthon-bizottság előadója által aláírva november hó 25-én elnöki levél kíséretében az egyetemi Tanácshoz elküldetett. Szövege a következő:

„Tekintetes Egyetemi Tanács! Nagyságos Rector Úr! Tudományegyetemünk összes érdekelt tényezői hozzászólása és megállapodása alapján létrejött Diák-Otthon bizottságának szervezetét és alapszabályait a tekintetes Egyetemi Tanács a minis-teriumhoz felterjesztette részben megerősítés, részben, a Diák-Otthon létrejöttét biztosító segélynek elnyerése végett. — A bizottság úgy mint eddig, a *szabályszerű egyenes úton* haladva — arról volt és van meggyőződve, hogy mielőtt ez a felterjesztése formszerűen nincsen elintézve — *nincsen joga actióba* lépni.

Most — minthogy más oldalról, más úton az egyetem kebelében hasonló célú actió megindult, mely erélyes eljárásával immár nemcsak szavakra, tervekre, hanem tényleges eredményekre is utalhat — s minthogy továbbá maga a tanács is azt a működést örömmel üdvözölte s ez irányban való coope-rálására a Diák-Otthon bizottságát is felhívja:

A Diák-Otthon bizottsága — tekintettel arra, hogy a jónak felismert útvjáról le nem térhet s másrészt a maga

részéről csak is a létesítendő czélt tartva szem előtt — semmiképen sem akarja útját állani azon erélyes és sikeres törekvéseknek, a melyek mellett maga az egyetemi tanács állást foglalt — az egyetemi tanács részéről nyert megbízását teljes tisztelettel és köszönettel a tekintetes egyetemi tanácsnak visszaadja — őszintén kívánva, hogy ezen visszalépésével is szolgálhassa azt az ügyet, a melyet lelkesen felkarolt, de a melynek létesítését kívülötte létező tényezők akasztották meg“.

*

Ezzel a Diák-Otthon bizottsága megszűnt létezni. Hivatalos összes irományait, azok jegyzékének csatolásával — a lemondott elnök az egyetemi tanácsnak átadta.

Midőn mindezeket most nyilvánosságra hozom; teszem ezt a Diák-Otthon bizottsága utolsó jegyzőkönyvében nyert felhatalmazásom alapján. Élek e joggal egyrészt azért, mivel e kötetben egyetemünkre vonatkozó dolgozataimat közlöm, de másrészt azért is, hogy most, midőn a Diák-Otthonnal egyesített mensa academica az ő szép palotáját egyetemünk polgárainak megnyitja s hallgatóink is hálás érzülettel élvezhetik tervezője, nevezetesen a fáradhatlan, teljes odaadással, erélylyel és sikerrel munkálkodó elnök, dr. Posta Béla működésének gyümölcsét: hallják és lássák ők is, hogy a Diák-Otthon bizottsága előtt is lebegett egy oly eszmény, a mely belső igazságánál fogva előbbutóbb megvalósulását követeli.

A midőn ezt az eszményt ezennel olvasóim elé is terjesztem, nem tehetem ezt a nélkül, hogy hálás köszönetet ne mondjak a Diák-Otthon bizottságának, különösen elnökének, dr. Lechner Károly szeretve tisztelt barátomnak, a kinek 1898. évi jún. 28-án kelt memoranduma terveivel teremtette meg a Diák-Otthon-bizottságot s szolgált kiinduló, irányító alapul ez irányú munkásságomra.

Hálátlan lennék, ha e helyen is különösen meg nem emlékeznék dr. Gidofalvy István közjegyző — igen tisztelt barátomról, a kivel folytatott eszmecsere, általa bemutatott tervezete alapján jutottam a szövetkezeti eszmének egyetemünkre való alkalmazására. Az ő páratlan, lelkes érdeklődése ügyünk iránt abban is nyert bizonyosságot, hogy a szövetkezeti eszme főkép-

viselőivel is közölte a Diák-Otthonra és a Diák-Szövetkezetre vonatkozó iratainkat kritikai megjegyzéseik kikérésével. Mailáth Józsefnek valamint Seidl Ambrusnak (min. tan. az O. K. H. Szövetkezet igazgatója) Gidofalvyhoz intézett kritikai megjegyzéseit a mily okulással, — úgy elismerő sorait épp oly hálás érzülettel olvastam.

Jóleső érzelem hat át most is, midőn látom azt, hogy igen sokan vagyunk, kik a jó szolgálatában eszmékért lelkesedünk. E solidaritási érzés biztosítéka annak, hogy mindinkább felemelkedjünk mi pártos magyar nemzet is a gondolkozás és akarás azon magas színvonalára, a melyről nézve a köznek felvirágzására folyó munkásságot, nem azt nézzük, hogy ki, hanem azt, hogy *mit* mivel. A tárgyi érdeklődés majd mindinkább legyőzi az egyéni érdekeltség szempontját s leszünk még mi is egyéni végetlen tagoltságunk daczára, illetőleg éppen ez által igen természetesen nem uniformizált, hanem valóban egységes magyar nemzet! Diák-Otthonunk is minden ízében e czélt kívánná szolgálni.

A „Diák-Otthon“ és a „Diák-Szövetkezet“.

A) Történeti bevezetés.

Tekintetes Bizottság!

Egy Diák-Otthon létesítésének eszméje nem új keletű. Nem a jelenleg divatos szólam, sem pedig bármi tanügyi politikai irányzatosság volt ez eszme mozgatója egyetemünkön, hanem egy tényleg létező szükséglet. A szobák túlnyomó száma, melyekkel még jelenleg is a kolozsvári lakosság egyetemi hallgatóinkat megkinálja, vagy aránytalanul drágák, vagy pedig nyirkos, sötét, szűk, zajos udvaron levő szobák: úgy, hogy hallgatóink legnagyobb részét e szobák nemcsak hogy nem vonzzák az otthoni szellemi, komoly, edző munkára, hanem az azokban való tartózkodás hallgatóink egészségi állapotára is káros, nem egyszer végzetes hatású.

Erre való tekintetből merült fel már régebben a jogi tanári karban azon gondolat, hogy a tanács a Kolozsvár városa alapítványából a pályadíjak ki nem osztása útján fenmaradt néhány ezer forintot, valamint évente a pályadíjak egy részét olcsóbb és jobb lakások eszközlésére fordítsa. Ugyancsak ezen szomorú tényállás indította azután és pedig már az 1891/2. tanév folyamán Sebestyén Imre és Pfeifter Jenő joghallgatókat oly tervnek beadására, a mely *egyetemi hallgatók szövetkezete* útján kívánt az egyetemi hallgatók jó lakásáról és olcsóbb s mégis egészségesebb táplálékáról gondoskodni.

E terv beadása alkalmából készíté az egyetemi tanács megbízásából dr. Concha Győző jogtanár ama véleményes jelentését, a mely a terv célzatát helyeselte ugyan, de az egyetemi hallgatók folyton változó voltára és arra, hogy ily szövetkezet szervezése időt és üzletszerű kiképzettséget s körütekintést igényel.

nyel, oly követelményeket, melyeket egyetemi tanulmányaikkal elfoglalt ifjaktól feltételezni sem lehet. A czélt is szűkebbre vonta, nevezetesen egyelőre jobb és olcsóbb lakások létesítésére szorítja s ennek érdekében a következő segélyek és módzatok igénybe vételét ajánlja:

1. A város részéről adományozott pályadíjak megfelelő hányadrésze ezen célra fordítandó.

2. Kőlozsvár városától Mátyás király szülőháza örök tulajdonul kérendő.

3. A nmlts. vallás- és közokt. ministertől 30 éven át évi 1500 (ezerötszáz) forintnyi segély és továbbá az építési tervnek a nm. ministerium szakvezetősége útján való elkészítése kérendő.

4. Az egyetemen fennálló segély-egyletek alaptökéje harmincz évi törlesztés és rendes kamatoztatás mellett kölcsönvételések.

5. A még ezenkívül szükséges összeg pedig valamely pénzüintézetől jelzálogi biztosíték és szintén harmincz évi törlesztés mellett felvételések.

Az ily gyakorlati irányba is szűkebb térre terelt ügy ezután pihent, a miközben azonban az eredeti tervbe szintén felvett olcsóbb és jobb építkezés czélja a mensa academiciában megvalósult.

Dr. Lechner Károly egyetemi tanáré az érdem, hogy rectoratusa első hónapjaiban 1897-ben ismét visszatért a Diák-Otthon létesítésének gondolatára s ennek érdekében az ifjúságot, valamint a mensa academica felügyelő-bizottságát kezdeményező mozgalomra hívta fel.

Az ifjúság általános ígéretekkel felelt, ellenben a mensa academica felügyelő bizottságának elnöke, dr. Lindner Gusztáv jogtanár már 1897 nov. 23-án felvette a dr. Concha Győző által elejtett fonalat és a mensa academica bizottsága elé terjesztett emlékiratában állást foglalt Concha tervezetével szemben: a czélt igazoló okokat, mint ma is fennállókat elismeri, nem lát sem elvi, sem gyakorlati nehézséget Concha indítványa első pontjában javaslatának keresztülvitelére, skeptikus azonban az iránt, hogy Mátyás születési házát a város átengedi-e s hogy e háznak stílszerű felépítésével járó költségek s ezen épület jó karban való tartása nem terhelnék-e túl a Diák-Otthon anyagi erejét? Nem reményli a ministerium részéről az 1500 frtnyi évi

segély lekötését s csak is az adatok pontos és részletes bemutatása alapján várhatná a ministerium szakközegei útján az építési tervnek ingyen való kidolgozását.

Mindezen kérdéses értékű alapok helyett dr. Lindner elnök a siker és az eredmény biztosítását az egyetemi hallgatókban és tanárokbán kívánatos élenkebb érdeklődésben látja.

Ha ez megvan, úgy meglesz valószínűleg a hajlandóság a segélyegyletek részéről tőkéknek kölcsönként való átengedésére, valamint várható egy helybeli pénzintézettel, a még szükséges összegnek jelzálogi biztosíték és hosszabb lejáratú törlesztés melletti kölcsönadása.

Ezen érdeklődést, a Diák-Otthon létesítésénél a közreműködésre való hajlandóságot tételezi fel a mensa academica felügyelő-bizottságánál és ez alapon indítványozza:

1. intéztessék a városi hatósághoz indokolt kérelem az iránt, hogy a város az Egyet. Diák-Otthon céljaira alkalmas építőhelyet ingyen engedje át.

2. Felszólítandók magánvállalkozók az egyet. tanács részéről arra, hogy Diák-Otthont építsenek.

3. Intézzon az egyet. tanács hivatalból kérdést az egyetemen létező segély-egyletekhez: Vajjon hajlandók-e s ha igen minő feltételek alatt átengedni alaptőkéjüket, mint kamatozó kölcsönt, a Diák-Otthon céljaira.

4. Lépjen az egyet. tanács a rector útján érintkezésbe a tisztviselői telep ügyét kezdeményezőkkel, hogy esetleg az onnan kidolgoztatandó tervek is felhasználtassanak a Diák-Otthon ügye érdekében

A mensa academica az ő elnökének ezen indítványához hozzájárulván, 1897. nov. 29-iki ülésén az ügyet azon megjegyzéssel, hogy csak is ezen bevezető lépések megtétele és az említett adatok gondos egybegyűjtése után véli a költségi előirányzat megállapítását eszközölhetőnek, az egyetemi tanácshoz átteszi.

A tanács elnöke, dr. Lechner Károly rector, az általa ismét napirendre tűzött kérdést beható tanulmányozás tárgyává tette s ennek eredményét egy 1898 jún. hó 28-án az egyetemi tanács elé terjesztett memorandumában fejti ki.

Bevezetésében a Diák-Otthon ügye történetéről szól s nevezetesen állást foglal a mensa academica ajánlataival szemben.

Nem ellenzi azt, hogy a tanács alkalmas telek elnyerése érdekében folyamodvánnyal forduljon, bár tudomása szerint a városnak nincs ilyen telke, a mennyiben a rendelkezésére álló belvárosi telkek a kellő nyugalmat nem, de igenis elég csábót adnak a léha mulatozásra a többi távoleső telkek pedig elvonják az ifjúságot az egyetemi előadások látogatásától; a város azonfelül érdekelt fél bizonyos mértékig, a mennyiben ily Diák-Otthon létesítése a városi nagyközönség eddigi jövedelmi forrását, s így érdekeit veszélyezteti.

Határozottan ellenzi azt, hogy a Diák-Otthon építésére magánvállalkozók hivatdók fel; és pedig azért, mivel ily esetben nem volna biztosíték sem arra, hogy az épület a közegészségügyi szempontoknak teljesen megfeleljen, de arra nézve sem, hogy a vállalat üzérkedéssé fajuljon.

Vége azt is ellenzi, hogy a Diák-Otthon ügyét bármiképp is a létesítendő tisztviselő-telep kérdésével egybekössük. Tisztviselő telep a várostól távol fekszik s azonfelül ily telep az építkezőktől megkívánja a telep építésének terveihez való alkalmazkodást, valamint a házbér biztosítását. Az első nem czélszerű, a másik lehetetlen.

Elejti ennélfogva a létesítés ezen módozatát, de igenis

1. igénybe venné a segély-egyesületek tőkeit, akár mint alapítványt, akár mint amortizálendő kölcsöntőkét.

2. Ajánlja, hogy a létesítendő Diák-Otthon épületeiben épp úgy az egyetemi kör, valamint a mensa academica helyiségei is elhelyeztessenek, a lakók ugyanis így esetleg élelmezést és szórakozást is nyerhetnének; a mellett pedig egyenként 600 forinttal véve a haszonbért, biztos jövedelmet, az egyesületek pedig megfelelő és olesó helyiséget.

3. A még hiányzó összeg előteremtésére felveszi:

a) adományok gyűjtését, nagyobb adományt várva: Kolozsvár városától, az egyetemtől, Erdély papi és polgári hatóságaitól és végre a gyermekeiről gondoskodó nagyközönségtől;

b) az állami sorsjáték jövedelmeiben való bizton várható részesítést;

c) bankkölcsön kieszközlését.

4. Dr. Lechner emlékirata azonban ezen általános tervezéssel be nem éri, hanem a 2-ik pont értelmében egy *rész-*

letesen kidolgozott építési költségvetési előirányzatot mellékel, tekintettel a kaszárnyarendszerre és a pavillonrendszerre.

5. Nemkülönböztetve részletesen bemutatja az évi költségvetést bevételei és kiadásai szerint.

6. Kimutatja azt is, hogy fűtési, világítási és kiszolgálási célra mily fedezettel mennyi veendő fel.

7. Nem feledkezik meg a felügyelő szervezetről sem.

8. Kéri a tanácsot, hogy a karok meghallgatásával egy állandó bizottságot küldjön ki azon czélból, hogy ez az eszmével és annak mihamarább és czélszerűbb megvalósításával foglalkozzék.

9. Végre kijelenti, hogy annak tudatában, hogy minden szónál többet ér a tett, ő maga 1000, azaz ezer forintnyi alapítványt tesz, a mely összeget az állandó bizottság megalakultával és a gyűjtés megindításakor lefizet, valamint megszövegezi az alapítására vonatkozó feltételeit.

Ezen alapos és a részletekre kiterjedő nagy gonddal kidolgozott memorandumot, valamint az alapítvány bejelentését az egyetemi tanács köszönettel fogadta, a karokat 2—2 képviselőnek a jelzett bizottságba való ajánlására felszólította és ez alapon 1898 decz. hó 7-én 388. e. t. sz. a. kelt átiratával a karok részéről ajánlott és a tanács részéről jóváhagyólag tudomásul vett tagokat bejelenti dr. Lechner prodekánnak, a Diák-Otthon ügyére vonatkozó összes iratokat a további intézkedések megtétele s az ügynek a bizottsági tagokkal egyetértőlegesen előmozdítása végett hozzá átteszi.

A bizottság 1899. febr. 23-án megalakul; elnökévé dr. Lechner Károlyt, előadójává pedig dr. Udránszky Lászlót választja meg; az elnöknek buzgalmaért és áldozatkészségeért köszönetet szavaz és felkéri az előadót, hogy a Diák-Otthon létesítésének módjára nézve készítsen javaslatot, kiterjeszkedvén arra is, hogy miként és mily mérvben lehetne az egyetemi ifjúsági egyleteknek, valamint a mensa academicának a közreműködését biztosítani, miként lehetne az egyetemi ösztöndíjakat a czél érdekében igénybe venni s mily módon és mily formában lenne az állam támogatása kikérendő.

Az előadó családi körülményei miatt sajnos, kénytelen volt előadói tisztéről lemondani, a mely lemondást a bizottság, tekintettel az indító okokra, 1899 márcz. 20-án tartott gyűlésén el

is fogadott, előadóul a jelen nem volt Schneller Istvánt választotta. Ugyanezen bizottsági ülésen bejelenti az elnök, hogy annak idején tett kijelentése értelmében az 1000 forintnyi alapítványát átadta az egyetem questurájának, bemutatva egyúttal a questornak az átvételre vonatkozó hivatalos nyugtáját.

Az előadó az elnökkel egyetértően megvilágosítva a célt, a következő kérdésekkel fordult az egyetemen létező egyes egyesületekhez:

1. Kivánatosnak tartja-e a Diák-Otthon megvalósulását?

2. Kivánatosnak tartja-e annak kombinálását a mensa academica intézményeivel?

3. Kivánatosnak tartja-e, hogy ugyancsak a Diák-Otthon épületében, avagy épületei egyikében helyezkedjék el az egyetemi kör?

4. S ha ezt kivánatosnak tartja: kész volna-e az egyesület tőkéjét, esetleg annak egy részét kölcsönként, illetőleg jövedelmének egy részét évente és pedig milyen ellenszolgálat mellett e célra átengedni?

avagy tőkéjét, illetőleg annak egy részét alapítványi helyek felállítására fordítani?

A tőke a Diák-Otthonra első helyen lenne betáblázandó, az alapítványi helyre való kinevezési jog az alapító kört illetné meg.

Ezen kivonatosan készült megkereső kérdő levelet az elnöki memorandummal együtt, a mely az ügy keresztülvitelének módzataival oly alaposan foglalkozik és a Diák-Otthon képét tényleg adja, mint előadó lemásolás végett 1899 szeptember havában átadtam a rectori irodának, a mely részéről a másolatot 1900 január havában vettem, a mikor is a levelet az irományokkal együtt azonnal elküldtem az illető egyletekhez.

A feleletek késtek. 1900 október haváig csakis az egyetemi kör küldte be feleletét, miért is az előadó annál is inkább, mivel elvileg a főiskolai internatusoknak nem barátja, lemondását beadta s csakis az elnök megnyugtató szavára várakozott tovább a feleletek beküldésére. Elnöki nyomásra végre beértek ezen oly soká várt feleletek és pedig:

1. a mensa academicaé,

2. és az orvostanhallgatók segítő- és önképző-egyesületéé
1900 okt. 23-án,

3. a tanárjelöltek segélyegyletéé,
4. és a gyógyszerészettan-hallgatók segély- és önképző-egyletéé 1900 nov. 21-én,
2. a jogász segélyegyletéé még csak 1901 márczius 20-án keltezte.

Ezen kényszerű várakozás okozta munkálatom késését.

A mi már most a feleletekből kivilágító hangulatot és másrészt az anyagi alapot illeti, a mely kettős tényezővel első sorban kell, hogy számoljunk: úgy az elég kedvező a Diák-Otthonra nézve.

1. Az összes egyesületek egyhangulag a Diák-Otthon létesítését nemcsak kívánatosnak, hanem egyenesen szükségesnek tartják.

2. A mensa academicának a Diák-Otthonban való elhelyezését *hallgatólag* helyesli a tanárjelöltek segély-egylete; *feltételesen* az egyetemi kör, fenntartván ugyanis magának azon jogot, hogy később határozzon végleg; *feltétlenül* a jogász segélyző-egylet és maga a mensa academica, hivatkozva arra, hogy az ily irányú mozgalmat a Biasini szállónak megvételi indítványával kezdeményezte; *tagadólag* csakis a gyógyszerészettan-hallgatók egyesülete felel és pedig azon félreértésből indulva ki, mintha a mensa academica élvezése a Diák-Otthon lakóira nézve kötelező lenne, a mi nézete szerint nem czélszerű.

3. Az egyetemi körnek elhelyezését a Diák-Otthonban *hallgatólag* helyesli a tanárjelöltek segély-egylete, *feltételesen* az egyetemi kör, fenntartva a jogot a későbbi végleges határozásra; a jogász segélyző-egyesület azon esetre, ha a kör vagy egyáltalában nem, vagy megfelelő helyiséget nem kapna az egyetem épületében.

Ezen feltételesen felelők sorába tartozik a gyógyszerészettan-hallgatók segély- és önképző-egylete, a mennyiben e kérdésre nézve nem tudván megegyezni, a döntést az érdekelt körre bizza, *feltétlenül* kívánja ezt a mensa academica, a mennyiben az érdekük is megkívánja, hogy ugyanazon egy épületben legyen az ifjúság olvasó- és szórakoztató-terme.

4. A mi az anyagi segílyt illeti; ugyancsak a gyógyszerészettan-hallgatók segély- és önképző-egylete, a melynek jelenlegi realis vagyona értékpapirokban és takarékpénztári betétekben a 7000 koronát meghaladja, foglalt el merev, visszauta-

sító álláspontot, tekintettel arra, hogy folytonos anyagi zavarokkal küzködik. A többi egyletek ellenben tehetségük szerint támogatják a Diák-Otthont:

<i>alapítvány útján csak az orvostanhallgatók</i>			
segély-egylete			2000 korona.
<i>kölcsön útján:</i>			
a mensa academica	30,000 K-val	(48,000 K vagyomból)	
a joghallgat. segélyegyl.	26,000	" 29,000	" "
az orvostanhallg. "	10,000	" 20,000	" "
a tanárjelöltek "	6,000	" 12,000	" "
Összesen: 72,000 koronával.			

Évi segélyt helyez kilátásba az egyetemi kör a Diák-Otthonba való elhelyeztetésével, a mely összeg azonban éppen a hely átadásával megszolgált; másrészt vállalkozik az ügy érdekében nagyobb actio kifejtésére. Ugyanily értelemben nyilatkozik a joghallgatók segélyező-egyesülete, a mely nevezetesen a gyűjtést az egész országra, különösen pedig Erdély városi és megyei törvényhatóságaira, püspökségeire — a nagy hivatalnoki karra, a mely az intézmény jó hatását legjobban tudja méltányolni — kívánja kiterjeszteni.

*

A feleletek bemutatásakor nem hallgathatom el a gyógyszerészettanhallgatók egyletének azon nem kért tanácsát, a mely szerint a Diák-Otthon neve, mint a „németből szószeres fordításban átvett“ — a jó magyar hangzású „Egyetemi Hallgatók Otthoná“-val cserélendő fel.

B) Kifejtő rész.

A „*Diák-Otthon*“ intézménye, szervezése, építése, berendezése, adományok gyűjtése a Diák-Otthon feladatától, ez pedig lényegileg a diák, a studens feladatától függ.

A diák, a studens már nem tanuló s még nem tudós.

A *tanuló* egyoldalúlag befogadó. A befogadandó anyagot az iskolai tanterv előírja. A tanár feladata, hogy e tananyagot a tanuló képességéhez alkalmazottan módszeresen feldolgozza,

úgy, hogy a tanuló azt lehetőleg jól eltulajdonítsa s számon kéretve tudásáról, határozott feleletben beszámolhasson. A *tudós* maga keresi tanulmányozása anyagát, ezen anyaga természetét kutatja, a mely *anyag természete* határozza meg a kutatás módszerét, mely módszerével végzett tanulmányozással nem az ő tudását, hanem a tudományt kívánja gyarapítani.

A *studens* — leendő tudós. Ezért is felszabadítandó az iskolaszerű tanulástól; önmaga lábára állítandó. Az idológ, melyek eddig nevelésével felnöttek, kedvesekké váltak, — vallás és erkölcsi értékképzetei: mind ez most a szabad vizsgálódás tárgyává teendő. A mit eddig másnak segítségével a maga számára megszerzett: a műveltek köztudatában rejlő kincseket, ezeket most ő köteles maga erejéből megszerezni és pedig oly irányban, a mely az ő *egyéniségének* megfelel. Nem indul meg ezen önálló úton sem tanács nélkül, de a különbség az, hogy míg a tanuló kapja kéretlenül is a tanácsot, addig a *studens* kikérve veszi azt. A tanulási szabadság, a szabad beiratkozás és munkásság bármely tanárnál arra való, hogy ezen tanár indítása és esetleg vezetése mellett jusson el az ő tanulmányozási anyagának természetével adott módszeres tanulmányozáshoz, hogy majdan ő is gyarapítsa sajátos felfogásával, vagy legalább új részlet-tanulmányával az előtte ismert tudomány egészét s így mint *doctor* betaglálódjék az egyetem szervezetébe.

S valamint tudományos tekintetben, úgy *erkölcsi* tekintetben is, középhelyet foglal el a *studens* egyrészt a tanuló s másrészt a tudós között.

A *tanuló* erkölcsi megítélésénél a törvényszerűség szempontja lép előtérbe. Jó az a tanuló, ki hatósága, szülői, tanítói parancsainak, az iskola törvényeinek megfelel. A törvényhez illő magaviselet, az egyes tantárgyakból jó osztályzat nyerése: ez képezi a jó tanuló kriteriumát.

A bizonyítvány — tehát itt és mások ítélete — képezi erkölcsi minősítőjét.

A *tudós*, valamint mindenki, a ki a főiskola szellemében érett meg önálló *élet-hivatásra*, mások ítéletére figyel ugyan, de önmagára és munkásságára s mind ennek erkölcsi értékelésére mások ítélete irányító, mértékadó nem lehet. Sajátos jobb énjében, vallásilag kifejezve isteni sajátos célgondolatjában bírja értékesítésének kriteriumát és haladásának mozgató elvét. Ezen

alapul az ily egyén önállósága és ezen ismét önérzete. De minél fejlődöttebbek vagyunk erkölcsileg, annál magasabban áll előttünk ezen minden törekvéseink daczára teljesen mégsem érvényesülő, még meg sem valósuló jobb éntünk. Ezért is *szigorú* az önmagunk fölött mondott ítéletünk: önmagunkban – szemben ideálunkkal *szereények* vagyunk; másokkal szemben ellenben nagyon óvatosak és *elnézők* — nem ismerve másban az ő jobb énjét, erkölcsi érzületének és ezen alapuló cselekvésének kriteriumát.

Az önálló élethivatással s így tágabb értelemben vett *hivatallal* bíró férfiú ethisált egyéniségében nemcsak egyesekhez viszonyul (individual ethika), hanem szoros szerves viszonyban van a *socialis tényezőkkel* is (social ethika) és pedig a végett, hogy sajátos hivatásával szolgálja, építse, fejlessze az egészet. Önállóan szerzett tapasztalatai s végzett gondolkozása alapján megszűnt ő a társadalmi, történeti tényezőknek csakis eszköze lenni; mindezeknek önálló, egyéni értékű szervévé vált, úgy, hogy az ily önálló élethivatású egyén épp úgy a családi körben, mint a társadalomban, az államban az összfejlődésbe betaglott *sajátos eszményeit* kívánja megvalósítani s így önmagát az egésznek javára érvényesíteni.

A *studens* erkölcsi és socialis tekintetben is középhelyet foglal el a tanuló és a főiskola szellemében önálló élethivatásra emelkedett egyén között. A törvényszerűség korlátai alól felszabadul; nem szorul minden lépése parancsra, sem pedig ellenőrzésre; bizunk benne: önérzetében, becsületében s azt kívánjuk, hogy akár saját kárán is okulva, meggyőződésből, szabadon kövesse jobb énjét, nemes természetét. Veszélylyel jár e szabadság, nem egy sokatigérő csira lehull és eltemetkezik az erkölcsitelenség posványába; de csak e szabad levegőben érnek meg azon edzett, szilárd, tisztán látó, erősen érző önálló jellemek, kik előbbre viszik a haladó emberiség s így hazánk, társadalmunk állapotát. Túlzásokat, túlkapásokat: igen sokat képesek vagyunk az ifjúságnak ezért is, e czélből megbocsátani; tudva azt, hogy erkölcsileg semmi sem alázza meg éppen ezen ifjúságot annyira, mint a színlelés, az alázatosság, a szolgálai lelkület. Socialis tekintetben is ezen sajátos átmenetiség jellemzi az egyetemi ifjúságot. A traditionalis történeti hatalmak köréből kilép, hogy ezek eszményét megalakítva, ezen eszménnyel kísérelje meg a társadalom reformálását. A legtöbb egyetemi ifjú

ezért elhagyja a családi otthon, vagy annak eddigi helyettesítőjét, maga fogad lakást, maga gondoskodik étkezéséről, ellátásáról. S valamint a szülő, úgy visszavonul az iskola is, mint gyámkodó tényező: az egyetemi hallgató maga keresi fel szíve szerint azt, kiben atyai barátot lát s kinek tanácsát esetleg kikérheti. Az egyház is, mely eddig az iskola útján szabályozta és befolyásolta a tanulót, még az úgynevezett sötét középkorban is megállott az egyetem sorompói előtt, a studium generale-ban maga mellett egy önálló hatalmat ismerve el, a mint ugyancsak a középkorban megállott a sorompó előtt a világi, a császári hatalom is, tisztelve, sőt biztosítva az egyetem autonómiáját. Szellemi függetlenséget egyházi és politikai áramlatokkal szemben: ez ma is és pedig fokozódott igényekkel az egyetemen életfeltétele és feltétlen követelménye. Az egyetemi hallgató itt dolgozza át s szerzi meg szabad munkában, semmiféle egyházi vagy politikai hatalomtól nem befolyásolva — csakis Isten segédelmével, az ész világa mellett, nem egyszer a legszélsőbb következtetéseket vonva le, s ifjúi hévvel megalkotva nem egyszer utopistikus fellegvárakat — azon legszentebb értékképzeteit, eszményeit, melyek a férfit vezérik az életnek küzdő fórumán. Igenis, még csak a férfit! Ezért is az egyetemi hallgató akkor, midőn még csak arra készül, hogy a társadalmi életben mint tényező vegyen részt, — igen természetesen, ezen készülődés idejében nem lép ki az élet terére, tiszteli a család szentélyét s távol tartja magát úgy az egyházi, mint a politikai szerepléstől s nem engedi meg, hogy bárki is a gyűlékony és ambitiosus ifjúságot akárcsak tüntetésre is felhasználja, mindaddig, míg nem járja át a nemzet testét egy új kornak a lehellete, mely az elnyomott nemzet életfenntartási ösztönét felkeltve, viszont igen természetesen első sorban járja át az előre törő ifjúságot. Ekkor, de csak ekkor, e mozgalmas és rendkívüli időben volt és lesz szerepe az ifjúságnak mindenkoron.

Az életre való készülés küzdelmei közben, midőn minden gyámkodás nélkül kiki szabadon kíván a hideg kétkedés és a lángoló lelkesedés hullámozó útjain feljutni a szellemi önállóság magaslataira, oly természetesen keresi az ifjú kedély azokat, kik hasonlóan küzdenek, hasonlóan kételkednek és lelkesednek. Előttük nyílik meg lelke, nevezetesen azok előtt, kikkel közösek gyermekkorának emlékei, a kikkel együtt játszott, egy vidéken

kóborolt, egy iskola padjain ült és versenyzett. Midőn a lelkek eszményeikért való küzdelmükben kölcsönösen megnyilatkoznak: ekkor szülemlik meg azon eszményi barátság, mely emelőleg kísér egész életünkben. Ezen barátság, nevezetesen a földiek, egyvidéküek barátsága pótolja némiképen azt a veszteséget társadalmi tekintetben, mely az egyetemi hallgatót fejlődésének ezen átmeneti jellege miatt éri.

Midőn már most ezen egyetemi ifjúság számára kívánunk Otthont létesíteni, az ifjúság ezen természetével s az ezzel adott vonásokkal számolnunk kell, sőt éppen a végett, hogy az ifjúság valóban otthon érezze is magát, — emez otthon szervezésénél és létesítésénél e jellemvonásokra való tekintettel kell eljárni.

E szerint az ily Diák-Otthon

ne kívánja az egyetemi hallgatók tanulmányozását akár a tanulmány tárgya vagy iránya vagy ideje tekintetében befolyásolni. Az egészen mellékes, hogy kiki, mivel, meddig, mikor foglalkozik, melyik tanár, a tanulmányozás mely iránya iránt érdeklődik; a fődolog az, hogy tanulmányozzon, hogy a tudományos problémák iránt igazán érdeklődjék.

Ezért is ki van zárva:

1. hogy az ily Diák-Otthon élén rendes tanárember álljon, a ki a tanulmányozást akárcsak tanácsával is irányítsa;

2. de ki van zárva oly házszabálynak alkotása is, a mely a felkelést, a munkaidőt, a lefekvést szabályozná, — ez alapon

3. ki van zárva, hogy rendszerint többen lakjanak együtt, hogy úgynevezett dolgozószobákban együtt legyenek. Az egyénileg választandó, beosztandó és kifejtendő munka a kölcsönös meg nem zavartatás érdekében a leghatározottabban kívánja, hogy rendszeren egy szobában csak egy-egy lakó legyen, s hogy a mennyiben ketten vannak egy szobában, külön-külön asztalon dolgozhassanak s szobatársukról maguk gondoskodhassanak. Végre pedig

4. minthogy a Diák-Otthonba való jutás jótéteményszámba is megy: megköveteli az ottani tartózkodás, hogy az illető hivatásához méltóan viselkedjék s nevezetesen tanulmányozása eredményéről, vagy colloquiummal, vagy a választott szakatanának bizonyítványával semesterenként beszámoljon. Ne kapjon ingyen semmit.

5. Erkölcsi tekintetben sem áll a Diák-Otthon lakója felügyelet alatt; de becsületszavával fogadja, hogy társait tanulmányozásukban meg nem zavarja, sem erkölcsi érzékükben meg nem sérti. Ezzel ellenkező magaviselet a Diák-Otthon elhagyásával jár.

6. Társadalmi tekintetben a Diák-Otthon lakója semmi egyéb, mint az egyetemnek polgára s így az egyetem szellemével éppen úgy, mint az interconfessionalis, magyar nemzeti állam természetével ellenkezik akár egyházi, akár politikai tényezőknek bármimemű szó, tett, jelvény útján való beavatkozása. Az egyetemi ifjúság tényleg statut in statu képez; azon oasison él, mely kiragadja őt néhány évre a kényszerű valóság kötelékeiből, önmagára állítja, hogy szabad tudományos és erkölcsi elmélyedés útján nyerje meg nem a létező világ képét, hanem azon eszményi képet, a mely felé emelni a létező világot, majdán élethivatása lészen. A legjobb szándékú beavatkozás ezen fejlődésbe csakis vészes hatású lehet, a mennyiben megakasztja a személyiségnek szabad, ezért is egyéni alapon való alakulását. A Diák-Otthon ügyeivel ezért meg nem kéréve semmiféle egyházi, sem pedig politikai hatóság vagy tényező nem foglalkozik; ügyeinek vezetésére az egyetem körén kívül álló egyesek, valamint erkölcsi testületek semmiféle czímen, semmiféle befolyással nem bírnak. A Diák-Otthon úgy, mint az egyetem minden egyesülete, alapszabályai értelmében működéséről beszámol az egyetemi tanácsnak. — s csak is ezen úton — minden közvetlen érintkezés kizárásával érvényesül az alapszabályok korlátai közt a közoktatásügyi ministernek felügyeleti joga.

7. A társadalmi érzék a bajtársi érzésben, az egyenlő czél felé egyenlő küzdelemben haladó egyetemi hallgatók solidaritási érzésében nyer kifejezést s így a Diák-Otthon létesítése és fenntartása, mint a melylyel szemben az egyes tehetetlen — szintén lényegileg ezen solidaritási érzékre és az ennek megfelelő szövetkezésre támaszkodik. Egymáson segíteni, egymás bajában osztozkodni, örömeiben résztvenni s ez altruistikus érzelmeket követve a bajtárs érdekében ismerősökhöz, az ifjúság barátaihoz, a kulturalis haladás tényezőihez nem koldusmódon, hanem emelkedett fővel fordulni, hogy másan segítsen: ez felel meg az emelkedett gondolkozású egyetemi ifjúság természetének! De a bajtársi általános érzés mellett a Diák-Otthon létesítése és fenntartása kérdésénél számolni kell még egy mélyebb és egyé-

nibb érzéssel, a *barátság* érzelmével. Az ifjúságnak differentiálása adva van ezzel, nevezetesen azoknak természetes közelebbi vonzódása és csatlakozása egymáshoz, a kiknek emlékeik közösek, kiknek egy a szülőföldje, kik *egy* középiskolában tanultak, kiknek lelkiirányzata már csak ezért is hasonló. Az ezen alapon nyugvó érzelmekkel kell, hogy a Diák-Otthon is számoljon, kell, hogy azokat ápolja, nemcsak az együtt- vagy közellakás útján, hanem a vidéki érdekelttség igénybevételével is.

Ugyancsak a társadalmi érzések kívánják végre azt, hogy a Diák-Otthon közös étkezőről és társalgóhelyiségről is gondoskodjék, a hol a Diák-Otthon lakói szzbadon is találkozhatnak.

Midőn ezekbe foglaltuk össze a diák feladatával adott elveket, a melyeket nézettünk szerint a Diák-Otthon létesítése és fenntartásánál irányadókul kell tekintenünk. — rá térek:

I. A Diák-Otthon épületére és berendezésére,

II. Az építéséhez szükséges anyagi eszközök megszerzésének módjaira és a Diák-Otthon létesítését és létezését biztosító szervezetre.

I. A Diák-Otthon épülete és berendezése.

Az *egyéniiség* elvének határozó jelentősége e fokozaton feltétlenül ellenzi a nagyobbszámú lakókkal bíró közös munkaszobát, hálószobát s kívánja a cellarendszert, a mely szerint mindenkinek külön szobája van.

Tübingában a „theol. Stift“-ben e kettős-rendszert a fülke-rendszerrel kívánják összeegyeztetni, midőn nagyobb szobában bevonható függönyökkel szigetelhetnek el 4—5 fülkét, a melyek mindegyikében dolgozhat az ő külön íróasztala, könyvtára mellett egy-egy studens. Az *elszigetelés* azonban csakis a szem, de nem a fül számára létezik s így tulajdonképen nincsen meg,¹ s mint ilyen is, csak a munka idejére létezik. Igaz otthont, külön szobát az ilyen fülke nem ad, csak symbolisat.

Ezért is csak a külön szobarendszert tarthatjuk elfogadhatónak azon módozattal, a melyet elnökünk terve is megvilá-

¹ Ezt a külön szobát kitünően illusztrálja a Kohlenhofi paraszt, a ki a csak rácsozatos fallal elkülönített szobában időző s a parasztnak zajos mulatozása miatt panaszkodó városi uraságnak azt mondta: „Hat der Herr ein Extrazimmer, mach der Herr die Thür zu“.

gosít s a mely szerint néhány tágasabb kétlakójú szoba is jó barátok számára berendezhető, de úgy, hogy mindegyik lakónak legyen meg külön az íróasztala, könyvtartója, ruhaszekrénye, ágya és éjjeli szekrénye.

A szobában való otthonérzéshez szükséges, hogy magának a szobának is legyen története. Szeretni csak azt lehet, a minnek története is van. Szükséges ezért is, hogy a szoba fala képeivel, a szoba történetével fogadja az új lakót. Minden lakó köteles fényképét névaláírásával és a bennlakás idejének megjelölésével szerény keretben a szobára örökségül hagyni. Ugyancsak minden szobának van egy szépen bőrbe kötött foliós anyakönyve. A szoba minden lakója beírja abba életrajzát, mely azonban nem száraz adatok halmaza, hanem az egyéniségnek, az egyéni küzdelmeknek is hű képe, s a következő lakó hagy még elég helyet, hogy ezen életrajz kibővítették. Minden egyes lakónak kötelessége ugyanis elődjei életrajzát utánjárás útján szerzett adatokkal kiegészíteni s a kiegészítést aláírni. Ez úton nemcsak a szoba jelen lakosa ismerkedik meg s emlékezik meg elődjeiről, úgy hogy őt szobájába lépve családias nemes érzés fogadja, hanem még az előd is, midőn tudja azt, hogy az ő emlékét ott a Diák-Otthonban mily gondosan ápolják, működését, mily figyelemmel és szeretettel kísérik, még ezen előd is szeretettel és kegyelettel fog visszaemlékezni ezen otthonára s azon lesz, hogy élete és munkásságával példát is adjon reátekintő utódjainak. Lehetetlen, hogy az ily egyén a Diák Otthonnal is fennálló ezen köteléket elszakítsa s hogy az így nyert erkölcsi töke alapján ne nyerjen indítást arra is, hogy a Diák-Otthon ügyét maga is erkölcsileg és anyagilag ne támogassa. Egy-egy szoba lakói családdá alakulnak, kik egymást jól ismerik s kik a küzdelem közösségében és a reá következő győzelemben erőt, biztatást nyernek nemes küzdelmükben való kitartásra. Ez az anyakönyv minden egyes szoba szentélye. Külön elzárt fali szekrényben őriztetik. A kulcsot a ház felügyelője ünnepélyesen adja át az új lakónak, a ki csakis bizalmas barátainak engedi meg, hogy a szoba e szentélyébe is bepillantsanak. A könyvet a szobából nem szabad kivinni.

A *társas* érzékkel, nevezetesen a szülőföld vagy az iskola közösségén nyugvó baráti érzelmekkel számol a Diák-Otthon akkor, ha a kaszárnyarendszerrel szemben az elnökünk által

szintén számba vett pavillonrendszert alkalmazza az építésnél. A cellás kaszárnyarendszer számol ugyan nagyjában az egyéniséggel, de azt izolálja s nem számol az egyének társadalmi mélyebb, egyénibb érzelmeivel, úgy hogy ezen, a család által táplált, a műveltséghez annyira hozzátartozó finomabb érzelmeket a kaszárnya-rendszer nemcsak hogy nem ápolja, hanem, mint sentimentalis dolgokat nevetség tárgyaivá teszi. A kaszárnya-rendszerü bennlakás egyenesen eldurvítja eme családias, kegyeletes, gyöngéd érzelmeket, a pajtáskodás túltengése még a barátság gyöngéd érzelmeit is elnyomja. Ennek ellensúlyozása végett kívánjuk a pavillonrendszert. Egy-egy pavillonba, egy-egy vidék, egy-egy középiskola tanulói kerüljenek, kiket a nemzeti szempontból is annyira fontos localpatriotismus érzelmei egybekapcsolnak. Intenzív hazafíúi érzés még a legműveltebb egyénekkel is ezen localpatriotismus talaján terem. Midőn ezt itt is ápolni kívánjuk: igen természetes, hogy az egyes pavillonok lakóik nagyobb számának megyei vagy gymnasiumi városai szerint neveztessenek el. Az egyes szobák a megye vagy a végzett gymnasium jelesei szerint neveztessenek el mindaddig, míg a szobák lakói közül egy-egy ki nem emelkedik a közért szerzett érdemei alapján annyira, hogy már most a volt lakónak neve adjon nevet a szobának. Annak arczképe, a kitől a szoba nevét veszi, a szoba falát központilag díszíti.

A *társas* érzék azonban egyetemesebb irányban is kell, hogy érvényesüljön. Egyetemünknek úgy is nagy hiánya, hogy a karok autonómiaja mellett, úgy mint a szakiskoláknál, az egyetem valósága oly kevéssé érvényesül. Nincsenek egyetemi tantermeink, tantermeink mind kari tantermek. Az előadások is — legalább hallgatóink tudatában, kari előadások s nem egyetemi előadások, a melyeket bármely egyetemi polgár egyenlő joggal hallgathat. Ezen iskolaszerű traditiók ellen kell küzdeni s az egyetemi hallgatók solidaritásának, közösségének eszméjét kell, hogy a Diák-Otthon is szolgálja. Szolgálja azt elsősorban az által, hogy a felvételnél nincs tekintettel a karokra, sem pedig a származásra, a vallásra. A legáltalánosabb értelemben áll ama középkori internatusi jelszó: „qui induit scholasticum, excert nobilem“. Az egyes pavillonok lakói sem különülnek el akár vallások, akár karok szerint. De szolgálja azt közelebb az által is, hogy a lakók számára nagyobb játszótér és egy közös társalgót, közösen

érdeklő lapokkal (nem szaklapokkal), tekeasztallal, tekepályával rendez be. A társasjátékban, a sportban közvetlenül egyesítő erő rejlik. Más kérdés az, a melyet Lindner tanár megpendített és elnökünk közelebb kifejtett, t. i. az, hogy vajjon a mensa academicának és az egyetemi olvasókörnek a Diák-Otthonban való elhelyezésével ne szolgálja-e a Diák-Otthon az egyetemi polgárok együvé tartozásának gondolatát?! E kérdést kiadtuk az egyes egyesületeknek, illetőleg egyetemi köröknek s láttuk, hogy a mensa academica, mint ily irányban kezdeményező, a jogászok segély-egyletével együtt feltétlenül e gondolat mellett foglalt állást, a többi egyletek közül a tanárjelölteké hallgatag, az egyetemi kör pedig fenntartva későbbi végleges határozati jogát, feltételesen foglalt állást. Csak a gyógyszerészetten hallgatók egyesülete ellenzi a tervet azon félreértése miatt, mintha ezzel a bennlakók kötelezve volnának a mensa academicában étkezni. E kötelezettségről nem volt szó s azt mi sem helyeselnők és pedig nem csak azért, mivel mi is számolunk a Diák-Otthon lakóinak ételdolgaiban is egymástól különböző igényeivel, hanem azért is, mivel ezen szabadság fenntartásával a mensa academica vendéglőse vagy kifőzője egy önmagától működő ellenőrzés alatt állana. Minél jobb a mensa academica főztje, annál többen vennének abban részt. A Diák-Otthon lakóira nézve különben a mensa academicának a központi épületben való elhelyezése több rendbeli előnnyel járna. Közel kapnák az étkezőhelyiséget, a mi időbeli nyereséggel járna; de másrészt közel volna az étkező helyiséghez a lakó szoba s így még aránylag rövid időt is szellemi irányban kihasználhatnának. Az otthon érzését, a szoba, az otthoni munkásság megkedveltetését nagyban előmozdítja az otthonban való étkezés lehetősége.

A játszó hely, valamint ezen étkező termek az egyetemi ifjúság solidaritási érzetének felkeltői és táplálói. Ily szempontból nézve a kérdést, mi is feltétlenül a mellett foglalunk állást, hogy a mensa academica a Diák-Otthon központi épületében foglaljon helyet.

Más szemmel nézzük az egyetemi körnek a Diák-Otthon épületében való elhelyeztetésének kérdését. Maga az egyetemi kör határozottan nem nyilatkozik e kérdésre, várakozó állást foglal el, a gyógyszerészettenhallgatók nem tudván megegyezni e kérdésre nézve — a döntést, az egyetemi körre bizzák; a

tanárjelöltek nem nyilatkoznak; a jogászok segély-egylete csak akkor helyeselné e tervet, ha az egyetemi kör magában az egyetem épületében nem nyerne egyáltalában, vagy legalább nem megfelelő helyet. Feltétlenül csak a mensa academica kívánja azt, hogy a Diák-Otthonban nyerjen helyet az egyetemi kör és pedig azért, mivel az ő érdekük úgy kívánja, hogy ugyanott, a hol ők étkeznek, legyen az ifjúság olvasó- és szórakoztató-terme.

Már a feleletek is gondolkodóba ejtenek, annál is inkább, mivel a mensa academica, a mely egyedül kívánja feltétlenül az egyetemi körnek a Diák-Otthonban való elhelyeztetését, ezt oly okból teszi, a mely az egyetemi kör nélkül is a Diák-Otthonban meglesz: t. i. az ott okvetlen szükséges társalkodó- és olvasó-terem kedvéért. Ha az egyetemi kör beleegyezik: azt mondhatná valaki — a társalkodó- és olvasó terem szükségtelemné válnék, azonkívül pedig az egyetemi kör bérfizetésével is könnyitené a Diák Otthon fenntartását. Erre gondolt nevezetesen elnökünk is. Melléje állanék e nézetnek, ha az egyetemi körnek feladatát társadalmi szereplése mellett ily társalkodó- olvasó-teremre szorítanám.

Az egyetemi kör mai alakjában beteg, folytonos fluctuációknak kitett, a személyiségek köré csoportosuló, nem egyszer a stréberséget szolgáló intézmény. Más irányban kívánám az egyetemi kör fejlődését terelni és pedig azért, hogy az összes egyetemi hallgatókat egybekötő *objectiv és pedig egyetemi érdek* kielégítőjévé válna s éppen ezen *objectiv egyetemi érdek*ben nyerné állandó központját. Ezen gondolatnak bővebb kifejezést adtam a két évvel ezelőtt a kormány indítására a tanács megbízásából készített véleményes jelentésemben, a mely szerint az egyetemi kör állandó központját oly olvasó körben láttam, mint a minő a német egyetemeken létezik. Van ugyan a mi egyetemi körünknek is olvasó terme, ennek azonban nincsen egyetemi jellege, hanem inkább zúg kávéházi jellege. Néhány lap jár oda, a melyek iránt akármelyik mesterember is épp úgy érdeklődhetik, mint egy egyetemi hallgató. Ugyanennyi lappal, sőt esetleg több lappal rendelkeznek az ev. ref. theol. facultásán, valamint a róm. kath. seminariumon is fennálló egyesületek, úgy hogy az egyetemi kör lapjai éppenséggel nem vonzzák az internatusok lakóit az egyetemi körbe. Ingyen olvashatják ezeket és pedig kényelmesebben saját otthonukban, ha pedig többre vágyódnak,

mennek elsőrendű kávéházakba. Különbnek kell lennie tehát az egyetemi körnek e kávéházaknál, a mi a politikai és társadalmi lapokat illeti. Az egyetemi kör azonban nemcsak az általános műveltséggel bírónak, hanem a kezdő tudósoknak, szakembereknek köre; éppen azért is természetes, hogy az egyetemi kör olvasó terme nem lehet el tudományos szaklapok nélkül. Az egyetemi könyvtárral, valamint az egyes karok és intézeteik könyvtáraival volna ily célból *compromissum* kötendő, a mely lehetővé tenné ily komoly, tudományos irányú olvasókörnek alakulását. Itt, az egyetemi kör olvasó helyiségeiben találkozónának a különböző karok hallgatói, de tanárai is, úgy hogy itt nyernének kölcsönösen indítást szakszerű olvasmányaikra nézve s itt nyerne folytonosan kifejezést az egyetemi polgárok solidaritásának érzése. Ezen nagy terem vagy termek mellett lehetnének az egyetemi körnek társalkodó termei.

Világos már most az, hogy az ily célú teremnek az egyetem közelében, lehetőleg a központi épület falain belül kell lennie. Ha van az egyetem hallgatójának egy-egy óráköze, a midőn sem hazamenni, sem a megtelt könyvtári olvasóba menni nincsen érkezése, vagy helye — ekkor ide mehetne. Ily irányú olvasókört tehát nem helyezhető el a Diák-Otthonba, egy oly épületbe, a mely rendeltetésének természete szerint (pavillonrendszer, játszótér) nem épülhet az építő hely drágasága miatt sem az egyetem közelében.

Viszont pedig a Diák-Otthon lakói sem bírnának igaz társalkodó teremmel. E terem az egyetemi köré lenne. Kénytelenek lennének ezért is a Diák-Otthon lakói az *egyetemi körbe lépni*, hogy az épületükben létező társalkodó terembe bemehessenek, s ha be is lépnének a körbe, alakulhatnának a viszonyok olyformán, a mint a németországi egyetemeken azokat találjuk, úgy ugyanis, hogy a diákság az internatusbelieket nem tekinti egyenértékű diákoknak, a minék következtében esetleg a Diák-Otthon lakói kénytelenek lennének éppen a társalkodót az izetlenség és a civakodás helyévé átalakítani vagy pedig egyenesen elhagyni.

Az egyetemi körnek *contemplált* természete és érdeke épp úgy, mint a Diák-Otthoné egyformán ellenzi tehát nézetem szerint azt, hogy az egyetemi kör a Diák-Otthon épületébe helyeztesék el.

II. A Diák-Otthon helye, építéséhez szükséges anyagi eszközök és ezek megszerzésének módjai.

A Diák-Otthon *helyére* határozó maga az a tervezet, a melyet bizottsági elnökünk készített. (L. a mellékletet.) Ily nagyobb terjedelmű, játszó térrel is ellátott helyiséget a város közepén már csak az építő hely drágasága miatt sem lehet találni, sem pedig a várostól kapni. Ezen körülmény — nemkülönbén ugyan-csak bizottsági elnökünk részéről érvényesített azon aggodalom, hogy a város közepén levő Diák-Otthon a csálításoknak és szórakoztatásoknak túlságosan ki van téve — elejteti velünk Concha tanár a mi javaslatát, a mely szerint a város részéről kellene Mátyás szülőházát örök tulajdonképpen ezen célra elkérni. E terv, különben is már e háznak más célra való átengedésével, dugába dőlt.

Elnökünknek az a tanácsa is megszivlelendő, hogy a Diák-Otthon a várostól túlságosan távol ne essék, nehogy ezáltal megnehezítse az egyetemi előadások s intézetek látogatását, illetőleg az otthonnak megkedvelését.

Lindner tanár a tisztviselői telep tervezőivel kívánna az érintkezést. Ezt minden eshetőségre meglehetne kísérelni; feltéve, hogy a telep nem fekszen a várostól túlságos távolságban, s hogy a telepépítész a telek felhasználására nézve a Diák-Otthon-bizottság kezét egyelőre megállapított villaépítési tervvel meg nem kötné. A házbér épp úgy biztosítható lenne a tisztviselőtelep számára, mint bármely pénzintézetnél az amortisalandó összeg. Így tehát nézetem szerint a tervezett tisztviselőtelep kezdeményezőivel való érintkezést a mi részünkről feltétlenül kívánatosnak tartom; mindenesetre azonban, Lindner és Lechner tanárok indítványai értelmében, Kolozsvár városa tisztelettel felkérendő, hogy tekintettel azon nagy anyagi javadalomra, a melyet a város egyetemünk polgáraitól nyer s mely évente az egy millió koronát erősen túlhaladja, engedjen át egy alkalmas területet építőhelyül a Diák-Otthon számára.

A Diák-Otthon építésének költségét bizottsági elnökünk mellékelt előirányzatos költségvetése szerint következőképpen állapította meg:

4000 □ méternyi terület a várostól	0.000 ; vásárolva	10.000 frt.
9972 köbméter beépítése ára 10 frt	99.720	99.720 „
kerítés és kertelés	3.500	3.500 „
bútorozás és berendezés	16.200	16.200 „
előre nem látható kisebb kiad.	1.580	1.580 „
	<u>121.000</u>	<u>131.000 frt.</u>

Tekintettel arra, hogy a költségvetés maga is a köbméteri beépítési értékegységét ára 10 forint igen drágának mondja s utánjárásom szerint 5—6 forinttal az építés eszközölhető, az építési költségelőirányzata lényegesen alább száll:

$$9972 \times 5 = 49860, \text{ megtakarítás } 49860 = 71.140 \text{ frt, ill. } 81.140 \text{ frt,}$$

$$\text{v. } 9972 \times 6 = 59832, \quad \text{„} \quad 39888 = 81.122 \quad \text{„} \quad \text{„} \quad 91.112 \quad \text{„}$$

E szerint a telek, valamint az építés első esetben

142.280 illetőleg 162.280 koronába
a másik esetben 162.225 „ 182.224 koronába kerülne.

Ezen összeget sem tartom véglegesnek, hanem inkább csak megközelítőnek és pedig első sorban azért, mivel okvetlen szükségesnek tartom, hogy a Diák-Otthon-telepen a házmeisteren és szolgákon kívül lakjon még egy művelt, jellem, becsület dolgában teljesen megbízható, az ifjúsággal tapintatosan bánni tudó, az anyagiak kezelésében jártas házfelügyelő Ennek lakása a IV. pavillonra építendő II. emeleten lenne, a mi körülbelül 6000 korona többleti különbözettel járna. De azért nem tartom e tervet általam elismert célszerűsége és számításának realitása daczára sem véglegesnek, mivel szükségesnek tartom:

1. hogy a mint azt már Conchától kezdve az összes érdeklődők kívánták, hogy Nmlts. ministerium felkérendő, hogy építészeti szakosztálya által készíttessen egy a célnak megfelelő tervet és költségvetést, s

2. hogy a Diák-Otthon írjon ki 1000 koronás első díj mellett pályázatot a Diák-Otthon tervére és költségvetésére azon

kijelentéssel, hogy a tervek vissza nem adatnak s hogy a terv elfogadása nem kötelez az építés megbízására.¹

(Tudomásom szerint csekélyebb díjjal ugyancsak ily kikötéssel hirdettek Tordán egy casino-épületre pályázatot, a melyre 24 terv érkezett be.)

Több szem többet lát. Egy-egy alárendelt javítás a beosztásban stb., valamint a concurrentia kihívása gazdagon megtéríti az e célra kivetett összeget.

Felvéve ezek alapján kerek összegben 170.000 koronányi befektetendő összeget: az a kérdés, hogy honnan vegye a Diák-Otthon a földzözetet.

A Diák-Otthonnak, elnökünk 2000 koronás alapítványán kívül tőkéje nincs.

Ha tőkefelvétel és 30 évre terjedő amortiszió útján kívánóok a földzözetet megtenni: úgy az évi költség a következő lenne:

A 170.000 korona 6·5% évi kamata	12.050
Épület fenntartása, adók, biztosítás stb.	4.000
Vízdíjak, fürdők (216 × 4)	864
Házmester	840
Szolgák (480 × 3)	1.440
Fűtés (108 × 16)	1.728
Világítás (108 × 16)	1.728
	<hr/>
	22.650
Gondnok évi fizetése	2.000
a mihez még járul házbérveszteség	250
	<hr/>
	24.900

¹ Mellékesen, de szintén nyomatékosan megjegyzem, hogy már csak a főt kifejtett elvek alapján sem tartom helyesnek a magánvállalkozók bevonását olyformán, hogy a Diák-Otthon céljainak létesítésére egyeseket saját felelősségükre és risikójára hívna fel a bizottság, a mely vállalkozásra nézve nem volna biztosíték sem arra, hogy az illető a közegészségügyi szempontot szorosan érvényesíti, sem pedig arra, hogy a vállalatot tisztán üzleti érdekekben kihasználja.

Évi főösszet:

A szobák kiadása útján:

					hónap	évre
II. emeleti	solo-szoba	van	18,	fizet 10	koronát	= 180 = 1800
"	"	kettős	"	9	"	= 144 = 1440
I.	"	solo	"	18	"	= 252 = 2520
"	"	kettős	"	9	"	= 180 = 1800
Földszinti	solo	"	"	18	"	= 252 = 2520
"	"	kettős	"	9	"	= 180 = 1800

11.880

A mensa academica házbére 1.200

Vendéglős 600

108 lakó után: fűtés, világítás, kiszolgálás ára 4 K .

havonta, évi 40 korona = 4.320

18.000

E szerint 24.900-ból levonva

a bevételt 18.000 marad még fizetendő

hiány 6.900 korona.

Ezen összeg 172.500 koronának 4°/_o kamata, úgy hogy arról van szó, hogy ezen nagy tőke mikép volna egybegyűjtethető, illetőleg annak kamatjának a fizetése mikép volna biztosítható.

A) Az eddig ajánlott módok közül a leghatározottabban visszaautasítandónak tartom a pályadíjak megfelelő hányadának a Diák-Otthon céljaira való fordítását és pedig jogi szempontból, a mennyiben nem tudom azt belátni, hogy egy meghatározott célra adott összeget miképen lehetne más célra fordítani. Az alapítvány természetével ellenkezik ez. Megengedem azt, hogy a pályadíjakat adományozó várossal a Diák-Otthon érdekében megalkudhatnánk, de nem engedi meg azt — meggyőződésem szerint — az egyetem tudományos érdeke. A tudomány érdeke azt kívánná, hogy nevezetesen hallgatóságunk majdnem megtízszerezésével a pályadíjak száma is legalább megkétszereződne tekintettel a növekedő drágaságra, maguk az egyes pályadíjak is felemeltetnének. A pályadíjakhoz, a tudományos érdeket szem előtt tartva, nem nyulhatunk.

B) A másik ajánlott módozat: segély a Nmlts. ministerium részéről. Concha 1500 forint, tehát 3000 koronás segély kérését ajánlja. Lindner elaboratumban skeptikus abban, hogy a ministerium e segélyt megadja. Én minden segélykérésnek ellene vagyok; mert a segélynyújtás legalább erkölcsileg terheli a segély elfogadóját. A diákot lehetőleg távol kell tartani az ily lekötelezett-ségtől, különösen akkor, ha ezen segélynek politikai színezete is van. A diáknak kifejtett független állásával segélynek elfogadását politikai testülettől nem tartom összeférőnek.

A segélytől teljesen különbözik a pályadíj, az ösztöndíj. A pályadíjra dolgozik az ember s dolgozatával érdemli ki azt. A pályadíj elnyerése nincs nyomasztó, hanem ellenkezőleg emelő hatással van az emberre.

S ugyancsak ily szempont alá esik az ösztöndíj is. Az ösztöndíj — eltekintve a családiaktól, a melyeknél az öröklési jog czíme az elfogadhatás könnyebbitője — mindig az érdemnek, a szellemi törekvésnek és az erkölcsi magaviseletnek következménye. Ily feltételhez kötött ösztöndíjat bárki is elfogadhat a nélkül, hogy erkölcsi érzületében feszélyeztetve érezhetné magát.

Tanügyi kormányunk ily ösztöndíjakat szervezett egyetemünkön. Újabb időben pedig tekintettel a létező helyi viszonyokra, évi 12000 koronával támogatja egyetemi érdekek czíme alatt épp úgy a helyi ev. ref. theológiát, mint a Calasantinumot, az elsónél fenntartva magának azon jogot, hogy az ev. ref. theologiai internatus 10 ingyenes helyére a felterjesztett tanárjelöltek közül 10 egyént helyben hagyjon. Tíz ingyenhelyre kap tehát az ev. ref. theol. facultas 12.000 koronát. A Calasantinum ily közelebbi beszámolás nélkül kapja az évi segélyt.

Ha már most tanügyi kormányunk egyetemi érdekből confessionalis intézeteket ily tetemes összeggel támogat: úgy lehetetlen feltenni azt, hogy interconfessionalis államunk akkor, midőn egy tisztán egyetemi interconfessionalis intézményt kívánunk a Diák-Otthonban létesíteni, a mely a tanulmányozás s az önálló jellemképzés szempontjából is sokkal inkább megfelel rendelkezésének, mint akár az ev. ref. theologiai facultáson, akár a Calasantinumon létesített internatus, hogy államunk ne támogatná ezen egyetemi intézményünket legalább is oly arányban, mint ama kettőt, hogy ne állítana fel 20 egyetemi hallgató számára ingyen helyeket, ingyen lakással, ingyen élelmezéssel. Első sorban

egyetemi ifjúsági életünk, de általában egyetemünk fejlődése szempontjából az állam ezen állásfoglalásának nagy súlyt tulajdonítok. A történet tanulsága ugyanis az, hogy az egyetemi szabadságot, a tudományos kutatás szabadságát a felekezeti, nevezetesen a szerzetesi internatusok ásták alá. A Dominikánusok s később a Francziskánusok, a jézuiták internatusai voltak ama jegeczesedési pontok, a melyek köré csoportosultak azok, a kik az egyházi érdekekkel legyőzték a tudomány érdekeit. Ünnepek, szép termek, az ott tartott előadások, — a társas egyívé tartozás szellemén kívül lassankint az egyetemi élet súlyát az egyetem falaiból kihelyezték a zárdák falaiba. Ne húnnyunk szemet a tények előtt. Egyetemi ifjúsági életünk már ma is lényegileg a seminárium és az ev. ref. theologia tengelye körül forog. Confessionális érdekek és szempontok kezdenek ifjúságunk körén belül túlsúlyra emelkedni. A confessionális internatusokban s azok társas életében rejlik e ténynek magyarázata. Ezen tény és veszély ellensúlyozása végett van szükségünk egy oly internatusra, a mely ezen ellentétet nem ismeri, a mely az egyetem szelleme alapján csakis a tanulmányozás tárgyában, az érdeklődés különbözőségében, a baráti érzelmekben találja a csoportosulás alapját s az igazság szabad kutatásában és ez irányban kifejtett munka kölcsönös méltánylásában s esetleg ily irányú törekvés kölcsönös támogatásában közös hazánk felvirágoztatása érdekében az egységesítés erejét. Mind ezt interconfessionális államunk kormányja, mely arról van meggyőződve, hogy nemzeti állami létünk kérdése, a magyar culturának kérdése — bizonyára megszívleli s a tudomány, valamint közelebbi nemzeti érdekből és ezen Diák-Otthonnal adott internatus kellő felkarolásával is ellensúlyozza ama veszélyt, mely a felekezeti egyetemi internatusokban rejlik. Számíthatunk tehát 20 ingyenhely létesíthetése érdekében kormányunk részéről évi 24.000 koronára, a mely a Diák-Otthon és a teljes élelmezést nyújtó mensa academica céljaira volna fordítandó.

Már ezen körülmény is kívánja egyetemi életünk körén belől egy oly szervezetnek kialakulását, a mely nemcsak a Diák-Otthon és mensa academica fölött áll, hanem magában foglalja az összes egyetemi hallgatókat s mely ön- és céltudatosan lényegileg önmaga erejére támaszkodva *minden viszonyok közt* biztosíthatná a Diák-Otthon fennállását és fejlesztését. Ez vezet

minket a Diák-Otthon létesíthetése érdekében ajánlott harmadik módozatra.

III. Lindner ugyanis a siker és eredmény biztosítását az egyetemi hallgatókban és tanárokbán és azok érdeklődésében látja. Ezen érdeklődést tágitani kívánja az egyetemi kör és a joghallgatók önszegélyzője is és pedig nagyobb actiónak kifejtésével, a melylyel be akarja az adakozók, az alapítványozók körébe vonni különösen Erdély városait, megyei törvényhatóságait, a püspökségeket és a nagy hivatalnoki kart.

Magam is arról vagyok meggyőződve, hogy a sikert és az eredményt csak az egyetemi polgárok lelkesültsége, érdeklődése biztosíthatja. Ha ez megvan: úgy esetleg majd áldoznak e célra mások is. Nagyobb actió kifejtése egyes embereken mulik és éppen azért ily actió kifejtése múlt valami. Abban megbízni, annak eredményét biztosra venni nem lehet. Egyenletes, folytonosan fokozódó működés csakis állandó rugókból's állandó intézményekből fejlődhetik ki.

Ily állandó, a diák természetével, állásával adott socialis rugó: a baráti, a bajtársi viszony, a melynek alapján az ifjúságot a solidaritás érzete hatja át, miért is egyik a másiknak sorsán kíván segíteni. Érezte ezt ifjúságunk már 1891/2-ben, a midőn Sebestyén Imre és Pfeiffer Jenő jogászok kezdeményezésével *Diák-Szövetkezetet* és ezután Diák-Otthont kívánt létesíteni. Ezzel meg volna az állandó szervezet, a mely altruistikus rugón alapulva, az ifjúság bajain, szükségletein vállvetve segíteni, az együvé tartozás érzését fokozni volna hivatva.

Az eszme akkoriban nem talált visszhangra. Úgy látszik, hogy a rectori irattárban „ad acta“-val ellátott véleményes jelentés, a melyet Concha Győző dolgozott ki, levette az ügyet a napirendről. E véleményes jelentés szerint a szövetkezet létesítését ellenzi az ifjúságnak évről-évre változó volta, ellenzi azon körülmény, hogy az ifjúságnak sok idejét venné igénybe, hogy ezen ügy vezetése oly üzletszerű kiképzettséget és körültekintést igényel, a minőt ifjúságunknál nem tétélezhetünk fel.

Sajnos, a szövetkezet tervezetét utánjárásom daczára sem találtam. Bizonyára maga a tervezet adott okot eme kifogásokra; mert azon esetre, ha a vezetésben megvan az állandóság (ő évre választott tanár állana a Diák-Szövetkezet élén), ha a szövetkezet arról gondoskodik, hogy a munkát kellőleg felossza,

ha a questori hivatalt és esetleg az ifjúságnak köztisztviselőben álló barátját bevonná a pénzügyek kezelésébe és az azzal járó felelősség terhébe: úgy emez ellenvetések lényegileg tárgytalannokká válnának.

A Diák-Szövetkezet eszméje azonban végkép nem aludt el; sőt ellenkezőleg épp e napokban támasztotta fel eszméjét az a férfiú, ki a szövetkezetek létesítésében immár oly meglepő nagy eredményeket mutathat fel, dr. Gidófalvy István közjegyző, midőn a „kolozsvári Fer. J. tud. egyetem polgárainak szövetkezte“ című tervezetét megküldte a dekánoznak azon kérelemmel, hogy ez ügyben állást foglalnának.

Az eszme tehát újra feléledt s nem szükséges hangsúlyoznom, hogy ezen feléledését örömmel üdvözlöm s azt a Diák-Otthon, nevezetesen az egyetemi ifjúság érdekében a leghatározottabban felkarolandónak tartom — a következő — az eddigiekből szükségképen folyó feltételek alatt:

I. ha az egyetemi polgárok szövetkezte az egyetemi ifjúság egészét felöleli s bizottságában képviseli;

II. ha az egyetemi ifjúság összes érdekeit, nevezetesen testi, anyagi, tanulmányi és erkölcsi érdekeit felkarolja, de úgy, hogy a létező intézményeket magába fel nem szívja, sem pedig azokkal nem kíván versenyezni;

III. ha erejét el nem aprózza, hanem előre megállapított egymásutánban fejleszti az egyetemi ifjúság egyes intézményeit; s ennek megfelelőleg szervezetével biztosítja a változó diáktagokkal szemben a folytonosságnak, a megbízható állandóságnak jellegét a vezetésben;

IV. ha szervezetében kezességet nyújt arra nézve, hogy az egyetemen kívül álló körök és egyének a szövetkezet ügyeibe s még kevésbé azok vezetésébe be nem avatkozhatnak; de másrészt maga a szövetkezet sem lépi át tevékenységében az egyetemi polgárok érdekkörét;

V. ha végre szervezetében biztosítja az egyetemi hatóságnak (az egyetemi tanácsnak) az alapszabályokban közelebb körülírandó felügyeleti jogát.

Csakis ezen feltételek figyelembe vétele mellett ajánlhatom azt, hogy a Diák-Otthon bizottsága az egyetemi polgárok szövetkezetének eszméjét magáévá tegye.

Ezen feltételek közelebb megvilágosítandók.

ad I. Ha az egyetemi polgárok szövetségét minden igaz egyetemi polgár természetével adott baráti, bajtársi rugóra alapítjuk: így nem szabad feltenni azt, hogy bárki is kivonható magát e szövetségből. Minden egyetemi polgár: a tanárok épp úgy, mint a hallgatók a szövetségnek tagjai, de csak addig, míg az egyetem kötelékébe tartoznak.

Ezen rendes tagokon kívül lehetnek még a szövetségnek alapító, pártoló és tiszteletbeli tagjai.

Alapító tag, ki a szövetség tőkájéhez legalább 50 koronával járul, a mely összeget vagy egyszerre vagy részletekben egy éven belül lefizeti (a tanároknál, a mennyiben alapító tagok kívánnak lenni az alapítványi tőke összege 200 korona).

Pártoló tag, ki tagsági járulék címén évi 4 koronával gyarapítja a rendes tagok járuléki összegét.

Tiszteletbeli tag, kit a közgyűlés — a szövetség körül szerzett érdemei alapján — közfelkiáltással megválaszt.

Magától értetődik, hogy a közgyűlés, mint az egyetemi polgárok összesége, nem vezetheti a szövetség ügyeit, hogy ennek csakis mindenre kiterjeszkedő felügyeleti, számonkérő, felmentő, illetőleg felelőző joga van.

A szövetség ügyeit a szövetség választmánya vezeti. Kívánjuk, hogy ezen választmány tényleg az egész egyetemi polgárságot, valamint az egyetemi polgárok egyes köreit képviselje s hogy ennek következtében pártok csinálása és majorizálása ki legyen zárva.

Elérni véljük ezt úgy, hogy a választmány tagjait

1. az egyetemi hallgatók érdekesoport útján választják. 60 egyetemi hallgató neve aláírásával küldhet ki egy-egy képviselőt. Egy tag csak egy ívet írhat alá. Az elnökségtől veendő ívek minden félév első hónapjában irandók alá. Addig a régi választmány viszi az ügyeket;

2. az egyetemen létező összes körök egy-egy választott tagjukat küldik a választmányba;

3. az egyes fakultások prodekánjai és 5 évre karonként választott képviselői szintén választmányi tagok; a prorektor pedig a választmánynak hivatalból helyettes elnöke.

A választmányi tagok száma e szerint a következő:

1200 egyetemi hallgató után	20
Egyetemi körök: egyet. kör	1
mensa academica	1
Diák-Otthon ,	1
jeg. önszegélyző	1
orvskari „	1
tanárjelölt „	1
gyógyszerészethallg. öns.	1
torna-, vívóegylet önszegélyző	1
dalkör	1
egyetemi tanárok	9
	<hr/>
összesen:	38

a kikhez járul még az 5 évre az egyetemi tanárok sorából választandó elnök	1
és az egyetemi questura	1
	<hr/>
	40

ad. II. Az egyetemi hallgatók szövetsége már a kifejtettek alapján sem helyezi magát semmiféle ellenkezésbe az egyetemünkön létező körökkel. Nem fejt ki azokkal párhuzamos tevékenységet, sem pedig nem kívánja azokat önmagába fel szívni, hanem mindegyik kört a maga sajátos, az egyetemi polgárok érdekeit szolgáló hivatási körében erkölcsileg és anyagiilag kívánja támogatni.

A körök ügykezelésébe éppenséggel nem avatkozik s csak is a kifelé irányuló actiót, a tőke és évi jövedelem gyűjtését és ennek odiumát vállalja magára, másrészt pedig e köröket a kimutatott szükséghez képest és tehetsége szerint támogatja.

ad. III. A támogatásban kell, hogy tervszerűség legyen. Így nevezetesen első sorban a Diák-Otthon volná anyagilag biztosítandó s ennek kiegészítőjeként egyetemünk betegségegyezője. Még csak ezután terjeszkedhetne ki a szövetség egyéb céljai megvalósítására, a többi köröknek támogatására. Ezen tervszerűség és folytonosság biztosítása érdekében választatnak meg 5 évre a kör elnöke, a tanári karok képviselői; míg másrészt az egyes körök érdekeit a választmányban e körök 2—2 tagja képviseli.

ad. IV. A szövetség a mily szívesen veszi az egyetemen

kívül álló körök és egyének érdeklődését s a szövetséget céljainak erkölcsi és anyagi támogatását, épp oly határozottan kénytelen az egyetemi szellem megóvása érdekében az ellen állást foglalni, hogy a szövetséget ügyeibe e körök, illetőleg egyének bármikép is beavatkozassanak, s viszont az ellen is, hogy a szövetséget oly egyéneket is támogasson, a kik immár az egyetem köréből kiléptek. A ki az egyetem köréből kilépett: az más körbe lépett, a mely helyesen jár el, ha ugyancsak szövetséget útján tagjairól gondoskodik, de maga az egyetem mindenkor beérheti azzal, hogyha az egyetem körére szorítja segítő munkásságát. Természetes azonban, hogy azoknak kölcsön útján való támogatása nincsen kizárva, kik mint magántanárok az egyetemen megmaradnak, sőt ellenkezőleg éppen ezen támogatás és ezzel a tudós sucerescentiaról való gondoskodás lehetne idővel a szövetségetnek egyik igen fontos feladata.

ad V. A mily feltékenyen megóvándónak tartjuk a szövetséget minden külső behatástól, éppoly határozottan kívánjuk azt, hogy a szövetséget is betaglalódják az egyetem szervezetének egészébe s így működése közvetlenül az egyet. tanács felügyelete alatt álljon, a mely tanács elé félévenként beterjesztendők a jelentések, s a melyhez vitatott ügyekben lehetséges a felebbezés.

Ezen elvek szem előtt tartása mellett dolgoztam át dr. Gidófalvy István közjegyző úrnak szövetségeti tervezetét.

A szövetségeti alapon való szervezkedés az anyagi helyzetnek következő képét mutatja:

Tőke:

1. Lechner Károly prof. alapítványa	2,000-00 K
2. Az egyetemi tanárok alapító tagsági díjából várható	14,800-00 „
3. Az egyetemen kívül álló körök és egyének alapító tagdíjaként 200 tagtól 50 korona	10,000-00 „
	<hr/>
Tőke	26,800-00 K

Evi jövedelem:

Minthogv egyelőre addig is, míg a szövetségetet adósság terheli, a tőke kamatainak $\frac{2}{3}$ -a az adósság törlesztésére fordítandó: az évi jövedelem lesz:

1. A tőkekamatnak csak $\frac{1}{3}$ per 4% $1072 : 3 = 357.33$ K
 2. Egyetemi hallgatók rendes tagsági díja 1200
 × 8 kor. = 9,600.00 „
 3. Pártoló díjak 100 à 4 kor. = 400.00 „
 Adományokat sem itt, sem a tőkénél nem
 vettem figyelembe.

Évi jövedelem: 10,357.33 K

Ezzel szemben állana a Diák-Otthon évi szükséglete 6,900.00 „
 úgy, hogy a szövetkezet már most: 3,457.33 K
 összeggel szabadon rendelkezhetnék elsősorban a
 betegsegélyezés és azután a kölcsönök adásával.

Az anyagi helyzetnek sokkal kedvezőbb képét nyerjük, ha állami kormányunk méltányolva a nemzeti, valamint kulturális szempontból felhozott okokat, szövetkezetünket évi 24000 koronával 20 egyetemi hallgatónak ingyen lakása és ingyen étellemezése címén támogatná.

Igaz, hogy ezen esetben a szövetkezet az ingyen lakás és az ingyen étkezés eszközlésével új terhet venne magára.

A Diák-Otthon 20 ingyenhelyét, mint ösztöndíjat, csakis tehetség, szorgalom és erkölcsi magaviselet tekintetében kiváló bennlakók kapnak meg. Ők nyernék éppen ezért az egyes pavillonokban a leginkább kedvelt s a legjobb szobákat. Az ingyenes állások, mint megjutalmazó állások kitüntető és nem úgy, mint régen volt, nyomasztó állások. Ezen ingyenesek közül volnának a pavillonok felügyelői is megválasztandók.

E szerint a 20 ingyenes állás a felvett jövedelmi előírányt a következőképen apasztaná:

A II. emeleten	2 egyes szoba	2 egyén számára	à 100 K	= 200 K
„ „	„	2 kettős	„ 4 „	„ „ 80 „ = 320 „
„ I.	„	3 egyes	„ 3 „	„ „ 140 „ = 420 „
„ „	„	2 kettős	„ 4 „	„ „ 100 „ = 400 „
Földszint	3 egyes	„ 3 „	„ „	„ „ 140 „ = 420 „
„	2 kettős	„ 4 „	„ „	„ „ 100 „ = 400 „
				<u>2160 K</u>

Ehhez járul még a mensa academicának 20 teljes ellátást nyújtó helyért à 500 K 10,000 K
 Összes újabb terhelés: 12,160 K

a mely összeg levonva az állami segélyből	24,000.— K
	12,160.— „
maradna a szövetség rendelkezésére	11,840.— K
a mely összeghez a szövetségi alapon össze- állított szabad rendelkezésre álló évi jövedelmet hozzáadva	3,457.33 „
a szövetség már az <i>első évben</i>	15,297.33 K

azaz tizenötezerkétszázkilenczvenhét korona harminczhárom fillérrel támogathatná a betegsegélyezésnek, az önszegélyezésnek és az egyetemi kör munkásságának szövetségi alapszabályaiban megjelölt érdekeit az ugyancsak ott körülírt módon.

A jövő képét nem szükséges festenem. A Diák-Otthon adósságai alól felszabadul s nem szorul legkevesébbé sem a szövetség támogatására; az adományok, alapítványok növekednek, a kölcsönök is folytonosan növekedő hatalmas forgó tőkét képviselnek. A szellemi köteléket, a melylyel az egyetemi hallgatók az egyetemhez csatoltatnak, az anyagi és erkölcsi kötelék is erősíti és emeli. Az egyetem mindinkább azzá válik, a mivé hivatása rendelte: nemzetünk testében a szellemi és erkölcsi folytonos megújulásnak áldásos forrása.

Ezen cél érdekében indítványom a következő:

1. mondja ki a Diák-Otthon bizottsága, hogy az egyetemi polgárok szövetségének — alapszabályilag körülírt eszméjét pártolja. Dr. Gidófalvy István közjegyző úrnak az adott indítáért köszönetet mond s az eszme létesítése érdekében megküldi az alapszabály tervezetét indokolásával együtt az egyetemünkön létező körök és egyesületeknek, nemkülönben egyetemünk tanácsának és az egyes karoknak;

2. addig is, míg a szövetség életbe lép, a Diák-Otthon bizottsága kiegészítve magát az egyetemi kör, a mensa academica és az egyes segélyző körök egy-egy megválasztandó képviselőjével, a Diák-Otthon létesítése érdekében:

a) Kolozsvár város hatóságához kérelem intéztessék, alkalmas építőhely átengedése érdekében;

b) elnökünk szíves közvetítésével felkéri az országos építészeti és mérnöki egyesületet arra, hogy a *Diák-Otthon* országos jelentőségére való tekintettel, — szíveskednék a Diák-Otthon

tervére és építésére a dolgozatban megjelölt igényeknek és az egészségügyi követelményeknek figyelembevételével pályázatot hirdetni;

c) felkéri a m. k. vall. és közokt. ministert, hogy a „szakközegek“ útján szíveskedjék szintén egy építési tervet készíteni s kieszközölni azt, hogy a Diák-Otthon is részesülhessen az állami sorsjáték jövedelmében, végre felkéri arra is, hogy a Diák-Otthonban és a mensa academicában 20 ingyenhely létesítésére való tekintettel évi 24000 koronával támogassa a nemzeti consolidatiót és a nemzeti kulturát áldásosan szolgáló vállalatot.

Végre mondjon köszönetet a különböző egyetemi egyesületeknek és különböző köröknek, hogy a Diák-Otthon eszméjét oly komolyan és szívesen felkarolták.

A Diák-Otthon bizottságának
Kolozsvár, 1901 május 20.

kész szolgája:

Schneller István.

Az egyetemi hallgatók szövetségének alapszabályai.

A) A szövetség czíme :

1. §. A kolozsvári m. kir. Ferencz József-tudományegyetem polgárainak szövetsége.

B) A szövetség pecsétje :

2. §. A kolozsvári m. kir. Ferencz József-tudományegyetem polgárainak szövetsége 1901.

C) A szövetség székhelye :

3. §. Kolozsvár.

D) A szövetség célja :

4. §. Az együvé tartozás érzése alapján az egyetemi polgárok anyagi és erkölcsi támogatása.

E) A szövetség eszközei :

5. §. A szövetség eszközei :

a) jó tanács, közbenjárás,

b) alapítványok kamatai, tagsági járulékok és adományok.

6. §. Az alapító tagok *alapítványai* a szövetség tőkéjét alkotják.

7. §. Az *adományok*, ha mire fordításukat az adományozók ki nem jelölik, rendszerint a tőkéhez csatolandók.

Csak a 4. §-ban kimondott célú szolgáló adományok fogadhatók el.

8. §. A tőkének kamatai mindaddig, míg nevezetesen a Diák-Otthonra szükséges befektetések miatt az ifjúságot adósság terheli, kétharmad részben, a pártoló és rendes tagok járulékaik ellenben egyharmad részben az adósság törlesztésére fordítandók.

Az adósság törlesztése után épp úgy a kamatoknak, mint az évi tagsági járulékoknak, nem különben a nem határozott célú adományoknak 1 százaléka tőkésítendő.

9. §. A kamatokból, évi járulékokból s esetleg az adományokból is fennmaradó összeg segélyezésre fordítandó.

F) A segélyezés módjai:

10. §. a) Első sorban hozzájárul a Diák-Otthon és a mensa academica szükségleteinek fedezéséhez.

b) A szükség és tehetősége szerint támogatja a segélyező körök céljait; kölcsönököt adva a tanulmányozás folytatása érdekében.

c) Gondoskodik arról, hogy a szövetkezet beteg tagjai a kórházban ingyen ápolásban és kezelésben részesüljenek, otthon fekvő betegei szintén ingyen nyerjenek szövetkezeti orvost és orvosságot.

d) Ingyenhelyeket szervez a Diák-Otthonban és a mensa academicában.

e) Az egyetemi kör egyetemi jellegű érdekeit erkölcsileg és anyagilag támogatja — pályadíjak kitűzése által is.

G) A segélyezés feltételei:

11. §. A segélyezés *általános* feltétele, hogy a segély megszolgált, illetőleg az önérzetet meg nem sértő legyen. Ne legyen az protectiós koldus-fillér.

12. §. Közlebbi feltételek:

ad a) Épp úgy a Diák-Otthon, mint a mensa academica a segélyeztetés czimén, de azért is, mivel a Szövetkezet választmánya az egyetem összes polgárainak képviselőtestülete — számadásait, valamint jelentéseit félévénként beterjeszti a Szövetkezet választmányának további eljárás végett; a Szövetkezet választmánya választja meg a Diák-Otthon gondnokát, a ki a mensa academiának is felügyelője.

ad b) α) A segélyező körök és egyesületek az egyetemi tanács elé felterjesztendő évi számadásaikat és évi jelentéseiket a Szövetkezet elnökéhez adják be, a ki a választmány véleményes jelentésével átteszi azokat az egyetemi tanácshoz.

β) A segélynek összege a segélyező kör vagyonaára és a segélyt kérők számára való tekintettel szavaztatik meg.

γ) A Szövetkezet által nyújtott segélyösszeget a segélyező körök csakis kölcsönök adására fordíthatják s csakis komolyan törekvő szegénysorsú egyetemi polgároknak (tehát esetleg magántanárságra készülőknek, vagy esetleg magántanároknak is) adhatják — tanulmányaik folytathatása érdekében. Ezen kölcsönöket a segélyező kör szavazza meg ugyan, de a kölcsönről szóló okiratot a Szövetkezet választmánya veszi át, a mely iratban a kölcsönvevő becsületszavával arra kötelezi magát, hogy a kölcsön vett összeget egy százalékos évi kamatjával — a mint anyagi körülményei engedik, a melynek elbírálására csak az adós jogosult — a Szövetkezetnek visszafizeti. A Szövetkezet ezen ő adóssait nyilvántartja, őket minden három évben legalább egyszer a visszafizetésre felszólítja; de ez adósságot per útján *nem* hajtja be. Ha valaki a kikötött egy százaléknál többet fizetne: úgy ezen összeg adományi jelleggel bír.

ad c) Mint a szövetkezet tagjai, ingyen vehetik igénybe a kórházat, valamint mint fekvő betegek, a szövetkezet orvosát és gyógyszerárát.

ad d) Ingyenhelyek élvezetébe épp úgy a Diák-Otthonban, valamint a mensa academicában csakis oly egyetemi hallgatók juthatnak, kik az erkölcs és tanulmányozás szempontjából kiválóak.

ad e) Az egyetemi kör évi számadását és évi jelentését a Szövetkezet elnökéhez adja be, ki a Szövetkezet választmányának véleményes jelentésével átteszi azokat az egyetemi tanácshoz; az egyetemi körnek adott segély csakis oly célra fordítható, a mely az egyetem tudományos és erkölcsi társadalmi elismeretetésének érdekét szolgálja.

Az egyetemi kör által a Szövetkezet segélyéből kitűzött pályadíjak elnyerésének módozatait az egyetemi pályázatok szabályzata foglalja magában.

J e g y z e t: Ha a választmány arról győződnek meg, hogy a segélyt nyerő e segélyét a kért céltól eltérőleg másra, esetleg

nemtelen czélra használja fel: úgy az iránt intézkedik, hogy az illetőtől a segély azonnal elvonassék és az ilyen egyén soha többet sem kölcsönben, sem segélyben nem részesülhet.

H) A szövetkezet tagjai:

13. §. *A szövetkezet tagjai*: tiszteletbeliek, alapítók, pártolók és rendesek.

a) *Tiszteletbeli tag*, kit a közgyűlés a választmány megokolt előterjesztésére közfelkiáltással egyszer s mindenkorra megválaszt.

b) *Alapító tag*, a ki a szövetkezet tőkéje gyarapításához legalább 50 koronás alapítvánnyal járul s azt egyszerre vagy részletekben egy éven belül lefizeti.

c) *Pártoló tag*, ki tagsági járulék czimén évi 4 koronával gyarapítja a rendes tagok járuléki összegét.

d) *Rendes tagok* az egyetem összes polgárai, de csak addig, míg az egyetem kötelékébe tartoznak. A rendes tag félvéenként 4 koronát fizet, mely összeget az egyetemi hallgatótól hivatalból az egyetem quaestora veszi fel; az egyetemi tanár ellenben 200 koronás alapítvánnyal, a melyet vagy egyszerre, vagy egy év lefolyása alatt kifizet, válthatja meg magát az évi járulék alól.

e) Azon rendes tag, a ki 2 évig a Szövetkezet tagja volt és egyetemi tanulmányait bevégezte, ha csak határozottan ki nem jelenti, hogy tag tovább lenni nem akar, — úgy a pártoló tagok közé vétetik át minden további tagdíjfizetési kötelezettség nélkül.

I) A szövetkezeti tagok jogai:

14. §. *A tagok jogai*: A tiszteletbeli tagok minden gyűlésre meghívhatók, a közgyűlésre pedig meghívandók, a hol is tanácskozási joggal bírnak. A rendes tagok a megfelelő gyűlések teljes jogú tagjai.

K) A szövetkezet igazgatása:

15. §. A szövetkezetet *igazgatja* és vezeti:

- I. a közgyűlés,
- II. a választmány,
- III. a tisztviselek,
- IV. a fölöttes hatóság.

I. A közgyűlés.

16. §. A közgyűlés tagjai az egyetemnek összes polgárai és a szövetkezet tiszteletbeli tagjai; utóbbiak csak tanácskozási joggal.

17. §. *Rendes közgyűlés* évenként kétszer tartatik: a tanév megkezdése után egy hónapra és befejezte előtt egy hónappal. Az első ülésen bemutatja magát a tisztikar, a megújult választmány pedig előterjeszti az évi előirányzatot; a másodikon beszámol a választmány az első ülésből kiküldött felülvizsgáló bizottság jelentése mellett a közgyűlésen, a mely ez alapon dönt a felmentés megadása fölött. — A gyűlésre a tagok két héttel előre az elnökség útján meghívandók.

18. §. *Rendkívüli közgyűlést* az elnök a választmány határozatára vagy 20 tagnak indokolt kívánatára egy héttel előre hív össze.

19. §. A közgyűlés megtartásához szükséges, hogy 60 rendes tag legyen jelen, ellenkező esetben 8 nappal későbbi időpontra hívandó össze újból, a mely közgyűlés a megjelent tagok számára való tekintet nélkül érvényes határozatot hoz.

20. §. Csak a személyesen megjelentek bírnak szavazási joggal.

21. §. A közgyűlés minden oly esetben, melyre külön rendelkezés nem áll fenn, általános szavazattöbbséggel határoz szavazategyenlőség esetében az elnök szava dönt, kivéve választásoknál, a midőn a szavazatok egyenlősége esetében a sors határoz.

22. §. Tiszteletbeli tagokat a közgyűlés a választmány indokolt előterjesztése alapján csakis közfelkiáltással választ. Az öt évre az egyetemi rendes tanárok sorából választandó Elnök közfelkiáltással választandó meg. Ellenzék esetén titkos szavazást rendel el az elnök. Személyi ügyekben a szavazás mindig — bármely más esetben pedig 20, szavazatra jogosult tag írásbeli kívánságára — titkos.

23. §. A közgyűlés illetékességi köréhez tartozik:

a) Tiszteletbeli tagoknak és a Szövetkezet Elnökének választása.
b) Az évi előirányzat végleges megállapítása.
c) Az ügykezelés s nevezetesen a számadások megvizsgálása és a felmentvénynek megadása.

d) Oly indítványok fölötti határozás, a melyet egy közgyűlési tag 8 nappal előbb bejelentett a választmánynak. Alapszabály módosítására vonatkozó indítványok legalább 3 hónappal előbb nyujtandók be a választmánynál.

e) Alapszabályok módosítása.

f) Az alapszabályok módosításához a szavazatra jogosult tagok felének személyes megjelenése, — határozat hozatalhoz azoknak $\frac{2}{3}$ többsége szükséges. Ellen esetben 8 nappal későbbi időpontra újabb közgyűlés hirdetendő, melynek $\frac{2}{3}$ többsége a megjelent tagok számára való tekintet nélkül az alapszabályok módosítása felett érvényesen határoz.

g) A közgyűlés jegyzőkönyvét a gyűlésből kinevezett két tag hitelesíti.

h) Felterjeszti az évi jelentést az egyetemi tanács számára a választmány előterjesztése alapján.

II. A választmány.

24. §. A választmány tagjai:

a) A közgyűlés által 5 évre választott elnök.

b) Az egyszer s mindenkorra megválasztott tiszteletbeli tagok.

c) A rendes tagok érdekcsoportjainak képviselői. Érdekcsoportot képvisel az, a kit 30 rendes tag az elnökség által e célra kiadott érdekvén sajátkezűleg aláírt kívánatával képviselőjéül megnevez. Kiki csak egy ívet írhat alá. Az érdekvék a tanév első hónapjában adandók be. Az így megválasztottaknak képviselői joga az egész évre szól. A választmányi tisztségről való lemondás esetén az érdekv aláírói, esetleg kiegészítve magukat az érdekvéken nem állókkal is, azonnal küldhetnek új képviselőt. Máskülönben csakis a második félév első hónapjában írhatnak alá ily érdekvét azok, kik a II. félévben jöttek az egyetemre; de azok is, kik még nem írtak alá az eddig lefolyt tanévben érdekvét. Ez úton új képviselőkkel gyarapítható a II. félévben a választmány száma.

d) Az egyetemen fennálló különböző körök, egyesületek elnökei s azoknak egy-egy megválasztott képviselője.

e) Minden egyetemi tanári karnak az illető karok részéről 5 évre a tanév végén megválasztott képviselője.

f) Hivatalból a prorektor mint elnökhelyettes és az egyes karok prodekanjai.

g) Ugyancsak, mint a szövetkezet főpénztárosa, az egyetem questora.

h) A Diák-Otthon gondnoka.

25. §. A választmány megalakulása.

A választmány a tanév megnyitásától számított 2 hét lefolyása után tartandó azon üléssel alakul meg, a melyre az Elnök avagy annak helyettese (prorector) meghívja a hozzá beterveztett érdeklők jelöltjeit, valamint a körök és egyesületek elnökeit és képviselőit, nemkülönb az egyetemi karok prodekanjait és képviselőit s a mely ülésen a Szövetkezet többi hivatalnokai megválasztatnak.

Ezen új választmány megalakulásáig a régi választmány viszi a Szövetkezet ügyeit.

26. §. A választmány teendője :

a) Az elnök, elnökhelyettes (prorector), főpénztáros (egyetemi quaestor) és a titkár kivételével a választmány választja meg a szövetkezet összes tisztviselőit.

b) A Diák-Otthon gondnokát is a választmány választja meg — próbaévre, esetleg mindenkorra, — feltéve, hogy e választást az egyetemi tanács helyben hagyja.

c) A választmány készíti elő a közgyűlés elé tartozókat; így nevezetesen :

összeállítja az első rendes közgyűlés számára az évi előirányzatot,

az év végén tartandó záróközgyűlés elé terjeszti az átvizsgált számadásokat s az évi munkásságra vonatkozó beszámoló jelentést.

d) Átvizsgálja a Diák-Otthon, valamint az összes egyetemi körök és egyesületek számadásait és évi jelentéseit, határoz a felmentvény megadása iránt s tapasztalatairól jelentést tesz az egyetemi tanácsnál és pedig a felmentvény meg nem adása esetén azonnal kérve az egyetemi tanács részéről megejtendő vizsgálat megindítását.

e) Az évi előirányzat keretén belül támogatja az egyetemi hallgatók szolidaritására, valódi egyetemi közszellem létesülésére irányuló törekvéseket és intézményeket; nevezetesen hozzájárul a Diák-Otthon, mensa academica, továbbá a segélyző körök szükségleteihez, ez utóbbiaknál azon kikötéssel, hogy a Szövetkezet által adott segély csakis egy százalékos kölcsönként adható ki, s hogy elvárja a segélyegyesületek részéről, hogy ők is viszont saját segélyeiket, főleg a Diák-Otthon, illetőleg a mensa academica élvezésének lehetővé tételével nyújtják a kérelmezőknek.

f) A választmány az egyetemi kört, mint a mely az egyetemi hallgatók szellemi közérdekeit a társadalomban is képviseli, ez irányú törekvésében támogatja.

g) Az egyetemi ifjúság anyagi, erkölcsi és szellemi érdekei előmozdítása és fejlesztése céljából okadatolt indítványokat terjeszt a közgyűlés, illetőleg a közgyűlés útján a felettes hatóságok elé.

III. Tisztviselők.

27. §. A szövetkezet tisztviselői:

- a) az elnök,
- b) az elnökhelyettes,
- c) az alelnök,
- d) a titkár,
- e) a másodtitkár,
- f) a jegyző,
- g) a pénztáros,
- h) a számvizsgáló,
- i) a gondnok (szertáros, háznagy).

28. §. Tisztviselők csakis az egyetem polgárai lehetnek.

29. §. Az *Elnököt* az egyetem tanárai sorából közfelkiáltással választja öt évre a közgyűlés.

Az elnök képviseli a Szövetkezetet a hatóságokkal szemben, vezeti a Szövetkezet működését az alapszabályok értelmében, elnököl a közgyűléseken és a választmányi üléseken.

30. §. Az *elnökhelyettes* a prorector, ki szükség esetén helyettesíti az elnököt.

31. §. Az *alelnököt* a választmány egy tanévre az egyetemi ifjúság köréből választja, ki az elnököt, illetőleg a helyettes elnököt megbízásból helyettesíti.

32. §. A *titkár*, kit az elnök nevez ki — intézi a szövetkezet belső ügyeit, viszi a levelezést az Elnök ellenjegyzésével, az ügyek előadója a gyűléseken, készíti az évi jelentést, végrehajtja a választmány határozatait, vezeti a szövetkezet könyveit, nevezetesen a tagok törzskönyvét, kiegészítve abban az egyes tagok életrajzi adatait.

33. §. A *másodtitkár*, kit a választmány választ, közvetíti a tagok ügyeit a választmánynyal, kiadja az érdekeltségi iveket, ezekről pontos könyvet vezet s segédkezik a titkárnak.

34. §. *A jegyző*, kit a választmány választ meg — vezeti a közgyűlések és választmányi ülések jegyzőkönyveit és ezek értelmében a szükséges kiadványokat elkészíti s a titkár kezébe juttatja.

35. §. *A főpénztáros* az egyetemnek quaestora. — Ő kezeli a szövetkezet vagyonát, beszedi a beíratás alkalmával a tagdíjakat átveszi a bevételeket, eszközli az elnöktől láttamozott nyugtákra a fizetéseket; elkészíti a választmányi ülésekre a pénztári jelentéseket, szükség esetén segédek alkalmazásával.

36. §. *Az ellenőr*, a kit a választmány lehetőleg a tanári karok képviselői sorából választ, ellenőrzi a pénztárt és az ügykezelést, épp úgy a pénztárosnál, mint a titkárnál; ellenjegyzi a pénztári jelentéseket, valamint a titkárnak az ügykezelésre vonatkozó jelentéseit.

37. §. *A gondnok*, kit a választmány az egyetemi tanács helybenbonyolításával választ meg, elsősorban a Diák-Otthonnak, valamint a Szövetkezetnek ingatlanokba vagy ingó tárgyakba fektetett vagyonára leltári kezeléssel felügyel s működéséről félévenként jelentést terjeszt be a Szövetkezet választmányának. — A szövetkezetet érdeklő sürgős természetű ügyekben azonnal jelentést tesz a szövetkezet elnökének.

IV. Fölöttes hatóság.

38. §. Az egyetemi tanács, mint az egyetem legfőbb autonom hatósága, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából is képviseli a Szövetkezet fölöttes hatóságát.

39. §. Az egyetemi tanács a fölött örökös, hogy a Szövetkezet az alapszabályok értelmében folytassa működését; miért is köteles a szövetkezet választmánya évi jelentését és úgy saját, valamint a többi egyetemi körök és egyesületeknek átvizsgált és véleményezett számadásait az egyetemi tanácshoz felterjeszteni.

40. §. Az egyetemi tanács e felterjesztést vagy egyszerűen tudomásul veszi, vagy megjegyzéseivel visszaküldi a Szövetkezetnek, illetőleg a Szövetkezet útján az érdekelt kör vagy egyesületnek.

Ha a kifogásolt tétel kölcsönös megvilágítás útján, sőt az érdekelt részéről delegált közös bizottság útján sem tisztázható: úgy a vitás ügyben a beküldött ügyiratok vagy külön elrendelt vizsgálat alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszterium dönt.

Ha az egyetemi tanács a Szövetkezetnél, avagy az egyetem többi körei és egyesületei valamelyikénél akár a pénzkezelés tekintetében incorrecságnak, akár pedig a hatáskör túllépésének tudomására jutna: úgy azonnal felfüggeszthet bármely tisztviselőt állásától, illetőleg beszüntetheti a Szövetkezet, avagy a kör, az egyesület működését, minden esetben vizsgálatot rendel el és ennek eredményéhez képest dönt a személyi ügyekben; oly esetben pedig, ha a szövetkezet vagy bármely kör és egyesület céljával és alapszabályaival ellenkező működést constatálna: úgy vagy kötelezi az érdekelt testületet a különbeni feloszlítás terhe alatt az alapszabályok legpontosabb megtartására, vagy pedig az érdekelt testületnek végleges feloszlítása iránt megteszi felterjesztését a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz.

L) A szövetkezeti feloszlása.

41. §. A Szövetkezetet vagy a fölötte hatóság (l. 40. §.), vagy maga a Szövetkezeti feloszlathatja.

42. §. A Szövetkezeti magától feloszlik, ha 20 rendes tagjának írásbeli indítványára a közgyűlés, a melyen a tagoknak $\frac{2}{3}$ része személyesen jelen van — kétharmad többséggel ezt elhatározza: Ha a tagok nincsenek kellő számban jelen, 8 nap múlva új közgyűlés tartandó és azon a tagok számára való tekintet nélkül $\frac{2}{3}$ többség dönt.

43. §. Feloszlás esetében a Szövetkezetnek kölcsönökben levő vagyonát az illető segélyegyletek; egyéb vagyonában a Diák-Otthon, mensa academica és az egyetemi kör egyenlő részben osztozódik.

M) A szövetkezeti életbe lépése.

44. §. A szövetkezeti az alapszabályok jóváhagyásával életbe lép.

A „Diák-Otthon“ gondnoksága.

1. §.

A „Diák-Otthon“ összes ügyeit a „Diák-Otthon“ gondnoksága vezeti.

2. §.

E gondnokság tagjai:

1. Az egyetemi tanácstól 5 évre megválasztott tanár-elnök,
2. az egyes karoknak 5 évre választott két-két tanári képviselője,
3. a „Diák-Otthon“ gondnoka, a kit a szövetkezet választmánya választ meg az egyetemi tanács helybenhagyása mellett,
4. az egyes pavillonok előljárói, a kiket az illető pavillonok lakói a gondnok elnöklete alatt választanak,
5. az egyetemi quaestor.

3. §.

A gondnokság teendője:

1. Kiírja a „Diák-Otthon“-ban megüresedett helyeket,
2. határoz a beérkezett folyamodványok alapján a felvételt és az ingyenes helyek elnyerését illetőleg,
3. havonta ülést tart, a melyen a gondnok és az előljárók megteszik jelentésüket,
4. fegyelmi ügyekben a vizsgálatot elrendelheti és végérvényesen dönt,
5. a gondnoknak, valamint az egyetemi quaestornak számadásait átvizsgálja s véleményes jelentésével felterjeszti a Szövet-

kezet választmányához; a „Diák-Otthon“ fejlesztése érdekében az egyetemi hallgatók szövetsége elé megokolt indítványokat terjeszt,

6. semesterenként a Szövetség választmánya elé részletes jelentést terjeszt a „Diák-Otthon“ állapotáról,

7. a „Diák-Otthon“ vagyonának és jövedelmének gyümölcsöző elhelyezéséről, illetőleg adósságainak törlesztéséről gondoskodik.

Az Elnök:

1. Képviseli a „Diák-Otthon“ a szövetséggel és az egyetemi hatósággal szemben, s az ügy vezetéséért felelős.

2. Ő veszi fel alkalmas beszéd kíséretében az új lakókat, szívükre kötve köteleességüket s kézzel a véve tőlük annak becsületre való fogadását, hogy egyetemi hallgatóhoz illően élnek, tanulmányaiban senkit nem zavarjanak s az erkölcsi magaviseletükkel senkit nem sértenek s ápolják a „Diák-Otthon“ hagyományos családi érzését.

3. Az elnök inti meg az intérsre rászolgálót, mielőtt a gondnokság ennek kizárását kimondaná.

4. Ellenjegyzzi az 50 koronán túlemelkedő utalványozandó számlákat.

5. Jogában áll bármikor a „Diák-Otthon“ meglátogatni s a gondnoknál a pénztárt, a számadásokat átvizsgálni.

Gondnok:

1. A gondnok a „Diák-Otthon“ épületében, szobáiban és területén (kert és játéktér) szükséges épségről, tisztaságról és rendről gondoskodik, az ingatlanokról pontos leltárt vezet.

2. Ő szedi be a lakók, termék, és szobák bérét és a 100 koronát túlhaladó összeget azonnal a quaestori hivatalba szállítja s pénzkezeléséről, valamint tapasztalatairól havonta beszámol a gondnoksági ülésen.

3. Ő ellenőrzi a mensa academica bérlőjét, hogy mennyiben teljesíti elvállalt köteleességét, s tapasztalatairól havonta jelentést tesz a mensa academica bizottságának.

4. Szükség esetén meginti a rend ellen vétőket.

A felügyelők = Senior.

1. Minden egyes pavillonnak van egy-egy seniora, a kit a pavillon lakói az év első hete végén a gondnok elnöklete alatt egy félévre választanak s kit a gondnokság e tisztszen megerősít.

2. A senior primus inter pares, ki példájával legyen lakótársai becsületérzésének irányítója s baráti szavával a társak útbiztosítója.

3. Ő vezeti be a lakót szobájába s adja át neki a szoba és az emlékkönyv kulcsát s bízza rá a szoba bútorait s nevezetesen képeit s gondoskodik arról, hogy a szoba lakója életrajzát beírja az emlékkönyvbe s arczképét távozása előtt emlékül visszahagyja.

4. Rendetlenségek és bajok előfordultakor azok rendbehozását és kiegyenlítését megkísérli s szükség esetén erről azonnal jelentést tesz a gondnoknak, esetleg az elnöknek.

5. Havonta a rendes gondnoksági ülésen jelentést tesznek a felügyelők.

Főpénztáros:

1. A „Diák-Otthon“ főpénztárosa az egyetem quaestora, a ki $\frac{1}{3}\%$ -nyi díj mellett kezeli a „Diák-Otthon“ vagyont.

2. A „Diák-Otthon“ gondnokával havonta elszámol; minden félév végén a pénzkezeléséről beszámol a gondnokság előtt, mely úgy az alapokat, valamint az egész pénzkezelést, a pénzállományt pontosan átvizsgálja s ez alapon véleményes jelentését átteszi a Szövetkezet választmányához — a mely a felmentés megadásának tárgyában határoz.

Az alapszabály tervezetre tett megjegyzések megvilágítása, s a felmerült kételyek eloszlátása czéljából írt jelentésem.

Igen tisztelt Diák-Otthon Bizottság!

A Diák-Otthon bizottsága 1901 október 18-án tartott ülésének 14. d) pontjának értelmében a Diák-Otthon és Diák-Szövetkezet alapszabálytervezetét az emlékirattal áttette az egyetemi tanácshoz azon kérelemmel, hogy e munkálatok sokszorosítását szívesen eszközölné s az ezekre vonatkozó megjegyzések megtevése végett küldené át az egyetem egyes karainak, valamint az egyetem kebelén belül létező különböző egyesületeknek és köröknek: azon felszólítással, hogy megjegyzéseiket lehetőleg három hónap befolyása alatt beküldenék. Az egyetemi tanács a rectori átirat szerint 1901. évi szeptember 26-án tartott ülésében egy öttagú bizottságnak adta ki a Diák-Otthon és Diák-Szövetkezet létesítése ügyében a kidolgozott és nyomtatásban beterjesztett alapszabályokat, valamint az ezekre vonatkozólag az egyes karoktól és az ifjúsági egyesületektől bekért véleményes jelentéseket. A felkért bizottság előadója ez ügyre vonatkozó jelentését 1902. évi január 25-iki kelettel terjeszté a bizottság elé, a mely azt az egyetemi tanács elé terjeszté.

Az egyetemi tanács június hó 26-án tartott X. rendes ülésében tárgyalta az ügyet, szintén hozzájárult a bizottság véleményes jelentéséhez s ezen határozat értelmében — tekintettel arra, hogy a bíráló megjegyzések oly természetűek, többször oly differentiakon alapulnak, hogy bajos a controversiákban való döntés — az összes észrevételeket átteszi a Diák-Otthon bizottsága elnökéhez, azzal a kéréssel, hogy a kari észrevételek tekintetbe vételével a netán módosítandó tervezetet, a Diák-Otthon

megjegyzéseivel oly alakban terjessze ismételtén a tanács elé, hogy a tett módosítások, valamint a nem teljesíthető kívánalmak bírálata át legyen tekinthető.

A rectori átiratot az ügyiratokkal együtt nagyságos elnökünk szeptember havában adta át nékem, a melyeket, mint súlyos gyomorhajban szenvedő, akkoriban csak azon feltétel alatt vállalhattam el, hogy jelentéstem nem sürgős. Közbejött még egy miniszteri megbízatásom (egyes középiskolák meglátogatása), a melyet kénytelen voltam elvállalni, a mi szintén késleltette a jelentésem, illetőleg észrevételeimnek megtevését; — s végre családomban előfordult skarlateset, a mely engemet a világtól elzárt.

Ezen kényszerű késésért kérem a bizottság szíves elnézését.

Észrevételeiket beküldték:

1. Az egyetem egyes karai, nevezetesen:

a) a jog- és államtudományi kar 1902 április 16-iki VIII. rendes üléséből;

b) az orvosi kar márczius 21-én tartott VII. rendes üléséből;

c) a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar beküldte a hitelesített, február hó 11-ről keltezett bizottsági jelentést;

d) a matematikai és természettudományi kar április 10-én tartott VI. rendes ülésének ez ügyre vonatkozó határozatát.

2. Az egyesületek közül:

a) az egyetemi kör május 6-án;

b) a jogászok segélyző egyesülete április 22-én;

c) az orvoskarhallgatók segítő- és önképző egyesülete márczius 18-án;

d) a középiskolai tanárjelöltek segélyző egyesülete márczius 29-én.

A karokhoz és a körökhöz a tanácstól beküldött munkálathoz minden kikötés és kifogás nélkül egyhangúlag hozzájárult a matematikai és természettudományi kar.

A többi erkölcsi testületek is mind, egytől-egyig helyeslik az eszmét, de úgy azonban, hogy elviekre nézve, de különösen a kivitel lehetőségére s módjára nézve vannak megjegyzéseik. A megjegyzéseknek ezen tárgyi szempontból való csoportosítását az áttekinthetőség érdekében tartom leginkább czélszerűnek.

A Diák-Otthonnak az egyéniség és szabadság elvén nyugvó kialakulása ellen egész általánosságban nyilatkozik a Jogászok Segélyző Egyesülete. Az ifjúság együttélését a szabadság s így

becsület elvére nem lehet helyezni. Ideális ifjúságot lát a tervezet készítője maga előtt, holott a segélyző egyesület képviselője szerint „Nagyon sajnós, hogy a studenseinket még most Diogenes lámpájával kell keresnünk Hanem e helyett látjuk a megmételvezett lelkű ifjúságot korunk sarától bepiszkitott lelkülettel, élvezet sováran s unottan várva az egyetemi évek lemorzsolását, hogy majd a gyakorlati élet terén mint szellemi proletarianus (!) csak a gyakorlati okért elsajátított minősítésével halad pályáján“.

Ily elemmel szemben magam is elismerem, hogy lehetőleg szigorú házsabályokra volna szükség, — a mint azt a segélyző egyesület kívánja és pedig követve a professionalis intézetek életének házi szabályozását. Ezen elem azonban — ha egyáltalában az egyetemen fellelhető, a Diák-Otthonban fölvételt nem nyer.

Ezzel azonban nem mondtam azt, hogy házsabályok ne legyenek, sőt ellenkezőleg ugyancsak a 7-ik lapon megemlítem a házsabályokat, mint később szerkesztendőket, de azt is, hogy mit nem lehet azokba a föntebbi elvek alapján fölvenni. (L. 7. l. 2. p.). A házsabályoknak igen természetesen elveink szerint *tiltó* s nem parancsoló jellegűeknek kell lenniök.

*

A jogászok segélyegyesületének ezen kívánalma a Diák-Otthon életbe lépésekor — mint már is czélba vett — figyelemben fog részesülni.

*

Ugyancsak ők kifogásolják a *gondnokságról mondottat*, mivel szerintök nincs a gondnokság tervezete eléggé kifejtve s mivel nevezetesen a gondnoki fizetést (2000 koronát) keveslik.

A gondnokságról — többet is lehetne mondani: ezt megengedem; nézetem szerint azonban épp úgy feladata, hatásköre, ügykezelése eléggé van körülírva a szövetségi alapszabályok 37. §-ban, a „Diák-Otthon gondnoksága“ 2³, 3⁵. és a gondnokról írt 4. pontban.

A gondnok fizetése csekélysége ellen támasztott aggodalmakat értem. 2000 korona és lakás nem sok; de magántanárnak szép fizetés s esetleg kiérdemült hivatalnoknak, különösen gazdasági hivatalnoknak vagy tanárnak esetleg tanítónak lakáson, nyugdíjon kívül 2000 korona sem csekély fizetés.

*

Sokkal komolyabban megfigyelendők azon kifogások, a melyeket a jog- és államtudományi kar a *felügyelők*re és az *ingyenlakók*ra nézve tett. A kar ugyanis kifogásolja azt, hogy az ingyenesek kapják a leginkább kedvelt és a legjobb szobákat s hogy a felügyelők az ingyenesek sorából választandók: ezzel szemben azt kívánja a jog- és államtudományi kar, hogy a pavillonfelügyelőket az illető pavillon lakói szabadon, minden megszorítás nélkül válasszák, s hogy a szobák elfoglalására nézve a jelentkezés sorrendje, illetőleg a sors döntsön.

A jog- és államtudományi kar által kifogásolt ezen helyek nem alapszabálytervezetekben, hanem csakis emlékiratomban fordulnak elő. Intentióm pedig annak hangsúlyozása volt, hogy a Diák-Otthonban a szegénység, az ingyenesség a közönséges felfogással szemben legkevésbé sem defectus, hanem kiválóság mellett oly körülmény, a melyet kitérítéssel kell az illetővel elfelejtetni.

Ezen, a tényleges viszonyok által indokolt gondolatot azonban nem vettem fel az alapszabálytervezetbe és pedig azért nem, mivel egy ellenkező egyoldalú felfogás fejlődésére alkalmi okot nem akartam szolgáltatni. Ezért is a felügyelők választása a Diák-Otthon alapszabálytervezete szerint egészen szabad, a mint ezt a szöveg mutatja: „Minden egyes pavillonak van egy-egy seniora, kit a pavillon lakói a félév (nem év; ez hiba) első hete végén a gondnok elnöklete alatt egy félévre választanak, s kit a gondnokság e tisztszen megerősít“. Az intentiót maga a jog- és államtudományi kar is helyesli; s csak azt kívánja, hogy ez alkotandó szervezeti szabályzatba be ne vétessék, a mi tényleg az alapszabálytervezetbe nem is vétetett fel, hanem igenis éppen az, a mit a kifogásoló kar kívánt.

A jog- és államtudományi karnak a legjobb és leginkább kedvelt szobákra vonatkozó kívánalmát a Diák-Otthon alapszabálytervezetének a gondnokról szóló részében 2. pont alatt a következő szövegezéssel lehetne tekintetbe venni: „Ő osztja be elnöki hozzájárulással az egyes pavillonokba a Diák-Otthonba lépőket esetleg már abban levőket is a félév elején. Félévközbeni áthelyezésnek csakis a gondnokság hozzájárulásával van helye. A pavillonokban elfoglalandó szobát ellenben csakis a gondnok jelöli ki az érdekeltek kívánalmának, és tanulmányozáson és erkölcsi magaviseleten nyugvó érdemességeiknek tekin-

tetbe vételével és a felügyelők véleményének meghallgatása után, szem előtt tartva amaz elvet, hogy szobacsere lehetőleg ritkán forduljon elő. Félév közben szobacserét csak elnöki beleegyezéssel eszközölhet a gondnok.“

Elvi szempontból igen nagy jelentőséget tulajdonítok a jog- és államtudományi kar azon kifogásának, a mely emlékiratom azon felfogása ellen irányul, a mely a pavillonokba való elhelyezésnél az ifjúság traditióit — a vidéket, középiskolát irányítóul elismeri. A jog- és államtudományi kar ugyanis attól tart, hogy ez úton különösen itt Erdélyben nemzetiségieskedő — felekezetieskedő bajok keletkezhetnek. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar előadója ugyancsak ezen vidékiesség ellen fordul; kiemelve mint éppen az egyetemnek feladatát azt, hogy az egyént a vidékiesség köréből kiemelje. Az egyetemen az ifjút már nem a családi, hanem az ezt is magában foglaló *polgári élet feladatai* vezetik. *Politikai érzületének* fejlesztése megkívánja, hogy testvéreül tekintsen minden jóra való ifjút, kivél az egyetemi tanulmányok terén találkozik. A Diák-Otthonnak az is céljai közé tartozik, hogy a családi tűzhely melegében a különböző elemek rideg tartózkodását felolvassza.“

Hogy az egyetem feladata az is, hogy az egyént a vidékiesség köréből kiemelje: ezt igen természetesen én is készségesen elismerem; sőt még tovább megyek, midőn azt állítom, hogy az egyetem a tudomány egyetemessége alapján még a nemzeti kör fölé is emeli igaz polgárát. A tudomány nem a nemzeteké, hanem az emberiségé. A tudomány egy internationalis hatalom. Ezen hatalom előtti hódolás érzését és e hatalom erejében a független gondolkodás tudatát ébrentartani, táplálni: ez az egyetemnek sajátos feladata. Örömmel látnám ezért is, ha a mi egyetemünket is a világ minden nemzetének képviselői is rendes hallgatókként — látogatnák s így hódolnának hazánkban is, studium generale otthonában — a tudomány hatalma előtt.

Ezzel azonban eszem ágában sincsen, hogy az egyetemet ezen internationalis jellegű feladata alapján a *nemzetivel* ellenkezésbe helyezzem; — sőt ellenkezőleg arról vagyok meggyőződve, hogy az a magyar tudós akkor, ha nem akar egyéb lenni, mint csak tudós, ha erejének minden ízével a tudományt szolgálja — éppen ezen sajátos feladatának élve — éppen ekkor és éppen így tesz hazájának, nemzetének is legjobb, leghasz-

nosabb szolgálatot; s viszont az is határozott meggyőződése, hogy ez a tudós akkor, ha gondolkozásában, kutatásában *magyar* is, hogy éppen ekkor szolgálja legjobban a tudomány-egyetemét is. A tudomány magaslatáról ugyanis a tudomány megteremtett eszközeivel, módjaival elmélyed a természettudós, az orvos is hazánk talajának, terményeinek, életének, egy szóval a tudomány hazai anyagának természetébe s kimutatja azt, hogy talaji, égalji, népfaji viszonyok, culturalis fokozatok stb. stb., mily gazdag és sajátos életet létesítenek, mily állapotokat, esetleg betegségeket szülnek és mennyire hatnak módosítólag is egy-egy típusnak megjelenésére. A történettudós is főleg akkor szolgálja a tudományt általában, ha saját nemzetének történetével foglalkozik s az egyetemes történet eseményeinek hatását s visszhangját kutatja nemzetének életében.

A modern nyelvtudós is akkor szolgálja hazánkban eredeti módon a nyelvtudományt, ha nemcsak a magyar nyelv sajátosságait kutatja, hanem a többi nyelveknek dialectusban élő változatos alakjait, egy nyelvnek másra való hatását nemcsak szókinésben, gramm. syntactikai, hanem fonetikai alakokban is vizsgálja s az irodalomban nem szorítkozik a létező irodalmi termékek bemutatására, hanem igyekszik ezek egyéni jellegét az egyetemes irodalom háttéréről leemelni, a különböző irodalmak hatása szempontjából is e termékeket megérteni. Hazánk éppen ezért a nyelvtudósok valódi eldoradója lehetne. S végre hazai jogtudósunk is akkor gazdagítja igazán általában a jogtudományt, ha a magyar nemzet geniusából, a történeti sajátos viszonyok összhatásából igyekszik a társadalomban és az államban élő sajátos jogi fogalmakat, jogi intézményeket megérteni; s ez alapon igyekszik jogi, illetőleg társadalmi elméletében eszményét bemutatni.

Nincs tehát ellenkezés az általános emberi, az egyetemesnek követelménye és másrészt a magyar, a nemzetinek követelménye közt az egyetem terén. Egyik a másikat intensiv munkásságában feltételezi.

S a mint tagadom az egyetemesnek és a nemzetinek ellenkezését; úgy tagadom a nemzeti és a vidékiesség közti ellenkezést; sőt ez utóbbira nézve szintén meggyőződéseim teljes erejével állítom, hogy normalis, egészséges nemzeti élet csak akkor fejlődhetik, ha a nemzeti tényező az erős vidéki szellemmel élő kölcsönhatásban van.

A hol nincsen meg a családnak, a háznak kegyeletes intensív szeretete, a hol ugyanezén érzelem nem vonzza az embert születése, gyermekkora helyéhez, a vidékhez, a Heimathoz: ott üres szó a nemzetnek, a hazának szeretete. Ezen concret, individualis körök keltik fel és táplálják altruistikus érzelmeinket s az általános érzelmek csak akkor bírnak valósággal, ha ily concret viszonyokban gyökerező kegyeletnek, szeretetnek átélt érzelmi tökéjét általánosítottuk. A ki felebarátját gyűlöli s mégis kenetteljesen praedical Istennek, az egyháznak szeretetéről: az hazudik; s ki atyját, anyját szégyenli, édes testvéreitől hidegen elfordul, ki szülőhelyét, annak vidékét, népét kicsinyli, s mégis kürtöli hazaszeretetét; az ily egyén a hazaszeretetet is csak pajzsnak használja fel önző céljainak elfödésére s reclamenak ambitiosus céljai elérésére. Igen nagy értéket tulajdonítok ezért is éppen nemzeti szempontból, éppen az igaz hazaszeretet ápolása céljából a családi, a vidéki érzésnek; s nagyon is óhajtanódnak tartom, hogy ezen létező érzelmek az egyetemen is ápoltságosanak.

A családi érzelmek ápolása közvetlenül éppen az egyetemen bajos; mivel épp ekkor lép ki a legtöbb ifjú családjából; közvetve azonban lehetséges ez is a vidékiségnak ápolásával. Az egyvidékűek egymásnak családját, családi viszonyait többnyire ismerik, a családról mondott szó másnak lelkében visszhangra talál s így a szó mögötti érzelem fokozódik. Így tehát már a családi érzelmek ápolása céljából is fontos a vidékiségnak ápolása az egyetemen. De van a vidékiség ápolásának még egy közvetlenebb, az egyetemi élettel még szorosabban összefüggő feladata. A *ζωον πολιτικον*-i természetünkön alapuló socialis viszonyok és ezekben rejlő érzelmek közül az egyetemi élet feladatával legszorosabban összefügg a *commilitonak* s még közelebb a barátságának viszonya és e viszonyban rejlő érzelem. A *pajtárság*, mely a mulatozásban való múltó közösség érzelmének kifejezője nem az egyetemi életnek sajátos viszonya; ethikai szempontból pedig ezen viszonyoknak és ezen alapuló érzelmeknek igen alárendelt a jelentősége.

Nem osztom a bölcsészeti kar igen tisztelt előadójának azon nézetét sem, mely szerint az egyetemen az ifjút nem a családi, hanem az ezt is magában foglaló *polgári élet feladatai* vezetik. Az egyetemi polgár szemében az én nézetem szerint épp úgy az egyházi, valamint a polgári élet a philisterium kategóriájába

tartozik; sem az egyik, sem a másik által nem vezeteti magát az egyetemi polgár; mivel éppen az egyetemi évek a társadalmi s így az egyházi, valamint a polgári életben létező értékek átgyúrásának éve. Azok a történelmi hatalmak, a melyek az ő értékeikkel dogmatikus alakban vezették az ifjú életét: most az egyetemen mind problémákká válnak; a létező tekintélyek mind alapjuk szempontjából revideálatnak. Nincs csak egy vezető s ez a mi bennünk is érvényesülő igazságnak szelleme, a mely azt kívánja, hogy az emberiség fejlődésében meggyült értékek, önmunkásságunk vívmányai legyenek s csak annyiban legyenek ilyenekké, a mennyiben érvek alapján magunk is meggyőződünk azok értékéről. Önállóságra s így erkölcsi szabadságra kíván az egyetem nevelni; azt kívánja, hogy polgára, a midőn kilép majd az élet küzdő terére, önkovácsolt fegyverekkel, nem mástól el-tulajdonított, hanem komoly munkában önállóan szerzett meggyőződéssel; nem jelszavak parancs vagy dogmák által, hanem sajátos eszménye által vezéreltetve lépjen ki; hogy hátgerinczcel bírjon egyenes járásra, hogy ne legyen érdekek szolgája, hanem valódi értékeknek férfias érvényesítője. Conchával teljesen egyet-érték, midőn ő emelkedett szellemű decani beszédével ki akarja ragadni az ifjúságot a politikai pártoknak hullámzó árából s midőn figyelmezteti az ifjúságot arra, hogy az egyetemi élet csakis az erőgyűjtés, önelmélyítés, öneszmélés élete a még csak ezután bekövetkező élet küzdelmeire. S midőn az igazi egyetemi hallgató a történelmi hatalmak útján reászállott és lel-kében élő értékeket revideálja, s a feltétleneknek feltünteket is kérdésessé teszi s így egy világnézet megállapítása érdekében vívja életének legnagyobb küzdelmét: ekkor értő, baráti szívre van szüksége; oly értő lélekre, ki ugyanoly értékképzletekkel bír, mint ő, s ki ezért épp úgy, mint ő érzi azt a fájós érzést, a mely ezeknek újból való önálló értékesítésével, értéküknek át-számításával jár. Érthető ezért is, hogy különösen az egyetemi hallgató, midőn az egyetemi évek ezen természetes küzdelmét vívja, bajtársait, barátjait főleg azokban leli meg, kik vele egy vidékről valók, kik vele egy középiskolán végeztek, kik vele egy templomban imádkoztak, kik egy társadalmi körből nőttek ki. Szüksége van a theoriák és általánosságok körében mozognak, valamint az egyestől inductive szükségszerűen felhaladónak arra, hogy meleg *otthonra* találjon, a hol a családi traditio közössé-

gében, vagy legalább közös ismeretében kipihenhet s közös értékeik átgyúrása útján egymást barátilag támogatva, sajátos világnézetre eljusson. Ezen ethikai és sajátos egyetemi érdekből helyezek oly nagy súlyt a gyermek és ifjúsági emlékek közöségén alapuló baráti viszonyra s így a vidékiesség ápolására az egyetemen.

Van azonban — szintén egyetemi szempontból még egy más igen nyomós érve a vidékiesség ápolására. Az egyetemek története bizonyítja, hogy az egyetemeket éppen ily particularistikus alapon alakult czéhek létesítették, s hogy csakis akkor uralkodik az uniformis, a midőn az absolutismus és centralismussal járó gyámkodó szakiskola győzedelmeskedik az egyetem eszméje fölött. A natio-k, a Landsmannschaftok az egyetemi virágzó életnek, az egyetemi szabadság idejének feltételei és következményei. A szabadság a természeti alapon való egyesülést feltételezi és eredményezi. S ezen particularismusnak még a tanulmányozás egyetemi s közelebb egyetemességi szempontjából is nagy a jelentősége. Ezen vidéki particularismus szünteti meg leghatályosabban a tanulmányozás particularismusát az egyetemet tönkretévő szakiskolai idealt. Az egyvidékiek különböző facultások hallgatói. Az együttlakás, a barátság viszonya természeti szükségszerűséggel kívánja annak közlését, a mi az előadások közben az egyiket vagy a másikat különösen érdekelte s ha a hallgatón esetleg a közlött tárgy iránt semmifele érdeklődés sem volt: a barátság alapján ezen *tárgyi* érdeklődés is felébred s az általános tudományos érdeklődés, az általános műveltség, a melynek hiányáról a jelenben méltán annyira panaszkodunk — minden közelebbi intézkedések nélkül is felébred — elterjed. Ha valahol, úgy nálunk volna szükség éppen erre; mivel éppen nálunk van meg ama szerencsétlen szakiskolai traditio alapján a hajlam a facultasi elkülönülésre, az egyetem eszméjének a facultások szakiskolásítása útján való eltemetésére. Ezért is még azon esetre is, ha veszélylyel járna ezen vidékiesség: még ez esetben is egyetemi szempontból ápolandónak tartom azt.

De nem is látok veszélyt ezen particularismusban még *nemzeti* szempontból sem, sőt még akkor sem új veszélyt, ha ezen vidékiesség nemzetiségi és vallásfelekezeti alakban lépne fel. Az életfejlődés, épp úgy a természeti, valamint a szellemi, erkölcsi élet terén legvilágosabban azt a törvényt hirdeti, hogy

egy szervezet annál tökéletesebb, minél inkább differentialódik, minél több önálló szervekkel bír. Az államnak társadalmi autonóm tagoltsága biztosítja annak intenzív fejlődését, állandó fennmaradását. Csak ott, a hol e tagoltság létezik, csak ott van élénk kölcsönhatás, verseny, csak ott, a hol az autonomia érzete társadalmi erő, csak ott van meg az egyeseknél is a felelősségnek, a kötelességteljesítésének, a férfias erényeknek, a személyes bátorságnak erénye. A társadalom államosításával, uniformizálásával csak az absolutismust készítjük elő, mely pillanatnyi nagy tömeghatást, pillanatnyi nagy eredményt érhet el; de az így megalakított állam egy csapásra egyszerre élettelenül szétmálhat, megsemmisülhet. Ellenben a hol az állam társadalmának tagoltsága alapján élénk a kölcsönhatás: ott az államtest minden ízében fokozott élet is van; a hol az autonomia szellemének erejében a felelősség érzete, a kötelesség teljesítése, a férfias kezdeményező és bátran előhaladó erényes élet létezik: ott szilárd alapon nyugszik az állam önállósága is s biztosítva van annak culturalis haladása. De természetesen csakis azon *egy* feltétel alatt, a mely alatt lehető a kölcsönhatás, az együttes, egy cél felé való törekvés: azon egy feltétel alatt, hogy ha ezen társadalmi tagoltságok nem atomok, hanem az *egy* nemzeti testnek szervei. Csak ott, a hol a nemzet egységes történeti hivatásának gondolata, ezen nemzeti szellem hatja át a nemzet egész testét, csak ott van meg ezen egységben az a szervező erő, mely a részek közti kölcsönhatást lehetővé teszi, mely a társadalmi tényezők autonómiáját nem a széthúzás rút fészkeivé, hanem a nemzetnek élettelenül építő, az önállóságon nyugvó, a változatosságban egységes kielégítésének tényezőivé teszi. A történet tanúbizonysága szerint, de a jelen politikai helyzetnek követelménye szerint is nemzeti hivatásunk pedig abban áll, hogy a nyelvükben egységes természeti alappal bíró nagy, hódító és egymást fenyegető államok közepette álljon fenn teljes erőben egy oly állam, mely ezen nemzetek képviselőivel a nemzetiségekben bírjon ugyan, de a mely állam egy egészen más nyelvű és magában álló nemzetnek, mint központi állam-szervező tényezőnek vezetése alatt hatja át ezen nemzetiségeket. A nemzetiségek államunkban azon tényezők, a melyek útján a különböző nemzetek kulturkincse beözlök; de csak azért, hogy ezen kulturkincset is a magyar nemzeti szellem erejében átgyúrjuk, elsajátítsuk. Respectálta és respec-

tálja is nemzetünk e nemzetiségeket, mert tiszteli az egyéniséget s szereti ezen egyéniség elvén nyugvó szabadságot. Hazánk van hivatva ezen sajátágos politikai helyzeténél és a magyar nemzetnek az egyéniség elvét tisztelő és a szabadságot szerető természeténél fogva annak a nagyszerű világeszménynek typusban való bemutatására, a mely majd akkor létesül, midőn minden nemzet egyéniségének összes ereivel egyéni módon, egymással kölcsönhatva békében fogja felmutatni az emberiség haladásának különböző, sajátos és mégis annyira egymást egy magasabb egységben kiegészítő gyümölcseit. Csakis Schweiznak van hasonló fenséges hivatása; csak hogy itt az az egységesítő, az egészet szervező és fenntartó hatalom egy meg nem testesült és meg nem testesülhető ideális hatalom, mely az ingatag alapú köztársaság formájában érvényesül: míg nálunk az egységesítő, szervező, vezető és uralkodó hatalom a magyar nemzet, melyet alkotmányos kormánya útján a király képvisel. Ha ezen vezető, szervező és uralkodó tényezők egyek; ha nemcsak kormányunk, hanem királyunk is valódi nemzeti, magyar király, ha a nemzeti akarat végső érvényesítője, a hadsereg is valóban nemzeti, magyar; ha külföldi képviseletünk sem akar más, mint magyar nemzeti lenni: így a felekezetieskedés épp úgy megszűnik, mint a nemzetiségieskedés: úgy a nemzetiségek épp úgy mint a felekezetek, sajátosságuk megőrzése mellett bent lesznek lelkükkel, érzelmeikkel is a nemzet testében; nem tekintenek sóvárogva sem felfelé, sem árulkodva, panaszkodva kifelé; hanem békés versenyben, sajátos adományaikkal szolgálják az egy magyar hazának javát és felvirágzását.

Ily erős, czéltudatos, egységes vezetés mellett nem látok semmiféle nemzeti veszélyt a létező felekezetekben, a létező nemzetiségekben.

S így vagyok e kérdéssel az egyetemen is. A vidékiességgel járó felekezeti avagy nemzetiségi csoportosulásban az egyetemen sem látok veszélyt akkor, ha ezen csoportosulás a nemzeti szellem talaján és ennek ellenőrzése mellett jön létre. A jelen csoportosulás az egyetemre nézve idegen hatalmak befolyása alatt létesül; a felekezeti s különösen a nemzetiségi csoportok egymástól idegenkedve félrevonulnak, egymással nem érintkeznek, atomisálják az egyetemnek élő testét. Ez veszély és pedig nemcsak az egyetemre nézve, hanem a nemzetre nézve

is. Így az egyetem a nemzeti visszavonásnak lehet iskolájává. Ez ellen küzdené a Diák-Otthon is, a midőn a pavillonokat ugyan családiasan elkülöníti, de arról is gondoskodik, hogy ezen különböző családok tagjai egymással a társalkodóban, a játszótéren, esetleg az ebédnél találkozzanak. A vidékieességnek itt már most nincsen helye. Az egyetem útján mindnyájan a nemzet vezetői közé kívánunk lépni: A magyar nyelv, mint nemzeti nyelv fogadja itt mindnyáját, mint mindnyájunknak közös nyelve. A társalgás, a játék, az ebéd itt a Diák-Otthonban s másrészt az egyetemen a magyar nyelven előadott és művelt tudomány, a melyen a nemzeti jellemvonás igen természetesen szintén érvényesül: azon hatalmak, a melyek az esetleg széthúzó elemeket is az egyetemen a nemzeti élet számára egyesítik.

S ha a Diák-Otthonnak ezen intentiója nem sikerülne, ha itt is a felekezetieskedés és nemzetiségieskedés be akarná magát visszavonásával fészkelni: így a Diák-Otthon gondnokságának természetesen kötelessége volna ezen irányzat ellenében leghatározottabban állást foglalni. Az ily irányzatot a főntebb ajánlott alapszabálytervezet. 2. pontja értelmében a félév elején a gondnok az elnökkel egyetértve bármely pavillonba helyezheti át, sőt megteheti ezt a gondnok a félévök közben is a gondnokság hozzájárulása mellett; s ha ezen áthelyezés sem használna, a gondnokság őt mint a Diák-Otthon életrendjét zavarót kizárhatja.

A vidékiség gondolatát mindezek alapján a Diák-Otthon szervezésénél én el nem ejteném; nemcsak azért, mivel abban a családi érzék és az egyetemi tanulmányozás ápolása szempontjából értékes eszközt látok; hanem azért is, mivel ezen intézmény a nemzeti consolidationnak is hathatós eszközévé válhatna s ha a netán mégis szükséges correctivum alkalmazására az alapszabálytervezetnek a gondnokságról szóló 2. pontja provideal.

Az alapszabálytervezet éppen ezért fektet oly nagy súlyt a Diák-Szövetkezetenél a gondnokság teljes autonomiájára és arra is, hogy a diákság ügyeinek rendezésénél semmiféle — az egyetemen kívülálló tényezőnek ne legyen befolyása. Ezért is semmiestre sem tartom elfogadhatónak a bölcsészeti kar véleményes jelentésében felmerült azon gondolatot, hogy a vidékek, melyek saját haligatóik számára építenének egy-egy pavillont, a lakók kijelölésének jogával birjanak. (17. 1.) Legfeljebb ajánlási jogot lehetne ily esetben az építőknék concedálni: de a felvétel, át-

helyezés, kihelyezés joga kizárólag a Diák-Otthon gondnokságát illeti meg. Ha a nemzeti politikánkban az államnak, sajnos, nem lehet meg az erős egysége és következetessége: úgy a Diák-Otthon terén ennek feltétlenül meg kell lennie.

Még egy, a tanárjelöltek segélyző egyesületében felmerült gondolatról kell megemlékezni. Az egyesület ugyanis azon kívánatának ad kifejezést, a mely szerint az Egyetemi Kör volna a Diák-Otthonba gazdasági, jövedelmi érdekből betelepítendő. Minthogy azonban az egyesület az Egyetemi Kör autonómiáját épségben akarja fenntartani, s nevezetesen hangsúlyozza azt, hogy az egyetemi kör ne legyen szerves kapcsolatban a Diák-Otthonnal, — sőt még azt is, hogy az Egyetemi Kör igazi hivatása és célja érdekében, — csakis addig maradjon ott, míg a központi egyetemen megfelelő helyiséget kap: mi ezen kívánatkép felmerülő gondolattól annál is inkább eltekinthetünk, mivel maga az érdekelt kör ez ellen átiratában tiltakozik.

Köszönettel vehetné a Diák-Otthon bizottsága a tanárjelöltek segélyző egyesületének azon ajánlatát, a mely szerint nemcsak 6000 koronát, hanem egész tőkét: 14,000 koronát ajánl fel a Diák-Otthon nemes céljára: ha nem kötné ezen ajánlatát oly feltételekhez, a melyeknek teljesítése a Diák-Otthon hatáskörén túl esnek: t. i. ahhoz, hogy a Diák-Otthon-bizottság az egyetemi tanács útján járná ki azt, hogy az államnak állandó évi segélye nemcsak $\frac{2}{3}$ részben, hanem egészen legyen felhasználható, hogy a tagdíjak és a kisebb adományok teljesen legyenek kioszthatók. A Diák-Otthon az egyes körök autonómiáját nagyon is respectálja; miért is oly dolgok kieszközlésére, a melyek szoros hatáskörébe nem tartoznak — nem vállalkozhatik s így kénytelen lemondani a tanárjelöltek segélyegyesületének e szíves ajánlata elfogadásáról.

*

A Diák-Otthonnak szövetkezet alapján való megalkotását az összes átiratok helyeslik. Az átiratok egyike sem zárja ki, sőt egyesek, így nevezetesen a jogászok segélyegyesületének, az egyetemi körnek, a bölcsészet és az orvoskarnak átiratai erősen hangsúlyozzák a társadalmi mozgalmat s az emlékiratban számitásba vett eredményt túlságos szerénynek mondja az orvoskar. Az ily számitási hibákkal igen szívesen megbarátkozunk. Az Egyetemi Körnek, valamint a Jogász-Segélyző-Egyesületnek azon

gondolatával, azonban, a mely a Diák-Otthon számára a gróf Pálffy János-féle alapítványból részt kér — nem tudunk megbarátkozni; mivel ezen alapítványnak *concret* célja van. Még kevésbé tudnék hozzájárulni a bölcsészeti kar azon kérdésképpen felvetett gondolatához: nem lehetne-e a már meglevő ösztöndíjak egy részét is lekötöni a Diák-Otthon jótéteményeire? *Nem*, azért mivel legkevesebbé sem szeretném internatusok útján megkötni az egyetemi hallgatóknak ösztöndíjaikban birt szabadságát. A szabadsággal való esetleges visszaélés nem ok általában a szabadságnak megvonására, hanem inkább az ösztöndíj élvezetének megszüntetésére. Ezért is örömmel csatlakozom az orvostudományi kar azon felfogásához is, hogy a miniszterium részéről inkább ösztöndíjak s pályadíjak száma felemelését, mint a segílyt kell sürgetni. Magamévá teszem azon érvet is, hogy, épp a Diák-Otthonnal adott nyugodtabb diákélet nagyobb kedvet és több időt is nyújtand a pályadíjak megfejtésére.

A létező javakon és jótéteményeken sem a Diák-Otthon sem a Diák-Szövetkezet mítsem kíván változtatni.

Szükséges ezt még egyszer az emlékirat értelmében kiemelni a jogi karnak, valamint a bölcsészeti karnak aggodalmaival szemben. A jogi kar ugyanis alig tartja megegyeztetetőknek a segélyegyesületek autonómiájával és függetlenségével a szövetkezeti alapszabály 12. § c) ad b) a) és 39. 40. §-ait s azt hiszi, hogy a jogász segélyző egyesület e §-okhoz hozzá nem járul. A jogász segélyző egyesület ezt — mellékesen megjegyezve — nem tette meg ugyan, de fentartja véleményének nyilvánítását arra az időre, ha majd egy részletesen kidolgozott tervezettel áll szembe, mivel jelenleg a tervezet tökéletlensége miatt — a szervezetbe bepillantást nem nyert s így a Diák-Szövetkezet tervezetéről nem is szólhat. A jogász segélyző egyesület ezen sommás ítélete helyett sokkal szívesebben vettük volna a kifogások részletezését, illetőleg egy tökéletes tervezetnek, az ő inteniója szerinti elkészítését.

Igy tehát mi is csak a jogi karnak aggodalmaira reflektálhatunk. Az idézett alapszabály tervezeti paragrafusok a segélyző egyesületnek a szövetkezet részéről való segélyezésére s másrészt a számadásoknak revisiójára vonatkoznak.

A szövetkezet az egyes segélyegyesületeket a segélyző kör vagyonára és a segélytkérők számára való tekintettel segélyezi

(12. ad. b) β) s kiköti azt, hogy a nyújtott segélyösszeget a segélyző körök csakis 1 $\frac{1}{2}$ -os kölcsönökre fordíthatják komolyan törekvő szegénysorsú egyetemi polgároknak, esetleg magántanárságra készülőknak is tanulmányaik folytathatása érdekében. Maga a segélyző kör szavazza meg a segélyt: de a kölcsönről szóló okiratot a szövetkezet választmánya veszi át stb.

A szövetkezet ezzel legkevésbé sem zavarta meg a segélyző körök eddigi munkásságát, a mennyiben a segélyegyesületek az orvoskaritól eltekintve elvileg kölcsönöket nem is adnak: sőt ellenkezőleg a szövetkezet a segélyző egyesületek munkakörét tágítani, tekintélyét emelni kívánta az által, hogy a kölcsönök adását is lehetővé teszi s a kölcsönök megszavazását is egészen a segélyző körökre bizza. Épp a segélyző körök iránti legjobb indulat sugalmazta ezen pontokat s csak a köröktől függ, hogy működésüket és tekintélyüket fokozó ezen eszközt megragadják-e vagy nem. Ha a segélyző körök nem kívánnak kölcsönöket közvetíteni: elvégi ezt a szövetkezet is.

A másik kifogás a segélyző körök számadásainak megvizsgálására vonatkozik. Mindnyájan tudjuk, hogy az utolsó időkben is voltak visszaélések, incorrections a segélyző körök pénzbeli kezelésében. Az egyetemi tanács is — éppen a segélyző körök alapszabályainak értelmében is követelte az ellenőrzésnek szigorítását s nevezetesen a számadásoknak kellő időben hozzá való felterjesztését. Az idézett pontok ezen létező ellenőrzési gyakorlaton annyiban változtatnak, hogy a segélyző körök és a tanács közé mint első számvizsgáló fórumot a szövetkezetet állítja. A tanács a szövetkezet útján, a tanács által mintegy állandóan delegált bizottsága útján végzi el az első számvizsgálatot. Miért a szövetkezet útján? Azért, mivel a szövetkezet választmánya általános teendőinél fogva is szakbizottsági jelleggel bír s mivel 2-szor e választmányban az egész ifjúság, az összes körök és így a segélyző körök is *képviseelve* vannak, s így a szövetkezet által megejtett számvizsgálat inkább megfelel a segélyző körök autonómikus érdekeinek, mintha e feladatot az egyetemi tanács az ő tagjai sorából kiküldött bizottsága útján végeztetné. Tudjuk továbbá, hogy az egyetemi tanács tagjai legalább felérésben évenként változnak. Számadások átvizsgálására pedig fluctuáló, közelebb ezen anyagi érdekek iránt esetleg nem is érdeklődő testületek nem is igen alkalmasok.

S a mint a segélyegyesületek autonomiájának inkább kedvez számadásaiknak a szövetkezet választmányja útján való megvizsgálása: úgy ezen vizsgálat mit sem von el az egyetemi tanács jogköréből. Az egyetemi tanács úgy mint eddig, külön bizottságával nézetheti át a szövetkezet megjegyzéseivel felterjesztett számadásokat. Az eddigi gyakorlattal szemben a különbség csakis az, hogy az egyetemi tanács munkáját a szövetkezet megkönynyíti s az, hogy az egyetemi tanács mint magasabb, intéző és döntő forum szerepel.

*

A bölcsészeti jelentés a tagdíjak összetorlódása miatt látja a segélyző körök sorsát veszélyeztetve; s a segélyző egyesületeknek az általános szövetkezetbe való bevonására is gondol; — de javaslatot nem tesz (l. 8 l.). A bevonás ellen felszólának a leghatározottabban nemcsak a jogi kar, hanem az összes önsegélyző körök. A tagsági díjak lefizetésének nehézségével járó esetleges bajokkal kár volna most már közelebb foglalkozni. A szövetkezet nem concurrens intézete az önsegélyzőknek, hanem emezek támogatója is s így nincs okunk feltenni, hogy a szövetkezet az önsegélyzőknek létét veszélyezteti.

*

Ez a kérdés különben átvezet a szövetkezet anyagi alapjával is szolgáló *tagsági kérdésre*, a melylyel nevezetesen a bölcsészeti felolvasott véleményes jelentés, az orvoskari hallgatók segítő egyesülete, valamint a tanárjelöltek segélyző egyesülete foglalkozik.

A bölcsészeti véleményes jelentés nem látja biztosítva az egyetem minden polgárának a szövetkezetbe való belépését; az erkölcsi kényszert nem helyesli; s így az önkéntesség elvének felállításával arra az eredményre jut, hogy az egyetemi hallgatók közül legfeljebb 50% lesz a szövetkezetnek tagja, a felvett 72 tanár közül 50. A számítást ezért is ezen reduciált alpra helyezi.

Ezzel szemben az orvoskari hallgatók segítő és önképző egyesülete, valamint a tanárjelöltek segélyző egyesülete a leghatározottabban az összes egyetemi polgárok szövetkezeti tagságának *kötelezővé* való tevését kívánják. Az orvoskari segítő egyesülete ezért is alapszabálytervezet 13. § c) pontjának megváltoztatását kívánja és pedig olyformán, hogy e szavak: „*lehe-*

töleg az egyetem összes polgárai“ helyett apodicticusan: „Rendes tagok az egyetem *összes* polgárai“. Ugyancsak ők hivatkoznak más egyetemekre is a hol hasonló intézmény létezik és pedig az összes egyetemi polgárokra nézve tagsági kötelezettséggel; s arra, hogy „a félvélenkint fizetendő 4 koronányi tagsági díjat örömezt fizetheti humán intézmény érdekében minden egyetemi hallgató.“ A tanárjelöltek közt vannak tényleg a legtöbb szegények s a tanárjelöltek önszegélyző egyesülete ismeri bizonyára a legjobban a tanárjelöltek anyagi szomorú helyzetét. Ezen egyesület szava tehát a teher kirovása kérdésénél igen is figyelembe veendő. A kötelező tagság mellett foglal állást; mert csak így látja a Diák-Otthon a szövetkezet alapján biztosítva, a meny nyiben e kötelezettség nélkül a tagok száma 100—200-ra szállana le; de azért is, mivel a tagsági díjat az egyetemi hallgatók szívesen fizetik: a szegények a támogatás reményében; a vagyonosabbak — a nemes czélért“; s mivel ezen kötelező tagság alapján, „a mely nem lesz teher az ifjúságnak“ a Diák-Otthon gyors felvirágzása biztosítva van.

Hogy én ezen egyesületek ajánlott módosításához szívből hozzájárulok: természetes, mivel éppen ily irányban készült az eredeti alapszabálytervezet s íródott meg emlékiratom is. Valóban nem látok ezen félvélenkint a beiratkozás alkalmával beszédendő négy koronának fizetésében semmiféle nehézséget. Ha tandíjat emelni lehet: úgy félvélenkint négy koronával megadóztatni az ifjúságot saját maga érdekében csakugyan lehet. Hisz nemcsak egyesek részesülnek a szövetkezet alapján javakban, mint a Diák-Otthon, a mensa, a kölcsönök élvezésében, — hanem mindnyájan részesülhetnek majdan ez alapon ingyen gyógyításban, gyógykezelésben is: Eltekintve tehát azoktól az egyetemen is ápolandó altruistikus érzelmektől — már magában véve az *önzés* is szívesen fizetteti meg az egyessel ezen humanus célú adót. A munkások, a gyárosok solidaritásuk érzetéért sokkal nagyobb áldozatokra készek. Az egyetem feltételezheti a humaniorákon áthaladt egyénektől és azoktól; kik a társadalomnak szellemi, erkölcsi vezérei kívánnak lenni, hogy ezen „erkölcsi kényszernek“ szívesen vetik magukat alá.

Az egyetemi tanárookra nézve igen természetesen levonom a módosítás következményét. Ők is az egyetemnek polgárai. Ők is fizetik mint ilyenek a szövetkezet rendes tagsági díját, az

évi nyolcz koronát; miért is a *szabadon elvállalt* szavak törlését indítványozom a 13. § d) pontjának utolsó sorában.

A tanárok részéről járó rendes tagsági díj fizetésének módjára vonatkozólag a 13. § d) pontja két lehetőséget vesz fel. Az egyik módja az, hogy a tanár évente fizeti a nyolcz koronát; a másik lehető módja az, hogy a tanár a nyolcz koronának megfelelő tőkét lefizeti s így megváltja magát az évi fizetés kötelezettsége alól.

Emlékiratomban a számítás készítésénél abból a feltevésből indultam ki; hogy a tanárok a fizetés utóbbi módozatát fogadják el és pedig nemcsak azért, mivel a 200 korona esetleg egy év lefolyása alatt is lefizethető, hanem különösen azért, mivel így mint rendes tagok is az évi fizetés alól felszabadulnak s é nemes ügyet az egyetemtől való távozásuk, esetleg haláluk után is, ekkor már mint alapító tagok — szolgálhatják. Ezen feltevésem alapján az összes tanárok után vettem fel a tagdíjnak megfelelő *tőkét* (a mi mellékesen legyen megjegyezve, az évi jövedelmen mitsem változtat). Az orvoskar nem osztja ezen feltevésemet. „A tanároktól inkább évi járulék, mint tőke várható“ — nézete szerint, de nem értette félre azt, hogy ezen 200 korona nem akar egyéb lenni, mint az évi rendes tagsági díjnak egyszer s mindenkorra, illetőleg ezen egyetemen folyó működés idejére való lefizetése.

Egészen máskép nézte az alapszabálytervezet e szavait a bölcsészeti-kari jelentés. E szavakat kihagyandóknak tartja (21. l.); mivel e szavaknak a legjobb esetben is csak az alapító tagokról szóló b) pont alatt lenne értelme; mivel rendes tagból akárki is lehet alapító tag; s mivel, ha alapítványtételről van szó: úgy az összegnek közelebbi megszabását a minimalis alapítvány keretén belül — az egyénre kell bízni. Ezen félreértésen alapuló felfogással szemben megegyezően kiemelem, hogy a kifogásolt szavak *nem hagyandók ki* és pedig azért nem, mivel csakis ott van azok helyé, a hol a rendes tagokról és azok tagdíjainak lefizetése módjáról van szó; mivel nem arról van azokban szó, hogy rendes tag alapító tag is lehet, hanem arról, hogy egyetemi tanár és pedig csakis egyetemi tanár válthatja meg a rendes évi tagdíját e tagdíjnak megfelelő tőke nyújtásával; s végre nem hagyandó ki azért sem, mivel a 200 korona sem nem nagyobbítható, sem nem kisebbíthető, hanem csak mint 200

koroná convertálja a nyolcz koronás évi díjat. Ha az egyetemi tanár 200 koronánál kevesebbet, de legalább 50 koronát adna, úgy ő az évi nyolcz korona rendes tagsági díját nem váltotta be, s így csakis alapító tag, ki azonkívül köteles évi nyolcz koronát rendes tagdíj fejében fizetni. Ha ellenben 200 koronánál többet tenne le: úgy a fölös összeg *adomány*, illetőleg 50-től kezdve fölfelé alapítványszámba menne. Az egyetemi tanár az egyetemből való távozásával megszűnt a szövetkezet *rendes* tagja lenni s ezzel felszabadul az évi kamattal terhelt tőke s így lesz még csak alapítványnya s az egyetemről távozó egyetemi tanár alapító taggá. Ezért is fenntartom az eredeti szöveget a következő magyarázó megtoldással: a „200 koronás“ elé teendő: „*az évi rendes tagdíjnak*“, *mint kamatnak megfelelő* az „*alapítvánnyal*“ helyett pedig *tőke letévésevel*“.

A félreértés onnan származott, hogy a bölcsészeti kar jelentés a szövegben levő egyetemi polgárok kifejezését csak az egyetemi hallgatókra vonatkoztatta, holott itt is, valamint a kifogásolt 16. §-ban nemkülönben az emlékirat 16. lapján foglalták szerint ezek körébe az egyetemi tanárok is tartoznak s így ezen 16. § alapján felvetett kérdés: „*hogy miért nem rendes tagok a 200 koronát fizető egyetemi tanárok*“? tárgy nélküli.

Ugyancsak fenntartandónak, sőt pártolandónak tartom a 13. § e) pontját is, mint a d) pontnak következményét. E pont így hangzik: „*Azon rendes tag, a ki két évig a szövetkezet tagja volt és egyetemi tanulmányait bevégezte, ha csak határozottan ki nem jelenti, hogy tag tovább lenni nem akar — úgy a pártoló tagok közé vétetik át minden további tagdíj fizetőségi kötelezettség nélkül*“.

A bölcsészeti kar jelentés e pontot kihagyandónak véli, mivel csakis fizetéses pártoló tagot ismer, s mivel kétféle pártoló tag csakis zavarja a nyilvántartást. A pontnak erkölcsi kötelező czélzata van: azt pedig oly fontosnak tartom, hogy némi nyilvántartási nehézségek elkerülése kedvéért ezen túl nem adnék. Az előző ponttal való egyezés céljából ajánlom a következő szövegezést:

„c) A ki, mint az egyetemnek hallgatója, vagy tanára két éven át fizette a szövetkezet rendes tagsági díját, — az egye-

temről távozza, a *pártoló* tagok sorába lép minden fizetésre való kötelezettség nélkül, ha csak ki nem jelenti, hogy tag tovább lenni nem akar. Az a tanár pedig, ki rendes tagsági díját — 200 koronás tőke-lefizetésével megváltotta — az egyetemről távozza ezen 200 koronával az alapító tagok sorába lép.

A bölcsészeti kar jelentésének a szövetkezet tagjaira vonatkozó megjegyzéseit az alapszabálytervezet megfelelő pontjainak átalakítására, illetőleg kiegészítésére nézve irányítékul elfogadom.

A jelentés 1. azt kívánja, hogy a *tiszteletbeli tagok* megválasztásának feltételeit szabatosabban kellene meghatározni. Bár „a választmány megokolt előterjesztésére közfelkiáltással“ való megválasztás kezességét nyújt arra nézve, hogy csak érdemes férfiút éri e megtiszteltetés — mégis praecisebbnek tartom, hogy ha a „megokolt“ elé „a Diák-Szövetkezet ügye körül szerzett kiváló érdemei feltüntetésével közelebb megokolt“ stb. teszszük.

A jelentés továbbá az alapító tagokon kívül még *örökítő* tagok kategoriáját is kívánja. Ily örökítő tagok, kik legalább 1000 koronát adnak a szövetkezet céljaira. Az 50 koronás alapító tagokkal szemben az örökítőeknek megkülönböztetését célszerűnek, hasznosnak, de méltányosnak is találom. Így tehát az *örökítők* jűtnának a tiszteletbeliek utáni *b)* helyre. (L. szöveg).

Kívánja továbbá a jelentés, hogy lehessenek a szövetkezetnek oly tagjai is, kik csekélyebb fizetéssel is akár mint külső vagy levelező tagok támogatnák a szövetkezet céljait. Ezeket lényeg nem vehetjük be a fennálló osztályokba, miután a „pártoló“ évi négy koronával (tehát egy határozott összeggel) gyarapítják a rendes tagok évi járulékait. A jelentés indítványát ezért is elfogadandónak vélem, csak a nevek elcserélését tartanám helyén levőnek. A rendes (belső egyetemi polgár) taggal, mint nyolcz koronát fizetővel szemben tenném a *külső* tagot, mint a ki évi négy koronát fizet. Pártoló taggá lehet pedig valaki bármily csekély összeggel, a ki legalább egyszer bizonyította be tettel is, hogy a szövetkezet iránt érdeklődik.

Így ezúton a 13. § c) pontjának is elfogadhatóbb az értelme.

A jelentésben felvetett azon kérdésre, hogy a szövetkezet tagjai lehetnek-e az egyetemen kívül álló egyének: azt hiszem nem kell külön felelni. *Rendes* tag csakis egyetemi polgár, illetőleg egyetemi tisztviselő lehet. Utóbbi csak tanácskozási joggal.

A tagok többi öt kategóriájába bejuthat bárki is, akár egyes egyén, akár erkölcsi testület, a mennyiben a feltételeknek megfelel. A szakasz végére a bölcsészeti kar jeles kivánata szerint fel lehetne venni még a következő *Jegyzetet*: Örökítő, alapító, külső és pártoló tagok erkölcsi testületek is lehetnek s egy-egy megbízottjuk útján gyakorolhatják az e tagokat megillető jogokat.

A bölcsészeti karnak jelentésében vannak a választmányra vonatkozó megfontolandó megjegyzései is.

Ellenzi a választmányi tagoknak érdekesoportok szerinti választását; hivatkozik gr. Majláth Józsefnek, mint a jeles közgazdásznak a szövetkezetek bölcs szervezőjének és pártfogójának azon nézetére, hogy az ily választási mód „ellenkezik azon mai szocialis irányzattal is, mely oda törekszik, hogy egyetemes céloknál kicsiny alárendelt érdekeket érvényesülni ne engedjünk s nem különösen ott, ahol erre a talaj és a körülmények nagyon kedvezők. Egy egyetem körén belül pedig az egyetemességre való legszigorúbb törekvés mellett is önmaguktól, hogy úgy mondjam önkéntelenül is képződnek érdekesoportok; nem tartom tehát helyesnek — így folytatja a gróf úr, — hogy ilyeneket mesterségesen fejlesszünk.“

Nagy hálával és köszönettel vettem e jeles közgazdász elismerését és értékes megjegyzéseit, a melyeket Gidófalvy szívesen közvetített s melyek egyrészt memorandumra s másrészt az alapján Gidófalvy elaboratumán nyugvó alapszabálytervezetre vonatkoztak. Annál is inkább sajnálom, hogy az érdekesoport szerinti választmányi tagok megválasztása módjától éppen az egyetemeségi érdekből nem állhatok el. Az érdekesoportok szerinti választási módra — a létező visszaélések alapján jutottam el. Ezen visszaélések abban állanak, hogy választásoknál többnyire személyeskedésen nyugvó pártokat alakítanak. Majd mindég két párt áll egymással szemben. Többnyire csak néhány szavazattal győz az egyik párt. Már most ezen győző párt választja meg a másikkal szemben az ő jelöltjeit hivatalokba, bizottságokba, választmányokba. Az ily bizottság, az ily választmány, az ily hivatalnok nem a választóknak, hanem esetleg egy kis többségnek bizalmi férfia; a nagy kisebbség pedig képviselő nélkül marad; az ő inteniói szószólóra az ügykezelésnél nem találhatnak. Az ily majorizáláson nyugvó képviseletet, hazug képviseletnek tekintem. Az

összes egyetemi érdeklődő polgárok képviselőit kívánom látni a választmányban. Ezért is mindenkinek akarok alkalmat adni arra, hogy magát a választmányban képviseltesse. Hatvanan aláírásukkal küldhetnek képviselőt a választmányba. Az egyetemi ifjúság képviselése igazságának csakis ezen választási mód felel meg.

Az így megválasztott választmány nem egy pártnak, hanem az egyetem összes érdeklődő polgárainak képviselője. A választmány csak így lesz az egyetem összes érdekeinek, felfogásainak képviselője. A választmányi gyűlések nem lesznek oly sima folyásúak, oly disciplináltak, mint minőket a párt disciplina szokott csinálni; de nem is lesznek oly unalmasak, gondolatokban oly meddők, mint minők pártconferenciák szoktak lenni. Érdeklődés, élettelen kölcsönhatás, egy tárgynak különböző oldalról való megvilágítása fogja az ily alapon nyugvó választmányt előnyösen megkülönböztetni a pártválasztmánytól.

De lesz ezen választási módozatnak még egy más jótékony hatása egyetemi ifjúságunk életére. Ifjúságunk szereti a pártoskodást, a pártok szerinti alakulást s sajnos, igen gyakran csakis személyi tekintetek viszik ily pártok alakítására. A személyi érdek lép így az egyetemen előtérbe, holott — ha valahol — úgy az egyetemen csak tárgyi érdeklődésnek, csak az elvek hatalmának kellene az ifjúság törekvéseit mozgatni. Az érdeklődési csoportok szerinti választás a pártoskodás élet eltompítja. Nincs értelme annak a heves pártküzdelemnek, hisz a különböző nézetek, elvek is képviselőt küldhetnek a küzdelem és alkotás terére.

A különböző nézetűek, elvűek így majd találkoznak, megismerik egymást s így becsülni tanulják egymást s így éppen ezen választmányok útján létesülhetne mindinkább társadalmi, széthúzó viszonyainknak consolidatiója, a társadalomnak sajátos erők felszabadulása útján való végre is egységes, építő szerves munkássága. Erre van szükségünk nemcsak itt az egyetemen, hanem a politikai s társadalmi élet, az egyes autonóm hatóságok terén is. Hadd legyen a mi egyetemünk egy jobb képviselői választó rendszernek előkészítője.

A választmány összeállításánál azonban tekintettel voltam a történeti, szerzett jogokra. Az eddig már is az ifjúsági élet emelése körül érdemeket szerzett összes testületek, mint ilyenek is küldenek képviselőket a választmányba.

A kifejtettek alapján igen természetesen nem lehet az alap-

szabálytervezetben megállapítani a választmány tagjainak számát. E szám függ az évenként, sőt részben félevenként alakuló érdekcsoportok számától s nem különben az egyetemen fennálló egyesületek, körök számától s így a választmány számát a dolog természete szerint — nem lehet a bölcsészeti jelentésben kifejezett kívánat szerint megállapítani. Megközelítőleg az akkori számadatok szerint a választmányi tagok száma 40. (L. 17. l., emlékirat).

Ily élő s reményeljük élénk szervezetnél — vicariáló mankós póttagokra szintén nincs szükség. Nem megfelelőesből maradtak ki ezek az alapszabálytervezetben, valamint az emlékirat 16—17. lapján. (L. böles. jel. 24. l.).

Az eddig kifejtett elvek fenntartása mellett mégis hajlandó lennék — számolva azon *nehézséggel*, a mely a 60 szavazat beszédésével jár s számolva azon eshetőséggel, hogy éppen e miatt az egyetemi ifjúság mint ilyen igen kevés számmal volna a választmányban képviselve, hajlandó lennék a 24. §. c) pontját Gidófalvy ezen gondolatával megtoldani: „A mennyiben az így választott tagok száma a tanév első hónapja alatt nem érne el a harminczat: az első rendes közgyűlés (17. §) titkos szavazatú választás útján egészíti ki e választmányi tagok számát harminczra.“

Ezzel a bölcsészeti karban kifejezésre jutott azon kívánságnak — hogy a választmány tagjainak száma határozott legyen — a lehetőségig elég van téve s meg van akadályozva, hogy az érdeklődés hiánya miatt a választmány csakis hivatalos képviselőkre szorítkozzék.

Köszönettel veszi bizonyára a bizottság is — a bölcsészeti kar jelentés azon figyelmeztetését, a mely szerint a tiszteletbeli tagok a választmányi gyűléseken is csak mint tanácskoztok vesznek részt.

A 24. § b) pontja e szerint ily értelemben kiegészítendő.

*

A bölcsészeti kar jelentés a tisztviselőkről szóló részben azon akad meg, hogy miért nevezi ki az elnök a titkárt? Ennek oka a következő: Az elnök, a kit 5 évre választ a közgyűlés a tanárok sorából, a szövetkezetnek lelke, bölcs vezetője, képviselője kifelé s így mindenért, az ügyvezetésért az igazán felelős egyén. E munkásságában kezére jár a titkár. Szükségszerű, hogy

épp úgy, mint államtitkár, úgy a szövetkezet titkára is az elnöknek bizalmas, vagy legalább is teljes megbízható embere legyen. Ki ez? Ezt az ügyvezetésért, sőt mindenért felelős elnök legjobban tudja. Ő nevezi ki ezért is a titkárt. Hogy az elnök a titkárt az egyetemi hallgatók köréből vagy esetleg a tanárok, asszisztensek köréből választja-e: ezt előre, elvileg megállapítani nem lehet. Hogy nevezetesen alkalmas-e éppen erre az egyetemi tanácsnak jegyzője-e: erre a mai nap tén másféleképpen fog felelni, mint a holnap. Ezért is az elnök kezének bármiképpen való megkötését nem tartom helyesnek. A jegyzőségre én egyetemi hallgatót tartanék legalkalmasabbnak. Az alapszabálytervezet ezt sem mondja ki — és pedig helyesen; mert ez is a körülmények szerint döntendő el.

Azon *ὄσπερον προτερον*, a mely szerint az alapszabálytervezet előbb szól a szövetkezet feloszlásáról (41—43. §) s még csak azután annak életbeléptetéséről magyarázatát leli abban: hogy a feloszlásának módja az alapszabályba tartozik. Ezen alapszabályokat kell felterjeszteni s még csak ezen alapszabályok jóváhagyásával lép életbe a szövetkezet. Ez ezen *ὄσπερον προτερον* logikája.

Nagy köszönettel tartozik a Diák-Otthon — a szövetkezet ügye is az alapszabálytervezetnek azon kritikájáért, a melyben ezt nevezetesen a bölcsészeti kar jelentés részesítette.

Hátra vannak még azon megjegyzések, a melyek az anyagiakra, a *nervus rerumra*, az intézmények, első sorban a Diák-Otthon életbeléptetésére vonatkoznak.

Az orvoskar nagy pontossággal és lelkiismeretességgel átment az egyes tételeken s tén túlságos pessimismussal corrigálta a számítóknak adatait. Kiemeli azt, hogy a felvett telek területe túlságos kicsiny; egyszerakkorára van szükség; figyelmeztet arra, hogy a várostól telket hiába várunk, hogy a telek árának számegysége megduplázandó, hogy szintén túlalacsony a felvett építési számegység, a mely nagy épületnél helyes lehet, de nem pavillonok építésénél, a melyeknél díszesebb építésre is kell nézni, s így 4—6 forintról a köbmétert 8 forintra kell fölemelni. Figyelmeztet arra is, hogy kölcsönöknél a pénzüntézetek az ő zálogleveleiket adják, a mi 6—8%-nyi differenciát jelent: hogy az első évi kamatot a tőkéből levonják, úgy hogy mind ezek alapján az első befektetéshez, telekvásárláshoz, építéshez

és berendezéshez nem 85,000 frt = 170,000 korona, hanem 133,000 frtra, sőt míg ez kézhez kapható 150,300 frtra = 300,600 koronára van szükség. Ennek 6·5% törlesztési évi kamata

9770 frt = 19,540 korona

a mihez adva az

évi kiadást . . . 6425 „ = 12,850 „

az évi kiadás 16,195 frt = 32,390 koronára emelkedik.

A kimutatott Diák-Otthoni jöve-

delmet 18,000 koronát levonva

marad 14,390 korona,

tehát nem 6900 korona, a mely összeget az emlékirat vett fel; vagyis 7490 koronával több, mint a mennyit az emlékirat számított. Feltéve, hogy ezen számítási újítások mind helyesek: még ez esetben is jelentékeny fölösleggel zárnók le az első évi számadást, ha t. i. a szövetkezeti tagság kötelező voltát az összes egyetemi polgárookra kiterjesztjük és az állam részéről az évi 24,000 koronás segélyt megnyerjük.

Ezt az orvoskari átirat elismeri, midőn az adományok és pártoló tagsági díjak kedvezőbb eredményének felvételével kijelenti: „Mindezek alapján sem az előirányzott tőkét, — sem az évi jövedelmet túlságos nagynak nem tartjuk s elfogadhatónak véljük azt a számítást, mely a szövetkezet első évi tisztá jövedelmét 7648 forint 67 krajczárra praeliminálja“, úgy hogy megvan a Diák-Otthon és Diák-Szövetség létesítésének a lehetősége.

Ezt a lehetőséget kétségbe vonja a bölcsészeti kar jelentés. Nincs a szövetkezetnek *hitelképessége*, mivel kiskorúaknak szövetkezete az. „Ezért is az építést valóban nem remélhetjük kölcsönvételtől; a fenntartást pedig a szövetkezet jövedelméből“ „sőt egyhamar a közönség áldozatkészségétől sem“ (14. l.). „Nem hibetjük, hogy kölcsön útján ily módon lehetne fedezni akár az építést, akár pedig a szövetkezet jövedelméből az évi hiányt, különösen, ha a kölcsönök még problematikusán is csak 1% -ot jövedelmeznek. A *becsület* szóban nem lát kezességet a kölcsön visszafizetésére, és kamatoztatására. A „Nagyharangra való betáblázással egyértelmű az alapszabályok érintett pontjában foglalt az a határozat, hogy az összeg visszafizetése határidejének elbírálására csak az adós legyen jogosult.“ „Az amerikai fiúk

köz társasága tudtunkkal számít ezzel a becsület- és kötelesség-érzettel; mi talán még várjunk egy kicsikét." A jelentés a fogadalmtól többet vár, mint a becsületérvéstől. „Azt azonban magunk is óhajtjuk, hogy mindazok, kik a Diák-Otthon jótéteményeiben részesülnek, belépésökkor fogadalmat tegyenek s ezt távozásukkor megújítsák, hogy az életbe kilépve, a mint helyzetük megengedi, részletekben, vagy egyszerre oly alapítványt tesznek a Diák-Otthonban, mely megfelel az egy esztendőn át élvezett jótéteménynek." Már a telek megszerzése is bajjal jár; mivel a város nem ad telket a városi lakók érdekére való tekintettel s tekintettel arra, hogy nem is képes adni.

Egyszóval a bölcsészeti jelentés szerint: Telek nincs; még ez sem vásárolható — mert vagyon nincs, mert kölcsönt nem kapunk, nem lévén a szövetségnek hitelképessége. Ha volna is Diák-Otthonunk, azt fenntartani nem tudnók, mivel problematikus természetű kölcsönökkel dolgozunk.

Valóban meglepett a bölcsészeti jelentésnek ezen „Facit“-ja; különösen mivel az ügyyel oly behatóan, a szövetségi eszme képviselőjével szemben oly elismerőleg, az intézmény iránt oly rokonszenvesen nyilatkozott; midőn az államségélyt illusoriusnak nem mondja, sőt ellenkezőleg a jelen viszonyokat éppen ennek elnyerésére nézve igen kedvezőknek mondja, midőn az államsorsjáték jövedelmében való részesedést várja, s a társadalmi actiónak, hangversenyek, előadások, gyűjtések jövedelmeire is erősen számít.

Őszintén bevallom: az ily alapon nyugvó skepsist én nem értem.

Evvel szemben elejtem teljesen azt, a mire a jelentés számít. Elejtem az államsorsjáték osztalékában való részesedést, elejtem a társadalmi actiónak összes jövedelmét, az alapítványokat, a pártoló díjakat, a külső tagok díjait és az örökítők tagdíjait.

Mindettől eltekintve mégis biztosítva látom a szövetséget alapján a Diák-Otthon területének megszerzését, felépítését és fenntartását; ha a rendes tagsági díjat az összes egyetemi polgárookra, tehát az egyetemi tanárookra és egyetemi hallgatókra kivethetjük s ha 2. az állam ugyan törvény útján biztosítja nekünk — ha csak 30 évre a 24,000 koronás évi segélyt. Ez legcsekélyebb számítással 32,000 koronás évi jövedelmet ad, a

mihez még hozzászámítva a Diák-Otthon évi jövedelmét a 18,000 koronát: a szövetkezetnek évi jövedelme 50,000 koronára tehető, amely összegből csak könnyen törleszhető még az orvosi kar maximalis számítása szerint is a 19,540 koronás amortisatió-nalis évi kamat valamint a . . . 12.850 koronás Diák-Otthon, kiadás összesen 32,390 korona, úgy hogy az első évben a szövetkezetnek rendelkezésére állana még 17.610 korona részint Diák-Otthoni ingyen helyekre, részint kölcsönökre.

Természetesen felteszem e számításnál azt, hogy a szövetkezet *kölcsönt* kap. A hitelképességnek kétségbe vonását nem értem! A szövetkezet nem kiskorúak egyesülete. Egy oly szövetkezet, amely az összes egyetemi polgárokból áll, tehát az összes tanárokból is, amelynek évi jövedelmét részint az egyetem biztosítja, amelynek útján behajtja, amelynek jövedelme másik részét az államtörvény útján biztosítja: ezen erkölcsi testület csak hitelképes lesz, különösen akkor, ha a kölcsönveendő összeget még a telekre és az épületekre bekebelezhetné ama pénzintézet vagy egyes egység!

A radicalis skepsisnek azonban még akkor sincs jogosultsága, ha mi mindezek alapján sem kaphatnánk pénzintézetek részéről kölcsönt. Ez esetben felhasználnók a különböző segélyegyesületek részéről már is felajánlott 72,000 koronát és ezzel kezdenék meg szerényebb arányokban, évről-évre terjeszkedve szövetkezeti alapon a Diák-otthon és az egyéb intézmények egymásután való életbe léptetését.

A számadatokon kívül azonban az *erkölcsi* tőkére is számítunk.

A mire — ezen szempontból a bölcsészeti jelentés számít, arra én nem számítok; t. i. arra, hogy a Diák-Otthon volt lakói azon fogadalom alapján, amelyet a belépéskor és a kilépéskor letesznek — az életbe kilépve, részletekben vagy egyszerre oly alapítványt tesznek a Diák-Otthonban, mely megfelel egy esztendőn át élvezett jótételnek. Nem számítok erre, mivel a fogadalmaknak nem vagyok híve, hanem azért sem, mivel a Diák-Otthon lakóitól ily fogadalom vétele nem is jogosult, a mennyiben ők vagy megfizetik a lakást, vagy pedig szorgalmukkal és erkölcsi magaviseletükkel rászolgáltatnak e jótételre. Egészen másképp áll a dolog a kölcsönökkel szemben. Attól, ki tőlem kölcsönt kap, annak becsületérzésétől elvárom, hogy e

kölcsönt vissza is adja. Az alapszabálytervezet azon intézkedése, mely a visszafizetés idejét egészen a kölcsönzöre bízva és az összegnek beperelését ellenzi: — nézetem szerint nem olyan — a melylyel nekünk magyaroknak — az amerikaiakkal szemben — még egy kicsikét várakozni kellene. Ezen intézkedésnek, a melyre Gidófalvy méltán oly nagy súlyt fektet — *erkölcsi célzata* van. Az ember csak akkor lesz becsületes, ha őt feltétlenül becsületesnek tartjuk s e bizalmunkban meg nem ingadtatjuk magunkat. A szövetkezeti eszmének *erkölcsi nevelő inteniója* éppen a kölcsönadás módjában és a kifogásolt pártolótagi intézménynél érvényesül leginkább.

A szövetkezet különben a kölcsönök visszatérítését és a kölcsön után fizetendő kamatot a rendes kiadások és bevételek tételeinél nem vette számításba. A Diák-Otthon, valamint a contemplant többi intézmények e kölcsönöktől eltekintve a kifejtett arányokban biztosítva vannak.

A kölcsönök rendeltetése ifjúságunkat megóvni az uzorásoktól, lehetővé tenni a tanulmányozásnak esetleg külföldön való folytatását is, benne a becsületérzést felkelteni és azután ezen becsületes érületen nyugvó tőkével nagyszabásúlag: fejleszteni, kitágítani és kiépíteni a Diák-Szövetkezet munkaterét.

Midőn ezennel tehetségem szerint igyekeztem a bizottsági munkálatra tett megjegyzéseket megvilágosítani, tán rectificalni és ott, a hol belátásom megengedte — azok célzatának megfelelően az alapszabálytervezeten belül is a módosításokat megtenni: azon indítványnyal zárom be az oly hosszúra nyúlt referatám, hogy a Diák-Otthon bizottsága mondjon köszönetet minden egyes erkölcsi testületnek, a mely a bizottság munkálatára megtette megjegyzéseit, de különösen az orvoskari és bölcsészeti jelöltek készítőinek, kik oly meleg érdeklődéssel és odaadással foglalkoztak behatóan az ifjúságot és egyetemi életünket mélyen érintő ezen kérdéssel.

Kolozsvárt, 1902—3.

A tekintetes Diák-Otthon bizottságának

kész szolgája:

Dr. Schneller István s. k.,
a Diák-Otthon bizottságának
előadója.

TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Bevezetés	V—XXII
Egyetemi tanügyi irányzatunkról	1—106
A doctori cím használása	107—119
Az egyetemi tanárok nyugdíjaztatása	120—141
Az egyetemi seminariumok	142—173
A kolozsvári tanárképzőintézet feladatáról	174—187
A középiskolai reformról	188—224
A doctoratusról és annak egységesítéséről	225—344
Függelék: A diákokthon és a diákszövetkezet	345—427

1931/32
2991

